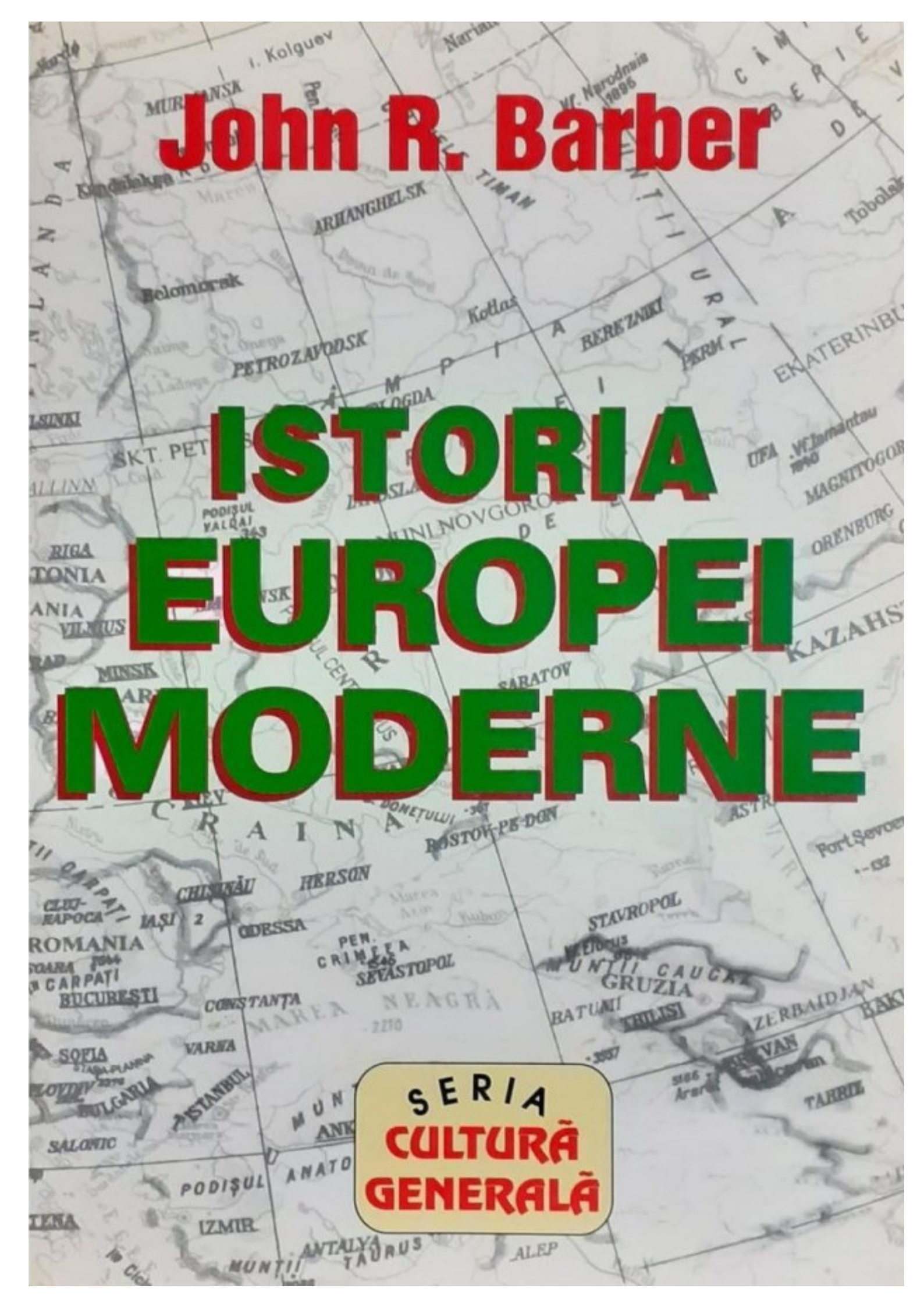

A detailed historical map of Eastern Europe and Western Asia, showing various cities, rivers, and geographical features. The map is in a sepia tone and serves as the background for the book cover. Major cities like Moscow, St. Petersburg, and Constantinople are visible, along with the Black Sea and the Caucasus region.

John R. Barber

**ISTORIA
EUROPEI
MODERNE**

SERIA
**CULTURĂ
GENERALĂ**

BARBER JOHN R.

Istoria Europei moderne

Traducere: Daniela Truția

București

1997

Prefață

Începînd din 1985, un uriaș val de schimbări s-a abătut asupra Europei. Una din transformările cele mai semnificative o constituie înlocuirea Uniunii Sovietice și a imperiului ei est-european printr-o multitudine de state independente, majoritatea autonome. Tendința tot mai accelerată spre unitate europeană este o mutație mai puțin spectaculoasă, dar în ultimă instanță mult mai importantă pentru evoluția acestui continent.

Aceste evenimente atestă ca Europa trece printr-o perioadă de excepție. Potențialele efecte de perspectivă ale tendințelor înregistrate începînd cu mijlocul deceniului al nouălea fac cu atât mai importantă cunoașterea de către specialiști și de către marele public a circumstanțelor actuale din Europa. Pentru a înțelege ce se petrece în prezent, trebuie să cunoaștem istoria continentului european.

Cartea de față își propune să furnizeze informații privind istoria europeană, indispensabile atât specialiștilor, cât și tuturor celor dornici să înțeleagă evenimentele petrecute în Europa ultimului deceniu al secolului XX. Volumul este menit să servească drept text de bază, urmînd a fi coroborat cu documente, monografii și alte materiale cu tematică limitată.

Istoria Europei moderne înfățișează în mod suceint principalele evenimente începînd de la 1700 și pînă în prezent, cu accent pe informațiile existente în lucrările de referință din acest domeniu. Prin urmare, prezentul volum este în primul rînd o sinteză istorică. Totuși, el se deosebește de textele clasice care fac o simplă trecere în revistă a evenimentelor prin faptul că acordă mai multă atenție unor teme și regiuni deseori neglijate. Mai precis, textul de față clarifica istoria socio-economică și tehnologică a perioadei în care a apărut și s-a maturizat industria europeană (mijlocul secolului al XVIII-lea prima jumătate a secolului al XX-lea). De asemenea, cartea acorda mai multă atenție Scandinavici, Spaniei și statelor mici din Europa decît obișnuitele compendii de istorie.

Textul diferă de alte introduceri în istoric și dintr-un alt punct de vedere, extrem de semnificativ. Deseori, lucrările de acest gen nu precizează sensul unor noțiuni esențiale. Nu la fel se întîmplă cu această Istorie a Europei moderne. Vocabularul accesibil și maniera de prezentare a materialului prilejuiesc o lectură agreabilă și utilă unui public cititor extrem de divers în ceea ce privește apartenența lingvistică. Introducerile la fiecare capitol, rezumatele, cronologiile și structurarea materialului pe titluri și subtitluri sînt menite să faciliteze înțelegerea și memorarea acestor informații. (Într-un tabel cronologic sînt menționate data nașterii și a morții unor personalități de marcă sau perioada în care au domnit monarhii, specificați prin litera „d”.)

De la numeroasele generații de studenți cu care ani lucrat în ultimii treizeci și doi de ani am învățat multe lucruri despre genul de informații care trebuie să figureze într-o lucrare introductivă și despre modul de formulare a acestora. Le sînt extrem de recunoscător pentru contribuția adusă. Totuși, în realizarea concretă a acestui volum le rămîn nespuse de îndatorat lui David Kamens și Robert Weinstein, pentru neprețuitele lor comentarii asupra conținutului și formei de prezentare a informațiilor.

Cu sprijinul susținut acordat de cele două personalități de excepție reprezentate de Fred Grayson și Jonathon Brodman, am reușit ca după doi ani de muncă intensă să finalizez această carte și sînt fericit că ei au răspuns de proiect. Jonathon, cu care am lucrat direct, m-a ajutat atât de mult și de atîtea ori încît am devenit prieteni, deși nu ne-am cunoscut niciodată personal. Nu în ultimul rînd aș dori să menționez contribuția celor mai apropiați prieteni: soția mea Nan și copiii mei Jeff, Brian și Alison.

Autorul

Capitolul 1

Europa modernă timpurie: fundamentele supremației mondiale, 1400-1600

1450 Johannes Gutemberg inventează tiparul cu litere mobile

1500 Erasmus critică ipocrizia Bisericii Catolice în lucrarea sa, Laudă prostiei.

1500 În mod convențional, acest an marchează sfârșitul Evului Mediu și începutul epocii moderne în istoria europeană. Europeanii încep să-și impună dominația în zone din afara propriului continent

1508–1512 Michelangelo pictează scene biblice pe tavanul Capelei Sixtine din Roma.

1513 Machiavelli scrie Principele, susținând guvernarea în interesul puterii de stat, fără a ține cont de moralitate.

1517 Martin Luther lansează Reforma protestantă prin apelul său la o dezbatere despre practicile și credințele Bisericii.

1520–1521 Magellan face prima călătorie în jurul lumii.

1643–1715 Ludovic al XIV-lea domnește ca „Regele Soare” în Franța.

1649 Cromwell conduce o revoltă parlamentară engleză care culminează cu execuția regelui Carol I.

Deși civilizația europeană a început să apară în anii 300 î.e.n., hărțile folosite în aceste zece secole au prezentat zona nordică din Marea Mediterană ca "Europa", iar oamenii care au scris despre locul lor în lume s-au referit la regiunea lor ca fiind "creștinătatea", împărăția lui Hristos pe pământ, locuită, desigur, de către creștini. Alte populații din Europa care se gândeau la astfel de probleme au avut probabil aceeași atitudine.

Oamenii mediteraneeni, și nu numai, aparțineau Bisericii Romano-Catolice. Ei au crezut că, credința lor s-ar răspândi, luând creștinii Bisericii Ortodoxe de Est care predominau în Grecia și în regiunea nord-est a Marea Mediterană. Romanii Catolicii au crezut că, final, Biserica lor în cele din urmă ar ajunge să cuprindă întreaga rasă umană.

Până în anii 1300, totuși, creștinii romano-catolici și ortodocși din est au devenit mai separați, iar grupurile creștine mai îndepărtate se micșorează numeric, pierderi cauzate de oamenii care se întorc la islam. Chiar și în Europa, aderența seculară a liderilor romano-catolici a slăbit, iar statele monarhice din ce în ce mai puternice au început să umbrească Biserica. Ideea creștinătății unitare religioasă și-a pierdut unitatea la nord de Marea Mediterană în anii 1400 și 1500, iar oamenii din această regiune au devenit „dizidenți” religios. Acest sentiment de a fi o civilizație europeană multi-religioasă, a făcut ca societățile europene să devină tot mai seculară și mai modernă. Creștinismul nu a devenit credința dominantă în lume. Pe măsură ce epoca modernă timpurie a avansat, însă, Europa a început să cucerească globul. Acest capitol analizează pe scurt originea civilizației europene și descrie în detaliu istoria epocii moderne timpurii, de la începutul anilor 1400 la cei din urmă ai anilor 1600, când europenii au pus fundamentele, pentru următorii trei sute de ani, puterii mondiale a Europei moderne.

Între 1790 și 1990 națiunile europene împreună cu Statele Unite, înrudite cultural cu acestea, au deja avantajul puterii, ceea ce le-a permis să domine întreaga lume. Prin urmare, într-un anumit sens, ultimele două secole ale acestui mileniu reprezintă „vârsta Europei moderne”, perioadă în care locuitorii din oricare punct al globului puteau ajunge sub controlul uneia sau mai multor națiuni de cultură europeană.

Către mijlocul secolului XX, toate aceste state, în afară de două, au început să-și piardă rapid influența politică pe glob, cea culturală rămânând aproape neschimbată. Mai mult decât atât; acest declin al puterii nu a însemnat sfârșitul supremației europene. Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS) și Statele Unite au continuat să domine întregul glob până în anii '80 în pofida ostilității dintre ele. Cu toate acestea, după 1990 supremația politică și militară a Europei pare să fi luat sfârșit.

Capitolul de față începe cu o descriere a Europei de azi, la sfârșitul celui de al doilea mileniu, și se încheie cu o prezentare a contextului european la începutul Epocii Moderne, perioadă cuprinsă între secolul al XVI-lea și mijlocul secolului al XVIII-lea, când europenii au creat bazele unei puteri mondiale menită să dureze două secole. Capitolele următoare sînt consacrate istoriei Europei de la sfârșitul modernității timpurii și pînă în zilele noastre, pe parcursul celor două veacuri care cuprind perioada Europei moderne.

Europa de azi

Europa și Asia formează un singur bloc continental („Eurasia”), care include o mare parte a uscatului planetei, precum și majoritatea locuitorilor ei. La vest, Eurasia se termină într-un triunghi, numit deseori „continentul” european. Munții Urali din Rusia centrală, orientați de la nord la sud, formează marea bază estică a triunghiului european. „Vîrful” Europei se afla în vest, în Spania și Portugalia.

Întru-cît nici un ocean și nici o altă întindere de apă nu o separă de Asia, Europa nu reprezintă un continent propriu-zis. În schimb, modul de viață (cultura) al locuitorilor de la vest de Munții Urali este îndeajuns de omogen spre a-i deosebi de locuitorii Rusiei răsăritene și ai Asiei, drept care se poate spune că Europa constituie un teritoriu cultural distinct.

Teritoriul

În calitate de zona culturală mai curînd decît de teritoriu geografic distinct, Europa are granițe destul de incerte, care au variat de-a lungul secolelor. Un pasager de la sfîrșitul secolului XX care ar zbura cu avionul către vest, de la Ufa, lîngă Munții Urali, pînă la Lisabona, în Portugalia, ar ajunge la marele Ocean Atlantic de pe coasta vestică a Europei, după o călătorie de 4800 km. Un zbor de la est la vest peste teritoriul Statelor Unite ar fi mai scurt cu 640-800 km.

Distanța nord-sud poate fi evaluată într-un mod oarecum similar. În porțiunea cea mai lată, Europa măsoară circa 3200 km: de la Odessa, în Ucraina, pe malul Mării Negre, și pînă în Seroya, Norvegia, în apele reci ale Mării Barents, la nord de Cercul Polar. Odessa, din statul Texas, se afla la circa 240 km mai sus de granița de miazăzi a Statelor Unite. Mergînd spre nord, un locuitor al acestui oraș ar trece frontiera statului Dakota de Nord, ajungînd în Canada după o călătorie de aproximativ 2240 km. Prin urmare, cea mai mare distanță nord-sud în Statele Unite este cu vreo 720 km mai scurtă decît în cazul Europei.

Topografie și clima

Deși în decursul secolelor europenii au modificat suprafața și atmosfera continentului, probabil că aceste caracteristici au rămas mai stabile decît particularitățile de ordin cultural.

Cîmpii și munți

O mare cîmpie se întinde din Rusia, cuprinzînd Polonia, nordul Germaniei, Țările de Jos (Olanda), Belgia, nordul Franței și sudul Marii Britanii. Alte suprafețe de cîmpie importante, deși mult mai mici, se afla în România, Ungaria, Italia, Spania și Portugalia. Dealuri și munți se întîlnesc mai ales în sudul Europei. Cei mai impunători sînt Alpii, un lanț muntos care împodobește o parte din Franța, Elveția, Italia și Austria, și în care există un vîrf de aproape 4800 metri. Alte lanțuri muntoase deseori menționate în istoria Europei sînt Pirincii, situați între Spania și Franța, Carpații, aflați în cea mai mare parte pe teritoriul României și Apeninii, care se întind în centrul Italiei.

Condiții climatice

În general, Europa se bucură de un climat ospitalier. Spre deosebire de alte zone ale globului, continentul european nu este afectat de temperaturi extreme și precipitații abundente.

Regiunea mediteraneană

Țări ca Spania și Italia, mărginite pe distanțe mari de Marea Mediterană, au veri foarte uscate și calde, și ierni blînde și umede. Aici ninge rareori, cu excepția zonelor de mare altitudine.

Europa răsăriteană

Pornind din centrul Germaniei către est, clima este mai umedă și mai rece decît în zona mediteraneană, cu temperaturi sensibil mai coborîte pe timpul iernii, mai ales în centrul Rusiei. Totuși, în Rusia verile sînt la fel de calde ca cele din vestul Europei, deși cu mult mai scurte. Aceasta înseamnă că în Europa răsăriteană temperatura variază în funcție de anotimp mai mult decît în vestul continentului.

Nord-vestul Europei

Locuitorii ținuturilor aflate la vest de partea centrală a Germaniei, respectiv Franța, nordul Italiei și Spaniei, rareori se confruntă cu ierni reci, veri caniculare sau secetă; în schimb, nu au parte prea des nici de soare. Aici predomină norii, ceața și ploile blânde. (S-a întâmplat ca la Londra să plouă zilnic vreme de zece săptămâni.) Deși acestea nu par a fi condiții ideale de vacanță pentru secolul XX, ele au avantajat societatea occidentală europeană, înlesnind dezvoltarea în această zonă a unor state moderne și prospere.

Geografia și cursul evenimentelor în Europa

Topografia, clima și alte caracteristici geografice ale Europei au avut o mare influență asupra istoriei sale moderne. Condițiile specifice de pe continent au favorizat dezvoltarea agriculturii productive în mai mare măsură decât în alte părți ale globului. La fel, clima și topografia europeană au înlesnit dezvoltarea comerțului și industriei, îndeosebi în Occident. Cu toate acestea, condițiile geografice au reprezentat în egală măsură niște bariere în calea ambițiilor unor europeni din perioada modernă, cum ar fi Petru cel Mare al Rusiei (1682-1725), care a încercat să pună bazele flotei rusești, fără a avea acces la porturi cu apă caldă. Mai mult decât atât, în anumite momente istorice, geografia s-a dovedit a fi un factor important, în sens fie pozitiv, fie negativ, în funcție de punctul de vedere din care sînt privite lucrurile. Concludentă în acest sens este poziția insulară a Angliei, care i-a permis să facă față atacurilor lui Napoleon și ale lui Hitler (începutul secolului al XIX-lea, respectiv începutul anilor '40).

Populația

Între hotarele Europei trăiește circa o șesime din populația globului, numărînd circa 800 de milioane la începutul anilor '90. Toți acești locuitori au suficient de multe trăsături comune ca Europa să poată fi considerată o zonă sau un continent cultural, deși între ei continuă să existe o mare diversitate, din mai multe puncte de vedere. De fapt, în perioada modernă tendința europenilor de a adînci deosebirile dintre ei a devenit un important și influent curent istoric.

Statele

Istoricii și sociologii folosesc termenul de „stat” pentru a defini un teritoriu organizat, condus de un guvern care nu recunoaște nici o altă autoritate politică în afara celei pe care o exercita el. Harta politică a Europei cuprinde un mozaic de peste cincizeci de entități de acest fel. Ea conține state foarte mici cum ar fi Republica San Marino, stat liliputan măsurînd mai puțin de 61 km², înălțat pe culmile pitorești ale Italiei nord-centrale. Multe alte state sînt relativ mici, în schimb, între granițele Rusiei se întinde o porțiune suficient de mare din suprafața uscatului (aproximativ o optime) pentru că acest stat să poată fi considerat unul din cele mai mari de pe glob.

Cele mai renumite țări

Nu numai mărimea statelor europene atrage în mod special atenția observatorilor, deși cîteva dintre națiunile care se bucura de prestigiu sînt state mari. Lista principalelor țări include Franța, Germania, Rusia și Regatul Unit (Marea Britanie).

Alte țări importante

Atît țările cele mai renumite, cît și alte state importante se bucură de recunoaștere internațională în parte datorită sistemului lor socio-economic urban-industrial. Alte state „dezvoltate”, în afara celor cinci menționate mai sus, sînt Austria, Belgia, Cehoslovacia (Cehia și Slovacia s-au separat în 1992), Danemarca, Olanda, Norvegia, Suedia, Elveția și Ucraina. Deși mai puțin industrializate. Grecia, Ungaria, Irlanda, Polonia, Portugalia, România și Spania sînt state care s-au remarcat prin recenta lor evoluție istorică.

Figure 1 Europa modernă timpurie

State în devenire

În ultima perioadă, harta politică a Europei a suferit modificări spectaculoase. Pe parcursul celor trei ani de la căderea guvernelor comuniste est-europene, în toamna lui 1989, Germania Răsăriteană și cea de Vest s-au unificat, URSS s-a dezmembrat în cincisprezece state. Iugoslavia a început și ea să se fărâmițeze sub impactul războiului civil, iar Slovacia s-a dezlipit de Cehia.

Alte state, printre care câteva dintre cele nou-apărute, dau semne de dezintegrare pe criterii etnice. De la mijlocul anilor '80 se remarcă un contracurent de apropiere între state, evoluție remarcată îndeosebi la nivelul celor douăsprezece națiuni vest-europene, membre ale Comunității Europene (vezi Cap. 18).

Culturile europene

Locuitorii numeroaselor state europene au anumite obiceiuri și caracteristici (particularități culturale), care îi deosebesc pe unii de alții. De pildă, majoritatea locuitorilor continentului vorbesc o limbă indo-europeana și trăiesc în societăți în care creștinismul este de multă vreme religia predominantă. De asemenea, cuceririle tehnologiei au pătruns în Europa în mai mare măsură ca în alte zone ale globului. În pofida acestor trăsături comune, la care se mai adaugă și altele, multitudinea de state atrage după sine un mare număr de subgrupe de identități culturale, specifice continentului.

Diviziuni etnice

În cazul în care un grup de persoane se caracterizează prin anumite aspecte culturale, cum ar fi limba, religia, portul, tradițiile, se poate vorbi de un grup etnic. Asemenea condiții culturale tind să favorizeze diviziunea în interiorul continentului european. Deși majoritatea europenilor vorbesc o limbă aparținând marii familii lingvistice indo-europene, limbile din cadrul comunității variază considerabil. De pildă, velsa și engleza nu seamănă deloc una cu alta. Mai mult decât atât, unele limbi, ca maghiara, nu fac parte din familia indo-europeană. La fel, religia creștină predominantă prezintă și ea unele subdiviziuni, iar un număr considerabil de europeni sînt de alte credințe, cum ar fi iudaismul. Între membrii unui grup etnic există mai multe trăsături comune comparativ cu ceilalți europeni, drept care aceștia tind să aibă un simț mai acut al identității. Astfel de diviziuni etnice se întîlnesc în toate statele europene, ele fiind mai evidente în unele țări ca Belgia și Elveția. Deși astăzi, în multe țări, există diverse grupuri culturale, Europei de la sfîrșitul secolului al XIX-lea îi este specifică organizarea statelor pe baza criteriului etnic.

Națiuni și state-națiuni

Națiunile sînt grupuri etnice cu un acut simț al identității. Ele reprezintă totodată grupuri culturale relativ mari, incluzînd un procent semnificativ al populației dintr-un anumit teritoriu. Cînd un asemenea grup etnic se constituie ca entitate politică suverană, el devine un stat național.

Europenii au inventat acest tip de stat încă din cele mai vechi timpuri, transformîndu-l într-o caracteris-

tică a zonei lor culturale. În ultimele două secole, între timp, în Europa s-a născut conceptul de naționalism, un sistem compact de convingeri referitoare la națiune. Această adeziune a europenilor la ideea de stat național influențează unitatea și puterea țărilor lor, sporind sau diminuând coeziunea și puterea internă a fiecăreia, în funcție de prezența sau absența unor minorități etnice înstrăinate. Pe toată durata secolului XX adeziunea față de principiul statului-națiune a afectat și mai drastic relațiile dintre state, atât la nivel european, cât și mondial.

Guvernarea Europei moderne timpurii

Atât în relațiile dintre ei, cât și cu alte popoare, europenii s-au evidențiat în ultimii 200 de ani prin următoarele trei caracteristici: geniu în materie de tehnologie, puterea militară și curajul de a-și asuma actul guvernării. Conturarea acestor trei caracteristici distincte a început cu mult înaintea secolelor de supremație europeană, încă din secolul al XII-lea europenii au urmat direcții sensibil diferite față de predecesorii lor din perioada 300-1100 e.n. Până în secolul al XVI-lea, Europa a suferit asemenea schimbări din punct de vedere al guvernării, economiei, relațiilor sociale și perspectivelor de dezvoltare, încât istoricii consideră această perioadă ca fiind primul secol al epocii moderne. Totuși, câteva dintre cele mai importante conotații ale conceptului „modern” au apărut abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea. De aceea, perioada cuprinsă între secolul al XVI-lea și mijlocul secolului al XVIII-lea e adeseori numită „Epoca modernă timpurie”. În acest interval de timp se consolidează mecanismul de guvernare care i-a ajutat pe europeni să dobândească supremația.

Apariția statului centralizat

În general, în Evului Mediu (plasat în mod convențional între anii 500-1500 e.n.), guvernarea centralizată s-a manifestat destul de puțin pregnant, uneori fiind aproape inexistentă. Adesea, în faza feudală a Evului Mediu (sfârșitul secolului al IX-lea secolul al XI-lea), țările nu aveau nici măcar granițe precis delimitate. Treptat, conducători cu titlul de regi sau împărați au căpătat autoritate în cadrul teritoriilor relativ întinse pe care le guvernau, câștigând supremația asupra unor conducători locali, mulți dintre ei descendenți ai nobilimii militare feudale. De la mijlocul secolului al XV-lea până la jumătatea secolului al XVII-lea regii Spaniei, Franței și Angliei au ajuns să dețină o putere excepțională.

Bazele puterii de stat în regatul Franței

Statul francez în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea (1643-1715) ilustrează instituțiile și practicile care au consolidat puterea sistemelor de guvernare europene. Ludovic a construit un uriaș și luxos palat la Versailles, lângă Paris, folosindu-l pentru a câștiga respectul nobililor francezi și al șefilor de state străini. În calitate de lider al unui grup de oficialități guvernamentale specializate reprezentând birocrăția, s-a străduit din răspuțeri să-și extindă controlul asupra tuturor treburilor statului francez. Larga jurisdicție a curților retiale, realizată în decursul mai multor generații, precum și autoritatea crescândă a regelui în stabilirea impozitelor i-au susținut și consolidat poziția dominantă. Mai presus de orice, monarhul își putea demonstra puterea cu ajutorul unei numeroase armate. El dispunea de o armată mare și permanentă, precum și de o flotă. Conducătorii din Evul Mediu recurgeau la trupe micii, adunate temporar.

Războiul și constituirea imperiului

Ludovic al XIV-lea și alți conducători ai Europei moderne timpurii aveau grijă să mențină active forțele armate. Le foloseau pentru a reprimă diverse manifestări de revoltă împotriva guvernării lor în interiorul propriului regat sau în războaie deseori lungi și sângeroase cu alți monarhi ai Europei. Începând cu sfârșitul secolului al XV-lea, unele dintre aceste țări s-au aventurat și în afară Europei. Ele au cucerit teritorii pe țărmurile Africii, în anumite zone ale Indiei, apoi în cele două Americi. Puterea armată și organizarea politică specifică acestor state europene spulberau rezistența opusă de cei atacați. Tehnologia militară a europe-

nilor, care dispuneau de arme de foc, făcea practic imposibilă orice încercare de contracarare a tendinței lor expansioniste. Ca atare, la începutul secolului al XVIII-lea, europenii stăpâneau mari teritorii ale planetei.

Mercantilismul

Conducătorii, preocupați de centralizarea puterii, de lupta cu state europene rivale și de preluarea coloniilor, acordau o atenție deosebită economiei țării pe durata guvernării lor. În aceste condiții au luat naștere o serie de atitudini și politici caracteristice. Mulți șefi de guverne din secolele al XVI-lea și al XVII-lea credeau că pentru europeni comerțul era posibil numai între anumite limite. De asemenea, ei presupuneau că puterea țării depinde de bunăstarea realizată din practicarea comerțului, îndeosebi sub forma metalelor prețioase. Conducătorii europeni doreau să întrecă guvernările rivale în bogăție și putere, ceea ce însemna controlarea unui număr cât mai mare de piețe.

Implicarea guvernului în dezvoltarea economică avea o importanță deosebită pentru oamenii cu asemenea atitudini. Astfel, guvernele încercau să reducă taxele în interiorul țărilor și să sporească taxele de import. Au fost aduse îmbunătățiri transportului terestru și naval, în paralel cu crearea unor noi industrii și companii comerciale. În general, aceste guvernări orientate către comerț au încercat să dezvolte acest domeniu al economiei cu intenția de a îmbogăți statul și de a-i spori puterea. Observatorii de mai târziu au denumit astfel de practici și atitudini „mercantilism”, politica specifică epocii respective, care a făcut ca înflorirea comerțului să aibă un rol deosebit de important în creșterea economică din epoca modernă timpurie.

Economia și societatea Europei moderne timpurii

Pînă în secolul al XVIII-lea europenii își extinseseră puterea asupra unei mari părți a lumii. Organizarea lor politică și militară extrem de eficientă, economia prosperă, tehnologia avansată și unitatea socială dăduseră acestor state posibilitatea de a-și extinde controlul asupra altor zone de pe glob. La începutul secolului al XVIII-lea, o dată cu începuturile epocii moderne în Europa, dezvoltarea economică a devenit motorul transformării, care le-a conferit europenilor putere asupra restului lumii, transformare care în mod obișnuit poartă denumirea „modernizare”.

Agricultură

Puțini europeni din epoca modernă timpurie trăiau și munciau într-un fel care astăzi ar putea fi socotit „modern”. Aproape toți trăiau de pe urma muncii agricole, așa cum se întâmplase încă de la apariția societății europene, în secolele IV-V d.Hr. Agricultorii care lucrau pămîntul în perioada 1500-1800 arau cu plugul tras de animale. În schimb efectuau toate celelalte munci cu unelte primitive sau chiar cu mâinile goale.

De regulă, țăranii de la sate lucrau în grupuri, după un program impus de soare, vreme și tradiție. Munca lor se supunea legilor naturii și comunității. În cea mai mare parte a epocii moderne timpurii, agricultorii europeni își procurau prin forțe proprii aproape toate cele necesare traiului atît pentru ei cît și pentru consătenii de alte meserii.

Țăranii

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Anglia, cea mai urbanizată dintre statele europene, era o țară de sate în proporție de cinci pătrimi. La vremea aceea, țăranii agricultori din Europa reprezentau două treimi sau chiar mai mult din totalul populației din zonele rurale. Ei trăiau în sate care rareori depășeau 500 de locuitori și aveau puține legături cu lumea din afară așezărilor de baștină. În aceste sate trăiau și un număr relativ restrîns de persoane care nu se ocupau cu agricultură. Această categorie îi includea pe meșteșugari și pe meseriași care produceau unelte, ustensile și alte obiecte ce necesitau o îndemînare aparte. În multe așezări rurale trăiau nu numai producători agricoli, dar și persoane care îndeplineau alte funcții ale comunității de pildă preoți.

Structura socială țărănească

O parte din țărani se aflau pe ultima treaptă a ierarhiei rurale; ei munceau pentru alții și nu dețineau pământ. Pe o treaptă superioară se situau țăranii care aveau în proprietate mici loturi, iar pe treapta următoare cei câțiva care posedau domenii mai întinse.

Maturitatea și căsătoria

Țăranii ajungeau greu la maturitate, întrucât alimentația deficitară întârzia procesul de maturizare sexuală. Circa două treimi din țărani se căsătoreau și dobândeau statutul de adulți independenți numai când ajungeau la vârsta reproducerii. O treime sau mai mult, care rămâneau celibatari, includea bărbații care nu moșteniseră pământ, femeile prea sărace ca să ofere o zestre atrăgătoare sau persoanele (de regulă femei) care nu găseau parteneri de viață din pricina aspectului lor exterior.

Aristocrația

Aristocrația epocii moderne timpurii se bucura de anumite privilegii juridice și-și exercita puterea asupra semenilor, deși reprezenta numai unu sau doi la sută din totalul populației.

Privilegii aristocratice

Aristocrații beneficiau de numeroase drepturi ce le erau atribuite în exclusivitate. Acești nobili își asigurau existența din roadele pământului, ca și țăranii, numai că foarte puțini dintre ei făceau agricultură sau depuneau vreo muncă fizică. În cele mai multe cazuri, aristocrații erau singurii care aveau voie să umble înarmați sau să meargă la vânătoare. Disputele dintre ei îi aduceau în față instanțelor judecătorești pentru nobili, în schimb în cazul țăranilor, de regulă ei erau aceia care împărțeau dreptatea.

Puterea conducătoare a aristocrației

Nobilii își exercitau autoritatea nu numai în instanțele judecătorești, dar și în stat, Biserică și armată. Unii aristocrați își păstrau poziția ierarhică superioară datorită faptului că erau descendenți ai nobilimii feudale. Majoritatea nobililor își exercitau autoritatea pe plan local. Toți aveau tendința de a se opune unei guvernări puternic centralizate. Dar, începând cu secolul al XI-lea, aristocrația și-a pierdut treptat autoritatea în favoarea regalității, a cărei putere centralizată devenea din ce în ce mai mare, în special în vestul Europei. Din secolul al XVIII-lea nobilimea s-a confruntat cu probleme și mai grave. Supremația aristocrației se apropie de sfârșit pe parcursul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Ocupațiile

Ocupațiile aducătoare de bani au reprezentat unul din factorii, care, în final, au pus capăt puterii aristocrației. Supremația nobililor depindea îndeosebi de locul lor în cadrul unei economii agricole care evitau schimbarea. Ca urmare a tendințelor manifestate încă din secolul al XI-lea, și mai ales a mutațiilor apărute în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, s-a dezvoltat un sistem economic mai ingenios și mai cuprinzător. Supremația aristocrațiilor avea să dăinuie încă multe generații, totuși, începând cu jumătatea secolului al XVII-lea s-au prefigurat semnele unui nou climat economic, care favoriza și alte grupuri sociale.

Noi proceduri financiare

Apariția profesiilor moderne a necesitat numeroase schimbări în domeniul operațiunilor economice. Scrisorile de credit și alte asemenea procedee bancare de plătire a datoriilor, deși utilizate de secole, au căpătat o nouă formă, devenind o practică curentă în epoca modernă timpurie. Aceste instrumente bancare au făcut ca operațiunile financiare să fie mai eficiente și mai sigure. Comercianții întâmpinau serioase dificultăți în reducerea riscurilor implicate de transportul mărfurilor, totuși pînă în secolul al XV-lea asigurarea transportului a devenit o practică curentă, care oferea protecția necesară. Diminuarea riscurilor în caz de

pierdere în afaceri era posibilă și datorită investițiilor comune, realizate prin intermediul societăților pe acțiuni. În secolul al XVI-lea europenii înființează pentru prima oară un număr semnificativ de asemenea companii. Aceste grupuri de investitori au mai servit unui scop extrem de important au făcut posibilă acumularea unor sume mult mai mari de bani, necesare unor afaceri de anvergură. Condițiile acestei perioade impuneau categoric noile practici în afaceri.

Revoluția prețurilor

În secolul al XVI-lea s-a produs cea mai mare creștere a prețurilor cunoscută până atunci în Europa, ceea ce a influențat considerabil schimbările care au determinat noul climat economic de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Rata anuală a inflației de trei la sută, extrem de ridicată pentru acea epocă, a dus la o creștere drastică a prețurilor, îndeosebi la pâine, baza alimentației zilnice a tuturor. Cauzele exploziei prețurilor au fost, probabili creșterea demografică bruscă, începând cu mijlocul secolului al XV-lea, și bogăția de metal prețios care a invadat Europa după descoperirea Americii.

Agricultura profitabilă

Marea inflație a determinat reacția unei părți a agricultorilor, care au întrezărit șansa obținerii unor profituri uriașe. Proprietarii de pământ din nord-vestul Europei și din Anglia au dat tonul, cheltuind bani pentru diverse inovații în agricultură, cum ar fi rotația culturilor și creșterea animalelor. Uneori, astfel de investiții aduceau profituri imense.

Cum asemenea practici implicau modificarea unor vechi și venerate tradiții rurale, schimbările nu s-au petrecut prea rapid sau pe scară largă. Cea mai mare parte a Europei nu a cunoscut aproape nici o modificare în sistemul agricol până la mijlocul secolului al XVIII-lea. Dar cu un secol înainte de această dată, câțiva nobili de țară au inițiat practici agricole profitabile, prefigurând lumea economică modernă, eliberată de sub controlul aristocrației.

Comerțul

Neobișnuită creștere a populației și a prețurilor a stimulat atât comerțul, cât și o agricultură profitabilă. Enorma cerere de hrană și de alte produse însemna un prilej de câștiguri excepționale pentru negustorii care transportau și vindeau aceste produse, exact ca și în cazul agricultorilor. Conducătorii din perioada modernă timpurie au sprijinit dezvoltarea comerțului, cu convingerea că bunăstarea realizată prin comerț întărește puterea de stat. Aceștia cheltuiau mari sume de bani pe aparatul de stat în permanență extindere, pe armate și pe flote. Prin urmare, conducerea statelor a sprijinit pe căi multiple extinderea comerțului. Populația, prețurile și inițiativa statului s-au repercutat și asupra industriei.

Manufactura

A manufactura înseamnă a produce bunuri realizate manual. Cea mai mare parte a industriei în perioada modernă timpurie utiliza energia de origine umană și animală, în locul energiei vântului și a apei, utilizate din ce în ce mai rar. Mai mult decât atât, în această perioadă au apărut puține procedee și procese noi. Din aceste puncte de vedere, manufactura nu prezenta nici un semn prevestitor al „epocii moderne”. Totuși, s-au petrecut unele schimbări majore.

Îmbunătățiri în industria obiectelor de lux

În această perioadă mulți lucrători produceau articole de lux. Din ce în ce mai îndemânatici, artizanii confecționau mobilier, obiecte din mătase, dantelă, porțelan și sticlă, adoptând un stil menit să satisfacă gusturile celor bogați. Aceste industrii de lux au apărut în regiuni noi, unde s-a manifestat o tendință din ce în ce mai accentuată în direcția extinderii principiului capitalist al obținerii și creșterii profiturilor.

Sistemul de producție la domiciliu

O mare parte a manufacturii se desfășura la domiciliul lucrătorilor. Negustorii le livrau materia primă, lână sau alte fibre, în schimbul obiectelor finite, de pildă pânză. Acest sistem de lucru la domiciliu le-a permis meșteșugarilor să evite controalele severe asupra producției efectuate de breslele de la oraș. Totodată, el indica o îndepărtare de la ordinea socio-economică aproape exclusiv agricolă proprie Europei premoderne. Populația lucrătoare trecea treptat de la agricultură la manufactură.

Schimbări în etica muncii în toată istoria europeană, nevoile stringente i-au determinat pe agricultori să-și pună copiii la munci grele. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, familiile care munciau la domiciliu puneau și copiii la lucru, fiindcă aveau nevoie ca fiecare membru al familiei să aducă venit. Către sfârșitul epocii moderne timpurii, conducătorii statelor europene răspîndesc pentru prima oară ideea că munca grea nu este numai necesară pentru copii, dar le aduce și beneficii. Această schimbare de etică prefigura vremuri noi.

Laicizarea

Schimbarea de atitudine a celor angajați într-o activitate productivă este componenta unei transformări mai generale de concepția asociată cu modernizarea. Europeanii instruiți din Evul Mediu, în marea lor majoritate reprezentanți ai clerului catolic, aveau o viziuni prin excelență religioasă asupra lumii. Ei îndemneau oamenii să-și dedice viața îndeplinirii voinței lui Dumnezeu, așa cum era ea revelată de Biserică. În plus, acești intelectuali susțineau că poporul v-a ajunge să înțeleagă condițiile, puterile și întîmplările din lumea naturală numai întorcîndu-și privirea către Dumnezeu.

În secolul al XII l-lea cîțiva intelectuali de marcă au susținut ideea că omenirea poate descoperi adevărul despre crearea și dezvoltarea vieții pe pămînt prin mijloace științifice. Mai precis, ei încercau să explice fenomenele petrecute în mediul înconjurător făcînd apel la observarea atentă și studiul sistematic al faptelor. Această tendință de a privi viața într-o lumină mai curînd laică decît spirituală s-a cristalizat în Evul Mediu și în perioada următoare. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea majoritatea oamenilor de știință au acceptat acest punct de vedere modern asupra naturii.

Intelectualii de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea susțineau că problemele speciei umane pot fi studiate și înțelese pe cale științifică. Religia a continuat să ocupe un loc important în Europa secolului al XVIII-lea și chiar în perioada următoare. Însă viziunea laică asupra vieții adoptată de intelectualitatea din epoca modernă timpurie s-a extins treptat și în rîndul maselor populare.

Viața urbană

Europa urbană a influențat în mare măsură configurarea modernității. Începînd de prin secolul al XI-lea, comerțul și orașele au cunoscut o dezvoltare rapidă, după o lungă perioadă de regres. Așezările care au apărut și s-au extins rapid în această etapă diferă de cele din timpuri mai vechi; acum, supremația aparține lucrătorilor ce prestează munci aducătoare de profit, nu proprietarilor de pămînt care ocupaseră un loc dominant în vechile centre populate.

Orașele

Numeroasele orașe noi întemeiate de europeni după secolul al XI lea și orașele mai vechi, dezvoltate și extinse înainte de secolul al XVI-lea conțineau, de regulă, structuri comerciale, religioase, administrative și rezidențiale înghesuite unele în altele și împrejmuite cu un zid de apărare. Necesitatea unei incinte urbane fortificate atîrna mai greu în balanță decît spațiul. Ca urmare, clădirile se înălțau chiar la marginea străzilor înguste, cu etajele superioare ieșite în afară față de cele inferioare. Deși acest sistem de construcție împiedica pătrunderea luminii, asemenea centre socio-economice se întîlnesc în cea mai mare parte a Evului Mediu.

În secolul al XVI-lea se construiesc mult mai puține orașe decît în cele cinci secole precedente. Însă așezările urbane se extind prin noi construcții adăugate de jur-împrejurul vechiului centru orășenesc. Ca

urmare a acestei tendințe, în secolul al XVII-lea populația urbană a Europei varia între aproape cinci la sută în unele zone și puțin peste zece la sută în altele. Procesul de urbanizare înregistrat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea a dus la crearea câtorva orașe mari, ca Londra, a cărei populație număra aproape trei sferturi de milion de locuitori.

Burghezia

Comercianții care au dominat orașele în Evul Mediu și în epoca modernă timpurie erau o „clasă de mijloc”, situată între aristocrați și țărani. Pe lângă termenul „clasa de mijloc”, acești locuitori ai orașelor au căpătat denumiri derivate de la cuvântul „oraș” în diverse limbi. În Germania, erau cunoscuți sub denumirea de Bürgers, în Anglia, ca burgesses, iar în Franța, și pînă la urmă, pretutindeni sub denumirea de bourgeoisie. Relatările referitoare la viața din Europa modernă timpurie includ în categoria „burghezie” pe: comercianți, bancheri, juriști, medici, artizani și diverși alți orășeni cu statut similar. Servitorii, muncitorii necalificați și alte categorii locuiau tot la oraș, însă nu făceau parte din clasa mijloc. Lumea „burgheză” nu include și muncitorii necalificați de la oraș.

Ierarhia burgheză

Cu ocupațiile și veniturile lor extrem de diverse, membrii clasei de mijloc alcătuiau o ierarhie, adică o structură socială piramidală. Cei câțiva care se bucurau de prestigiu și avere ocupau poziții în vârful piramidei, de pildă negustorii bogați sau avocații. Aceștia tindeau să imite felul de viață al aristo-crației, uneori chiar căpătau titluri nobiliare. Categoriile ca meșteșugarii se situau la nivelele inferioare ale ierarhiei burgheze.

Atitudini ale clasei mijlocii

Aceptarea ierarhiei și goana de titluri nobiliare demonstrează că, sub anumite aspecte, atitudinea burgheziei nu se deosebea prea mult de concepția altor categorii din perioada Evului Mediu sau din epoca modernă timpurie. Totuși clasa mijlocie se distingea prin marea ei dorință de a munci. Această caracteristică îl deosebea pe burghez de aristocratul tipic, care evita orice fel de muncă, și de lucrătorii săraci, mai puțin interesați de activitatea pe care o prestau. Tipul de muncă preferat de clasa de mijloc era la fel de caracteristic. Spre deosebire de majoritatea aristocraților și agricultorilor, burghezia își axa existența pe ocupațiile aducătoare de bani, nu pe cultivarea pământului. Așadar, atitudinea și activitatea acesteia contrastau cu cele ale vîrfurilor sociale și ale maselor muncitoare din Evul Mediu și din epoca modernă timpurie.

Influența comercianților

Înainte de perioada modernă, burghezia preocupată de afaceri a reprezentat o minoritate, atît ca număr, cît și ca pondere. Totuși, chiar și în perioada pre-modernă, această categorie socială a influențat societatea și evoluția orientînd-o spre un alt mod de viață. La mijlocul secolului al XVIII-lea burghezia europeană se găsea în pragul unei lumi moderne, în care, un secol mai tîrziu, avea să dețină poziția dominantă.

Tendențele apărute în Evul Mediu și manifestate pregnant după 1500 nu numai că au adus la putere burghezia după 1750, dar au schimbat în totalitate viața Europei. De asemenea aceste tendințe existente înainte de 1750 au conferit europenilor supremația mondială în perioada modernă. În concluzie, mai înainte de 1750 Europa a suferit o transformare internă care a afectat structura mondială a puterii. Termenul „modernizare” rezumă acest proces de schimbare petrecut înainte de 1750.

Modernizarea Europei a determinat schimbări în structura, atitudinea și cultura materială a societății. Direcția modernă în organizarea socială presupunea trecerea de la dominația structurilor locale (familie, clan, trib) asupra formei de guvernare economiei și culturii, la o centralizare a puterii în toate aceste aspecte ale existenței.

O schimbare de concepție asociată în mod special cu modernizarea a constituit-o laicizarea din ce în ce

mai pronunțată, cel puțin în sensul subordonării religiei sau al separării ei de stat și economie. O transformare de atitudine strâns legată de acest aspect a fost trecerea de la respectul pentru tradiție la glorificarea schimbării, îndeosebi în tehnologie.

Atitudinea favorabilă față de noile produse este corelată cu mutațiile din cadrul culturii materiale, care reprezintă esența modernizării aplicarea puterii neînsuflețite a mașinilor în producție, în transporturi și comunicații. Această schimbare tehnologică a fost mai puțin radicală comparativ cu alte tendințe înnoitoare dinaintea de 1750, însă începând cu anii 1760 europenii au inventat în scurt timp noi mașini.

Dorința de obținere a profiturilor a reprezentat unul din motoarele modernizării. Burghezia, care a promovat inițiativa particulară, a cules curînd roadele, sporindu-și averea. Ulterior, ea va obține alte câștiguri în planul puterii. Activitatea comercială a clasei mijlocii, ca și unele atitudini și evoluții asociate cu modernizarea, au exercitat o influență favorabilă asupra modului de viață urban.

Acest proces de modernizare a apărut pentru prima oară în Europa, cu rădăcini evidente în istoria socială și economică de după secolul al XI-lea. Modernismul european a apărut ca un curent subteran în Evul Mediu, dezvoltîndu-se și extinzîndu-se în epoca modernă timpurie, ca să ajungă la apogeu după 1750. Unele zone ale Europei s-au modernizat din punct din punct de vedere social și economic în timpul revoluției industriale pe trecute între 1760 și 1850. În această perioadă, popoarele din nord-vestul Europei încep să producă bunuri și să transport mărfuri și pasageri cu ajutorul mașinilor propulsate de o forță neînsuflețită. Astfel, perioada modernă începe în Europa odată cu revoluția industrială.

Capitolul 2

Revoluția industrială, 1700-1850

- 1701 Inventează semănătoarea și îmbunătățește considerabil tehnologia culturilor
- 1712 Thomas Newcomen construiește prima pompă modernă cu aburi
- 1717 Se deschide una din primele fabrici propriu-zise
- 1721 În Belgia este pusă în funcțiune prima pompă Newcomen
- 1733 John Kay inventează suveica zburătoare pentru războiul de țesut
- 1764 James Hargreaves produce mașina de filat pentru manufacturarea rapidă a firelor
- 1767 Richard Reynolds construiește prima cale ferată
- 1768 Richard Arkwright inventează mașina de filat acționată de apă
- 1769 James Watt produce o variantă perfecționată a mașinii cu aburi
- 1779 Samuel Compton construiește mașina de filat fire fine
- 1793 Eli Whitney perfecționează mașina de egrenat bumbac
- 1794 Henry Cort patentează o metodă îmbunătățită de prelucrare a fierului, denumită „pudlaj”
- 1807 Vasul cu aburi al lui Robert Fulton, Clermont, navighează pentru prima oară pe fluviile americane
- 1825 Parlamentul britanic legalizează formarea corporațiilor
- 1829 Este testată cu succes Rocket, locomotiva cu aburi a lui George Stephenson
- 1834 Mai multe state germane formează Zollverein, o uniune vamală patronată de Prusia
- 1844 în Statele Unite e expedit primul mesaj telegrafic pe linia care leagă Baltimore de Washington D.C.
- 1856 Henry Bessemer îmbunătățește prelucrarea oțelului

O parte din noile evoluții tehnologice, economice și cultural rămase pe planul doi în epoca modernă timpurie au devenit preponderente între 1760 și 1850, cu efecte radicale în Anglia, în nord-vestul Europei. Ca urmare, de atunci și până în zilei noastre, această perioadă a fost denumită „revoluție industrială”. Multe din instrumentele tehnologice inventate în cursul revoluției industriale se deosebeau de mașinile anterioare prin faptul că erau acționate de forțe exterioare omului. Tranziția de la agricultura preponderent umană și animală la o economie a producției bazate pe mașini a reprezentat trăsătura distinctivă a revoluției industriale. Ca urmare, au apărut o sumedenie de invenții, uneori greoaie și zgomotoase, ele fiind elementele caracteristice ale noii ordini economice.

Revoluția economică a devenit și ea evidentă sub multe aspecte. Inventatorii vremii, preocupați de obținerea profitului, au înființat pentru prima oară în istorie fabricile. Acest sistem de organizare a producției a sporit spectaculos capacitatea de prelucrare industrială a societăților care-l aplicau. Tendința către o nouă abordare în cadrul metodelor și organizării economice a dus atât la restructurarea producției, cât și la schimbări radicale în sistemele financiare.

Europenii au desăvârșit această transformare industrială prin aplicarea noilor tehnologii la mijloacele de transport și comunicații. În prima jumătate a secolului al XIX-lea vasele cu aburi au început să brâzdeze apele Europei. În aceeași perioadă, căile ferate au împânzit teritoriile europene dominate de conducătorii de mașini. Din 1840 europenii încep să întindă cabluri la suprafața pământului și pe sub apă, ca să poată transmite mesaje pe tot cuprinsul continentului, cu viteza curentului electric.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea inovatorii englezi din domeniul afacerilor au deschis perspectiva unei noi ordini economice, dar înainte de 1850 Belgia, Franța și statele germane au aderat la procesul de modernizare. În acea vreme Europa răsăriteană și Rusia abia dacă făcuseră primii pași în această direcție.

În zonele care începeau să fie transformate de revoluția industrială, orașele au căpătat dimensiuni uriașe, comparativ cu așezările anterioare. În această societate urbană în plină dezvoltare, industriașii și alți membri ai clasei mijlocii interesați de profituri au ajuns în scurt timp să strângă averi și să se bucure de prestigiu. Totodată, numărul lucrătorilor din fabrici a crescut mai repede decât în oricare alt grup, marcând începutul procesului de transformare a clasei muncitoare.

Aceste schimbări rapide și radicale au accentuat deosebiriile dintre economia Europei moderne și cea a societății, europene din perioadă anterioară. După 1760 revoluția economică și socială a adâncit contrastul

dintre Europa și alte zone ale lumii. Înarmată cu noua economie și tehnologie, Europa putea să-și procure materialele și să-și confecționeze utilajele necesare pentru a-și asigura supremația mondială pînă la sfîrșitul mileniului. Epoca Europei moderne începuse.

Explozia demografică

În decursul istoriei, oamenii s-au deosebit de celelalte vietăți și printr-o fenomenală creștere numerică. În pofida perioadelor de stagnare sau chiar de scădere a populației, în linii mari această creștere a continuat pe tot globul, în proporții diferite. Totuși, de la sfîrșitul secolului al X-lea pînă la începutul secolului XX, Europa a cunoscut un nivel extrem de ridicat de creștere demografică în comparație cu alte zone și cu propria sa istorie, anterioară acestei date. Explozia demografică începută la mijlocul secolului al XVII-lea a reprezentat un factor pregătitor al revoluției industriale. La rîndul ei, noua economie a impulsionat rata de creștere a populației timp decîteva decenii.

Populația Europei între 1760 și 1850

În secolul al XI-lea populația europeană număra probabil mai puțin de 50 de milioane. Au trebuit aproape 650 de ani cî totalul să se ridice la 100 de milioane. Apoi, în numai 100 de ani (1650–1750), numărul europenilor a sporit cu încă 50 de milioane, secolul următor, primul veac al epocii industriale, populația Europei a mai cîștigat 100 de milioane de locuitori. Această creștere spectaculoasă de la 150 la 250 de milioane înregistrată în perioada dintre jumătatea secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea atestă un ritm extrem de rapid.

Cauzele creșterii demografice

Explozia demografică înregistrată la mijlocul secolului al XVIII-lea poate avea drept cauză o rată sporită a natalității, o rată scăzută a mortalității, sau efectul combinat al amîndurora. Părerile experților asupra acestor cauze continua să fie contradictorii.

Efectele exploziei demografice

O revoluție industrială necesită dezvoltarea rapidă a forței de munca și extinderea piețelor de desfacere. Explozia demografică europeană a dus la apariția lucrătorilor și cumpărătorilor necesari noii economii. Totodată, creșterea numerică a schimbat proporția grupurilor de vîrstă. Populația Europei a devenit mai tînără, cu mult mai mulți copii, tineri și adulți în floarea vîrstei, situație care a favorizat extinderea pieței de bunuri destinate acestui segment al societății. Creșterea bruscă a populației și procentul sporit de tineri au creat probleme suplimentare, dar au avut și efecte benefice asupra societății europene. De pildă, generația mai vîrstnică nu putea extinde și adapta practicile educaționale suficient de rapid pentru a satisface necesitățile acestei populații în schimbare. Și alte instituții s-au confruntat cu probleme similare.

Modernizarea agriculturii

Explozia demografică ar fi putut provoca foametea. Totuși, o dezvoltare fără precedent a agriculturii a preîntîmpinat o asemenea situație, contribuind totodată și la pregătirea Europei în vederea industrializării. Modernizarea agriculturii, care s-a dovedit atît de benefică, implica schimbări în metodele aplicate, în organizarea economiei agricole și în procedeele de exploatare a pămîntului.

Noi metode în agricultură

Trecerea către o agricultură profitabilă, survenită în epoca modernă timpurie, a devenit și mai evidentă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd creșterea numerică a populației a dus la o mai mare cerere de produse agricole, favorizînd obținerea unor profituri tot mai însemnate. Aceste circumstanțe i-au încurajat pe agricultori să investească mai mulți bani pentru a-și mări recolta. Aceleași condiții i-au determinat pe

fermieri să caute modalități mai eficiente de folosire a pământului. Asemenea încercări de modernizare au avut loc mai ales în Olanda și în Anglia.

Noi progrese în recoltare înainte de această perioadă

Europenii preveneau secătuirea resurselor solului o dată cultivat, lăsând o porțiune de teren nelucrată. Către 1700, agricultorii din Țările de Jos își foloseau și mai eficient pământul, prin rotația culturilor. După ce recoltau cereale care reduceau îngrășămintele din sol ei plantau de pildă trifoi, care sporea fertilitatea acestuia. Ulterior, Charles Townsend și Thomas Coke, doi englezi, au dezvoltat practică asolamentelor.

Charles Townsend (1725-1767) a răspândit metodă de însămânțare a napilor, ca recoltă regeneratoare. Napii refertilizau câmpul și totodată, fiind rădăcinoase mari, afâneau pământul. Thomas Coke a îmbunătățit și mai mult metoda, promovând o rotație de patru culturi, care sporea productivitatea pământului cu aproximativ 1000%.

Noi recolte în Europa

Se cultivă pentru prima oară roșii, cartof și sfecla de zahăr în epoca modernă. Primele două legume au sporit aportul de vitamine și calorii din alimentația europenilor. Sfecla de zahăr le-a furnizat dulciurile după care tînjeau încă de la descoperirea Lumii Noi, punînd capăt dependentei lor de trestia de zahăr importată din cele două Americi. În 1784, Arthur Young a editat o revistă intitulată Studii de agricultură, familiarizîndu-i pe agricultori cu aceste noi practici și contribuind astfel la creșterea productivității pământurilor.

Evoluții în utilizarea și creșterea vitelor

O parte din culturile introduse prin rotație asigurau hrana vitelor. Acum, fermierii puteau însămînța o suprafață mai mare de pământ întrucît foloseau mai puține pășuni ca să-și hrănească vitele. Închiderea vitelor în țarcuri sau staule a sporit cantitatea de bălegar, folosit ca îngrășămint pentru sol. Concomitent cu creșterea recoltelor, ca urmare a perfecționării muncii animale, practicile moderne de creștere a vitelor au dus la sporirea cantității de carne și la îmbunătățirea ei calitativă.

Noi metode de organizare a pământului

În Evul Mediu, europenii își organizau pământurile după modelul „cîmpului deschis”. Ei divizau terenul arabil al satului în parcele, dispuse la întîmplare unele printre altele. Vitele pășteau pe pășuni comune, iar sătenii împărțeau între ei alte resurse, cum ar fi lemnul. Pentru agricultorii moderni, cu spirit practic, aceste tradiții reprezentau o problemă. Sistemul împărțirii pe parcele împiedică rotația culturilor și metodele de pregătire a pământului. Pășunile comune și neîngrădite făceau imposibil controlul asupra creșterii animalelor. Prin urmare, noile metode de însămînțare și cultivare a pământului, precum și modernizarea creșterii animalelor, necesitau o nouă concepție asupra organizării pământului.

Împrejmuirea terenurilor în Anglia

Cu peste 200 de ani înainte de revoluția industrială, marii latifundiari din Anglia au început să-i deposedeze pe țăranii de pământ și să-i îngrădească, îndeosebi pentru a realiza profituri din creșterea oilor. Începînd cu mijlocul secolului al XVIII-lea, tranziția și mai rapidă către o agricultură capitalistă a accelerat procesul de abandonare a sistemului de cîmp deschis. În mai puțin de cincizeci de ani agricultorii au îngrădit peste opt sute de mii de hectare de teren arabil, împreună cu loturile comune necultivate pînă atunci.

Consecințele reorganizării

Proprietarii de pământuri și arendașii mai înstăriți, care aveau posibilitatea de a adopta noile metode agricole, dispuneau de banii trebuincioși pentru a cumpăra pământ și erau investiți cu autoritatea necesară spre a-l îngrădi, au fost cei care au cules roadele revoluției agricole din Anglia. Mai mult decît atît, această

schimbare a atras după sine creșterea profitabilității zonei rurale engleze, și, implicit, creșterea populației din orașe cu un mare număr de foști mici fermieri care-și pierduseră pământul. Ca atare, hrană și forța de muncă necesare industrializării au devenit extrem de disponibile. Cu toate acestea, mulți agricultori depose- dați de pământ au fost puternic afectați de reorganizarea agriculturii. O parte a societății a realizat profituri de pe urma apariției economiei moderne și profitabile, în timp ce un alt segment a plătit un preț foarte mare.

Noile unelte

Unelte agricole s-au schimbat și ele o dată cu introducerea metodelor moderne de cultivare și organi- zare a pământului. Noile unelte folosite la munca câmpului și pentru strângerea recoltei au sporit productivi- tatea, intensificând efectele rotației culturilor și ale cultivării de plante noi. În plus, agricultura din ce în ce mai mecanizată se potrivea perfect cu dispunerea parcelelor în gospodăriile împrejmuite. Compatibilitatea acestor schimbări a favorizat creșterea numărului de mașini în peisajul rural, prefigurând începutul erei in- dustriale.

Revoluția industrială din Marea Britanie

Revoluția industrială s-a desfășurat între 1760-1850 îndeosebi în anumite zone ale Insulelor Britanice (incluzând Anglia, Scoția, Țara Galilor și Irlanda). Rapida dezvoltare a agriculturii Britanice a fost una din cauzele care au impulsionat schimbările și mai profunde, având drept rezultat crearea unei economii indus- triale. Din zona rurală provenea o parte din materia primă și forța de muncă indispensabile extinderii proce- sului de modernizare. Au existat însă și alți factori datorită cărora în Anglia industrializarea s-a putut realiza înaintea tuturor celorlalte țări.

Creșterea numerică a populației și rezerva de forță de muncă

O altă caracteristică a acestei perioade o reprezintă creșterea populației apte de muncă a țării. Explozia demografică din Anglia, Scoția și Țara Galilor a sporit numărul total de locuitori de la 8 milioane la peste 25 de milioane în cei 90 de ani de după 1760. Această creștere a populației i-a permis Angliei să înfăptuiască revoluția industrială înaintea tuturor celorlalte națiuni.

Avantaje geografice

Pentru ridicarea primilor giganți industriali erau necesare mari cantități de cărbune și fier. În diverse zone ale Marii Britanii existau zăcăminte relativ mari și ușor accesibile din ambele materii prime. Apar noi întreprinderi, îndeosebi în aceste zone sau în locuri în care industriașii puteau transporta în condiții avanta- joase fierul și cărbunele pe canale, râuri sau pe mare. Pe lângă faptul că înlesnea transportul acestor materii prime și al altora, geografia insulei a favorizat desfacerea produselor prelucrate.

Condiții socio-politice favorabile

Guvernările europene din epoca modernă timpurie și-au dat silința să stimuleze și să controleze dezvoltarea economică pe măsură ce statele respective se angajau pe calca industrializării. Sistemul politic Britanie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a influențat trecerea către o economie modernă în cu totul altfel. Întrucât guvernul nu instituise monopoluri de stat sau taxe pe comerțul interior, cei care se orientau spre noile profesii din domeniul afacerilor întâmpinau relativ puține obstacole în calea ambițiilor lor. În același timp, bunurile aduse de peste graniță reprezentau o barieră în fața eventualei concurențe străine, favorizând atât concen- trarea cât și liberalizarea inițiativei. Societatea engleză din această perioadă pune mare preț pe inventivitate, permițându-le industriașilor de succes să avanseze în ierarhia socială. Astfel de atitudini și condiții au în- curajat și mai mult transformarea economiei.

Piețe și capital

Revoluția economică britanică a prezentat și alte caracteristici. La polul societății unde se acumulau tot

mai multe bogății, datorită practicării agriculturii profitabile sau averilor adunate din colonii și comerț, se constată o tendință sporită de a cumpăra. Această tendință a creat condiții de piață favorabile producătorilor. Au existat și alți factori care au stimulat cererea. Creșterea numerică a populației la sfârșitul secolului al XVIII-lea a influențat industrializarea nu numai prin sporirea forței de muncă, dar și prin extinderea pieței de desfacere. Bunăstarea crescândă a englezilor a avut și că un dublu efect: a lărgit piața de desfacere a bunurilor și a furnizat capital pentru extinderea industrializării. Sistemul bancar englez, aflat într-o continuă ascensiune, punea la dispoziția solicitanților fonduri suplimentare de investiții.

Mașini industriale

Unelte, mașini... o multitudine de invenții prin care oamenii își sporesc capacitatea de a construi, de a produce, de a călători, de a comunica, de a desfășura tot felul de activități care le stimulează imaginația. Această înclinație către mecanică deosebește ființele umane de alți locuitori ai planetei mai mult chiar decât tendința de a se înmulți ca specie. Majoritatea țărilor din Europa și America de Nord au împins la extrem această tendință. Ele sînt mai dependente de mașină decât oricare altele din istorie.

Pînă în secolul al XVIII-lea, în Europa, dispozitivele acționate de animale, apă sau vînt au satisfăcut necesitățile oamenilor timp de multe generații. O dată cu industrializarea, europenii adoptă tot mai mult mașinile bazate pe surse speciale de energie, cum ar fi aburul, introducînd astfel de invenții în viața lor de toate zilele. Europenii au declanșat o revoluție de proporții gigantice: fără să-și de a seama, își făureau instrumentele supremației mondiale. Mașinile apărute în cursul revoluției industriale au fost concepute de inventatori de diverse naționalități de pe ambele țărmuri ale Atlanticului și deși în primele decenii de dezvoltare industrială transformările tehnologice s-au petrecut îndeosebi în Marea Britanie.

Cărbunele și fierul materiile prime ale epocii mașinii

Cărbunele și fierul au început să fie folosite cu mult înainte de revoluția industrială. Totuși, la începutul epocii moderne, acestei două materii prime au căpătat o pondere mult mai mare în economie. Europenii au început să recurgă din ce în ce mai des la cărbune pentru încălzire, pentru producerea sticlei și metalelor, precum și pentru acționarea mașinilor industriale. Penuria accentuată de lemn – secolul al XVII-lea a încurajat această tendință, dar avantajele utilizării cărbunelui în industrie au accelerat și mai mult tranziția.

Progrese în prelucrarea fierului

Una din particularitățile de bază ale cărbunelui o constituia întrebuințarea lui în prelucrarea fierului. Ținînd seama de faptul că cocsul este un cărbune supus unor temperaturi ridicate, Abraham Darby a topit fierul într-un mod care-i sporea considerabil calitatea. Acest progres în prelucrarea fierului, cunoscut în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, a determinat curînd un număr din ce în ce mai mare de constructori să ridice structuri din fier. La sfârșitul secolului al XVII I-lea, englezul Henry Cort a descoperit o modalitate de obținere a fierului de calitate superioară, fapt extrem de important pentru producerea mașinilor în era industrială. Pornind de la un furnal de concepție franceză, lui Cort i-a venit ideea să amestece sau să „pudleze” fierul topit, accelerînd astfel procesul de prelucrare și obținînd totodată un metal mai pur. Pudlajul a dus la creșterea cererii de fier și în același timp de cărbune.

Progrese în metodele de pompare

Marea cerere de cărbune pe tot parcursul secolului al XVIII-lea i-a determinat pe mineri să coboare și mai adînc în măruntaiele pămîntului, pînă la straturi mai umede. Deși în secolul al XVIII-lea pompele cu aburi sau de vid îi ajutaseră pe muncitorii din subteran să contracareze infiltrarea apei, în secolul următor lucrul în mină necesita mașini mai perfecționate. Tehnologia primelor pompe de presiune germane, franceze și engleze, dintre care una era bazată pe interacțiunea piston-cilindru, a creat premisele apariției unei pompe mai perfecționate, construite pentru prima oară în Anglia la începutul secolului al XVIII-lea. Thomas New-

comen, împreună cu un asociat al său, a inventat o mașină în care aburul produs într-un boiler deplasa un piston printr-un cilindru într-o singură direcție, după care apa rece condensa aburul, inversând procesul. Această mișcare acționa un mecanism de absorbție care scotea apa din mină. Pompa Newcomen era mai mult o mașină cu aburi decât o simplă pompă.

James Watt și mașina cu aburi

Confruntat cu necesitatea de a procura o mașină cu aburi Newcomen în stare de funcționare pentru universitatea din Glasgow (Scoția), unde lucra ca tehnician prin 1760, James Watt a realizat o versiune îmbunătățită a acesteia. Mașina originală funcționa pe baza încălzirii și răcirii întregului cilindru în care se mișca pistonul. Watt a construit o mașină cu două camere conectate între ele, una permanent fierbinte pentru aburul care deplasa pistonul, cealaltă rece pentru condensarea care determină retragerea pistonului. Aceasta inovație sporea atât eficiența, cât și puterea mașinii. În secolul al XIX-lea, versiunea perfecționată a mașinii cu aburi a devenit unul din principalii factori de remodelare a sistemului socio-economic.

Mecanizarea industriei bumbacului

De regulă, când o economie iese din stadiul agricol, ea se îndreaptă către manufactura de textile. În Anglia din epoca modernă timpurie, industria lânii era al doilea factor de comerț, după agricultură. Modernizarea a adus în prim-plan o altă ramură textilă profitabilă, în paralel cu dominația treptată a industriei asupra agriculturii. Producătorii de țesături din bumbac au format o avangardă, care a cunoscut revoluția industrială înaintea altor ramuri ale industriei. Ei introduseseră o serie de invenții relativ simple, dar deschizătoare de noi piețe.

Suveica zburătoare a lui John Kay

Înainte de 1733, pentru a țese pînza de lățime foarte mică, doi oameni trebuiau să mînuiască suveica ce ducea firul pe război. John Kay, meseriaș din Lancashire (Anglia), a inventat în acel an o suveica ce putea purta firul pe război sub supravegherea unui singur lucrător. Acest dispozitiv acționat de ciocanele atașate cu sîrme nu numai că mărea producția cu 100%, dar curînd avea să determine un procent similar de creștere a producției rapide de fire.

Mașini de filat rapide acționate cu apă și pentru fire fine

Invenția lui Kay nu a fost utilizată în multe fabrici pînă în anii 1760, cînd James Hargreaves a rezolvat problema penuriei de fire. În 1768, acest inventator Britanie a încheiat procesul de perfecționare a mașinii de filat, inventînd un mecanism acționat manual care dădea posibilitatea unui singur muncitor să producă fire pe mai multe fuse. Curînd după aceea, Richard Arkwright a conceput mașina de filat acționată cu apă, invenție care folosea la filare energia apei sau a animalelor. La unsprezece ani după descoperirea mașinii de filat, Samuel Compton a inventat o nouă mașină cu mai multe fuse, destinată filării de fire fine, care sporea și mai mult capacitatea de a produce cu putere umană. Producția de fire a crescut și mai mult prin utilizarea energiei apei și a animalelor în acționarea mașinii de filat.

Războaiele de țesut și mașinile de egrenat bumbac cele două extremități ale ciclului de producție

Această avalanșă de fire constituia o mare problemă pentru țesători. Ei erau ultima verigă în procesul de producție la războiul de țesut. Viteza vechilor suveici nu mai era suficientă pentru a transforma abundența de fire în țesături. Edmund Cartwright a găsit o soluție. Războiul de țesut mecanic inventat în 1787 a permis ca operația finală a ciclului de manufacturare a textilelor să se desfășoare concomitent cu torsul și filatul, pînă la apariția unei noi invenții în materie de filat. Emulația în materie de invenție cunoștea un nou avînt.

Dacă furnizorii de fibre brute pentru industria textilă în plină dezvoltare ar fi continuat să culeagă manual bumbacul, muncă dificilă care necesită mult timp, producția de țesături nu ar fi putut crește atât de

rapid. Însă producătorii din Statele Unite trimiteau peste Ocean baloturile de fibre în cantitatea cuvenită, fiindcă din 1793 erau capabili să extragă fibra cu o viteză considerabilă, grație procedurii relativ simplu conceput de Eli Whitney, mașina de egrenat bumbac.

Trenuri, vase cu aburi și biciclete

Prezența sau absența unor drumuri și căi fluviale și maritime pe potrivea necesităților industriale a contribuit la stabilirea locului și a momentului de începere a modernizării economice. Ca urmare a propulsării Angliei pe locul întâi în ierarhia industrializării – în principal datorită avantajelor sale în domeniul transporturilor –, extinderea producției a impus într-o măsură din ce în ce mai mare mișcarea mărfurilor cu mijloace de transport adecvate. În același timp, anumite produse ale revoluției industriale au stat la baza unor remarcabile progrese în domeniul transporturilor. Modernizarea transporturilor a constat la început din canale și drumuri pavate (macadam). Totuși, în cursul secolului al XIX-lea calea ferată a devenit principalul mijloc de transport al epocii industriale.

Căile ferate în perioada modernă timpurie.

Șinele de lemn facilitaseră activitatea de transportare a unei părți restrânse din mărfurile europene. Transportul pre-industrial pe șine consta în principal din vehicule tractate de cai, care cărau cărbune de la mină până la vapoare. În secolul al XVIII-lea necesitățile industriei fierului au fost satisfăcute și de vagoanele de cale ferată. La rîndul său, această industrie a făcut posibilă perfecționarea șinelor, prin dublarea lemnului cu plăci metalice, în punctele în care acesta era supus la cele mai mari presiuni.

Tehnica de dublare parțială a șinelor, utilizată la începutul secolului al XVIII-lea, prefigura cele mai importante progrese în domeniul căilor ferate, majoritatea apărute în anii 1760 și ulterior. Aceste perfecționări au debutat prin construirea de către Richard Reynolds a primei căi ferate în întregime metalice în sud-vestul Angliei, în 1767. Au urmat noi îmbunătățiri. La începutul secolului al XIX-lea căile ferate încep să răspundă unor necesități mai generale ale societății. Un rol esențial în dezvoltarea căilor ferate l-a avut mașina cu aburi.

Locomotiva

Locomotiva, mașina cu aburi pe roate, construită special spre a circula pe calea ferată, a impus supremația acestui mijloc de transport în raport cu alte posibilități de deplasare din epoca industrială, supremație păstrată de la mijlocul secolului al XIX-lea până în secolul al XX-lea. Inventatorii au testat pentru prima oară locomotiva în Anglia încă din anul 1803, însă dimensiunile, zgomotul și funinginea pe care o scotea au făcut ca preferințele să se îndrepte către alte vehicule. Totuși, locomotiva se potrivea foarte bine cu calea ferată. După ce, în 1829, Rocket, locomotiva lui George Stephenson, a parcurs 19 km de cale ferată cu viteza de circa 16 km/oră, căile ferate special construite pentru trenurile acționate de aburi s-au extins rapid. Pe vremea voiajului miraculos întreprins de Rocket, Marea Britanie totaliza mai puțin de 800 de km de cale ferată. La mijlocul secolului, rețeaua de căi ferate se extinsese la aproape 11000 km. Canalele și drumurile începeau să treacă pe locul doi în sistemul de transport al Europei industriale.

Transportul pe apă cu vapoare acționate de aburi

În pofida importanței și utilității transportului pe apă înainte de începerea industrializării în Anglia, destul de puține vase navigau pe fluviile și râurile Britaniei sau din alte țări europene. Lansarea încununată de succes a vasului cu aburi Clermont de către Robert Fulton, pe fluviul Hudson din nord-estul Statelor Unite, în 1807, nu a afectat transportul naval european în aceeași măsură în care Rocket influențase extinderea căilor ferate. Această schimbare mai lentă în domeniul transportului pe apă a fost probabil consecința lipsei unor căi navigabile adecvate pentru vasele cu aburi în zonele europene industrializate înainte de anii 1850.

Pe mare, vasele cu pânze au rămas mai eficiente și mai rentabile până la descoperirea unor noi tipuri de motoare și elice la sfârșitul secolului al XIX-lea. Cu toate acestea, în 1840, Samuel Cunard din Scoția a lansat oferta de transport peste Atlantic cu ajutorul vaselor cu aburi. Pasagerii și poșta au început să se deplaseze peste ocean grație realizărilor epocii industriale. Totuși, înainte de 1860 vasele nu puteau transporta încărcături prea mari, având în vedere faptul că motoarele lor necesitau cantități imense de cărbune.

Bicicletele

Înainte de 1700, un meșteșugar francez a construit un vehicul cu patru roți, acționat de om. Revoluția industrială a tăcut posibilă apariția și producerea în serie a unor tipuri mai eficiente de vehicule cu autopropulsie. În 1842, un meșteșugar scoțian a construit un vehicul pe două roți mai rapid decât poștalionul tras de cai. Aceasta bicicletă construită de mână se deosebea mult de versiunea ei actuală. De asemenea, ea reprezenta mai puțin produsul revoluției industriale comparativ cu tipurile construite câțiva ani mai târziu.

În anii 1860, o firmă franceză de biciclete a început să fabrice vehiculul, realizând în 1865 o producție anuală de 400 de biciclete. Această bicicletă și altele fabricate în Franța în același deceniu aveau componente asemănătoare bicicletelor de azi. Așadar, constructorii de biciclete de la mijlocul secolului al XIX-lea punau bazele unei industrii care avea să se dezvolte mai târziu. Dar aceste evoluții timpurii demonstrează influența considerabilă a industriei asupra societății, de la muncă la distracție și dincolo de ea.

Mașini pentru o revoluție și mai amplă

Noile procedee și schimbările economice determinate de acestea, care au plasat Anglia pe locul întâi în revoluția industrială după 1760, nu au prefigurat mijloacele supremației ei indiscutabile de după 1850. Tehnologia epocii mașinii a trezit interesul unor națiuni învecinate față de puterea industrială într-un moment în care Anglia și alte țări europene atingeau un stadiu și mai avansat de revoluție economică. Forța acestui nou val de industrializare se datora în bună parte noilor tehnologii de la mijlocul secolului al XIX-lea. În ultimele decenii ale secolului, transformarea economică se va accelera, ca urmare a altor inovații.

Comunicarea pe cale electrică în 1844.

Una dintre cele mai importante invenții, telegraful, transmitea primul mesaj cu viteza luminii pe un cablu lung de aproape 48 km, de la Baltimore la Washington D.C. Până în 1851, un cablu telegrafic subacvatic construit pe sub Marea Mîneei lega Marea Britanie de continentul european. Asemenea căi de comunicație electrică vesteau începutul unei noi ere în transmiterea mesajelor, element extrem de semnificativ în problemele de stat și în domeniul afacerilor.

Oțelul

Fierul cu conținut ridicat de carbon este foarte dur, dar în același timp sfărâmicios, însușiri importante pentru anumite produse obținute din acest metal. Totuși, la realizarea produselor din fier de la începutul epocii industriale se folosea în mai mare cantitate metalul cu conținut scăzut de carbon, care era cu mult mai maleabil. Muncitorii aveau nevoie de acest fier mai pur, ca să-l poată bate și încovoia, dându-i forma dorită. Când conținutul de carbon al fierului se reface prin anumite procedee de încălzire, aliajul care rezultă, oțelul întrunește o multitudine de proprietăți ca: rezistență, flexibilitate și maleabilitate care fac din el un metal de calitate superioară în fabricarea uneltelor și în construcții. Până în 1856 nu există o tehnologie de producere a unor mari cantități de oțel la un preț rezonabil. În acest context, Henry Bessemer a descoperit o metodă de prelucrare, care a reprezentat un important pas înainte, epoca industrială urmînd să se bazeze de-acum înainte pe avantajele oțelului.

Sistemul de fabrici

Industriașii doreau să modeleze, să supună și să controleze muncitorii în aceeași măsură ca mașinile.

Astfel, ei au inițiat o serie de schimbări cu mult mai revoluționare decât dacă s-ar fi axat în principal pe tehnologie. În fața acestor investitori se deschideau gigantice perspective economice, dar și riscurile erau pe măsură. Industriașii aveau nevoie ca lucrătorii să le asigure productivitatea maximă. Sistemul de fabrici a reprezentat forma organizatorică a acestor scopuri și atitudini în afaceri.

Primele fabrici

O dată cu înființarea primelor fabrici, industriașii Europei moderne au pus la punct un sistem aproape nou de organizare a muncii. Ei au înființat locuri de muncă centrale, unde activitatea lucrătorilor putea fi supravegheată. Deseori, muncitorii lucrau sub un singur acoperiș, iar mașinile din fabrică erau acționate de un sistem unic de alimentare. În general, condițiile din aceste locuri de muncă: aerisirea, lumina, temperatura, nivelul de zgomot lăsau mult de dorit. Primul loc de muncă ce întrunea toate aceste avantaje și dezavantaje în producție – o fabrică de mătase construită în Anglia în 1717 – nu a impulsionat construirea altor întreprinderi similare în următorii cincizeci de ani. Majoritatea bunurilor continuau să fie produse în atelierele meșteșugărești și la domiciliu.

Extinderea sistemului de fabrici

Lipsa de mână de lucru ieftină din Anglia între 1760-1770 a făcut ca munca la domiciliu să nu mai fie la fel de rentabilă ca înainte, stimulând totodată construirea de fabrici. Această tendință s-a manifestat concomitent cu apariția noilor procedee de economisire a forței de muncă din industria bumbacului. Drept urmare, noua formă de organizare a muncii a devenit deosebit de atractivă pentru producătorii de țesături din bumbac. Ulterior, în Anglia au apărut mult mai multe fabrici, deși până în 1820 acestea existau îndeosebi în industria bumbacului; începând cu deceniul următor, sistemul de fabrici s-a extins mai rapid. El a devenit o caracteristică a industriilor Britaniei auxiliare și, totodată, o trăsătură din ce în ce mai semnificativă a procesului de industrializare din alte țări europene.

Munca în fabrici

Comentariile pe marginea economiei moderne cuprind uneori referiri la proprietarii întreprinderilor manufacturiere catalogați drept „căpitani ai industriei”. În secolul al XVIII-lea sistemele extrem de autoritare îi atrăgeau în mod deosebit pe europeni.

O parte din primii proprietari de fabrică își comparau activitatea de organizare a muncii în întreprinderi cu munca unor comandanți de armată, a unor paznici de închisoare sau chiar a unor proprietari de sclavi. În acele vremuri persista ideea că muncitorii erau creaturi leneșe, cărora trebuia să li se impună o disciplină severă, conformă cu cerințele economice ale patronilor și aducătoare de beneficii morale pentru angajat. Patronii își socoteau angajații un fel de soldați sau de deținuți, care trebuiau să fie supravegheați îndeaproape.

Acești muncitori erau descendenții unor generații de agricultori și producători la domiciliu, obișnuiți cu munca grea, dar cu un program mai lejer, care le îngăduia și perioade de odihnă. Nu le venea ușor să se conformeze exigentelor patronilor de a se prezenta la muncă la ore fixe, marcate de ceas, clopot sau fluier. De asemenea, lucrătorii erau tentați să se împotrivească obligației de a depune eforturi maxime pe durata unei zile întregi. Prin urmare, dată fiind starea de spirit a acelor vremuri, precum și neconcordanța dintre punctul de vedere al patronului și cel al angajaților, fabricile au devenit locuri unde patronii organizau minuțios munca și dădeau ordine. Muncitorii executau munci specializate și se supuneau ordinelor ori, în caz contrar, suportau consecințele. Astfel, fabrica a ajuns reflexul auster al unei închisori sau al unei cazărmi.

Muncă specializată și munca mai puțin calificată

În Evul Mediu și la începutul perioadei moderne, lucrătorii produceau bunuri la domiciliu sau în mici ateliere meșteșugărești. În ateliere, meșterul supraveghea un mic grup de lucrători calificați. La domiciliu, producătorul dădea indicații altui lucrător sau membrilor familiei. Acești lucrători la domiciliu au cunoscut

și o diviziunea producției într-o serie de etape simple, fiecare fiind executată de altă persoană.

Totuși, fabrica a accentuat această tendință către fragmentare într-o multitudine de munci de rutină, în detrimentul celor calificate: patronii își amplasau angajații într-un dispozitiv asemănător unei mașini. În primii ani ai revoluției industriale, patronii au instituit acest mod de lucru extrem de ramificat în fabrici relativ puțin mecanizate. Cu toate acestea, se lucra din ce în ce mai mult cu mașini, care influențau în mai mare măsură condițiile din fabrică decât muncitorii înșiși. Cerințele utilajelor și dispozițiile date de industriași aveau putere de lege.

Norme și regulamente

Ordinele patronilor apăreau în general sub forma unor liste de obligații pentru muncitori. Aceste reguli se refereau la programul de lucru și comportamentul la locul de muncă. De pildă, puteau fi interzise discuțiile, cîntatul sau mîncatul. Regulamentele se puteau aplica și în viața din afara fabricii, stabilind vîrsta acceptabilă pentru căsătorii și numărul de copii.

Sanctiuni

În cazul în care nu se supuneau regulamentului, muncitorii suportau consecințele. Patronii percepeau amenzi, concediau contravenienții și uneori recurgeau chiar la pedepse fizice. Un raport către Parlamentul Britanie, referitor la condițiile din fabrici în primele decenii ale secolului al XIX-lea, conținea descrierea unor măsuri umilitoare de control. De exemplu, martorii declaraseră inspectorilor guvernamentali că uneori copiii se înapoiau la fabricile textile după numai patru ore de somn, drept care adormeau la muncă, fiind bătuți de către supraveghetori cu cilindri de mașină.

Beneficii și reforme

În pofida condițiilor fizice necorespunzătoare și a disciplinei severe din majoritatea fabricilor, nu toți muncitorii se confruntau cu aceleași greutăți. Un număr restrîns de industriași considerau că era de datoria lor să ofere un mediu propice pentru lucru, locuințe confortabile și chiar școlarizare în cazul muncitorilor mai tineri. În același timp, reformatorii au început de timpuriu campaniile de îmbunătățire a condițiilor de lucru din fabrici și mine. Ei manifestau un interes deosebit pentru protecția grupurilor pe care le considerau cele mai vulnerabile: copiii și femeile. În cadrul acestei lupte pentru schimbare, reformatorii solicitau de regulă organizarea unor acțiuni publice sau particulare, menite să asigure mijloacele necesare traiului celor foarte săraci, să limiteze programul de lucru și să amelioreze viața celor defavorizați de industrializare.

Evoluția finanțelor industriale

Liderii economici se preocupau în primul rînd de volumul afacerilor pe care le desfășurau și mai puțin de costurile sociale ale transformării economice. La începutul revoluției industriale, achiziționarea banilor necesari în vederea acoperirii cheltuielilor pentru antreprize industriale nu era o problemă. Dar pe măsură ce industrializarea se accelera în Anglia, începînd să se extindă și pe continent, asigurarea unor fonduri de investiții suficiente a devenit din ce în ce mai dificilă.

Au existat și alte elemente care au agravat problema aportului de capital. Mecanizarea crescîndă a industriei a determinat o creștere substanțială a cheltuielilor legate de înființarea și punerea în funcțiune a unei companii. Mai mult decît atît, crearea unor noi tipuri de întreprinderi, cum ar fi căile ferate, presupunea costuri astronomice, accentuînd și mai mult cererea de capital. În fața acestei cerințe, atît guvernele cît și întreprinzătorii particulari au reacționat dezvoltînd instituțiile și practicile financiare, cu scopul de a perpetua progresul industriei europene.

Fonduri particulare și bancare

Persoanele dispunînd de averi acumulate din comerț sau din proprietăți funciare au continuat să furni-

zeze capital pentru industrie, ca și înainte de jumătatea secolului al XVIII-lea. Anglia mai ales a rămas o sursă sigură de fonduri: întreprinzătorii din alte țări europene apelau la Britanie pentru credite de dezvoltare industrială. Alte fonduri proveneau din bănci, la fel ca în trecut, însă înflorirea economică industrială necesita schimbări în interiorul sistemului. În Marea Britanie guvernul a sprijinit fuziunea băncilor, din care au rezultat instituții mai mari și mai puternice, corespunzătoare epocii. Modificările aduse legislației engleze au perfecționat sistemul din alt punct de vedere. Ca urmare a crizei uneori grave de bani gheață, consecință a extinderii rapide a afacerilor, statul a îngăduit băncilor să emită bancnote. Băncile au luat singure măsuri în această problemă, încurajând utilizarea pe scară largă a cecurilor și a altor hîrtii de valoare.

Formarea corporațiilor; compania ca persoană

În epoca modernă timpurie, practica de a acumula fonduri prin investirea într-o societate pe acțiuni a facilitat dezvoltarea rapidă a comerțului, dar acest tip de afacere comporta mari riscuri. Fiecare investitor își asuma pe deplin responsabilitatea de a plăti creditorii societății. Europa industrială a găsit diverse modalități de a atrage investițiile. De pildă, în Marea Britanie, în 1825, legiuitorii au redus acest pericol financiar creînd condiții pentru înființarea unui tip special de organizare a afacerilor. Investitorii puteau beneficia de protecție prin înființarea corporațiilor, măsură care transforma din punct de vedere juridic o companie într-un „individ”. O dată formate corporațiile, creditorii unei companii puteau obține fonduri de la acționari în raport cu procentul lor de acțiuni. Această măsură protectoare a atras investiții către numeroase companii. În deceniul al cincilea al secolului trecut, în Franța existau peste 200 de corporații, în Anglia numărul lor fiind aproape de cinci ori mai mare.

Începuturile industrializării pe „continent”

În jurul anului 1840 Franța și alte țări europene aveau foarte puține întreprinderi industriale în comparație cu Anglia. De cealaltă parte a Canalului Mîneei, în porțiunea cea mai întinsă a Europei, numită de regulă „continent”, condițiile de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea erau favorabile industrializării, dar în mai mică măsură decît în Anglia. Cu toate acestea, schimbarea s-a produs. O dată începută, ea s-a manifestat în anumite zone la fel de spectaculos ca în Anglia. Valul schimbărilor a cuprins mai întîi regiunile din nord-vestul Europei, învecinate cu Marea Britanie. Această zonă includea nordul Franței, Belgia și nordul Confederației Germane, din care faceau parte țări ca Prusia.

Franța – milioane de ferme, mii de mașini cu aburi

În anul 1789 revoluția socială a cuprins Franța. Pînă în 1790, națiunea s-a găsit în război cu aproape tot restul Europei, situație care a durat pînă în 1815. La sfîrșitul războiului, Franța se afla în fruntea statelor continentale din punct de vedere al industrializării. Aceasta tranziție a început înainte de 1789 și s-a accelerat în anii conflictului internațional. Dar în pofida poziției sale de lider al industrializării pe „continent”, în 1815 Franța era încă tributară moștenirii ei economice eminamente agrară.

Economia micilor gospodarii

La începutul secolului al XIX-lea, majoritatea celor treizeci de milioane de cetățeni francezi munceau în mici gospodarii; ei păreau să prefere mai curînd agricultura la scara restrînsă decît cea practică cu scopul de a aduce profit. Mulți fermieri au rămas indiferenți la îndemnurile promotorilor agriculturii științifice, care doreau să răspîndească noile metode de rotație a culturilor și creștere a animalelor. Aproape pe întreg parcursul acestei perioade, mediul rural francez a produs din belșug și profitabil, dar fără schimbări spectaculoase în organizarea pămîntului, în metodele agricole sau în utilizarea mașinilor.

Începuturile industriei

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd industria engleză a bumbacului începea să îmbrace oame-

nii din multe părți ale globului, sistemul industrial din Franța, mai redus ca dimensiuni și de dată mai recentă, prospera din vânzări pe propria sa piață protejată din țară. După 1815, s-a dezvoltat și industria inului, care, la fel ca și industria bumbacului, a profitat de pe urma taxelor de stat asupra importurilor. În paralel s-a dezvoltat și o altă ramură textilă, deși lipsea protecția tarifară pe piața internă. Mătăsurile franceze erau produse în mari cantități de către cea mai mecanizată industrie textilă a țării, într-o perioadă în care majoritatea țesăturilor de in și bumbac încă proveneau din producția casnică. Alte semne similare ale unei industrii tinere și înfloritoare se constată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu apariția unor noi posibilități de utilizare a fierului și mașinilor, la care se adaugă perfecționarea și extinderea rețelei de canale și drumuri, precum și construirea primilor kilometri de cale ferată (în 1840 erau terminate sau în lucru circa 4800 km de cale ferată). Dar, mai presus de orice, șuierul celor peste 5000 de mașini cu aburi puse în funcțiune înainte de 1850 anunța începutul erei industrializării.

Belgia – atelierul mecanic al continentului

În primele decenii de industrializare, producția textilă a Franței o depășea cu mult pe cea a Belgiei. Dar în ciuda miilor de mașini cu aburi utilizate în Franța, Belgia surclasa toate celelalte țări continentale în privința tehnologiei mașinilor. Prioritatea mineritului în economia belgiană a încurajat progresul timpuriu al mecanizării, acesta fiind și motivul pentru care Belgia s-a arătat extrem de interesată de tipul de mașină cu aburi pus la punct de Newcomen.

Extinderea utilizării forței aburului

În 1721, belgienii dispuneau de o mașină Newcomen, utilaj adecvat pentru pomparea apei din mine. Treizeci de ani mai târziu aveau deja o fabrică pentru producerea acestei mașini. În anii următori, numărul mașinilor utilizate în Belgia a crescut rapid. Inginerii belgieni au început să impulsioneze procesul de mecanizare din alte state europene, îndeosebi din cele germane, cea de-a doua națiune industrializată.

În raport cu randamentul industrial pe cap de locuitor, Belgia și Marea Britanie depășesc toate celelalte state europene pînă la 1850. În acest an, fierul belgian pe cap de locuitor atinge 90 de procente față de 60 de procente media Britaniei, dar de două ori mai mult față de media franceză și de trei ori față de cea germană.

Industria în Germania

La mijlocul secolului al XVIII-lea germanii nu trăiau într-un stat unitar. În Europa Centrală ființau peste 300 de state germane; cîteva decenii mai târziu, cînd a ocupat aceste teritorii, împăratul francez Napoleon le-a restrîns la mai puțin de cincizeci. După înfrîngerea lui Napoleon în 1815, conducătorii Europei au trasat harta continentului, unificînd teritoriile germane în treizeci și opt de state independente, care alcătuiau extrem de instabilă Confederație Germană. În ciuda structurii multinaționale a Imperiului Austriac, societatea și guvernul austriac erau conduse de germani; ca atare Austria s-a alăturat Confederației. Prusia și Austria au dominat mozaicul complex al celor treizeci și opt de state germane sau conduse de germani.

Prusia pămînt și puțin fier

Un conducător prusac – Bismarck – din deceniul al șaptelea al secolului trecut susținea că problemele epocii vor fi soluționate nu prin dezbateri Parlamentare, ci prin „sînge și fier”. Deși în acea perioadă fierul curgea din furnalele prusace într-un ritm galopant în comparație cu anii 1850, după 1860 nici unul din statele germane nu se abătuse prea mult de la vechea economie agrară, îndreptîndu-se spre noua eră a fierului. În general, Prusia rămînea o societate în care relativ puțini moșieri influenți (junkeri) controlau marea masă a lucrătorilor agricoli, în marea lor majoritate lipsiți de pămînt.

Cu toate acestea, prin 1820 industriașii, oamenii de afaceri și șefii de guvern au pus bazele unei economii a fierului. Ei au înființat întreprinderi mecanice sau utilate cu mașini, au început să producă vase fluviale cu aburi și să construiască o rețea de căi ferate. Fierul era un factor esențial pentru consolidarea noii ordini

economice dar economia includea deja și alte componente importante. Curînd după 1815 antreprenorii au pus bazele unei industrii textile, concepută după modelul britanic. La început, muncitorii din această ramură în curs de dezvoltare foloseau vechea tehnologie de producție. Către 1850 mașinile și-au făcut intrarea zgomotoasă și în aceste fabrici de țesături din nordul Germaniei. Prusia continua să aibă o economie predominant agrară; totuși, producea din ce în ce mai mult fier și o oarecare cantitate de țesături după standardele epocii industriale.

Zollverein o asociație vamală prusacă

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, taxele vamale reprezentau un obstacol serios în calea comerțului din interiorul Prusiei. În 1818 guvernul a anulat toate taxele pe comerțul interior. În deceniile următoare, măsura avea să contribuie la accelerarea tranziției către o economie industrială. Condițiile au devenit și mai propice acestei transformări o dată cu instituirea, în 1834, a unei asociații vamale, Zollverein. Organizația reunea majoritatea statelor germane într-o uniune comercială condusă de Prusia, ceea ce a avut drept consecință intensificarea comerțului acestui stat, membru dominant al Zollverein-ului.

Imperiul austriac – suficienți muncitori industriali pentru a organiza o revoltă

Rămasă în afara Zollverein-ului, Austria a continuat să mențină bariere tarifare pentru comerțul interior, fără să acorde o atenție prea mare dezvoltării căilor ferate. Așadar, nu este de mirare că acest stat a abordat industrializarea într-un ritm și mai lent decît Prusia. Întreprinzătorii care au înființat cîteva fabrici în primele decenii ale secolului al XIX-lea s-au axat îndeosebi pe industria textilă, stabilindu-se, de regulă, în treimea nord-vestică a imperiului. În 1840, cînd economia a trecut printr-o perioadă de criză, muncitorii din cîteva orașe în curs de industrializare din această zonă s-au revoltat.

Industria rusă – cîteva fabrici-mamut

În primul secol de revoluție industrială europeană, Rusia a fost teatrul unor ample mișcări de protest. Dar spre deosebire de evenimentele similare petrecute în Austria în anii 1840, în Rusia cei care s-au ridicat au fost agricultorii, nu muncitorii din fabrici. Revoltele din Rusia au avut un caracter aparte și datorită faptului că aproape nimeni nu lucra în industrie. La mijlocul secolului al XIX-lea, cînd populația Britaniei se urbanizase în proporție de peste cincizeci la sută, numai cinci la sută din cei șaptezeci de milioane de ruși locuiau la oraș. În 1850, în acest vast imperiu est-european funcționau mai puțin de 3000 de fabrici, fiecare avînd peste șaisprezece lucrători. La acea dată, numărul de muncitori din industrie nu atinsese un milion, iar întreprinderile respective realizau numai zece la sută din totalul producției economice rusești.

Deși atestă un nivel scăzut de industrializare, aceste cifre demonstrează cel puțin că începuse un proces de modernizare a economiei. Ca și în Marea Britanie, progresul se remarcă îndeosebi în industria țesăturilor de bumbac. În prima jumătate a secolului al XIX-lea au apărut și cîteva întreprinderi complet noi, cum ar fi cele de prelucrare a sfeclei de zahăr. Fabricile puse în funcțiune de ruși în aceste decenii erau de regulă foarte mari, avînd uneori sute de angajați. Acest tip de industrializare prin întreprinderi-mamut avea să devină o caracteristică pentru economia rusească.

Începuturile societății industriale

Multitudinea de schimbări petrecute în societatea europeană în prima jumătate a secolului al XVIII-lea a influențat puternic progresele economice și tehnologice, descrise de istorici sub denumirea de revoluție industrială. Înmulțirea orașelor și creșterea numerică a populației urbane, începînd cu secolul al XI-lea, au avut un puternic impact asupra începuturilor industrializării. Această revoluție economică declanșată în anii 1760 a determinat mutații spectaculoase în societatea europeană. Cel mai uimitor și mai important efect social a fost, poate, accelerarea urbanizării.

Urbanizarea și viață de la oraș

Pe măsură ce Europa se industrializa, un procent tot mai mare din populație a început să lucreze în fabrici, magazine și birouri, în detrimentul sectorului agricol. Concentrarea unor astfel de instituții economice în centrele urbane era propice dezvoltării afacerilor. Tehnologia a influențat și ea acest proces de centralizare. De exemplu, mașina cu aburi permitea o mai mare flexibilitate în amplasarea fabricilor, care nu mai erau dependente de sursă energetică fixă a cursurilor de apă. Urbanizarea s-a petrecut rapid. În timp ce la sfârșitul secolului al XVIII-lea nouă zecimi din europeni trăiau în mediul rural, în jurul anilor 1850 mai mult de jumătate din englezi, peste o treime din germani și circa un sfert din francezi locuiau la oraș.

Fenomenul marilor orașe

În paralel cu încurajarea exodului sat-oraș ca urmare a procesului economic și tehnologic, se înregistrează o creștere rapidă a populației Europei. Cum întemeierea de noi orașe era un fenomen mai rar întâlnit în epoca revoluției industriale, europenii au migrat și s-au înmulțit îndeosebi în centrele deja existente. Efectul combinat al acestor tendințe a fost mărirea considerabilă a orașelor europene. Londra se situa pe primul loc, numărul de locuitori crescând de la circa 700000 la începutul secolului al XVIII-lea la un milion înainte ac 1810 și la 2000000 în 1850. Până la mijlocul secolului al XIX-lea populația Parisului atinsese și ea un milion. În 1850 nu existau alte orașe europene de asemenea dimensiuni, dar multe altele au cunoscut o creștere demografică impresionantă. O dată cu revoluția industrială, începuse și epoca metropolei europene.

Aspectul exterior al orașului industrial

Primele orașe funcționau în special ca centre guvernamentale, religioase, administrative și comerciale. Europenii au proiectat clădiri, monumente și alte structuri pentru a servi acestor scopuri sau în memoria unor oameni și fapte importante. Așadar, uneori europenii au dezvoltat cu bună-știință orașele sau părți ale lor, conferindu-le o frumusețe unanim recunoscută. Totuși, orașele deveneau din ce în ce mai aglomerate; în incinta lor existau multe zone, de pildă cartierele sărace, care erau întunecoase și murdare.

Revoluția industrială a determinat o nouă funcționalitate a acestor orașe, devenite centre de producție. Această schimbare a dus la o creștere demografică foarte rapidă, precum și la construirea de fabrici și locuințe pentru muncitorii din industrie. Ca urmare, peisajul urban a avut mult de suferit.

Cartierul industrial

Adeseori, fabricile se găseau în apropiere de centrul orașului. Transportul urban necorespunzător de la începutul epocii industriale a favorizat înmulțirea locuințelor muncitorești în proximitatea locului de muncă. Lucrătorii din fabrici și familiile lor se înghesuiau în locuințe înalte de câteva etaje, lipite unele de altele, cu pereți comuni. De regulă, locatarii se aprovizionau cu apă de la o fântână, săpată în pământ sau în curtea pavată dintre șirurile de case. Șanțul din mijlocul străzii colecta deșeurile în funcție de capacitatea lui și de structura terenului.

Cartierele „mai selecte”

Muncitorii calificați locuiau de regulă în condiții mai bune decât cei necalificați. Casele acestora variaua de la șiruri de construcții pînă la locuințe de sine stătătoare pentru o singură familie. În orașele al căror centru adăpostea zone industriale și locuințe muncitorești, casele lucrătorilor calificați formau, de regulă, un cordon în jurul centrului. Oamenii mai înstăriți beneficiau de case mai frumoase și mai spațioase, pe care și le construiau adesea la marginea unui oraș industrial. Majoritatea acestor orașeni, de la bogătașii din zona suburbană la muncitorii săraci, se confruntau cu aceleași probleme: iluminatul insuficient, transportul precar, poluarea aerului și a apei. Aceste neajunsuri au umbrat aspectul primelor orașe industriale, reprezentînd practic o amenințare la adresa bunăstării întregii populații.

Clasele sociale la începutul erei industriale

Diversele elemente componente ale burgheziei locuiau, de regulă, în cele mai frumoase cartiere ale orașelor industriale în curs de dezvoltare. Aceste „clase de mijloc” au fost precursorii revoluției industriale. Transformarea economică petrecută între 1760 și 1850 i-a ajutat să acumuleze rapid averi și putere. În Europa, industrializarea a influențat radical poziția socială a clasei dominante, dar și a celei de jos, cu mențiunea că în cazul din urmă nu a fost vorba de o tendință spre supremație.

Formarea clasei mijlocii

În primul secol de industrializare (1750-1850), burghezia a crescut ca număr și putere. În ciuda extinderii acestei clase ca dimensiuni și bogăție, supremația socială a aristocrației nu a luat sfârșit dintr-odată. În cea mai mare parte a Europei, ascensiunea burgheziei a fost treptată. Schimbarea a inclus și adoptarea obiceiurilor clasei de mijloc de către aristocrați, achiziționarea de titluri nobiliare de către unii membri ai burgheziei și răspândirea ideii că aristocrația, în accepția veche a termenului, avea un caracter nefast. Prefacerile sociale din Franța au îmbrăcat cu totul alte aspecte. Ele au atins brusc punctul culminant în 1789 când a izbucnit revoluția, iar legislația burgheză a pus capăt privilegiilor nobilimii.

Acest proces de transformare socială a dat naștere unei clase mijlocii cu totul aparte. Ea cuprindea industriași, bancheri, comercianți, mici proprietari, medici, avocați, de regulă primele trei categorii fiind și cele mai bogate. În ciuda definerii acestor grupuri drept „clasă mijlocie” în anumite privințe, în majoritatea regiunilor Europei burghezia a cucerit supremația cel puțin din punct de vedere economic pe măsură ce industria a devenit predominantă.

Clasa muncitoare din mediul urban

Creșterea bogăției și puterii burgheziei a micșorat, chiar dacă nu a anulat, distanța socială dintre aristocrați și clasa mijlocie. Totuși, concomitent cu ascensiunea burgheziei, se adâncește prăpastia dintre această clasă și muncitorii care lucrau în fabricile burghezilor, le confecționau îmbrăcămintea sau alte bunuri și îi serveau acasă. Cu alte cuvinte, clasele mijlocii s-au ridicat pe o treaptă superioară față de muncitorii de la oraș, lucrători în fabrică, meșteșugari și servitori din casă.

Muncitorii din industrie

Industrializarea a favorizat dezvoltarea unei clase noi, muncitorimea din fabrici sau „proletariatul”. Ca și în cazul burgheziei, viața acestor proletari era strâns legată de revoluția industrială, însă pînă în 1850 noua eră economică ameliorase condițiile de trai doar unei părți infime din aceștia. Majoritatea muncitorilor de fabrică din primul secol al industrializării trăiau cu nostalgia relațiilor sociale strînse de la sate, simțindu-se oprimați din pricina condițiilor necorespunzătoare din ateliere, a analfabetismului și sărăciei, a existenței terne din cartierele muncitorești sau din mahalale. Unii dintre ei își căutau refugiul în cârciumile muncitorești, în vreme ce alții preferau sporturile, fie ca participanți direcți, fie ca spectatori.

La mijlocul secolului al XIX-lea clasa care popula fabricile, periferiile și cârciumile a cunoscut o creștere numerică mai mare în raport cu toate celelalte categorii sociale; la vremea aceea, pretutindeni în Europa proletariatul rămînea totuși minoritar. Lipsa de organizare și statutul minoritar au făcut ca proletariatul să rămîna o clasă nesemnificativă. Doar o mîna de muncitori aderaseră la sindicate, chiar și în puținele locuri unde aceste asociații erau legale.

Meșteșugarii

O altă categorie a clasei muncitoare, stabilită în mare parte la oraș, o reprezentau meșteșugarii. Îndemînarea în materie de dulgherie, croitorie, confecționarea de obiecte de lux și altele asemănătoare le asigura celor mai mulți meșteșugari un venit mai substanțial și o poziție socială mai bună față de aceea a muncitorilor din fabrici. De asemenea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea meșteșugarii întreceau ca număr

alte categorii de lucrători de la oraș. Acești meseriași se bucurau de avantajul de a fi cea mai școlită categorie de muncitori din mediul urban. Ei își păstrau oarecarea forță organizatorică datorită breslelor, cu excepția celor din Marea Britanie și din Franța, unde influența acestor grupuri se redusese considerabil în secolul al XIX-lea. În locurile unde aceste avantaje le asigurau autoritatea necesară, meșteșugarii s-au opus pericolului economic al producției industriale de masă și celui social reprezentat de proletariatul în plină dezvoltare.

Servitorimea

Forță de muncă, în cea mai mare parte alcătuită din femei, care lucrau în casele oamenilor înstăriți, a crescut numeric o dată cu progresul revoluției industriale, totuși nu la fel de rapid ca proletariatul. De regulă, acești servitori locuiau în casele stăpînilor lăsînd impresia că acceptaseră în mod tacit controlul exercitat de stăpîni asupra vieții lor. Așadar, prin funcțiile și atitudinea lor, servitorii se simțeau la o mare distanță socială față de alți membri ai clasei muncitoare de la oraș.

Aristocrația

Industrializarea a grăbit decăderea nobilimii ereditare. Cu toate acestea, puterea politică a aristocrației s-a redus mult mai puțin, nobilii continuînd să rămînă superiori burgheziei în ceea ce privește influența exercitată asupra factorilor de conducere în aproape întreaga Europă de la jumătatea secolului al XIX-lea. În majoritatea țărilor europene aristocrația se crampona din răspuțeri de prestigiu și privilegiile sale sociale. Uneori, nobilii evitau declinul economic practicînd comerțul sau diverse meserii industriale, spre a-și proteja sau spori averea.

Totuși, elanul economic al erei industriale se opunea supremației clasei aristocraților. Mai mult decît atît, curînd după începerea industrializării, forțele revoluției socio-politice s-au făcut simțite în Franța și apoi într-o mare parte a Europei. Practic, privilegiul aristocratic și influența ei politică au dispărut oriunde s-a extins această nouă și mult mai cuprinzătoare revoluție.

Între anii 1760 și 1850 mașinile fumegînde și zgomotoase ale erei industriale au evidențiat în mod spectaculos vizibilul și radicalul reviriment al tehnologiei și al economiei. Mașinile produceau bunuri și transportau materiale și persoane în cantități și la viteze uimitoare pentru observatorii timpului. Peisajul multor zone prezenta semne la fel de izbitoare ale noii ordini economice, pe măsură ce industria se extindea și înălța pe verticală orașele europene.

Transformarea economică a fost însoțită de o mare schimbare în ceea ce privește munca, relațiile sociale și modul de viață al europenilor. Mulți oameni de afaceri și meseriași, promotorii dinamici ai acestui salt către modernism, s-au îmbogățit substanțial, ajungînd curînd la pîrghiile puterii politice. Cu excepția Franței, unde a avut loc o revoluție socială și politică, aceste cuceriri ale păturii de mijloc nu au clintit aristocrația de pe pedestalul pe care se înălțase în virtutea privilegiilor și puterii sale.

De asemenea, meșteșugarii au continuat să rămînă grupul de avangardă al clasei muncitoare, deși, la fel ca aristocrații, și ei au suferit un relativ declin în cadrul societății. Alți lucrători, lipsiți de calificarea și privilegiile cîștigate de-a lungul timpului de către meșteșugari, au suferit schimbări profunde în modul de viață, ca și reprezentanții clasei mijlocii angajate în industrie. Acești muncitori migrau către orașele industriale, ca să lucreze în sistemul de fabrici care lua amploare. Rîndurile acestui proletariat de la oraș s-au îngroșat cu o rapiditate remarcabilă, el devenind o forță socială a erei industriale, care în ultimii ani ai secolului al XIX-lea avea să clatine din temelii ordinea stabilită.

La mijlocul secolului al XIX-lea industrializarea a instituit în Europa o nouă ordine tehnologică și economică. Dar în deceniile de mijloc ale revoluției industriale, o nouă forță vitală a contribuit la restructurarea Europei. În 1789, în Franța a izbucnit o a doua revoluție modernizatoare, diferită în esența ei de prima și care în numai cîteva luni a distrus vechiul sistem socio-politic din această țară. În următorii douăzeci și cinci de ani, adepții noii ordini s-au străduit din răspuțeri s-o dezvolte în Franța și s-o răspîndească pe continent. Pînă în 1815 revoluția franceză a operat schimbări profunde în Europa; ea a creat premisele ca, pe măsura

extinderii industrializării, civilizația europeană să folosească forța mașinilor și a tehnologiei ca să-și asigure dominația mondială.

Oricum, schimbarea economică și tehnologică petrecută în Europa pe parcursul mai multor secole a determinat apariția primelor economii industriale din istorie, începând cu jumătatea secolului al XVIII-lea. Acest progres a favorizat consolidarea forțelor economice care făcuseră posibilă industrializarea. Astfel, după 1000 d.Hr. încep să se ridice marile monarhii centralizate:

1614 Stările Generale din Franța sînt convocate pentru ultima oară înainte de 1789

1642 Se naște Isaac Newton (1642-1727); Mijlocul sec. XVII începuturile iluminismului englez

1651 Thomas Hobbes publică *Leviathan*

1690 John Locke publică Două tratate asupra guvernării și Eseu asupra intelectului uman

1694 Se naște Voltaire (1694-1778)

1721 Montesquieu publică *Scrisori persane*

1748 David Hume publică *Cercetare asupra intelectului uman*, iar Montesquieu *Spiritul legilor*

După 1760, tendințele istorice care au dus la declanșarea revoluției industriale se amplifică; la sfîrșitul secolului al XVIII-lea s-a ajuns la instituirea unui mod de viață profund modern, care a afectat substanțial atît tehnologia comunicațiilor, cît și condițiile de hrană și locuit, vestimentația și transportul europenilor.

Vechiul regim și criticii săi, sfîrșitul secolului al XVII-lea jumătatea secolului al XVIII-lea

Între 1680 și 1750, o dată cu înfăptuirea revoluției industriale, s-a ascuțit contrastul preexistent între noua economie în curs de cristalizare și structura socială depășită. În Franța, divergența dintre vechea orînduire socială (în franceză *Ancien Régime*) și sistemul economic în plină transformare era deosebit de acută. O aristocrație privilegiată și restrînsă ca număr îi disprețuia pe cei lipsiți de titluri nobiliare, categorie care includea nu numai țaranii foarte săraci, dar și oameni de afaceri înstăriți, pentru care absența unui titlu nobiliar era un handicap în afaceri și un prilej de nemulțumire. Întreaga Europă fierbea de revoltă sub dominația altor *Ancien Régime* la fel de restrictive.

Intelectualii care au modelat gîndirea europeană de la sfîrșitul secolului al XVII-lea pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea i-au conferit un caracter mult mai modern față de sistemul social al epocii și mai adecvat ordinii economice progresistă. Începînd cu secolul al XVI-lea, cunoașterea universului a progresat atît de rapid, încît la sfîrșitul secolului al XVII-lea teoreticienii considerau că începuse o epocă de excepțională strălucire a spiritului. Această perioadă a ajuns să fie cunoscută sub denumirea de „Iluminism” sau „Epoca Rațiunii”.

Pe parcursul Iluminismului (perioada 1680-1780), intelectualii au sperat să ajungă la o înțelegere a ființei umane la fel de completă ca și recente cunoștințe despre forțele și obiectele din natură. Ei și-au afirmat încrederea absolută că rațiunea și știința aveau să dezvăluie calea către o societate perfectă. Intelectualii Iluminismului analizau cu spirit critic imperfecțiunile Vechiului Regim, convinși fiind că superstițiile Evului Mediu împiedicaseră progresul în care ei credeau cu atîta convingere.

Deși intelectualii de la începuturile epocii iluministe disprețuiau în mare măsură sistemul social existent, totuși ei venerau monarhia, în parte pentru că socoteau instituțiile monarhice un potențial instrument al reformei. Cu toate acestea, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea frazele laudative la adresa guvernării monarhice au început să dispară din scrierile teoreticienilor iluminiști. Curînd, atît sistemul social, cît și cel politic, al Vechiului Regim aveau să devină ținta unor atacuri necruțătoare.

Ancien Régime

Deși contrastul dintre condițiile sociale și idealurile intelectualilor a inspirat francezilor expresia sugestivă de *Ancien Régime*, mulți autori sînt de părere că problema sistemelor sociale învechite depășea cu mult granițele Franței. Ei aplicau denumirea de *Ancien Régime* întregii societăți europene sau chiar tuturor instituțiilor sociale și politice ale unei anumite zone în cele două secole dinainte de 1789. Societatea europeană din epoca modernă timpurie se schimbase mai mult decît sugerează eticheta de „vechi regim”,

însă vechile instituții rămăseseră, devenind anacronice în raport cu necesitățile moderne.

Privilegii și iresponsabilitate aristocratică

Aristocrația europeană s-a format în faza feudală a Evului Mediu (sfârșitul secolului al IX-lea începutul secolului al XI-lea). În perioada menționată, membrii acestei minorități privilegiate beneficiau de anumite drepturi și primeau în dar pământ, în schimbul căruia prestau serviciul militar și alte servicii față de un nobil cu titlu mai înalt. Toți erau obligați să-și guverneze teritoriul și să-l apere de invazii.

Refuzul îndeplinirii obligațiilor față de nobilime

Cristalizarea conducerii centralizate începând cu secolul al XI-lea a pus capăt în cele din urmă protectoratului exercitat de aristocrați, controlul lor asupra treburilor locale fiind tot mai greu suportat de multe alte categorii sociale. Așadar, aceasta nobilime conducătoare și războinică nu mai era de folos societății. Ea își păstrase privilegiile și continua, ca și până atunci, să evite munca productivă. În afară de aceasta, aristocrații din anumite zone nu plăteau taxe către stat iar mulți alții refuzau să-și achite impozitele în baza drepturilor lor creditare. De asemenea, ei îi puteau sili pe cei lipsiți de titluri nobiliare să le presteze servicii personale. Condițiile variau sensibil de la o zonă la alta, însă aceste tradiții au persistat, împreună cu o serie de alte privilegii aristocratice. Ostilitatea față de nobilime a crescut. Puținii intelectuali proveniți din aristocrație s-au alăturat și ei protestelor generale la adresa privilegiilor nobilimii.

Stratificarea socială exemplul „Stărilor” franceze

Ancien Regime însemna nu numai moștenirea anumitor drepturi aristocratice, dar ilustra și o serie de teorii care justificau structura piramidală a societății. Aceste convingeri referitoare la ierarhia socială exprimau același mesaj social, ca și privilegiul nobiliar, superioritatea celor din vârful piramidei.

Sistemele europene de stratificare socială variau între ele, însă multe prezentau asemănări cu cel francez. Acesta împărțea națiunea în trei „stări”. Capii Bisericii și nobilii reprezentau Starea Întîi și a Doua. Fiecare din aceste categorii număra circa 200000 de membri dintr-o populație de 25000000 locuitori. Acest mic segment de populație beneficia de privilegiile caracteristice aristocrației europene, inclusiv proprietatea asupra unei treimi din pământul țării. Cu puține excepții, membrii înaltului cler și ai nobilimii intenționau să-și păstreze supremația socială. Deși aparțineau Stării Întîi, preoții locali, care formau clerul inferior, se identificau cu milioanele de „commoners” din Starea a Treia, majoritatea preoților provenind din această Stare.

Cum la sfârșitul secolului al XVIII-lea industria franceză progresase prea puțin, aproape toți locuitorii continuau să-și câștige existența din agricultură. Așadar, numărul țăranilor îl întrecea cu mult pe cel al altor grupuri sociale din Starea a Treia. Locuitorii zonelor rurale franceze duceau un trai mai bun decât țăranii din oricare altă parte a Europei. Totuși, existența lor era precară în comparație cu cea a aristocrației.

Alte categorii incluse în Starea a Treia alături de țărani erau clasa muncitoare de la oraș și burghezia. Lucrătorii de la orașe aveau slujbe cu diverse calificări și salarii. Ca atare, și condițiile lor de viață erau extrem de diferite. Toți însă se confruntau cu pericolul foametei ori de câte ori țara trecea printr-o perioadă de criză. Micii prăvăliași, negustorii, bancherii, avocații și persoanele cu ocupații similare care alcătuiau burghezia erau nemulțumiți de dezavantajele stării lor sociale inferioare, însă aceasta fracțiune a Stării a Treia nu se temea de spectrul foamei.

Stările Generale din Franța

În timpul Evului Mediu, conducătorii din centrul și vestul Europei au început să se întâlnească periodic cu membrii celorlalte clase sociale. În Franța regii convocau reprezentanții celor trei Stări în adunări numite „Stările Generale”. Când monarhul cerea acestor adunări să-și exprime adeziunea față de măsurile sale, fiecare Stare avea dreptul la un vot. Astfel, cele două Stări aristocratice își impuneau punctul de vedere oricând

doreau. Marea masă a populației din Starea a Treia aproape nu conta.

După 1614, timp de 175 de ani nici una din clasele franceze nu și-a mai exercitat puterea prin Stările Generale. Între 1614 și 1789 regii nu au mai convocat adunările. În acest interval a crescut mult autoritatea monarhiei. Privilegiile nobilimii și teoriile care le consfințeau s-au păstrat. Dar autoritatea aristocrației practic a dispărut. Starea a Treia a continuat să rămână lipsită de drepturi, pierzând și puțină influență pe care o deținuse în cadrul adunărilor.

Grupuri bazate pe interese speciale

Privilegiile nobiliare îi nemulțumiseră de-a lungul Evului Mediu și începutul epocii moderne pe cei care nu erau aristocrați. În pragul secolului al XVIII-lea multe alte vechi tradiții și instituții îi incomodau pe criticii sociali.

Breslele

Muncitorii calificați din orașele medievale s-au organizat în bresle, spre a-și proteja propriile interese. La începutul epocii moderne, în multe părți breslele continuau să fixeze prețul produselor sau monopolizau producția anumitor bunuri, constituind o frână în calea întreprinzătorilor burghezi.

Corporațiile: Biserica romano-catolică

Breslele nu erau singurele grupări de interese din Evul Mediu păstrate până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. „Organizațiile” sociale sau „corporațiile” cu drepturi și puteri bine stabilite au apărut tot într-o perioadă anterioară a istoriei europene. În epoca modernă, corporațiile cele mai răspândite se înregistrează în lumea afacerilor, dar la sfârșitul secolului al XVIII-lea s-a făcut îndeosebi simțită puterea celei mai vechi corporații instituționalizate, Biserica romano-catolică. Această organizație posedă averi imense, de care se bucurau îndeosebi vîrfurile clerului. De asemenea, Biserica exercita anumite puteri excepționale, de care beneficia prin tradiție. De exemplu, instituții ale Bisericii ca „Inchiziția” pedepseau cu asprime orice abatere de la dogmă, în special în Spania și în unele părți ale Italiei. În Franța, episcopii puteau trimite oamenii la închisoare sub acuzația de a se fi spovedit unor preoți care nu erau agreeți de Biserică.

Modul în care Biserica catolică se prelua de drepturile moștenite prin tradiție o transforma într-un puternic obstacol în calea tendințelor înnoitoare și a gândirii libere din Europa secolului al XVIII-lea. Membrii altor grupuri de interese, ca funcționarii din justiție, se foloseau de autoritatea instituției în scopuri asemănătoare.

În timpul Evului Mediu aristocrații, capii Bisericii, personalitățile juridice și suita regală formau clasa stăpînitoare. Aceste grupuri și-au păstrat pozițiile veacuri la rînd. În secolul al XVIII-lea, o bună parte din europenii mai puțin privilegiați, dornici să acceadă la putere, au hotărît să pună capăt așa-numitului Ancien Regime.

Iluminismul; idei îndreptate împotriva vechiului regim

Intellectualii de la începutul epocii moderne europene au influențat în mare măsură apariția unei atitudini ostile față de vechiul sistem social. Progresele științei începînd cu secolul al XVI-lea i-au impulsionat pe acești străluciți critici sociali să declanșeze atacul asupra Vechiului Regim. Oameni de știință ca Isaac Newton (1642-1727) au făcut uimitoare descoperiri legate de legile fizice pe care se bazează structura și funcționarea sistemului solar. Aceste descoperiri despre lumea naturală i-au determinat pe mulți gînditori din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea să fie mai optimiști în privința capacității lor de a înțelege orice fel de probleme, atît sociale, cît și științifice, și implicit de a le rezolva. Ignoranța, și nu forțele supranaturale, a devenit explicația condiției mizere a oamenilor în Vechiul Regim. În secolul al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea, puțini intelectuali acceptau ideea de progres prin aplicarea cunoștințelor științifice. Cu toate acestea, la sfârșitul secolului al XVII-lea mulți europeni cu știință de carte au ajuns la concluzia că

rațiunea este capabilă să creeze o societate bună, poate chiar perfectă. Ei manifestau o încredere absolută în ideea de progres etern. Dacă legile naturii duseseră la apariția unui univers care funcționa cu o precizie mecanică, atunci o existență în conformitate cu aceste legi putea da naștere unui sistem social „mai aproape de perfecțiune”. Aceasta gândire „luminată”, care s-a manifestat în toate statele europene, a apărut mai întâi în Anglia.

Începuturile iluminismului englez

Nouă mișcare a intelectualității engleze s-a manifestat la jumătatea secolului al XVII-lea. La vremea aceea, curentele culturale și tulburările produse de lupta dintre monarhie și legislație i-a încurajat pe teoreticieni să-și comute atenția de la problemele științifice către cele sociale.

Thomas Hobbes (1588-1679)

În 1651, cu puțin înainte de primele manifestări ale Iluminismului, Thomas Hobbes a publicat *Leviathan-ul*. În această carte se discută originile și natura guvernării într-o manieră strict laică, abordare unică pentru acele vremuri. Gînditorii de la începutul epocii moderne adoptaseră o atitudine mai puțin religioasă decît teoreticienii Evului Mediu. Dar pînă la perioada iluministă, intelectualii continuau să justifice autoritatea monarhică prin argumente de ordin divin. *Leviathan-ul* reflecta disprețul omului modern față de ideea de a apela la supranatural pentru a obține acceptarea instituțiilor umane.

Hobbes și-a exprimat punctele de vedere în Anglia, într-un moment în care războiul civil făcea ravagii între susținătorii absolutismului monarhic și cei ai autorității legislative. El susținea că imensa putere a regilor era asigurată de condițiile de pe pămînt, nu de voința divină. În concepția lui, la baza comportamentului uman se aflau interesele personale, ceea ce putea duce la haos. Este necesar ca monarhul, „leviatanul”, să aibă mîna forțe, pentru a stăpîni masele egoiste. În decursul istoriei omenirii, societățile au recunoscut înțelepciunea autorității monarhice. Într-adevăr, între monarh și popor exista un contract. Acesta justifică suveranitatea regilor și este valabil pentru eternitate.

John Locke (1632-1704)

John Locke și alți teoreticieni iluminiști susțineau cu înflăcărare viziunea laică a lui Hobbes asupra statului. Și ei erau atrași de ideea unui contract politic. Totuși, Locke conferea acestei noțiuni un sens cu totul aparte. El susținea că regii guvernează pentru că poporul regatului îi investește cu această putere, însă un astfel de contract politic nu este neapărat permanent. Cetățenii puteau decide dacă prin comportamentul său monarhul anula contractul care-i dădea dreptul să-și exercite autoritatea.

Locke lansa și o altă idee, la fel de uimitoare. El afirmă că oamenii au drepturi absolute, pe care conducătorii nu trebuie să le încalce. Legile naturii controlează mișcările planetelor. Tot ele garantează fiecărui om dreptul la viață, libertate și proprietate. Societățile trebuie să înscrie aceste principii fundamentale de guvernare și multe altele într-o constituție, respectiv un corp de legi care se impun a fi respectate și de conducători.

Ori de cîte ori statul nesocotește drepturile fundamentale, argumentează Locke, poporul are dreptul să se revolte. Conducătorii care încalcă dreptul la proprietate, la libertate individuală sau i-au nemotivat viața supușilor anulează contractul politic. Nici o lege nu mai protejează domnia unor asemenea despoți. Tirania lor justifică o revoluție violentă.

Locke și-a exprimat vederile politice în lucrarea *Doua tratate asupra guvernării*, publicată în 1690, dar scrisă înainte de conflictul dintre monarhie și legislație, care a culminat în anii 1688-1689. O altă lucrare importantă a lui Locke, scrisă tot în 1690, *Eseu asupra intelectului uman*, prezintă opiniile autorului referitoare la procesul de învățare, concepție psihologică prin care filosoful își justifică preferința pentru o anumită formă de guvernămînt.

În acest eseu, Locke ajunge la concluzia că la naștere mintea omului este *tabula rasa* („tabla nescrisă”

în sensul că nu posedă nici o cunoștință). El crede că oamenii învață pe măsură ce experiența, care acționează asupra celor cinci simțuri, „scrie” pe această tablă. Prin urmare, nimeni nu vine pe lume ca făptură gînditoare cu o superioritate înăscută. Toți oamenii sînt egali de la natură, însă sistemele sociale necorespunzătoare refuza unei părți a societății experiența necesară educației.

Panteismul

După părerea lui Locke, legile naturii creează un univers care funcționează impecabil. În opinia lui, oamenii sînt capabili să descopere aceste coduri ale naturii și să le aplice în evaluarea societăților existente. Orice practică sau instituție care contravine Legii Naturii trebuie să înceteze. Respectul față de „natură” reflectat de aceste păreri este caracteristic teoreticienilor englezi ai Iluminismului. Într-un fel, ei se orientează spre panteism, o credință potrivit căreia Dumnezeu trebuie căutat în mijlocul naturii. Atașamentul față de știință și rațiune, care-i conduseseră la această convingere, atestă la rîndul său o concepție materialistă.

Materialismul

Teoriile psihologice enunțate de Locke exemplifică tendința specific iluministă de a concepe și explica lumea pornind de la materie. Acest materialism filosofic exclude ideea unor forțe supranaturale care ar acționa în viața oamenilor sau în lumea naturală. Materialismul este esența versiunii iluministe a scepticismului religios.

David Hume (1711-1776) filosof sceptic

Multe personalități iluministe, ca David Hume, se remarcă prin scepticismul lor, care constă în respingerea tuturor dogmelor. Aceeași atitudine l-a determinat pe Hume să explice unele aspecte ale existenței într-o manieră laică și materialistă, la fel ca Locke. Totuși, Hume merge și mai departe cu materialismul, avansînd și teorii despre religie. El neagă valabilitatea unei religii bazate pe adevăruri de inspirație divină și susține principiul rațiunii, prin care se poate institui un sistem de credință pentru întreaga omenire.

Într-una din cele mai importante lucrări ale sale, *Inquiry Concerning Human Understanding* („O cercetare asupra intelectului uman” 1748), Hume adoptă atitudinea cea mai sceptică cu puțină negînd că istoria ar putea fi controlată de vreo forță supranaturală. El susține că ideea de cauză și efect în existența omenească nu este decît o creație a imaginației. Hume și alți gînditori ai epocii ajung la concluzia că evenimentele din viața oamenilor se succed la întîmplare.

Iluminismul francez

În cele din urmă, Franța a devenit un centru important al Iluminismului. În semn de recunoaștere a însemnătății speciale a teoreticienilor francezi, comentatorii care fac referiri la intelectualii iluminiști îi denumesc de regulă cu termenul francez de philosophes.

Filosofii și saloanele

Acești philosophes francezi au abordat o bună parte din problemele scriitorilor iluminiști englezi, adoptînd aceleași atitudini ca și ei. Totuși, în Franța, criticii sistemului social prezentau o seamă de trăsături distinctive importante. De exemplu, ei s-au deprins să adune ca să-și discute ideile, aceste reuniuni sau salons dîndu-le ocazia să-și facă cunoscute concepțiile în rîndul intelectualilor și să-și testeze punctele de vedere înainte de a le publica. Mai mult decît atît, majoritatea saloanelor erau patronate de femei, ele exercitînd o influență considerabilă asupra Iluminismului francez. Contribuția femeilor a conferit mișcării franceze un caracter aparte.

Un element extrem de important îl constituia ca Les philosophes își comunicau criticile sociale unui public cît mai larg cu puțință. Criticii francezi foloseau stiluri de comunicare atractive și pentru cei mai puțin familiarizați cu lucrările savante și abstracte. Așadar, ces philosophes intenționau să cîștige cît mai mulți

adepți pentru a schimba lumea.

Les philosophes prezentau proiecte specifice pentru o nouă orînduire. Ei vorbeau în numele lumii lor iluminate și tolerante, pledînd adesea pentru reformarea sistemelor existente. În special instituția Bisericii a devenit ținta unei bune părți a criticilor aduse vechiului regim. Unii philosophes au lansat atacuri deosebit de virulente la adresa creștinismului.

Deismul

Mulți critici sociali care respingeau religia tradițională s-au orientat către deism. Deiștii iluminiști îl considerau pe Dumnezeu marea forță ce modelase universul ca pe un mecanism cu precizie de ceasornic, care și după încheierea creației continuase să funcționeze după propriile sale principii idee specifică adeptilor Legilor Naturale. Din momentul în care mecanismul începea să „ticăie”, divinitatea nu mai intervenea. Deiștii considerau că religia și știința nu au cum să fie în dezacord, prin urmare se impune să fie acceptat tot ce este dovedit științific; în schimb, noțiunile religioase contradictorii trebuie respinse.

Pierre Bayle (1647-1706) scepticul antireligios

Pierre Bayle vedea existența omenească în modul analitic preconizat de deiști. În lucrări scrise din această perspectivă, înainte de apariția Iluminismului, Bayle a condamnat neajunsurile vechiului regim, operele sale anticipîndu-le pe acelea ale criticilor de mai târziu. Atacul lui plin de scepticism era îndreptat cu mare violență asupra bisericilor creștine. Probabil că Bayle vedea în ele sursa intoleranței și superstițiilor pe care le detesta atît de mult.

Voltaire (1694-1778)

Voltaire, pe numele său adevărat François Marie Arouet, a împărtașii punctul de vedere al lui Bayle asupra creștinismului. Voltaire considera teologia acestei credințe drept un exemplu de „nebunie” omenească. Acest eseist și poet era o figură deosebit de proeminentă a saloanelor franceze. Maestru al exprimării în limba franceză, el își împărtășea opiniile într-o formă de mare efect atît în discuțiile cu ceilalți intelectuali, cît și în scris.

Concepția lui Newton despre un univers mecanicist și convingerea lui Locke că mintea este o „tablă nescrisă” au influențat puternic ideile lui Voltaire. Pe această bază intelectuală și-a construit ulterior critica la adresa intoleranței religioase și a altor erori sociale ale vremii. În concepția lui Voltaire, este o greșeală ca Biserica să ia atitudine împotriva acelor care ajung să-și formeze convingeri pe baza experienței și rațiunii.

În viziunea lui Voltaire, un univers atît de ordonat sugera necesitatea unei guvernări sistematice și eficiente. El merge mai departe cu raționamentul, afirmînd că trebuie să predomină legea, și nu liberul arbitru al conducătorilor. Într-un sistem bazat pe lege și justiție ar fi normal ca oamenii să beneficieze de o mai mare libertate în alegerea credinței religioase și în prezentarea în scris a opiniilor, într-un stat astfel restructurat, nici infractorii nu ar mai fi pedepsiți cu cruzime. Justiția necesită în mod firesc asemenea schimbări.

Montesquieu (1689-1755)

Scrisorile persane (1721) ale baronului de Montesquieu reflectă atitudinea sa față de instituțiile religioase existente, asemănătoare cu aceea a lui Voltaire. În opinia lui Montesquieu, bisericile timpului nu ofereau practic nimic de valoare societății. Oamenii se preocupă de religie mai ales atunci cînd sînt bolnavi, remarcă el.

Scrisorile persane demonstau revolta acestui aristocrat iluminist nu numai împotriva practicilor religioase, dar și a civilizației europene în general. El a studiat cu un ochi critic numeroasele contradicții ale vieții europene și a consemnat observații extrem de diverse, unele dintre ele trădîndu-i temerile. De exemplu, era îngrijorat de folosirea armelor de foc, închipuindu-și ororile care puteau fi comise de forțe perfecționate

pentru a ucide pe scară și mai largă.

La vârsta de aproape patruzeci de ani, Montesquieu a început să lucreze la cea mai importantă scriere a sa. În 1748, când a fost publicată cartea *Spiritul legilor*, Montesquieu avea aproape șaiszeci de ani. În timp ce Scrisorile persane critică diverse aspecte ale societății, aceasta monumentală lucrare prezintă sistematic tipurile fundamentale de sisteme politice, explicând apariția diverselor forme de stat și evaluând o serie de practici socio-politice.

Montesquieu susținea că statele se împart în trei categorii: despotice, monarhice și republicane. În primele două cazuri ele sînt conduse de o singură persoană, numai că, spre deosebire de monarh, un despot exercită o putere unică și absolută. De exemplu, un monarh poate deține autoritatea supremă, dar guvernează împreună cu clase sociale ca nobilimea, populația urbană sau Biserica. Cea mai mare diviziune a puterii are loc în republici, unde nu există nici o figură centrală investită cu puterea unui despot sau a unui rege.

În concepția lui Montesquieu, interacțiunea complexă a diverse elemente duce la formarea unui anumit tip de stat. El susține că experiența istorică comună, instituțiile religioase, clima și alți factori se combină pentru a modela o societate, orientînd-o către una dintre cele trei forme de stat. În cazul Angliei, țara pe care Montesquieu o admira profund, specificul climei împiedică poporul să adopte o atitudine prea supusă, proprie guvernării de tip despotic.

După toate aparențele, Montesquieu considera că inițiativa umană și forțele naturii influențau gradul de despotism sau de libertate a unei societăți; el pretindea că libertatea individuală presupune separarea și echilibrul celor trei puteri în stat: legislativă, executivă și judecătorească. Această idee a influențat direct sistemul de guvernare din Statele Unite.

În analiza sistemelor de stat, Montesquieu a formulat implicit sau explicit cîteva principii. El a ajuns la concluzia că dimensiunile unei societăți determina gradul de libertate de care are nevoie populația. Statele mari au nevoie de un despot, cele mici funcționează mai bine ca republici, iar cele medii optează pentru monarhie. De asemenea, Montesquieu recomanda anumite politici de stat, inclusiv tolerarea unei diversități de religii și promovarea unei economii profitabile. Preocuparea sa pentru starea afacerilor din stat răzbătea din comentariile referitoare la sclavie: Montesquieu susținea menținerea acestui sistem de muncă pentru ca prețul zaharului să rămînă scăzut. Din anumite puncte de vedere, baronului de Montesquieu îi convenea Ancien Régime.

Despotism luminat sau democrație?

Montesquieu admira anumite tipuri de monarhie. După părerea lui Voltaire, poporul în ansamblu este incapabil să dezvolte și să pună în funcțiune societatea ideală imaginată de el. Pe scurt, cei doi philosophes nu aveau încredere în democrație. Aceasta este o atitudine specifică gînditorilor iluminiști, care pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și-au bazat argumentele reformatoare pe exemplul marilor monarhi. Numeroși philosophes doreau un despot capabil să absoarbă lumina propovăduită de intelectualii cu vederi critice, pentru ca să poată conduce întreg poporul, scoțîndu-l din bezna Vechiului Regim.

Încrederea acestor philosophes în despotismul luminat nu era întru totul nejustificată. O serie de monarhi din secolul al XVIII-lea au făcut eforturi sistematice de a învăța de la iluminiști. Cu mai mult sau mai puțin succes, fiecare din acești conducători și-a aplicat cunoștințele în regatul pe care-l conducea.

Faptul că figuri de seamă ale societății europene, cum ar fi Montesquieu, socoteau că sistemul avea serioase racile, necesitînd o reformă atotcuprinzătoare, demonstra caracterul perimat al principalelor mecanisme sociale. În viziunea unui segment tot mai numeros al populației culte, privilegiile aristocratice și instituțiile care perpetuaseră aceste drepturi speciale, ca și multe alte practici sociale depășite deveneau tot mai anacronice. Acești străluciți critici considerau, de asemenea, ca structurile Vechiului Regim reprezentau un obstacol în calea unei vieți noi, calitativ mai bune.

Intelectualii care au pus Vechiul Regim sub semnul întrebării.

Les philosophes, aveau în comun mai mult decât disprețul față de o structură socială veche de secole. Ei au exprimat opinii foarte asemănătoare, cu privire la caracteristicile universului. Pentru philosophes, știința secolelor al XVI-lea și al XVII-lea demonstra în mod convingător ca omenirea trăia într-o lume guvernată de legi naturale imuabile, de o precizie matematică. În viziunea lor, Universul avea la bază materia și forțe pe care rațiunea le putea înțelege și aplica, spre marele avantaj al umanității.

Mai mult decât atât, Les philosophes erau de acord asupra stadiului de dezvoltare intelectuală în care intrase omenirea. Ei își considerau epocă (1680-1780) o eră a „Iluminismului”. Într-adevăr, se poate vorbi de o eră a luminii în bună parte datorită descoperirilor legate de marea Lege a Naturii, făcute de oameni de știință din generația anterioară. Pentru prima oară în istorie, ei socoteau că intră în viața înarmați cu o cunoaștere deplină a forțelor care guvernează lumea materială. Epoca în care trăiau li s-a părut luminată cu atât mai mult cu cât se așteptau ca, prin utilizarea uimitoarelor capacități ale gândirii raționale, să descopere legitățile relațiilor interumane. Les philosophes anticipau această ultimă realizare că fiind următorul pas logic pentru generația lor iluminată.

Într-o sumedenie de lucrări, multe din ele de o claritate excepțională, intelectualii Iluminismului au evidențiat necruțător aspectele nefaste și depășite ale Vechiului Regim. La fel de strălucit au prezentat și versiunea lor asupra unei societăți supuse reformei. Les philosophes și-au prezentat sugestiv concepția despre o societate omenească guvernată de rațiune, nu de superstiție, toleranță și nu opresivă, structurată pe baza meritelor, nu a privilegiilor tradiționale. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea ei au continuat să spere că marii monarhi vor fi receptivi la aceste critici și proiecte temeinic argumentate, devenind despoți luminați, capabili să guverneze statele Europei în epoca modernă. Așa cum și-au dorit Les philosophes, regii și împărații adepți ai domniei rațiunii au devenit într-adevăr figuri proeminente ale perioadei 1750-1790.

Capitolul 3

Ancien Regime și apogeul Iluminismului, 1650-1789

1643 Ludovic al XI V-lea devine regele Franței (1643-1715)

1649 Parlamentul englez decide execuția lui Carol I

1682 Petru cel Mare devine țar al Rusiei (1682-1725)

1740 Maria Teresa de Austria (1740-1780) și Frederic al II-lea cel Mare își încep domnia în Prusia (1740–1786)

anii 1750 începe perioada de apogeu a Iluminismului

1751 Diderot publică primul volum din Enciclopedia

1756 Izbucnește Războiul de Șapte Ani

1760 În Anglia începe domnia lui George al III-lea (1760-1820)

1762 Ecaterina a II-a cea Mare devine țarină sau împărăteasă a Rusiei (1762-1796). Rousseau publică Emile și Contractul social

1776 Apare Avuția națiunilor de Adam Smith

1780 Începe domnia lui Iosif al II-lea în Austria (1780-1790)

1781 Immanuel Kant publică Critica rațiunii pure

1788 Vede lumina tiparului Critica rațiunii practice de Immanuel Kant

1792 Mary Wollstonecraft publică lucrarea Revendicarea drepturilor femeii.

Sistemul politic de la sfârșitul secolului al XVIII-lea era mai puțin modern decât vederile intelectualității, dar în același timp purta pecetea timpului mai puțin decât orînduirea socială, Ancien Régime. În Evul Mediu și în epoca modernă timpurie sistemul european de guvernare se perfecționase într-o oarecare măsură. Șefii de state instituieră o conducere centralizată și modernizaseră sistemul administrativ. Majoritatea regilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea se foloseau de sistemele lor politice parțial modernizate pentru a promova progresul economic și social.

Un timp, a dăinuit impresia că intelectualii vizionari avuseseră dreptate să sprijine conducătorii extrem de puternici. În definitiv, reformele monarhilor se bazau pe ideile intelectualilor.

În pofida îmbunătățirilor aduse de diverse guvernări, la mijlocul secolului al XVIII-lea Europa încă nu se modernizase din punct de vedere politic. Aproape toate statele europene rămăseseră monarhii, așa cum fuseseră și în Evul Mediu. Mai mult chiar, ele continuau să se bazeze pe vechile instituții, inclusiv Biserica, ca sprijin al autorității monarhice. Regii de la începutul secolului al XVIII-lea au început să-și justifice puterea prin argumente “Iluministe” în locul teoriilor asupra dreptului divin; cu toate acestea, monarhia a continuat să rămână atașată de instituțiile și ideile pe care intelectualii de frunte le respingeau socotindu-le depășite.

O fază de critică socială deosebit de virulentă se constată în Franța între 1750 și 1789. În acești ani de „apogeu al Iluminismului”, teoreticienii au denunțat mai mult decât privilegiile sociale, superstițiile și teoriile asupra dreptului divin. Majoritatea criticilor au condamnat în bloc Ancien Régime. Eminentii analiști iluminiști au pledat în favoarea unor acțiuni extrem de violente îndreptate împotriva conducătorilor francezi din Vechiul Regim. Către 1780, ideea unei revolte sîngeroase prindea rădăcini în paturi din ce în ce mai largi ale populației.

Sistemul statal în Europa la sfârșitul secolului al XVIII-lea

În anii 1780, în toate statele europene mari domneau regi sau împărați. Doar cîteva dintre ele se autoîntitulau „republici”, ceea ce implica guvernarea reprezentativă a unei părți a populației. Majoritatea republicilor erau state mici, ca Țările de Jos, Elveția și principatele italiene ale Veneției și Genovei. La vremea aceea, pînă și republicile permiteau doar unui mic procent de cetățeni să-și exercite puterea în stat. Dintre cele patru republici menționate mai sus, doar în cîteva zone ale uneia exista un oarecare grad de democrație: Elveția.

Așadar, către sfârșitul secolului al XVIII-lea monarhii aveau o poziție de nezdruncinat aproape în întreaga Europă, mulți dintre ei bucurîndu-se de o putere teoretic nelimitată între granițele regatului pe care-l

guvernau. Forma europeană de stat monarhic a apărut în Evul Mediu. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea regii europeni au căpătat o și mai mare autoritate, prin modernizarea sistemului de guvernare. Măsurile progresiste luate de acești conducători includeau subordonarea nobilimii, supremația monarhului asupra instituțiilor religioase, propagarea teoriilor monarhiei de „drept divin”, consolidarea birocrăției centralizate și dezvoltarea armatei regale. Istoricii denumesc această formă de regalitate modernă timpurie „monarhie absolută”. Ea a atins apogeul în timpul domniei regelui francez Ludovic al XIV-lea (1643-1715).

Statele din estul și centrul Europei

Suedia, Danemarca, Polonia și diverse state din Peninsula Italică au exercitat mult mai puțină influență asupra vieții din estul și centrul Europei decât țările din alte regiuni ale continentului. Puterea suedeză decăzuse de pe culmile unde se ridicase în secolul al XVII-lea, în parte datorită costisitoarelor războaie cu Rusia.

Atât slăbirea monarhiei din Suedia, cât și revigorarea forțelor nobilimii au contribuit la diminuarea influenței acestui stat și la reducerea eficienței guvernării interne. Regele Gustav al III-lea (1771–1792) a profitat de luptele dintre nobili și a stopat declinul sistemului de stat, cel puțin între granițele Suediei.

Danezii și italienii au avut mai puțin succes decât suedezii. În Danemarca, la fel ca în Suedia, monarhia a luat măsuri împotriva nobilimii. Însă regimul danez nu a reușit să stăvilească puterea aristocrației și să reformeze statul. Prestigiul internațional al statelor italiene a cunoscut un declin continuu. Slăbirea pozițiilor lor a fost cinsecința dominației austriece și spaniole asupra Italiei.

Cea mai mare parte a vastului teritoriu cuprins între granița estică a Franței și țărmul siberian de la Oceanul Pacific era împărțită între trei imperii: Rusia. Sfântul Imperiu Roman și Imperiul Otoman. Acesta din urmă cuprindea teritorii din Asia și Orienuil Mijlociu până în Egipt. Conducătorii otomani dețineau principate în Peninsula Balcanică, de mai mic interes pentru ei decât alte posesiuni. Sfântul Imperiu Roman s-a format în cursul epocii medievale. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea din el nu a mai rămas decât o graniță aproape inutilă, care împrejmuia state ca Prusia, Austria și alte câteva mai mici, majoritatea germanice. Rusia, Prusia și Austria dețineau supremația asupra Europei Centrale și de Est.

Imperiul rus

La mijlocul secolului al XV-lea conducătorii unui mic stat rusesc din jurul Moscovei au început să folosească titlul de „țar”, corespondentul rusesc pentru Caesar. Titlul sugera că acești împărați erau continuatorii tradițiilor Romei antice. În secolul al XVI-lea țarii ruși au început să se autointituleze și „autocrați”, dînd astfel de înțeles că erau un fel de Dumnezeu în tradiția Imperiului Bizantin (stat est–mediteranean de cultură greacă, care a existat între secolele al IV-lea și al XV-lea).

Domnind conform ambițiilor imperiale, ei au pus în cele din urmă bazele unui imperiu autentic, deoarece nu cuceriseră doar teritorii relativ deschise, dar și state independente dinspre vest. (Conducătorul unui conglomerat de state se numea împărat.)

Petru cel Mare (1682–1725) reprezentant al dinastiei Romanov, a preluat puterea în secolul al XVII-lea. În 1721, el a dat o nouă dimensiune ideii de grandoare imperială luîndu-și și titlul de împărat și anexînd noi teritorii. Armata lui Petru învinsese Suedia, iar tratatul de la Nystadt, din 1721, adusese Rusiei posesiuni în nord-vestul țărmului baltic (Estonia și Letonia de azi). Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea conducătorii ruși au continuat să cucerească noi teritorii la est și la vest, cele mai importante fiind o parte din Finlanda la nord, Polonia și Lituania la vest și Turcia la sud–vest. Ecaterina a II-a cea Mare (1762-1796) a cîrmuit majoritatea acestor teritorii anexate prin expansiuni imperiale. Totodată, că a sprijinit noile reforme și tendințe intelectuale din dorința de a rămîne în istorie ca un exemplu de despot luminat.

La sfârșitul domniei împărătesei Ecaterina, țarii supuseseră în totalitate moșierimea, clasă restrînsă ca număr, dar extrem de privilegiată a nobililor proprietari de pămînt care alcătuiau vîrfurile societății rusești. Aproape tot restul populației din Rusia era format din țărani săraci, care pe plan local datorau supunere deplină nobililor. Circa jumătate din țărănime ocupa o poziție inferioară, alcătuiind categoria iobagilor. Deși

nu erau sclavi, iobagii au devenit teoretic proprietatea nobililor, situație la care au contribuit din plin și măsurile Ecaterinei a II-a. Deseori, iobagii trebuiau să îndeplinească poruncile nobilimii, de la prestarea muncilor brute la favoruri sexuale. Însă întreaga societate, indiferent că era vorba de nobili sau de țărani, vedea în persoana țarului-împărat pe atotputernicul cârmuitor, care dădea legi cu „autoritatea unui al doilea Dumnezeu”. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea statele europene situate la vest de Rusia au fost nevoite să recunoască și ele imensa, chiar dacă nu divină putere a imperiului Romanovilor.

Imperiul austriac

La sfârșitul secolului al XIII-lea Rudolf, descendent al familiei Habsburg, a întemeiat un regat în estul Europei Centrale, după care dinastia lui a guvernat state cu granițe variabile din această zonă până în 1918. În comparație cu dinastia Romanov, Habsburgii din secolul al XVIII-lea domneau asupra unui grup restrâns de teritorii. Mai mult decât atât, dispunerea și diversitatea etnică a posesiunilor habsburgice reprezentau obstacole în calea unei guvernări eficiente. Posesiunile lor se întindeau în jurul Austriei germane, incluzând Ungaria (etnie maghiară), Boemia (etnie cehă), teritorii belgiene și câteva italiene. Această lipsă de coeziune geografică și culturală a determinat probabil scăderea autorității statului în problemele internaționale și slăbirea puterii interne.

Cu toate acestea, nici un alt stat nu controla un teritoriu atât de întins în Europa Centrală ca dinastia habsburgică. Posesiunile ei alcătuiau un imperiu cu o influență considerabilă în Europa, spre deosebire de Sfântul Imperiu Roman, titulatură aproape lipsită de sens, asupra căruia insistau de regulă Habsburgii. În interiorul statului habsburgic, diviziunile etnice și teritoriale constituiau o piedică în calea autorității statale, fără însă a o anula. Astfel, atât în cadrul imperiului, cât și dincolo de granițele lui, conducătorii austrieci reprezentau o forță politică extrem de importantă.

În această perioadă, specificul administrației imperiale a favorizat creșterea puterii în stat a Habsburgilor. În decursul anilor, funcționarii din administrație s-au confruntat cu privilegiile aristocrației și obligațiile iobagilor. De asemenea, ei au încurajat creșterea numerică a populației și un sistem de impozite mai corect și mai eficient. Cei doi conducători care au guvernat statul austriac între 1740 și 1790 au încercat să aplice un program de reformă și mai susținut decât cel al administrației imperiale din anii precedenți.

Împărăteasa Maria Teresa (1740-1780)

Maria Teresa este un alt monarh din perioada de început a epocii moderne care și-a câștigat faima de despot luminat. Ea și-a propus să inițieze reforme menite să modernizeze statul. Mai precis, a încurajat industria, a dezvoltat un sistem de guvernare centralizată, mai rațional și mai eficient, a promovat ideea de supunere a întregii populații în primul rând față de autoritatea centrală și abia pe urmă față de comunitatea locală, a restrâns privilegiile clasei dominante și a redus din obligațiile țăranimii față de nobilime.

În pofida acestor măsuri de modernizare a societății, Maria Teresa s-a arătat extrem de prudentă. Fiul ei, Iosif al II-lea, care a guvernat împreună cu mama sa în ultimii ani de domnie ai împărătesei, a vrut să pună capăt acestor ezitări în privința reformei, susținând chiar ideea revoluționară de abolire a diviziunii sociale în clase dominante ereditare și clase de jos.

Iosif al II-lea (1780-1790)

Iosif considera că un monarh trebuia să dețină puteri absolute, așadar, în momentul în care a rămas singur pe tron, a inițiat ample măsuri înnoitoare. Acest despot luminat a acționat împotriva vechiului sistem social, eliberând iobagii de pe domeniile imperiale. Cu toate acestea, nu a reușit să abolească structurile aristocratice.

Iosif a atacat cu și mai mare violență tradițiile Bisericii catolice. El a anulat privilegiul Bisericii de a cenzura presa, a transformat o parte din proprietățile acesteia în fonduri pentru dezvoltarea învățământului și a instituit o mai mare libertate de cult religios. Alte măsuri de modernizare a imperiului vizau reducerea

cheltuielilor inutile și simplificarea activității statului, în anumite teritorii aflate sub stăpânirea lui Iosif. Aceste măsuri au cauzat reacții extrem de ostile. Majoritatea reformelor inițiate de Iosif nu au dăinuit prea mult după încheierea domniei lui.

Regatul Prusiei

Prusia, celălalt mare stat al Europei Centrale, se afla la nord de Austria. Și el era alcătuit din teritorii dispartate, dar în mai mică măsură decât posesiunile Imperiului Austriac; în plus, majoritatea populației din Prusia era de origine germană, nu eterogenă din punct de vedere etnic. Familia regală Hohenzollern, care a domnit în Prusia, a dezvoltat la rândul ei un sistem financiar care a contribuit la consolidarea statului. Fapt și mai grav, forța armatei prusace și o tradiție socială de supunere strictă față de autoritatea centrală creau condiții extrem de prielnice pentru ca statul să dețină controlul asupra problemelor interne și să-și exercite influența dincolo de granițe.

Frédéric al II-lea (1740-1786) regele ca slujbaş public

În 1740, Frédéric al II-lea, tot un despot luminat, a moștenit tronul unui regat germanic în plină dezvoltare. El a decretat că un conducător era „primul slujitor al statului”, devenind un model de dăruire pentru societatea în care trăia. Frédéric citea, scria mult și muncea susținut pentru îndeplinirea treburilor statului. Activitatea sa politică demonstrează că se preocupa de bunăstarea poporului prusac, deși, după opinia lui, era în interesul cetățenilor ca pozițiile sociale să rămână neschimbate; țăranii cu obligațiile lor din zona rurală, pătura de mijloc în imposibilitatea de a cumpăra pământuri ale nobililor, aristocrația neclintită din privilegiile ei. Totuși, în anumite privințe, Frédéric a demonstrat că putea sfida tradiția. De pildă, el nescotea ceremoniile tradiționale și fastul asociat cu ideea de monarhie. Fapt și mai semnificativ, Frédéric a instituit cea mai mare libertate a cultului religios în comparativ cu ceilalți monarhi ai secolului.

Frédéric al II-lea cel Mare regele oștean

De regulă, europenii adăugau numelui unui conducător calificativul de „cel Mare” atunci când acesta ducea o politică de expansiune teritorială. Și Frédéric al II-lea s-a numărat printre cei care și-au cucerit acest titlu. Pe o perioadă îndelungată a domniei sale, regele a angajat Prusia în războaie costisitoare, de obicei cu coaliții rivale, principalul adversar rămânând Austria. După propriile estimări ale lui Frédéric, pierderile de vieți omenești cu care s-au soldat aceste războaie s-au ridicat la 300000 de soldați și peste treizeci la sută din populația necombativă a Prusiei. După ce-și adjudeca victoria, regele aplica o politică de colonizare a statului învins, practică tradițională prusacă, pe care se pare că Frédéric a intensificat-o.

Monarhia franceză absolută și falimentară

Europenii instituiscă tradițiile statului războinic și ale guvernării despotice cu mult înainte de ridicarea Prusiei expansioniste sub Frédéric cel Mare. Franța a întruchipat această combinație de agresivitate militară și absolutism regal pe toată durata domniei lui Ludovic al XIV-lea (1643-1715).

„Regele-Soare” a lăsat urmașilor săi o monarhie extrem de puternică, dar și o vistierie secătuită de războaiele sale aproape neîntrerupte.

Ludovic al XV-lea un rege indolent

Ludovic al XV-lea a fost încoronat la vârsta de cinci ani, după moartea bunicului său în 1715, dar n-a exercitat o autoritate reală. În primii ani de domnie ai noului rege, oficialitățile au limitat tendința de risipă financiară a monarhului. Ludovic a deținut efectiv controlul în stat de la sfârșitul anilor 1730 până la moartea sa în 1774. În anii domniei sale, țara a intrat din nou în război, iar în 1763 a pierdut posesiunile din America de Nord în favoarea regatului Britanie. Impozitele și datoriile statului au atins iarăși cote alarmante. În toți acești ani, regele și-a modelat politica în conformitate cu doleanțele amantelor sale, fără să țină seama de

înrautățirea situației economice a maselor.

Ludovic al XVI-lea un monarh nepotrivit

În 1774, când Ludovic al XVI-lea, în vîrstă de nouăsprezece ani, s-a urcat pe tronul bunicului său, a inițiat o reformă economică promițătoare. Tînărul rege manifesta o preocupare mult mai mare față de numeroasele probleme cu care se confrunta Franța decît Ludovic al XV-lea. Printre măsurile progresiste ale monarhului se numărau reducerea datoriei publice, simplificarea legislației comerțului, reducerea impozitelor țărănești și o oarecare participare a poporului la guvernare.

Clasa privilegiată a stopat reforma în clipa cînd aceasta nu reușise decît să dea speranțe deșarte celorlalte categorii sociale. În 1780 aristocrații au lansat un atac la adresa puterii regale. Ei intenționau să-și recapete drepturile cedate monarhiei în perioada modernă timpurie. Fără să-și dea seama, nobilii făceau un pas care, la începutul anilor 1790, avea să ducă la distrugerea atît a monarhiei franceze, cît și a aristocrației.

În timpul acestei ultime domnii dinaintea revoluției, regele a păstrat tradițiile de la Curte, deși în paralel aplica un program de reformă. De pildă, ritualul dinaintea culcării dura uneori aproape o oră, desfășurîndu-se în prezența tuturor oaspeților regali ai momentului. În finalul acestei ceremonii numite *coucher*, regele trecea prin fața fiecăruia dintre cei prezenți, mișcîndu-se anevoie în cămașa de noapte, cu pantalonii căzuți în vine.

Regina Maria Antoaneta influența politică regală și participa la ceremonialul monarhic, însă în același timp avea tot soiul de îndeletniciri mai puțin oficiale, care-i făceau mare plăcere. Ludovic și soția lui porunciseră să li se construiască pe domeniile regale o căsuța țărănească, unde regina se amuza jucînd rolul unei femei de rînd. Dar nici încercările de apropiere față de nobilime, nici jocurile țărănești ale reginei nu i-au ajutat să arunce o punte peste prăpastia care în 1789 îi separa atît de aristocrație, cît și de mase. În acel an criza socială și politică a atins proporțiile unui cataclism. Regele care nu reușise să pună în aplicare un program de reformă moderat se vedea acum confruntat cu o sarcină mult mai dificilă.

Statele iberice

În secolul al XVIII-lea, cele două țări din Peninsula Iberică, Spania și Portugalia, lăsaseră în urmă epoca lor de mare glorie. Totuși, în primii ani ai acestui secol, amîndouă au cunoscut o perioadă de înflorire.

Spania

Carol al III-lea (1759-1788) a moștenit un stat mult mai centralizat și mai eficient, ca urmare a reformelor aplicate de predecesorul său, Filip al V-lea (1700-1746). Pierderea teritoriilor din Italia și din nordul Europei Centrale în timpul domniei lui Filip a constituit un avantaj pentru Carol, care a rămas în fruntea unui stat mai compact și mai puțin costisitor. Noul rege și-a extins prerogativele prin subordonarea Bisericii catolice. Totuși, aceste realizări nu le-au fost de prea mare ajutor viitorilor monarhi. Principala amenințare la adresa regalității rămăsese aceeași. La sfîrșitul domniei lui Carol, aristocrația continua să dețină formidabila putere de a sfida autoritatea regală existentă.

Portugalia

Renașterea statului portughez a fost opera marchizului de Pombol, șeful administrației de stat între 1751-1777, sub domnia lui Iosif I. Reformele instituite de Pombol reflectau în egală măsură ideile lansate de filosofi ca și pe cele ale despoților luminați. În calitate de prim-ministru al regelui, Pombol a limitat puterea nobilimii și a Bisericii catolice, a liberalizat comerțul în interiorul teritoriilor portugheze și a înlesnit accesul celor care nu erau aristocrați la pozițiile de conducere. Aceste schimbări au modernizat Portugalia din punct de vedere politic. Aceeași influență a avut-o și înființarea de către Pombol a unei poliții secrete.

Așa cum s-a întîmplat și cu alte încercări reformatoare ale despoților luminați, aceasta revigorare a statului portughez nu a fost de durată. Statele iberice au rămas în umbra marilor puteri din est și de la nord.

Parlamentul și monarhia în Anglia

De cealaltă parte a Marii Mîneții, regii englezi se străduiau să instituie o supremație monarhică totală, confruntîndu-se cu un dușman înverșunat. Regii de la începutul epocii moderne, ca mulți alți monarhi europeni ai acelor vremuri, sporiseră considerabil autoritatea instituției pe care o reprezentau. Ulterior, în secolul al XVII-lea, ei au încercat să instituie o autentică monarhie „absolută”, însă legislativul („Parlamentul”) li s-a opus prin legi și prin forță. Parlamentarii nu au ezitat să ia măsuri extreme. În 1649 ei au dispus decapitarea regelui Carol I.

Parlamentul englez

În Evul Mediu, Parlamentul englez debutase sub forma unei consfătuiri convocate de monarh, la care participau slujbașii regali și alți demnitari, cum ar fi vîrfurile nobilimii războinice. Monarhii convocau aceste adunări îndeosebi atunci cînd aveau nevoie de un grup care să joace rolul unui tribunal, însă de regulă foloseau sesiunile pentru a face cunoscută politica regală, pentru consultări sau pentru alte probleme legate de guvernare.

În cele din urmă, s-a instituit obiceiul de a convoca la Parlament reprezentanți ai micii nobilimi și ai orașelor. După o practică de secole, s-a ajuns la Parlamentul din anii 1600, corp legislativ alcătuit dintr-o Cameră a Lorzilor, pentru aristocrație, și o Cameră a Comunelor, pentru membrii care nu erau de viță nobilă. Englezii vedeau în această structură parlamentară o instituție împuternicită să acționeze în numele tuturor locuitorilor regatului, chiar și împotriva monarhului, dacă acesta își depășea atribuțiile. În pofida imaginii Parlamentului de instituție reprezentativă pentru toate categoriile sociale, acest corp legislativ de la începuturile epocii moderne exprima interesele aristocraților, ale latifundiarilor înstăriți, ale comercianților prosperi și ale altor segmente sociale cu poziție economică similară.

George al III-lea (1760-1820) și eforturile lui de a consolida puterea regală

George al III-lea, regele care a domnit în Anglia în timpul revoluției americane, a militat pentru recuperarea parțială a puterii cedate Parlamentului la mijlocul secolului al XVII-lea. Regele nu intenționa nici să-și subordoneze Parlamentul, nici să recapete puteri absolute. Scopul lui îl constituia aservirea miniștrilor față de propria persoană, nu față de Camera Comunelor, schimbare care ar fi reinstaurat controlul monarhului asupra administrației. George și-a realizat acest vis de putere în anii 1770, dar pentru numeroși comentatori și îndeosebi pentru adversarii lui din Parlament, rezultatul a fost un coșmar: condusă de un rege care elabora de unul singur politica statului, Anglia și-a pierdut coloniile, suportînd întreaga povară financiară a conflictului.

William Pitt cel Tânăr

Numirea de către regele George a tînărului William Pitt în funcția de prim-ministru în 1783 a creat premisele unei guvernări mult mai bune, ceea ce a dus la ameliorarea situației economice. Pitt, al cărui tată fusese prim-ministru cu douăzeci de ani în urmă, a preluat funcția de șef al aparatului administrativ la vîrsta de douăzeci și patru de ani. Acest prim-ministru tînăr, dar înzestrat cu o bogată experiență politică, se bucura atît de simpatia Parlamentului, cît și a regelui. El s-a ridicat la înălțimea așteptărilor. Pitt a soluționat problema marilor datorii de stat și cea a administrării financiare necorespunzătoare. De asemenea, el a încheiat un acord comercial cu Franța, avantajos pentru ambele națiuni. În cazul Angliei, tratatul prevedea clauza extrem de importantă a extinderii pieței pentru produsele noului sistem industrial în plină dezvoltare.

Diplomația și arta războiului în Epoca Luminilor

Deși state rivale ca Anglia și Franța au ajuns la un acord în anumite probleme, iar perioada respectivă era considerată o eră a luminii și a rațiunii, totuși epoca a fost martoră unor războaie înverșunate. În secolul al XVII-lea se întîlneau frecvent armate permanente alcătuite din oameni de rînd, dar în fruntea armatelor

și a statelor europene aflate în conflict sau în stare de beligeranță continuau să se găsească reprezentanții aristocrației militare și politice.

„Revoluția diplomatică”

Unul din principalele conflicte ale epocii era cel dintre Franța și Anglia care își disputau supremația în Europa, America de Nord și India. Ambele state erau în plină campanie de constituire a unor imperii coloniale într-o altă zonă de permanent conflict. Austria și Prusia se luptau pentru a-și asigura dominația asupra Europei Centrale. Uneori, Franța și Anglia se implicau și ele în aceste războaie.

La început, Austria a beneficiat de sprijinul Angliei, în bună parte datorită rivalității istorice dintre Austria și Franța. Dar după o gravă înfrângere în războiul cu Prusia în anii 1740, Austria a cerut ajutor Franței. În aceste circumstanțe, Anglia a rupt alianța cu Austria și a trecut de partea Prusiei. Aceasta inversare de alianțe a devenit cunoscută sub numele de „revoluția diplomatică”.

Războiul de șapte ani

Nouă structură de alianțe s-a înfruntat în cadrul Războiului de șapte ani (1756-1763), care nu a adus prea multe schimbări nici din punct de vedere teritorial, nici ca dispunere a forțelor. Totuși, marea capacitate a Prusiei de a duce la bun sfârșit un război fără un aliat important de pe continent demonstra că această țară devenise una din principalele forțe din Europa. În cursul Războiului de șapte ani, Franța și Anglia au luptat atât în America de Nord, cât și în Europa, conflictul purtând numele de Războiul cu francezii și indienii din Lumea Nouă. Acest război pe două fronturi a devenit o caracteristică a luptelor dintre cele două națiuni în perioada menționată.

În 1763 Anglia a câștigat supremația în America de Nord, implicându-se astfel și mai puternic în treburile Lumii Noi Britanice. Curînd însă americanii s-au răzvrătit, exprimîndu-și frecvent nemulțumirea și idealurile într-o manieră caracteristică rebelilor și reformiștilor iluminiști.

Împărțirea Poloniei

O lungă perioadă din istoria europeană, Polonia s-a numărat printre principalele state din această zonă. Spulberînd tradiția, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea Polonia dispărea ca entitate politică, reapărînd abia în 1918. Slăbită de atacurile aristocrației la adresa guvernării centralizate la începutul secolului al XVIII-lea, în anii 1770 Polonia a fost anexată de nesățioșii ei vecini.

În secolul al XVIII-lea, trei state însetate de putere Rusia, Prusia și Austria își disputau supremația în răsăritul Europei. Nu numai că se hărțuiau între ele, dar rivalizau în încercarea de anexare a teritoriile unor state mai mici. Dispunînd de guvernări și armate mai slabe, Imperiul Otoman și Polonia au devenit țintele favorite ale agresiunilor celor trei. Armatele Ecaterinei a II-a a Rusiei i-au atacat pe turci în 1768. Pentru Imperiul Otoman se contura dezastrul.

Iminența anexării de către Rusia a unor teritorii otomane la nord și la vest de Marea Neagră însemna totodată o înfrîngere pentru Austria și Prusia. Avantajul strategic al Ecaterinei ar fi slăbit considerabil cele două state rivale. Rusia și Austria au intrat în război. Prusia se temea că un conflict ruso-austriac s-ar fi putut încheia prin anexarea unor teritorii turcești de către cele două părți beligerante, care astfel și-ar fi sporit puterea. În calculele politice ale vremii, un asemenea deznodămînt ar fi fost catastrofal pentru Prusia.

Cele trei mari puteri din zona au găsit o soluție la conflictul generat de războiul ruso-turc. Ele au decis să-și împartă Polonia. În 1772 fiecare agresor a anexat o parte din Polonia; o regiune din nord a devenit a Prusiei, unele teritorii din sud au fost alipite Austriei, iar altele din est au intrat în componența Rusiei. Polonia a pierdut jumătate din populație și o treime din teritoriu. Statul polonez astfel mutilat a suferit alte două dezmembrări în 1793 și 1795. Practic, el a dispărut, fiind absorbit de procesul inițiat de cei trei despoți luminați.

Apogeul Iluminismului asaltul cărturarilor asupra monarhiei

La mijlocul secolului al XVIII-lea Les philosophes reușiseră în mare măsură să cristalizeze cadrul intelectual inițiat de primii teoreticieni ai Iluminismului. De asemenea, ei au elaborat structuri de idei conforme cu noul sistem, mult mai cuprinzător. Aceasta nuanțare a gândirii a atins punctul culminant între 1750-1790, perioada cunoscută sub numele de „apogeul Iluminismului”.

De-a lungul celor patru decenii, mai mulți critici au aplicat principiile iluministe în descrierea tarelor Vechiului Regim. Nevoia de reformă se acutizează în aceeași măsură cu rezistența față de schimbare. Alți intelectuali continuă opera mai amplă de criticare a unor întregi sisteme sociale și de descriere a societății ideale sau „drepte”, ca punct de reper pentru schimbarea din temelii a societății omenești. Acești philosophes din perioada de apogeu a Iluminismului gândeau, scriau și doreau cu pasiune reforma. Din ideile lor s-a născut revoluția.

Diderot (1713-1784) și Enciclopedia

Criticii nu se puteau lansa în atacuri verbale la adresa Vechiului Regim din Franța. Cenzura era pregătită să intervină. Cu toate acestea, eforturile de a pune capăt criticilor au avut un rezultat contrar celui scontat. Tentativele repetate de a face cunoscute în Franța punctele de vedere ale iluminiștilor care criticau orînduirea de atunci s-au concretizat într-o invazie de scrieri panteiste și materialiste care veneau în sprijinul noii concepții.

Enciclopedia a devenit un larg și important curent în cadrul acestei bogații de material. Lucrarea a apărut în mai multe volume enciclopedice, publicate pe parcursul a două decenii, începînd cu 1751.

Denis Diderot a scris articole și a editat Enciclopedia. Practic, aceasta reunea contribuții ale tuturor marilor gînditori francezi din acea perioadă, axate pe o diversitate de subiecte de actualitate. Existau articole despre stat, sistem social și religie, care atacau tradițiile acestor domenii dintr-o perspectivă științifică și materialistă. Colaboratorii Enciclopediei rezumau și ridicau în slăvi descoperirile din domeniile biologiei și chimiei. Ei foloseau premisele oferite de științele respective pentru a ataca fundamentele creștinismului.

Cei mai mulți philosophes de pînă atunci rămăseseră strîns legați de clasa înstărită și influență a societății, declarîndu-se în favoarea unui program moderat de reformă. Publicul instruit îi considerase pe acești reformatori moderați de la începutul Iluminismului drept un periculos element marginal al lumii cărturarilor. După 1750 același public îi venera pe Diderot și pe ceilalți reprezentanți ai noii generații de philosophes, deși ei constituiau o reală amenințare la adresa Vechiului Regim. Nemulțumirile deveniseră mai ample și mai profunde, îndeosebi în Franța.

Quesnay (1694-1774) și fiziocrații

Fiziocrații, grup de reformatori burghezi din Franța, susțineau instituirea unui sistem agricol capitalist, aliat în afara oricărui control, cu excepția celui exercitat de natură. Ei denunțau mercantilismul ca politică de manipulare a economiei de către stat, care împiedică acțiunea legilor naturale capabile să asigure prosperitatea materială. De asemenea, fiziocrații condamnau obișnuitele ocupații comerciale, neagricole, ale burgheziei. În opinia acestor reformatori, numai agricultura putea aduce bunăstarea, întrucît ea înmulțea materialul investit.

François Quesnay este autorul celei mai însemnate scrieri rămase de la membrii acestui grup. Tabelul economic, publicat în 1758, avansa ideea fiziocrată a unui sistem de agricultură capitalist, eliberat de orice control. În pofida acestor teorii fiziocrate de laissez-faire, utilizate ca argument împotriva capitalismului industrial, întreprinzătorii burghezi de la orașe și-au însușit principiile respective, făcîndu-și din ele o profesiune de credință menită să sprijine întreprinderile industriale capitaliste.

Jean Jacques Rousseau (1712-1778)

În multe privințe, criticii iluminiști aveau puncte de vedere comune. Cu toate acestea, existau și diver-

gente de opinii. Locke a fost exponentul uneia dintre cele mai puternice tendințe intelectuale. El a pus rațiunea și știința în slujba unei cauze sociale îmbrățișate de industriașii burghezi în plină ascensiune. Fiziocrații ilustrează un contracurent mai slab, dar important. În pofida atașamentului lor față de reformă și a apelului de revenire la natură, acești critici doreau unele schimbări menite să ducă la renașterea societății agricole.

Ideile lui Rousseau se disting prin anumite particularități. Teoriile lui reflectau multe precepte fundamentale ale Iluminismului, însă modul de percepere a implicațiilor logice ale acestora era cu desăvîrșire nou. Pentru Rousseau, principiile Iluminismului nu evocau o societate guvernată de o elită rurală readusă la putere sau de o clasă industrială în curs de dezvoltare. El avea în vedere o societate bazată pe egalitate.

Rousseau critic al Vechiului Regim

Pînă la un punct, Rousseau a abordat temă sa predilectă, o critică atotcuprinzătoare a societății și culturii, ca un philosophe laic și rațional. Totuși, el s-a deosebit de majoritatea contemporanilor săi prin accentul pus pe ideea potrivit căreia descoperirea adevărului presupune rațiune și sentiment.

El credea că fără senzația de confort psihic pe care o inducea demersul logic nu putea începe nici o căutare intelectuală demnă de acest nume.

Rousseau afirma că ființele umane, în calitate de făpturi guvernate atît de pasiune, cît și de rațiune, aveau nevoie să trăiască într-o societate cu adevărat liberă. În consens cu gîndirea iluministă, și el condamna guvernarea de tip despotic, care refuză libertatea individului. Totuși, Rousseau făcea răspunzătoare de această sclavie a umanității literatura, artele și știința. Astfel, el condamna cultura, venerată de philosophes, care o socoteau calea către perfecțiunea umană.

Rousseau ajunsese la concluzia că principala cauză a dezacordului dintre societate și firea omenească era proprietatea privată. La origini, spunea el, pămîntul pe care trăiau oamenii nu a aparținut cuiva anume. Atunci cînd individul și-a apropiat ceva pentru prima oară, lăcomia a devenit principalul element care a influențat relațiile interumane. A început lupta pentru superioritate materială. Concomitent, s-a redus disponibilitatea individului față de nevoia inerentă de iubire și prietenie. În secolul al XVIII-lea omenirea a evoluat în direcția edificării unei societăți construite de cei bogați cu scopul de a-și păstra și justifica poziția. O asemenea orînduire îngreua relațiile bazate pe grijă pentru aproape. În condițiile îndepărtării de natură, bogații și săracii sufereau în mod egal din cauza lipsei de iubire și prietenie. În plus, masele sărăcite îndurau chinul oprîmării, ducînd o existență lipsită de libertate.

Emile învățarea pe de rost

Formarea unei societăți care să asigure libertatea necesară pentru satisfacerea inclinațiilor firești ale inimii și minții necesita, în opinia lui Rousseau, o nouă formă de educație. În *Emile* (1762), el prezenta o idee revoluționară pentru acea perioadă: copiii nu erau niște adulți în miniatură, necesitînd o autoritate care să-i îndoape cu informații. Rousseau pleda pentru ideea că ei trebuie să exploreze lumea și să-i descopere adevărurile sub îndrumarea unui adult inteligent și sensibil, ca să-și dezvolte mințile la capacitatea maximă. Acest tip de educație pregătea oamenii să devină cetățeni în tipul de societate cel mai adecvat necesităților lor.

Contractul social asocierea liberă

Rousseau era de părere că numai educația nu putea duce la schimbarea socială dorită de el. Era nevoie ca oamenii să instituie și o nouă ordine politică. În *Contractul social* (1762), Rousseau își expunea punctele de vedere despre asocierea voluntară a cetățenilor cu drepturi egale, care în opinia lui trebuia să ia locul opresivului Ancien Régime.

Rousseau respingea cunoscuta idee iluministă de libertate prin instituirea unui grup de legi constituționale, menite să protejeze drepturile naturale la viață, libertate și proprietate. El susținea mai curînd formarea unei societăți în armonie cu trăsăturile universal umane. Aceste caracteristici, afirma el, includeau

instinctul de conservare, capacitatea de a înțelege suferința celorlalți și o intuiție firească de a realiza binele comun.

Omenirea avea nevoie și dispunea de capacitatea de a instaura un sistem în care puterea comună a cetățenilor să confere libertatea de acțiune în baza instinctelor naturale universale. O asemenea societate ar proteja persoana și proprietatea fiecărui individ. Ea putea exista în măsura în care membrii ei cedau voluntar anumite prerogative individuale, contribuind într-un fel sau altul la conducerea societății. Cu alte cuvinte, se încheia un contract social între cetățeni cu drepturi egale, în locul unui contract între conducător și cetățeni.

În pofida supunerii față de colectiv, individul nu-și pierdea libertatea, susținea Rousseau. Într-adevăr, în afară de orînduirea primitivă, libertatea firească a ființelor umane putea exista numai într-o societate guvernată de legi în acord cu trăsăturile firești ale cetățenilor. Codurile de legi elaborate în armonie cu eterna natura umană ar fi îndeplinit cerința unică de contribuție la binele comun.

După opinia lui Rousseau, atunci cînd cetățenii mențin o stare de lucruri și sprijină acțiuni benefice tuturor membrilor societății, ei exprima „voința generală”. Preponderența intereselor particulare, care favorizează anumiți indivizi sau grupări în detrimentul altora, perpetuează un sistem corupt. Aplicarea voinței colective crează o societate bună. Această stare benefică, determinată de voința generală, poate exista numai atunci cînd toți membrii societății sînt egali între ei și cînd fiecare cetățean participă la guvernare printr-un reprezentant.

În viziunea lui Rousseau, Contractul social constituia un plan pentru o reforma totală a societății. Lucrarea a devenit o bogată sursă de inspirație pentru generații întregi de gînditori politici. Cu toate acestea, nu toți au văzut în tratat o directivă de reformă. Chiar înainte de sfîrșitul secolului, anumiți conducători l-au considerat emblema revoluției violente.

Becearia (1738-1794) despre crimă și pedeapsă

Cesare Becearia, gînditor italian care a îmbogățit tezaurul gîndirii iluministe, a oferit o analiză mai puțin cuprinzătoare a societății decît Rousseau. Cu toate acestea, el este autorul unei controversate analize asupra cauzelor și soluțiilor infracțiunilor. Ca și Rousseau, Becearia considera că proprietatea avea o influență nefastă. El socotea că posesiunile celor bogați erau cauza pentru care cei lipsiți de avere încălcau normele de conviețuire socială. În opinia lui Becearia, bogații făceau legile în așa fel încît să fie ei înșiși favorizați, dînd astfel naștere unor nedreptăți care împingeau restul societății să comită infracțiuni.

Datorită acestor puncte de vedere asupra caracterului nefast al proprietății, adversarii l-au etichetat drept „socialist”, inventînd astfel un nou cuvînt. Ei credeau că punerea în practică a ideilor lui Becearia ar fi dezlănțuit un haos. Totuși, adepții lui considerau că lucrările respective vizau ceva mai mult decît simpla reformare a sistemului de legi și eradicarea principalelor cauze ale infracționalității.

Adam Smith (1732-1790) și averea capitalistă

Majoritatea teoreticienilor iluminiști aveau cu totul altă opinie despre proprietate decît Rousseau și Becearia. Printre „drepturile firești” socotite extrem de importante de majoritatea acestor gînditori, de regulă, cel mai prețuit era dreptul de proprietate. Nimeni nu a scris mai convingător decît Adam Smith în sprijinul ideii iluministe de proprietate.

În lucrarea *Avuția națiunilor* (1776), acest teoretician englez susținea necesitatea aplicării legilor naturii în domeniul economic. El considera că statul trebuie să încurajeze libera inițiativă (o politică economică de *laissez-faire*), întrucît acțiunea spontană a legilor economice duce la crearea celei mai bune societăți cu putință. La fel ca mulți alți contemporani, Smith nu numai că avea o încredere absolută în legile naturii, dar nutrea și convingerea neștrămutată că existența în armonie cu natura era o garanție a progresului.

Smith anticipa că acest proces va duce la crearea unei societăți compuse din mici antreprize aflate în concurență unele cu altele, fiecare oferind produse de cea mai bună calitate la un preț accesibil. De aseme-

nea, națiunile trebuie să producă și să comercializeze bunurile care corespund în cel mai înalt grad specificului fiecăreia, procurându-și din alte țări produsele specifice. În aceste societăți nu trebuie să mai existe antagonismul dintre săraci și bogați, nici mase sărăcite. Deși viziunea lui Smith era cu totul alta, ideile lui au fost considerate o doctrină a capitalismului dezvoltat și, în același timp, necruțător.

Wollstonecraft (1759-1797) și drepturile femeii

Cei mai mulți intelectuali din epoca iluministă se considerau moștenitorii a două secole de progres intelectual și cultural. În opinia lor, această poziție le îngăduia să discearnă viciile societății și să găsească o cale de a le îndrepta. Acești teoreticieni observau nedreptăți mai greu de remarcat într-o perioadă anterioară, dar, în pofida „progresului”, ei ignorau în mare măsură soarta celor exploatați și a unei bune părți din populația lipsită de privilegii, inclusiv femeile.

După toate probabilitățile, în primele secole ale epocii moderne condiția femeilor s-a înrăutățit. Hobbes și Locke nu găsiseră nici o motivație în lumea naturală pentru ca femeile să fie socotite inferioare din punct de vedere social, totuși nu acordaseră prea mare atenție acestei probleme. Rousseau considera că femeile nu aveau ce căuta la conducerea sistemului politic, iar Immanuel Kant (1724–1804), mare filosof german, era de părere că nici nu meritau să beneficieze de educație.

Cu toate acestea, Mary Wollstonecraft avea un punct de vedere total diferit în privința femeilor. Această englezoaică susținătoare a drepturilor femeii argumenta că preceptele iluministe se aplicau în egală măsură bărbaților și femeilor și că acestea din urmă trebuiau să pretindă revizuirea condiției lor sociale. Era necesar ca ele să pună capăt situației de inferioritate impuse de bărbați și să-și ceară drepturile ce le fuseseră hărăzite de la natură. Ideile prezentate în lucrarea *Revendicarea drepturilor femeii* (1792) aveau să exercite o puternică influență în secolul al XIX-lea și mai târziu.

Perioada târzie a iluminismului

De regulă, intelectualii iluminiști manifestau o încredere absolută în existența unor legi naturale imuabile. În general, ei proslăveau valorile burgheze. La Rousseau și Becearia se constată multe atitudini tipic iluministe. Totuși, în viziunea lui Rousseau, legile naturale erau o născocire a burgheziei menită să le justifice averea, precum și sărăcia și oprimarea poporului. Amândoi au condamnat proprietatea privată, idee sacră pentru pătura mijlocie din industrie. Scrierile lui Rousseau și Becearia se remarcă, așadar, printr-o îndepărtare de la principalele precepte ale Iluminismului.

Marchizul de Sade (1740-1814)

Pentru marchizul de Sade, natura era nu numai nedemnă de încredere, ci chiar vrednică de dispreț. În opinia lui, omenirea nu se putea călăuzi nici după legea divină, nici după cea naturală ca să-și corecteze comportamentul. Prin urmare, de Sade socotea codurile și legile morale simple instrumente prin care cei bogați și puternici îi exploatau pe cei slabi și săraci.

Reacția cea mai potrivită față de o situație atât de nefericită, conchidea de Sade, era încălcarea tuturor principiilor sociale, fie ele drepturi de proprietate, comportament sexual sau alte aspecte comportamentale. Cumplitele nedreptăți sociale justificau orice fel de infracțiune. Mai presus de orice, el recomandă atacarea prin abuzuri sexuale a ordinii instituite, fiindcă astfel se denigrau sistemul social și natura, care zămislise și apoi abandonase omenirea lipsită de speranță. Ideile lui de Sade reflectau doar câteva din atributele gânditorilor iluminiști. Datorită vederilor și comportamentului său, în cele din urmă cuvântul „sadism” a pătruns în multe limbi.

Immanuel Kant

Ca și marchizul de Sade, Immanuel Kant considera că nu existau nici un fel de legi naturale care să orienteze cursul existenței omenesci. Totuși, pentru Kant omenirea abandonată de natură avea capacitatea

necesară ca să-și ia în mână propriul destin, progresînd către cea mai avansată ordine socială și morală. Astfel, Kant nega principiul de bază al Iluminismului, potrivit căruia natura era guvernată de legi aplicabile în viața omenească; în schimb, el își păstra încrederea în rațiune și progres. Într-adevăr, Kant presupunea că omenirea este capabilă să lupte împotriva impulsurilor naturale și să descopere calea spre perfecțiunea socială și individuală. După opinia lui Kant, cunoștințele și profunzimea morală existente în toate ființele umane tăceau posibil un asemenea progres.

Teoria cunoașterii a lui Kant

Acest filosof german și-a expus epistemologia sau teoria cunoașterii în lucrarea *Critica rațiunii pure* (1781) care reflectă concepția sa despre marele potențial al spiritului, despre puterea acestuia de a concepe planuri pentru perfecționarea ființei umane. Omul care gîndește, afirma el, poate acumula cunoștințe nu numai prin experiența directă în natură, ci și prin recunoașterea adevărilor raționale universale. Oamenii își însușesc anumite aspecte ale cunoașterii pur și simplu datorită unor caracteristici ale spiritului uman. De exemplu, ei sînt capabili să tragă concluzii despre modul în care se petrec evenimentele chiar și fără un contact direct cu cauzele lor. De asemenea, mintea omenească poate imagina o nouă ordine socială, care n-a mai existat pînă atunci. Astfel de capacități spirituale condiționează în bună măsură progresul existenței umane.

Etica kantiană

Kant și-a bazat epistemologia pe un postulat potrivit căruia există un anume tip de cunoaștere etern valabil pentru toată lumea. În *Critica rațiunii practice* (1788), Kant făcea referiri la o etică sau la un sistem de precepte morale de asemenea universale. Toate ființele raționale, susținea el, sînt capabile să identifice și să accepte aceste principii morale globale, întocmai cum accepta cunoașterea bazată pe rațiune.

În continuare, Kant afirma că, posedînd o moralitate inerentă (adică un simț al binelui și al răului), omenirea este, în același timp, înzestrată și cu liber arbitru. Întrucît adevărurile universale și moralitatea există, întrucît gîndirea rațională are capacitatea de a valida aceste adevăruri universale, întrucît oamenii sînt capabili să discearnă binele, înseamnă că omenirea deține toate datele necesare pentru dezvoltarea celei mai perfecte societăți la care visa Iluminismul.

Noua ordine socială preconizată de Kant era o lume a libertății și autoguvernării. Caracteristicile universale ale umanității fac ca acesta să fie sistemul ideal pentru că, Kant anticipa că o omenire rațională și emancipată poate instaura chiar pacea universală.

În multe privințe, importante scrieri ale lui Kant reprezintă apogeul gîndirii iluministe. Acest filozof s-a remarcat printr-o profundă înțelegere a ideilor și metodelor din era rațiunii. El a vădit o excepțională percepție intelectuală în reliefarea unicității pe care o discernează în multe din acestea. În mod paradoxal, în scrierile lui Kant se regăsesc ecouri ale influenței tot mai slabe exercitate de gîndirea iluministă asupra vîrfurilor intelectualității europene. Deși a sprijinit cu feroare ideea de rațiune umană, totuși Kant condamnă natura, pe care numeroși filosofi o socoteau un fel de divinitate. Mai mult chiar, Kant a prefigurat un nou mod de gîndire, de care, în mod paradoxal, următoarea generație de teoreticieni se va servi tocmai spre a nega supremația rațiunii.

Decăderea Iluminismului la sfîrșitul secolului al XVIII-lea este semnificativă în bună parte, pentru că acest curent a durat extrem de mult (aproape 100 de ani), influențînd profund existența europenilor. Chiar și în ultima fază, de apogeu al Iluminismului (1750-1789), mentalitatea epocii rațiunii s-a făcut resimțită în numeroase săli de tron din Europa, inspirînd conducători ca împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei, Frédéric al II-lea al Prusiei și Iosif al II-lea al Austriei să ducă la îndeplinire remarcabile programe de reformă. Chiar dacă acești „despoți luminați” au folosit reforma spre a consolida puterea monarhică, totuși, fiecare dintre ei și-a propus în mod deliberat să modernizeze acel Ancien Regime care-l moștenise.

Scăderea încrederii intelectualilor în dogmele Iluminismului nu însemna nicidecum că principiile acest

ei mișcări încetaseră să influențeze Europa. În anii următori, concepția iluministă avea să-și pună pecetea asupra vieții intelectuale occidentale. Mai mult decât atât, aceste idei au continuat să influențeze atitudinile și comportamentul societăților din Europa și din afara ei.

Pe lângă efectele directe și de perspectiva ale Iluminismului, mișcarea a avut și o înrîurire indirectă asupra istoriei moderne.

Revoluția franceză (1789-1815) a fost un vehicul extrem de important de propagare a Iluminismului în istoria europeană. Această mare revoltă politică s-a declanșat în mare măsură ca o consecință a forțelor modernizatoare ale revoluției industriale și ale epocii rațiunii. Industrializarea a schimbat modul de viață al europenilor. Iluminismul a transformat modul lor de a gândi. Revoluția franceză a inaugurat un nou sistem social și politic, care funcționează și în zilele noastre.

Europa centrală la 1740

Capitolul 4

Revoluția franceză și Imperiul napoleonian, 1789-1815

1774 începe domnia lui Ludovic al XVI-lea (1774-1792)

5 mai 1789 Stările Generale sînt convocate pentru prima oară după 1614

17 iunie 1789 Constituirea Adunări Naționale

20 iunie 1789 Adunarea depune „Jurămîntul din sala jocului cu mingea”

14 iulie 1789 Căderea Bastiliei

mijlocul anului 1789 începe Marea Teroare, care va dura trei săptămîni

4 august 1789 Adunarea Națională decretează abolirea privilegiilor aristocratice

26 august 1789 Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului

5 octombrie 1789 Marșul femeilor către Versailles

1790 Constituția civilă a clerului

20 iunie 1791 Fuga regelui

Octombrie 1791 Adunarea Legislativă înlocuiește Adunarea Națională

20 aprilie 1792 Franța declară război Austriei

Septembrie 1792 Masacrele din septembrie

20 septembrie 1792 Convenția Națională înlocuiește Adunarea Legislativă

21 ianuarie 1793 Execuția lui Ludovic al XVI-lea

Septembrie 1793 Robespierre și Comitetul Salvării Publice dominat de iacobini preiau controlul

Octombrie 1793 Începe domnia Terorii

Iulie 1794 Evenimentele din Termidor și execuția lui Robespierre pun capăt domniei Terorii

1795 Constituția din 1795, piatra de temelie a unui nou guvern.

Pe măsură ce prefacerile determinate de revoluția industrială și de Iluminism s-au făcut simțite pe continent în cursul secolului al XVIII-lea și ulterior, europenii au parcurs un proces de modernizare economică și intelectuală. Noi curente politice s-au adăugat acelor care introduseseră industria în civilizația europeană. După anii 1780, fuzionarea acestor forțe politice, economice și intelectuale a influențat și mai profund populația continentului.

În Franța, aceste elemente au dus la izbucnirea revoluției politice modernizatoare în 1789. În această țară, insurgenții au reușit în scurt timp să măture vechea orînduire socială și vechiul sistem de guvernare.

Curînd, Franța a devenit singurul mare stat european condus nu de un rege, ci de reprezentanți ai cetățenilor. Mai mult chiar, cetățenii francezi și-au cîștigat drepturi individuale garantate prin constituție, eliberîndu-se astfel de vechiul lor statut de supuși ai unei monarhii absolute. Privilegiile speciale ale aristocrației și Bisericii au fost și ele abolite de revoluție. Din această ultimă schimbare socială, asociată cu trecerea puterii politice în mîna cetățenilor, a rezultat forma de stat definită acum de numeroși istorici drept „modernă”.

Monarhii din statele învecinate s-au grăbit să intervină pentru a stopa extinderea periculoasă a mișcărilor socio-politice, atît pe teritoriile guvernate de ei, cît și în Franța. Revoluționarii francezi au răspuns la provocare. Ei au format mari armate de cetățeni, ridicînd la luptă țara animată de sentimente naționaliste nemaiîntîlnite în Europa. În mod surprinzător, acest tînăr stat modern a înfrînt dușmanii străini, însă amenințarea la adresa noului sistem francez i-a determinat pe conducători să recurgă la o teroare sîngeroasă pentru a înfrînge dușmanii reali sau imaginari din interiorul statului.

Domnia Terorii (1793-1794) a adus Franța în punctul cel mai îndepărtat de Ancien Regime. Mai mult decît oricînd în trecut, conducătorii din această perioadă au încurajat participarea maselor la treburile statului. Totuși, în acea atmosferă de criză, practica guvernării a devenit tot mai dictatorială, în loc să se conformeze angajamentului de respectare a democrației. Francezii își puseseră în practică multe din visele lor revoluționare, însă violența și tirania care însoțeau aceste realizări deveniseră insuportabile. Forțele opoziției i-au îndepărtat de la guvernare pe conducătorii teroriști, instaurînd în 1795 o republică mai puțin radicală. Deși noua conducere a limitat influența maselor, revoluția a pus definitiv capăt puterii conducătorilor tradiționali. Apăruse statul modern în adevăratul înțeles al cuvîntului.

Originile revoluției franceze

Condițiile care au condus la declanșarea Revoluției franceze s-au cristalizat pe parcursul epocii moderne timpurii. Modernizarea economică a atras după sine creșterea bogăției și a ambițiilor clasei mijlocii, fără un câștig echivalent în planul influenței politice sau privilegiilor sociale. Astfel, burghezia se simțea din ce în ce mai frustrată și ostilă față de Ancien Régime. La început, atacul ei direct s-a îndreptat împotriva monarhiei. Statul se confruntă cu un dușman periculos.

Tendințe revoluționare

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, curentele intelectuale apărute în secolul al XVII-lea au contribuit și ele la crearea unei stări de spirit revoluționare. În cursul epocii iluministe teoreticienii au formulat comentarii tot mai ostile la adresa Vechiului Regim. Les philosophes disprețuiseră întotdeauna Biserica creștină instituționalizată, considerînd-o un pilon central al vechii orînduiri. Majoritatea scrierilor lor conțineau atacuri la adresa aristocrației, în ciuda atitudinilor progresiste ale unor nobili. În cele din urmă, acești teoreticieni iluminiști care detestau despotismul, luminat sau nu, au devenit exponenții mișcării intelectuale moderniste. Armele cu care luptau împotriva aristocrației și monarhiei erau înțepăturile verbale și insultă în înversunarea lor față de Vechiul Regim, în anii 1790 revoluționarii au recurs în egală măsură la aceste idei iluministe și la cuțitul ghilotinei.

În anul 1789, în Franța, combinația dintre curentele politice cristalizate în decursul timpului și evoluțiile socio-economice și intelectuale a declanșat o criză de proporții gigantice. Campaniile duse de Ludovic al XIV-lea cu scopul de a-și spori bogăția și puterea militară au fost continuate și de succesorii lui. Efectele negative ale acestei politici au devenit tot mai evidente. În 1715 victoriile Regelui-Soare din afara granițelor Franței se soldau cu uriașe datorii din partea statului. Războaiele purtate ulterior au impus cheltuieli suplimentare, astfel că regii au fost nevoiți să facă alte împrumuturi, în pofida costurilor enorme, războiul de la mijlocul secolului a dus Europa la un impas, nu la o victorie glorioasă. Francezii au suferit mari pierderi în războaie expansioniste din America de Nord, purtate împotriva Marii Britanii (vezi Cap. 4).

Sfidarea autorității regale

Chiar și o aventură încununată de succes se putea dovedi nocivă. Atunci cînd Franța a ajutat cu bani și trupe coloniile americane răzvrătite împotriva țării-mamă, Anglia (1775-1783), cheltuielile făcute au împins statul francez în pragul dezastrului financiar. Soluționarea problemei prin extinderea drepturilor regelui de a percepe impozite a stîrnit revolta nobililor împotriva autorității regale. Astfel, războaiele regale, extinderea imperiului și politica de impozitare au făcut din Franța un stat important în Europa, reprezentînd totodată o cauză directă a crizei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care a provocat căderea sistemului francez.

Uriașele datorii de război și problema fiscalității cu care se confruntă regele au oferit nobilimii îndelung ținute sub control prilejul de a contesta autoritatea regală. Aristocrații din organismele judecătorești franceze au blocat creșterea impozitelor, pentru a determina convocarea unei adunări legislative pe care intenționau s-o domine. Țelul lor îl constituia preluarea puterii. Paradoxal, această inițiativă a clasei dominante a făcut posibil triumful revoluționar al clasei de mijloc atît asupra monarhiei, cît și a aristocrației.

Societatea franceză în ajunul Revoluției

Structura oficială a societății franceze în 1780, în preajma Revoluției, rămăsese neschimbată față de aceea cristalizată în Evul Mediu și la începuturile epocii moderne. În conformitate cu o îndelungată tradiție, cei 400000 de membri ai Stării Întîi (clerul) și ai Stării a Doua (nobilimea) dețineau o poziție privilegiată în vârful ierarhiei sociale. Indiferent de avere, educație sau alte distincții, ceilalți 24000000 sau 25000000 de cetățeni alcătuind Starea a Treia ocupau o poziție socială inferioară, cel puțin teoretic.

Deși realitatea socială nu coincidea cu această imagine teoretică a societății, primele două Stări beneficiau de privilegii concrete, de pildă, scutirea de anumite taxe, o serie de drepturi juridice de care nu se bucura

nici un membru al Stării a Treia. În pofida acestor privilegii, nobilii erau foarte nemulțumiți datorită faptului că nu aveau nici o autoritate asupra regelui. Lipsită de drepturi preferențiale și de control politic, Starea a Treia manifesta aceeași ostilitate atât față de monarh, cât și față de aristocrație.

Să fi fost prăbușirea acestui Ancien Régime chiar atât de iminentă? Tendința aristocrației de a restrânge puterea monarhului și de a reinstaura autoritatea nobilimii nu însemna că această clasă dorea o revoluție. Condițiile în care trăiau celelalte categorii sociale și atitudinea lor față de situația existent nu sugerau nici ele inevitabilitatea unei convulsii sociale. Cu toate acestea, climatul din sânul societății franceze de după 1780 era foarte propice pentru o revoltă.

Clerul și aristocrația

După moartea lui Ludovic al XIV-lea în 1715, puterea aristocrației a crescut considerabil. Cum reprezentanții de frunte ai clerului proveneau de regulă din rîndurile nobilimii, și ei beneficiau de pe urma poziției dominante a acestei clase. Preoții de parohie, care alcătuiau pătura de jos a clerului, se bucurau de privilegii fiindcă aparțineau Stării Întîi. Cu toate acestea, ei trăiau și gîndeau mai curînd ca oamenii de rînd, al căror statut social era identic cu al lor.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea aristocrația acaparase toate funcțiile importante în ierarhia bisericească și din aparatul de stat, împiedicînd accesul burgheziei, care anterior luptase cu succes pentru ocuparea acestor poziții. În pofida statutului privilegiat în societate și a influenței lor crescînde în secolul al XVIII-lea, nobilii erau foarte nemulțumiți. Ei doreau să capete control permanent asupra monarhiei. Ca atare, poziția socială și cîștigurile primelor două Stări în secolul al XVIII-lea au reprezentat noi motive de nemulțumire în sânul Stării a Treia, fără a oferi satisfacție aristocrației.

Burghezia în anii 1780

Burghezia era alcătuită din peste 2000000 de financiari, industriași, negustori și liberi profesioniști. În deceniul al nouălea al secolului al XVIII-lea oricare dintre aceste categorii ar fi vizat ocuparea unor poziții de vîrf în stat, în armată sau în Biserica s-ar fi confruntat cu obstacole noi și practic insurmontabile, datorită acțiunii nobilimii după 1715. Această stare de fapt îi determină pe cei ce aspirau la astfel de funcții să acuze aristocrația. Totuși, cea mai mare parte a burgheziei își putea găsi posturi satisfăcătoare la un nivel ceva mai modest sau avea posibilitatea să cumpere titluri nobiliare, ceea ce le permitea să aspire la slujbe privilegiate. Mai mult chiar, aproape întreaga burghezie se bucura de avantajele progresului economic început în anii 1730. Așadar, clasa mijlocie avea destule motive să fie mulțumită.

Totuși, în rîndurile ei creștea revolta. În afara acelei părți a burgheziei care continua să fie ostilă față de aristocrație, existau și alți nemulțumiți de faptul că guvernarea monarhică și structura tradițională a Stărilor împiedicau împlinirea idealurilor lor, economice și politice. Potențialul exploziv al acestei stări de spirit era cu atât mai mare cu cît anumiți aristocrați adoptaseră aceleași atitudini progresiste. Chiar nobilii mai puțin receptivi la reformă aveau motive similare de nemulțumire, dată fiind opoziția lor față de autoritatea monarhică.

Țărăimea

În anii 1780, circa cincizeci la sută din cele 20000000 de agricultori francezi erau proprietari de pămînt. Acești țărani dețineau în total peste o treime din teritoriul țării. Ceilalți 10000000 de agricultori lucrau fie ca dijmași, fie pe bani. Proprietari sau nu, țăranii francezi trăiau mai bine decît semenii lor din oricare altă țară de pe continent. Dar chiar și așa, ei nutreau suficiente resentimente, fiind extrem de nemulțumiți de condiția lor în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea.

Traiul relativ bun al țărănimii franceze se datora în bună parte pămîntului roditor și climatului prielnic. În plus, aproape toți agricultorii fuseseră eliberați de șerbie. La popoarele din răsărit, un mare procent din țărăime rămînea aservită. Totuși, aceste avantaje nu erau suficiente pentru o populație rurală oprimată de

nobili care încă mai aveau dreptul să vîneze pe pămîntul sătenilor, care cereau taxe pentru unele servicii vitale, de pildă folosirea morilor, și care măreau prețul pămîntului arendat. Un șir de ani cu recolte slabe, menținerea inflației și sistemul nedrept de impozite au sporit nemulțumirile țărănimii. Masele din mediul rural nu voiau să ajungă la putere, însă starea lor de spirit îi putea determina să schimbe condițiile sociale și economice pe care le detestau.

Muncitorii de la oraș

În anii 1780, meșteșugarii, muncitorii necalificați și oamenii de serviciu care lucrau în orașele franceze deveniseră și ei o forță socială explozivă. Condițiile economice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care îmbogățiseră clasa mijlocie, fuseseră vitrege pentru aceste categorii mai sărace. Prețurile în creștere, care sporiseră veniturile oamenilor de afaceri și ale moșierilor, îi aduseseră pe muncitorii de la oraș în pragul dezastrului economic. De exemplu, la Paris, chiriiile aproape se dublaseră, iar pentru pîine, care constituia baza alimentației zilnice, se cheltuia aproape jumătate din venit. Salariile creșteau într-un ritm mai lent decît costul existenței. În plus, la sfîrșitul anilor 1780 a avut loc o criză economică.

În aceste condiții, o parte a populației muncitoare ajunsese aproape muritoare de foame. Dacă situația nu se remedia, cei 2000000 de muncitori din orașele franceze riscau să devină o serioasă amenințare pentru sistem. Deși puțini la număr, ei locuiau în orașe mari, cum ar fi Parisul. În cazul în care deveneau violenți, se găseau doar la un pas de centrele de putere.

Criza financiară, 1786-1789

Regii Franței, inclusiv Ludovic al XVI-lea (1774-1792), erau conștienți de faptul că țara se afla într-o situație disperată și se străduiau din răspuțeri chiar dacă truda lor era zadarnică să găsească soluții. Cu toate acestea, pentru șeful statului problemele cele mai critice nu erau prețul sau accesibilitatea pîinii, ci enormele datorii acumulate. Suma datorată de monarhie la începutul domniei lui Ludovic al XVI-lea se ridicase de la 2 miliarde de livre la 4 miliarde către sfîrșitul deceniului al optulea. Ca de fiecare dată, majoritatea datoriilor proveneau din cheltuielile militare. În momentul respectiv, cea mai mare parte a deficitului se datora costurilor legate de ajutorul acordat revoluționarilor americani.

Regele ar fi putut plăti prețul aventurilor imperiale instituind un sistem de impozite mai echitabil, care să taxeze primele două Stări și burghezia. El însă a evitat o confruntare cu clasele privilegiate, care-și întăriseră pozițiile, recurgînd la împrumuturi uriașe cu dobînzii extrem de ridicate. În 1786, băncile au sistat orice fel de împrumuturi. Creditul regelui se epuizase. Charles de Calonne, trezorierul regal, s-a decis să aplice reforma finanțelor de stat. El a elaborat un plan care prevedea creșterea impozitelor percepute primelor două Stări și comunității burgheze a oamenilor de afaceri. Puternice interese sociale aveau să se împotrivescă acestei reforme.

Adunarea Notabililor 1787

Stăpînirea a decis să convoace o întrunire a vîrfurilor aristocrației, clerului și justiției, cu scopul de a cîștiga sprijinul celor mai importante persoane din stat. O dată obținut acordul acestora în problema impozitelor, primele două Stări puteau fi cîștigate de partea reformei financiare, impusă de criza generată de datorii. Dar cei întruniți la Adunarea Notabililor din februarie 1787 s-au opus reformei lui Calonne. În replică, trezorierul a cerut sprijinul întregii populații. Această măsură fără precedent l-a determinat pe Ludovic să-l concedieze. Nici înlocuitorul lui Calonne, numit tocmai datorită afinităților lui cu Notabilii, nu a reușit să pună capăt opoziției lor. În mai, regele a dizolvat Adunarea.

Confruntarea cu parlamentele aristocratice

Potrivit unei tradiții îndelungate, regii Franței puteau iniția noi măsuri politice prezentînd decrete Parlamentului din Paris și celor douăsprezece parlamente din provinciile regatului. Aceste parlamente franceze

operau ca organisme mai curînd juridice decît legislative. Membrii lor erau aristocrați, deseori chiar burghezi bogați, înnobilați cu titluri cumpărate. Atunci cînd regele prezenta un decret, ei îi puteau conferi valabilitate sau îl declarau ilegal, pe motiv că încalca tradiția. În 1787, regele a hotărît să convoace Adunarea Notabililor tocmai ca să nu apeleze la parlamente, dinspre partea cărora nu se putea aștepta la nimic bun, după cum le demonstrase experiența recentă. Cînd Adunarea a respins planul monarhului, acestuia nu i-a mai rămas decît o singură soluție: parlamentul.

Parlamentul parizian a acceptat parțial propunerea de redresare financiară, respingînd însă punctul critic, privitor la impozitarea clasei bogate și privilegiate. Ludovic a dispus aplicarea programului, trecînd peste voința Parlamentului – conform tradiției – și a dizolvat Parlamentul din Paris. În continuare, regele a prezentat decretul financiar în fața parlamentelor din provincie, care s-au arătat și mai ostile reformei decît Parlamentul din Paris.

Deși regele putea nesocoti decizia parlamentelor, membrii acestor organisme juridice au inițiat o campanie publică de protest împotriva despotismului regal, erijîndu-se în apărători ai drepturilor populației, prin care înțelegeau de fapt privilegiile clasei stăpînitoare.

Aristocrații rebeli au cerut convocarea Stărilor Generale (vezi Cap. 3), care nu se mai întruniseră din 1614. Ei intenționau că, o dată convocată adunarea, să-și asigure o poziție dominantă și să inițieze anumite schimbări care să-l pună în inferioritate pe rege. Apelul împotriva despotismului și solicitarea întrunirii Stărilor Generale au trezit un larg ecou în rîndul maselor. Confruntat cu dezastrul financiar și cu o posibilă revoltă la toate nivelurile societății, regele a cedat. În august 1788, Ludovic a numit un nou trezorier, Jacques Necker, pe care l-a împuternicit să convoace adunarea Stărilor Generale.

Revoluția moderată

Aristocrația a salutat cu entuziasm convocarea Stărilor Generale, întrevăzînd în această prilejul de a-și recăpăta supremația asupra monarhiei, de care beneficiase în Evul Mediu. Ludovic a acceptat să convoace adunarea, în ideea de a înăbuși revolta și a pune capăt crizei financiare. În secret, nobilii și regele inițiaseră o revoluție moderată, care avea să-i asigure marii burghezii controlul asupra Franței. După aceea, se anunță o transformare și mai radicală.

Stările Generale

Teama de absolutismul monarhic, care determinase cele trei Stări să fie solidare între ele, nu mai putea fi un factor de coeziune în momentul în care au început alegerile pentru Adunare. Starea a Treia și o minoritate semnificativă a clerului și a nobilimii reformatoare au cerut abolirea procedurilor tradiționale de convocare a Stărilor Generale. La întrunirile anterioare, fiecare Stare reprezentînd o entitate distinctă avusese același număr de delegați, și dăduse un singur vot comun într-o problemă. Un membru al clerului, abatele Emmanuel Sieyes, a scris un pamflet intitulat „Ce este Starea a Treia?” în care susținea că cei lipsiți de titluri nobiliare reprezentau națiunea și că ei trebuiau să decidă în orice problemă. Majoritatea membrilor celor două Stări privilegiate se situau pe poziții diametral opuse. Ei insistau să fie păstrat vechiul sistem, care le asigura votul decisiv. În concluzie, clasa privilegiată și cea lipsită de privilegii se găseau în conflict.

Alegerea delegaților

Ludovic a fost de acord cu dublarea numărului de reprezentanți ai Stării a Treia (circa 300 de delegați pentru fiecare din clasele privilegiate și aproximativ 600 pentru Starea a Treia). Totuși, ei nu a acceptat solicitarea reformatorilor de a se vota individual, nu pe Stări, ceea ce le-ar fi permis delegaților Stării a Treia și susținătorilor lor din rîndul aristocrației să preia controlul asupra Stărilor Generale.

În alegerile care au urmat, toți nobilii adulți de sex masculin și majoritatea clerului au avut drept de vot, astfel că și-au ales direct reprezentanții. Stăpînirea a limitat dreptul de vot al Stării a Treia nu numai pe criteriul sexului, dar și al situației economice; astfel, doar persoanele care plăteau impozit își puteau exercita dreptul de vot. De asemenea, Starea a Treia influența alegerea delegaților prin intermediul unor grupuri de

electori, nu prin vot direct. În aceste condiții, oamenii de afaceri și avocații de la oraș au obținut un număr disproporționat de mare de reprezentanți în Starea a Treia.

Les Cahiers

În conformitate cu planul de convocare a Stărilor Generale s-au ales nu numai delegații, dar s-a hotărât și alcătuirea de către alegători a unor cahiers de doléances, liste de doléances. Reprezentanții urmau să prezinte aceste doléances în fața adunării pentru luna mai 1789. Listele demonstrau un consens absolut între toate Stările, care doreau să pună capăt cheltuielilor nesăbuite ale statului și abuzului de putere. Mai mult decât atât, doléancele vedeau un acord deplin asupra necesității unei constituții care să mențină autoritatea regală, oferindu-le, în același timp, Stărilor posibilitatea de a influența legile, precum și anumite libertăți, ca libertatea presei.

Les cahiers reflectau însă și importante conflicte sociale. Primele două Stări pretindeau să fie menținute privilegiile tradiționale. În opoziție cu ei, Starea a Treia ataca aceste privilegii, cerând abolirea lor.

Constituirea Adunării Naționale

În lunile dinaintea convocării Stărilor Generale, situația din Franța s-a deteriorat rapid. Multe întreprinderi au dat faliment, un mare număr de muncitori de la oraș au rămas fără slujbă, prețurile au urcat vertiginos, astfel că au izbucnit revoltele. Reprezentanții Stărilor s-au întrunit în această atmosferă explozivă, la 5 mai 1789.

Imediat s-a ajuns la un impas. Delegații Stării a Treia au refuzat să participe la lucrări, în condițiile în care dreptul la vot nu era egal pentru toți membrii adunării. Monarhia, clerul și nobilimea au cerut să fie păstrate procedurile tradiționale. Starea a Treia a replicat printr-o măsură cu adevărat revoluționară. Inspirându-se din scrierile abatelui de Sieyès, la 17 iunie 1789 Starea a Treia s-a proclamat „Adunare Națională”. Membrii acestui nou organism, lipsit de bază legală potrivit legislației în vigoare, i-au îndemnat pe reprezentanții clerului și aristocrației să li se alăture. Cîteva zile mai târziu, clerul a votat aderarea la Adunarea Națională.

Jurămîntul din Sala jocului cu mingea, 20 iunie 1789

La 20 iunie 1789, cînd trebuia să aibă loc întrunirea Stării a Treia, sala respectivă a fost încuiată. Membrii Stării a Treia au presupus în mod greșit ca stăpînirea blocase accesul în sală, în semn de protest. Delegații Stării a Treia s-au retras într-o sală de tenis din apropiere, unde a luat decizia de a nu se dizolva înainte de redactarea unei constituții pentru națiunea franceză. Numai un singur delegat al Stării a Treia a refuzat să susțină această declarație.

La trei zile după „Jurămîntul din sala jocului cu mingea”, Ludovic a decretat nulă constituirea autoproclamatei Adunări Naționale. Totodată, regele a dispus ca Stările să se întrunească în săli diferite, ca și pînă atunci. Stările privilegiate s-au conformat ordinului. Revoltați, delegații Stării a Treia au refuzat să se supună, declarînd că numai baionetele îi puteau determina să cedeze. Ludovic nu a recurs la forța armatei; în schimb, fiindcă circula zvonul că mulțimea avea de gînd să ia cu asalt palatul regal, monarhul a dat un nou decret. La 27 iunie. Ludovic a cerut fuzionarea celor trei Stări. Acum Franța avea o Adunare Națională dominată de delegația Stării a Treia, alcătuită în majoritate din burghezi.

Căderea Bastiliei, 14 iulie 1789

Acceptarea tacită de către rege a Adunării Naționale a marcat triumful revoluționar al clasei mijlocii. Totuși, guvernarea regală și aristocrația, dintre care cei mai mulți renunțaseră să se mai opună monarhiei și trecuseră de partea regelui, încă mai dispuneau de mijloace pentru a-i înfrînge pe rebeli.

Trupele regale, mai bine înarmate decât forțele de opoziție din interiorul țării, reprezentau cea mai puternică amenințare la adresa adversarilor monarhiei și ai aristocrației. Bastilia, fortăreața construită pentru a

apăra Parisul în Evul Mediu, adăpostea o parte din armată. Parizienii presupuneau că aici se afla o mare cantitate de arme și muniții. Ei mai știau și că regele își întemnița dușmanii în fortăreața ale cărei tunuri puteau rade de pe fața pământului unul dintre cele mai rebele cartiere locuite de muncitorime. Aceste motive ar fi fost de-ajuns să stîrnească groază parizienilor la vederea Bastiliei; ei însă o urau cu și mai mare înverșunare, considerînd-o un simbol al monarhiei și al puterii aristocrației.

Curînd după concesiile acordate Adunării Naționale la 27 iunie 1789, s-a crezut că regele Ludovic era gata să recurgă la forță și la alte măsuri similare pentru a schimba cursul evenimentelor. Această impresie se baza într-o oarecare măsură pe faptul că trupe regale fuseseră masate în apropierea palatului din suburbia pariziană Versailles. În plus, la 11 iunie regele a sporit temerile populației, destituindu-l pe Necker, trezorierul reformator.

Și de această dată parizienii au reacționat în forță. Cu un an în urmă își cheltuiau jumătate din venit pe pîine. Acum hrana zilnică costa peste trei sferturi din salariu. Mulțimea a luat cu asalt brutăriile. Speriați de un posibil atac al trapelor regale, oamenii au validat magazinele și instituțiile oficiale, în căutare de arme. La 14 iulie, o astfel de incursiune, la care au participat aproape 8000 de persoane, s-a soldat cu capturarea a 30000 de muschete. Atunci, o parte din răzvrătiți au avansat ideea unui atac asupra Bastiliei.

Cîteva sute de cetățeni, majoritatea muncitori calificați și alte categorii de lucrători, nu drojdia societății, cum au susținut mai tîrziu anti-revoluționarii au încercuit fortăreața împrejmuită cu două rînduri de ziduri înalte și amenințătoare. Ei au cerut să li se dea praf de pușcă și să fie schimbată direcția tunului îndreptat spre oraș. De Launay, comandantul Bastiliei, a fost de acord să nu atace mulțimea adunată în jurul zidului exterior. Cînd oamenii au început să coboare podul mobil care le-ar fi permis accesul dincolo de zidul interior, de Launay a ordonat trupelor să deschidă focul. Aproape o sută de asediatori și-au pierdut viața, alți șaptezeci fiind răniți.

În acel moment, un mic contingent al Gărzilor Franceze, ce se răzvrătise împotriva regelui, a adus tunul cu care a tras asupra zidurilor, astfel că Bastilia a căzut în mîinile parizienilor. În cursul masacrului care a urmat au pierit șase sute de soldați, împreună cu de Launay. Atacatorii i-au decapitat pe comandant și pe mai mulți soldați uciși, expunîndu-le capetele înfîpte în sulite, în semn de victorie împotriva despotismului. Acest mare triumf simbolic a făcut ca ziua de 14 iulie 1789 să fie considerată prima zi de libertate a poporului francez.

Violența parizienilor și-a pus pecetea asupra cursului revoluției. Ca urmare a acestei mișcări de mase, Ludovic a renunțat la intenția de a dizolva Adunarea Națională. În aparență, monarhul a acceptat Adunarea și revoluția înfăptuită. El a intrat în Paris purtînd o pălărie cu cocarda tricoloră, simbolul revoltei din oraș: roșu și albastru fiind culorile Parisului, iar alb culoarea familiei regale. Nobilii regaliști nu au întîrziat să-și manifeste atitudinea față de evoluția evenimentelor: au început să părăsească țara.

Violența maselor pariziene susținuse cauza clasei mijlocii, în schimb continua să nemulțumească vîrfurile burgheziei. Oamenii de afaceri și industriașii aveau de gînd să ia decizii în urma unor deliberări, nu sub presiunea străzii. Ei au instituit un control politic și militar asupra capitală, numindu-l primar pe Jean Bailly, iar pe marchizul de Lafayette, șeful noilor trupe de pază din Paris, Garda Franceză. Lafayette, aristocrat cu vederi reformiste moderate, care se alăturase revoluționarilor americani în lupta lor pentru libertate, reprezenta conducătorul ideal pentru o gardă revoluționară burgheză. Astfel, liderii Adunării Naționale sperau să-i țină sub control atît pe regaliști, cît și pe revoluționarii radicali din clasele inferioare.

Marea Frică

Evenimentele din alte orașe franceze s-au desfășurat oarecum asemănător cu cele din Paris. Acțiuni identice au avut loc și în afara orașelor, în special de la mijlocul lunii iulie pînă la începutul lunii august 1789. Țăranii au început să desființeze vechiul sistem de control și privilegii aristocratice. În anumite regiuni, la cererea țăranilor, clerul a renunțat pur și simplu la dreptul de a strînge zeciuiala. Iar nobilii au încetat să mai perceapă dari. Uneori se petreceau și acțiuni mai radicale, cum ar fi arderea de către țărani a actelor

care consemnau obligațiile lor față de nobili.

Aceste împrejurări au provocat o stare de isterie. Adversarii Vechiului Regim au auzit zvonuri despre iminența unei riposte regaliste. Se spunea că trupe regale ale lui Ludovic sau armate monarhiste străine se pregăteau să-i măcelărească pe rebeli. De asemenea, se zvonea și că nobilimea incita bande de bătăuși pentru a-i ataca mișelește pe dușmanii lor din Starea a Treia. Teamă și neliniște care au ajuns să-i macine pe francezi timp de trei săptămîni, de la sfîrșitul lunii iulie pînă la începutul lunii august 1789, au rămas în istorie sub denumirea de Marea Frică.

Decretele din august

În primele zile ale lunii august, care au marcat apogeul Revoltei țărănești și al Marii Frici, Adunarea Națională a adoptat rezoluții și decrete menite să consfințească legitimitatea revoluției spontane care se întinsese în toată țara. Într-o singură noapte, 4 august 1789, delegații au decretat sfîrșitul privilegiilor nobilimii și al drepturilor exercitate încă din Evul Mediu de instituiri ca Biserica și breslele. Cîteva zile mai tîrziu, decretul oficial emis de Adunare consemnau abolirea sistemului social numit Ancien Régime.

Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului

Noua conducere franceză nu dispunea de legi fundamentale în baza cărora să acționeze. Așadar, printre răspunderile asumate de Adunarea Națională s-a numărat și aceea a elaborării unei constituții. Ca urmare, acest organism format din reprezentanți a devenit cunoscut și sub numele de Adunarea Constituantă.

La 26 august 1789, membrii Adunării au adoptat o cuprinzătoare declarație de principii politice, primul pas spre crearea unei constituții. În „Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului” se afirmă că dreptul de a guverna aparține poporului, nu regelui. În continuare, se susținea că toți cetățenii aveau dreptul înăscut și inalienabil la libertate, egalitate, proprietate și securitate. În Declarație se specifică și faptul că nimeni nu putea fi privat de libertatea de gîndire și exprimare. Acest document oglindea în mare măsură ideile Iluminismului, fiind oarecum analog Declarației de Independență a americanilor. Totodată, el a desăvîrșit procesul început prin decretul din august, care puneau capăt în mod oficial Vechiului Regim.

Marșul femeilor asupra orașului Versailles

Indiferent de natura decretelor Adunării, Ludovic al XVI-lea refuza cu încăpăținare să le promulge. Regele nu dădea nici un semn că ar intenționa să aprobe măsurile luate în august. Spaima de represiune a populației a crescut. La fel și prețul pîinii, care a devenit și mai inaccesibil ca înainte. La 5 octombrie 1789, un grup de femei din Paris a reacționat organizînd un marș pînă la palatul regelui, aflat la o depărtare de doisprezece kilometri, la marginea orașului Versailles. Ele au fost însoțite de un mic număr de bărbați. Lafayette și cîteva mii de soldați din Garda Franceză i-au urmat pe protestatari, ca să mențină ordinea, în interesul burgheziei.

O dată ajunși la Versailles, rebelii au cerut reducerea costului pîinii, doleanță pe care regele a promis că o va satisface. Acordul lui verbal nu i-a mulțumit pe solicitanți, care au pătruns cu forța în palat, omorînd mai mulți soldați de pază. Lafayette l-a convins pe rege să accepte revendicările mulțimii și să se mute din nou în oraș.

La 6 octombrie, familia regală și cetățenii Parisului s-au deplasat împreună către capitală, unde domnea o atmosferă mai revoluționară. Nu după mult timp, regele a acceptat decretul din august și „Declarația Drepturilor Omului”.

Constituția civilă a clerului

Decretul din august consfințea și abolirea privilegiilor clerului. Cu toate acestea, Biserica își păstra în continuare marile averi, precum și influența în problemele religioase, cel puțin pînă la o nouă intervenție a Adunării Naționale. Curînd, legiuitorii aveau să ia măsuri suplimentare.

În noiembrie 1789 conducătorii politici au confiscat pământurile Bisericii, după care au început să pună în circulație hîrtii-monedă, assignate, garantate cu vînzarea bunurilor clerului. În continuare, ei au elaborat o „Constituție civilă a clerului”, care, o dată promulgată în iulie 1790, subordona total Biserica față de stat. În baza prevederilor acestui document, conducerea statului a reorganizat Biserica, dînd cetățenilor dreptul de a alege episcopii și instituind salarii plătite de stat pentru toți slujitorii Bisericii.

Aceste hîrtii-monedă garantate prin proprietăți ale Bisericii au atenuat pe moment criza financiară care aprinsese scînteia revoluției. O dată cu adoptarea Constituției civile. Biserica catolică franceză și a pierdut independența organizatorică și economică. Totuși, capii rebeli ai burgheziei au suferit și ei o pierdere. Cea mai mare parte a clerului s-a supus Papei, refuzînd să accepte Constituția civilă. Ca urmare, o parte din enoriași, care inițial sprijiniseră revoluția, s-au întors împotriva ei.

Constituția de la 1791

Adunarea Națională a prezentat legile fundamentale ale noului regim într-o constituție adoptată în septembrie 1791. Aceasta a abolit în mod oficial autoritatea absolută exercitată de regii francezi vreme de generații. Un organism legislativ unicameral, Adunarea Legislativă, urma să decidă în toate problemele legate de impozite și cheltuieli de guvernare. Monarhul avea temporar drept de veto față de măsurile Adunării, însă recuzarea acestuia în trei întruniri consecutive ale Adunării Legislative puteau anula voința regelui, care continua să răspundă de politică externă și de armată.

O democrație limitată

Constituția conferea drept de vot tuturor bărbaților care plăteau impozite echivalente cu salariul pe trei zile. Însă legea nu permitea cetățenilor să-și aleagă direct reprezentanții. Aceștia trebuiau să desemneze prin vot un număr de electori, care îi alegeau apoi pe cei 745 de membri ai Adunării Legislative. Mai mult chiar, Constituția nu îngăduia decît celor foarte bogați să devină electori sau membri ai Adunării Legislative. Nivelul de bogăție stipulat de lege era atît de ridicat, încît doar circa 50000 de persoane puteau aspira la aceste funcții. Deși conținea restricții care garantau puterea marii burghezii, Constituția promitea Franței cel mai democratic sistem din Europa.

Un sistem economic burghez

Noul sistem acorda putere economică și politică oamenilor de afaceri și altor categorii profesionale, care alcătuiau pătura superioară a clasei mijlocii. Tarifele, taxele și organizațiile de tip breaslă care ar fi putut limita comerțul pe teritoriul Franței au fost desființate, dînd oamenilor de afaceri posibilitatea de a face comerț liber și profitabil. Taxele pe mărfurile de import, menite să reducă concurența străină, și legile împotriva sindicatelor au contribuit și mai mult la reușita producătorilor și comercianților francezi. Astfel, legiuitorii burghezi își asigurau avantaje, impunînd anumite restricții muncitorilor din Starea a Treia. Cu toate acestea, Constituția oferea muncitorilor și tuturor cetățenilor libertatea de a-și alege profesia.

Modernizarea sistemului administrativ și judecătoresc

Ca și în cazul legislației economice, prevederile pentru noul aparat de stat și judecătoresc reflectau interesele oamenilor de afaceri și de alte profesii care dominau Adunarea Națională. Ei au simplificat structura administrativă a Franței, înființînd optzeci și trei de diviziuni teritoriale egale. Aceste „departamente” se împărțeau în diviziuni mai mici districte, cantoane și comune. Cetățenii alegeau funcționarii care guvernau aceste diviziuni politice locale. Constituția stipula o organizare rațională similară a sistemului juridic. De asemenea, ea consfințea necesitatea proceselor cu jurați în cazuri penale și interzicea tortura.

Liberalismul

Între 1789 și 1791, Adunarea Națională a legiferat multe din principiile cele mai valoroase ale intelec-

tualilor iluminiști. Conducătorii burghezi ai revoluției moderate credeau, la fel ca philosophes, că rațiunea îi putea călăuzi în încercarea de a crea o nouă orînduire, în armonie cu Legea Naturii. În Constituția din 1791, Adunarea a legiferat imaginea sistemului ideal, din perioada de apogeu a Iluminismului. Acesta garanta libertatea de gîndire și expresie, libertatea individuală, egalitatea în fața legii, dreptul de proprietate, guvernarea de către popor sau cel puțin de către cetățeni cu vederi burgheze. În secolul al XIX-lea acest nou crez a devenit cunoscut sub numele de liberalism, ideologie politică modernă, potrivită cu statele europene, pe măsură industrializării acestora.

Stînga și dreapta politică

Deși liberalii controlau Adunarea Națională, alcătuită în majoritate din burghezi, și elaboraseră o constituție aproape ideală pentru clasa mijlocie în plină afirmare, membrii Adunării s-au scindat în diverse facțiuni. Primele grupuri distincte au început să apară în momentul în care Adunarea dezbătea problema constituțională a dreptului de veto al monarhului. Radicalii, care se declarau pentru o schimbare mai drastică, se opuneau menținerii dreptului de veto al regelui. În conformitate cu practica europeană, facțiunea radicală stătea în partea stîngă a sălii de ședințe, în raport cu tribuna din față. Grupul mai conservator, amplasat în dreapta, se declară pentru un drept de veto al regelui care să nu poată fi contestat de Adunare. Membrii așezați în centru susțineau un drept de veto parțial, prin care regele să poată suspenda o lege pînă cînd legislativul ajungea treptat să-și impună punctul de vedere. Pînă la urmă, a învins Centrul.

În cursul acestei dezbateri și al celor care au urmat, Stînga s-a remarcat prin faptul că susținea suveranitatea poporului, adică participarea maselor largi la guvernare. Efortul de a anula dreptul de veto al regelui era în consens cu punctul lor de vedere. Stîngiștii și-au demonstrat și mai clar adeziunea la acest principiu prin argumentele aduse în favoarea dreptului de vot. Ei susțineau că orice adult trebuia să aibă drept de vot. Centrul se opunea suveranității poporului, în schimb, spre deosebire de Dreapta, dorea extindere puterii politice asupra unui segment mai larg al populației. Constituția din 1791 a desăvîrșit o revoluție moderată, condusă de Centrul alcătuit din burghezi liberali. Stînga a pierdut aproape în toate dezbaterile, țara a suferi însă o înfrîngere definitivă.

Originile revoluției radicale

Reformele administrative și judecătorești.

Constituția din 1791 în ansamblul ei și multe alte măsuri luate sau aprobate de Adunarea Națională promiteau o existență mai bună pentru cea mai mare parte a poporului francez, indiferent de clasa socială. Revoluția din 1789-1791 întruchipa, mai presus de orice, valorile mării burghezii, deschizînd calea spre îndeplinirea idealurilor acestei clase orientate în principal spre afaceri. Înainte de dizolvarea Adunării Naționale, la 30 septembrie 1791, delegații au convenit că nu vor face parte din noua Adunare Legislativă. Ei sperau ca alți francezi care aveau aceleași puncte de vedere să mențină regimul burghez instaurat prin revoluția lor moderată. Numai că mulți contemporani nu împărtășeau aceasta viziune asupra noului sistem, pledînd pentru o schimbare mai radicală.

Sans-Culottes

În secolul al XVIII-lea, bărbații din aristocrația franceză purtau pantaloni bufanți, lungi pînă la genunchi. Membrii înstăriți ai burgheziei aveau tendința de a imita stilul de viață al nobililor. Oameni de rînd, care se îmbrăcau cu pantaloni lungi pînă la glezne, a devenit cunoscuți sub numele de „cei fără pantaloni bufanți” (sans culottes). În orașe, și în special la Paris, sans-culottes au reprezentat un sprijin vital pentru revoluția din 1789-1791.

Cu toate acestea, noul regim le-a limitat drastic rolul politic, rămînînd indiferent la cererile insistente ale săracilor de îmbunătățire a situației lor economice, cu referire specială la prețul pîinii. Straturile inferioare ale burgheziei, meșteșugari, muncitori necalificați și servitori, care alcătuiau împreună categoria sans-

culottes au devenit o forță a revoluției radicale. Acest contingent de stînga dorea participarea egală la guvernare și sporirea veniturilor. O parte a aristocrației și acele vîrfuri ale burgheziei care împărtășeau vederile clasei dominate și-au intensificat eforturile în direcția unei schimbări radicale.

Adunarea Legislativă

În octombrie 1791, cînd s-a întrunit Adunarea Legislativă conform prevederilor noii constituții, la orizont se întrevedea spectrul războiului și al revoluției radicale. În iunie 1791, regele Ludovic a încercat să fugă din Franța, pare-se cu gînd de a organiza o invazie contrarevoluționară. Membrii Adunării Legislative au înfierat trădarea nobilimii franceze refugiate peste hotare. Ei credeau că aristocrații transfugi se adunau în Austria, unde complotau să se alăture forțelor străine ostile Franței, în vederea unui atac. Adunarea fusese prevenită că Austria intenționa să lanseze o ofensivă împotriva noului regim. În timp ce Legislativul se confrunta cu probleme grave, îndeosebi cu perspectiva războiului, mai multe facțiuni și cluburi politice se angajaseră în dispută electorală.

Cluburile politice

În 1789, grupurile de activiști politici au format asociații, cu scopul de a ține sub control evoluția evenimentelor. Aceste cluburi politice au căpătat treptat tot mai multă influență, pe măsură ce Adunarea Națională și cea Legislativă își continuau lucrările.

Iacobinii, cel mai radical dintre aceste grupuri se întîlnea la Paris, într-o mănăstire de pe strada St. Jacques. Datorită numelui străzii, membrii grupului au devenit cunoscuți sub numele de iacobini. Maximilien Robespierre se afla în fruntea acestui grup, care avea sedii în întreaga Franță. Deși, în calitate de susținători ai principiului suveranității poporului, iacobinii aparțineau aripii stîngi, acest club eminent burghez dorea să păstreze controlul asupra mult mai radicalilor sans-culottes, ale căror vederi le împărtășeau. De asemenea, iacobinii luptau pentru supremația guvernării centrale asupra autorității politice locale.

Girondinii

Delegații Adunării Legislative includeau și un grup reprezentativ pentru departamentul Gironde, district în zona Bordeaux. Girondinii împărtășeau ostilitatea iacobinilor față de puterea monarhica și aristocratică, în schimb se opuneau suveranității poporului. Federalismul girondin susținea ideea unei guvernări puternice la nivel local venea și el în conflict cu idealurile iacobine. În problema războaielor, girondinii susțineau ideea îndepărtării pericolului prin atac. Ei militau pentru un război cu Austria și încurajau revoluțiile populare antimonarhice din alte țări. La 20 aprilie 1792, Adunarea a declarat război Austriei. Ca urmare, atît trupele austriece, cît și cele prusace au cîmpit Franța, determinînd retragerea dispozitivelor defensive.

Manifestul lui Brunswick

La 25 iulie 1792, ducele de Brunswick, conducătorul invaziei austro-prusace, a declarat că orice prejudiciu adus regelui Ludovic și familiei sale va atrage după sine represalii severe, în momentul în care armatele sale vor ajunge la Paris. La începutul lunii august, parizienii au răspuns „Manifestului Brunswick” prin instaurarea unei conduceri orășenești și mai radicale, „Comuna din Paris”, și invadarea reședinței regale. Familia regală s-a refugiat în sediul Adunării Legislative unde s-a aflat pentru moment în siguranță, însă Legislativul a revocat toate puterile constituționale ale monarhului. Curînd Adunarea Legislativă a votat convocarea unei convenții de redactare a unei noi constituții, după care s-a auto-dizolvat.

Masacrele din septembrie

Manifestul ducelui de Brunswick a provocat o spaimă generală în fața unei eventuale contrarevoluții violente. Manifestările de isterie colectivă s-au îndreptat împotriva nobilimii și clerului întemnițat pentru ofense aduse noului regim. În primele zile ale lunii septembrie 1792, populația a pătruns în închisorile

pariziene, unde i-a judecat sumar pe arestați și i-a executat. În aceste „Masacre din septembrie” au murit peste 1000 de oameni.

Convenția Națională

Violenta civilă și războiul revoluționar au creat o atmosferă de criză pe toată durata alegerilor pentru adunarea constituțională sau, cum avea să fie denumită, „Convenția Națională”. Teama și constrângerile i-au determinat pe cetățenii cu vederi mai moderate să se abțină de la vot. Reprezentanții adversari ai monarhiei sub orice formă au avut votul decisiv. Pe viitor, ei intenționau să înfăptuiască o revoluție radicală.

Execuția lui Ludovic al XVI-lea

Delegații la Convenția Națională s-au întrunit la 20 septembrie 1792, sub impresia veștilor încurajatoare despre o mare victorie împotriva prusacilor la Valmy. Curînd, francezii au redobîndit teritoriile cucerite de cotropitori. Convenția și-a îndreptat atenția către soarta regelui întemnițat.

În cadrul sesiunilor Convenției, iacobinii ocupau scaunele de pe partea stîngă, secțiune situată ceva mai sus decît restul sălii. Acești delegați cu vederi mai radicale au căpătat astfel numele de „Montagnards” sau „munteni”. Girondinii ocupau partea dreaptă a sălii, poziția semnificînd relativul lor conservatorism. Delegații cu vederi de stînga sau de dreapta mai puțin radicale stăteau în centrul sălii, pe scaunele cele mai joase, formînd așa-numita „cîmpie” sau „mlaștina”.

Aceste facțiuni s-au solidarizat, luînd decizia de abolire a monarhiei și de instaurare a republicii, formă de guvernare reprezentativă, fără un rege în fruntea statului. Cu toate acestea, ei au intrat în controversa în privința situației lui Ludovic al XVI-lea, pe care acum îl numeau Cetățeanul Capet. (Acesta era numele primei familii regale franceze, care și-a început domnia în Evul Mediu.) De pe „munte”, iacobinii au adus un potop de argumente în favoarea execuției ei susțineau că un rege în viață ar fi fost o continua incitare la contrarevoluție. Deputații știau că și mulțimile de sans-culottes cerceau capul lui Ludovic. Girondinii s-au împotrivit, pledînd în favoarea grațierii regelui. Delegații de centru au cedat argumentelor aduse de iacobini și de radicalii parizieni. Soarta regelui era pecetluită.

La 21 ianuarie 1793 soldații încolonați au format un cordon pînă la ghilotină, aparat recent inventat și destinat decapitării mai „puțin traumatizante”. Înveșmîntat în straie de rînd, nu în mantia regală. Ludovic a pășit printre cordoanele de soldați, îndreptîndu-se spre eșafod.

Regimul Terorii

Republica dominată de iacobini se confrunta cu serioase amenințări din partea adversarilor din interior ai revoluției, la care se adăugau invazia străină și o economie șubredă. După executarea regelui, în Franța s-a accentuat ostilitatea față de revoluție, mai ales în Vandeea, regiune unde țăranii manifestau un puternic atașament față de monarhie și catolicism. Monarhiștii din afara granițelor Franței au luat și ei atitudine cînd au aflat de moartea regelui. Forțele inamice străine au crescut enorm ca număr, constituindu-se într-o coaliție anti-franceză compusă din Anglia, Spania, Olanda, Sardinia, Austria și Prusia. Speriați de răsturnarea situației de pe front, conducătorii francezi au recurs la recrutări. Rezistența din Vandeea a îmbrăcat forme violente. Totodată, inflația galopantă și lipsa hranei au declanșat revolte îndreptate împotriva conducerii în toate orașele din țară. Iacobinii erau decîși să salveze noul sistem prin orice mijloace.

Comitetul Salvării Publice

În aprilie 1793, în cadrul Convenției s-a format un așa-zis Comitet al Salvării Publice, care deținea puterea executivă. La început, Comitetul compus din nouă membri a fost condus de un montagnard, Georges Jacques Danton. Curînd, montagnarzii au ajuns nu numai să domine Comitetul, dar și să preia integral controlul adunării. Cu sprijinul populației pariziene, în luna iunie forțele predominant iacobine și montagnarzilor i-au eliminat pe girondini din Convenție.

Constituția din 1793

O dată cu expulzarea deputaților de dreapta, Convenția a înscris principiul de bază al stîngii, suveranitatea populară, într-o nouă constituție. Pînă atunci, numai porsoanele care dețineau o proprietate în limitele specificate de lege aveau drept de vot. Constituția din 1793 extindea dreptul de vot la toți bărbații adulți.

Criza legislativă în iulie 1793

Danton împărțea puterea în cadrul Comitetului Salvării Publice cu încă trei dintre cei mai radicali deputați morttagnarzi. Noii lideri erau Robespierre, Louis de Saint-Just și Georges Couthon. Sub îndrumarea acestui grup executiv mai revoluționar, statul a reacționat la criza provocată de război și de tulburările sociale. Comitetul a decretat o mobilizare genarală, adică recrutarea tuturor bărbaților apti de luptă, lansînd totodată un apel către întreaga națiune, căreia se cerea să ofere soldaților sprijin moral și să-i aprovizioneze cu alimente. Întrucît veniturile haotice și fluctuația prețurilor contribuiau la accentuarea crizei economice, guvernanții au început să emită decrete. Recrutarea s-a dovedit mai eficientă decît controalele economice.

Robespierre și Republica Virtuții

În acea vară de criză, Robespierre a căpătat puteri supreme în cadrul Comitetului Salvării Publice. Acest organism executiv includea acum douăsprezece persoane. În septembrie 1793 noua conducere, în majoritate iacobină, a început să exercite în toată Franța o autoritate dictatorială. De exemplu, Legea maximului promulgată de ea stipula salarii și prețuri fixe la aproape toate articolele de strictă necesitate, ceea ce însemna o extindere a controlului economic din perioadă anterioară. De asemenea, Robespierre a determinat Comitetul și Convenția să susțină realizarea marii lui cauze, instaurarea unei „Republici a Virtuții”. În viziunea lui, suveranitatea poporului sau democrația nu puteau exista fără „virtute publică”, concept prin care înțelegea devotament absolut față de națiunea revoluționară și noile ei legi. Robespierre a recurs la teroare împotriva tuturor dușmanilor republicii revoluționare tocmai cu scopul de a întrona loialitatea.

Teroarea iacobină

Robespierre și iacobinii intenționau să instaureze o dictatură adaptată la starea de necesitate și să lanseze o campanie de teroare de stat, cu scopul de a institui un sistem politic complet democratic. Acești conducători susțineau că exercită puteri absolute în conformitate cu voința poporului suveran. Prin urmare, oricine se împotriva guvernării revoluționare punea în pericol suveranitatea poporului, ca atare nu merită îndurare.

În octombrie 1793, aceasta paradoxală democrație dictatorială a început să-și secere presupușii adversari. În decursul celor zece luni de domnie a Terorii, fosta regină, Maria Antoaneta, și alți nobili au căzut sub cuțitul ghilotinei. Totuși, majoritatea victimelor Terorii nu erau aristocrați. Susținători ai federalismului, ca girondinii, și adepții unei democrații mai puțin extremiste decît aceea preconizată de iacobini au împărțit aceeași soartă. Nimeni nu se putea socoti în siguranță. Tribunalele revoluționare i-au condamnat pînă și pe Danton și Jacques Hebert, conducător al mulțimii de sans-culottes. Valul de violente a cuprins întreaga Franța. Victimele Terorii iacobine au murit nu numai ghilotinați, dar și înecați în masă sau în față plutoanelor de execuție, uneori fiind uciși cu ghiulele de tun. Pînă în iulie 1794, cînd s-a încheiat domnia Terorii, revoluționarii au masacrat între 30000 și 40000 de persoane.

Republica iacobină

Convenția nu a pus niciodată în aplicare Constituția din 1793. Confrunțați încă din primul moment cu o situație de criză, delegații la Adunarea Constituțională au început să-și exercite puterea legislativă reprezentativă. Treptat s-a ajuns la o republică iacobină, pe măsură ce Adunarea promulga legi ca Legea maximului, destinate să rezolve o serie de probleme specifice. Cînd criza s-a agravat, Convenția a creat instanțe judecătorești speciale menite să conducă Teroarea.

Concomitent cu lichidarea presupușilor trădători, guvernanții au trecut la aplicarea în continuare a pro-

gramului lor revoluționar. Legislația adoptată abolea pedeapsa cu închisoarea pentru neplata datoriilor, desființa sclavia în coloniile franceze și interzicea acordarea de titluri nobiliare. De asemenea, Convenția a stabilit sistemul metric, a introdus un nou calendar cu săptămîni de zece zile și ani de zece luni și a organizat o „Religie a Rațiunii”. Unitățile de măsură și greutate s-au extins în rîndul maselor, căpătînd un caracter permanent. Noul calendar și nouă religie au avut o durată limitată.

Carnot, „organizatorul victoriei”

Republica iacobină a obținut pe cîmpul de luptă o victorie absolut nemeritată împotriva coaliției europene. La mijlocul anului 1793, Convenția l-a ales pe Lazare Carnot în calitate de „Organizator al victoriei”. Cu sprijinul unui grup de colaboratori capabili, Carnot a reușit să se ridice la înălțimea titlului acordat. În primele luni ale anului 1794, ca urmare a mobilizării generale Franța dispunea de o armată de aproape 1200000 de soldați. Cu această armată, cea mai numeroasă din întreaga istorie europeană, generalii lui Carnot au respins forțele națiunilor aliate împotriva lor. Perspectiva victoriei peste hotare a mai atenuat atmosfera de criză din Franța, suficient pentru ca masele să tolereze dictatura iacobinilor și domnia Terorii.

Lovitura de stat din Termidor

Cele zece luni ale noului calendar aveau denumiri extrem de sugestive. În cea de-a nouă zi a lunii Termidor („canicula”) din al doilea an revoluționar (27 iulie 1794), delegații Convenției au luat atitudine împotriva Terorii și a lui Robespierre. Vociferînd atît de tare încît Robespierre nu s-a putut adresa plenului, delegații au decis prin vot arestarea lui. Într-o singură zi, această „lovitură de stat din Termidor” a dus la moartea lui Robespierre prin ghilotinare.

Sfîrșitul Republicii Iacobine

O dată cu execuția lui Robespierre, revoluția radicală a luat sfîrșit. Convenția a sistat activitatea Comitetului Salvării Publice, concomitent cu desființarea altor organisme ale republicii dictatoriale și cu închiderea Clubului iacobinilor din Paris. Deputații girondini care reușiseră să scape cu viața în timpul Terorii au revenit în Convenție. Începînd din acest moment s-a făcut simțit un nou spirit republican, mult mai moderat; termidorienii au ridicat restricțiile impuse presei, economiei, producțiilor teatrale și cultului catolic.

Teroarea reacționară și protestele publice în districtele din sud-vestul Franței

Reacționarii, cei care urmăreau să împiedice procesul de prefaceri sociale, au luat măsuri revoluționare mai drastice. Ei au lansat o campanie de teroare la adresa simpatizanților iacobini și a persoanelor care cumpăraseră pămînturi confiscate de la aristocrați și Biserică. Cu toate acestea, adepții Stîngii iacobine nu au dispărut, ci au atîtat tulburările care au cuprins întreaga țară. După ce termidorienii au înlăturat restricțiile economice, inflația a izbucnit și mai violent. Populația pariziană a ieșit în stradă, protestînd împotriva situației dezastruoase în care se găsea. O parte din demonstranți militau pentru aplicarea Constituției iacobine din 1793.

Constituția din 1795

Convenția nu a revenit la Constituția din 1793. În schimb, a elaborat o nouă constituție. După lovitura de stat din Termidor, Adunarea a rămas adepta guvernării republicane, nu și a suveranității poporului. Constituția din 1795 refuza dreptul de vot unui procent de douăzeci și cinci la sută din populație, care avea situația economică cea mai precară. De asemenea, ea institua un organism legislativ bicameral, structură supusă într-o măsură mai mică influenței maselor decît o adunare unicamerală. Ca garanție suplimentară a spiritului moderat în politică, Convenția stipula că în Camera superioară (Consiliul Bătrînilor) să intre membri în vîrstă de cel puțin patruzeci de ani, căsătoriți sau văduvi. În sfîrșit, termidorienii au numit un executiv slab și cu puteri restrînse, Directoratul, compus din cinci membri nominalizați de Camera inferioară (Consi-

liul celor 500) și aleși de Bătrâni. Franța continua să rămână un stat modern, dar cu totul diferit de modelul iacobin. Guvernarea Directoratului avea să se preocupe mai puțin de soarta poporului, fiind interesată să cîștige sprijinul armatei, orientare care se va dovedi de rău augur.

De la sfîrșitul secolului al XV-lea monarhiile europene, îndeosebi cele din Franța și Anglia, s-au modernizat din multe puncte de vedere. Totuși, aceste sisteme de guvernare nu au reușit să le transforme în state cu adevărat moderne. Deși regii și reginele au centralizat și au compartimentat sistemul de guvernare, au pus bazele unor mari armate permanente, și-au exercitat autoritatea la nivel național, au subordonat instituțiile religioase și au promovat dezvoltarea comerțului, totuși au lăsat intactă structura tradițională de clasă, Biserica și privilegiile breslelor. Mai presus de orice, despoții regali nu au cooptat niciodată masele la treburile statului. Lipsea astfel o trăsătură esențială a statului modern.

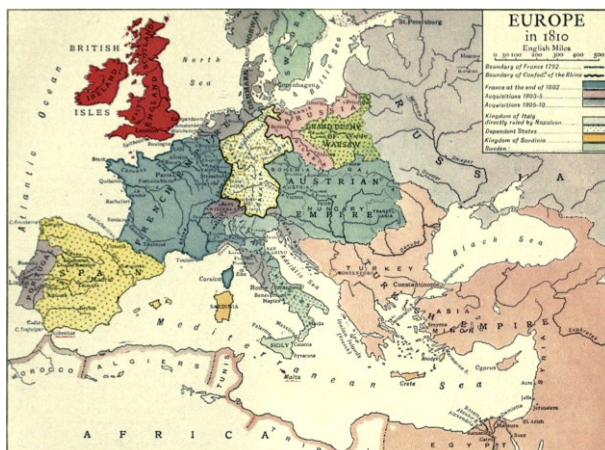
În loc să realizeze modernizarea sistemului politic prin atragerea maselor la guvernare, în 1789 Bourbonii au pierdut sprijinul tuturor segmentelor sociale, inclusiv al aristocrației privilegiate și al clerului. Aceste clase favorizate prin tradiție au fost cele care au dat prima lovitură monarhiei franceze. Ele doreau să cîștige supremația în regat. Oamenii de rînd, în special burghezia bogată, s-au alăturat atacului împotriva regimului monarhic. Toate clasele voiau să pună capăt abuzului de putere al monarhiei și să-și împlinească propriile ambiții, uneori contradictorii.

O dată declanșată revoluția, cei mai de seamă reprezentanți ai clasei de mijoc au preluat rapid conducerea. Într-un singur an, această conducere burgheză dinamică a limitat drastic prerogativele regelui. În același timp, țărăimea a desființat privilegiile nobilimii și controlul acesteia asupra pămîntului. Conducătorii clasei mijlocii au aprobat inițiativa țărănească, luînd măsuri și mai radicale împotriva celor de la putere. În 1792, revoluționarii burghezi au răsturnat definitiv monarhia. La începutul anului 1793 regele a fost executat.

După ce burghezia a pus bazele statului revoluționar modern în Franța, regaliștii europeni s-au pregătit să apere tradiția monarhică. În 1792 Franța a făcut primul pas, atacînd Austria, presupusa conducătoare a reacțiunii monarhiste europene. Au urmat douăzeci și trei de ani de lupte crîncene, în care, de regulă, Franța a ținut piept unei coaliții de națiuni.

Războiul a generat o stare de extremă intoleranță față de toți cei bănuți de lipsă de loialitate. Facțiunea iacobină aflată la putere și dominată de Robespierre a instituit o dictatură, declanșînd o domnie a Terorii, menită să forțeze adeziunea celorlalți la concepția sa democratică despre revoluție. După aproape un an Teroarea a luat sfîrșit, în luna Termidor (iulie) 1794.

Lovitura de stat din Termidor a adus la putere un grup de republicani mai moderați. Aceștia au elaborat imediat o constituție bazată pe principiile liberale susținute de majoritatea reprezentanților marii burghezii. Grave amenințări din partea dușmanilor interni și străini au determinat noua guvernare, Directoratul, să apeleze la ajutorul armatei. Generalul Napoleon Bonaparte era pregătit să intre în acțiune, dar nu neapărat pentru a sprijini Directoratul.

Europa la 1810

Capitolul 5

Revoluția franceză și imperiul lui Napoleon, 1795-1815

august 1795 Constituția din 1795 instituie Directoratul

9 noiembrie 1799 Lovitura de stat a lui Napoleon din „18 Brumar” desființează Directoratul

decembrie 1799 începe regimul Consulatului, cu Napoleon ca dictator

16 iulie 1801 Napoleon semnează Concordatul din 1801 pentru ameliorarea relațiilor statului cu Biserica catolică

21 martie 1804 Franța stabilește prima parte a Codului lui Napoleon

2 decembrie 1804 Napoleon se încoronează ca împărat

octombrie 1805 Franța învinge Austria la Ulm; Anglia câștigă supremația pe mare după înfrângerea Franței la Trafalgar

decembrie 1805 Franța iese învingătoare la Austerlitz, iar Tratatul de la Pressburg consfințește subordonarea Austriei

21 noiembrie 1806 Decretul de la Berlin inițiază Sistemul Continental

iulie 1807 Tratatul cu Rusia și Prusia încheiate la Tilsit consfințesc triumful lui Napoleon pe continent

martie 1808 Invadarea Spaniei de către Franța marchează începutul războiului din peninsula (1808–1813)

iunie 1812 Napoleon începe campania de cucerire a Rusiei. La sfârșitul retragerii din decembrie 1812, împăratul francez pierduse cea mai mare parte a armatei

martie 1814 Napoleon abdică, după cucerirea Parisului de către o coaliție monarhică europeană

martie 1815 Napoleon evadează din insula Elba, unde fusese exilat, și revine la conducerea Franței pentru „o sută de zile”, reluând războiul

18 iunie 1815 armatele engleze și prusace triumfă definitiv asupra lui Napoleon la Waterloo

În Franța în ultimii cinci ani ai secolului al XVIII-lea, reacția împotriva Terorii a adus la putere o guvernare republicană mai moderată, dar tot represivă. Războiul și gravele probleme interne au provocat noi nemulțumiri la adresa guvernării. În 1799 generalul Napoleon Bonaparte se bucura de suficient sprijin din partea populației și a elitei conducătoare ca să preia controlul asupra situației.

La sfârșitul secolului, acest nou lider a concentrat în mâinile sale mai multă putere decât avusese regele înainte de revoluție. Napoleon însă a menținut și a extins reformele inițiate de revoluție la nivel administrativ, judecătoresc, socio-economic, educațional etc. Astfel, el a construit un stat dictatorial modern.

La început de secol, francezii au fost cuprinși de un intens elan patriotic. Antrenată în război și călăuzită de geniul militar al lui Napoleon, Franța a rămas neînvinsă timp de peste un deceniu, cucerind aproape întregul continent.

Cu toate acestea, Marea Britanie și-a păstrat supremația pe mare, iar Napoleon a înfrînt armatele țarului fără să-i ocupe și imperiul. În 1812, când a avut loc cucerirea Rusiei, francezii au suferit pierderi dezastruoase, fiind nevoiți să se retragă. Ulterior, o coaliție europeană l-a înfrînt pe Napoleon și l-a exilat, după care a trasat harta continentului european. Deși în 1815 Franța a fost definitiv învinsă, revoluția declanșată aici în 1789 va continua să influențeze prefacerile survenite în statele europene. Începuse procesul de modernizare politică.

Directoratul

După ce reacțiunea din Termidor a pus capăt Terorii în 1794, epurînd din Convenție pe membrii cei mai radicali, deputații au legiferat un nou sistem, consfințit de Constituția din 1795. Noua formă de guvernare, cunoscută sub numele de Directorat, s-a preocupat mai curînd de întărirea ordinii și a controlului, decât de schimbările revoluționare. Totuși, într-o primă fază, această guvernare a legii și ordinii s-a confruntat cu probleme. Condiția ca două treimi din membrii noului legislativ să fi făcut parte din Convenția Națională a declanșat revolte la Paris. Generalul Napoleon Bonaparte a comandat o armată revoluționară, care a reprimat parizienii cu o „salvă de mitralie”, un fel de proiectil de tun. Ulterior au izbucnit și alte tulburări.

Babeuf și Conspirația Egalilor

Noua republică reprezenta în special interesele minorității bogate, clasa oamenilor de afaceri burghezi. Directoratul s-a dovedit extrem de intolerant față de orice manifestări și acțiuni ale maselor sau întreprinse în sprijinul acestora atunci când ziaristul Jacques Babeuf a încercat să organizeze „Conspirația Egalilor”.

Babeuf avea de gînd să răstoarne regimul capitalist incipient, să desființeze proprietatea privată și să distribuie averile în mod egal întregului popor. Directoratul a descoperit complotul de instaurare a socialismului și l-a dejucat în mai 1796. În anul următor, Babeuf a fost condamnat la moarte.

Înăbușirea noului val monarhist

Adversarii republicanismului moderat, care atacau din Dreapta, foloseau metode diferite de cele ale lui Babeuf, care era de Stînga. În 1797, monarhiștii au făcut campanie electorală pentru legislativ și Directorat. Ei au cîștigat în număr suficient de mare ca Directoratul să poată recurge la măsuri drastice. O dată în plus, conducătorii statului au apelat la armată. Sprijinit de armată, Directoratul i-a exclus pe monarhiști din legislativ, pe unii dintre ei exilîndu-i chiar din țară.

Militarizarea revoluției

După 1795 armata a devenit o forță tot mai importantă în politica internă, întrucît Directoratul o folosea atît împotriva adversarilor de Stînga, cît și a celor de Dreapta. Durata mare a unui război revoluționar organizat astfel încît să antreneze întreaga populație a făcut ca armata să ocupe un loc din ce în ce mai important în viața Franței republicane. Eroii armatei revoluționare, îndeosebi tinerii generali, se bucurau de o popularitate pe care n-o putea egala nici o personalitate din șovăielnicul Directorat.

Ascensiunea lui Napoleon Bonaparte (1769-1821)

Deși originar din insula Corsica, de cultură italiană, Napoleon și-a început pregătirea militară în școlile franceze cînd încă nu împlinise zece ani. Francezii anexaseră insula lui natală în 1768 și acest tînăr vlăstar al unei familii de mici nobili corsicani fusese atras de perspectiva unei cariere în armata noii sale patrii-mamă. Revoluția prilejuise o dezvoltare fără precedent a armatei, îndepărtînd ofițerii francezi de viță nobilă și deschizînd noi perspective unui mare număr de tineri comandanți.

La începutul războaielor revoluționare, Napoleon a dat dovadă de un excepțional talent în calitate de locotenent de artilerie, avansînd în grad cu o uimitoare rapiditate. La vîrsta de douăzeci și șase de ani era general de brigadă. Doi ani mai tîrziu (1796), tînărul general a preluat comanda trupelor franceze din Italia, iar în 1797 avea să le conducă la victorie în confruntarea cu forțele austriece. După o vizită triumfală în Franța, în iulie 1798 Napoleon a început campania din Egipt. El plănuia să dea Angliei o lovitură nimicitoare, închizîndu-i calea către Indii, sursa de bogății a imperiului rival. În schimb, flota engleză a blocat accesul lui Napoleon la proviziile trimise din Franța. În august 1799 generalul și-a abandonat soldații și a fugit acasă. Cu toate acestea, reputația lui nu a avut de suferit și curînd după aceea a preluat puterea în stat.

18 Brumar

La sfîrșitul anului 1799, după ce trecuseră mai bine de șapte ani de cînd republica franceză revoluționară pornise războiul de transformare a Europei monarhice, Directoratul oferea națiunii puține șanse de redresare. Economia continuă și ea să stagneze. Oamenii lipsiți de scrupule găsiseră modalitatea de a se prevala de politica guvernului spre a aduna averi fabuloase. Cu toate acestea, pentru majoritatea populației viața devenea tot mai grea. Entuzismul revoluționar începuse să scadă.

Napoleon s-a înapoiat din Egipt într-un moment în care adeviziunea față de o republică moderată era aproape inexistent. Doi membri ai Directoratului, Roger Dueos și abatele Sieyes, au complotat împreună cu generalul în vîrstă de treizeci de ani, ca să răstoarne guvernul. Lovitura lor de stat a reușit și la 9 noiembrie 1799 (18 Brumar după calendarul revoluționar), rolul conducător al Directoratului s-a încheiat, o dată cu guvernarea republicană. În continuare, Napoleon a instaurat o dictatură militară, luînd frîiele revoluției în mîinile sale.

Dictatura lui Napoleon

Generalul Napoleon a elaborat o nouă lege fundamentală pentru Franța, „Constituția anului VIII” (1799). În acest nou plan de guvernare, el a preluat multe din ideile abatelui Sieyes, la care a adăugat și câteva proprii. Constituția institua republica reprezentativă. Toți bărbații peste douăzeci de ani, cu domiciliu stabil de cel puțin un an, aveau drept de vot în alegerea unui organism local de „notabili” ai comunei. Cei aleși la acest nivel desemnau o zecime dintre membri, care urmau să fie notabili într-o diviziune administrativă mai mare, departamentul. Acest din urmă organism alegea o zecime din membrii săi, care deveneau notabili ai Franței. Acest ultim grup. Senatul – organism judecătoresc format din optzeci de persoane alegea membrii legislativului format din două camere. Electoratul că atare nu deținea puterea în adevăratul sens al cuvântului.

La începutul anului următor, Napoleon a revizuit sistemul judecătoresc, arogându-și dreptul de a numi majoritatea judecătorilor. Dezvoltarea sistemului de învățământ inițiată de el în 1802 a mărit cifra de școlarizare și totodată controlul statului asupra procesului de învățământ. Cu un aparat guvernamental, judecătoresc și educativ eficient organizat și încredințat unor supuși de încredere, Napoleon putea controla regatul așa cum n-o făcuse nici un monarh. El a început să guverneze cu o eficiență uimitoare un sistem modern, însă despotic.

Concordatul din 1801

La prăbușirea Vechiului Regim, în 1789, țărănimea avidă de pământ s-a răsculat împotriva nobilimii avute și cu privilegiile. După ce au ocupat fermele, abolind privilegiile specifice aristocrației, țăranii au devenit o forță conservatoare. Când revoluționarii au atacat Biserica romano-catolică, o mare parte a țărănimii s-a întors împotriva revoluției. Deși împărtășea disprețul față de religie manifestat de philosophes, Napoleon a cucerit masele încheind un concordat cu capii Bisericii catolice franceze, la 16 iulie 1801.

Concordatul din 1801 permitea Bisericii să reia practica procesiunilor publice și aproba funcționarea seminariilor. De asemenea, proclama cultul romano-catolic drept credința majoritară și recunoștea dreptul Papei de a destitui episcopii. Lupta dintre Biserică și statul revoluționar se încheia cu victoria statului napoleonic. Acesta nu recunoștea catolicismul drept religia oficială în Franța, așa cum fusese înainte de revoluție. Mai mult chiar, pe lângă faptul că statul își păstra dreptul de a numi episcopi, iar clerul continua să fie remunerat de stat, Biserica fusese nevoită să accepte pierderea pământurilor. Prin aceste câteva concesii, Napoleon câștigase de partea sa Biserica și pe credincioși cu slujbe și onoruri

Deși țărănimea și alți susținători fervenți ai Bisericii trebuiau supravegheați îndeaproape, Napoleon nu a neglijat nici celelalte categorii sociale. În 1802 el a creat ordinul Legiunea de Onoare, ca recompensă pentru merite excepționale în domeniul civil sau militar. Astfel, nostalgicii aristocrației puteau spera să-și împlinească visul. Pentru muncitorii cu mai puține aspirații spre grandoare, dar care trebuiau să facă față nevoilor personale sau familiale, Primul Consul a instituit o altă distincție. Napoleon a inițiat un program de proiecte finanțate de stat, prin care a mărit numărul locurilor de muncă. De asemenea, necesitățile militare ale Consulatului erau la rîndul lor o garanție că anumite ramuri ale industriei vor prospera, creînd și mai multe locuri de muncă.

Codul lui Napoleon

Regii francezi din Evul Mediu și din epoca modernă timpurie preluaseră treptat controlul asupra unor teritorii unde erau în vigoare diverse sisteme de legi. În secolul al XVII-lea, monarhii dispuneau de o mare putere asupra întregii națiuni, în schimb, codurile de legi diferite și contradictorii determinau un tratament inechitabil al supușilor. În perioada iluministă, această situație a dus la creșterea nemulțumirilor populației față de Vechiul Regim. Într-un singur deceniu, Revoluția franceză a adus după sine o avalanșă de legi și câteva constituții, care s-au adăugat la noianul de coduri ale secolelor precedente. Ea însă n-a oferit codul național de legi de care Franța avea nevoie. Totuși, ea a deschis calea către o reformă în acest sens.

Prin înlăturarea Vechiului Regim, revoluționarii au creat posibilitatea revizuirii legislației. La mijlocul

ultimului deceniu al secolului al XVIII-lea încep eforturile de elaborare a unui sistem coerent de legi. În momentul venirii lui Napoleon la putere, această lucrare era în curs de elaborare. Pînă în 1804, sub îndrumarea lui Napoleon, prima etapă a procesului de reorganizare se încheiase cu succes, prin elaborarea unui Cod Civil. În următorii șase ani au fost adăugate alte patru secțiuni, rezultatul fiind un corp unitar de legi naționale.

Acest „Cod al lui Napoleon”, alcătuit din cinci părți, reflecta spiritul autoritar și retrograd al dictatorului francez. El legifera supremația șefilor asupra muncitorilor, a bărbaților asupra femeilor, a taților asupra familiilor. Capii de familie își puteau trimite copiii adolescenți la închisoare. Această prevedere era în acord cu spiritul general al codurilor de infracțiuni și pedepse, sancționînd mai sever infractorii decît legile din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea.

Deși Codul lui Napoleon nu făcea nici cea mai mică aluzie la crezul stîngist al suveranității populare, noul sistem de legi avea la bază numeroase alte principii revoluționare: egalitate în fața legii, libertatea de alegere a profesiei, toleranța religioasă, dreptul de proprietate, restricții minime în privința afacerilor. În ansamblu, Napoleon transpusesese într-un cod de legi bine structurat multe din schimbările dorite de liberalii burghezi. El satisfăcea doleanțele Franței moderne, fiind astfel pe placul cetățenilor francezi. De asemenea, Codul era apreciat favorabil și de păturile instruite ale populației națiunilor europene supuse de Napoleon.

Pacea în imperiul european al lui Napoleon

În decembrie 1798 s-a încheiat o nouă alianță a puterilor antirevoluționare, care a reînnoit atacul împotriva Franței. Aceasta „a doua coaliție” includea Rusia, Austria, Marea Britanie și cîteva alte state mai mici. Capacitatea Franței de a supraviețui și uneori de a repurta victorii răsunătoare împotriva aliaților europeni după 1790 nu putea justifica la nesfîrșit costurile războiului. Națiunea dorea pace. Napoleon i-a oferit-o, împreună cu un impresionant număr de teritorii cucerite.

Curînd după preluarea puterii, Primul Consul a declanșat o viguroasă campanie împotriva armatelor austriece din Italia. Luptele date acolo au culminat cu victoria de la Marengo, în iunie 1800. Generalul Jean Moreau a condus represaliile pe teritoriile germane ale Austriei. El a dat lovituri nimicitoare la Hohenlinden, după care s-a îndreptat către Viena, capitala Austriei. Moreau a reușit să scoată acest dușman în afară luptei. În februarie 1801, Tratatul austro-francez de la Luneville a adus Italia și o porțiune întinsă a teritoriului german sub dominația lui Napoleon.

Întrucît anumite diferende de ordin politic cu Anglia determinaseră Rusia să iasă din a doua coaliție, după Luneville Napoleon mai avea de înfruntat numai pe Britanie. Războiul a continuat.

Totuși, nici una dintre cele două puteri nu a reușit să obțină o victorie decisivă, așa încît au hotărît să încheie pace. Înțelegerea semnată la Amiens în martie 1802 nu cerea Franței să renunțe la nici una din cuceririle sale în Europa. Așadar, Napoleon păstra Belgia, Olanda, Italia și teritorii din Germania. Tratatul prevedea retrocedarea coloniilor franceze luate de Marea Britanie. Pacea de la Amiens a pus capăt unui deceniu de lupte, făcînd din Franța prima putere din Europa.

Imperiul

Consulatul îi privase pe francezi de dreptul la autoguvernare, oferindu-le în schimb o compensație extrem de satisfăcătoare: pacea internă și internațională, înșănătoșirea economiei, o administrație eficientă și un imperiu european. În 1804, Napoleon a oferit națiunii un nou dar: încoronarea lui ca împărat și fondator al unei noi dinastii.

Monarhia populară

Revoluția înlăturase un rege detestat de majoritatea populației, punînd capăt liniei lui dinastice. De asemenea, adusese la putere un despot nou, care se bucura însă de o imensă popularitate. Primul Consul și-a consolidat poziția prin elaborarea unei constituții, care-l proclama împărat al francezilor, sub numele de

Napoleon I. Totodată, Constituția stipula că tronul va reveni unui moștenitor de sex masculin. În cadrul unui plebiscit, supușii săi credincioși au aprobat cu entuziasm schimbarea. Peste 3500000 de persoane au votat în favoarea noii constituții și numai 2569 s-au opus. Noul regim a fost instituit în cadrul unei ceremonii fastuoase desfășurate la 2 decembrie 1804 în catedrala Notre-Dame.

Cucerirea Europei

În calitate de Prim Consul, Napoleon a restabilit pacea, dar continua să tînjească după noi cuceriri și după un imperiu european. Pacea de la Amiens pusese capăt războiului cu Anglia, nu însă și luptei lui Napoleon pentru supremație. Împăratul și-a intensificat controlul asupra Elveției și Italiei, încercînd în același timp să stopeze activitatea comercială a Angliei pe vastele teritorii continentale cucerite de el. Drept răspuns, Marea Britanie a declarat război Franței la 16 mai 1803. Pînă în 1805 Britanieii cooptaseră Austria, Suedia și Rusia în cea de-a treia coaliție, îndreptată împotriva Franței și a Spaniei, aliata lui Napoleon.

Napoleon și-a atacat fulgerător dușmanii la Ulm, în Bavaria austriacă. În această bătălie din 17 octombrie 1805, armatele împăratului au repurtat o victorie decisivă, acceptînd predarea a 30000 de soldați. Încercarea simultană de a ataca Anglia a eșuat. Napoleon și-a amplasat armatele pentru o invazie de cealaltă parte a Mării Mîneei, după care și-a trimis flota în Marea Caraibilor. El se aștepta ca amiralul Britanie, lordul Horatio Nelson, să pornească spre vest în urmărirea flotei franceze, care ar fi trebuit să se întoarcă în secret pentru a participa la atacul împotriva Marii Britanii.

Trafalgar

Lordul Nelson și-a urmărit dușmanul, ajungîndu-l din urmă în dreptul coastei sud-vestice a Spaniei, la Trafalgar, unde a înfrînt flota aliată a Franței și a Spaniei (21 octombrie 1805). Amiralul Nelson a murit din cauza rănilor căpătate în bătălia de la Trafalgar, dar flota sa a repurtat o victorie atît de zdrobitoare, încît Franța nu mai putea rivaliza cu Anglia pe mare. Triumful lui Nelson l-a lipsit pe Napoleon de orice șansă de a mai ajunge în Marea Britanie altfel decît pe aripile fanteziei. Împăratul se gîdea chiar să sape un canal pe sub Marea Mîneei, ca să-și trimită trupele împotriva celui mai înverșunat dușman al său.

Bătălia de la Austerlitz

Austrieii au continuat să lupte și după înfrîngerea de la Ulm. La sfîrșitul anului 1805, francezii au pornit la atac împotriva armatelor rusești și austriece aflate pe teritoriul Austriei. La 2 decembrie, Napoleon și-a condus soldații spre o victorie neașteptată, armata franceză zdrobindu-i pe ruși înainte de a se alătura austrieșilor. Francezii au avut aproape 9000 de morți și răniți, în schimb pierderile rușilor s-au ridicat la 30000. Rezultatul a convins Austria să iasă din război, decizia fiind stipulată în Tratatul de la Pressburg încheiat la 26 decembrie 1805. În pofida grelelor pierderi suferite, Rusia a refuzat să semneze acordul de pace.

Bătăliile de la Jena și Auerstadt

Înainte de Austerlitz, Prusia cocheta cu ideea de a se alătura celei de-a treia coaliții. Însă rezultatul bătăliei a dus la spulberarea coaliției și, în interval de două săptămîni, Prusia a semnat un tratat preliminar cu Napoleon. Au urmat luni întregi de manevre diplomatice, timp în care Napoleon încerca să încheie cu Prusia și Rusia tratate menite să-i confere un control mai strict asupra Europei Centrale. Tactica împăratului a determinat Prusia să declare război Franței la 1 octombrie 1806. Cum Rusia și Franța rămîneau inamice, acțiunea prusacă a marcat formarea unei a patra coaliții. Aceasta nu reprezenta o amenințare reală pentru Napoleon. La 14 octombrie el și-a trimis cei 200000 de soldați căliți în lupte împotriva prusacilor slab pregătiți pentru război. Bătăliile s-au desfășurat la Jena și Auerstadt. Luptele date în ambele locuri într-o singură zi i-au zdrobit pe prusaci. La douăzeci și șase de zile după declarația de război, Napoleon cucerea Berlinul, capitala Prusiei. Regele Frédéric Wilhelm al III-lea al Prusiei (1797-1840) s-a refugiat la Memel, localitate

aflată la 1126 km la est de granița regatului sau.

Tratatul de la Tilsit

Prusia nu cedase în față lui Napoleon, totuși pe continent numai Rusia era antrenată efectiv în război. O altă ciocnire pe viață și pe moarte între forțele franceze și cele rusești a avut loc în Prusia, la Eylau. Cu toate acestea, războiul a continuat. Armatele lui Napoleon au înaintat la nord-est de Eylau, supunându-i pe ruși la Friedland, la 14 iunie 1807. Țarul Alexandru (1801-1825) a acceptat oficial înfrângerea la 21 iunie. El și Napoleon s-au întâlnit la 25 iunie la bordul unei ambarcații de pe fluviul Nieman, unde au semnat Tratatul de la Tilsit. În timp ce împărații victorioși sau înfrinți stabileau condițiile păcii, regele Frédéric Wilhelm aștepta înspăimântat pe mal decizia lui Napoleon privind destinul Prusiei.

Marele Imperiu al Franței

Tratatul de pace încheiat și proclamațiile date de Napoleon în timpul cuceririi Europei i-au asigurat controlul asupra celei mai mari părți din continent. La Pressburg (decembrie 1805), împăratul Francisc al II-lea al Austriei a cedat provincia italiană Veneția și posesiunile de pe coasta de est a Mării Adriatice. Alți conducători din zona au suferit pierderi și mai mari. Joseph Bonaparte s-a instalat pe tronul regatului Neapole în 1806, în momentul când fratele său, Napoleon, a decretat sfârșitul domniei Bourbonilor în acest stat din sudul Italiei.

Napoleon și-a extins autoritatea imperială și spre nord. În iunie 1806 el l-a numit pe fratele său Ludovic conducător al nou-creatului regat al Olandei. La 12 iulie, Napoleon a înființat Confederația Rinului, acțiune prin care a consolidat și subordonat majoritatea statelor germane. Această extindere a puterii napoleoniene în interiorul teritoriilor germane a dus la dispariția unei extrem de vechi, deși simbolice, instituții europene. Din același motiv, la 6 august Francisc al II-lea a devenit simplu împărat al Austriei, renunțând la titlul pe care-l deținea în cadrul Sfântului Imperiu Roman, uniune formală a statelor germane întemeiată în secolul al X-lea, practic fictivă în epoca modernă.

Prin tratatul de la Tilsit, țarul rus Alexandru accepta noua hartă a Europei, stabilită prin cuceririle lui Napoleon de până la acea dată, iulie 1807. Acordul impus lui Frédéric Wilhelm al Prusiei pretindea împăratului austriac să recunoască, la rândul său, aceste schimbări teritoriale și, totodată, să limiteze armata prusacă la 42000 de soldați. Așadar, Prusia avea mai mult de pierdut. Înainte de sfârșitul verii, prusacilor li s-a pus în vedere că erau obligați să plătească Franței 120000000 de franci despăgubire de război și să cedeze teritoriul aflat la vest de fluviul Elba, acesta urmând a fi anexat Confederației Rinului, înființată de Napoleon.

Sistemul continental

În continuare, Napoleon și-a îndreptat atenția spre vest, către Peninsula Iberică. Decretul de la Berlin, emis la 21 noiembrie 1806, a desființat comerțul dintre Marea Britanie și țările continentale. Acest „sistem continental” nu putea împiedica pătrunderea mărfurilor englezești, întrucât europenii aveau nevoie de produsele industriei Britanice. Atunci când Portugalia a refuzat deschis să se supună acestei politici, Napoleon a ripostat prin trimiterea unei armate de ocupație, în noiembrie 1807. Decretul de la Berlin și trupele prezente în Portugalia nu mai lăsau nici o îndoială asupra politicii duse de Napoleon. Chiar și așa, la 17 decembrie 1807 el a emis Decretul de la Milano, prin care reafirma interzicerea comerțului dintre Marea Britanie și continent.

Regatul Spaniei

Sub domnia lui Bonaparte împăratul a continuat să înainteze către vest. În martie 1808, o armată franceză de 100000 de oameni a intrat în Spania, alungându-l de pe tron pe regele Carol al V-lea. Napoleon a oferit regatul Neapolelui generalului Joachim Murat, după care, aducându-l pe Joseph Bonaparte din statul lui aflat în sudul Italiei, l-a suit pe tronul Spaniei.

Căderea lui Napoleon

Majoritatea guvernelor monarhice europene s-au împotrivit cu înverșunare pericolului reprezentat de revoluția franceză și de politica expansionistă a lui Napoleon. Efortul de a combate această amenințare la adresa puterii lor s-a dovedit inutil în fața unei națiuni animate de elan revoluționar și de patriotism înflăcărat. În 1808, Napoleon deținea supremația pe continent. El domnea peste o Franță cu granițe extinse, controla mai multe state prin supușii pe care-i instalase pe tron și domina monarhii învinși în războaie, silindu-i să-i devină aliați.

Până în 1808, dragostea pătimașă față de patrie, care însufla curaj francezilor, nu caracteriza și națiunile din jurul Franței. O bună parte din populația vechilor state monarhice îi întâmpinase pe francezi ca pe niște eliberatori care-i scăpau de vechile regimuri represive. Burghezia din statele învecinate manifesta cea mai înflăcărată adeviziune la principiile revoluționare. În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, revoluționarii din alte țări au văzut în francezi niște aliați în atacul îndreptat împotriva monarhiei și aristocrației.

Atunci când Napoleon și-a extins sistemul asupra Europei Centrale, noii lui supuși au beneficiat de avantajele unei administrații eficiente, de Codul lui Napoleon, de abolirea privilegiilor aristocratice, de restrângerea influenței Bisericii în viața populației și de îndepărtarea restricțiilor tradiționale asupra comerțului. Monarhiile nu s-au bucurat de sprijin popular în încercarea lor de a se opune Franței. Napoleon se aștepta ca în Spania să găsească aceeași situație. Dar realitatea era cu totul alta.

Metodele de luptă ale lui Napoleon

În războaielor purtate cu armatele monarhice, Napoleon și-a dovedit în repetate rânduri geniul militar. Ca general și apoi ca împărat, el a combinat și aplicat cu măiestrie cele mai bune teorii de luptă ale acelor vremuri. Uneori, Napoleon intra în luptă dispersându-și trupele, spre a obliga inamicul să-și desfășoare forțele. Atunci trimitea pe neașteptate coloane de infanterie, care puteau străpunge liniile subțiate ale dușmanului. Prin breșă creată pătrundea cavaleria, care încercuia inamicul. De asemenea, Napoleon obișnuia să grupeze tunurile la un loc, pentru un tir concentrat și nimicitor.

Elementul surpriză, viteza și concentrarea forțelor tăceau dificilă anticiparea intențiilor lui Napoleon în încercarea de a-i opune rezistență. Planurile lui minuțioase includeau întotdeauna mai multe posibilități, astfel încât să facă față oricărei situații neprevăzute. Napoleon și-a dominat adversarii și, datorită fidelității absolute a trupelor sale. Împăratul mergea la război și înfrunta pericolul alături de soldați. O altă garanție a victoriei o constituia politica lui, contrară uzanțelor, de a distruge inamicul fără a lua prizonieri. Metodele lui Napoleon înflăcărau armata franceză și demoralizau adversarul. Totuși, nici una din ele nu a dat roade în lungul război purtat în Peninsula Iberică.

Războiul din Peninsula Iberică, 1808-1813

Populația spaniolă, alcătuită în majoritate din țărani, sprijinea monarhia și detesta regimul Bonaparte, pe care îl socotea străin. Nobilimea detesta în egală măsură doctrina liberală burgheză menținută de Napoleon în Franța și răspândită în Marele Imperiu creat de el. Spania nu avea o clasă mijlocie semnificativă numeric, care să se simtă atrasă de idealurile franceze. Practic, Sistemul continental, în numele căruia trupele lui Napoleon cotropiseră peninsula, înrăutățea condițiile economice ale spaniolilor. Ca urmare, poporul spaniol s-a ridicat la luptă.

Războiul de gherilă împotriva francezilor

De astă dată, Napoleon se confruntă cu un nou tip de inamic, care lupta cu totul altfel decât toți cei cu care avusese de-a face până atunci. Forțele de gherilă atacau pe neașteptate trupele franceze care se deplasau în interiorul țării, asediau taberele, ucideau răniții în paturile lor, apoi se înapoiau în ascunzători. Uneori, apa otrăvită sporea numărul victimelor făcute de luptătorii rezistenței spaniole. Tactica de reprimare severă nu dădea rezultate în cazul patrioților spanioli, iar Napoleon nu-și putea folosi eficient metodele care-i adu-

seseră de atâtea ori victoria împotriva armatelor compacte ale celorlalte state.

Victoria spaniolilor

Cu toate acestea, în primii ani ai războiului iberic, Napoleon a continuat să dețină pe continent o supremație la fel de absolută ca cea a Angliei pe mările europene. Totuși, războiul din peninsulă le-a oferit englezilor ocazia de a modifica această împărțire a puterii. Sir Arthur Wellesley a masat trupe englezești în Spania și la 21 august 1808 i-a înfrânt pe francezi la Vimeiro. În continuare, Napoleon s-a angajat într-un lung și costisitor război împotriva gherilei spaniole și a trupelor Britaniei. Războiul s-a încheiat cu pierderea tronului Spaniei de către Joseph Bonaparte în 1813. Până în acel moment, războiul mobilizase 400000 de francezi la sud de Pirinei. Acum era nevoie de ei în altă parte.

Rebeliunea patriotică și războiul din Germania

Trăgînd învățămintele convenite de pe urma războiului din peninsula, arhiducele Carol, comandantul armatei austriece, i-a îndemnat pe germani să se unească într-un război de eliberare națională. În aprilie 1809, el a invadat Bavaria cucerită de francezi, în fruntea unei armate de circa 200000 de oameni. Doar o mică parte din germani a răspuns la chemarea patriotică a arhiducelui. Napoleon a părăsit Spania și, la mijlocul lunii mai, a cucerit Viena, capitala Austriei. Șapte săptămîni tîrziu, împăratul francez a spulberat speranțele arhiducelui prin victoria de la Wagram, care a marcat sfîrșitul războiului. Prin tratatul de la Schonbrunn, încheiat la 14 octombrie 1809, Napoleon anexa 82875 km² din teritoriul Imperiului Austriac, cu o populație de 3500000 de locuitori.

Patriotismul prusac reprezenta o amenințare mult mai serioasă. În Europa Centrală, entuziasmul față de liberalismul francez scăzuse în momentul în care Napoleon începuse să exploateze teritoriile imperiale cu scopul de a consolida statul francez. Sistemul continental nu împiedica mărfurile englezești să pătrundă în Europa, dar, ca și în Spania, funcționa îndeajuns de bine cît să prejudicieze economia și să stîrnească nemulțumiri.

Prezența cotropitorilor străini a impulsionat patriotismul prusac, generînd, în rîndurile unei părți a intelectualității, manifestări naționaliste în sensul larg al cuvîntului, respectiv dorința de a-i alunga pe francezi și de a unifica statele germane. Aceste elemente combinate au dus la crearea unei stări potențiale de revoltă, deși de mai mică amploare decît în Spania.

Conducătorii prusaci au profitat de noul curent de opinie din teritoriile lor. Ei au eliberat șerbii, au renunțat la tradiția prin care numai nobilii puteau fi ofițeri în armată, au decretat mobilizarea generală, cu scopul de a aduna o armată cetățenească și au ameliorat situația recruților, în paralel cu alte reforme care au apropiat Prusia de concepția statului modern promovată de Iluminism. În 1813, cînd guvernarea prusacă și-a încheiat programul de reformă, statul prusac devenise un inamic de temut pentru Napoleon. Acum beneficia de sprijinul populației.

Fatala invazie a Rusiei

Tratatul de la Tilsit (1807) parafase pacea între Rusia și Franța, fără a institui și relații cordiale între cele două țări. Țarul Alexandru aspira să dobîndească controlul asupra orașului Constantinopol și, implicit, acces la Marea Mediterană. Napoleon se împotriva acestei ambiții. În plus, împăratul francez l-a provocat pe țarul Alexandru I prin acțiuni care sugerau o posibilă anexare a Poloniei la Marele Imperiu. Au existat și alte diferende care au tulburat relațiile franco-ruse, dar cele mai însemnate au fost conflictele privind Sistemul continental. Această politică afecta interesele Rusiei, întrucît economia ei predominant agrară necesita un comerț activ cu Anglia industrială.

Alexandru a ignorat din ce în ce mai mult Sistemul continental, pentru ca, în final, să-l respingă fătîș. Napoleon s-a hotărît să invadeze Rusia. În ultimele săptămîni ale primăverii anului 1812, împăratul francez a mărșăluit cu o armată de 400000 de oameni pînă la granița Rusiei, la rîul Nierman. În spatele marii armate

franceze venea o alta de rezervă, numărând 200000 de soldați. Napoleon a trecut râul împreună cu primele contingente. În următoarele zile, restul mării armate se afla pe teritoriul Rusiei.

Circa jumătate din soldații care înaintau spre Moscova erau francezi, restul fiind recrutați împotriva voinței lor din state înglobate Imperiului, ca Suedia, Olanda, Prusia, Polonia, Elveția, Austria și Italia. Rușii s-au retras din fața lor, distrugând aproape totul în cale. Napoleon plănuise să se aprovizioneze la fața locului.

Bătălia de la Borodino

Generalul rus Mihail Kutuzov a amplasat trupele țariste în dispozitiv de luptă la Borodino (7 septembrie 1812), localitate amplasată la circa 120 km la vest de Moscova. Deși au fost înfrinți, rușii au pricinuit grele pierderi francezilor. O săptămână mai târziu. Napoleon intra în Kremlin. Aici nu l-a întâmpinat nici un conducător care să se închine, orașul din jurul zidurilor Kremlinului fiind practic pustiu. A doua zi, în Moscova au izbucnit incendii care au durat aproape o săptămână și care au distrus mari cantități de provizii atât de necesare lui Napoleon.

Victoria rușilor

În primele cinci săptămâni țarul Alexandru n-a dat nici un semn că ar avea de gând să se supună. Trupele de ocupație nu puteau rămâne toată iarna în Moscova fără provizii. La 19 octombrie armata franceză a început să se retragă. Poziția armatelor rusești i-a obligat pe francezi să urmeze același traseu că la venire. Acum, ținutul devenise și mai neospitalier. Ninsoarea timpurie și viscolul neobișnuit de aspru sporeau dificultățile cu care se confruntă armata lui Napoleon. Soldații au început să moară de foame, de oboseală și de frig, pierind în zăpadă în timp ce camarazii lor abia își mai trăiau picioarele. Formațiuni de gherilă și cavaleria de cazaci a țarului Alexandru le-au provocat și mai multe pierderi. La mijlocul lunii decembrie 1812, când au ajuns din nou la râul Nieman, trupele franceze numărau mai puțin de 100000 de soldați. La vremea aceea, Napoleon se afla la Paris, pentru a aduna o armata menită s-o înlocuiască pe cea distrusă în campania din Rusia. Printre soldați se numărau mulți recruți încă adolescenți.

Cucerirea Franței lui Napoleon

În 1813, Napoleon s-a confruntat cu o nouă și temută coaliție. Austria, Prusia, Rusia și Suedia au atacat trupele franceze lipsite de experiență la Leipzig. Bătălia a durat trei zile, soldându-se cu o înfrângere zdrobitoare pentru Napoleon. În luna următoare, armatele engleze și spaniole au atacat Franța dinspre sud. La sfârșitul lunii martie 1814 trupele coaliției au ocupat Parisul și împăratul a fost silit să abdice. Învingătorii i-au îngăduit lui Napoleon să-și păstreze titlul imperial, în schimb l-au exilat pe insula Elba, de pe coasta italiană. Pe tronul Franței a fost adus Ludovic al XVIII-lea, Bourbon, frate cu Ludovic al XVI-lea.

Cele o sută de zile

Exilul lui Napoleon și restaurația dinastiei Bourbon nu au reușit să înlăture amenințarea pe care o reprezenta Napoleon pentru Europa monarhistă. La 1 martie 1815, zece luni după debarcarea pe Elba, împăratul a invadat sudul Franței cu mai puțin de 2000 de oameni. Regele Ludovic a trimis o armată ca să-l zdrobească pe Napoleon. Ajunse în față împăratului, trupele regale i-au jurat credință. La 20 mai. Napoleon a cucerit Parisul, începându-și cea de-a doua domnie, care a durat aproximativ 100 de zile.

Waterloo

Din nou la cîrmă Franței, împăratul a strîns o nouă armată, cu care a cîștigat Belgia. La început a raportat victorii asupra trupelor de coaliție, care acum includeau principalele state europene. Atacul dat de Napoleon împotriva englezilor la Waterloo, pe 18 iunie 1815, l-a dus la un pas de o nouă victorie. Însă armata comandată de ducele de Wellington (fostul Sir Arthur Wellesley) a rezistat eroic toată ziua, după care au sosit prusacii, care au decis soarta lui Napoleon. Aceasta a fost ultima sa bătălie. Napoleon s-a predat

englezilor, care i-au refuzat cererea de a se retrage în Marea Britanie. Ei l-au exilat pe insula Sf. Elena, la peste 1600 km de coasta sud-vestică a Africii, unde a murit în anul 1821.

Revoluționarii francezi dinaintea de 1795 au desființat vechea ordine socio-politică din țara lor, acest pas spre modernizare reprezentând o amenințare imediată pentru instituțiile aristocratice și monarhice din întreaga Europă. Conflictul inerent dintre Franța și statele regaliste a condus la un război greu, purtat pe toată durata republicii conservatoare, respectiv Directoratul (1795-1799). Incapacitatea acestei guvernări de a câștiga fie războiul, fie un sprijin larg din partea populației, i-a determinat pe francezi să-l susțină pe Napoleon, erou militar care le putea aduce victoria dincolo de granițe, punând totodată capăt haosului din interior.

Noul conducător s-a îndepărtat atât de democrația iacobină cât și de ideea liberală timpurie a auto-guvernării în folosul mării burghezii. El a creat un nou sistem, Consulatul, în care aparențele republicane ascundeau un sistem în esență dictatorial; Napoleon a renunțat curînd la guvernarea reprezentativă. În 1804 el s-a proclamat împărat pe viață și întemeietor al unei noi dinastii ereditare.

În primii ani de domnie, Napoleon a o ferit poporului pacea mult dorită. Cea mai mare parte a populației era mulțumită, puținii răzvrătiți fiind reduși la tăcere. Războiul a luat și el sfîrșit, dar nu pentru mult timp. Însă Napoleon nu a lăsat ca această liniște să domnească prea multă vreme pe cîmpul de luptă, întrucît năzuia să fie împărat nu numai peste francezi.

Napoleon a inițiat o campanie de războaie și de edificare a imperiului nemaiîntîlnită pînă atunci în Europa. Armata franceză a cucerit continentul, cucerind pînă în 1808 cea mai mare parte a teritoriului dintre Oceanul Atlantic și granițele vestice ale Rusiei. La început, acea parte a populației din statele monarhice învecinate, care aderă la valorile liberale burgheze ale francezilor, l-a susținut pe noul conducător, submitînd rezistența regaliștilor.

În 1808, cînd Napoleon a încercat să-și extindă supremația asupra Peninsulei Iberice, s-a confruntat cu o amplă mișcare de rezistență populară, în special din partea spaniolilor, care erau susținători ai regelui și ai tradiției. Populația Europei Centrale a adoptat și ea o atitudine ostilă, pe măsură ce liberalismul francez devenea tot mai străin de ea și mai opresiv.

Tentativele lui Napoleon în a-i ataca pe englezi stopîndu-le exporturile pe continent i-au nemulțumit și mai mult pe supușii europeni ai împăratului, datorită privațiunilor pe care le aveau de suferit. Întrucît țarul Rusiei a refuzat să sprijine blocada inițiată împotriva importurilor englezești, în 1812 Napoleon a invadat întinsul imperiu al acestuia.

Împăratul francez a pierdut cea mai mare parte a mării sale armate, soldații căzînd victime frigului, foamei și tacticii de gherilă a rușilor. În continuare, o mare coalitie de state monarhiste europene l-a hăituit pe Napoleon pînă la victoria finală asupra lui, renumită ca Waterloo. În 1815.

După Waterloo, Napoleon a dispărut de pe scena Europei, fiind exilat în largul Oceanului Atlantic, de unde nu s-a mai înapoiat niciodată. Dar loviturile pe care le-a dat Vechiului Regim au continuat să reverbereze și după îndepărtarea dictatorului progresist. Monarhiile l-au oprit pe Napoleon, dar nu au putut stăvili forțele modernismului politic pe care acesta le-a declanșat în Europa.

Europa la 1815

Capitolul 6

O tentativă de restaurarea vechiului regim, 1814-1829

1744 Se naște Johann von Herder (1744-1803), adept al naționalismului cultural

1774 Johann von Goethe publică *Suferințele tânărului Werther*

1776 Jeremy Bentham (1748-1832), economist liberal care a lansat ideea de „utilitarism”, începe să-și exercite influența asupra gândirii europene

1789 Talleyrand (1754-1838) intră în diplomatie în slujba Franței; în 1814-1815 își reprezintă țara la Congresul de la Viena

1790 Este publicată lucrarea lui Edmund Burke, *Reflecții pe marginea Revoluției din Franța*

1798 Thomas Malthus scrie lucrarea *Eseu asupra legii populației*. Se naște pictorul francez Eugène Delacroix (1798-1863)

1809 Mettemich (1773-1859) devine ministru de externe al Austriei

1810 Se naște compozitorul romantic german Robert Schumann (1810-1856)

1812 Viconte Castlereagh (1769-1822) ocupă funcția de ministru de externe al Marii Britanii, calitate în care își reprezintă țara la Congresul de la Viena

mai 1814 Se încheie Tratatul de la Paris, după prima înfrângere a lui Napoleon

1814–1821 Congresul de la Viena. Sînt adoptate documentele finale ale Congresului de la Viena; ia ființă Sfînta Alianță. Se încheie al doilea Tratat de la Paris. După întoarcerea lui Napoleon și înfrîngerea lui la Waterloo David Ricardo publică *Despre principiul economiei politice și cel al impozitării*. Se întrunește Congresul din Aix-la-Chapelle. În Spania izbucnește o revoltă liberală. Se întrunește Congresul de la Troppau, care continuă pînă la încheierea definitivă a lucrărilor, la Laibach. În 1821 în Grecia izbucnește războiul de independență. Se întrunește Congresul de la Viena. Monarhiile europene înăbușă revolta din Spania. Tratatul de la Adrianopol consfințește eliberarea Greciei de sub Imperiul Otoman.

În timpul Iluminismului, adversarii și susținătorii Vechiului Regim se confruntaseră mai ales în planul ideilor. După 1789, conflictul s-a extins brusc și în sfera politicului, iar în cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea a continuat sub forma unei lupte în egală măsură politică și ideologică. După 1790, numeroși adversari ai tradiției au atacat vechea orînduire prin intermediul unor forme oarecum noi de liberalism și naționalism. Alții s-au orientat către o doctrină și mai radicală: socialismul.

Teoriile pe baza cărora era criticat Vechiul Regim se inspirau de regulă din principii și concepte iluministe ca rațiunea și Legea Naturii. În intervalul de timp cuprins între 1790 și 1850, majoritatea intelectualelor și a artiștilor, chiar dacă nu sprijineau instituțiile sociale tradiționale, au respins Iluminismul ca fiind inuman de mecanicist. Ei s-au numit romantici, adică teoreticieni în viziunea cărora sensibilitatea poate dezvălui mai multe adevăruri decît rațiunea.

Ca replică a Iluminismului, romantismul contracara cumva atacul intelectual la adresa Vechiului Regim. Cu toate acestea, a existat un efort direct și conștient de reinstaurare și menținere a vechilor tradiții concretizate în conservatorism, un nou curent de idei apărut în deceniul al nouălea al secolului al XVIII-lea.

După exilarea lui Napoleon, lupta politică de restaurare a Vechiului Regim a început la Viena în 1814. În acel an, în capitala Austriei s-au adunat reprezentanți ai tuturor statelor europene, pentru a participa la un congres convocat cu scopul de a restaura pe cît posibil vechiul sistem socio-politic, după douăzeci și cinci de ani de revoluție și război. O mare parte din documentele și deciziile congresului, precum și din evenimentele influențate de această întrunire de la Viena, demonstrează că liderii europeni respingeau unele idei moderne, acceptînd în schimb altele. În majoritatea cazurilor, concepțiile și acțiunile lor reflectau decizia de a lupta împotriva ideologiilor schimbării – liberalismul, naționalismul și socialismul și de a opta pentru conservatorism.

Idei europene moderne

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, conflictul de idei dintre europeni se manifestă uneori în rîndul unor grupări distincte de intelectuali, cum ar fi liberalii sau conservatorii. De exemplu, o importantă controversă s-a iscat printre liberali cu privire la oportunitatea intervenției guvernului în sprijinul populației afectate de consecințele industrializării. Totuși, de regulă, teoreticienii aflați în polemică aparțineau unor facțiuni intelectuale bine definite.

Suporterii liberalismului, socialismului și naționalismului îmbrățișau convingeri care-i puneau în con-

flict cu apărătorii vechii ordini. Romanticii condamnau principiile iluministe, propovăduind o concepție total diferită despre existență. Conservatorii au elaborat o justificare teoretică modernă pentru sistemul social tradițional, înfruntând astfel liberalismul de pe poziții de forță. În deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, cele mai importante controverse intelectuale erau de fapt o confruntare de idei moderne, nu o dispută între idei vechi și noi, cum se întâmplase în epoca Iluminismului.

Liberalismul la începutul secolului al XIX-lea

Crezul liberal generat de Iluminism și pus în practică în etapa moderată a Revoluției franceze era extrem de favorabil burgheziei. Adepții liberalismului pledau în favoarea creării unor condiții adecvate pentru ca persoanele cele mai dotate și mai dinamice să se poată ridica în fruntea societății, spre a conduce sau a lucra liber în afaceri, scutite de restricțiile impuse de tradiție sau de legi.

În primii ani ai secolului al XIX-lea, liberalii din Franța și din alte țări au început să se preocupe de formarea unor parlamente menite să pună în practică autoguvernarea și de elaborarea unor constituții în scopul consfințirii drepturilor individuale, în care ei credeau atât de mult: libertatea individuală, libertatea de opinie și de expresie, precum și utilizarea profitabilă a proprietății.

Thomas Malthus (1766-1834)

Confrunțați cu realitățile dure ale revoluției industriale, intelectualii Britaniei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea au reconsiderat liberalismul, dându-i uneori o direcție cu totul diferită. La începutul carierei sale, Thomas Malthus a prezentat o viziune liberală asupra științei economice din epoca industrială, care avea să influențeze profund gândirea economică vreme de mai multe generații. Lucrarea sa *Eseu asupra legii populației* (1798) susținea că necesitățile de hrană și alte nevoi vitale cresc în proporție aritmetică, în timp ce oamenii se înmulțesc în proporție geometrică, cu alte cuvinte, numărul lor se multiplică. Ca urmare, în opinia acestui fondator al „tristei științe” (economia liberală), masele muncitoare erau sortite să trăiască veșnic în sărăcie, în cel mai bun caz, acestea puteau spera într-o ușoară ameliorare a existenței lor prin controlarea impulsurilor sexuale. Industriașii liberali burghezi au primit cu încântare acest argument împotriva ajutorului de stat pentru sărăcime care, totodată, justifică traiul mizer al clasei muncitoare. Astfel, Malthus a furnizat o importantă completare la teoria liberală a *laissez-faire*-ului. Dar, în același timp, el s-a îndepărtat mult de ideea liberală tradițională a progresului fără sfârșit.

David Ricardo (1722-1823)

David Ricardo, alt economist liberal, a insistat și mai mult asupra vieții grele a muncitorilor din industrie, în lucrarea publicată în 1817 și intitulată *Despre principiul economiei politice și al impozitării*. El a dezvoltat ideile lui Malthus afirmând că, ori de câte ori creșteau salariile, muncitorii reacționau în planul reproducerii făcând mai mulți copii, care ulterior inundau piața forței de muncă și determinau o scădere a salariilor. Această „Lege de fier a salarizării” își făcea un titlu de glorie din remunerarea cât mai proastă a muncitorilor.

Utilitarismul lui Jeremy Bentham (1748-1832)

Malthus și Ricardo eliminaseră accentele optimiste din gândirea liberală. În lucrările elaborate începând cu anul 1776, Jeremy Bentham s-a inspirat și el din noile curente intelectuale și realități industriale, însă într-un mod cu totul diferit față de Malthus și Ricardo. Bentham a urmat direcția preconizată de Rousseau, concepând o formă de liberalism care făcea abstracție de teoria Legii Naturii. El nega existența unor astfel de coduri naturale, afirmând că ființele umane sînt dominate de tendința firească de a căuta plăcerea și a evita durerea.

Această universală dorință de plăceri, conchidea Bentham, indică un principiu care trebuia să guverneze funcționarea societății. Conducătorii erau obligați să acționeze astfel încît să facă „cît mai mult bine unui

număr cât mai mare de oameni”. În opinia lui Bentham, legiuitorii puteau aplica acest principiu al „utilității” pe baza unor date statistice precise, menite să determine ce anume ar întruni sufragiile majorității populației.

Bentham începea prin a respinge teoria Legii Naturii, atât de dragă liberalilor iluminiști. Doctrina utilitarismului prezentată de el se deosebea de ideile liberale anterioare prin accentul pus pe acțiunile benefice pentru „majoritatea populației”. Manifestînd această preocupare pentru grup, Bentham se abătea de la principiile liberalismului individual, fără însă a-l respinge. Obiectivul său fundamental continua să fie același ca al liberalismului: libertatea individuală. Bentham își păstra încrederea în autoguvernare, susținînd că reprezentanții aleși în parlament trebuiau să decidă cele mai benefice politici sociale. În sfîrșit, în pofida acestor semnificative modificări aduse doctrinei liberalismului, Bentham rămînea fidel uneia dintre cele mai vechi premise ale acestui curent: economia liberă (*laissez-faire*).

Socialismul

Cîțiva critici ai societății de la începutul secolului al XIX-lea respingeau atât vechiul regim, cât și liberalismul. În loc să sprijine fie societatea aristocratică tradițională, fie alternativa burgheză modernă, ci vorbeau în numele maselor muncitorești care păreau destinate să sufere, indiferent cine se afla la putere, nobili sau oameni de afaceri. Acești gînditori, care se autointitulau „socialiști”, puneau suferințele maselor pe seama contemporanilor care în mod greșit optau pentru producție în locul repartizării echitabile a bunurilor, pentru competiție în loc de cooperare, pentru individualism în loc de sentimentul comunității. Fondatorii socialismului modern propuneau o varietate de soluții pentru rezolvarea acestor probleme.

Henri de Saint-Simon (1760-1825)

Scrierile teoreticianului francez Saint-Simon reflectau convingerea tipic socialistă că oamenii sînt înclinați prin firea lor să facă lucruri bune și că acest comportament inerent ființei umane putea transforma societatea. Mai precis, el argumenta că, printr-un studiu științific al condițiilor, clasele sociale care beneficiau deja de avantajele modernizării economice puteau învăța cum să ajute muncitorimea din industrie, aflată încă într-o stare de mizerie. În continuare, Saint-Simon afirma că, o dată puși la curent cu situația, membrii prosperi ai societății îi vor ajuta pe cei nevoiași să progreseze atât material, cât și spiritual. Astfel, toți se puteau bucura de un paradis industrial modern.

Charles Fourier (1772-1837)

Fourier, tot socialist francez, manifesta aceeași încredere în capacitatea omului de a-și ajuta semenii, însă idealul lui de societate se deosebea substanțial de cel al lui Saint-Simon. După Fourier, nu orașele industriale ci micile comunități independente reprezentau mediul în care, în mod firesc, apărea tendința spre împărțirea responsabilităților și bunurilor, ceea ce în ultimă instanță aducea fericirea. Modelul de societate recomandat de Fourier pentru realizarea unei existențe fericite cuprindea mai multe comunități mici, numite falansterie, fiecare alcătuită din circa 400 de familii, care dețineau în comun instituții esențiale ca școala și lăcașurile de învățămînt. Cetățenii falansterului treceau periodic de la munci plăcute la altele mai puțin plăcute dar necesare, pentru a rămîne fericiți și a evita plictiseala. Din fericire pentru adulți, muncile neplăcute pe care le efectuau ocazional nu trebuiau să includă strîngerea gunoiului. Fourier presupunea că celor mici le plăcea atât de mult să se tăvălească în murdărie încît puteau fi sanitarii falansterului.

Robert Owen (1771-1858)

Robert Owen era proprietarul unei filaturi prospere din Scoția, însă și pe el, ca și pe Saint-Simon și Fourier, îl întrista starea precară a clasei muncitoare. El a propus drept model micile cooperative industriale, combinînd cumva viziunile celor doi socialiști francezi. Owen și-a pus în practică ideile cu destul succes în New Lanark, Scoția, la începutul secolului al XIX-lea; în schimb, comunitatea socialistă industrială experimentală, întemeiată de el în New Harmony, Indiana, după 1820 nu a durat decît cîțiva ani, pentru că, în final,

stările conflictuale au pus capăt acestei inițiative.

Deși spre sfârșitul secolului al XIX-lea socialismul sub diverse forme a câștigat numeroși adepți, relativ puțini au aderat la ideile acestor trei precursori. Majoritatea adversarilor dinaintea de 1850 ai Vechiului Regim au preferat liberalismul, naționalismul sau o combinație a celor două curente.

Naționalismul

Înainte de Revoluția franceză, limba vorbită pe un teritoriu întins și cultura unificatoare, născută dintr-o îndelungată istorie comună, puseseră bazele ideologiei naționaliste în Franța. O dată create condițiile, naționalismul a prins contur pe măsură ce francezii începeau să se considere o națiune cu moștenire istorică unică.

Naționalismul francez s-a dezvoltat în paralel cu convingerea că națiunea și guvernarea ei erau proprietăți de drept ale întregului popor. Acest spirit naționalist s-a accentuat puternic în timpul etapei radicale a revoluției, când regaliștii încercau să distingă noua orînduire din Franța. Masele și conducătorii lor aveau o cauză comună, specific franceză, în numele căreia erau dispuși să lupte pînă la ultima suflare.

Această credință într-o anumită misiune istorică, deseori întîlnită în gîndirea naționalistă, a inspirat națiunea franceză revoluționară să pornească la cucerirea Europei. Ulterior, imperialismul francez a declanșat reacții naționaliste pe întregul continent. Mai tîrziu, naționalismul s-a dezvoltat și în alte țări, așa cum se dezvoltase mai înainte în Franța. Naționaliștii din întreaga Europă învățaseră mult de la francezi despre natura și forța naționalismului modern.

Naționalismul cultural în Germania

Johann von Herder (1744-1803) îi îndemna pe germanii din toate statele să-și recunoască, să-și absoarbă și să-și dezvolte reciproc cultura. Individul, susținea el, nu putea exista cu adevărat decît prin limba, credințele populare și literatura comunității din care făcea parte.

Herder nu pleda în favoarea unirii națiunii culturale pentru a forma un stat. Totuși, ideile lui au stimulat cristalizarea spiritului național în rîndurile intelectualilor germani pe care îi îndemna să formeze un stat național pentru a da ripostă cuvenită imperialismului francez. Herder a contribuit și la răspîndirea unei idei care în secolul al XIX-lea a găsit un teren foarte fertil dincolo de granițele Germaniei, îndeosebi în regiunile cu populație de origine slavă. După 1815, naționalismul care începea să se manifeste în centrul și sud-estul Europei a incitat în permanență populația la revoltă. Vechile state din zonă, îndeosebi Imperiul Austriac multinațional, s-au văzut amenințate cu pieirea. În cele din urmă, ele aveau să cadă victima naționalismului, cea mai puternică dintre toate ideologiile moderne.

Naționalismul liberal

În timpul Revoluției franceze, sentimentele naționale și liberalismul s-au împletit armonios în gîndirea girondinilor și a altor facțiuni. Acestea pledau pentru o națiune unită, guvernată de toți cetățenii francezi. Liberal-naționaliștii cereau o constituție care să garanteze drepturile individuale universale. De asemenea, ei doreau ca toți cetățenii să se mobilizeze ca să-și apere țara sau să promoveze modul de viață din țara lor. Între 1815 și 1848, naționaliștii din centrul și estul Europei împărtășeau convingeri aproape similare. Neavînd un stat național, ei militau pentru formarea lui și pentru instaurarea unui sistem liberal de guvernare în cadrul noii națiuni. Pe toată durata primei jumătăți a secolului al XIX-lea liberalismul a reprezentat o puternică forță a schimbării în Franța, în timp ce în Europa Centrală și Răsăriteană aceasta ideologie, asociată cu naționalismul, alcătua o combinație revoluționară explozivă.

Romantismul

Ideile liberale își aveau originea în Iluminism, care puneau accentul pe rațiune, socotind-o trăsătura specifică umanității. Deși între sfârșitul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea liberalismul a

continuat să atragă numeroși adepți, raționalismul iluminist și-a pierdut influența în rîndul elitei intelectuale și culturale a epocii. Iluminismul a făcut loc romantismului, instituind o eră în care majoritatea artiștilor, scriitorilor și teoreticienilor au tăgăduit că omenirea ar putea descoperi adevărul cu ajutorul rațiunii.

Raționaliștii iluminiști disprețuiau Evul Mediu pentru misticismul și superstițiile lui. Romanticii admira epoca medievală, criticînd concepția excesiv de intelectualizată și mecanicistă despre omenire și natură a iluminiștilor.

Atașamentul romanticilor pentru această epocă îndepărtată reiese și din originea cuvîntului ales pentru a le ilustra concepția. El derivă din denumirea unei forme literare medievale, poemul epico-eroic al secolului al XII-lea.

Literatura eroică a Evului Mediu descria cu lux de amănunte sentimentele autorului. Frivolitate, tristețe, iubire, ură, toate trăirile poetului meritau să fie puse în versuri. Romanticii moderni împărtășeau întru totul ideea de a deplasa accentul pe emoție. Ei considerau că rațiunea era de folos omenirii în procesul de cunoaștere și înțelegere, în schimb sentimentele dezvăluiau cu mult mai mult. Așadar, din punctul de vedere al romanticilor, Les philosophes ignoraseră cea mai importantă însușire omenească și, totodată, rataseră cea mai sigură cale către adevăr.

Viziunea romantică despre individ, natura și societate

Romanticii dezaproba și în alte privințe concepția iluministă despre omenire. În epoca romantică, interesul se îndrepta în primul rînd către individ. Totuși, noul mod de percepere a individualismului se deosebea radical de cel iluminist. Romanticii considerau fiecare individ ca fiind unic. Oamenii nu se nasc înzestrați de la natură cu aceleași particularități. Diferențele dintre ei sînt inevitabile, întrucît nu e vorba de mașini, ci de ființe umane cu suflet și cu sentimente. Aceste fapte spirituale de o infinită diversitate au nevoie de libertate, nu fiindcă ar fi fost un dat al Legii Naturii, ci pentru a-și explora universul lăuntric și a cunoaște natura. Numai așa se poate forma ființa umană cu adevărat creatoare.

Natura, de la care individul avea atît de mult de învățat, era și ea văzută de romantici cu totul altfel decît de philosophes. În ideile acestei noi generații culturale se contura o lume naturală organică plină de viață și mister. Se pusese capăt imaginilor mecaniciste ale Iluminismului. Dumnezeu ca ființă spirituală se implica în crearea și funcționarea universului. Creatorul nu mai era mecanicul suprem, care construise universul, lăsîndu-l apoi în seama unor forțe impersonale.

Romanticii socoteau greșite atît ideea de societate, cît și pe cea de Dumnezeu așa cum fuseseră promovate de philosophes. În lumea concepută de romantici, societățile umane, ca și natura, aveau un caracter organic. Ele se dezvoltau în timp, fiecare cu particularitățile sale distincte. Prin urmare, intelectualii nu le puteau clasifica din punct de vedere științific și nici analiza defectele, elaborînd proiecte pentru o societate nouă și mai bună. Înțelegerea orînduirii sociale necesita studierea fiecărui popor în parte și cercetarea trăsăturilor sale exterioare și interioare prin prisma folclorului și a istoriei.

Artele în epoca romantică

Tendința reformistă decurgea în mod firesc din concepția iluministă. În cele din urmă, romantismul s-a caracterizat și printr-o stare de spirit revoluționară. Cîțiva reprezentanți de frunte ai romantismului au respins premisele iluministe, adoptînd în schimb liberalismul și chiar sprijinind revoluția ca mijloc de realizare a idealurilor proprii. Alții se opuneau cu îndîrjire ideii de liberalism, reformă și revoluție.

Un contrast și mai profund exista între philosophes și romantici, fiind oglindit de scrierile prin care exponenții celor două curente își exprimau vederile. Intelectualii iluminiști ofereau, de regulă, tratate seci despre politică, societate și natura umană. Romanticii recurgeau de cele mai multe ori la arte, în special la poezie, spre a-și exprima ideile și sentimentele.

Literatură în perioada în care gîndirea și artele sînt dominate de ficțiune, literatura respectivă va pune accentul pe emoție, dar nu neapărat pe iubire. Totuși, literatura romantică se axează deseori pe sentimentul

de dragoste, de pildă creația poetului rus Alexandr Pușkin sau romanul scriitorului german Johann von Goethe, *Suferințele tânărului Werther* (1774). Pentru mulți romantici, iubirea pentru o ființă de sex opus era exprimată în scrieri mai puțin pătimase decât acelea inspirate de dragostea pentru natură. Versurile poezilor englezi George Gordon, lord Byron și Percy Bysshe Shelley ilustrează pregnant această dragoste pentru frumusețile și forțele naturii.

Poate că romanticii nu îndrăgeau la fel demult supranaturalul, însă îl găseau extrem de interesant, atitudine reflectată de Faust, al lui Goethe (1808), *Frankenstein*, scris de Mary Shelley (1818) și *Demonul* lui Mihail Lermontov (1841). Indiferent de subiectul abordat, romanticii încălcau cu bună știință canoanele literare adoptate de generațiile precedente. Revolta artistică exercita o mare atracție asupra lor, spre deosebire de reformismul social.

Muzica

Tendința constantă către revolta culturală a afectat în aceeași măsură cu literatura și muzica romantică. Tradiția impunea ca expresia muzicală să îmbrace anumite forme fixe, guvernate mai curînd de intelect decât de sensibilitate. Franz Schubert (1797-1828), Robert Schumann (1810-1856), Frédéric Chopin (1810-1849) și alți muzicieni romantici au încălcat în mod deliberat această tradiție. Ei au compus într-un stil extrem de personal, cerință care în timpurile moderne se impune oricărui artist autentic. Mai presus de orice, spre deosebire de predecesorii lor, compozitorii romantici își comunicau sentimentele legate de locuri exotice, experiențe emoționante și orice putea genera simțăminte care să merite să fie exprimate.

Arta

Același spirit cultural rebel și emoțional a triumfat în arta acestui secol. Artiștii au ignorat standardele trecutului și au portretizat viziunile lor asupra a ceea ce au văzut sau și-au imaginat. În acest context, Théodore Géricault expune sentimentele sale despre războaiele napoleoniene, în picturi ca: *Soldați răniți în car*. Eugène Delacroix (1798-1863) și-a imaginat Evul Mediu în pictura sa *Intrarea cruciaților în Constantinopol*. Lucrările acestora și ale altor pictori romantici indica o urgență a mai multor idei moderne ale expresiei artistice.

Conservatorismul

În pofida caracterului de revoltă culturală, romantismul a apărut ca reacție la curentele intelectuale care contribuiseră la crearea climatului social extrem de revoluționar de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Impactul mișcărilor sociale, care a accentuat tendința personalităților culturale de a pune sub semnul întrebării principiile iluministe, a stimulat o reacție și mai generalizată împotriva Revoluției franceze și a lui Napoleon. Apariția ideologiei conservatoare a fost cea mai vehementă formă de condamnare a revoluției și totodată cea mai completă descriere a unei viziuni sociale alternative.

Edmund Burke (1729-1797)

Regaliștii francezi abia avuseseră răgazul să-și dea seama de vremurile de restriște care se întrezăreau, cînd Edmund Burke și-a publicat protestul față de cauză rebelilor, prevestind teroarea care va urma. În *Reflecții pe marginea Revoluției din Franța* (1790), acest gînditor și lider politic englez le explică compatrioților săi absurditatea ideii de a distruge o veche ordine socială spre a o înlocui cu o invenție contemporană. Burke afirma că orice încercare de a urma îndemnurile rațiunii umane în dauna tradiției va duce la o mare vărsare de sînge și la despotism militar.

Adept al respectării tradiției, Burke susținea că tot ce avea rădăcini în trecutul îndepărtat devenea parte a unei societăți active, îndepărtarea unui element al acestei structuri organice, chiar dacă era vorba de o instituție sau o practică vizibil deficitară, amenința să ducă la dezastru. Progresul nu putea rezulta decât dintr-un proces lent și prudent, asemănător maturizării unei plante. Ideile lui Burke au devenit baza unei

ideologii extrem de influențe care a ajuns la apogeu în secolul al XIX-lea.

Principiile conservatorismului

Conservatorismul era diametral opus tuturor preceptelor de bază ale liberalismului și, la fel ca scrierile lui Edmund Burke, pretindea respectarea ordinii tradiționale. Așadar, în conformitate cu vechile norme, adepții acestei ideologii susțineau că fiecare om trebuia să-și accepte poziția moștenită în ierarhia socială. Principiul ierarhiei, precum și precedentul istoric demonstau necesitatea respectării autorității. De la masele aflate la baza piramidei până la aristocrații din vârful ei, fiecare trebuia să-și asculte superiorii, îndeosebi pe conducătorul uns de Dumnezeu, regele. În opinia conservatorilor, respingerea tradiției ar fi dus la haos.

Argumentele în favoarea respectării principiilor generale ale ierarhiei și autorității dezvăluiau principalele preocupări ale conservatorilor în această epocă: menținerea aristocrației și a monarhiei, în conformitate atât cu doctrinele abstracte, cât și cu valorile lor sociale specifice, conservatorii susțineau că Biserica creștină istorică trebuia să-și recapete și să-și păstreze supremația spirituală; că oamenii să trăiască într-un sistem bazat pe autoritate și ierarhie morală, socială și politică. Prin respectarea cuvântului Bisericii erau contracarate pornirile distructive ale omenirii, datorate răului existent în firea umană.

Majoritatea ideilor conservatoare se împleteau într-o doctrină antiliberală coerentă, concepută spre a zădărnici intențiile liberalilor de a întemeia o nouă societate, în conformitate cu propria lor doctrină. Până în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea conservatorii au trebuit să lupte susținut împotriva unei alte forțe care dorea să schimbe ordinea europeană tradițională: naționalismul.

Tendința tot mai accentuată a Europei Centrale și de Est de a se constitui în state bazate pe criteriul naționalității a determinat o reacție puternic ostilă din partea apărătorilor vechii tradiții, întrucât întemeierea statului național ar fi dus la dispariția structurii politice de care considerau că depinde existența lor. Spre a înrăutăți și mai mult lucrurile, în aceste decenii naționaliștii au optat pentru liberalismul noilor sisteme.

Pactul european

Adepții regaliști și aristocrați ai conservatorismului din toate statele aflate în război în anul 1814 s-au întrunit în luna septembrie a aceluiași an în capitala Austriei. După exilarea lui Napoleon pe insula Elba și readucerea regelui Ludovic al XVIII-lea pe tronul Franței, coaliția care-l răsturnase pe împăratul revoluționar a invitat toate statele implicate în războiul recent încheiat, chiar și Franța, să-și trimită reprezentanți la Viena.

Cei care au răspuns invitației au înțeles că se vor întruni în cadrul unui „congres” care va decide structura Europei post-napoleonice. Înainte de încheierea lucrărilor Congresului de la Viena, în iunie 1815, delegații au căzut de acord asupra frontierelor, așa cum era de prevăzut. După încheierea Congresului oficial de la Viena, promotorii „Pactului european”, cum mai era numită Alianța celor patru, au convenit asupra unui sistem de relații permanente. Acest plan demonstra intenția transformării Pactului european dintr-o alianță încheiată în scopul de a înfrânge Franța într-o instituție de menținere a păcii. Lucrările Congresului și Pactul european au instaurat între statele europene o perioadă de pace lungă de patruzeci de ani.

Congresul de la Viena

Statele membre ale Alianței celor patru care susținuseră bătălia împotriva Franței, Anglia, Rusia, Austria și Prusia au dominat lucrările Congresului de la Viena. Aceste națiuni urmăreau să instituie un echilibru al puterii în Europa astfel încât să poată fi menținută pacea. În conformitate cu acest principiu, ele au început prin a încheia cu Franța un tratat extrem de avantajos pentru ca regalitatea restaurată să aibă forța necesară asigurării unui echilibru.

Tratatul de la Paris (mai 1814), care a pus capăt războiului dintre Franța și Coaliție, retrasa granițele Franței așa cum fuseseră la 1 noiembrie 1792. Potrivit acestei prevederi, Franței îi reveneau regiuni recent cucerite, cu Olanda luată de la austrieci, iar Marii Britanii se restituiau majoritatea coloniilor pierdute în

război. De asemenea, Franța era scutită de plată despăgubirilor datorate în urma devastatorului conflict. Aceste prevederi de pace demonstau că liderii conservatori ai epocii intenționau să reinstaureze vechea ordine, dar nu exact ca înainte. Ei erau dispuși să accepte schimbări deosebit de semnificative și să adopte politici menite să perpetueze tipul de societate pe care-l preferau. Acești conservatori nu s-au opus în totalitate înnoirii.

Conducătorii marilor puteri

Lungile și înflăcăratele tratative ale reprezentanților Austriei, Angliei, Rusiei și Prusiei s-au purtat în secret. Împăratul Austriei, Francisc, a oferit nenumărate distracții delegaților la Congres care nu luau parte la negocieri, dar nu a reușit să-i înduplece. Protestele lor nu au avut prea mare efect. Așadar, au continuat să danseze și să participe la dineuri, în timp ce o mână de politicieni decidea soarta Europei.

Prințul Klemens von Metternich (1773-1859)

Ministrul de externe al Austriei, aristocrat elegant și sigur de sine, a preluat afacerile externe ale Austriei în 1809. Când Congresul s-a întrunit la Viena, Metternich a ținut sub control și acest eveniment. El a dominat relațiile între statele europene de la data Congresului și până la mijlocul secolului al XIX-lea. În desfășurarea tratativelor de la Viena, ministrul de externe austriac a urmat până la un punct politica „legitimității”, pledind pentru întronarea și păstrarea dinastiilor tradiționale. Acest principiu era în acord cu profundul său devotament față de perpetuarea Imperiului Habsburgic austriac. Cu toate acestea, uneori a făcut abstracție de principiul legitimității și a inițiat politici mai delicate pentru supraviețuirea statului austriac. Pentru a apăra Imperiul, prințul Metternich intenționa în primul rând să țină în frâu Franța, să echilibreze puterea între state astfel încât să nu se poată cuceri unele pe altele și să înăbușe liberalismul și naționalismul.

Viconte Castlereagh (1769-1822), ministrul de externe al Marii Britanii

În 1812, când a început campania finală împotriva lui Napoleon, viconte Castlereagh a fost numit ministru de externe al Angliei. În această etapă a războiului, condusă de Castlereagh, englezii au avut cheltuieli mai mari decât alte state. În virtutea rolului pe care l-a jucat, viconte s-a bucurat de o mare influență în Congresul de la Viena. El s-a servit în mare parte de această autoritate în scopuri similare celor urmărite de Metternich, numai că s-a opus propunerii de reprimare a mișcărilor liberale și naționaliste. (Această politică a izvorât din înțelegerea faptului că prăbușirea vechilor regimuri deschidea uneori calea comerțului Britanie.) Englezii se deosebeau considerabil de ceilalți membri ai Alianței prin absența interesului față de anexările de teritorii. Rusia și Prusia erau dornice să acapareze noi ținuturi, însă Anglia și Austria le-au înfrînat ambițiile, mergând până la amenințarea cu războiul.

Țarul Rusiei și pretențiile asupra Poloniei

La negocierile de la Viena a participat însuși țarul Alexandru al Rusiei, nu unul dintre slujbașii săi oficiali. În urma dezmembrării Poloniei teritoriul acestei țări fusese împărțit între Austria, Prusia și Rusia. Acum, Alexandru pretindea întreaga Polonie. Țarul susținea că preluarea controlului asupra acestui stat ar fi fost un act benefic pentru poporul polonez. Deși conducea Rusia ca un autocrat cu puteri absolute, Alexandru și-a exprimat adeziunea față de idealurile iluministe și chiar față de unele principii liberale. El a făgăduit să acorde Poloniei independență și guvernare liberală. La Viena circulau zvonuri că Alexandru ar fi fost nebun. De asemenea, existau unele suspiciuni că ar fi urmărit și un țel mai puțin nobil decât acela de a anexa Polonia.

Prințul Karl von Hardenberg al Prusiei

Regele Prusiei, Frederick Wilhelm al III-lea, încredințase desfășurarea negocierilor de la Viena reprezentantului său, prințul Karl von Hardenberg. Sprijinul fervent acordat de Frederick Wilhelm ambițiilor lui

Alexandru avea să fie urmărit de Hardenberg în toate acțiunile sale. Conducătorii prusaci mizau pe o recompensă substanțială pentru ajutorul dat Rusiei. Ei au acceptat să cedeze teritoriul anexat prin dezmembrarea Poloniei în schimbul Saxoniei. Austria și Marea Britanie au obiectat vehement împotriva ambelor planuri expansioniste. Reprezentantul monarhiei franceze restaurate a luat poziție diplomatică împotriva Rusiei și Prusiei.

Prințul Charles de Talleyrand (1754-1838), reprezentantul Franței

Prințul Talleyrand, care-l reprezenta pe regele proaspăt încoronat, Ludovic al XVIII-lea, a acționat la Viena la fel de inteligent ca și sub regimurile dintre 1789 și 1814, fiind diplomat în slujba majorității guvernanților din această perioadă. Marile puteri nu-i rezervaseră nici un rol în cadrul negocierilor, ceea ce nu l-a împiedicat să influențeze cursul evenimentelor. Talleyrand a devenit purtătorul de cuvânt neoficial al delegațiilor excluse de la tratative. Astfel, prințul francez a influențat încheierea unor acorduri, cea mai mare reușită a sa fiind luarea de poziție alături de Marea Britanie și Austria în problema teritoriilor poloneze și saxone.

Conflictul în problema Poloniei și Saxoniei

Liderii Congresului au căzut repede de acord asupra tuturor punctelor, cu excepția problemei Poloniei și Saxoniei. Până la sfârșitul anului 1814, conflictul se agravase, amenințând cu declanșarea unui nou război. Talleyrand i-a convins pe Castlereagh și pe Metternich să încheie un tratat secret de alianță împotriva Rusiei și Prusiei, în cazul în care una din ele ar fi atacat unul dintre cele trei state semnatare. Conducătorii Rusiei și Prusiei au aflat curînd de înțelegerea din tabăra adversă și, dîndu-și seama că riscau să intre în război, au acceptat un compromis.

Documentele finale ale Congresului de la Viena, 9 iunie 1815

Înainte ca diplomații să ajungă la un acord oficial. Napoleon își începuse domnia celor o sută de zile (martie 1815). Negocierile au fost suspendate temporar și Alianța celor patru a reluat războiul cu Franța. Cu toate acestea, conducătorii celor patru mari puteri și-au îndeplinit misiunea diplomatică în timp util, prezentînd oficial spre semnare tuturor delegațiilor documentele finale ale Congresului, cu nouă zile înainte de înfrîngerea lui Napoleon la Waterloo.

Rusia și Scandinavia

Documentele permiteau Rusiei să preia ceva mai puțin din Polonia decît ar fi vrut Alexandru, stipulînd acordarea unor teritorii mai mici Austriei și Prusiei. Rusia primea și Finlanda, luată de la Suedia. În schimbul teritoriilor cedate, Suedia anexa Norvegia, țara scandinavă care-l susținuse pe Napoleon.

Germania

Congresul a decis să extindă granițele Prusiei, ca garanție împotriva tendințelor expansioniste ale Franței. Așadar, prin tratatul de la Viena se atribuiă Prusiei teritorii de pe fluviul Rin și circa o treime din Saxonia. Restul Saxoniei rămînea regat independent, păstrîndu-și autonomia în conducere. În virtutea înțelegeri, Prusia și celelalte treizeci și șapte de state germane se uneau într-o Confederație semi-independentă prezidată de Austria. Statele membre ale Confederației Germane își păstrau independența, reunindu-se numai în scopuri defensive. Într-adevăr, Congresul de la Viena a preluat inițiativa lui Napoleon de a consolida zecile de principate germane în mai puțin de patruzeci de state. Totuși, Confederația anula în mare măsură unitatea de ansamblu realizată de Napoleon în principatele germane, întrucît nu avea o coeziune politică reală.

Olanda, Austria și Italia

Negociatorii au unit regatul Olandei și porțiunea austriacă a Țărilor de Jos, formînd un regat extins al Țărilor de Jos. (Prin această măsură, ei intenționau să-și ia măsuri de prevedere în eventualitatea unei agresiuni a Franței). În schimbul teritoriilor pierdute în Țările de Jos, Austria primea Veneția și Lombardia în Italia, precum și o regiune de pe țărmul Mării Adriatice. Documentele finale prevedeau și extinderea granițelor regatului Piemont-Sardinia, stat din nord-vestul Italiei, care includea și o insulă învecinată. În sfîrșit, acordul stipula crearea unui stat mai mare în sudul Italiei, unde regatul Neapole împreună cu insula Sicilia au format Regatul celor Două Sicilii.

Restaurarea monarhiilor

Deși a manifestat prea puțin interes pentru principiul legitimității în Germania, Congresul a restaurat cîteva familii domnitoare detronate de Napoleon. În cursul războiului din Peninsula, Britanieii l-au deposedat de coroană pe fratele lui Napoleon, redînd-o regelui Ferdinand al VII-lea, din dinastia de Bourbon. Congresul a confirmat această restaurație, precum și repunerea în drepturi a dinastiilor domnitoare din Portugalia, Țările de Jos, Piemont-Sardinia și Regatul celor Două Sicilii.

Sfînta Alianță

După parafarea documentelor finale, Alexandru al Rusiei a supus aprobării Congresului de la Viena unul din planurile sale mistice. Țarul a prezentat celorlalți conducători de stat imaginea unor monarhi europeni aliați în spiritul iubirii creștinești, al păcii și al dreptății. Papa Pius al VII-lea socotea o astfel de alianță drept o încercare zadarnică a conducătorilor laici de a-și păstori semenii. Castlereagh a respins propunerea, etichetînd-o drept „misticism și nonsens absolut”, iar englezii au evitat să semneze vreun document. Conducătorul musulman al Turciei otomane s-a opus constituirii unei alianțe creștine. Cu toate acestea, în septembrie 1815 alți șefi de stat au acceptat să se alătore Rusiei, Prusiei și Austriei, formînd Sfînta Alianță. Înțelegerea nu a influențat în nici un fel diplomația europeană, Alexandru fiind singurul care a încercat să aplice această idee mistică în propriul stat.

Al doilea Tratat de la Paris

După Waterloo, puterile care alcătuiau Alianța celor patru au încheiat un tratat de pace cu Franța, care revenea într-o oarecare măsură asupra granițelor stabilite anterior la Paris și Viena în 1814. Acest al doilea tratat (20 noiembrie 1815) includea mai multe prevederi punitive decît cel din 1814, stabilind cu aproximație granițele din 1790, nu pe cele din 1792. Franța pierdea teritorii din Țările de Jos și din alte zone. De asemenea, formațiuni militare ale aliaților urmau să rămîna timp de cinci ani pe teritoriul francez. Franța trebuia să suporte cheltuielile legate de întreținerea acestor trupe de ocupație, precum și despăgubiri în valoare de 700000000 de franci.

Sistemul de congrese, 1815-1829

În ziua în care au încheiat al doilea Tratat de la Paris cu Franța, cele patru mari puteri au convenit să mențină Alianța, ca garanție suplimentară împotriva unei eventuale agresiuni franceze. Aliații au căzut de acord să întreprindă acțiuni militare comune în caz că ar fi fost nevoie să se împotrivescă expansiunii Franței. Ca o măsură complementară menită să asigure liniștea în Europa, Alianța a convenit să se întrunească periodic în congrese, la care să discute probleme de interes comun. Această inițiativă fără precedent a unui plan de congrese transforma Pactul european într-o organizație mai oficială.

Englezii au susținut energic sistemul de congrese ca mijloc de menținere a echilibrului și păcii în Europa, însă au refuzat să sprijine celelalte trei puteri în efortul lor de reprimare a liberalismului și naționalismului. În această privință, Anglia s-a detașat din ce în ce mai mult de Austria, Rusia și Prusia, parteneri conservatori care au inițiat o campanie antiprogresistă după încheierea lucrărilor Congresului.

Congresul din Aix-la-Chapelle, octombrie 1818

Pactul european a admis în scurt timp că atitudinea Franței sub domnia dinastiei restaurate de Bourbon se deosebea radical de aceea pe care o adoptase anterior Napoleon. Membrii Alianței celor patru au decis să se întrunească la primul congres ordinar, pentru a-și stabili politica în noile circumstanțe. Ei s-au întâlnit la Aix-la-Chapelle, lângă granița de vest a Prusiei, unde au ridicat sancțiunile stabilite prin cel de-al doilea Tratat de la Paris. Franța condusă de dinastia de Bourbon a devenit membră a Pactului european, grupul extinzându-se la o Alianță de cinci state.

Congreșele de la Troppau și Laibach, 1820-1821

Ferdinand al VII-lea al Spaniei a privit cu seriozitate restaurația. După ce Congresul de la Viena la readus pe tron, regele a abolit constituția elaborată de frații Bonaparte pentru acest regat. În continuare, monarhul spaniol s-a pregătit să recucerească coloniile spaniole din America, care erau pe punctul să-și câștige independența. Ordinul de cucerire a celor două Americi dat armatei a declanșat o rebeliune în rândul propriilor trupe, care trăiau în condiții de mizerie. Curînd au izbucnit revolte și în alte orașe din regat, Ferdinand le-a promis rebelilor că va reintroduce constituția liberală.

Țarul rus i-a îndemnat pe aliați să intervină în forță în Spania, însă Marea Britanie s-a opus. Când revolta a izbucnit și în Regatul celor Două Sicilii din Italia, determinîndu-l pe monarhul lor, Ferdinand I, să elaboreze o constituție, Metternich a opinat și el pentru o intervenție în forță. Membrii Alianței s-au întrunit la Troppau, în central Prusiei, unde au ținut un nou congres (octombrie 1820). Trecînd peste obiecțiile Angliei, aliații au adoptat propunerea lui Metternich de a interveni cu toții pentru a înăbuși revoluțiile din întreaga Europă. După încheierea lucrărilor, Congresul s-a întrunit din nou, ceva mai la sud, la Laibach. Alianța celor patru a delegat Austria să-l salveze pe Ferdinand al Siciliei de liberalism. Trupele lui Metternich au sărit și ele în ajutor, împuternicindu-l pe Ferdinand să revoce constituția, iar pe drumul de întoarcere, prin nordul Italiei, au reprimat mișcarea rebelilor din Piemont-Sardinia.

Congresul de la Verona, octombrie 1822

Rebeliunea din Spania a continuat. S-a întrunit un nou Congres, de data aceasta la Verona, în nord-estul Italiei, cu scopul de a lua în discuție măsurile care se impuneau. Cu puțin înainte de acest Congres, Castlereagh s-a sinucis, fiind înlocuit la deschiderea lucrărilor de către George Canning. Acesta s-a opus cu vehemență intervenției engleze în Spania. Celelalte puteri prezente la Congres au delegat Franța să înăbușe rebeliunea. La mijlocul anului 1823, o sută de mii de francezi au cucerit Spania, ducînd la bun sfîrșit această misiune. Regele Spaniei, Ferdinand al VII-lea, a abrogat din nou constituția. După Congresul de la Verona, Anglia s-a retras din Pactul european.

Victoria rebelilor din coloniile americane ale Spaniei

Forțele conservatoare de pe continent au ieșit victorioase în Spania, în pofida obiecțiilor vehemente ale Angliei. Ele nu puteau înăbuși revolta din coloniile americane ale Spaniei trecînd peste voința națiunii care deținea supremația pe mare. Anglia a cerut Statelor Unite să se opună unei intervenții europene în Americi. Președintele Statelor Unite, James Monroe, și-a exprimat punctul de vedere (decembrie 1823), potrivit căruia statele europene nu trebuie să se amestece în problemele emisferei americane. „Doctrina Monroe” a avut efectul scontat de Marea Britanie. O dată îndepărtat riscul unei intervenții europene, rebelii din coloniile spaniole au ieșit învingători.

Revolta naționalist-liberală din Grecia

În 1821, grecii și-au început lupta pentru independența națională și un sistem de guvernare mai liberal. Deși sultanul turc era conducătorul legitim al Greciei, monarhiile europene conservatoare au reacționat altfel decît în cazul revoltei din Spania. Țarul Alexandru al Rusiei pleda în favoarea sprijinirii rebelilor greci,

conduși de Alexandru Ipsilanti. Era vorba de revoluționari creștini care luptau împotriva unui sultan musulman. Împăratul rus își manifesta disponibilitatea de a veni în ajutorul unui popor creștin ca și al lui, dar și dorința de a extinde influența Rusiei spre sud. Metternich a refuzat să intervină de partea revoluționarilor, dar nu a sprijinit nici guvernarea oficială.

Atacarea Turciei de către europeni

În 1825, când Imperiul Otoman se afla la un pas de victoria împotriva rebelilor, în Rusia a urmat la tron un nou țar, Nicolae (1825-1855). El și-a trimis trupele în ajutorul rebelilor. Pentru a ține Rusia sub control și a-și proteja propriile interese în zonă, Anglia și Franța au intrat și ele în război. Austria s-a opus, însă fără rezultat. O flotă aliată a obținut victoria decisivă asupra flotei egiptene aliate cu sultanul, la Navarino (20 octombrie 1827). Ulterior, francezii au învins armatele turcești în Grecia, iar rușii au pătruns pe teritoriul Imperiului Otoman. Turcia s-a predat.

Tratatul de la Adrianopol, 14 septembrie 1829

Tratatul de pace prevedea ca Rusia să renunțe la cea mai mare parte a teritoriilor cucerite. În schimb, rușii anexau câteva teritorii, de-a lungul fluviului Dunărea, precum și alte regiuni dunărene, până la achitarea de către Turcia a despăgubirilor de război. Tratatul pune capăt supremației Turciei în Grceia. Membrii unei coaliții conservatoare neomogene contribuiseră la victoria unei rebeliuni liberal-naționaliste.

În momentul triumfului rebelilor greci, ideologiile moderne europene luaseră o amploare mult mai mare în comparație cu anii 1790. Gînditorii au dezvoltat și au adaptat liberalismul sau chiar s-au orientat către socialism. Intelectualii și oamenii politici au transformat sentimentul patriotic într-o ideologie naționalistă. Scriitorii și artiștii au fondat romantismul, o nouă mișcare culturală, care pune accentul pe latura afectivă. Romantismul a dominat artele în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Adepții Vechiului Regim au pus bazele conservatorismului, un nou complex de teorii care justificau vechiul sistem social. Astfel extinsă și diversificată, gîndirea europeană modernă includea acum practic toate curentele principale.

Lupta pentru apărarea sau distrugerea sistemelor tradiționale presupunea mult mai mult decît un conflict de idei. Liderii europeni ai Alianței celor patru state care triumfaseră asupra lui Napoleon intenționau să apere în continuare Vechiul Regim, atît din punct de vedere politic, cît și militar. La capătul unei lupte înverșunate împotriva Franței revoluționare, aceste state au convocat la Viena, în Austria, un congres al tuturor națiunilor europene (1814-1815), în cadrul căruia au luat măsuri de restaurare și menținere pe cît posibil a vechii ordini.

În documentele finale ale Congresului de la Viena (iunie 1815), se stipula organizarea la est de Franța a unor state mai mari și mai puternice și se restabileau de jur-împrejurul granițelor franceze o parte a sistemelor de guvernare tradiționale, ca garanții ale păcii viitoare. De asemenea, marile puteri s-au angajat să întreprindă acțiuni militare comune în eventualitatea unei agresiuni din partea Franței napoleoniene. Ca o garanție suplimentară de securitate pentru statele restructurate. Alianța celor patru a convenit să se întrunească periodic în congrese, pentru a lua în discuție probleme de interes comun.

După încheierea acordului de la Viena, marile puteri au cunoscut o excepțională perioadă de destindere. Chiar și Franța, unde fusese restaurată dinastia de Bourbon, a stabilit curînd relații diplomatice perfect normale cu foștii săi dușmani. Patru dintre aliați, Austria, Rusia, Prusia și Franța nu numai că au menținut pacea, dar au cooperat strîns cu scopul de a reprima revoltele împotriva Vechiului Regim. Cu toate acestea, englezii au refuzat să sprijine intervențiile contrarevoluționare, întrucît victoria rebelilor deschidea uneori perspectiva apariției unor noi piețe pentru produsele lor industriale.

În anii 1820 cele patru monarhii represive au reușit să înăbușe rebeliunile din Spania, Regatul celor Două Sicilii și Piemont-Sardinia. Totuși, ele nu au putut împiedica și coloniile americane ale Spaniei să-și cîștige independența, întrucît nu au putut acționa fără sprijinul Angliei, care deținea supremația pe mare.

Revolta de eliberare a Greciei de sub jugul turcesc (1821-1829) a dat o lovitură zdrobitoare susținători-

lor vechiului sistem. Împrejurările speciale și conflictul de interese al marilor puteri în zona unde avusese loc rebeliunea nu numai că au împiedicat o intervenție în forță, dar au determinat Rusia, Anglia și Franța să sprijine mișcarea de eliberare națională din Grecia. Austria s-a opus inițiativei de a acorda ajutor rebelilor, însă n-a reușit să-și impună punctul de vedere în fața aliaților. Mișcarea liberal-naționalistă din Grecia a triumfat.

Între 1820-1829, spaniolii, italienii și grecii s-au ridicat împotriva stării de lucruri din Europa. În următoarele două decenii, rebelii liberali și naționaliști vor înfrunta în repetate rînduri guvernările conservatoare de pe tot cuprinsul continentului. Revoluționarii au ridicat baricade pe străzile Europei. Uneori au răsturnat guverne. În pofida eforturilor susținute din perioada 1815-1829, Vechiul Regim nu și-a asigurat supraviețuirea în Europa modernă.

Capitolul 7

Perioada revoluțiilor europene, 1815-1855

1796 începe domnia lui Pavel în Rusia (1796-1801)

1797 Regele Frederick Wilhelm al III-lea urcă pe tronul Prusiei (1797-1840)

1801 Alexandru devine țarul Rusiei (1801-1825)

1806 Francisc al II-lea își începe domnia în Austria (1806-1835)

1814 Ludovic al XVIII-lea este adus pe tronul Franței (1814-1824). Regele francez elaborează Carta din 1814, noua constituție a națiunii

1815 Parlamentul englez promulga Legile comerțului cu cereale

1819 În Anglia are loc „Masacrul de la Peterloo”; Decretele de la Karisbad înăbușă reforma în Confederația germană

1824 Carol al X-lea îl înlocuiește pe Ludovic al XVIII-lea pe tronul Franței (1824-1830)

1825 Nicolae I își începe domnia în Rusia (1825-1855); în Rusia izbucnește revolta decembristilor

1830 Izbucnesc revoluții în Franța, Italia, Belgia și Polonia. Pe tronul Franței urca Ludovic-Filip, „regele burghez” (1830-1848)

1832 Reforma electorală din Anglia prevede extinderea dreptului la vot

1833 Legea fabricilor limitează programul de lucru al copii lor englezi în fabricile textile

1835 Ferdinand își începe domnia în Austria (1835-1848)

1838 Cartiștii englezi redactează prima petiție

1840 Frederic Wilhelm al IV-lea urcă pe tronul Prusiei (1840-1861)

1845 În Irlanda izbucnește foametea din pricina lipsei cartofilor

1846 Parlamentul englez abrogă Legile comerțului cu cereale

1847 Legea zilei de muncă de zece ore limitează programul de lucru al femeilor și copiilor din întreaga industrie engleză

1848 Izbucnesc revoluții în Franța, Italia, Austria și Germania; Franz Joseph devine împăratul Austriei (1848-1916). Cartiștii englezi prezintă ultima petiție

1849 Rebelii pun bazele unei republici la Roma, dar Franța restaurează papalitatea. Austria înfrânge forțele eliberatoare italiene la Novara. Adunarea de la Frankfurt zădărnicește tentativa de unificare a Germaniei

1851 Napoleon al III-lea pune bazele celui de-al doilea Imperiu francez

Revoluția franceză din 1789-1815 a zdruncinat în asemenea măsură Vechiul Regim, încât conservatorii nu au mai reușit să reinstaureze sistemul social-politic anterior. Totuși, venirea la tron a dinastiei de Bourbon la sfârșitul revoluției a menținut aparențele unei guvernări tradiționale timp de cincisprezece ani. Situația aristocraților francezi a fost și ea mai bună între 1815-1848 decât în timpul revoluției, însă dreptul de proprietate și majoritatea privilegiilor s-au desființat o dată pentru totdeauna.

În alte părți ale Europei, după înfrângerea lui Napoleon, Vechiul Regim revenise sau rămăsese în continuare la putere. Condițiile economice, sociale și culturale de care depindea elita tradițională se schimbau neconținut, zguduind și mai mult temelia vechii orînduiri. Reformele liberale instituite în cea mai mare parte a continentului sub domnia lui Napoleon au grăbit prăbușirea Vechiului Regim în afara granițelor Franței. Chiar și în regiuni care nu fuseseră niciodată ocupate de Napoleon, Revoluția franceză slăbea prestigiul guvernării tradiționale. Statele învecinate, ca Austria și Prusia, resimțeau cel mai acut aceste efecte. Suflul înnoitor declanșat în Franța a afectat Anglia și Rusia, dar cu mai puțină forță.

Ca o consecință a tendințelor îndelung reprimare și a influenței exercitate de ultimele evenimente petrecute în Franța, sfârșitul erei revoluționare franceze a marcat începutul erei revoluției europene. Protestele violente din Anglia și revoltele din Spania, Italia, Rusia și Grecia între 1815-1830 demonstrează extinderea zonelor cu potențial revoluționar mult în afara granițelor Franței. În unii de criză 1830 și 1848, revoluționarii liberali și naționaliști au constituit o reală amenințare în numeroase centre din inima Europei. În această epocă a revoluțiilor europene a doua etapă a procesului de modernizare socio-politică lupta între vechile și noile sisteme a atins punctul culminant. Însă nu s-a încheiat.

Accentuarea represiunii în Rusia, 1796-1855

Deși Petru cel Mare (1682-1725) accelerase tranziția Rusiei către epoca modernă, la sfârșitul secolului al XVIII-lea țara realizase puține progrese în direcția unei modernizări sociale și politice. Totuși, înainte de

sfârșitul secolului s-a manifestat o stare de spirit oarecum mai favorabilă reformei progresiste și care timp de circa douăzeci de ani a influențat atât programele de guvernare, cât și atitudinea unor grupuri sociale mici dar semnificative. După aceea a început o campanie reacționară, care practic a stopat procesul de modernizare pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Autocrația și ascensiunea lui Pavel I, 1796

Natura sistemului de guvernare rusesc conferea monarhilor puterea de a-și exprima opțiunea în favoarea sau împotriva reformei. Pavel (1796-1801) moștenise de la mama sa, Ecaterina cea Mare, forma ultimă de monarhie absolută, un sistem numit „autocrație”, întrucît unul din titlurile conducătorului era acela de autocrat. Dimensiunile gigantice ale statului condus de el și nivelul relativ scăzut al tehnologiei impunea limite concrete autorității lui Pavel, deși el continua să exercite puteri depline în imperiu. Un complicat aparat de stat, Biserica creștină ortodoxă rusă și o imensă armată erau gata oricînd să promoveze și să pună în practică voința tarului.

Societatea rusă după 1790

În secolul al XVIII-lea conducătorii ruși au sporit considerabil privilegiile micii nobilimii, anulîndu-i practic toate obligațiile față de stat. De asemenea, țarii au extins autoritatea deja extrem de mare a nobilimii asupra țăranilor. La sfârșitul secolului al XVIII-lea drepturile specifice ale nobilimii includeau o mai mare putere de a exila țăranii în Siberia, scutirea totală de impozite, ca și de pedepsele fizice prescrise de justiție. De asemenea, statul anula dreptul țăranilor de a depune plîngerii oficiale împotriva nobililor.

Pavel reformator și contrarevoluționar

De îndată ce a urcat pe tron, la moartea mamei sale, în noiembrie 1796, Pavel a început să înlăture carențele existente, după părerea sa, în sistemul de guvernare. Ecaterina nu perfecționase sistemul greoi de guvernare, în schimb sporise considerabil privilegiile și puterea nobilimii. Pavel a încercat să creeze un aparat de stat mai coerent și extrem de centralizat, reducîndu-i totodată autoritatea asupra țăranimii. El nu a concretizat decît o mică parte din aceste tentative de reformare a sistemului de guvernare și a structurii sociale a aristocrației.

În pofida interesului său pentru reformă, Pavel s-a opus cu îndîrjire pătrunderii elementelor revoluționare în Rusia. Ca măsură de apărare împotriva influențelor occidentale care ar fi putut duce la rebeliune, țarul a încercat să împiedice contactul Rusiei cu lumea aflată dincolo de întinsele ei granițe. Eforturile lui nu au dat roade. Cîțiva nobili cu înclinații liberale l-au asasinat în anul 1801. Ei sperau ca Alexandru, fiul și succesorul legal al lui Pavel, va aduce schimbarea mult dorită.

Alexandru autocratul liberal

Împrejurările justificau pe deplin speranțele conspiratorilor într-o reformă liberală înfăptuită de împăratul Alexandru I. Moștenitorul tronului, în vîrstă de douăzeci și trei de ani, făcea și el parte din grupul conjuraților. Probabil că Alexandru nu a fost de acord cu asasinarea tatălui său, însă implicarea lui în complot sugerează o puternică tendință progresistă. Curînd, măsurile noului țar aveau să confirme doar parțial așteptările conspiratorilor.

Alexandru împotriva autocrației și serbiei

Proiectul de reformă politică și socială al lui Alexandru era uluitor. Țarul și-a început domnia ca monarh absolut peste o societate în cea mai mare parte aservită, cu intenția declarată de a abolii monarhia absolută și șerbia. Totuși, reformele din primii patru ani de domnie ai tînărului împărat nu au fost subordonate obiectivului de a abolii autocrația și șerbia. Alexandru a continuat eforturile ultimilor țari dinaintea sa de a transforma instituția monarhică într-o structură birocratică profesionistă și modernă și și-a oferit sprijinul tuturor nobililor dispuși să-și elibereze șerbii. Sistemul de guvernare și societatea au suferit prea puține schimbări.

Proiectul de constituție al lui Mihail Speranski

Relația relativ pașnică cu Franța de după 1807 i-a permis lui Alexandru să acorde mai multă atenție problemei autocrației. El l-a înputernicit pe cel mai înalt slujbaş din conducerea statului, Mihail Speranski (1772-1839), să elaboreze un proiect de constituție pentru Rusia. Speranski recomanda evoluția treptată către un sistem de guvernare parlamentar, care să confere puterea legislativă unui grup executiv (Consiliul de Stat) și țarului. Punerea în aplicare a acestui proiect s-a limitat doar la formarea Consiliului de Stat.

Întoarcerea la absolutism și represiune

În conformitate cu documentele finale ale Congresului de la Viena din 1815, Ducatul Varșoviei, creat de Napoleon, se transformă în Regatul Poloniei, cu condiția ca țarul Rusiei să fie și monarh al Poloniei. Alexandru a oferit Poloniei ceea ce refuza să îngăduie în Rusia, și anume un sistem constituțional liberal, bazat pe proiectul lui Speranski. Din nefericire pentru polonezi, Alexandru se comportă de parcă ar fi fost mai presus de legea constituțională, atitudine caracteristică monarhilor absoluțiști. După 1815, s-a accentuat din ce în ce mai mult caracterul represiv al guvernării țariste. Fanaticii religioși au început să ocupe posturi de decani în universități, având dreptul de a demite profesorii considerați prea radicali sau necorespunzători din alte puncte de vedere. Conducerea statului a restrâns dreptul la libera exprimare pentru o parte mult mai mare a populației instruite, înăsprirea totodată controlul asupra presei.

Revolta decembriștilor, 1825

Rusia avea o lungă istorie de rășcoale țărănești și lovituri de palat. În cadrul acestei forme istorice de protest, rebelii nu încercaseră niciodată să răstoarne sistemul de guvernare. În decembrie 1825, la moartea lui Alexandru, revoluționarii s-au ridicat la luptă cu scopul de a lichida autocrația.

Decembriștii

În Rusia învățământul de la o minimă alfabetizare până la studiile universitare reprezenta un privilegiu acordat aproape în exclusivitate nobilimii. În secolul al XVIII-lea, această elită intelectuală a suferit influența gândirii franceze, astfel că mulți ruși au adoptat o atitudine iluministă. Când au izbucnit războaiele napoleoniene, aristocrația instruită includea în rândurile sale și corpul de ofițeri însărcinat cu campaniile din Imperiul francez. Astfel, membrii celor mai instruite și mai liberale grupări din Rusia au venit în contact cu viața occidentală, experiență care le-a intensificat dorința de înnoire socială și politică. La întoarcerea acasă, o parte din ofițeri au înființat societăți secrete având drept scop tocmai asemenea schimbări. Acești conspiratori au devenit decembriștii din 1825.

Rebeliunea

La moartea lui Alexandru I, în decembrie 1825, fratele lui mai mic, Nicolae, a emis pretenții la tron. Incertitudinile referitoare la legalitatea întronării lui Nicolae au oferit rebelilor prilejul mult așteptat. Când conducerea statului de la St. Petersburg a chemat 3000 de soldați la Palatul de Iarnă pentru a depune jurământul oficial în fața lui Nicolae, ofițerii de armată implicați în conspirație au convins militarii să nu participe la ceremonie. Rebelii sperau că acest incident va înlesni acceptarea unei monarhii constituționale.

După mai multe ore de expectativă, trupele fidele lui Nicolae au început să tragă cu tunurile, ucigând între șaiszeci și optzeci de persoane. Revolta din capitală a încetat numaidecât. Curînd, nucleeele conspirației au fost înăbușite în întreaga țară. Conducerea statului a executat patru lideri decembriști și a trimis sute de oameni în închisoare sau exil. În deceniile care au urmat, decembriștii au ajuns să fie considerați eroi de o bună parte a poporului rus. În 1825, însă, prea puțini erau aceia care acordau atenție cauzei lor.

Nicolae I, apărător al Vechiului Regim

Deși valul de represiuni din ultimii ani de domnie ai lui Alexandru a contribuit la izbucnirea revoltei

decembriste, Nicolae I (1825-1855) a intensificat sistemul represiv. El a devenit principalul susținător al vechilor instituții de pe întregul continent. Adversarii europeni ai Vechiului Regim îl numeau, “jandarmul Europei”, paznicul împotriva oricărei schimbări survenite pe continent.

Curtea de Justiție a Maiestății sale și „Secțiunea a Treia”

Nicolae a reorganizat Consiliul executiv de stat, Cancelaria Maestății sale, în „secțiuni” cu răspunderi bine determinate. Printre îndatoririle Secțiunii a Treia se numărau crearea și dirijarea unei noi forțe de securitate, numită uneori „poliția secretă”, deși membrii ei purtau uniforme azurii. Nicolae a încredințat Secțiunii a Treia misiunea de a urmări și cercetă tot, astfel încât să poată stopa orice activitate periculoasă pentru autocrație.

Doctrina naționalității oficiale

Nicolae a instituit o cenzură severă a presei și a stabilit criteriile de apreciere a cetățenilor loiali. Doctrina de stat a „naționalității oficiale” îi caracteriza pe adevărații ruși drept adepți convinși ai autocrației, ortodoxiei și naționalismului. Aceasta însemna că rușii loiali sprijineau puterea absolută a autocratului, acceptau conducerea spirituală exclusivă a Bisericii ortodoxe ruse și, ca trăsătură definitorie pentru naționalitatea rusă, nutreau un devotament fără margini față de familia și guvernarea imperială. Dacă cineva îndrăznea să ceară schimbarea acestor precepte rusești fundamentale era considerat trădător.

Inteligenția critică

„Inteligenția” (clasa intelectualilor) din secolul al XIX-lea și începutul secolului XX a elaborat un volum impresionant de scrieri literare și a exercitat o puternică influență în planul gândirii sociale, de cele mai multe ori susținând necesitatea schimbării. În criticile aduse modului de viață rusesc, o parte din acești observatori își exprimau venerația față de instituțiile tradiționale, dar cei mai mulți condamnau vechiul sistem. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în rîndurile intelectualității critice au apărut două școli de gândire.

„Pro-occidentalii” ajunseseră la concluzia că modul de viață din Europa Occidentală și Statele Unite era net superior celui rusesc și în consecință susțineau modernizarea în stil occidental. Membrii celuilalt grup, denumiți „slavofili”, pentru că se declarau adepții culturii slave, atacau la fel de violent instituțiile rusești ale timpului și cultura occidentală. Ei militau pentru întoarcerea la vechile tradiții slave. În timpul domniei sale, țarul Nicolae s-a străduit din răputeri să suprima ambele curente.

Tranziția la reforma în Marea Britanie

După anul 1815, condițiile economice din Anglia au determinat opțiunea întregii populații pentru reformă. După război, când cererea de mărfuri englezești a scăzut dramatic pe continent, economia a înregistrat un mare regres. Mulți muncitori și-au pierdut slujba. Prețul extrem de scăzut al cerealelor amenință proprietarii de pământ din clasa dominantă, astfel ca statul le-a venit în ajutor promulgînd, în 1815, Legea pentru comerțul cu cereale. Aceasta legislație practic interzicea importul cerealelor, dîndu-le proprietarilor de pământ posibilitatea, să mențină un preț ridicat. Astfel, Legea a dus la creșterea prețului pîinii. Condițiile de viață ale categoriilor sociale defavorizate s-au înăsprit și mai mult.

Întrucît oligarhia guvernamentală își apăra singură interesele, ignorînd problemele celorlalte categorii sociale, condițiile economice de după război au declanșat mișcări de protest, avînd ca scop o schimbare politică. Populația nemulțumită dorea să participe la conducerea statului, astfel încît să aibă aceleași profituri ca și elita. Prin urmare, reformatorii au început prin a schimba instituțiile parlamentare.

Guvernarea parlamentară de la începutul secolului al XIX-lea

În ultimii ani de război și în perioada care a urmat, sistemul Britanie de guvernare a fost dominat de

liderii parlamentari (primul ministru și ceilalți miniștri ai Cabinetului executiv). Condițiile socio-politice în schimbare și accesele de nebunie ale regelui George al III-lea au zădărnicit tentativa acestuia de a reinstaura controlul monarhiei în sfera politicului. Fiul său, George al IV-lea, care a domnit între 1820 și 1830, a contribuit într-o măsură și mai mare la subminarea instituției monarhice. Ca urmare, facțiunile care dominau Parlamentul și-au întărit din nou poziția în stat.

Partidele politice

Aristocrația

Nobilii cu titluri sau „pairii” devenea din oficiu membrii ai camerei superioare a Parlamentului, așa-numita Cameră a Lorzilor. Deținătorii de proprietăți se orientau spre Camera Comunelor. Gentilomii relativ înstăriți din mediul rural (mica nobilime) și aristocrații cu titluri nobiliare dominau ambele Camere, precum și cele două partide care funcționau în cadrul lor, Tory și Whig.

Tory

Partidul Tory (conservator) era adeptul fervent al conformismului religios sub egida Bisericii engleze sau Anglicane, însă după apariția republicanismului în Franța principalul său obiectiv l-a constituit opoziția față de această ideologie revoluționară. Mulți ani, partidul a reușit să-și impună doctrina în Marea Britanie. Lordul Liverpool a fost prim-ministru conservator între 1811 și 1828, iar partidul lui a continuat să domine în guvern până în 1830.

Whig

În mod tradițional, partidul Whig era reprezentat de bogații aristocrați, proprietari de pământ, având astfel multe aspecte comune cu conservatorii. În plus, partidul Whig apăra interesele clasei industriașilor în plină ascensiune, precum și pe cele ale disidenților protestanți, care refuzau să se conformeze preceptelor Bisericii Anglicane. Așadar, acest partid respecta o serie de tradiții și aborda modernizarea cu circumspecție, fiind totuși mai înclinat către reforma decât conservatorii.

Represiunea postbelică

Dureroasele consecințe economice ale războaielor cu Napoleon au determinat câțiva oameni politici care nu făceau parte din principalele partide să militeze pentru o schimbare esențială în Anglia. Impresionați de condițiile mizere de trai ale clasei muncitoare, acești radicali cum ajunseseră să fie denumiți au înființat organizații și au editat publicații în care se puneau accentul pe reforma. Statul nu s-a arătat prea îngăduitor cu acești agitatori.

Masacrul de la Peterloo, august 1819

În 1817, protestele s-au generalizat. Guvernul Britanie a intensificat represiunea prin măsuri de interdicție asupra întrunirilor populare. O vreme, tulburările au încetat. Apoi criza economică s-a agravat și mulțimea a reacționat din nou. Condițiile de viață la limita subzistenței au scos în stradă mii de protestatari care s-au adunat pe St. Peters Fields din Manchester, în august 1819. Poliția călare și-a făcut apariția pentru a-l aresta pe vorbitor. Trupele au dat năvală în mulțime, omorând unsprezece oameni și rănind alți 400. „Masacrul de la Peterloo” a demonstrat brutalitatea și îndârjirea statului în menținerea stării de lucruri din Anglia. În continuare, Parlamentul a confirmat această atitudine prin promulgarea unor legi și mai severe împotriva revoltelor, cele Șase Legi din noiembrie 1819.

Reforma Partidului Tory

Ambele partide parlamentare erau alcătuite din membri care doreau o reformă moderată. Scandalul iscat de incidentul de la Peterloo și teama de o acțiune populară mai amplă au determinat o atitudine parlamentară

favorabilă unei legislații corective. George Canning, care-l înlocuise pe Castlereagh în funcția de prim-ministru în 1822, și alți noi membri cooptați de curînd în Cabinet erau mult mai convinși de necesitatea reformei decît predecesorii lor. În consecință, s-a trecut la o reforma moderată.

Amendamente în aplicarea sistemului de legi

Sir Robert Peel. Noul ministru de interne conservator în anii 1820, s-a preocupat, printre altele, și de dreptul penal. Codurile de legi existente stipulau pedepse foarte aspre. Astfel, se prevedeau pedeapsa cu moartea pentru mai mult de 200 de infracțiuni, printre care deteriorarea podului Westminster. Peel a inițiat o revizuire a legislației, astfel încît doar circa 100 de infracțiuni au rămas pasibile de pedeapsa cu moartea. El a creat și o poliție civilă care să păstreze ordinea, evitînd violente militare ca în cazul masacrului de la Peterloo. Cum poliția fusese organizată de Sir Robert, membrii ei au căpătat numele de bobbies (bobiști).

Reforma economică

În anii 1820, Parlamentul a adoptat o serie de reforme economice. Pînă în acest deceniu, liderii conservatori s-au cramponat cu înverșunare de taxele la import și de alte legi avantajoase pentru nobilime. Apoi statul a cedat puțin în fața presiunii oamenilor de afaceri și a publicului consumator, care cereau reducerea tarifelor la anumite mărfuri, însă Legile comerțului cu cereale au rămas neschimbate. În 1824 legiuitorii au abrogat Legea Asocierilor, care interzicea formarea sindicatelor. Curînd, Parlamentul a revenit asupra acestei concesiі acordată muncitorilor interzicînd dreptul la grevă. Către sfîrșitul anilor 1820 conservatorii și-au schimbat atitudinea și față de Legea comerțului cu cereale, trecînd de la interdicția aproape totală a importurilor la introducerea taxelor pe produsele de acest gen aduse de peste graniță. Tariful astfel stabilit continua să protejeze proprietarii de pămînt, menținînd ridicat prețul plinii.

Mișcarea de emancipare a catolicilor, aprilie 1829

Legea engleză interzicea catolicilor dreptul de a vota, de a ocupa posturi în administrație sau de a fi membri în Parlament. În anii 1820, în Irlanda cu populație în majoritate catolică, a început o amplă mișcare de protest împotriva acestei discriminări. Conservatorii cu vederi mai liberale au susținut reforma, dar alți membri ai partidului s-au opus vehement. În 1829 ducele de Wellington, prim-ministru între 1828 și 1830, și Peel au impus adoptarea reformei, după o luptă înverșunată cu colegii de partid, care refuzau să cedeze, și cu regele. Prin înnoirile acceptate în anii 1820, conservatorii au început tranziția către o politică reformistă în Anglia.

Reforma Partidului Whig

Partidul Whig și oamenii de afaceri adepți ai comerțului liber constituiau principala amenințare la adresa tradițiilor și legilor care mențineau vechea elită a aristocrației cu titluri nobiliare și a gentilomilor de țară. Cum gruparea Tory, care reprezenta aceste elemente tradiționaliste, deținea supremația în Parlamentul Britanie, reforma sistemului electoral a devenit principala preocupare a facțiunilor nemulțumite.

„Țîrgurile putrede”

Membrii Parlamentului intraseră în corpul legislativ în calitate de reprezentanți ai comitatelor rurale sau ai orașelor mici. Fiecare district trimitea în Parlament două persoane. Procedurile de alegere a acestor reprezentanți rămăseseră neschimbate vreme de 150 de ani.

Modificările în ceea ce privește rata de creștere a populației și distribuirea acesteia în teritoriu au dus la scăderea numărului de locuitori în anumite regiuni, altele rămînînd aproape pustii. O asemenea situație favoriza controlarea alegerilor prin mituire. Fiecare dintre aceste „țîrguri putrede” continua să fie reprezentat de doi membri în Parlament. În schimb, orașele industriale, care se dezvoltau cu repeziciune, aveau relativ puțini membri în Parlament. Cîteva centre urbane nici nu erau reprezentate. Tradiția le îngăduia moșierilor

să aleagă deputați din anumite districte, așa-numitele „tîrguri de buzunar”. Atîta vreme cît acest sistem rămînea în vigoare, adepții tradițiilor aristocratice rurale își puteau menține controlul asupra Parlamentului și legislației.

Reforma electorală din 1832

În urma alegerilor parlamentare din 1830, cincizeci din locurile deținute anterior de Tory au revenit partidului cu vederi mai reformiste, Whig, și altor partide cu opinii similare. Înainte de sfîrșitul anului, lordul Grey (1764-1845) l-a înlocuit pe ducele de Wellington în funcția de prim-ministru. Acum, guvernul era condus de un Whig, susținut de o Cameră a Comunelor cu un procent mai mare de reformiști.

Subordonarea Camerei Lorzilor

În 1831, conservatorii antireformiști din Camera Lorzilor au blocat o reformă care prevedea redistribuirea locurilor din Camera Comunelor și extinderea dreptului de vot la un număr mai mare de cetățeni. Primul ministru Grey l-a convins pe rege să anunțe că va asigura creșterea corespunzătoare a numărului de membri pentru ca legea să poată fi aprobată în Camera Superioară. Camera Lorzilor a cedat, spre a evita venirea unor noi aristocrați.

Prevederile noii legi

Reforma electorală din 1832 lua aproape 150 de locuri de la districtele reprezentate excesiv, cum erau „tîrgurile putrede” și cele „de buzunar”, și le repartiza unor zone insuficient reprezentate. Legea cobora limita de avere a electoratului, îndeajuns ca să acorde drepturi electorale unei cincimi din populație. Astfel, populația cu drept de vot creștea numeric pînă la 50%. Aceste schimbări au sporit influența clasei mijlocii de la oraș, aflată în plină dezvoltare, creînd totodată un precedent pentru astfel de modificări electorale pe criterii socio-economice. Legea institua în Anglia cel mai democratic sistem de guvernare din Europa, deși la conducere continua să se afle o minoritate.

Accelerarea reformei

Pînă la începutul anilor 1830, conducerea de stat s-a substituit protestatarilor, ocupîndu-se de revizuirea sistemului parlamentar, inițiativă care, împreună cu modificarea legii electorale, a desăvîrșit tranziția de la politica represivă la reformă. Cu unele excepții de moment, sistemul de guvernare englez de după 1830 a rămas în esență reformist.

Reforma electorală din 1832, care a marcat încheierea acestei tranziții, a impulsionat accelerarea reformei circa douăzeci de ani. Oamenii de afaceri ai epocii industriale care pretindeau o reformă parlamentară se opuneau de regulă legilor menite să amelioreze condițiile de lucru din fabrici.

Paradoxal, o parte din conservatori, care de obicei se împotriveau reformei politice, se declarau în favoarea unei legislații vizînd controlul industriei. Deși obiectivele lor erau contradictorii, aceste facțiuni s-au unit pentru a iniția o serie de înnoiri în domeniul legislației.

Raportul Sadler

O anchetă parlamentară condusă de Michael Sadler a strîns o sumedenie de probe, ce atestau că un mare număr de copii de vîrstă foarte fragedă aveau săptămîna de lucru foarte lungă, fiind puși la munci extrem de grele. Sadler a mai descoperit și că supraveghetorii obișnuiau să trateze muncitorii cu cruzime. Aceste dezvăluiri au intensificat dorința de reformă a populației, astfel că în 1833 Parlamentul a promulgat Legea fabricilor.

Legea fabricilor din 1833

Reforma fabricilor interzicea angajarea copiilor sub nouă ani în industria textilă. Totodată, ea reducea

programul de lucru în fabrică pentru alte categorii de vîrstă opt ore pe zi pentru copiii sub treisprezece ani și douăsprezece ore pentru adolescenți între paisprezece și optsprezece ani. Ca măsură auxiliară, Parlamentul a înființat un mic corp de inspecție care urma să viziteze întreprinderile textile. În sfîrșit, reforma prevedea ca proprietarii de fabrici să asigure zilnic doua ore de școală pentru copiii sub treisprezece ani.

Respingerea Legii comerțului cu cereale în 1839

Adepții comerțului liber cu cereale au format Liga împotriva Legii comerțului cu cereale. John Bright și Richard Cobden au consolidat puterea acestei coaliții prin discursuri publice la obiect, în care atacau modul de fixare a tarifelor la cereale. În 1845, cînd recolta de cartofi din Irlanda a fost compromisă și Anglia era amenințată de foamete, prim-ministru Robert Peel a convins o parte din conservatorii partidului său să sprijine campania Whig împotriva Legii comerțului cu cereale. În Anglia se prefigura era comerțului liber.

Legea zilei de muncă de zece ore, 1847

Legea fabricilor din 1833 nu-i satisfăcea pe reformatori, care doreau să protejeze femeile și copiii și, în același timp, să extindă prevederile legii la toate ramurile industriei. În 1847 ei au convins Parlamentul să ratifice legea zilei de lucru de zece ore, prin care se stabilea numărul maxim de ore de muncă pentru femei și copii în orice tip de fabrică. În condițiile săptămînii de lucru de șase zile, oricum se muncea din greu. Dar cum statul stabilise un barem acolo unde mai înainte nu existase nici unul, în practică acest program a ajuns să fie aplicat și în cazul bărbaților.

Mișcarea cartistă

Reforma din anii 1820 și 1830 nu a reușit să pună capăt nemulțumirilor unui mare număr de muncitori. În 1838 o organizație de muncă din Londra a elaborat o cartă care reflecta principala doleanță a categoriilor mai sărace: accesul la puterea politică. Conceput ca o petiție adresată Parlamentului, documentul întocmit de „cartiști” înscrisa printre revendicări: dreptul la vot pentru toți bărbații, circumscripții de votare egale ca dimensiuni, vot secret, întruniri anuale ale Parlamentului, anularea criteriilor de avere și stabilirea unor indemnizații pentru parlamentari. Primele două cerințe urmăreau creșterea în importanță a votului muncitorimii, cea de-a treia contracara intimidarea alegătorilor, ultimele două asigurau accesul cetățenilor fără avere în corpul legislativ, în timp ce sesiunile anuale ar fi sporit influența unui Parlament reformat. În iunie 1839, Camera Comunelor a primit petiția carliștilor, semnată de aproape 300000 de oameni. Legiuitorii și-au exprimat disprețul față de cartă, votînd împotriva ei în proporție de 235 la 46. În 1842 petiționarii și-au prezentat din nou doleanțele în față Camerei Comunelor, carta fiind semnată de un număr dublu de oameni față de versiunea precedentă. Procentul de voturi împotriva cartei a fost mai mare decît în 1839. O campanie cartistă similară, inițiată în 1848, a dat din nou greș, și mișcarea a luat sfîrșit. Chiar și așa, tranziția la o politică reformistă era suficient de puternică pentru a feri Anglia de pericolul revoluției într-un an în care rebelii răsturnau guverne pe tot cuprinsul continentului.

Orientarea Europei către revoluție

Între 1789 și 1815 trupele de ocupație ale Franței revoluționare și napoleoniene au răspîndit noile idei în multe părți ale Europei, în această perioadă, cu excepția francezilor, ceilalți europeni manifestau un interes scăzut față de revoluție. Totuși, atitudinea lor s-a schimbat rapid. În deceniul al doilea al secolului al XIX-lea evenimentele arătau limpede că forțe importante, adevrate ale unei noi ordini sociale, se cristalizaseră practic în toate societățile de pe continent.

Eforturile lui Metternich de a menține controlul în Europa Centrală

În calitate de ministru de externe și apoi de cancelar (prim-ministru) al împăraților austrieci Francisc al II-lea (1804-1835) și Ferdinand (1835-1848) din dinastia Habsburg, prințul Klemens von Metternich a

urmărit în principal perpetuarea statului său monarhist din centrul Europei. Linia politicii interne promovate de Metternich în Imperiul Habsburgic a fost dictată de pericolul deosebit de grav reprezentat de liberalism și naționalism pentru acest imperiu aristocratic, monarhic și pluricentric. După 1815 liderul austriac a exercitat o influență covârșitoare asupra statelor italiene și germane, opunându-se cu aceeași înverșunare liberalismului și naționalismului.

Imperiul austriac

Teritoriile habsburgice cuprindeau circa douăsprezece grupări etnice: germani, unguri, cehi, slovaci, polonezi, romani, slavi din ramură de sud, italieni și alții. După pătrunderea și apoi retragerea forțelor revoluționare franceze, la aceste elemente sociale încep să prindă sentimentele naționale. Conștient de pericolul revoltelor naționaliste, Metternich a împânzit imperiul cu spioni, pentru a ține sub supraveghere eventualii rebeli, a trimis trupe ca să intimideze populația din zonele în care existau tulburări, a instituit un control sever asupra publicațiilor și învățământului universitar, a interzis funcționarea organizațiilor studențești și a arestat disidenții. În acest fel, Metternich a ținut sub control populația, a cărei ostilitate s-a accentuat.

Italia

După cucerirea unei Italii extrem de fărâmițate, Napoleon a unit principatele, formând trei diviziuni mai mari, cu instituții oarecum liberalizate. În urma Congresului de la Viena peninsula a fost împărțită în nouă state, printre care Regatul celor Două Sicilii în sud, Statele Papale în centrul Italiei, Piemont, Lombardia și Veneția în nord, precum și alte teritorii mai mici. Austria guverna nemijlocit Lombardia și Veneția, deținând supremația în întreaga peninsulă.

Deși prea puțini italieni erau preocupați de problema unității și a expulzării străinilor, liberalismul și naționalismul au făcut ca o parte a minorității instruite să ia atitudine împotriva sistemului reinstaurat și a dominației austriece. Ei s-au organizat în grupuri secrete de rebeli, care uneori se întâlneau pe plajă, în jurul unor focuri de cărbuni, de unde și denumirea pe care au căpătat-o ulterior „cărbunarii” sau Carbonari. În anii '20 trupele lui Metternich au reprimat rapid revolta acestor opozanți ai vechiului regim, însă printre italienii nemulțumiți s-a accentuat starea de spirit propice izbucnirii unei mișcări revoluționare.

Confederația germană

Cînd au reorganizat Europa Centrală la Viena (1814-1815), conducătorii Angliei, Austriei, Rusiei și Prusiei nu au reînființat cele 200 de state germane distincte existente înainte de 1789, nici nu au realizat o unificare aproape completă a Germaniei, cum se întîmplase pentru scurt timp sub domnia lui Napoleon. În schimb, au constituit treizeci și opt de state total independente, asociate într-o nouă Confederație Germană.

Austria și Prusia erau cele mai mari și mai puternice state din Confederație. Întrucît revoluția industrială se făcuse simțită mai mult în Prusia decît în Austria, prusacii aveau potențialul necesar pentru a-și impune supremația în cadrul Confederației. Prusia și-a consolidat și mai mult avantajele economice prin înființarea unei uniuni comerciale alcătuite din optsprezece principate germane și care excludea Austria. Acest Zollverein anula toate barierele în calea comerțului dintre statele membre.

În pofida aparentelor avantaje ale Prusiei, Austria a jucat rolul cel mai important în problemele germane pînă după mijlocul secolului al XIX-lea. Congresul de la Viena stipula controlul Austriei asupra singurei instituții importante a Confederației, adunarea numită Dieta. Structura foarte fragilă a Confederației lasă cele treizeci și opt de state fără o conducere centrală, în schimb îi permitea lui Metternich să mențină supremația Austriei.

La început, conservatorismul liderilor Confederației și atitudinea lor generală de supunere față de Metternich au facilitat sarcina cancelarului austriac. În primii ani de după Congresul de la Viena cancelarul i-a convins pe regele Prusiei, Frederick Wilhelm al III-lea (d. 1797-1840), și pe conducătorii germani să refuze constituțiile liberale cerute de mulți dintre supușii lor.

Burschenschaften

În universitățile unde idealurile liberalismului și naționalismului erau îmbrățișate de numeroși adepți, disidenții au alcătuit așa-numitele burschenschaften (asociații studențești), care susțineau cauza unității și guvernării liberale. La 31 octombrie 1817, demonstrațiile de masă organizate de aceste asociații naționaliste au culminat cu arderea cărților conservatoare. În 1819, August von Kotzebue, cunoscut autor al unor astfel de lucrări, a murit de mîna unui asasin care facea parte dintr-o asociație naționalistă studențească.

Decretele de la Karisbad

Metternich a luat măsuri rapide și decisive. Prin intermediul Dietei Confederației a emis Decretele de la Karisbad, în septembrie 1819. Acest set de proclamații scotea în afară legii asociațiile Burschenschaften, institua un control sever asupra publicațiilor și iniția o campanie susținută de eliminare a elementelor turbulente din universitățile germane. Din 1819, activitatea naționalistă și liberală desprinsă din cadrul Confederației a încetat pentru mulți ani. În ciuda acestei atmosfere calme, liberalismul a continuat să exercite o puternică atracție asupra unei mari părți a populației Confederației.

Domnia ultimilor doi Bourboni în Franța

Coalitia de state europene care l-a înfrînt pe Napoleon a restaurat în Franța dinastia de Bourbon, aducîndu-l la tron pe Ludovic al XVIII-lea în 1814. Noul rege a evitat să ducă o politică exclusiv reacționară, optînd pentru reconstrucția parțială a sistemului existent înainte de revoluție.

Carta din 1814

Ludovic al XVIII-lea și-a oficializat revenirea la guvernare prin elaborarea unei noi constituții a Franței, Carta din 1814. Acest document prevedea un organ legislativ ales de un număr strict limitat de alegători, cei mai bogați 100000 de oameni dintr-o națiune de aproape 30000000. Carta menținea Codul lui Napoleon și reforma religioasă operată de el, institua controlul statului în locul celui exercitat de Biserica asupra învățămîntului, garanta egalitatea în fața legii și îngăduia păstrarea pămînturilor cumpărate din fostele domenii ale nobilimii sau ale Bisericii.

Deși constituția lui Ludovic nu preciza obligația miniștrilor (membri ai executivului, care conduceau guvernul și departamentele sale) de a acționa în conformitate cu majoritatea parlamentară, pînă la urmă primul ministru a adoptat aceasta cale. „Guvernarea responsabilă” a devenit o problemă politică extrem de importantă. Liberalii susțineau o asemenea linie politică, în timp ce conservatorii se declarau împotriva ei.

Ultraregaliștii și intensificarea reacțiunii

Faptul că Ludovic acceptase cele câteva schimbări liberale era mai mult decît puteau tolera extremiștii tradiționaliști. Aceștia respingeau politica moderat reacționară a regelui, militînd pentru restaurarea deplină a vechii ordini aristocratice și monarhice. În fruntea ultraregaliștilor se afla chiar fratele lui Ludovic, contele de Artois. La moartea regelui, în 1824, Artois s-a suit pe tron, luîndu-și numele de Carol al X-lea. La cîrma Franței revoluționare se afla un conducător ultrareacționar.

Lupta lui Carol al X-lea împotriva tendințelor vremii

Curînd, noul rege a încercat să orienteze Franța direct spre trecut; într-un an, compatrioții lui aristocrați care își pierduseră pămînturile au primit compensații din partea statului. În continuare, Carol al X-lea a încercat să restabilească controlul Bisericii asupra învățămîntului. În Franța au izbucnit proteste. Opoziția s-a atenuat în 1827, cînd Carol a acceptat ca politica executivului să reflecte voința majorității parlamentare. Cu toate acestea, doi ani mai tîrziu regele și-a schimbat radical poziția. Camera Deputaților a protestat, dar Carol a reacționat suspendînd legislativul. Dacă regele își închipuia că astfel va fi aleasă o Cameră mai obediencă, se înșela amarnic.

Revoluțiile din 1830

Revoluția începută în 1789 a impus modernizarea statului francez. În 1830, Franța a fost cuprinsă de un nou val de rebeliune. Burghezia a ieșit încă o dată în stradă, pentru a răsturna dinastia de Bourbon, care începuse să frâneze procesul de modernizare politică. La începutul deceniului al nouălea, când a căzut Ancien Régime al lui Ludovic al XVI-lea, statele monarhiste învecinate s-au înarmat și au atacat Franța, cu intenția de a înăbuși revoluția. În 1830 monarhiile conservatoare din estul și centrul Europei au fost nevoite să lupte pentru supraviețuire în propriile lor țări, întrucât acum se confruntau nu numai cu o revoluție franceză, ci cu una europeană.

Revoluția franceză din iulie

Carol al X-lea a aprins scînteia revoluției în momentul în care a dizolvat legislativul, impunînd alegerea unui nou parlament. Departe de a-și pierde din putere, adversarii regalității au obținut și mai multe locuri. În această situație Carol a emis Ordonanțele din iulie, o serie de decrete care anulează recentele alegeri parlamentare, instituind un control sever asupra presei și anulînd votul unui număr de 75000 din 100000 cetățeni eligibili. Dacă decretele ar fi fost puse în aplicare, majoritatea adversarilor regelui din pătură bogată a clasei mijlocii ar fi fost lipsiți de putere politică.

Burghezia și susținătorii ei din rîndul clasei muncitoare franceze au luat cu asalt străzile Parisului. Rebelii au smuls pietrele de pavaj, au cărat mobilă și alte obiecte pe bulevardele înguste, înălțînd baricade. Revoluționarii, dintre care mulți erau îmbrăcați în hainele specifice profesiei lor, inclusiv joben, s-au adunat în spatele întăriturilor și la ferestre, gata să înfrunte armata care se apropia. Trupele regale și-au redus efectivele în momentul în care o parte din soldați a trecut de partea rebelilor. Revoluționarii au cucerit Parisul, în timp ce drapelul lor roșu, alb și albastru flutura în vîrfurile catedralei Notre-Dame. Carol al X-lea supraviețuiește scena printr-un telescop. Ultimul monarh din dinastia Bourbon s-a hotărît să fugă în Anglia. Curînd, un „monarh burghez” Ludovic Filip a devenit „regele francezilor”.

Revolta din Belgia

Revolta mocnea în sufletele multor belgieni încă din momentul în care Congresul de la Viena a impus unificarea Belgiei cu Olanda. Revoluția care avusese loc în iulie în statul vecin. Franța, a intensificat dorința belgienilor de a se elibera de sub dominația olandeză. În luna următoare a izbucnit rebeliunea, iar în octombrie naționaliștii belgieni au ieșit învingători.

Opoziția olandeză față de independența belgienilor a întîrziat recunoașterea oficială a noului stat timp de aproape un deceniu. În 1839, diplomațiile engleză și franceză au obținut acceptarea de către Olanda a Tratatului de la Londra, care admitea Belgia în comunitatea statelor europene. Tratatul de la Londra încerca, totodată, să protejeze de invazii noua națiune prin recunoașterea statutului ei de neutralitate.

Rebeliunea liberală și națională din Germania și Italia

Pînă în 1830, conducătorii mai multor state germane cedaseră deja în fața presiunii crescînde a liberalilor și elaboraseră constituții. Victoria francezilor asupra regelui reacționar Carol i-a încurajat pe liberalii germani să-și formuleze tot mai răspicat revendicările politice. Protestele publice i-au determinat pe liderii celor patru principate să acorde rapid drepturi constituționale. Mai mult de un sfert din statele Confederației beneficiau acum de constituții. Autoritatea lui Mettemich asupra teritoriilor germane slăbise, dar numai temporar.

În Italia, eforturile depuse de carbonari vreme de peste un deceniu stimulasera mișcarea Risorgimento. Această „Renaștere” reprezenta o formă de luptă pentru unitatea politică, denumită astfel spre a ilustra imperativul ca italienii să-și recapete sentimentul identității comune, care-i legase pe locuitorii peninsulei în vechime. Grupuri puțin numeroase, dar devotate și inspirate de aceste idealuri, erau pregătite pentru o misiune eroică.

Victoria asupra absolutismului regal din Franța în iulie 1830 i-a determinat pe naționaliștii italieni să treacă la acțiune. Rebelii au pornit la luptă, cucerind principatele Parma și Modena în nord și Statele Papale în centrul peninsulei. Ei urmăreau să obțină victoria asupra conducătorilor locali, eliberarea de sub dominația austriacă și, în sfârșit, unificarea Italiei sub un sistem de guvernare mai liberal.

Știind că sentimentele lor erau împărtășite de noul regim din Franța, rebelii se așteptau ca Ludovic Filip să li se alăture în lupta pe care o duceau împotriva lui Mettemich. Dar speranțele și sacrificiile lor au fost zadarnice. Franța nu i-a ajutat cu nimic, iar Austria a ripostat cu duritate. În scurt timp, armatele habsburgice i-au înfrânt pe rebeli, reinstalând la tronul țării conducătorii alungați de naționaliști.

Eșecul revoluției din Polonia

Țarii ruși care au domnit ca regi ai Poloniei după 1815 au acordat întotdeauna libertăți mult mai mari polonezilor decât poporului rus. Cu toate acestea, dominația străină a stîrnit resentimente, organizațiile revoluționare n-au întârziat să apară, în vreme ce rebelii polonezi așteptau momentul oportun să treacă la fapte. În cele din urmă, acesta a sosit. După luna iulie, valul de protest revoluționar a depășit granițele Franței, și în noiembrie revolta a cuprins străzile Varșoviei. Ca urmare, forțele mișcării de eliberare au pornit la ofensivă în tot regatul. Legislativul polonez a reacționat și el, decretînd sfîrșitul domniei țarului Nicolae în Polonia.

Nicolae a ripostat prompt. El a anulat constituția în mare măsură liberală a polonezilor, a trimis în Polonia o armată de ocupație și a lansat o campanie de arestare sau eliminare a celor suspectați de rebeliune. Supunerea Poloniei a durat luni întregi, dar pînă la urma țarul a învins, iar represiunea a fost necruțătoare. Rebeliunea din Polonia s-a încheiat printr-un eșec, însă revoluția europeană a continuat.

Apogeul revoluției europene

În 1830, europenii care susțineau ideea de liberalizare socio-politică sau cea de unitate națională au declanșat tulburări pe continent, demonstrînd revigorarea spiritului revoluționar după 1790. Totuși, după stingerea conflictelor nu s-a petrecut nici o schimbare semnificativă.

Dominația lui Mettemich

În Europa Centrală, în regatele din centrul Europei, care, în anii 1830, continuau să se afle sub autoritatea lui Mettemich, cancelarul austriac a vrut să se asigure că nu se vor petrece nici un fel de schimbări în sistemul socio-politic.

Austria și Germania

Între 1835-1848 Metternich a fost împluternicit să-și aplice politica represivă în Imperiul Austriac, întrucît Ferdinand I, împărat al Austriei în această perioadă, nu avea capacitatea intelectuală să exercite vreo autoritate. Metternich și-a concentrat toate eforturile în direcția reprimării protestatarilor. Categoriile care îl preocupau pe cancelar erau: masele țărănești încă împovărate de obligațiile față de aristocrație, micile contingente de muncitori săraci din industrie, liberalii din clasa mijlocie și naționaliștii din fiecare subdiviziune etnică a statului.

În multe privințe, sursele nemulțumirilor față de politica lui Metternich în Germania erau aceleași ca și în Austria: o țărănime din ce în ce mai săracă, muncitorimea de la oraș oprimată ca urmare a introducerii industrializării, o clasă mijlocie în plină dezvoltare, adeptă a principiilor liberale și a unității naționale. Și în Germania, cancelarul austriac a adoptat aceeași soluție ca pretutindeni: represiunea. El a insistat pe lîngă conducătorii din mai multe state să anuleze constituțiile promulgate în 1830 și a menținut potențialele puncte fierbinți sub supraveghere și amenințare cu forța. Ostilitatea populației a continuat să crească.

Italia

Mișcarea pentru unitatea Italiei s-a dizolvat după eșecul revoltelor din 1830. Deși conducătorii

curentului Risorgimento i-a îndemnat în continuare pe italieni să militeze pentru ideea de națiune, totuși s-au creat trei facțiuni. Giuseppe Mazzini (1805-1872) își chema compatrioții să adere la organizația sa, „Tânăra Italie”, și să se alăture în încercarea de a forma un stat pe deplin democratic. Mazzini era convins că un asemenea tip de guvernare, un stat național în care poporul să-și exercite suveranitatea, va fi pînă la urmă instaurat pretutindeni în Europa. El speră că, de îndată ce-și vor dobîndi autonomia, națiunile vor înțelege că tuturor le revenea datoria de a sluji interesele universale ale omenirii.

Dezideratul stîngist al suveranității populare adîncea prăpastia dintre Mazzini și ceilalți naționaliști italieni, atrași de liberalism, dar nu și de o democrație absolută. Ei s-au angajat în lupta pentru unitate condusă de Regatul Sardiniei. În opinia acestor naționaliști, victoria Sardiniei ar fi adus la cîrma statului o monarhie constituțională apărătoare a libertăților individuale, îndeosebi a dreptului de proprietate. Alți naționaliști respingeau atît democrația, cît și monarhia liberală. Ca și Guelfii din Evul Mediu, ei credeau că numai Biserica romano-catolică putea oferi Italiei șansa de a progresa. Acești „Neo-Guelfi” chemau credincioșii din întreaga țară să se închine Papei, care urma să le acorde o serie de drepturi. Diversitatea de opinii din rîndul naționaliștilor a fost probabil cauza slăbirii mișcării de unificare, dar, cu toate acestea, aspirațiile lor comune de libertate reprezentau o serioasă amenințare pentru cancelarul Metternich la sud de Alpi.

Monarhia burgheză din Franța

În urma abdicării lui Carol al X-lea, în iulie 1830, puterea a revenit Camerei Deputaților. Legislativul a decis că noul monarh să fie ducele de Orléans, vărul fostului rege. Pe tot parcursul domniei sale (1830-1848), regele Ludovic Filip, a cărui familie de viță regală sprijinise răsturnarea lui Ludovic al XVI-lea în 1792, a ținut seama de interesele marii burghezii. Din 1815, anumite categorii profesionale și clasa oamenilor de afaceri prosperi au preluat controlul asupra sistemului socio-economic. În 1830 ei i-au înlocuit din nou pe aristocrați, alegîndu-și un guvern care să-i reprezinte, la fel ca în 1789.

Revizuirea Cartei constituționale

Ludovic Filip evita să poarte veșminte imperiale, preferînd o ținută de lucru, și ieșea frecvent pe stradă, amestecîndu-se printre cetățeni. Însă regele le-a oferit francezilor ceva mai mult decît o asociație simbolică de idei. El și conducătorii burgezi ai rebeliunii au repus în drepturi Carta din 1814, anulată de Carol al X-lea.

În formă sa originală, documentul garanta drepturi egale în față legii și libertatea de alegere a profesiei, oferind drept de vot celor mai bogați 100000 de cetățeni ai țării. Pentru a da putere și restului burgheziei, noii lideri au revizuit prevederile electorale ale Cartei din 1814. Acordînd drept de vot altor 200000 de persoane, ceea ce însemna mai puțin de doi la sută din populația adultă. Unul din miniștrii lui Ludovic Filip afirma că cei care aveau inteligența necesară pentru a vota erau mai puțini de 200000.

Opozanții monarhiei burgheze

Muncitorimea pariziană, mică burghezie și idealiștii republicani se alăturaseră celor mai de seamă exponenți ai burgheziei pe baricadele înălțate în 1830, pentru a lupta împotriva lui Carol al X-lea. Atunci pătura avută a burgheziei îl deposedase de putere pe Carol al X-lea și acordase aliaților ceva mai multe libertăți. Dar în momentul în care elita bogată a refuzat să acorde și altor categorii sociale dreptul de a participa la guvernare, acestea s-au ridicat împotriva monarhiei burgheze. Dezvoltarea și mai rapidă a industriei începînd cu deceniul al treilea a contribuit la extinderea acestor forțe ostile, o dată cu creșterea numerică a muncitorilor și înrăutățirea condițiilor lor de viață.

Cînd cetățenii au criticat prevederile Cartei care acordau dreptul de vot numai celor foarte bogați, primul ministru François Guizot a răspuns nepăsător: „Nu aveți decît să vă îmbogățiți și voi”. Liderii politici au rămas indiferenți față de efectele dureroase ale procesului de industrializare. Cînd sărăcia a dus la izbucnirea unor revolte, guvernarea a reacționat prin violența armată și prin cenzurarea strictă a publicațiilor. Monar-

hia burgheză nu le făcea nici o concesie adversarilor. Rebelii nu mai aveau nimic de pierdut.

1848 Anul revoluțiilor

Atacul generalizat împotriva Vechiului Regim început în 1830 a culminat în 1848, când peste Europa s-a abătut cel mai puternic val revoluționar din această epocă. Și de data aceasta, furtuna a izbucnit în Franța.

Prăbușirea ultimei monarhii franceze

O dală cu înrăutățirea situației economice la mijlocul deceniului al patrulea, condițiile grele de viață s-au agravat, iar nemulțumirile au crescut. Restricțiile în privința organizării demonstrațiilor publice i-au determinat pe cetățenii răzvrățiți să adopte soluția unor mari petreceri, unde își descărcau mânia. Când Guizot a decretat interzicerea unei astfel de întruniri pe data de 21 februarie 1848, demonstrații furioși au umplut străzile Parisului.

Regele l-a destituit pe Guizot, însă acțiunile de masă au continuat. La 23 februarie, Ludovic a trimis trupe ca să împrăștie mulțimea. Nu se știe de unde a răsunat o împușcătură, însă la acest semnal armata a deschis focul împotriva rebelilor masați pe stradă. Șaisprezece oameni au fost uciși. Violența represiunii a transformat protestul într-o revoluție republicană. Unitățile militare au dovedit o simpatie crescândă față de revoluționari, astfel încât curînd rebelii au dispus de suficiente forțe pentru a cuceri Parisul. Ludovic Filip și Guizot s-au refugiat în Marea Britanie. Astfel, primul rege burghez al țării a devenit și ultimul ei monarh.

Republica a doua

Revoluționarii s-au reunit în grabă, proclamînd Franța pentru a doua oară republică și numind un guvern provizoriu. Această organizație politică provizorie decretă dreptul tuturor bărbaților adulți de a vota alegerea unei adunări constituante care să formeze guvernul permanent ca răspuns la cererea micii burghezii și a muncitorimii de a primi drept de vot. Tot ca recompensă acordată muncitorilor, conducerea provizorie recunoștea oficial dreptul la muncă al fiecărui cetățean. Mulți muncitori insistau asupra unor avantaje mai concrete.

Atelierele naționale

Muncitorii au jucat un rol mai important în revoluțiile din 1848, înrîurind în mai mare măsură consecințele acestora decît în 1830. Majoritatea revoluționarilor din 1848 proveneau din alte categorii sociale, însă nu puteau ignora clasele de jos, acum mult mai puternice. În cadrul guvernului provizoriu, socialistul Louis Blanc a susținut cauza acestui segment al populației. El a insistat să-i fie aprobat planul de creare a atelierelor naționale, care să ofere locuri de muncă unui mare număr de muncitori șomeri. Guvernul a acceptat, însă nu a investit suficiente resurse în proiect pentru a dezvolta sistemul de fabrici conceput de Blanc. Atelierele și-au căpătat renumele unor centre care împărțeau pomeni în bani în schimbul unei munci inutile. În consecință, proiectul a eșuat.

Închiderea atelierelor

Decretele guvernului provizoriu au dus la creșterea de treizeci și cinci de ori a numărului cetățenilor cu drept de vot. În mai 1848, circa optzeci și cinci la sută din cei 9000000 de cetățeni cu drept de vot au ales deputații în Adunarea Constituantă. Adunarea aleasă se preocupă îndeaproape de interesele economice și profesionale ale burgheziei, fără a se interesa de condițiile mizere ale muncitorilor de la oraș. Deputații au votat închiderea atelierelor naționale.

Revolta din iunie

Furioși, muncitorii au răspuns prin proteste publice și chemări la acțiuni violente. Trupele guvernamentale au lansat atacul asupra lor. Luptele de stradă de la sfîrșitul lunii iunie au continuat timp de patru zile,

interval în care au fost uciși circa 1500 de muncitori și 1000 de soldați. Guvernul a arestat mii de suspecți, pe mulți trimițându-i în coloniile de muncă silnică din afara granițelor țării. Aceste acțiuni ale Republicii a doua demonstau puterea clasei mijlocii aliate cu țărănimea și disprețul lor față de muncitorii din industrie.

Constituția din 1848

În noiembrie 1848, când adunarea a prezentat constituția celei de-a doua Republici, prevederile ei atestau acesederea la putere a întregii burghezii, nu numai a membrilor bogați ai clasei mijlocii. Totodată, constituția garanta dreptul la vot pentru toți bărbații, stabilea un parlament unicameral, o ramură executivă cu puteri sporite și asigură protecția absolută a dreptului de proprietate. Constituția stipula și alte drepturi individuale prețuite de liberali, în schimb respingea ideea dreptului la muncă. La fel ca în iunie, se instituise o limită între clase.

Scurtă victorie revoluționară din Imperiul Austriac

Vestea triumfului obținut de rebelii francezi în februarie 1848 i-a determinat pe supușii liberali și naționaliști din cadrul Imperiului Habsburgic să treacă la fapte.

Revoltele de la Budapesta și Viena

Într-un discurs ținut în ziua de 3 martie la Budapesta, în Ungaria, Ludovic Kossuth i-a chemat pe maghiari să se alăture în lupta pentru un guvern liberal și pentru restrângerea controlului austriac asupra țării lor. Zece zile mai târziu, demonstrații au înfruntat parlamentul imperial din Viena, capitala Austriei, cerând înfăptuirea unei reforme. Încercarea armatei de a împrăștia protestatarii a produs învâlmășeala pe străzi, împăratul Austriei a fost cuprins de teamă, și Metternich a pierdut sprijinul monarhului. Cancelarul și-a dat demisia și s-a grăbit să se refugieze în Anglia, punând astfel capăt unei lupte antirevoluționare de patruzeci de ani. În continuare, împăratul Ferdinand a declarat că va accepta toate cererile populației austriece.

O perioadă de libertate pentru unguri și cehi

Forțele național-liberale din Ungaria, conduse de Kossuth, au profitat de ocazie. Ele au elaborat „Legile din martie”, care proclamau sfârșitul imixtiunii austriece în sistemul de guvernare din Ungaria, deși împăratul continuă să-și păstreze titlul de monarh al țării. Aceste legi prevedeau crearea unui parlament reprezentativ al Ungariei, promiteau alegeri democratice, aboleau șerbia și privilegiile aristocratice și instituiau libertatea presei. La începutul lunii aprilie, cehii din Boemia habsburgică au obținut de la Ferdinand unele concesii referitoare la crearea unor condiții asemănătoare cu cele din Ungaria.

O constituție austriacă

Printre promisiunile făcute în martie de împărat supușilor săi austrieци se numără și dreptul acestora de a-și elabora o constituție proprie. Totuși, la 25 aprilie, Ferdinand a impus propria constituție. Aceasta garanta un parlament reprezentativ, un guvern responsabil și dreptul la vot pentru toți bărbații din Austria. Ferdinand făcuse prea puține concesii ca să-i înduplece pe liberalii austrieци. Starea de revoltă s-a menținut și, în cele din urmă, în luna mai împăratul a părăsit Viena, refugiindu-se în ambianța mai calmă a localității austriece Innsbruck. Rebelii au preluat puterea și în iulie au decretat desființarea tuturor obligațiilor țărânimii față de nobili.

Triumful unui sistem de guvernare ancien

Pînă în mai 1848, revoluționarii din Ungaria, Boemia și Austria obținuseră victorii separate, dar cum nu formau un front unit împotriva guvernării imperiale habsburgice, învingătorii au pierdut curînd puterea politică. În iunie, armatele lui Ferdinand au atacat Praga, capitala Boemiei, unde i-au înfrînt pe rebelii cehi.

Liberalii burghezi și țărânii din Austria se bucurau de recenta abolire a restricțiilor sociale și economice

ale vechiului regim, dar, în același timp, se opuneau rebelilor mai democratici, care îi ajutaseră să obțină supremația în acea parte a imperiului. Această divergență a făcut ca forțele dornice să continue revoluția, să devină o pradă ușoară pentru trupele imperiale, care au recucerit Viena în octombrie 1848. Austria fiind învingătoare, naționaliștii unguri au rămas singuri în confruntarea cu stăpânirea imperială.

Înainte de sfârșitul anului 1848, împăratul Ferdinand, a cărui putere fusese mult diminuată, a cedat tronul în favoarea nepotului său, Franz Joseph (1848-1916). Tânărul monarh s-a aliat cu succesorul lui Metternich, prințul Félix von Schwaemberg, inițiind o nouă campanie reacționară împotriva unicului nucleu rebel din imperiu.

Franz Joseph a anulat libertățile acordate de Ferdinand Ungariei și curînd a ocupat țară. Ungaria a respins atacul, rezistînd pînă în momentul în care țarul Nicolae a trimis o armată de peste 100000 de oameni în sprijinul împăratului austriac. La mijlocul anului 1849 Franz Joseph avea puteri depline asupra Imperiului Austriac.

Lupta de eliberare din Italia

În ianuarie 1848, liberalii din sudul Italiei i-au impus conducătorului Regatului celor Două Sicilii promulgarea unei constituții. Proclamarea celei de-a doua Republici franceze în luna următoare i-a încurajat pe rebelii din întreaga peninsulă să treacă la fapte. Curînd, conducătorii Statelor Papale și Toscanei din vestul Italiei centrale și Piemont-Sardinia în nord-vest au cedat presiunii maselor, care cereau o constituție liberală.

Imediat au izbucnit revoluții în statele nord-estice Lombardia și Veneția, aflate sub dominație austriacă. Pînă la 22 martie, rebelii au alungat armatele austriece din aceste două principate, iar italienii din multe alte state s-au alăturat războiului de eliberare națională de sub Imperiul Habsburgic.

Au urmat lupte crîncene, care au durat șaptesprezece luni. La început, revoluția a pierdut din elan și Austria a recucerit Lombardia. Apoi liberalii au obținut o victorie spectaculoasă la Roma, la începutul anului 1849, cînd l-au alungat pe Papa, instaurînd o republică condusă de Mazzini. În nord continua să facă ravagii războiul dintre Austria și Piemont-Sardinia, pînă cînd armatele lui Franz Joseph i-au zdrobit pe italieni la Novara, la 23 martie 1849. După o rapidă întoarcere spre conservatorism, Franța republicană a dat lovitura de grație naționaliștilor liberali italieni, printr-o invazie soldată cu cucerirea Republicii Romane și readucerea Papei. Vara anului 1849 s-a încheiat prin repunerea în drepturi a sistemului ancien de guvernare în aproape întreaga Italie.

Revolta naționalistă și liberală din Germania

Căderea monarhiei franceze în februarie 1848 a dus la accentuarea stării de spirit revoluționare din Germania. La mijlocul lunii martie, liberalii prusaci i-au cerut lui Frederick Wilhelm al IV-lea (1840-1861) să reformeze statul în conformitate cu principiile lor. Regele nu a făcut nici o concesie, astfel că Berlinul a fost zguduit de un val de demonstrații. Frederick Wilhelm a trimis armata în capitala ca să potolească mulțimile. Soldații au deschis focul, iar rebelii au răspuns prin baricade și violente. Afectat de haosul creat, Frederick Wilhelm a cedat, făgăduind să convoace o adunare constituantă. În lunile martie și aprilie conducătorii altor cîteva principate germane au acordat, la rîndul lor, drepturi liberale garantate prin constituție.

Adunarea de la Frankfurt

Liberalizarea guvernării a dat satisfacție majorității reformiștilor germani, dar atîta vreme cît nu obținuseră unitatea națională nu-și atinseseră în totalitate scopurile. Atmosfera revoluționară a anului 1848 i-a impulsionat pe naționaliști în adoptarea unor inițiative spectaculoase. Un grup de reformiști fără statut legal s-a întrunit la Heidelberg, unde a elaborat proiectul unei adunări speciale care să decidă direcția de acțiune. Ei au decretat că toți bărbații adulți din Confederația Germană își puteau alege reprezentanți în acest organism național. Adunarea, constituită din 830 de deputați, majoritatea aparținînd clasei mijlocii, s-a întrunit la Frankfurt, pe 18 mai 1848.

Problema Grossdeutsch-Kleindeutsch

Adunarea a ținut lungi dezbateri pe tema celui mai bun sistem de guvernare într-o Germanie unificată și în teritoriile pe care aceasta trebuia să le cuprindă. Cea de-a doua chestiune a creat divergențe extrem de mari între susținătorii Germaniei Mari (Grossdeutsch), care urma să includă toate teritoriile germane habsburgice, și cei ai Germaniei Mici (Kleindeutsch) care excludea o parte sau chiar toate aceste teritorii. Adunarea a optat pentru o soluție de compromis, care viza restructurarea Imperiului Habsburgic. Respingerea acestui plan de către împăratul Franz Joseph a pus capăt participării Austriei la Frankfurt, supremația fiind deținută de către adepții Germaniei Mici.

Triumful monarhiei prusace

În mai 1848, Frederick Wilhelm al IV-lea și-a respectat promisiunea de a convoca delegații pentru elaborarea unei constituții prusace. Cu toate acestea în toamna regele Prusiei a trecut din nou la represiune și adunarea s-a dizolvat în decembrie fără să fi definitivat textul constituției. Apoi, Frederick Wilhelm a oferit Prusiei o constituție monarhistă, cu unele prevederi liberale. De asemenea, el a folosit forța armată pentru a impune anularea majorității drepturilor liberale câștigate în alte state germane.

Dizolvarea Adunării de la Frankfurt

În martie 1849, Adunarea de la Frankfurt și-a definitivat proiectul de constituire a unui stat german din care era exclusă Austria. Delegații au convenit să instituie o monarhie constituțională, cu un parlament ales de toți bărbații adulți. Apoi, în pofida recentei atitudini reacționare a monarhului prusac, delegații l-au invitat să devină „împărat al germanilor”. Dar Frederick Wilhelm a refuzat categoric să primească aceasta „coroană culeasă de prin șanțuri”. Adunarea s-a dizolvat, iar eforturile ei de a unifica Germania s-au soldat cu un eșec.

Statul modern după revoluțiile din 1848

Revoluția europeană care a culminat în anii 1848-1849 nu a înlocuit vechiul sistem socio-politic cu cel promis de rebeli. Deși în Imperiul Habsburgic a fost lichidată șerbia, vechea guvernare s-a menținut la putere. Piemont-Sardinia și-a păstrat constituția liberală pe care o câștigase, dar revoluționarii din rîndurile clasei mijlocii nu au mai înregistrat succese în nici un alt stat italian. În toate principatele germane au fost create parlamente, dar nu și guvernanți cu adevărat reprezentative, în timp ce a doua Republică franceză reflecta liberalismul îngust al clasei mijlocii și al țăranimii.

În realitate, eșecul revoluției naționaliste și liberale din Europa nu însemna supraviețuirea sistemului ancien de guvernare. Dimpotrivă, revoltele contribuieră la desăvîrșirea modernizării socio-politice. Începînd din secolul al XV-lea toate statele europene se modernizaseră parțial, prin laicizarea instituțiilor sociale, dezvoltarea unor aparate de stat competente și crearea unor armate permanente, aflate sub controlul executivului. În 1848, Anglia și Franța erau state moderne în cel mai deplin sens al cuvîntului, ceea ce însemna că fiecare avea următoarele caracteristici: teritorii consolidate, o guvernare alcătuită din reprezentanții clasei de mijloc sau provenită dintr-o coaliție burghezo-aristocratică, o conducere preocupată de industrializare și o parte destul de semnificativă a populației muncitoare mobilizată în sprijinul statului.

Revoltele din 1848 au determinat imediat asocierea burgheziei din Germania și Austria într-un parteneriat la guvernare cu vechile elite, au încurajat conducerea regională să adopte politica de dezvoltare industrială a clasei mijlocii și au accelerat tendințele de unificare a Germaniei și Italiei. Aceste două țări își vor desăvîrși procesul de modernizare politică la începutul deceniului al șaptelea al secolului al XIX-lea. Deși în acea epocă existau mai multe state europene care încă nu aveau toate trăsăturile distinctive ale unui sistem social-politic modern, transformarea fusese îndeajuns de profundă ca să conducă la concluzia că noua formă de stat devenise caracteristică pentru întregul continent.

În epoca modernă, revoltele violente împotriva sistemelor de guvernare europene au fost puțin frecvente. Cînd astfel de evenimente au avut totuși loc, de regulă ele s-au declanșat într-o singură țară. Istoria

perioadei cuprinse între anii 1815 și 1848 contrastează puternic cu aceste modele specifice, caracterizând intervalul de timp respectiv drept o epocă a revoluției europene. Rebeliunile s-au înmulțit și s-au extins îndeosebi în 1830 și 1848.

Revoluționarii din această perioadă proveneau din diverse medii sociale, dar majoritatea aparțineau oamenilor de afaceri și profesioniștilor reprezentanți ai clasei mijlocii. În conformitate cu idealurile liberale burgheze, ei luptau pentru autodeterminare și libertate individuală, cerînd mai presus de orice libertatea de a-și exprima opiniile și de a-și apăra interesele profesionale. În zonele fărîmîțate, ca Germania și Italia, revoluționarii au luptat și pentru formarea unui stat național unitar.

Liberalii și naționaliștii au obținut victorii izolate în perioada cuprinsă între anii 1820 și 1830, după care, în 1848, au zguduit vechile sisteme prin victorii răsunătoare în întreaga Europă. Însă rebelii au fost curînd înfrînți. Revoluționarii burghezi din Franța s-au întors împotriva susținătorilor lor mai radicali din clasele de jos, o dată cu prăbușirea vechiului sistem de guvernare și transformarea republicii instaurate de clasa mijlocie într-o dictatură care favoriza burghezia și țărănimea. Guvernările reacționare din Germania, Austria și Italia au ripostat prin violență, dominîndu-i pe rebeli prin forțele lor militare net superioare. Răzvrățiții s-au refugiat sau au fost arestați, iar guvernanții au anulat majoritatea constituțiilor recent promulgate. Curînd, structurile politice și sociale ale Europei nu mai aminteau aproape prin nimic de revoluția care avusese loc.

Regimurile conservatoare reîntronate prin victorii mărețe după 1848 au ascuns adevărata semnificație a epocii revoluției europene. Structurile de tip ancien nu fuseseră brusc înlocuite prin noi instituții liberale sau naționaliste, așa cum doriseră rebelii, dar pînă la jumătatea secolului al XIX-lea răsturnarea vechilor regimuri și triumful sistemelor de stat moderne, în forme liberale sau altele noi și neașteptate, au devenit o certitudine din perspectiva viitorului apropiat.

Capitolul 8

Noul naționalism, 1848-1871

1842 Comte își prezintă teoria pozitivistă

1852 Cavour devine prim-ministru al Piemontului

1853 Courbet pictează Luptătorii și La scăldat

1854 Dickens publică Timpuri grele

1857 Flaubert publică Madame Bovary

iulie 1858 Napoleon al III-lea și Cavour aprobă Pactul de la Plombières

1859 Darwin publică Originea speciilor

martie 1861 Se formează Regatul Italiei

1862 Bismarck devine ministru-cancelar al Prusiei

1863 Tolstoi începe publicarea romanului Război și pace

1865 Lister pune bazele chirurgiei antiseptice

iunie 1866 Începe Războiul de Șapte Săptămâni (între Austria și Prusia)

1867 Cîteva state germane organizează Confederația nord-germană

1869 Mendeleev elaborează Tabelul periodic al elementelor

iulie 1870 Începe războiul franco-prusac și se încheie unificarea Italiei

ianuarie 1871 Germania se unifică sub împăratul Wilhelm

Între 1815 și 1848, idealismul liberal și național a inspirat un mare număr de europeni angajați în lupta pentru desăvîrșirea transformării vechiului sistem social și politic. Campania lor a generat conflicte revoluționare cu adepții vechii orînduiri, pînă la sfîrșitul anilor 1840. Această epocă a revoluției europene s-a încheiat fără ca viziunea unui sistem de stat național liberal să fi devenit o realitate pe continent. Totuși, mișcările de protest au determinat un progres în modernizarea instituțiilor europene, chiar dacă aceste structuri sociale pe cale de a lua ființă se abăteau în mare măsură de la conceptele idealistilor liberal-naționaliști.

Un pas important și neașteptat în direcția modernizării l-a constituit apariția liderilor conservatori care învățaseră din revoltele populare că trebuiau să obțină sprijinul maselor. În încercarea lor de a realiza o bază populară după 1848, cîțiva guvernanți aristocrați și monarhist au adoptat o atitudine mult mai favorabilă naționalismului. Acești conservatori care se opuseseră naționalismului recunoșteau acum că un popor animat de sentimente patriotice putea accepta nobili și regi ca lideri naționali sau chiar drept clasă dominantă ereditară. Membrii castei conducătoare tradiționale au reușit să-și cîștige tot mai mulți adepți, arătîndu-se dispuși să înființeze instituții care să creeze măcar aparențele unei participări a cetățenilor la treburile statului.

În timp ce vechile elite descopereau potențialul conservator al naționalismului, clasa de mijloc din Italia și Germania, care nu reușise să realizeze unificarea țărilor respective sub guverne liberale, s-a oferit să renunțe la liberalism în favoarea cauzei naționale. Astfel, după 1850, se constată o apropiere tot mai mare între segmente importante ale clasei dominante și mijlocii din centrul Europei, pe baza principiilor comune ale naționalismului conservator.

Militanții burghezi au renunțat și ei la convingerea că revoluția populară ar reprezenta un mijloc de realizare a unității naționale, acceptînd totodată puterea militară de stat ca modalitate de punere în practică a acestui ideal. Astfel, ei au recurs la metodele folosite de elitele conducătoare în reprimarea rebeliunii liberale din vremea revoluției europene. Avînd în vedere aceste atitudini asemănătoare ale elementelor burgheze și aristocratice din Italia și Germania, perspectivele de creare a unor noi națiuni în teritoriile respective au crescut simțitor.

Diminuarea idealismului multor europeni liberali și naționaliști după 1848 și acceptarea tot mai frecventă a forței militare brute ca mijloc de atingere a unor scopuri cum ar fi statul național au coincis cu o mutație surprinzătoare în gîndirea și artele europene din anii 1850-1860. Mulțimea de descoperiri senzaționale din domeniul științelor naturii i-a determinat pe importanți gînditori să tragă concluzia că nici rațiunea propovăduită de philosophes, nici intuiția romanticilor nu reprezentau calea către adevăr. După părerea lor,

numai știința putea răspunde la toate întrebările despre realitate, ea reprezentând unicul suport al strădaniilor umane. Cei care susțineau această concepție nu priveau cu ochi buni idealismul. Literatura și arta au început imediat să reflecte noua atitudine „realist” care a dominat deopotrivă politica și gândirea oficială europeană începând cu mijlocul secolului al XIX-lea.

Epoca realismului

În anii 1850-1860, marea majoritate a europenilor a luat atitudine în favoarea a tot ce era practic, științific și lipsit de sentimentalism. Realismul în această accepțiune a cuvântului a caracterizat gândirea, artele și stilul de guvernare. Progresul remarcabil înregistrat de știință în secolul al XIX-lea a contribuit din plin la o asemenea schimbare de concepție.

Știință

Oamenii de știință care au uimit Europa în această perioadă s-au concentrat în special asupra forțelor și substanțelor lumii materiale. Gânditorii din trecut explicaseră multe lucruri în legătură cu pământul ca planetă, însă furnizaseră puține informații despre fizica, chimia și biologia globului terestru. În secolul al XIX-lea europenii au studiat cu fervoare acest domeniu neglijat până atunci, trăgând concluzii asupra problemelor analizate. Multe din răspunsurile găsite de ei au rămas fundamentale pentru știința secolului XX.

Lumea materială

Oamenii de știință europeni din secolul al XIX-lea au moștenit un mare volum de date despre lumea materială. În prima jumătate a secolului, ei au continuat să adune informații prin intermediul unor cercetări și experimente strict specializate, de pildă, aceea prin care Michael Faraday a demonstrat că magneții pot produce electricitate. Cîțiva oameni de știință au început chiar să elaboreze teorii mai cuprinzătoare, bazate pe propriile lor descoperiri. Cu toate acestea, pînă prin anii 1850, de regulă au lăsat generalitățile despre lume și existență pe seama filosofilor și gânditorilor politici, care au construit ideologii ca liberalismul, naționalismul, conservatorismul și socialismul.

Bazele teoriei evoluționiste

Printre puținii cercetători de la începutul secolului al XIX-lea, autori ai unor ample teorii, se număra doi care au furnizat importante argumente referitoare la schimbarea biologică și geologică. Imediat după 1800, Jean Baptiste de Lamarck a avansat o teorie a evoluției biologice care contrazicea teoria imuabilității în lumea plantelor și animalelor. Tot așa, colecția de date geologice realizată de Sir Charles Lyell la începutul anilor 1830 contrazicea ideea tradițională potrivit căreia Pământul ar fi fost creat dintr-odată, într-o formă imuabilă, cu 10000 de ani în urmă. Probele prezentate de Lyell indicau o planetă mult mai veche și care se schimbase considerabil de la origini pînă în prezent.

Studiul materiei în timp ce geologii erau preocupați de caracteristicile și structurile de bază ale pământului, alți oameni de știință manifestau interes față de elementele din care se compunea planeta și de forțele care influențau aceste elemente. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea Antoine Lavoisier a prezentat probe în sprijinul caracterului indestructibil al materiei. John Dalton s-a preocupat de problema înrudită a structurii materiei. La începutul secolului al XIX-lea, el a verificat prin experimente moderne teoria din antichitate conform căreia întreaga materie este alcătuită din particule minuscule (atomi). Modul caracteristic de abordare a studiului materiei în această epocă a culminat în 1869, cu elaborarea, de către Dmitri Mendeleev a sistemului periodic al elementelor, bazat pe proprietăți ca masa atomică. La sfîrșitul anilor 1840 a fost lansată o teorie referitoare la forțele naturii, care venea în sprijinul concepției despre natură a lui Lavoisier. Ludwig Helmholtz a ajuns la concluzia că energia din natură păstrează în permanență un nivel constant, fără să înregistreze creșteri sau scăderi.

Teoria evoluționistă a lui Darwin

În jurul anului 1850, știința i-a pus pe europeni în fața unei noi forme de laicizare, care consideră Pământul și toate ființele terestre drept creații exclusiv materiale, dar alcătuite din elemente „nemuritoare”, acționate de forțe „imuabile”. Acest climat intelectual a încurajat apariția unor ample teorii, cum a fost concepția lui Darwin despre evoluția biologică.

În 1831, când flota engleză a trimis vasul Beagle în America de Sud și în zona înconjurătoare a Pacificului, printre specialiștii aflați la bord ca să studieze ținuturile respective și formele lor de viață s-a numărat și Darwin (1809-1882). Datele culese în cursul acestei expediții au influențat profund gândirea lui Darwin, care însă și-a publicat concluziile abia după ani îndelungați de studiu.

Prima lucrare teoretică completă a lui Darwin, Originea speciilor prin selecția naturală, a apărut în 1859. În această lucrare, Darwin susținea că la apariția vieții pe pământ existau doar câteva specii de plante și animale. El avansă ideea că într-o perioadă de timp extrem de lungă forțele oarbe ale naturii acționaseră asupra acestor plante și animale, producând o mare varietate de specii, care populau planeta în epoca modernă. În conformitate cu teoria evoluționistă, reprezentanții fiecărei specii se deosebesc între ei în ceea ce privește forța, dimensiunile, sănătatea, aspectul și alte particularități. Astfel, unele exemplare de plante și animale sînt mai bine adaptate la mediul lor de viață decît alte exemplare ale aceleiași specii. Cei mai puțini adaptabili mor de tineri, reproducîndu-se la scara restrînsă. În cele din urmă, tipurile defavorizate încetează să existe, în timp ce organismele mai longevive și mai fertile se reproduc în asemenea măsură, încît supraviețuiesc doar în forma lor nouă, devenind o nouă specie. În Originea omului (1871), Darwin aplică această teorie și speciei umane.

Punctul său de vedere se bază nu numai pe cercetările proprii, dar și pe studiile recente ale altor savanți și sociologi.

Darwinismul și biologia modernă

Darwinismul nici nu accepta, dar nici nu respingea posibilitatea unei intervenții divine, însă contrazicea deschis opinia preponderentă pînă la acea dată, potrivit căreia Dumnezeu crease dintr-odată și cu bună știință toate speciile existente pe pământ. Teoria evoluționistă nu se prea împăca nici cu credința că omul fusese creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Astfel de opinii au declanșat o controversă înverșunată între adepții și adversarii ideilor evoluționiste.

Pasteur

Îndrăzneță teorie a lui Darwin a umbrît cumva alte realizări importante ale biologici moderne înregistrate după 1850. În 1861, Louis Pasteur a demonstrat că la originea bolilor stăteau microorganismele, descoperire care l-a condus ulterior la crearea unor vaccinuri capabile să prevină anumite boli.

Lister și Mendel

În 1865, medicina a înregistrat un nou pas înainte, prin tentativa lui Joseph Lister de a efectua intervenții chirurgicale într-o încăpere igienică și cu instrumente sterile. În același deceniu, Gregor Mendel a făcut experimente pe varietăți de boabe de mazăre, descoperind multe mistere ale procesului ereditar.

Artele

La mijlocul secolului, noile teorii științifice au consolidat realismul, determinîndu-i pe artiști și scriitori să respingă romantismul. Principalele personalități culturale au început să descrie lumea așa cum o vedeau în realitate. La începutul anului 1850 criticii francezi au început să descrie picturile lui Gustave Courbet ca fiind „realiste”. După cinci ani, comentatorii aplicau în mod curent termenul pentru a caracteriza această nouă formă de artă și literatură.

Pictura realistă

Realismul în artă a apărut și s-a dezvoltat îndeosebi în Franța. Printre pânzele lui Courbet aflate la originea acestei mișcări se număra *Luptătorii* și *La scăldat*, ambele realizate în 1853. În aceste picturi, artistul încalcă cu bună știință canoanele romanticilor și ale predecesorilor acestora în domeniul culturii, zugrăvind luptători cu figuri sumbre și încordate sau trupurile unor oameni obișnuiți, în locul siluetelor idealizate de bărbați și femei. Această abordare i-a scandalizat pe criticii tradiționaliști, în schimb a stîrnit interesul a numeroși pictori tineri, dornici să adopte același stil.

Alți pictori importanți și-au dezvoltat propriul stil realist. Pînă în anii 1860, custozii galeriilor de artă și-au unit eforturile pentru a respinge nu numai lucrările lui Courbet, dar și pe cele ale lui Edouard Manet, Claude Monet și Edgar Degas. Îndeosebi picturile lui Monet reflectau conexiunea dintre știința și arta acelor timpuri. El realiza tablourile din mici puncte de vopsea, folosindu-și cunoștințele de optică și lumina pentru a descrie ceea ce vedea. Dat fiind că surprindea în pictură propria-i impresie despre realitate, la sfîrșitul anilor 1860 Monet a contribuit la fondarea unui nou curent artistic, denumit „impresionism”.

Realismul în literatură

Începînd cu ultimii ani ai deceniului al șaselea, literatura realistă a înflorit în întreaga Europă. Principalii scriitori ai epocii și-au exprimat sugestiv propria viziune despre lumea înconjurătoare, referindu-se preponderent la greutățile și suferințele la care erau martori. Romanul servea scopului lor artistic mai bine decît poezia, formă literară preferată de romanticii generației precedente.

Romancierii ruși de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, care trăiau într-o societate plină de contradicții, au dat expresie unor viziuni însoțite asupra experienței umane. În *Povestirile unui vînător* (1852), Ivan Turghe-niev descrie exploatarea crîncenă a șerbilor, care alcătuiau jumătate din populația rurală a țării. Renumitul său roman *Părinți și copii* (1862) prezintă cît se poate de sugestiv reacția unei generații tinere și rebele la suferințele săracilor din mediul rural și la alte probleme sociale.

Alți scriitori ruși au lăsat opere și mai celebre. În romanele *Război și pace* (1863-1869) și *Anna Kare-nina* (1873-1877), Lev Tolstoi face considerații extrem de pertinente asupra problemelor legate de particularitățile comportamentului uman. În *Însemnări din subterană* (1864), *Crimă și pedeapsă* (1866) și *Idiotul* (1869) Feodor Dostoievski descrie impactul realității din Rusia în planul afectivității.

După 1850, revoluția socială și economică a constituit o sursă de inspirație pentru romancierii din vestul Europei. În Franța, Gustave Flaubert a scris *Madame Bovary* (1857), exemplu tipic de ficțiune realistă. Acest roman descrie viața insipidă a unui soț burghez și aventurile extraconjugale ale soției sale care încearcă astfel să-și pedepsească bărbatul plicticos.

Mai mulți realiști europeni au scris despre suferințele și lupta claselor sociale oprite. În *Mizerabilii* (1862), Victor Hugo evocă revolta pariziană din 1830. Charles Dickens, în *Timpuri grele* (1854) și Elizabeth Gaskell, în *Nord și Sud* (1855), și-au exprimat la fel de pătimaș punctul de vedere față de situația disperată a săracilor din orașele industriale ale Angliei. În pofida puternicelor sentimente care-i animau, autorii realiști și-au prezentat observațiile asupra societății ca niște oameni de știință, cu mare precizie și lux de amănunte.

Gîndirea socială

După 1850, entuziasmul științific care stimulase generalizările îndrăznețe ale biologiei moderne și uimitorul realism din artă s-au extins și asupra gîndirii sociale. Cugetătorii au presupus că, în calitate de animal gînditor care trăia într-o lume exclusiv materială, omul avea datoria să elaboreze o știință a societății.

Filosofia materialistă

Studiind esența umanității și a universului de-a lungul secolelor, filosoffii europeni au acceptat ca ultimă realitate fie domeniul spiritului, fie pe cel material. În orice perioadă istorică, unii teoreticieni înclină către idealism, în timp ce alții sînt materialiști, dar de regulă unul dintre aceste curente devine dominant. Mediul

științific, preponderent la jumătatea secolului al XIX-lea a determinat o puternică îndepărtare de idealismul romantic și orientarea către o nouă formă de filosofie materialistă.

Intelectualii de frunte, preocupați de natura existenței, au ținut seama de nouă viziune științifică asupra materiei și forțelor naturale. Până la începutul deceniului al cincilea, un chimist dăduse publicității concluzia sa potrivit căreia materia se schimbă neîncetat de la organic la anorganic și invers, viața reprezentînd stadiul organic.

Filosofii materialişti au exprimat concepții de viață similare, într-un mod deosebit de categoric. Ludwig Feuerbach a devenit una din pricipalele voci în rîndul acestor gînditori care susțineau că în univers nu putea exista nimic în afară de materie. Ei negau existența lui Dumnezeu și spiritualitatea umană. În opinia lui Feuerbach, hrana ingurgitată de un individ îi determină devenirea. Firea și comportamentul uman nu erau decît o simplă chestiune de chimie.

Pozitivismul

Feuerbach considera că alimentația determină compoziția chimică a creierului și mușchilor umani, care, la rîndul lor, decideau asupra rezultatului unor evenimente ca revoluțiile din 1848. În 1842, Auguste Comte, un alt intelectual materialist, a elaborat o nouă teorie a cunoașterii care, în viziunea sa, indică modalitatea de control asupra cursului istoriei. În concepția lui Comte, în secolul al XIX-lea omenirea atinsese stadiul suprem de dezvoltare, din moment ce contemporanii săi aveau capacitatea de a studia științific societatea, acumulînd cunoștințe „pozitive” (absolut corecte) despre procesele sociale.

Comte pornea de la premisa că omenirea intrase în stadiul pozitiv sau științific de evoluție intelectuală, după o îndelungată luptă dusă pe parcursul a două stadii istorice anterioare: cel teologic și cel metafizic. În primul stadiu, observatorii ajunseseră la cea mai retrogradă viziune asupra evenimentelor. Ei credeau într-o lume guvernată de forțe supranaturale. Viața în stadiul metafizic (filosofic) părea mai puțin misterioasă decît în era teologiei. Dat fiind acest progres în concepție, rațiunea furniza explicații asupra realității care cel puțin excludeau superstițiile din trecut. Încheierea acestui mare periplu intelectual în secolul al XIX-lea deschidea în față omenirii perspective minunate. Înțelegerea științifică din epoca pozitivistă urma să conducă pe viitor la instituirea unei ordini sociale perfecte.

Pozitivismul lui Comte i-a influențat pe specialiștii din domeniul istoriei și al altor științe sociale, încurajîndu-i să utilizeze metode tipic științifice. „Specialiștii în științe sociale” inspirați de pozitivism au inițiat o activitate susținută de culegere a datelor referitoare la problemele omenirii, precum și un studiu obiectiv al descoperirilor făcute. Natura teoriilor lui Comte și influența scrierilor sale i-au îndreptățit pe cercetători să-l considere unul din principalii fondatori ai sociologiei.

Darwinismul social

În timp ce discipolii lui Comte încercau să aplice metode științifice în studierea societății, alți teoreticieni pur și simplu au invocat unele aspecte ale noii științe pentru a explica fenomenele sociale. Sociologii anilor 1860 au început să se inspire tot mai mult din operele lui Darwin. De exemplu, Walter Bagehot a inclus citate din Darwin în comentariul său despre relațiile internaționale. El a avansat ideea că națiunile erau angajate într-o luptă care ducea la dominația celei mai puternice. Astfel, învingătorul își dovedea superioritatea aproape la fel ca o specie supraviețuitoare. Asemenea aplicații greșite ale teoriei din domeniul biologiei au devenit cunoscute sub numele de „darwinism social”. Ideile de acest gen se întîlnesc din ce în ce mai frecvent după 1870.

Realpolitik

Conceptul social-darvinist de luptă violentă pentru putere corespundea perfect stării de spirit a liderilor politici europeni de după 1850. Începînd cu jumătatea secolului, aceștia și-au modificat simțitor principiile de guvernare, preocupîndu-se de progresul propriilor țări aproape pînă la ignorarea tuturor celorlalte proble-

me internaționale. Disimularea diplomatică a devenit o practică curentă. De fapt, oficialitățile urmăreau interesele statelor conduse de ele atât pe plan intern, cât și internațional, cu detașare, manifestând prea puțin interes pentru idealuri și moralitate.

Această abordare realistă în politică se traducea prin faptul că linia aleasă trebuia să funcționeze și să sporească puterea sistemului de guvernare în interior și autoritatea națiunii peste hotare. Liderii cu astfel de concepții își făceau un titlu de glorie din trecerea de la idealismul epocii liberal-naționaliste (1815-1850) la noua practică a „realismului politic”. Personalități politice germane, ca Otto von Bismarck, au devenit adepții cei mai fervenți ai acestei politici, pe care au denumit-o Realpolitik. Prin fuziunea cu spiritul realismului politic de la sfârșitul secolului al XIX-lea naționalismul a devenit una dintre cele mai importante forțe în istoria Europei moderne.

Triumful naționalismului

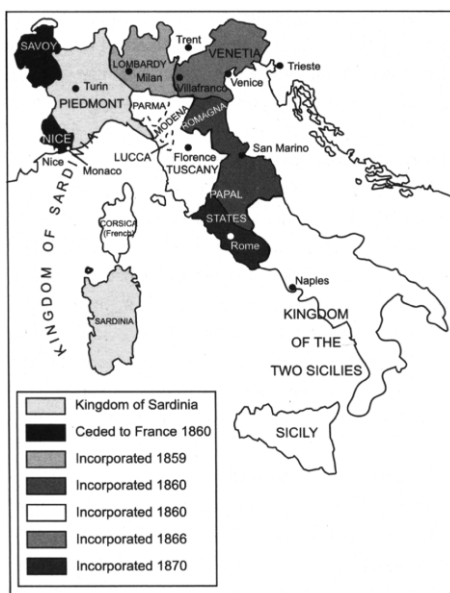
În cursul mișcărilor de protest din 1830 și 1848, atitudinile idealiste și metodele revoluționare au dus la eșecul naționaliștilor din Italia și Germania. În cele două decenii de după 1850, realismul politic rece și puterea militară au condus în scurt timp la crearea națiunilor moderne italiană și germană. Aceste victorii obținute printr-o politică a puterii au determinat o transformare a naționalismului.

Liberal-naționalismul dinainte de 1850 milita pentru promovarea drepturilor individuale și a autogovernării de către cetățeni. Liberal-naționaliștii sperau să poată pune în practică aceste principii printr-o acțiune colectivă a maselor. După 1850, naționaliștii au sprijinit tot mai mult extinderea autorității conducerii de stat, acceptând o restrângere a libertății individuale în favoarea asigurării unității naționale. De asemenea, naționaliștii nu se mai arătau nici pe departe la fel de încrezători în capacitatea cetățenilor de a realiza scopurile statului național. În schimb, ei și-au pus speranțele în puterea statului, îndeosebi în armată.

Acest nou naționalism a triumfat în Italia și Germania anilor 1850-1860. Până în 1870 el avea să devină o forță dominantă în politica europeană, și a continuat să exercite o influență considerabilă și după 120 de ani.

Unificarea Italiei

Eșecul revoluției național-liberale (1848-1849), care urmărise să pună capăt dominației austriece asupra Italiei și să unifice nenumăratele ei principate, a dus la discreditarea acestei campanii idealiste. Mișcările populare naționaliste au continuat și după 1850, influențând procesul de unificare. Totuși, aceste acțiuni de masă nu au avut alt rol decât să sprijine o mișcare naționalistă condusă de un singur stat puternic, cu o conducere lucidă, realistă.

Unificarea Italiei: 1859–1870

Cavour și Regatul Piemont-Sardinia; Unificarea Italiei, 1859-1870

Regatul Piemont-Sardinia, cuprinzând nord-vestul Italiei și o insulă mare de pe coasta de vest, s-a implicat în luptele de eliberare națională din 1830 și 1848. Înfrângerea suferită din partea Austriei, în 1849, nu l-a împiedicat pe proaspăt încoronatul rege al Piemontului, Victor Emmanuel al II-lea (1849-1878), să mențină forma de guvernare liberală instituită de tatăl său. În calitate de stat progresist și relativ mare, dispus să lupte pentru unificare, la începutul deceniului al cincilea Piemontul se bucura de sprijinul naționaliștilor italieni. În 1852 regele l-a numit ca prim-ministru pe contele Camillo di Cavour (1810-1861), un maestru al Realpolitik. Susținute de conducerea statului Piemont, metodele utilizate de Cavour au tăcut din inițiatorul lor fondatorul națiunii italiene.

Cavour reprezenta numărul crescând de aristocrați europeni care acceptau liberalismul politic moderat și valorile economice burgheze. El a început imediat să guverneze în conformitate cu aceste principii moderne, ca un prim pas în planul de dezvoltare a Piemontului. Guvernul a încurajat comerțul și industria, a extins rețeaua de căi ferate și a dezvoltat producția agricolă. Ca urmare, acest stat care deja apăra libertățile individuale – cel puțin într-o oarecare măsură – și-a creat curînd o economie prosperă, prezentînd un dublu interes pentru statele învecinate, care doreau să fie anexate, într-o primă etapă de creare a națiunii. Modernizarea economică i-a oferit Piemontului posibilitatea de a înzestra mai bine și mai eficient armata pe care și-o dezvoltase. Cavour știa că, în confruntarea care urma să aibă loc cu Austria, victoria va fi de partea statului mai puternic.

Primul ministru mai era conștient de faptul că statul lui avea nevoie de aliați europeni extrem de puternici, care să-i asigure victoria împotriva Habsburgilor. Astfel, în 1855 el a acceptat invitația de a se alătura Angliei și Franței în Războiul Crimeii purtat împotriva Rusiei. Cavour a presupus în mod corect că, deși nu putea participa la lupte decît cu un contingent simbolic, alianța cu Franța și Anglia sporea șansele de obținere a sprijinului celor două state în momentul cînd Piemontul avea să intre în conflict cu Austria.

Pactul de la Plombières

Deși guverna Franța cu autoritate dictatorială, Napoleon al III-lea încerca să pară popular în ochii maseilor prin politici oarecum similare cu cele ale guvernării din Piemont. Și el înclină să-i sprijine pe naționaliștii italieni care voiau să elimine dominația austriacă în peninsulă.

În iulie 1858, Napoleon și Cavour s-au întîlnit cîteva ore la Plombières, unde au încheiat un pact secret. Împăratul se angaja să sprijine un război împotriva Habsburgilor în cazul în care Austria ar fi atacat prima. Napoleon accepta și dreptul Piemontului de a anexa teritoriile stăpînite de Austria în nordul Italiei: Lombardia, Veneția, Pavia și Modena. În continuare, împăratul francez accepta formarea unei confederații italiene prezidate de Papă, eliberarea Italiei de sub dominația Austriei și controlul Piemontului asupra nordului peninsulei. În schimb, Cavour îi oferea lui Napoleon Nisa și Savoia, doua provincii de etnie franceză aparținînd Piemontului. Cei doi conducători au studiat harta, ca să decidă unde și cum putea fi atrasă Austria în război. În urma acestui pact, Cavour a depus eforturi susținute pe parcursul a luni de zile, ca să-și determine inamicul să atace. Austria a căzut în cursa în luna aprilie a anului 1859.

Bătăliile date la sfîrșitul lui mai și începutul lui iunie 1859 au dovedit eficiență pregătirilor făcute de Cavour pe plan intern și extern. După lupte soldate cu mari pagube, austriecii au pierdut Lombardia. În timpul războiului, italienii din teritoriile papale și din centrul peninsulei s-au revoltat. Ei voiau să-i răstoarne pe conducătorii principatelor respective și să se ralieze mișcării de formare a unui stat național. Napoleon al III-lea s-a temut de amploarea crescîndă a naționalismului popular la granița de sud a Franței. În iulie 1859 el a anulat pactul cu Cavour, încheind pace cu Austria.

Datorită ieșirii neașteptate a Franței din război Piemontul a cucerit numai Lombardia. Totuși, înainte de sfîrșitul războiului a fost pus în evidență efectul combinației dintre realpolitik și acțiunile de masă. Statele italiene Toscana, Modena, Parma și Romagna au răsturnat vechiul regim, apoi s-au unit cu Piemont-Sardi-

nia. Brusc, Victor Emmanuël al II-lea și Cavour s-au trezit în fruntea unui regat care cuprindea cea mai mare parte a nordului Italiei. Napoleon al III-lea a acceptat situația, primind drept recompensă din partea italienilor Nisa și Savoia.

Garibaldi și cucerirea sudului Italiei

În perioada revoluției europene, Garibaldi luptase pentru unificarea Italiei sub o guvernare mai radicală decât ar fi tolerat Cavour. Garibaldi milita pentru o republică în care să fie garantate în mod echitabil drepturile fiecărui cetățean. Cavour prefera o monarhie constituțională care să ofere libertăți individuale, dar să permită accesul la putere numai clasei dominante și celei mijlocii.

Eșecul revoltei liberal-naționaliste din 1848 l-a descurajat pe Garibaldi. Înfrângerea l-a pregătit să accepte unificarea în termenii impuși de Cavour. Când Piemontul și metodele Realpolitik aplicate aici au intensificat formele de luptă pentru crearea statului național, Garibaldi s-a alăturat acestei cauze.

Victoriile naționaliste înregistrate în nord în anul 1859 au aprins flacăra patriotismului și în Regatul celor Două Sicilii, stat care cuprindea sudul peninsulei Italice și insula Sicilia. În 1860, când revolte spontane au amenințat vechiul regim de aici, Garibaldi s-a conformat indicațiilor lui Cavour, conducând un atac pe insula Sicilia. Cei 1000 de voluntari ai săi, îmbrăcați în cămăși roșii, au asigurat victoria rebelilor. În câteva săptămâni aceștia au cucerit insula, atacând sudul peninsulei. Neapole, capitala regatului, a căzut în mâinile lor. Cămășile Roșii, cu Garibaldi în frunte, au pornit spre Roma. Garibaldi intenționa să elibereze centrul Italiei de sub dominația papală.

Cavour a luat măsuri drastice pentru a preîntîmpina alte victorii ale lui Garibaldi. El intenționa să mențină controlul Piemontului asupra procesului de unificare, ca să se asigure că în noul stat vor predomina tot instituțiile monarhice și liberalismul moderat. Primul ministru mai știa că Napoleon al III-lea ar fi putut folosi armata ca să înlăture amenințarea la adresa papalității. Cavour a obținut acordul lui Napoleon ca Piemontul să cotopească centrul Italiei. Primul ministru intenționa să-l oprească pe Garibaldi să cucerească o parte din aceste teritorii și să-l lase pe Papă în fruntea unui stat, deși de dimensiuni reduse. Trupele papale au cedat curînd în fața armatei lui Cavour. Statele Papale din centrul și estul peninsulei au votat anexarea la Piemont, iar Papa a păstrat regiunea central-vestică a peninsulei. Garibaldi și populația regatului sicilian cucerit de el l-au acceptat ca rege pe Victor Emmanuel.

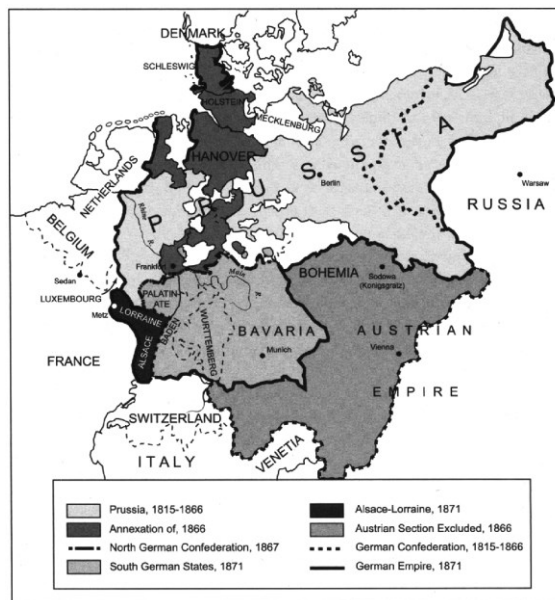
La 17 martie 1861, noul parlament italian a proclamat Regatul Italiei, condus de regele Victor Emmanuel. Numai teritoriul papal și Veneția austriacă mai rămîneau în afara granițelor acestui nou stat național.

Victoriile finale ale naționalismului italian

La câteva luni după crearea Regatului Italiei, Cavour a murit. Ulterior, conducătorii noului stat au continuat să practice eficient acea Realpolitik în scopul realizării unității naționale. În 1866, când a izbucnit războiul dintre Prusia și Austria, Italia a profitat de ocazie pentru a susține Prusia împotriva Habsburgilor. Prusia a învins, iar Veneția a revenit Italiei. În 1870 a izbucnit un conflict armat între Prusia și Franța. Ca urmare, trupele franceze rămase să-l apere pe Papa au părăsit Peninsula Italică. În aceste condiții, Regatul Italiei a ocupat ultimul dintre Statele Papale, stabilind la Roma capitala unei națiuni pe deplin unificate.

Unificarea Germaniei

În 1848, armatele monarhiste prusace și austriece au înfrînt mișcarea liberal-naționalistă de unificare a Germaniei. În 1850, regele Prusiei, Frederick Wilhelm al IV-lea, a încercat să formeze o Germanie reacționară parțial unificată, care excludea Austria. Habsburgii au blocat chiar și această inițiativă conservatoare de realizare a unui stat național. În 1848, liberal-naționalismul suferise o înfrîngere completă, însă aproape imediat după aceea o nouă mișcare naționalistă conservatoare sub conducere prusacă și-a început marșul spre victorie.

Unificarea Germaniei: 1866–1871

Prusia

În ajunul triumfului național în 1850, monarhia și aristocrația rurală (Junkers) reprezentau singurele vechi valori respectate în Prusia. În epoca revoluției europene, liberalii câștigaseră o constituție care institua în Prusia un parlament dominat de ei. Totuși, marea masă a populației participa în mică măsură la treburile politice, așa cum ar fi fost normal într-un sistem de guvernare cu adevărat modern. Parlamentul avea puține atribuții în afară de aprobarea bugetului. Mai mult decât atât, monarhia prusacă refuza sistematic cetățenilor libertatea de expresie și alte drepturi individuale.

Deși din punct de vedere politic Prusia prezenta asemănări cu celelalte treizeci și opt de principate, aici, Ancien Régime pusese bazele unei economii moderne. Nici unul din celelalte state germane nu beneficia de asemenea avantaje. În Prusia existau o industrie și un comerț prosper, apăreau tot mai multe fabrici și bănci, în timp ce o rețea de drumuri și căi ferate moderne în continuă dezvoltare lega între ele diverse puncte ale acestui stat înfloritor. Economia prusacă beneficia și de avantajul aderării la uniunea comercială Zollverein, înființată în 1819 și care includea toate statele germane, cu excepția Austriei.

Până în anii 1850 modernizarea economiei și Zollverein îi conferiseră Prusiei un ascendent față de Germania fie în calitate de confederație, fie de stat național. Cu toate acestea, regele respinsese categoric ideea de a rivaliza cu Austria pentru a-și asigura dominația asupra Confederației germane. Mai mult decât atât, guvernul reacționar al Prusiei îi determinase pe numeroși naționaliști să ia atitudine împotriva creării unei națiuni germane sub controlul Prusiei. Prusia nu a reușit să ajungă în fruntea luptei pentru formarea unui stat național pînă în momentul apariției unui Cavour german.

Ascensiunea lui Bismarck

Venirea lui Wilhelm I (1861-1888) pe tronul Prusiei după moartea fratelui său, Frederick Wilhelm, a redus inițial șansele acestui stat de a conduce eforturile de unificare a Germaniei. Imaginea de ultraconservator diminuea considerabil popularitatea lui Wilhelm în rîndurile naționaliștilor. El a agravat problemele politice ale Prusiei provocînd o confruntare cu Parlamentul, care practic a paralizat mecanismul de guvernare. Conflictul legislativ a izbucnit în momentul în care Wilhelm a încercat să introducă o amplă modernizare și un program de dezvoltare a armatei. Liberalii din Parlament au refuzat să aprobe noile impozite care urmau să fie plătite în cazul aplicării acestei inițiative. Conflictul între rege și liberali s-a transformat într-o luptă pentru supremație legislativă în Prusia.

În 1862, Wilhelm l-a numit prim-ministru pe Otto von Bismarck, cu scopul de a lansa un contraatac asupra Parlamentului. Relativ tînăr (patruzeci și opt de ani), dar cu experiență în diplomatie, Bismarck se

remarcase în 1848 prin puternică sa opoziție față de rebelii liberali germani. Lupta acestui Junker (aristocrat proprietar de pământ) împotriva liberal-naționaliștilor trăda intenția de a menține poziția socială a aristocrației și puterea de guvernare a monarhiei. Wilhelm alesese omul cel mai potrivit ca să lupte cu Parlamentul în favoarea intereselor regelui și ale Junkerilor.

Totuși, Bismarck se deosebea în multe privințe de Junkeri. El se răzvrătise împotriva tradiționalei lor supunerii față de Austria, ajungând la concluzia că Prusia trebuia cu orice preț să elimine influența habsburgică din Germania. Convingerea lui Bismarck că succesul Prusiei depindea de sprijinul clasei mijlocii contrasta și ea cu atitudinea majorității Junkerilor. Bismarck intenționa să promoveze în continuare modernizarea economică și să accepte aparențele unei guvernări parlamentare pentru a câștiga adeziunea clasei mijlocii. Mai mult decât atât, deși nu punea prea mare preț pe naționalism, nu numai că s-a alăturat, dar a și condus campania de unificare națională a Germaniei, care pînă atunci fusese o cauză a clasei mijlocii. Într-un cuvînt, acest mare maestru al Realpolitik a acceptat o serie de aspecte moderniste cu scopul de a păstra instituțiile la care ținea atît de mult.

Bismarck a demonstrat curînd eficiența politicii sale conservatoare în confruntarea cu Parlamentul prusac. Deși acesta continua să refuze impozitele cerute de rege în sprijinul campaniei sale militare, totuși Bismarck a adunat taxele. Cetățenii au plătit, iar Parlamentul a cedat în față acestei inițiative ilegale. Astfel, clasa mijlocie a continuat să aibă o constituție și un organism reprezentativ, în timp ce Bismarck proceda după bunul său plac. Această victorie a perpetuat dominația monarhiei și a accentuat cursul ascendent al Prusiei către supremație militară în Europa.

Chestiunea Schleswig-Holstein

După triumful asupra Parlamentului, Bismarck a abordat altă problemă, pentru care a avut nevoie de toată viclenia sa politică, precum și de serviciile armatei întărite a Prusiei. Primul prilej de a aplica Realpolitik s-a ivit în conjunctura politică din 1863, cînd regele Christian al IX-lea al Danemarcei (1863-1906) și-a manifestat intenția de a anexa ducatul Schleswig.

Schleswig, un mic teritoriu aflat chiar la sud de regatul lui Christian, era populat de danezi și germani. La granița sa de sud se găsea Holstein, ducat care ținea de Confederația Germană. Deși aici trăia o minoritate daneză destul de importantă, Holstein a protestat vehement împotriva anexării ducatului Schleswig; drept răspuns, Bismarck a convins Austria să se alăture într-un război împotriva Danemarcei. Trupele germane au intrat în Schleswig în februarie 1864, după care au cîștigat Danemarca în aprilie, învingînd în scurt timp armata lui Christian. Tratatul de pace permitea trupelor austriece să ocupe Holstein, iar celor prusace să anexeze Schleswig, ambele ducate rămînînd sub dublul control al Austriei și Prusiei.

Prusia împotriva Austriei. Războiul de șapte săptămîni

Situația din Schleswig-Holstein de la sfîrșitul războiului cu Danemarca i-a oferit lui Bismarck ocazia ideală de a provoca confruntarea pe care dorea să o aibă cu Austria. Pregătirile diplomatice ale primului ministru pentru lupta decisivă erau deja în plină desfășurare.

Întîlnirea de la Biarritz

În 1863, Bismarck încercase să obțină sprijinul Rusiei, contribuind la reprimarea rebelilor polonezi care voiau să pună capăt dominației țariste în patria lor. În octombrie 1865 Bismarck a luat inițiativă și mai importantă de a se întîlni cu Napoleon al III-lea la Biarritz, ca să-l îndemne să păstreze neutralitatea în eventualitatea unui conflict austro-prusac. Se pare că liderul prusac a primit acordul împăratului în schimbul promisiunii unor teritorii pe fluviul Rin. În cele din urmă, în aprilie 1866, Bismarck a obținut angajamentul Piemontului de a intra în luptă împotriva Austriei în cazul în care războiul german va începe în interval de trei luni. Prin această înțelegere Prusia a încălcat acordul care interzicea alianțele între statele membre. Bismarck proceda după noi reguli Realpolitik și izolase Austria.

Pretextul lui Bismarck pentru începerea războiului

În aprilie 1866, împăratul Austriei, Franz Joseph, a ajuns la concluzia că Prusia nu-i lăsase altă opțiune decât războiul. Acțiunile provocatoare ale lui Bismarck în Schleswig-Holstein și în Dietă (Adunarea) Confederației justificau pe deplin acest raționament. În cursul unei dispute din ducate, survenită în iunie 1866, Bismarck a trimis trupe în Holsicin. Austria a cerut Dietei să aprobe intervenția militară împotriva Prusiei, iar Bismarck a interpretat votul adunării drept o declarație de război.

Superioritatea militară a Prusiei

Deși Habsburgii și alți conducători europeni nu împărtășeau această opinie, Austria nu avea aproape nici o șansă de victorie. Reformele militare ale regelui Wilhelm duseseră la crearea unei armate numeroase și bine organizate. Ca urmare a modernizării industriei prusace, armata fusese înzestrată cu puști cu tragere rapidă și cu baionetă, precum și cu un sistem de căi ferate menit să asigure desfășurarea trupelor. Austria nu dispunea decât de o singură cale ferată de legătură cu frontul prusac și de o industrie slab dezvoltată, care producea muschete demodate și alte arme de acest fel. Mai mult decât atât, atacul italian la granița sa de sud obliga Austria să lupte pe două fronturi.

Bătălia de la Sadova

Confruntările decisive au avut loc la granița austro-prusacă. La început, cele două armate s-au ciocnit în lupte de mică amploare. Apoi, în iulie cele două armate cu un efectiv total de aproape 500000 de oameni au dat o luptă crâncenă la Sadova. Austria a pierdut aproape 45000 de soldați, iar Prusia doar un sfert din acest număr. Bătălia de la Sadova a decis deznodământul Războiului de șapte săptămâni, soldat cu o înfrângere dezastruoasă a Austriei.

Acordul de pace

Deși prusacii obținuseră o victorie zdrobitoare, Bismarck a oferit Austriei condiții de pace extrem de generoase. El nu-și dorea un inamic înverșunat la granița de sud, în timp ce Prusia continua seria triumfurilor sale militare. Așadar, a pretins Austriei o sumă simbolică drept despăgubire de război, a cedat Italiei Veneția și a acceptat dezmembrarea Confederației Germane. În urma acestui remarcabil succes militar Parlamentul prusac a votat legalizarea acțiunilor neconstituționale ale lui Bismarck întreprinse în timpul confruntărilor sale anterioare cu adunarea. Victoriile asupra Danemarcei și Austriei au sporit puterea Prusiei pe plan extern și dominația monarhiei în interiorul țării.

Crearea Confederației Nord-Germane

Austria dominase Dieta vechii Confederații Germane suficient de mult încât să-i influențeze votul în favoarea războiului cu Prusia, în iunie 1866. Cu toate acestea, germanii din multe state ale Confederației aveau cu totul altă atitudine față de Prusia decât delegații lor la Dietă. Acceptarea de către Bismarck a guvernării parlamentare, economia prosperă a Prusiei și, mai presus de orice, succesele politicii externe de agresiune duse de primul ministru câștigaseră mulți adepți în rândul naționaliștilor germani, mai ales în nordul țării.

După excluderea amestecului austriac în treburile interne ale Germaniei, prestigiul Prusiei crescând spectaculos în ochii naționaliștilor, lui Bismarck nu i-a fost greu să edifice o nouă structură politică prin care cea mai mare parte a Germaniei ajungea în subordinea monarhului sau. În 1867, primul ministru a trecut la organizarea Confederației Nord-Germane, o uniune a Uituror statelor germanice, cu excepția principatelor din sud Hessa-Darmstadt, Bavaria, Württemberg și Baden.

Tratatele de unificare le permiteau conducătorilor statelor din nord să se ocupe de problemele interne, numai că regele Prusiei devenea șeful Confederației. În această calitate, Wilhelm avea autoritate deplină asupra politicii externe și a forțelor armate. Șeful executivului, Bismarck, devenea cancelar al Confederației,

guvernînd efectiv noua organizare statală.

Războiul franco-prusac

La sfîrșitul anilor '60, statele germane din sud nu erau prea interesate de o fuziune cu Germania de Nord. Între aceste regiuni existau deosebiri de ordin religios; sudul era predominant catolic, iar nordul luteran. Orientarea Prusiei către o putere monarhică absolută nu le convenea germanilor din sud, determinînd opoziția acestora față de alipirea la noua Confederație. Naționalismul pătimaș ar fi putut face sudul mai îngăduitor față de nord, însă această stare de spirit încă nu apăruse la sfîrșitul anilor '60. Bismarck s-a gîndit că un război cu Franța putea trezi și în populația din sud astfel de sentimente naționaliste. El a început să pună la cale o politică de confruntare diplomatică menită să provoace un conflict cu Franța.

Criză de succesiune din Spania

Expansiunea teritorială spectaculoasă a Prusiei și isprăvile ei militare i-au alarmat pe Napoleon al III-lea și pe naționaliștii francezi. În Franța se vehicula tot mai mult ideea necesității unui război care să pună capăt amenințării prusace. Bismarck era în culmea încîntării. În iunie 1870, el a sporit anxietatea și furia francezilor convingîndu-l pe Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen, rudă cu monarhul Prusiei, să accepte tronul Spaniei, determinîndu-l totodată pe regele Wilhelm să-și dea acordul. Dacă manevra reușea Franța urma să se găsească între două state Hohenzollern. În Franța s-a accentuat starea de spirit favorabilă războiului.

Depeșa de la Ems

Întrucît Wilhelm nu era la fel de interesat ca Bismarck să se implice într-un război, el a încercat să-i îmbuneze pe francezi. La cererea regelui, Léopold a fost de acord să refuze coroana Spaniei. Inițiativa lui Wilhelm nu l-a mulțumit pe Napoleon. În iulie, împăratul Franței și-a trimis un împuternicit să se întîlnească cu Wilhelm la Ems și să ceară un angajament din partea regelui potrivit căruia nici un Hohenzollern nu va emite vreodată pretenții la tronul Spaniei. Conducătorul prusac a refuzat să dea o asemenea declarație și i-a telegrafiat lui Bismarck, relatîndu-i incidentul. La Berlin, primul ministru a făcut public evenimentul în asemenea termeni, încît reieșea că Wilhelm și ambasadorul francez avuseseră o întrevvedere insultătoare. Realitatea era cu totul alta. Cu toate acestea, interpretarea dată depeșei de la Ems a accentuat în ambele țări atitudinea favorabilă războiului.

Izbucnirea războiului

La 19 iulie 1870, Franța făcuse declarația de război mult așteptată de Bismarck. Prim-ministru prusac încheiase o alianță defensivă cu cele patru state germane din sud. Acum intrau toate în război împotriva Franței. Prin urmare, atunci cînd a izbucnit „războiul franco-prusac”, conflictul implica o coaliție a tuturor statelor germane cu excepția Austriei, îndreptată împotriva Franței. Curînd după declarația de război, trupele lui Napoleon au pătruns pe teritoriul german, ieșind victorioase dintr-o ciocnire de mică importanță. În continuare, trei armate moderne ale alianței germane au replicat printr-un atac fulgerător. La sfîrșitul lui august, forțele germane i-au înfrînt pe francezi la Sedan, unde însuși Napoleon a căzut prizonier.

O nouă națiune, născută în război

Războiul s-a prelungit pînă la jumătatea lunii ianuarie. Pînă la acea dată, germanii exercitaseră un control atît de strict asupra centrului Franței, încît regele Prusiei s-a putut aventura pînă în palatul regal de la Versailles. În Sala Oglinzilor, la 18 ianuarie 1871, conducătorii tuturor statelor germane s-au întrunit ca să-l proclame pe Wilhelm împărat al noii lor națiuni. Astfel, războiul i-a dat lui Bismarck posibilitatea să desăvîrșească procesul de alipire a celor treizeci și opt de state într-o națiune unificată, dominată de Prusia. La 28 ianuarie 1871, Franța s-a supus noului Imperiu German. Bismarck nu a manifestat nici un fel de milă față de victima sa: Franța era obligată să plătească Germaniei 200000000 de franci și să cedeze doua impor-

tante teritorii de graniță: Alsacia și Lorena. Noul naționalism aducea mari recompense, dar se solda și cu mari pierderi.

Lucrări științifice ca Originea speciilor a lui Darwin au modificat profund atitudinea elitei politice și intelectuale a anilor 1850-1860. Artiștii și scriitorii și-au exprimat noua concepție în tablouri și cărți de un izbitor realism. Pînza lui Courbet La scăldat și romanul Madame Bovary al lui Flaubert întruchipau această strădanie a europenilor de a introduce în arta spiritul noii științe.

La rîndul lor, teoreticienii în domeniul social din această perioadă au asimilat și și-au exprimat punctul de vedere față de descoperirile științifice legate de materie și de forțele naturii. Filosoful Feuerbach declara că universul se compune numai din materie și este lipsit de orice entități spirituale, ca Dumnezeu. Comte își manifesta entuziasmul în față științei prin argumentul că omenirea intrase în stadiul "Pozitiv" al istoriei, era în care metoda științifică putea fi folosită pentru perfecționarea societății. Socio-darwinistii au oferit o „știință" mai puțin elaborată a problemelor umane. Ei au împrumutat pur și simplu limbajul biologiei evoluționiste, aplicîndu-l la procesele sociale.

Curentele politice s-au dezvoltat în paralel cu cele din știință, artă și gîndire. Conducătorii calculați și lipsiți de scrupule ai statelor puternice și în curs de modernizare au preluat controlul evenimentelor, îndeosebi în centrul Europei, trasînd nouă hartă a continentului. În Italia și Germania au apărut doi maestri ai Realpolitik.

În calitate de prim-ministru al regatului Piemont-Sardinia din nordul Italiei, Camillo di Cavour a urmat o linie de guvernare liberală moderată, accelerînd modernizarea economică cu scopul de a cîștiga admirația italienilor din statele învecinate. Ulterior, el a aplicat o politică realistă de forță, menită să îndepărteze dominația austriacă din Italia și să înregistreze succesele pe care naționaliștii italieni, mai idealişti, nu reușiseră să le obțină. Pînă în 1861, toate statele, cu excepția a doua mai mici, se alăturaseră noului Regat al Italiei, dominat de Piemont. Aceste două teritorii s-au integrat în uniune zece ani mai tîrziu, desăvîrșind unificarea Italiei.

Otto von Bismarck, ministru-președinte al Prusiei, a urmat o politică asemănătoare celei desfășurate de Cavour și pînă în 1871 a unificat Germania sub conducerea Prusiei. Totuși, o dată constituită noua națiune germană, Bismarck a obținut sprijinul maselor pentru monarhul sau, fără a îngădui poporului să participe la guvernare nici măcar în măsura în care o făcuse Cavour. Astfel, acești doi lideri au contribuit la crearea unui tip nou de naționalism, mai conservator, care combina economia burgheză și Realpolitik cu autoritarismul acceptat de populație.

Acest nou tip de naționalism i-a permis lui Cavour să intensifice procesul de modernizare în Italia fără a depăși cadrul unei forme moderate de guvernare liberală. Naționalismul conservator i-a oferit lui Bismarck posibilitatea de a moderniza sistemul politic și economic german, sub egida unui simulacru de instituții liberale. Sistemul de guvernare s-a menținut în continuare dictatorial.

După 1848, de îndată ce aceste state s-au modernizat sub aspect politic, procesul de modernizare economică s-a accelerat în întreaga Europă. Statele care promovaseră de timpuriu industria au devenit acum puternic industrializate. Revoluția industrială se declanșează și în alte țări. Artele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea reflectau aceste mutații din sistemul de guvernare, din economia și societatea europeană.

Europa la 1871–1914

Capitolul 9

Cultura europeii industriale, 1848-1914

- 1848 Karl Marx și Friedrich Engels publică Manifestul Partidului Comunist
- 1856 Bessemer lansează noua sa metodă de obținere a oțelului
- 1859 Revolta "Sepoy" în India împotriva stăpânirii engleze
- 1859 Încep cuceririle Franței în Indochina
- 1859 John Stuart Mill publică Despre libertate
- 1864 Ia ființă prima Asociație Internațională a Oamenilor Muncii
- 1865 Rusia cucerește Tashentul în Asia Centrală
- 1865 Pentru prima oară este aplicată metoda de obținere a oțelului la vatră deschisă
- 1867 Marx publică primul volum din Capitalul
- 1876 Alexander Graham Bell experimentează primul telefon
- 1885 Friedrich Nietzsche începe publicarea lucrării Așa grăit-a Zarathustra
- 1887 Gottlieb Daimler lansează cu succes primul model de automobil cu benzină
- 1894 Sigmund Freud își expune pentru prima dată concepția despre subconștientul uman
- 1895 Wilhelm Roentgen descoperă razele X
- 1897 Joseph J. Thomson identifică electronii din atom
- 1899 Guglielmo Marconi transmite primul mesaj telegrafic din Franța în Anglia
- 1900 Max Planck expune teoria cuantică
- 1903 Frații Wright execută primul zbor cu avionul
- 1905 Albert Einstein publică Teoria specială a relativității
- 1906 Ia naștere Partidul laburist Britanic
- 1910 Dirijabilul inventat de Ferdinand von Zeppelin execută primul transport de pasageri
- 1913 Spectacolul cu Ritualul primăverii de Igor Stravinski declanșează un adevărat scandal

Triumful noului naționalism de la sfârșitul secolului al XIX-lea a coincis cu victoria ordinii socio-economice industriale în cea mai mare parte a Europei. În primele țări industrializate a crescut gradul de mecanizare a producției. Au apărut structuri profesionale mai complexe, noi organizații muncitorești concomitent cu extinderea revoluției economice în noi teritorii. Sociologii au reacționat la această transformare a vieții europene prin lansarea unor doctrine ca liberalismul statului bunăstării sociale, socialismul marxist și anarhismul.

Marxismul reflecta sentimentul de încredere științifică caracteristic pentru perioada de mijloc a secolului al XIX-lea. Karl Marx a făcut îndrăzneța afirmație că „socialismul sau științific” explică perfect trecutul și prezicea viitorul omenirii. Această pretenție de infailibilitate contravenea celor mai noi curente de gândire din știință. La începutul secolului XX, Max Planck și Albert Einstein, cei mai mari fizicieni din Europa, au afirmat că nu există certitudini în ceea ce privește substanțele și forțele lumii materiale. Chiar dacă nu diminuau importanța științei în viața europeană, această schimbare de concepție a influențat conturarea unui curent de idei mai curînd probabile decît absolute.

Sociologii universitari și scriitorii de la sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului XX s-au comportat la fel ca oamenii de știință în sensul că au afișat o incertitudine tot mai mare față de problemele existenței. Psihologii și sociologii au subliniat insuficiența cunoștințelor despre mintea omenească și despre societate. Saltul de la încrederea tipică perioadei de mijloc a secolului al XIX-lea la incertitudinea de la începutul secolului XX a fost resimțit din plin de publicul cultivat.

Pictorii, muzicienii și autorii care, după 1870, au urmat noi direcții în activitatea lor creatoare, i-au șocat probabil pe europeni mai mult chiar decît oamenii de știință și sociologii. Operele celor mai renumiți artiști erau extrem de abstracte. Marii compozitori compuneau o muzică foarte discordantă. Principalii scriitori se concentrau nu atît asupra a ceea ce vedeau în societate, cît asupra impresiilor personale, uneori greu de înțeles, legate de universul lăuntric al oamenilor.

La mijlocul secolului al XIX-lea personalitățile politice, profesionale, academice și artistice aveau concepții extrem de diverse. Totuși, existau și multe elemente comune. Toți puneau accentul pe chestiuni de

ordin practic. Toți credeau că pot descoperi adevărul despre acele aspecte ale existenței care îi interesau în mod deosebit. Erau convinși că această cunoaștere le va da posibilitatea să atingă scopurile importante pentru ei. La începutul secolului XX, liderii politici și marii oameni de afaceri și-au păstrat spiritul practic și optimismul. Nu același lucru s-a întâmplat cu un număr crescând de oameni de știință, sociologi și artiști.

Maturizarea economiei industriale, 1850-1914

În 1850, modernizarea industrială s-a extins de la țările cele mai dezvoltate, Anglia și Belgia, spre sud, prin centrul continentului, către nordul Italiei. Revoluția industrială a continuat să cuprindă noi și noi regiuni. Până în anii 1890, transformarea economică începuse și în cel mai agricol stat din Europa, Rusia. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea statele cu economia cea mai dezvoltată și-au extins rapid sistemul industrial și au tăcut progrese în tehnologie. Înainte de sfârșitul secolului Germania a luat locul Angliei, plasându-se în fruntea țărilor europene industrializate.

Sistemul de producție industrială

Între 1850 și 1914 industria a continuat să facă progrese remarcabile, iar mașinile și procedeele descoperite cu un secol în urmă au ajuns să fie utilizate pe scara tot mai largă. Către sfârșitul secolului al XIX-lea dezvoltarea noilor tehnologii a contribuit la accelerarea revoluției economice. Totodată, noua știință a început să influențeze mai direct industria, invențiile găsindu-și tot mai des aplicare în producție. O importantă consecință a acestei continue transformări economice a fost creșterea producției industriale cu 260% între 1870 și 1914. Acest salt spectaculos ar fi fost imposibil fără un progres remarcabil în domeniul energiei care acționa mașinile industriale.

Surse de energie și mașini

După 1850, numărul mașinilor cu aburi a crescut vertiginos datorită faptului că tot mai multe întreprinderi le instalau pentru executarea unor operațiuni tradiționale, la care ulterior s-a adăugat descoperirea unor noi aplicații. Printre inovații s-au numărat un plug cu aburi, mașina rotativă de imprimat, compresoare cu aburi pentru construirea drumurilor, iar în 1857, dinamul cu aburi pentru producerea curentului electric.

Majoritatea mașinilor cu aburi erau alimentate cu cărbune; în anii 1850, același combustibil încălzea numeroase locuințe. Între timp, gazul natural devenise un important combustibil pentru încălzire și o sursă de lumină. Cu toate acestea, în scurt timp industriașii au început să utilizeze alte forme de energie, care în secolul următor aveau să devină mai importante decât cărbunele și gazul natural. În 1859, Edwin Drake a pus bazele noii industrii petroliere, cu ocazia forării unui puț la Titusville, în Pennsylvania. Treptat, petrolul și-a extins gama de întrebuințări, până în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea, când a început să fie folosit pe scară largă. Industria electrică s-a dezvoltat și mai rapid. Progresele tehnologice din anii 1870 și 1880 au revoluționat această industrie în asemenea măsură, încât în 1914 electricitatea furniza căldura și lumina în mai multe așezări urbane decât gazul natural.

Textilele și substanțele chimice industriale

Cele mai revoluționare transformări în sistemele de producție dinainte de 1850 au avut loc în industria textilă a bumbacului din Anglia. La jumătatea secolului al XIX-lea, americanul Isaac Singer a inventat mașina de cusut. Au fost descoperite noi metode de prelucrare a lânii. Aceste evoluții din domeniul tehnologic au atras după sine o modernizare rapidă a industriei de confecții și de articole din lână.

Oamenii de știință au dat un nou impuls industriei textile punând capăt dependentei acestei industrii de coloranții naturali. În 1856, W.H. Perkins, un chimist englez de vîrsta adolescenței, a descoperit o modalitate de producere pe cale sintetică a culorii purpurii, pornind de la gudron. În 1869, oamenii de știință germani au inventat o variantă chimică de vopsea roșie, obținînd patentul pentru ea cu o zi înaintea lui Perkins.

În anii 1860, descoperirile din domeniul chimiei au accelerat dezvoltarea a numeroase industrii. În 1861,

savantul belgian Ernest Solvay a patentat un procedeu prin care se reducea costul de producere a substanțelor alcaline. Descoperirea lui a avut consecințe în industria sticlei, a săpunului și în cea textilă. Inventarea dinamitei de către Alfred Nobel în 1867 a furnizat o modalitate mai puțin riscantă de producere a unui exploziv de mare importanță pentru industria de armament. De asemenea, dinamita s-a dovedit utilă în activități civile, de genul proiectelor ingineresti.

Fierul și oțelul

Europeenii au produs oțel și înainte de 1850, totuși la vremea respectivă aceasta varietate mai pură de fier costa prea mult pentru a putea fi fabricată în cantități suficiente pentru necesitățile practice. Prin urmare, fierul a rămas principalul metal industrial pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, deși oțelul era mai rezistent și avea calități superioare. În anii 1850-1860, prin strădaniile mai multor tehnicieni supremația fierului a luat sfîrșit.

În 1856, Henry Bessemer a descoperit că prin introducerea unui curent de aer în fierul topit se producea oțel mai mult și mai ieftin. Acest proces a sporit considerabil aplicațiile practice ale metalului. Un progres și mai semnificativ s-a înregistrat în 1865, cînd Pierre Martin a utilizat proiectul de cuptor cu gaz al lui Wilhelm von Siemens spre a dezvolta metoda vetrei deschise în producerea oțelului. Ca urmare a acestor descoperiri, între 1865 și 1880 producția de oțel a crescut de zece ori. Începuse epoca oțelului.

Transporturile

În anii 1850, care au marcat apogeul revoluției industriale, numai o singură formă de transport modern ajunsese să fie utilizată pe scară largă: transportul feroviar. În acea epocă, o vastă rețea de căi ferate lega principalele state industriale; aproape toate țările începuseră să-și construiască propriile rețele feroviare. O dată cu introducerea procedurii Bessemer, europenii au introdus șinele de oțel în locul celor de fier. Către 1900, în Europa fuseseră construite principalele linii ale rețelelor de căi ferate, cu o lungime totală de peste 273590 km.

În această perioadă, industria de căi ferate a îmbunătățit considerabil siguranța, calitatea și rentabilitatea transporturilor. Inventatorii și tehnicienii au introdus frîna cu aer comprimat Westinghouse (1869), vagoanele-restaurant și de dormit, precum și vagoanele de marfă frigorifice.

Treptat, alte forme moderne de transport au început să rivalizeze cu trenurile, în pofida perfecționării lor continue.

Vasele cu aburi

La mijlocul secolului al XIX-lea vasele cu aburi continuau să fie o noutate. În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dezvoltarea unui motor mai eficient și înlocuirea roții cu zbaturi prin elice au făcut ca noul tip de vas să fie prețuit la adevărata sa valoare. Vaporul cu aburi a înlocuit treptat vasele cu pînze pe toate mările lumii. Peste nouăzeci la sută din navele construite în 1914 erau acționate cu aburi. Materialele de construcție pentru aceste vase s-au schimbat și ele radical. Majoritatea vapoarelor din anii 1840 erau construite din lemn. În deceniul al șaselea, fierul a devenit principalul metal utilizat la noul tip de ambarcații. În 1898 și 1899 vapoarele erau construite în proporție de 99% din oțel.

Traficul urban

Aburul și oțelul au revoluționat călătoriile pe mare. Într-un ritm ceva mai lent, căile ferate și electricitatea au început să transforme transportul urban, prin înlocuirea tramvaielor cu cai (introduse în anii 1860) cu versiunea lor electrică (1880). În 1887 Gottlieb Daimler a construit primul automobil acționat de un motor cu combustie internă, alimentat cu benzină. La mai puțin de un deceniu, Rudolf Diesel inventă un motor care funcționa pe bază de motorină, putînd fi folosit în egală măsură la automobile.

După numai cîteva decenii, vehiculele acționate de curent electric, benzină sau motorină aveau să

împânzească străzile orașelor și drumurile de provincie. Cu toate acestea, la sfârșitul secolului al XIX-lea ele nu rivalizau de fapt cu noile biciclete la modă. Invenții ca tracțiunea pe roțile din spate și anvelopele umplute cu aer au îmbunătățit considerabil siguranța și confortul bicicletelor, care s-au răspândit cu rapiditate. Către 1900, Anglia, Franța și Germania aveau fiecare peste patru milioane de biciclete. În Italia existau două milioane, iar celelalte țări dispuneau și ele de un număr mare de asemenea vehicule.

Transportul aerian

Construirea unor noi mijloace de transport terestru și maritim nu satisfăcea pe deplin exigentele celor mai ingenioși inventatori. În 1784 a avut loc primul zbor din istoria omenirii: șase bărbați au urcat într-o nacelă atașată unui balon umplut cu hidrogen, pe care l-au deplasat cu ajutorul unor vîsle de mătase. După mai bine de un secol tehnologia transportului aerian progresase foarte puțin.

Apoi știința și industria au preschimbat rapid zborurile fanteziste în realitate. În 1898 contele Ferdinand von Zeppelin a inventat un balon cu cadru interior, un proiect atât de eficient, încît în 1910 aceste aparate au început să transporte pasageri. Între timp, apăruse o nouă invenție și mai performantă: în 1903 frații Wilbur și Orville Wright au încheiat cu succes primele testări ale avionului construit de ei, lansat la Kitty Hawk, Carolina de Nord. Cel mai lung dintre zborurile de încercare ale fraților Wright a durat cincizeci și nouă de secunde, pe parcursul lui atingîndu-se o viteză de 40 km/oră. Șase ani mai tîrziu, Louis Bleriot traversă Canalul Mîneei la bordul unui avion construit de el, pe parcursul a treizeci și șapte de minute. Cu mașinile sale senzaționale, omenirea pătrundea într-o nouă eră.

Tehnologia comunicațiilor

După 1850, în domeniul comunicațiilor au avut loc prefaceri la fel de uimitoare ca și în transporturi. Inventarea telegrafului în 1844 i-a încurajat pe europeni și pe americani să întindă cabluri între continentele lor. În 1851 a fost instalat telegraful care lega Anglia de Franța. După două decenii cablurile legau și continentele: Europa cu America de Nord în 1866, Europa cu Asia la începutul anilor '70.

Telefonul și telegraful

În 1876, Alexander Graham Bell a transmis primul mesaj verbal prin intermediul telefonului inventat de el. Noua invenție a cîștigat rapid o imensă popularitate. La sfârșitul secolului al XIX-lea multe instituții de stat și de afaceri foloseau în mod curent telefonul. În anii '90, cînd telefonul a devenit o anexă utilă a birourilor, Guglielmo Marconi a inventat un aparat capabil să transmită semnale telegrafice. Prima transmisie electronică codificată a fost efectuată peste Canalul Mîneei, în 1899, și peste Atlantic, în 1901.

Comunicarea în domeniul afacerilor și mass-media

O întregă varietate de realizări tehnologice și de ordin organizatoric au contribuit în continuare la extinderea comunicațiilor în domeniul afacerilor, deschizînd drum dezvoltării mass-media. De exemplu, în anii '70 mașinile de scris și sistemele poștale perfecționate au impulsivat activitatea a numeroase întreprinderi. La sfârșitul secolului al XIX-lea, o serie de invenții din domeniul tiparului apărute în acest deceniu și hîrtia mai ieftină realizată în chimie au dus la apariția primelor ziare de largă circulație. Liderii guvernamentali, care intenționau să-și exercite controlul asupra cetățenilor, dispuneau acum de mijlocul de comunicație de care aveau nevoie.

Societatea industrială

Progresul industriei încuraja o mare varietate de prefaceri sociale, fiind condiționat, la rîndul său, de acestea. Transformări deosebite de spectaculoase au avut loc în orientarea și condițiile de viață ale populației.

Populația urbană și rurală

Creșterea demografică constatată inițial în epoca modernă timpurie s-a accentuat la sfârșitul secolului al XIX-lea. Între 1870 și 1914, numărul total al europenilor se majorase cu 50%, de la 300 la 450 de milioane. Această creștere se datora atât alimentației de calitate superioară cât și scăderii ratei mortalității prin boli infecțioase. În acești ani, ritmul urbanizării s-a accelerat și mai mult. În cei treizeci și cinci de ani dinaintea de 1914, populația Londrei a crescut de la cinci la șapte milioane. Parisul și Berlinul au cunoscut un ritm demografic asemănător, înregistrând în același an populații de trei, respectiv două milioane.

În pofida urbanizării, majoritatea europenilor continua să trăiască în provincie. Obiceiurile tradiționale se schimbau mai lent decât la oraș, totuși influența socială a țărănimii și aristocrației deținătoare de pământuri a scăzut pe măsura extinderii procesului de industrializare și urbanizare în Europa. Totodată, în câteva țări din vestul Europei, clasele mijlocii de la oraș câștigau tot mai multă putere politică. În toate societățile a sporit averea burgheziei.

Munca în fabrici și veniturile familiale

Discrepanța tot mai mare dintre bunăstarea industriașilor și condițiile mizere de trai ale muncitorilor a dus la accentuarea nemulțumirilor în rândurile acestora din urmă. Dar orașenii săraci aveau și alte motive de nemulțumire. Mașinile din fabrici impuneau un ritm de muncă mai rapid și un consum de energie mai mare decât în deceniile anterioare. Munca devenise mult mai grea. Această schimbare a făcut ca femeile și copiii să întâmpine dificultăți din ce în ce mai mari în prestarea unei munci în industrie. Ca urmare, venitul familial scădea uneori considerabil. Oscilațiile accentuate din domeniul afacerilor în primele două secole de industrializare au agravat problemele financiare. Între anii 1840 și 1870 inflația a dus la creșterea accentuată a prețurilor. Începând din acest moment, vreme de două decenii depresiunea economică a făcut ca un mare număr de muncitori să-și piardă slujbele.

Cartierele muncitorești

Clasa muncitoare a reacționat la aceste probleme într-o varietate de forme. Cartierele au căpătat o anume identitate, oferind sprijin moral și un program de activități pentru timpul liber, unele utile, altele cât se poate de dăunătoare. Dintre acestea, întâlnirile de la cârciumi au devenit extrem de populare în rândul clasei muncitoare.

Nemulțumiți de condițiile de lucru din industria urbană muncitorii au ripostat prin crearea unor instituții oficiale, ca societățile de ajutorare și sindicatele.

Organizații muncitorești și profesionale

În epoca modernă timpurie, de regulă, statul considera ilegale sindicatele și grevele. În anii 1820, Anglia a început să reducă aceste restricții, dând muncitorilor dreptul de a se organiza, dar nu și de a face grevă. În cele din urmă, în 1876, Parlamentul a ridicat și aceasta restricție impusă activității sindicale. Doisprezece ani mai târziu, Franța anula și ea legile care interziceau grevă. Între timp, Austria și Olanda au legalizat sindicatele, acest exemplu fiind urmat și de Germania în 1890.

Mișcarea sindicală

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea muncitorii nu s-au limitat doar să lupte pentru intrarea în legalitate a sindicatelor. Ei au găsit modalități de formare a unor asociații mai puternice decât în primii ani ai mișcării muncitorești. În trecut, existaseră sindicate ce includeau doar muncitorii calificați într-o anumită meserie. Acum, muncitorii încep să înființeze organizații deschise lucrătorilor dintr-o întreagă industrie, de pildă căile ferate.

În urma acestor evoluții, muncitorii s-au constituit curînd ca forța socială majoră, îndeosebi în cele două țări mai puternic industrializate din Europa. Clasa muncitoare germană s-a întărit și a devenit deosebit de agresivă. Ei îi revine meritul de a fi creat cea mai puternică mișcare socialistă din Europa. Forța clasei mun-

citoare britanice a crescut și ea rapid. În 1900, muncitorii din Anglia și-au ales primul reprezentant în Parlament. În 1906, ei au format Partidul Laburist, ceea ce le-a permis să-și exprime punctul de vedere în guvernarea statului.

Organizarea corporațiilor de afaceri

Forța economică și politică a oamenilor de afaceri a crescut și mai rapid decât cea a clasei muncitoare. Statele au instituit legi care limitau responsabilitățile patronilor de companii pentru sumele investite, protejându-i astfel împotriva ruinării în cazul în care întreprinderea ar fi dat faliment. În Marea Britanie, asemenea companii erau desemnate cu termenul de „limited” sau prescurtarea „Ltd” adăugată la numele corporației. O firmă cu acest statut atrăgea de regulă un număr mai mare de investitori.

Asemenea înlesniri de ordin financiar confereau marilor oameni de afaceri puteri sporite. Schimbările organizatorice din această perioadă au contribuit la o extindere și mai mare a puterii lor. Înainte de 1850, cele mai răspândite erau firmele cu un singur patron sau cu patroni asociați. Ulterior, ele au fost înlocuite de instituții mari, cu un complex aparat de conducere, aflate în proprietatea unui mare număr de acționari. Aceste noi forme de organizare din sfera afacerilor erau conduse de un consiliu de administrație și de un grup de directori.

Noile forme ale corporațiilor de afaceri aveau tendința de a se extinde și de a deveni puternic centralizate. Adesea, ele încercau să se constituie în monopoluri, controlând o întreagă industrie. Influența magnatilor bogați în sfera politică și socială o depășea cu mult pe aceea a organizațiilor muncitorești în plină dezvoltare.

Reacții ideologice la industrializare

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, teoreticienii liberali și socialiști au luat atitudine față de creșterea puterii burgheziei și efectele industrializării. Reacțiile ideologice la efectele sociale ale modernizării economice s-au intensificat și mai mult începând cu deceniul al patrulea.

Diversificarea liberalismului

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mulți liberali rămâneau adepții tradițiilor instituite de Adam Smith și de alți fondatori ai ideologiei. Ei preferau să limiteze amestecul statului în economie. Cu toate acestea, un mare gânditor al secolului al XIX-lea a promovat o formă de liberalism care pleda pentru o atitudine complet nouă față de rolul statului în societate.

Tratatul despre liberalism al lui John Stuart Mill

Gânditorul englez John Stuart Mill (1806-1873) susținea cu tărie necesitatea libertății individuale, inclusiv pe aceea de a deține și utiliza proprietatea privată. El a reluat aceste puncte de vedere în cele câteva ediții ale lucrării sale *Principii de economie politică*, prima fiind publicată în 1848, și *Despre libertate*, apărută în 1859. A devenit un argument și mai des invocat în favoarea principiilor de liberalism formulate de el.

Bunăstarea generală

În pofida adeziunii la convingerile liberale fundamentale, ideologia lui Mill se deosebea de liberalismul laissez-faire al predecesorilor săi. Mill se îndoia că toate mașinile nou apărute ar ușura condițiile de viață ale muncitorilor și îndemna statul să repare această nedreptate. Ideea lui potrivit căreia bunăstarea generală a poporului necesita uneori intervenția statului reducea distanța dintre liberalism și socialism. Din cauza acestei atitudini, Mill a intrat în conflict cu liberalii, care militau pentru o clasă a oamenilor de afaceri eliberată de sub controlul statului. De regulă, analiștii secolului XX se referă la liberalism pornind de la ideea de bunăstare generală a lui John Stuart Mill.

Socialismul marxist

Karl Marx (1818-1883) și Friedrich Engels (1820-1895) au oferit o alternativă socialistă la problema industrializării. Cu toate acestea, ei au respins teoriile lui Proudhon, Fourier, Owen și ale altor fondatori ai socialismului. Marx și Engels au criticat ideile acestor reprezentanți ai socialismului timpuriu, etichetându-le drept „utopice”; după părerea lor, nu erau decât vise idealiste ale unei societăți create de reformă, în care avuția se împărțea în mod egal.

În locul acestor teorii utopice, Marx și Engels pledau pentru socialismul „științific”. Ei și-au denumit doctrina „științifică”, convinși fiind că toate concluziile lor se bazau pe un studiu aprofundat al societății. Marx și Engels susțineau că, în calitate de oameni de știință, constatau o realitate în care clasă muncitoare își putea face dreptate numai prin luptă revoluționară violentă.

Prima perioadă a lui Marx și Engels

Marx și Engels și-au dedicat viața luptei împotriva condițiilor mizere de trai ale clasei muncitoare de la oraș. Nici unul din ei nu avusese contact direct cu acest mod de existență. Își petrecuseră copilăria în familii aparținând clasei mijlocii germane; tatăl lui Marx era jurist, iar Engels trăia în bunăstare asigurată de fabrica textilă a tatălui său. Marx și-a luat doctoratul în filosofie la Berlin. Ulterior, sub presiunea autorităților, care nu priveau cu ochi buni ateismul său, s-a mutat la Paris în 1843. În cele din urmă, Engels a preluat afacerile din Anglia ale familiei, dar în anii '40 se găsea și el în Franța.

Manifestul comunist

Acești doi exilați s-au cunoscut la Paris în anii tulburi dinaintea revoluției din 1848. Între ei s-a legat o strînsă prietenie, cimentată de o comuniune de idei care avea să dăinuie o viață întreagă. Engels l-a recunoscut pe Marx ca fondator al teoriei și l-a sprijinit financiar aproape toată viața, cu fonduri provenite din afacerile familiei sale. Dependența de profitul capitalist nu a atenuat ura celor doi socialiști față de sistemul industrial burghez. În 1847 ei au început elaborarea unei broșuri care le rezuma punctele de vedere. Un an mai târziu a fost publicat Manifestul comunist.

Materialismul dialectic

Manifestul și Contribuție la critica economiei politice (1859) conțineau ideile marxiste fundamentale despre societate și forțele care controlează dezvoltarea ei. Aceste teorii au la baza principii materialiste similare cu cele formulate de Feuerbach. Pornind de la aceste premise, Marx și Engels își dezvoltau doctrina „materialismului dialectic”. În teoria lor includeau și ideea lui Hegel potrivit căreia schimbarea socială este un proces dialectic: o condiție existentă (teză) determină opusul ei (antiteză), iar aceasta contradicție se dezvoltă pînă la formarea unei noi condiții (sinteză).

Materialismul istoric

Marx și Engels au utilizat materialismul dialectic drept cadru al viziunii lor asupra istoriei, cunoscută sub numele de „materialism istoric”. Conform acestei doctrine, primii oameni trăiau într-un comunism primitiv, muncind împreună ca să-și asigure cele necesare traiului. Ei împărțeau totul în mod egal. Mai târziu viața a evoluat, trecînd prin trei stadii distincte: cel al producției sclavagiste, epoca feudală bazată pe economie agricolă și pe munca șerbilor și faza capitalistă industrială. Uneltele, procedeele tehnice și relațiile economice (de pildă, cele dintre muncitor și patron) alcătuiau „baza materială” a societății în fiecare din aceste stadii. Această bază materială determină formarea unei „suprastructuri” sociale care includea ideile, credințele, arta și instituțiile umane de tipul familiei și claselor sociale.

Lupta de clasă

Doctrina marxistă afirma că schimbarea în substructura uneltelor, tehnologiei și relațiilor economice

determină trecerea societății de la un stadiu (teză) la următorul (sinteză). Trecherile respective erau însoțite de stări conflictuale. Aceste lupte uneori crâncene izbucneau pentru că în fiecare stadiu domina o singură clasă, care se împotriva tendințelor spre supremație ale clasei următoare. Această inevitabilă „luptă de clasă” continua totuși, pînă cînd „mijloacele de producție” în permanentă schimbare (unelte, procedee de lucru etc.) determinau transferarea controlului economic unei noi clase. De regulă, fiecare nouă clasă era adusă la putere prin revoluție.

Conflictul dintre burghezie și proletariat

Marx credea că, în epoca sa, capitaliștii burghezi dețineau supremația datorită industrializării și tulburărilor politice care au însoțit-o, cum ar fi Revoluția franceză. Această clasă dominantă, ca și cele anterioare, preluase puterea în stat prin forță. Puterea politică de care dispunea burghezia îi dădea posibilitatea să controleze și să profite de pe urma muncii celorlalte segmente ale populației. În final, categoriile necapitaliste subordonate burgheziei aveau să formeze un proletariat unic (clasa muncitoare de la oraș).

Revoluția comunistă

Profeții socialismului științific preziceau că, pe măsură ce proletariatul creștea numeric, iar condițiile sale de trai se degradau, capitaliștii se vor restrînge numeric și se vor îmbogăți. Totuși, victoria finală avea să revină proletariatului, întrucît în epoca industrială această clasă era adevărata proprietară a mijloacelor de producție, deși nu le deținea efectiv. Această realitate economică garanta că în cursul revoluției care avea să urmeze, muncitorii vor prelua puterea în stat. Atunci, masele exploatare vor face primul pas către o societate fără clase, bazată pe egalitate materială: depozitarea burgheziei de toate bunurile pe care le deținea.

Dispariția statului

După pierderea întregii sale averi, burghezia se va proletariza sau va muri, astfel încît va rămîne doar clasa muncitoare. Întrucît, în opinia lui Marx, statul nu era decît o mașinărie politică prin care clasele dominante controlau și manipulau celelalte categorii sociale, de îndată ce vor dispărea clasele din societate, statul va înceta să mai existe. Atunci se va institui democrația autentică, iar sistemul de guvernare va dispărea treptat.

Capitalul

În 1849, Marx s-a mutat la Londra, rămînînd în această urbe capitalistă pînă la moartea sa, care avea să survină treizeci și patru de ani mai tîrziu. El a studiat neobosit documente de la Muzeul Britanic, căutînd să descopere date în sprijinul revelațiilor „științifice” prezentate în Manifest. Primul volum al acestei analize amănunțite a economiei industriale a apărut în 1867, sub titlul de *Das Kapital*. După moartea lui Marx, Engels împreună cu un alt comunist i-au valorificat însemnările, publicînd încă trei volume.

Capitalul dezvăluia adeziunea lui Marx la ideile liberale tradiționale, cum ar fi teoria lui Adam Smith potrivit căreia numai munca dădea valoare produselor industriale. Totuși, Marx a folosit aceste teorii ca să-și argumenteze propria versiune de socialism. De exemplu, el susținea că, în timp ce muncitorii din industrie conferă valoare produselor muncii lor, capitaliștii vînd bunurile pentru profit (plusvaloare), jefuind astfel proletariatul.

Internațională comunistă

Marx și Engels au oferit proletariatului ceva mai mult decît volumele elaborate. Convinși de faptul că în lumea civilizată apartenența la clasă avea să primeze asupra sentimentelor naționale, Marx și Engels au inițiat o campanie de organizare a unei mișcări muncitorești mondiale. Pînă la moartea lui, Marx a reușit să obțină un singur rezultat, prea puțin semnificativ: crearea primei Asociații Internaționale a Oamenilor Muncii, în 1864. Aceasta confederație neunitară a unor grupuri socialiste s-a dizolvat în 1876. În continuare,

marxiștii au organizat o a doua Internațională, care a durat din 1889 pînă în 1914.

Paradoxal, versiunea de socialism a lui Marx acorda mișcărilor socialiste o putere mai mare pe plan național decît internațional. De asemenea, ea a influențat gîndirea și acțiunea socială în mai mare măsură decît organizațiile marxiste. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, marxismul cîștigase suficienți adepți nu numai ca să reprezinte o amenințare pentru capitaliști, dar și ca să umbrească toate celelalte ideologii socialiste de pe continent.

Anarhismul

Majoritatea socialiștilor susțineau necesitatea intervenției statului, pentru a asigura trecerea la o egalitate economică și politică deplină. Deși anarhiștii împărtășeau adeziunea socialistă și comunistă față de principiul egalității economice și politice, totuși ei considerau că singura cale către dreptate socială era dizolvarea imediată a tuturor sistemelor de guvernare.

Mihail Bakunin și terorismul

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, tot mai mulți anarhiști deveneau adepții violenței teroriste, aceasta fiind considerată cel mai eficient instrument de distrugere a statului. O asemenea ideologie a violenței avea cea mai mare priză în zonele subdezvoltate din punct de vedere industrial din state ca Spania, Italia și Rusia. Teoreticianul rus Mihail Bakunin (1814-1876) și-a exprimat fără ocolișuri adeziunea anarhistă la violență. El a definit orice act distructiv ca fiind „un act creator”. Astfel de idei au contribuit la identificarea anarhiștilor cu asasinii și teroriștii gata oricînd să folosească pumnalul, pistolul sau bomba.

Sindicalismul

Imaginea anarhismului ca mișcare teroristă estompează o realitate mai complexă. De exemplu, printre anarhiști existau și adepți ai non-violenței. Uneori, ei preferau demonstrațiile de masă cu revendicări economice, în locul terorismului individual. Această idee a unei acțiuni colective de mare amploare a cîștigat numeroși adepți în Franța, unde Georges Sorel (1847-1922) milita pentru distrugerea statului printr-o grevă generală. Concret, el îndemna la încetarea lucrului în întreaga țară, din inițiativa sindicatelor. Întrucît teoreticieni ca Sorel credeau că masele se puteau alătura sindicatelor muncitorești, folosind greva generală ca mijloc de distrugere a statului, ideologia lor a căpătat denumirea de „anarho-sindicalism” sau pur și simplu „sindicalism”.

Modernismul în artă, gîndirea formală și știință

Cea mai importantă caracteristică a unei societăți moderne este economia industrială. Supremația claselor de mijloc reprezintă și ea o caracteristică a modernismului european, strîns legată de cea dintîi. În mod paradoxal, o mare parte a literaturii, artei, muzicii și filosofiei moderne de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX ilustrează ostilitatea artiștilor și scriitorilor față de consecințele industrializării și ale dominației sociale a burgheziei.

Oamenii de știință din anii '80, care elaboraseră o nouă concepție asupra lumii materiale, nu responseseră în mod deliberat concepția burgheză. Totuși, ideile lor erau în dezacord cu principiile iluministe care influențaseră profund tiparele de gîndire ale clasei mijlocii. Acest puternic contrast între mentalitatea burgheziei europene și elita intelectuală s-a făcut remarcat mai întîi în literatură.

Artele

În perioada 1850-1860, romanele realiste și picturile impresioniste descriau burghezia ca pe o clasă nedemnă, iar societatea industrială ca pe o epocă sumbră, chiar înfricoșătoare. La mijlocul deceniului al șaselea, membrii mai tineri ai comunității artistice au adoptat și stiluri de viață nonconformiste, ca formă de

protest împotriva valorilor burgheze. Acești lideri culturali își exprimau astfel dezacordul cu societatea mic-burgheză, atât prin modul de viață, cât și prin creațiile lor.

Mulți dintre acești tineri rebeli s-au stabilit în Boemia, în Imperiul Austriac. Scriitorii și artiștii „boemi” au creat curînd un curent al „artei pentru artă”. Potrivit noului crez artistic, multe dintre creațiile viitorului vor avea drept scop comunicarea frumosului sau a altor senzații, și nimic mai mult.

Literatura: revoltă împotriva societății burgheze

Stilul realist, devenit dominant în literatura deceniului al cincilea, s-a menținut și la sfîrșitul secolului al XIX-lea, dar într-o altă formă. Această nouă versiune s-a numit „naturalism”.

Emile Zola și proza naturalist

Autorul francez Emile Zola (1840-1902) susținea că romanele sale științifice sau „experimentale” fac o descriere perfectă a umanității. Zola era convins că biologii și chimiștii nu analizează decît însușirile fizice ale ființelor umane. Cu toate acestea, scriitorul naturalist putea folosi rezultatele acestor oameni de știință și observațiile lor atente asupra existenței, pentru a realiza o descriere științifică completă a „omului natural”. Zola și-a sprijinit afirmațiile teoretice printr-un mare număr de romane dedicate prostituatelor, bețivilor, servitorilor și altor categorii de francezi care trăiau în condițiile cele mai mizere. *Germinal* (1885), cel mai apreciat roman al său, descrie suferințele minerilor și greva izbucnită din pricina existenței lor aproape sub-umane.

Decadentismul

Mai mulți autori au exprimat mesajul stilului de viață boem scriind romane ale căror personaje duceau o viață decadentă. Unul dintre aceste romane decadente, *Contra firii* de J.K. Huysmans, prezintă racilele societății burgheze care îi împinge pe oamenii de caracter să ducă o viață de plăceri.

Simbolismul

Dramaturgul norvegian Henrik Ibsen a scris piese care reflectau caracteristicile mai multor curente literare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În piese cum ar fi *Casa păpușilor* (1874) și *Strigoii* (1881), Ibsen împletea decadentismul cu naturalismul și simbolismul. Analistii descriu aceste creații ca fiind parțial simboliste, întrucît Ibsen a folosit simboluri (descrieri scurte și sugestive ale unor scene de viață) menite să dezvăluie adevăruri despre psihologia umană. Apariția simbolismului demonstra o reînviere a spiritului romantic.

Efectul combinat al tuturor acestor curente moderne în literatura a avut darul de a adînci breșa dintre elita creatoare și cea politică sau profesională. La sfîrșitul secolului al XIX-lea interesul și atitudinea oamenilor față de artă se deosebeau de concepția liderilor economici și politici cu mult mai mult decît în anii 1850 în epoca realismului.

Arta: o revoluție culturală

Principalii compozitori și pictori din jumătatea de secol premergătoare anului 1914 s-au opus la rîndul lor convenționalismului burghez prin încălcări flagrante ale tradiției culturale. Spre deosebire de Richard Wagner și alți mari compozitori ai epocii, care nu încălcaseră prea grav normele stabilite, au existat cîțiva compozitori care au realizat creații total discordante în raport cu tradiția. Claude Debussy, Igor Stravinski, Serghei Prokofiev, Arnold Schoenberg au dat tonul acestei revoluții din domeniul muzicii. În 1913, Stravinski testa limitele toleranței contemporanilor cu un balet intitulat *Ritualul primăverii*, care a stîrnit un violent protest din partea auditoriului. Dar chiar și aceste manifestări de extremism din muzică nu se puteau compara cu tendințele existente în arta modernă. Pictorii au realizat cea mai radicală cotitură culturală, abandonînd normele care dominaseră în Europa încă din perioada Renașterii (secolele XV-XVI).

Apariția artei abstracte

Recentele descoperiri din domeniul științelor naturii au influențat creația lui Manet, Monet și a altor impresionisti de la mijlocul secolului al XIX-lea, care pictau cu scopul de a dezvălui gânduri și sentimente legate de ceea ce vedeau, în loc să descrie cu precizie realitatea. Această tendință către o redare diferită sau abstractă a lumii reale s-a accentuat în următoarele decenii. În anii 1890, un grup de disidenți culturali adoptau o manieră și mai puțin realistă de a picta, intensificându-și preocuparea pentru idei sau stări de spirit. Acești „post-impresioniști” au accelerat evoluția artei europene către abstracția pură.

Post-impresionismul

Paul Cezanne (1839-1906), Paul Gauguin (1848-1903), Vincent van Gogh (1853-1890) și alți post-impresioniști au încălcat flagrant regulile perspectivei și ale culorii. Din punctul lor de vedere, tablourile realiste atât de îndrăgite de burghezie aveau prea puțin de-a face cu artă. Post-impresioniștii considerau că lucrările lor trebuiau să fie o creație a sufletului neafectat de inhibițiile induse de societatea industrială. Populațiile tribale, îndeosebi insularii din sudul Pacificului, i-au fascinat pe Gauguin și pe van Gogh. Cei doi artiști credeau că astfel de societăți „primitive” permiteau exprimarea liberă a impulsurilor creatoare și că arta acestor societăți naive putea constitui o sursă de inspirație pentru pictorii din lumea orașelor industrializate. Autoportretul lui van Gogh și tabloul său intitulat Floarea soarelui ilustrează efectele unei asemenea abordări în arta în planul trăirilor emoționale și al culorii.

Cubismul

Deși picturile post-impresioniste reprezintă figuri, scene și obiecte ușor de recunoscut, totuși tablourile au o calitate abstractă distinctă. În 1905, Pablo Picasso (1881-1973) a început să dezvolte tehnica cubismului, stil și mai abstract, care pune accent pe suprafețele geometrice ale persoanelor sau obiectelor. În tablourile sale cubiste, Picasso prezenta obiectul pictat ca și cum ar fi fost văzut simultan din mai multe unghiuri. De exemplu, cine privește Domnișoarele din Avignon vede o singură figură, prezentînd în același timp o perspectivă frontală și un profil. Mulți tradiționaliști au respins acest tip de artă radical diferit. Totuși, popularitatea și influența ei și-au pus pecetea atât asupra picturii contemporane, cât și a celei realizate de-a lungul secolului.

Abstracția pură

Cîțiva artiști au desăvîrșit revoluția din pictura împotriva tradiției artistice, prin pînze care nu prezentau nici o legătură distinctă cu lumea reală. Pictorul rus Wassily Kandinsky (1886-1944) s-a numărat printre inițiatorii acestui suprem atac la adresa vechiului regim în cultură; un conațional al său, Marc Chagall (1887-1985) a manifestat în scurt timp aceeași tendință către abstracția pură. Ulterior, numărul artiștilor europeni preocupați de reprezentarea vizuală a misterelor din sufletele lor s-a mărit neîncetat. În 1914, arta modernă indica extrem de sugestiv contrastul dintre atitudinea elitei culturale și a celei burgheze.

Gîndirea formală

În anii 1870 și în perioada următoare, cîțiva gînditori de frunte au început să atace tradițiile intelectuale dominante, cu o violență care egală duritatea asaltului artistic asupra valorilor recunoscute. Filosoful german Friedrich Nietzsche (1844-1900) a manifestat cel mai profund dispreț față de ideile burgheziei europene.

Nietzsche și filosofia iraționalului

Majoritatea intelectualilor europeni din epoca modernă recunoșteau superioritatea logicii și rațiunii în efortul de căutare a adevărului și a principiilor de certă valoare. Ei manifestau o mai mare reticență față de abordările iraționale bazate pe intuiție, emoție sau instinct. Pe parcursul unor scurte perioade, ca epoca romantică (anii 1790-1840), personalitățile culturale s-au îndoit de supremația rațiunii, fără a înceta totuși s-o

respecte.

Cînd a publicat *Nașterea tragediei* (1871), *Așa grăit-a Zarathustra* (1885-1891) și *Dincolo de Bine și de Rău* (1886) Nietzsche a declanșat o nouă serie de atacuri la adresa rațiunii, cele mai vehemente și mai durabile din istoria europeană. După sfîrșitul secolului al XIX-lea, încrederea în rațiune n-a mai fost niciodată aceeași ca la început.

Condamnarea rațiunii și a moralității creștine

Nietzsche condamna lăcomia burgheziei industrial și avertiza asupra declinului în care se afla civilizația europeană. El afirma că aceasta decădere culturală era determinată de o boală a spiritului, care începuse o dată cu venerarea rațiunii de către vechii greci. Acești filosofi îi determinaseră pe europeni să respingă tocmai elementul esențial pentru sănătatea lor spirituală: urmarea instinctului uman primar. Nietzsche identifica o a doua cauză a bolii care amenința să ucidă sufletul european: creștinismul. Principiile morale ale creștinismului conțineau un îndemn la umilință și blîndețe adresat unor ființe care în mod firesc și instinctiv erau mîndre și însetate de putere. Nietzsche trăgea concluzia că salvarea Europei impunea renunțarea la raționalismul grec și la morală creștină.

Afirmarea elitismului

Totodată, Nietzsche a luat atitudine împotriva guvernării parlamentare și a democrației. Aceste procedee de participare a poporului la guvernare perpetuau mediocritatea, descurajîndu-i pe oamenii cu calități și capacități superioare să lupte pentru a-și cîștiga poziția cuvenită în fruntea societății. Elita minoritară care ar fi trebuit să guverneze era alcătuită din persoane pe care „dorința de putere” le călăuzea în viață. Acești „supermeni” guvernați de instinct puteau conduce Europa în procesul de făurire a unei noi civilizații. Această filosofie a elitismului spiritual primitiv a fost folosită de rasiști și de naționaliști agresivi, inclusiv de Adolf Hitler, desi Nietzsche detesta rasismul și naționalismul.

Psihologia studiul rațional al iraționalului

În timp ce Nietzsche proslăvea virtuțile iraționalului, alți gînditori ai epocii făceau primele studii asupra calităților psihice și mentale ale omenirii. Eforturile lui Wilhelm Wundt (1832-1920) în Germania, Sigmund Freud (1856-1939) în Austria și Ivan Pavlov (1849-1936) în Rusia de a studia mintea omenească pe baze științifice au condus la fondarea psihologiei ca știință. În primele decenii de existență ale noii discipline au predominat teoriile și metodele lui Freud.

Supremația subconștientului

Medicul vienez Freud era specializat în tratarea bolilor nervoase. La început, el a aplicat metode terapeutice tradiționale, biologice și chimice. Cu toate acestea, le-a abandonat în momentul în care s-a convins că bolile neurologice se datorau unor cauze de altă natură decît cea fizică. Munca cu pacienții i-a demonstrat că nu rațiunea, ci anumite forțe inconștiente existente în ființă umană exercită un control absolut asupra stărilor mentale și a comportamentului. După 1894, Freud și-a dezvoltat în amănunt teoriile.

Id și superego

Freud a pornit de la premisa că, în calitate de specie cu o evoluție îndelungată, ființă umană moștenește o fire cu instincte puternice („id”), care obliga individul să ceară satisfacerea imediată a apetitului pentru sex, hrană și tot ce îi produce plăcere și o stare de confort. Cu toate acestea, subconștientul irațional cedează oarecum în fața „superego”-ului, structură de personalitate înzestrată cu discernămint și cu capacitatea de a pedepsi, cristalizată în primii ani de viață, îndeosebi prin educația dată de părinți. Superego-ul se împotrivește imboldurilor manifestate de id, lucru absolut indispensabil pentru ca civilizația să poată exista. Din nefericire, înăbușirea instinctelor naturale produce tulburări psihice („nevroze”), care pot distruge vieți

omenești și chiar societatea.

Ego

Personalitatea este completată de „ego”, controlul conștient al rațiunii. Ego trebuie să îndeplinească dificila misiune de a împiedica inevitabilul conflict dintre id și superego, astfel încât să poată fi satisfăcute atât nevoile omului irațional, cât și cele ale civilizației. Freud și-a dedicat întreaga viață studiului științific al iraționalului, convins fiind că fără o cunoaștere științifică a subconștientului, omeneirea va da greș în eforturile depuse de ego. Deși era conștient de valoarea teoriei sale, Freud se îndoia totuși că niște ființe iraționale ar putea asigura dezvoltarea civilizației.

Psihanaliza

Freud se arata mai încrezător în posibilitatea de a alina bolnavii cu suferințe psihice. În psihanaliză, metodă terapeutică concepută de el, medicul ajută pacientul să-și sondeze subconștientul pentru a înțelege cauza afecțiunilor de care suferă. În cadrul acestei proceduri, psihianalistul se axează pe asociații libere și pe descrierea viselor, interpretându-le apoi, pentru a ajunge la cunoașterea de sine și, implicit, la însănătoșirea personalității pacientului.

Știința

În pofida afirmării în deplină cunoștință de cauză a valorii și puterii rațiunii, Freud a contribuit la accentuarea sentimentului de nesiguranță al europenilor în privința capacității lor de a înțelege firea omenească și ordinea socială. Medicii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX au subminat și mai mult convingerile tradiționale despre un univers ordonat și receptiv în fața cunoașterii.

Redefinirea materiei

În cea mai mare parte a secolului al XIX-lea, frontierele cunoașterii în geologie, biologie și chimie s-au extins cu o rapiditate fără precedent. Un ritm la fel de uluitor al descoperirilor se înregistrează în deceniul al nouălea în domeniul fizicii, punând aproape imediat sub semnul întrebării concepția științifică despre materie, care predominase în tot cursul secolului. Transformarea acestei lături a științei a fost consecința următoarelor lucruri: descoperirea de către Wilhelm Röntgen a razelor X în 1895; cercetările ulterioare ale lui Henri Becquerel și Marie și Pierre Curie, legate de natura emisiilor radioactive; demonstrarea de către Joseph J. Thompson, în 1897, a existenței particulelor electrice (electroni) din structura atomului.

Prin eforturi unite, acești fizicieni au demonstrat că electricitatea este o componentă a întregii materii. Această concluzie i-a determinat pe oamenii de știință să considere atomii mai curînd un fel de sisteme solare minuscule decît niște corpuri solide impenetrabile. Revizuirea noțiunii de structură a materiei la sfârșitul secolului al XIX-lea nu a zdruncinat convingerea cercetătorilor ca atomii sînt indestructibili și în urma unor studii sistematice, pe deplin accesibili înțelegerii umane.

Descoperirea lui Ernest Rutherford, din 1911, potrivit căreia atomii conțin un miez sau nucleu, compus din particule electrice pozitive (protoni), în jurul cărora se învîrtesc electronii, părea să justifice încrederea în capacitatea științei de a ajunge curînd la o cunoaștere completă a materiei. Totuși, aceasta viziune optimistă avea să fie de scurtă durată.

Teoria cuantică o știință a adevărului

Probabil în pragul secolului XX, Max Planck (1858-1947) respingea o lege fundamentală a naturii convingerea că eliberarea energiei, de pildă căldura emisă de materie, are loc întotdeauna în flux continuu. În conformitate cu teoria cuantică avansată de el în 1900, energia este produsă de sursă, nu în linie neîntreruptă, ci în cantități sau „pachete” numite cuante.

Treisprezece ani mai tîrziu, Niels Bohr pornea de la teoria cuantică pentru a ajunge la o concluzie prop

rie potrivit căreia fizica newtoniană fondată la sfârșitul secolului al XVII-lea explica mișcarea planetelor, dar nu și pe cea a electronilor. Bohr afirma că mișcarea particulelor din interiorul unui atom nu este previzibilă. Fizicienii nu puteau face mai mult decât să estimeze acțiunea particulelor subatomice între anumite limite de probabilitate. Studiile asupra implicațiilor fizicii cuantice efectuate în următorii cincisprezece ani au demonstrat că știința oferea numai adevăruri relative, nu răspunsuri absolut corecte.

Teoria relativității o știință a adevărului temporar.

Descoperirile lui Planck au pus capăt convingerilor științifice legate de cele mai mici particule din natură. Alți cercetători au demonstrat că o știință corectă presupune o idee vagă despre universul mai larg.

Experimentul Michelson-Morley

Timp de peste 200 de ani, oamenii de știință au presupus că mișcarea unor structuri ca planetele putea fi măsurată cu precizie, întrucât ele călătoreau prin eter, care era o substanță spațială imobilă. Un singur test, experimentul Michelson-Morley, efectuat în Statele Unite în 1887, a dovedit că rotația pământului nu influențează viteza luminii și că eterul nu există.

Teoria relativității a lui Einstein

În lucrarea sa Teoria specială a relativității (1905), Albert Einstein (1879-1955) susținea că nici un obiect sau forța din univers nu afectează viteza luminii, care este singurul element absolut din natura și că toate legile științei sînt valabile numai pentru obiecte care se deplasează cu această viteză. Aceasta cuprinzătoare teorie confirma și dezvolta descoperirea Michelson-Morley, propunînd o viziune complet nouă asupra realității.

Implicațiile teoriei relativității

Calculul lui Einstein au demonstrat că, pe măsură ce crește viteza, obiectele se micșorează și timpul se reduce. De exemplu, o persoană care se deplasează la nouă zecimi din viteza luminii îmbătrînește de două ori mai repede și are jumătate din înălțimea sa la viteze normale. În continuare, teoria relativității afirma că timpul și spațiul nu există în afară obiectelor.

Dacă materia dispăre din univers, atunci spațiul și timpul dispar și ele. Prin urmare, orice eveniment sau lege din lumea fizică își păstrează valabilitatea numai în condiții specifice de spațiu, timp și viteză. Toate adevărurile sînt relative.

Noua fizică fondată de Planck și Einstein a marcat o îndepărtare a viziunii științifice moderne asupra realității de existența obișnuită a Europei burgheze industriale comparabilă cu aceea a artei abstracte.

La jumătatea secolului al XIX-lea, cea mai mare parte a industriei europene a rămas concentrată în Marea Britanie, Olanda, Belgia, Prusia și Franța. În următorii șaiszeci și cinci de ani, aceste zone s-au industrializat și mai mult. Între timp, noul sistem de producție a început să prindă contur și în restul continentului. Tehnologia a înregistrat progrese rapide, în paralel cu intensificarea și extinderea industrializării în întreaga Europă. Constructorii și industriașii au realizat tot mai multe structuri din oțel în locul celor din fier sau lemn. Industria chimică în plină dezvoltare a produs vopsele sintetice, dinamită, săpun de calitate superioară și hîrtie mai ieftină. Inventatorii au sporit gradul de confort, siguranță și viteza transportului feroviar, creînd primele automobile și avioane. De asemenea, electricitatea a devenit pentru prima oară o sursă de energie folosită pe scară largă.

Maturizarea economiei industriale a fost însoțită de un proces de transformare socială.

Urbanizarea s-a desjășurat într-un ritm accelerat. În orașele în plină dezvoltare, clasele mijlocii au continuat să cîștige putere socială și politică, influența lor – sau cel puțin valorile – ajungînd predominante în cea mai mare parte a Europei. Finanțiștii și industriașii și-au consolidat controlul asupra economiei prin formarea unor mari corporații. Clasa muncitoare, tot mai numeroasă, nu putea contesta autoritatea burgheziei,

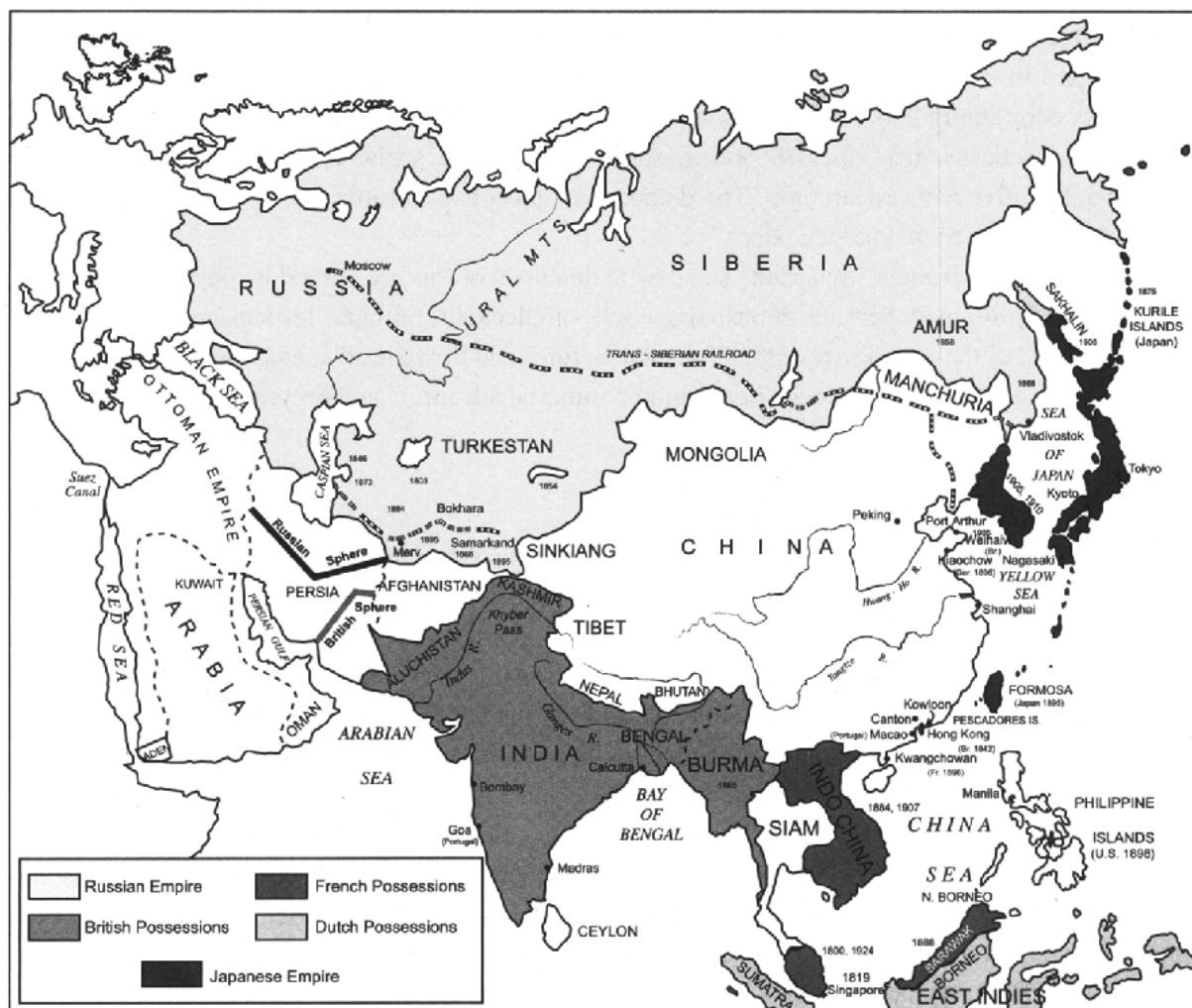
Însă muncitorii s-au organizat în sindicate mai puternice, obținând dreptul la grevă în majoritatea statelor industriale.

În cei cincizeci de ani dinainte de 1914, în domeniul artei și științei s-au petrecut transformări și mai radicale decât cele din sistemul socio-economic. Principalii scriitori și pictori s-au îndepărtat de curentul realist, optînd pentru o modalitate de expresie atît de personală și de abstractă, încît s-au detașat de clasa mijlocie și de cei mai importanți exponenți ai societății, care de regulă patronau arta. Această consecință era pe placul unei bune părți din elita culturală, care ajunsese să disprețuiască burghezia și efectele industrializării.

În acești ani, între oamenii de știință și industriași s-a creat o legătură cu mari perspective în avantajul afacerilor moderne. Totuși, noile evoluții din fizică au determinat o percepție abstractă a lumii materiale, la fel de neînțeles pentru mintea burgheza ca și revoluția din artă. Ca atare, în preajma anului 1914 concepția elitei științifice și culturale contrasta puternic cu atitudinea liderilor socio-economici ai Europei.

Alți cîțiva intelectuali de marcă au lansat teorii sociale străine de modul de viață al clasei mijlocii. În cărțile sale filosofice, Nietzsche descria o civilizație dominată de burghezie și marcată de viziunea raționalistă și creștină asupra existenței. El pleda pentru promovarea unei elite voluntare și conduse de instinct, care să-i redea omenirii condiția primitivă, naturală. Marxștii au atacat, la rîndul lor, sistemul burghez, cu deosebirea că ei militau pentru o revoluție care să desăvîrșească modernizarea ordinii umane, prin impunerea unei societăți a muncitorilor, lipsită de clase, unde autoritatea și averea societății să fie împărțite în mod egal.

Respingerea clasei mijlocii de către elita artistică și strălucitele atacuri antiburgheze ale lui Nietzsche și ale marxștilor prevesteau vremurile tulburi care aveau să vină într-un viitor mai îndepărtat, după 1914. Cu caracter mai imediat, curentele socio-economice din perioada 1850-1914 demonstau triumful aproape complet al burgheziei ca factor de modernizare. În ansamblu, a fost o epocă de glorie pentru clasa mijlocie europeană. Istoria guvernării în Europa între anii 1850 și 1914 avea să confirme acest triumf al burgheziei.

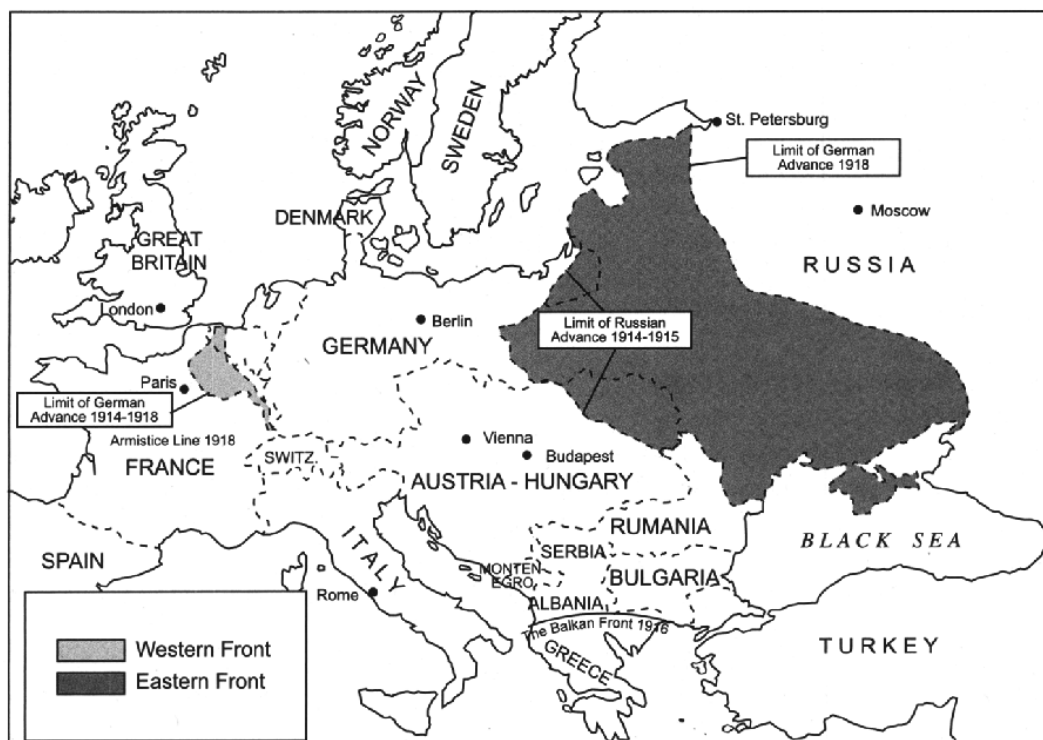

Imperialismul în Asia la 1914

Împărțirea Africii la 1914

Primul Război Mondial; frontul de vest între 1914-1918

Capitolul 10

Noul imperialism și marele război, 1870-1914

1857 În India are loc marea rebeliune (revolta Sipoy) împotriva englezilor

1859 Încep cuceririle Franței în Indochina

1865 Rușii cuceresc orașul Tașkent, în Asia Centrală

1876 Léopold al II-lea al Belgiei înființează colonia Congo în Africa

1882 Germania, Austria și Italia formează Tripla Alianță

1884 Conferința de la Berlin stipulează legi de colonizare a Africii

1907 Franța, Rusia și Anglia încheie Tripla înțelegere (Antanta)

1908 Anexarea Bosniei de către Austria provoacă criza din Balcani

1912 Încep războaiele balcanice, care continuă pînă în 1913

1914 Asasinarea lui Franz Ferdinand, moștenitorul tronului austriac, la 28 iunie, duce la declanșarea primului război mondial la 28 iulie

1916 Au loc bătăliile de la Verdun și Somme

1917 Statele Unite intra în război de partea Aliatilor

1918 Armistițiul din 11 noiembrie marchează încheierea primului război mondial

1919 Germania semnează Tratatul de la Versailles, prin care acceptă condițiile de pace impuse de Puterile Aliate (28 iunie)

Revoluționarii din centrul Europei, care s-au ridicat în 1848 pentru guvernare liberală și unitate națională, au fost definitiv învinși.

Totuși, clasele mijlocii care au făcut această tentativă revoluționară în Italia și Germania și-au realizat idealul de stat național două decenii mai târziu, în urma unor compromisuri sau renunțînd la principiile liberale și aliindu-se cu tradiționaliștii din clasele dominante. Cît despre vechea elită, aceasta a acceptat naționalismul, schimbare care îi dădea posibilitatea să-și păstreze o parte din putere.

Această alianță dintre liderii clasei mijlocii și cei ai clasei dominante din centrul Europei, sub stindardul naționalismului conservator, a încurajat răspîndirea valorilor burgheze și a sistemului economic industrial pe întregul continent. Totuși, pe măsură ce statele europene se uniformizau din punct de vedere economic, continentul suferea o fărîmițare politică fără precedent în istoria modernă. Anterior, legăturile de rudenie monarhice și aristocratice, valorile comune claselor dominante și instituțiile religioase aproape universale creaseră un spirit unitar care prevalase într-o oarecare măsură asupra suveranității fiecărui stat.

Pactul european reflecta menținerea concepției internaționaliste în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Totuși, în deceniul al cincilea, acest sistem s-a prăbușit și majoritatea europenilor au evoluat către o nouă conduită politică. Treptat, ei au căpătat convingerea că la baza statului trebuie să stea grupul național și că cetățenii sînt chemați să-și slujească cu devotament patria.

Ca urmare a acestei tendințe, în anii '70, inima industrială a Europei era organizată politic în state naționale. Deși imperiile austriac și rus încă nu luaseră o formă națională, totuși s-au văzut nevoite să-și adapteze politica și instituțiile pentru a valorifica sau contracara forța naționalismului în interesul statului. Aceasta tranziție la un sistem de stat național industrializat lăsa intacte foarte puține elemente ale sistemului politic ancien. Contrar tradițiilor vechiului regim, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, statele permiteau, în general, participarea cetățenilor la treburile publice, extinzînd dreptul de vot asupra unui procent mai mare al populației și creînd adunări reprezentative. În Germania, Austria și Rusia, aceste noi instituții populare le dădeau cetățenilor posibilitatea să exercite doar în mică măsură o putere reală; chiar și în statele mai democratice, mari segmente ale populației erau lipsite, în general de drepturi politice. Totuși, aceste schimbări la nivel de instituții împreună cu spiritul noului naționalism au dat un nou imbold sentimentului de datorie față de patrie. Mobilizarea politică a maselor în cadrul structurii unui stat naționalist anunța sistemul modern de guvernare, caracteristica esențială a societăților din Europa între 1850 și 1914.

Prăbușirea vechiului internaționalism

Sistemul Pactului european creat de Anciens Regimes europene la Viena, în 1815, a asigurat, într-o

oarecare măsură, unitatea continentului, contribuind la menținerea păcii internaționale până în anii 1850. Ulterior, această formă tradițională de internaționalism european s-a prăbușit.

Conflictul statelor europene în Orientul Apropiat

În deceniile care au urmat înfrîngerii lui Napoleon din 1815, între statele europene se constată condiții favorabile unor stări conflictuale generate de politica și acțiunile din Orientul Apropiat, respectiv zona cuprinsă între Mările Caspică și Mediterană.

Interese europene și răsăritene

Franța și Anglia considerau această regiune drept o zonă vitală de legătură cu părți ale lumii în care aveau interese imperiale sau comerciale. Țarii se extinseseră în această direcție ani la rînd, dorind să-și păstreze controlul asupra zonei, ceea ce ar fi oferit Rusiei rute maritime sigure de la Marea Neagră la Marea Mediterană.

Influența religiei asupra rivalităților din Orientul Apropiat

Imperiul Otoman se întindea în această regiune pînă la limita sud-estică a Europei, incluzînd mari comunități creștine ortodoxe și catolice. Rusia și-a arogat dreptul de a proteja populația ortodoxă din cuprinsul Imperiului, iar Franța i-a ocrotit pe catolici. Cum Turcia se afla în declin, fiind deci vulnerabilă în fața intervențiilor din exterior, șansele ca divergența de interese a europenilor să ducă la izbucnirea unui conflict au sporit treptat.

Războiul Crimeii, 1854-1855

Incidentele care au reprezentat cauza directă a primului război european ce avea să izbucnească peste aproape patruzeci de ani s-au produs în anul 1850 în Imperiul Otoman. Aici a izbucnit un conflict între creștinii ortodocși și catolici privind accesul la locurile sacre din Țara Sfîntă. Franța și-a declarat intenția de a-i sprijini pe catolicii de acolo, în timp ce Rusia s-a erijat în protectoarea creștinilor ortodocși; între Turcia și Rusia a început o luptă îndelungată, care în octombrie 1853 a dus la izbucnirea unui război. În luna martie a anului următor, Franța și Anglia au intrat în război împotriva Rusiei.

Campaniile militare

Imediat după intrarea în război a Franței și a Angliei, au avut loc cîteva acțiuni navale de mică amploare, al celor două țări pe coastele Rusiei. Au urmat lupte lungi și grele în Peninsula Crimeea de la Marea Neagră. Datorită pregătirilor și strategiilor defensive din portul Sevastopol, în Crimeea, Rusia a reușit să reziste atacului aliat aproape un an.

În septembrie 1855, cînd rușii au abandonat orașul, cauza lor era deja pierdută. Toate părțile combatante au suferit pierderi grele, însă cursul războiului și deznodămîntul lui au demonstrat neta superioritate tehnică și organizatorică a statelor industrializate Anglia și Franța. Cu toată rezistența înverșunată a Rusiei la Sevastopol, Războiul Crimeii a dezvăluit caracterul perimat al instituțiilor economice, politice și militare din această țară.

Tratatul de la Paris

Țarul Nicolae al Rusiei murise în martie 1855, în timp ce la Sevastopol se dădeau lupte crîncene. Urmasul sau la tron, Alexandru al II-lea, a încheiat imediat pace. Tratatul negociat la Paris în februarie și martie 1856 punea capăt controlului rusesc asupra unor teritorii importante de pe fluviul Dunărea, anulînd dreptul Rusiei de a avea forțe navale sau fortificații la Marea Neagră. Înfrîngerea a fost completă, iar Pactul european s-a destrămat. Pentru mulți conducători europeni, interesele propriului stat național începeau să devină prioritare față de orice alte preocupări și angajamente.

Statul-națiune sub dictatura populară

Între 1850 și 1914, sentimentele naționaliste și puterea de stat au atins cote și mai înalte. Curînd după revoluția din Franța, a apărut o nouă formă de guvernare, care oferea un model pentru o formă extrem de eficientă de stat național: dictatura populară.

Al doilea Imperiu francez, 1848-1870

Revoluționarii care în 1848 răsturnaseră monarhia mării burghezii a lui Ludovic Filip au elaborat proiectul celei de-a doua Republici franceze. Ei au instituit un sistem de guvernare parlamentară, condus de un președinte care putea fi ales numai pentru patru ani. Adunarea revoluționară dădea drept de vot tuturor persoanelor adulte și fixă alegerile prezidențiale în decembrie 1848. Toți candidații erau necunoscuți, afară de unul singur, Ludovic Napoleon Bonaparte; nepotul împăratului Napoleon, nu avea de înfruntat un asemenea handicap. Ca urmare, a obținut o victorie decisivă.

În primăvara următoare, electoratul a ales un organism legislativ dominat de monarhiști. Votul democratic a dus la acest rezultat pentru că majoritatea populației era reprezentată de țărănime, care venera tradiția, iar o parte și mai mare din electorat se temea de o nouă revoltă a claselor sărace de la oraș. Deși ascendența președintelui Bonaparte sugera o persoană autoritară, gata oricînd să reprime rebelii, legiuitorii monarhiști doreau un rege adevărat, nu un împărat ca Napoleon. Așadar, atunci cînd președintele a solicitat amendarea constituției astfel încît să poată fi reales, adunarea nu i-a dat cîștig de cauză.

Ludovic Napoleon nu a întîrziat să riposteze. La 1 decembrie 1851, trupele lui au intrat în capitală; în ziua următoare, președintele a dizolvat legislativul, după care a încercat să obțină acordul poporului francez pentru actele sale neconstituționale. Noul Napoleon instituise o dictatură, în cadrul căreia voia totuși să-și asigure sprijinul maselor.

Crearea celui de-al doilea Imperiu

Înainte de a fi dizolvat, legislativul decretase desființarea votului universal, cu precizarea că cetățenii care își schimbau domiciliul cu trei ani înainte de alegeri nu mai puteau vota. În această luptă cu Parlamentul, Ludovic Napoleon s-a erijat în apărător al alegerilor democratice, pronunțîndu-se pentru industrializare, pentru subvenționarea fermelor și pentru afirmarea Franței în relațiile internaționale. Intelectualii liberali și republicanii continuau să fie împotriva lui Ludovic Napoleon, din pricina autoritarismului acestuia. La cîteva zile după ce Ludovic Napoleon a pus mîna pe putere, cîteva membri ai opoziției republicane au organizat ample manifestații de protest.

Intervenția rapidă și brutală a armatei s-a soldat cu moartea a 200 dintre opozanții șefului de stat. Acest măcel a înfuriat o parte din cetățeni, însă Franța provincială a fost mulțumită de măsurile drastice luate de președinte. Politica economică promisă de el era de asemenea agreată de numeroși industriași și țărani. Bona-parte cîștigase de partea sa cea mai mare parte a națiunii.

După primele zile ale lunii decembrie 1851, președintele a guvernat cu puteri absolute. Nu exista nici un organism legislativ care să se împotrivească. Mai mult decît atît, spectrul celor 200 de morți îi intimidă pe eventualii opozanți. Totuși, acest simulacru de dictatura nu era pe placul președintelui. El dorea un sistem autoritar oficial, sprijinit de mase. Ludovic Napoleon a apelat la populație, cerîndu-i un vot de încredere care să-i confere dreptul de a elabora o nouă constituție. Plebiscitul din 21 decembrie 1851 dădea președintelui aceasta împuternicire, în proporție de 90% din 8000000 de votanți.

Noua Constituție

Noul sistem de guvernare prelungea mandatul președintelui de la patru la zece ani, asigurînd controlul deplin al executivului asupra propunerilor legislative, relațiilor diplomatice și armatei. De asemenea, constituția institua un organism legislativ bicameral, cu un Senat numit de președinte și un Corp Legislativ ales prin vot popular. Toate persoanele de sex masculin aveau drept de vot. Procedurile legislative garantau

adoptarea tuturor legilor propuse de președinte, fără alte modificări decât cele aprobate de el. Constituția prevedea ca acest executiv atotputernic trebuia să răspundă în față poporului, îndatorire de care se achita parțial, cerînd aprobarea inițiativelor sale prin plebiscite votul prin „da” sau „nu” în anumite probleme.

Un nou împărat

Bunăvoința cu care Ludovic Napoleon cerea aprobarea maselor demonstra dorința lui de a guverna în interesul public și de a implica populația în viața politică. Francezii au răspuns cu căldură la chemarea conducătorului lor, sprijinindu-i măsurile de extindere a autorității prezidențiale. La 21 noiembrie 1852, în cadrul unui plebiscit care consulta populația în privința transformării Franței în imperiu, peste 90% din cei 8000000 de electori au votat în favoarea acestei schimbări. Francezii care doreau un împărat îl socoteau pe fiul lui Napoleon I, care nu domnise niciodată, drept al doilea dictator din familia Bonaparte; astfel, prin decretul din 2 decembrie 1852, președintele a devenit Napoleon al III-lea.

Dictatura și modernizare, 1852-1860

Deși noul dictator admitea o serie de practici care sugerau democrația, totuși el păstra puteri absolute. Conform Constituției, puterea supremă în stat revenea executivului; împăratul dispunea de armată și o presă ținută sub control, care-i garantau că existau puține șanse de opoziție în rîndul maselor. Totuși, noul dictator intenționa sincer să guverneze pentru popor, chiar dacă nu prin el, elocvent în acest sens fiind programul său foarte eficient de modernizare economică.

Crédit Foncier și Crédit Mobilier

Guvernarea imperială a accelerat dezvoltarea unei economii industriale moderne prin măsuri care au pus mari sume de bani la dispoziția investitorilor din afaceri. În 1852, fondurile publice se vărsau în două instituții bancare particulare, statul devenind un virtual partener la operațiunile lor. Imperiul pompa bani în Credit foncier, sumele urmînd să fie folosite pentru scăderea dobînzii la împrumuturile făcute de întreprinderi profitabile și de agricultori. Credit mobilier, firma care administra capitalul din afaceri, primea ajutor guvernamental pentru a înlesni extinderea întreprinderilor existente și a încuraja lansarea unor noi afaceri. Această instituție bancară a dat faliment în 1867, în schimb Credit foncier continua să opereze și în zilele noastre. Ambele instituții au stimulat dezvoltarea economiei franceze. Serviciile publice, căile ferate și alte mijloace de transport au beneficiat în mod deosebit de ajutorul lor.

Lucrările publice

Napoleon al III-lea a lansat programe guvernamentale menite să aducă îmbunătățiri atît în viața orășenilor cît și a sătenilor. În provincie, a luat măsuri pentru redarea pămînturilor înstrăinate abuziv, pentru secarea mlaștinilor, protecția pădurilor și extinderea modernizării în agricultură. Împăratul a manifestat o preocupare specială pentru dezvoltarea orașelor prin proiecte și mai ample de reconstrucție și înfrumusețare a centrelor urbane.

Baronul Haussmann și reconstrucția Parisului

Napoleon al III-lea și baronul Georges Haussmann, administrator-șef al zonei din împrejurimile Parisului, au pus la punct un îndrăzneț plan de modernizare a capitalei. Ei au demolat un mare număr de clădiri vechi și au reconstruit orașul, cu străzi mai largi, cu bulevarde noi și atrăgătoare. Nu este exclus ca împăratul să fi luat aceste măsuri pentru a îngreua construcția baricadelor de către eventualii rebeli. Totuși, se pare că eforturile sale au fost inspirate și de motive mai nobile, întrucît a ridicat noi și frumoase clădiri publice, a modernizat sistemul de canalizare și alimentare cu apă, amenajări care nu aveau nimic de-a face cu reprimarea mișcărilor de protest. Reconstrucția a creat un mediu mai sănătos, iar la sfîrșitul domniei lui Napoleon al III-lea, capitala Franței devenise un punct de atracție turistică pentru întreaga Europă.

Imperiul liberal, 1860-1870

În deceniul al cincilea, economia franceză s-a dezvoltat în paralel cu o ameliorare a vieții pe toate planurile. Nici consecințele inundațiilor, nici cei câțiva ani agricoli neproductivi nu au subminat prea grav prestigiul împăratului în rîndul maselor. Cu toate acestea, în jurul anului 1860 popularitatea împăratului a scăzut suficient cît să-l pună pe gînduri. Napoleon al III-lea a început imediat să-și revizuiască practicile imperiale în conformitate cu unele principii ale liberalismului european, continuînd această linie politică pe parcursul întregului deceniu.

Într-o primă fază, Napoleon al III-lea a extins dreptul legiuitorilor și al cetățenilor de a discuta despre problemele de interes obștesc și a acordat o mai mare libertate presei. În 1862 el a cedat o parte din autoritatea pe care o exercita asupra bugetului în favoarea corpului legislativ, ulterior adoptînd și alte modalități de împărțire a puterii cu funcționarii numiți sau aleși. Muncitorii francezi au căpătat și ei noi posibilități de a-și apăra interesele, prin legalizarea de către împărat a sindicatelor și grevelor în 1864.

Inițiative imperialiste pe plan internațional

Consecvent spiritului tradițional al imperiului. Napoleon al III-lea visa să dobîndască putere și glorie dincolo de granițele statului său. Probabil că aceasta viziune de glorie internațională a sporit considerabil simpatia de care se bucura în rîndul cetățenilor. O încercare prematură de a transpune aceste speranțe în realitate a implicat Franța în Războiul Crimeii, conflict lipsit de învingători în adevăratul sens al cuvîntului și care nu aruncă o lumină prea favorabilă asupra monarhiei.

O inițiativă care a adus mai mult prestigiu Franței s-a înregistrat în același an cu Războiul Crimeii, atunci cînd Napoleon al III-lea a sprijinit proiectele lui Ferdinand de Lesseps de construcție a unui canal care să lege Marea Mediterană de Marea Roșie. Acest proiect, încheiat în 1869, i-a permis Franței să-și mențină influența în estul Mediteranei pînă în anul 1950. Trupele imperiale franceze au pătruns și în Asia, unde au ocupat Indochina între anii 1859 și 1869. (Această peninsulă cuprinde statele Laos, Cambodgia, Thailanda și Vietnam). În aceeași perioadă, Franța a dezvoltat mici așezări și sfere de influență în estul și vestul Africii, care mai tîrziu aveau să stea la baza unui vast imperiu edificat pe acest continent.

Încercarea lui Napoleon al III-lea de a-și extinde imperiul și pe pămînt american s-a soldat cu un eșec. La fel ca Anglia și Spania, Franța a trimis și ea trupe în Mexic în 1861, deoarece această țară nu-și achitase datoriile față de statele europene. Totuși, împăratul francez intenționa să obțină mai mult decît bani. Armatele lui au răsturnat guvernul mexican, aducîndu-l la tron pe arhiducele austriac Maximilian, în încercarea de a crea în America Centrală un imperiu controlat de Franța. În 1865, după încheierea războiului civil din Statele Unite, guvernul federal a putut relua aplicarea Doctrinei Monroe. În față amenințărilor americane, Franța a răspuns prin retragerea trupelor imperiale, în 1866. Mexicanii l-au executat pe Maximilian. Acest deznodămînt a umbrat imaginea lui Napoleon al III-lea în Franța.

În pofida rezultatelor contradictorii ale politicii imperiale duse de Napoleon și a opoziției crescînde față de guvernarea sa autoritară, în anii '70 dictatorul a continuat să-și păstreze popularitatea, după douăzeci de ani de domnie. În acest interval, Bonaparte a extins procesul de modernizare a sistemului politic francez, contribuind la sporirea fără precedent a atașamentului maselor populare față de stat.

Noul Imperiu German, 1871-1914

Modernizarea politică concepută de Napoleon prin menținerea instituțiilor autoritare alături de cele întrucîtva democratice ilustrează calea urmată extrem de eficient, începînd cu 1871, în recent unificatul Imperiu German. În calitate de cancelar al Germaniei, Otto von Bismarck a dezvoltat un sistem autoritar, bazat pe sprijinul maselor, pe care l-a pus în aplicare în numele suveranului său, împăratul Wilhelm I, între 1871 și 1890.

Constituția germană, adoptată în aprilie 1871, institua o structură parlamentară care dădea aparențele unei guvernări cu adevărat reprezentative. Constituția conferea legiuitorilor o influență semnificativă, deși

limitată. În sfera afacerilor publice, Camera superioară, Bundesrat, era alcătuită din reprezentanți separați pentru state germane ca Prusia și Saxonia, care se uniseră în 1871. Prusia, cu tradițiile ei conservatoare și autoritare, domina această adunare. Reprezentanții Camerei inferioare (Reichstag), aleși prin sufragiu masculin universal, aveau puterea de a aproba sau respinge bugetul național și de a ratifica sau nu legile. Acest sistem le îngăduia cancelarului și împăratului să exercite o dictatură limitată, totuși o dictatură.

Orientarea politicii lui Bismarck

Fără a se preocupa prea mult de etică, Bismarck recursese la diplomație și la puterea armelor pentru a forma o Germanie unificată, dominată de Prusia și de tradițiile oarecum modernizate ale Junkerilor (clasa aristocraților proprietari de pământ). În calitate de cancelar, el intenționa să mențină noul imperiu, fără a-i extinde în continuare granițele. Războiul nu mai intra în vederile lui, prin urmare a manevrat de așa natură încât să păstreze pacea în Europa. Bismarck a mărit efectivele armatei germane pînă la aproape 500000 de soldați, amenințare implicită, menită să garanteze siguranța imperiului.

În nou-creata Germanie, ca și mai înainte în Prusia, Bismarck a acceptat necesitatea anumitor schimbări ale vechii tradiții, de pildă prin acordarea unui rol politic mai important elementelor sociale pînă atunci ignorate de către aristocrație. Totuși, cancelarul urmărea să asigure supremația Junkerilor prusaci și a dinastiei monarhice în Germania. El era pregătit să lupte cu îndrjire împotriva oricăror amenințări la adresa acestor cauze.

Kulturkampf lupta împotriva catolicismului

Bismarck îi considera pe creștinii luterani, religia majoritară din Germania, ca fiind cetățeni loiali, în schimb pe catolicii aproape la fel de numeroși îi socotea periculoși, văzînd în ei niște potențiali trădători. Biserica catolică internațională, condusă de un Papă care se pretindea infailibil, cerea catolicilor de pretutindeni credință absolută. Oare Partidul Catolic de centru din Germania sau alți supuși ai Papei s-ar fi supus împăratului în cazul în care șeful Bisericii catolice ar fi dictat altceva? Bismarck a declanșat o „luptă pentru civilizație” (Kulturkampf), ca să se asigure că și catolicii se vor supune conducătorului german.

Campania anticatolică a cancelarului a început în 1872. Printre măsurile luate de el pentru a anula influența conducătorilor Bisericii se numărau desființarea dreptului clerului de a formula critici la adresa statului și interzicerea doctrinei iezuite și a misionarismului. De asemenea, statul a închis școlile înființate pentru cler, obligîndu-i pe oamenii Bisericii să frecventeze instituții laice de învățămînt. Pe tot parcursul deceniului al șaptelea s-au adăugat și alte măsuri împotriva influenței catolice, cum ar fi obligativitatea legalizării de către stat a căsătoriilor.

Campania împotriva socialismului

Deși socialiștii germani păstrau o atitudine moderată, ideologia lor revoluționară i-a transformat într-o țintă ușoară pentru Bismarck, care a vrut să stimuleze devotamentul cetățenilor prin atacul lansat împotriva unui „inamic public”. Cancelarul i-a acuzat pe socialiști că ar fi complotat să-l asasineze pe împărat și a cerut dizolvarea Partidului Social-Democrat.

Cu oarecare dificultate, Bismarck a convins în cele din urmă Partidul Liberal burghez să sprijine inițiativa de scoatere în afara legii a Partidului Social-Democrat. Legea antisocialistă a fost adoptată în 1878, rămînd în vigoare pînă la retragerea din funcție a lui Bismarck, în 1890. Se prea poate că aceste cruciade împotriva catolicilor și socialiștilor să fi stimulat devotamentul cetățenilor față de stat, totuși ele nu au reușit să slăbească mișcările pe care au încercat să le submineze.

Programul lui Bismarck pentru un stat al bunăstării sociale

În afară de faptul că a luptat fără preget împotriva altor crezuri care riscau să slăbească statul, Bismarck a oferit cel mai generos program european de îmbunătățire a calității vieții, cu scopul de a-și asigura sprijinul

cetățenilor. O lege promulgată în 1882 stipula un program de asistentă în caz de boală pentru toți muncitorii, suma urmînd a fi achitată de angajați și de patroni. Șapte ani mai tîrziu, a fost pus în aplicare un program de acordare a pensiei de bătrînețe. În 1884, statul a instituit și o asigurare în caz de accidente pentru muncitori, toate costurile urmînd a fi suportate de către patroni. În paralel cu încercarea de a atrage muncitorii de partea sa printr-un program de ameliorare a condițiilor de viață, Bismarck a promovat cu succes dezvoltarea comerțului și industriei, spre beneficiul comunități oamenilor de afaceri.

Statul-națiune german, fără întemeietorul său

În 1890 a venit la putere un conducător tînr și îndrăzneț, care și-a luat numele de Wilhelm al II-lea (1859-1941). Înainte de sfîrșitul anului, acest nepot al lui Wilhelm I-a obligat pe Bismarck să-și dea demisia. Începînd din acel moment, cancelarii împăratului aveau să primească ordine numai de la suveran. Anumite politici inițiate de Bismarck au rămas în vigoare și după demiterea fondatorului statului național. Muncitorii au continuat să beneficieze de programul de îmbunătățire a condițiilor de viață inițiat în deceniul al optulea, la care s-au adăugat și alte legi pentru protecția lucrătorilor și sporirea influenței lor la locul de muncă.

Wilhelm al II-lea a continuat și campania lui Bismarck de întărire a armatei. Însă măsurile împăratului vizînd extinderea armatei și construirea unei flote mai bune chiar decît cea engleza au creat imaginea unei Germanii agresive și militariste, pe care Bismarck avusese grijă s-o evite. Împăratul a sporit efectul diplomatic negativ al politicii sale militare prin declarații publice războinice. Anglia a ripostat îndepărtîndu-se de tradiționalele sale aliate, Prusia și Germania, începînd să cultive relațiile cu Franța.

În pofida declinului sistemului de conducere al Germaniei după 1890, autoritarismul popular al lui Bismarck și al succesorilor săi realizase în scurt timp un stat modern, deosebit de puternic și prosper. Anglia, apoi și alte state din vestul Europei Centrale au urmat o altă direcție de modernizare și sporire a puterii politice.

Statele-națiune democratice

Înainte de 1851, Franța folosea sporadic instituțiile democratice pentru a-și atinge scopul politic modern de implicare a cetățenilor în treburile publice. Cu toate acestea, Anglia a fost primul stat european care a menținut în permanență un sistem cu un înalt grad de democrație. La începutul anilor 1830, Parlamentul reprezenta o parte importantă a structurii Britanice de suveranitate populară, procesul de democratizare perpetuîndu-se și în secolul următor.

Democrația parlamentară în Anglia, 1848-1914

În 1832, liderii partidelor Whig și Tory au contribuit în egală măsură la extinderea puterii populare în anumite limite bine stabilite. În anii 1850, ambele partide parlamentare au trecut printr-o perioadă de restructurare, cînd procesul de democratizare și-a încetinit ritmul.

Apariția Partidului Liberal și a Partidului Conservator în deceniul al șaselea au apărut organizații politice restructurate și înprospătate, conduse de lideri noi și eficienți. John Bright și William Gladstone (1809-1898) au transformat Partidul Whig în Partidul Liberal, iar Benjamin Disraeli (1804-1881) i-a reunit pe Tory în Partidul Conservator. În continuare, atît liberalii, cît și conservatorii au declanșat o campanie de extindere a dreptului la vot, fiecare partid sperînd să capete sprijinul cetățenilor.

Reformele electorale din 1867 și 1884

Încă de la apariție, Partidul Liberal influențat și inspirat de Gladstone a început lupta pentru democratizare. Inițial, Parlamentul dominat de conservatori a blocat programul liberal de reformă electorală. Dar primul ministru Edward Derby a cedat pînă la urmă în fața îndemnului adresat de Disraeli partidului său, de a sprijini acordarea unor mai mari libertăți, în loc să permită liberalilor să cîștige adeziunea maselor prin măsuri similare.

Reforma electorală din 1867, născută din această luptă partizană, prevedea dublarea numărului de cetățeni cu drept de vot. Astfel, ea acorda drept de vot tuturor bărbaților care posedau o casă. De asemenea, beneficiau de acest drept și bărbații de la oraș care închiriau o locuință. Astfel, legea era mai restrictivă în cazul bărbaților de la oraș decât al celor de la țară, făcând discriminări între săracii din zona rurală și cea urbana și excluzând complet femeile.

În următorii șaptesprezece ani, nici administrația Gladstone, nici Disraeli nu au extins dreptul la vot. Apoi liberalii lui Gladstone au obținut promulgarea legii electorale din 1884, care prevedea pentru bărbații de la sate aceleași criterii stabilite în 1867 pentru bărbații de la oraș. Noua lege acorda dreptul la vot tuturor bărbaților, în afară muncitorilor fără domiciliu stabil, a servitorilor și a bărbaților necăsătoriți care locuiau cu părinții. Timp de încă treizeci și patru de ani, femeilor li s-a interzis participarea la alegerile naționale. Cu toate acestea, cele două reforme electorale au contribuit la extinderea democrației în Marca Britanie, fără a crea însă un stat cu adevărat democratic.

Un nou curent reformist

La începutul secolului al XIX-lea, reformele periodice au devenit o caracteristică a sistemului britanic. Primul val de schimbări a început în anii 1820 și a durat până în deceniul al patrulea. În anii 1860, când a început al doilea val de prefaceri, liderii politici s-au axat pe problemele electorale, așa cum făcuseră și înainte de 1850. Promulgarea reformelor electorale din 1867 și 1884 demonstrează interesul deosebit pentru problema dreptului la vot, deși partidele se preocupau și de alte chestiuni.

În 1870, când la putere se aflau Gladstone și liberalii, un decret al executivului a permis accesul tuturor cetățenilor la posturile de conducere a statului, selecția urmînd să fie făcută pe baza unor examene. Această reformă încerca să pună capăt tendinței de a angaja personal mai curînd pe criteriul „relațiilor” decât al competenței, în mod similar, guvernul reducea controlul forțelor sociale tradiționale asupra învățămîntului superior și asupra corpului de ofițeri de armată.

Muncitorii au beneficiat și ei de pe urma interesului manifestat de liberali față de categoriile defavorizate. O lege adoptată în 1872 prin vot secret prevedea interzicerea represaliilor împotriva muncitorilor care nu votau în favoarea intereselor patronilor. În 1874, după ce conservatorii au preluat controlul asupra Parlamentului, primul ministru Disraeli și partidul sau au continuat să promoveze acest curent reformist în avantajul maselor. Două legi promulgate în 1875 instituiau programe de ameliorare a igienei publice și de construire a locuințelor pentru săraci.

Programul de bunăstare socială în Anglia

În deceniul al optulea, ritmul reformei a încetinit considerabil, accelerîndu-se din nou abia la începutul secolului XX. În 1880, când Disraeli a încetat să-și mai exercite rolul conducător, conservatorii își pierduseră mult din elanul inovator. Gladstone și-a păstrat poziția dominantă în partidul sau pînă în 1894, însă liberalii săi au promulgat puține legi reformatoare.

O nouă generație de lideri liberali a reluat campania de transformare a Angliei în 1905, când a preluat controlul în Parlament. Îndepărtîndu-se de tradiția de laissez-faire a partidului, ei au lansat un program legislativ de bunăstare socială similar cu cel din Germania. Între 1906 și 1912, liberalii au ratificat legi care prevedeau asigurarea muncitorilor în caz de accident, pensii de bătrînețe, asigurări de sănătate pentru toți cetățenii, ajutoare de șomaj și o lege a salariului minim.

Supremația Camerei Comunelor

Cheltuielile necesare acestui program de bunăstare socială au dus la apariția unei crize bugetare, a cărei rezolvare a asigurat Camerei Comunelor deplină supremație asupra Camerei Lorzilor.

Bugetul Poporului din 1909

Această confruntare a început în 1909, când ministrul de finanțe David Lloyd George (1863-1945) a introdus un Buget al Poporului. Proiectul lui prevedea un venit progresiv și o taxă de moștenire, astfel încât cetățenii mai înstăriți să preia o parte mai mare din costurile programului de bunăstare socială. Camera Comunelor a adoptat propunerea, în schimb, Camera Lorzilor a blocat-o; incidentul a marcat începutul unui impas în această problemă care avea să fie soluționată abia peste optsprezece luni.

Reforma parlamentara din 1911

Camera Comunelor a recurs la o armă formidabilă. În 1910, Camera inferioară a propus abolirea puterii lorzilor de a bloca legile bugetului, lăsându-le numai puterea de a tergiversa adoptarea altora. Camera Lorzilor a acceptat măsura, consfințită în Reforma parlamentară din 1911. Lorzii au cedat în momentul în care primul ministru liberal Herbert Asquith (1852-1928) i-a avertizat că, la nevoie, regele va desemna un număr suficient de mare de noi aristocrați ca să asigure aprobarea legii. Camera aleasă prin vot popular își încheiase lungă perioadă de tranziție către suveranitate.

Apariția Partidului Laburist

Nici democratizarea sistemului de guvernare britanic, nici proiectele de bunăstare socială ale liberalilor nu i-au convins pe liderii clasei muncitoare că dețineau suficientă putere politică. Mișcarea muncitorească de la sfârșitul secolului al XIX-lea reflecta convingerea că cele două partide principale nu-i reprezentau adecvat interesele.

În 1883, un grup de intelectuali simpatizanți ai clasei muncitoare a pus bazele Societății Fabian. Organizația milita pentru democrație totală și o economic socialistă. Curînd, fabienii au avansat ideea formării unui partid al muncitorilor, care să sprijine cauza egalității sociale.

În 1893, minerul scoțian Keir Hardie (1856-1915) a ajuns la aceeași concluzie ca fabienii și a organizat un grup politic colateral. Dezvoltarea rapidă a sindicatelor alcătuite din muncitori necalificați demonstra că atît masele din fabrici, cît și conducătorii lor doreau să dețină mai multă putere în Anglia. În 1906, aceste forțe s-au unit formînd Partidul Laburist. Acum liberalii și conservatorii se confruntau cu o organizație devotată cauzei clasei muncitoare. Peste două decenii, acest partid socialist și conservatorii au ajuns principalele partide din Parlament.

Mișcarea pentru drepturile femeii

La apariție, Partidul Laburist avea drept scop apărarea intereselor muncitorimii; oricum, femeile nu puteau participa la alegerile naționale. Susținătorii drepturilor femeii acceptau cu greu această discriminare. Bărbații și femeile care au îmbrățișat cauza feministă s-au confruntat cu o opoziție înverșunată, sau chiar violență, drept care au recurs la tactici militante.

Pankhurst și protestul feminis

Pankhurst și numeroase alte femei curajoase, printre care cele două fiice ale ei, au inițiat și au condus atacul împotriva supremației masculine în Marea Britanie. Ele au solicitat dreptul la vot prin acțiuni ca luarea cu asalt a Parlamentului, legarea cu lanțuri de clădirile guvernamentale și arderea cutiilor poștale. Opozanții au ripostat prin arestări și bătăi aplicate feminisților. Cînd femeile aruncate în închisoare au recurs la greva foamei în semn de protest față de modul în care erau tratate, uneori, autoritățile le-au hrănit cu forța.

Apogeul democratizării

În 1914, cînd Europa a intrat în război. Feminisții încă nu obținuseră victoria. Remarcabila contribuție a femeilor la campania de patru ani împotriva dușmanilor Angliei i-a convins pe bărbații din Parlament că sufragiul trebuia extins și asupra femeilor, socotite acum îndreptățite să beneficieze de acesta; în 1918, dreptul la vot a fost acordat femeilor începînd cu vîrsta de treizeci de ani. Aceeași lege prevedea dreptul la

vot al bărbaților de la douăzeci și unu de ani în sus, extinzînd acest drept și la categoriile excluse pînă atunci, cum erau muncitorii fără domiciliu stabil. Legislația din 1928 a redus limita de vîrstă pentru femei la douăzeci și unu de ani. Democrația politică engleză își intrase pe deplin în drepturi.

Problema irlandeză

Cu un secol înainte de atragerea femeilor în politica națională, statul a abrogat legile care privau catolicii de orice drepturi politice. Actul din 1928, care abolea discriminarea politică a catolicilor, a afectat îndeosebi Irlanda, unde majoritatea populației îmbrățișa această religie. Schimbarea însemna că pentru prima oară irlandezii puteau alege prin vot membrii Camerei Comunelor. Regiunea care primise recent dreptul la vot nu s-a arătat prea recunoscătoare, întrucît posibilitatea de a trimite cîtiva reprezentanți în Parlament nu însemna mare lucru pentru un popor care se considera de secole victima exploatarei Britanice. Sentimentul acesta se datora în primul rînd arendelor extrem de mari și altor practici spoliatoare ale proprietarilor de pămînt cu domiciliul în afară Irlandei, care de generații întregi îi țineau pe arendașii irlandezi în stare de sărăcie. Conștiința acestor abuzuri s-a accentuat în secolul al XIX-lea, cînd au existat mai multe perioade de foamete, pe parcursul cărora mii de oameni au fost privați de hrană în timp ce conducătorii englezi refuzau să reducă prețul alimentelor.

Gladstone și-a început prima administrație în 1868, printr-un efort susținut de a rezolva problemele economice ale Irlandei. Condițiile de viață s-au îmbunătății într-o oarecare măsură. Însă nemulțumirile au persistat. Emigranții irlandezi din Statele Unite sprijineau mișcarea de „autodeterminare” din Irlanda. Ei doreau ca țara lor de baștină să aibă propriile ei instituții de guvernare. Mișcarea finienilor a preluat și această cauză. Curînd Charles Stewart Parnell s-a alăturat luptei pentru autodeterminare, în calitate de lider al micului grup parlamentar din Camera Comunelor. Deși acești susținători ai independenței au cîștigat un formidabil aliat în 1886, cînd Gladstone a trecut de partea lor, totuși, un deceniu mai tîrziu, cînd cariera lui s-a încheiat, încă nu obținuseră victoria. După 1900, alți liberali au reluat campania pentru autoguvernarea Irlandei.

Partidul Conservator s-a opus categoric acestei reforme. Regiunea Ulster din nordul Irlandei, predominant engleză și protestantă, se împotriva și ea cu înverșunare accesului irlandezilor catolici la conducerea insulei. Aceste forțe au blocat succesiv legile de autoguvernare ajunse în Parlament, pînă în anul 1914, cînd izbucnirea războiului a copleșit legislativul cu alte probleme.

Democrația în principalele țări europene, 1870-1914

În 1870, Franța a instaurat pentru a treia oară un guvern republican, după care a extins treptat drepturile cetățenilor prin intermediul instituțiilor legislative, la fel ca Anglia. Eforturile de unificare a Italiei au fost în sfîrșit încununate de succes în același an cu proclamarea Republicii a Treia în Franța. Italia înclina și ea către o guvernare parlamentară care să răspundă doleanțelor exprimate de forțele populare. În aceste două țări ale Europei centrale de vest democrația s-a dezvoltat în mod diferit față de Anglia, totuși atît Franța cît și Italia tindeau către autoguvernare.

Prăbușirea celui de-al doilea Imperiu francez

Napoleon al III-lea a instituit un program foarte inspirat de ameliorare a condițiilor de trăi în Franța. Inițiativele lui peste hotare au dat greș de cele mai multe ori, provocînd pînă la urmă un dezastru, împăratul spera într-un triumf militar care să-l acopere de glorie, dar în 1870, un conflict diplomatic a declanșat războiul franco-prusac. În loc să devină erou, el a ajuns curînd prizonier la prusaci. După eliberare, Napoleon a plecat în exil în Anglia. Între timp, în Franța s-a format un guvern provizoriu, care a reluat războiul împotriva Prusiei. Franța a suferit și de această dată o jalnică înfrîngere. Tratatul umilitor pe care l-a încheiat îi impunea să cedeze noului Imperiu German teritorii franceze importante (Alsacia și o parte din Lorena), o dată cu plata unor despăgubiri considerabile.

Comuna din Paris, 1871

În momentul în care guvernul provizoriu francez a început să pledeze în favoarea păcii, patrioții militanți din capitală au încercat să impună continuarea războiului cu Germania. Totodată, rebelii francezi doreau o republică, întrucât considerau conducerea provizorie drept o adversară a guvernării populare. La fel ca fanaticii din 1792, acești republicani înverșunați au organizat „Comuna din Paris”, pregătindu-se să lupte împotriva Germaniei, dar și pentru o guvernare reprezentativă. Administrația provizorie a sporit și mai mult furia comunarilor, căci le impunea cetățenilor o oneroasă povară financiară: plata impozitelor și arendelor, sistată pe durata războiului.

În februarie 1871, conducerea provizorie a încheiat tratatul cu Germania, iar în martie a trimis trupe ca să dezarmeze Comuna din Paris. Parizienii au ținut piept armatei, reușind să-l ucidă pe comandantul contingentului militar. În luna mai, Adolphe Thiers, șeful guvernului provizoriu, a ripostat printr-un atac armat asupra capitalei. Au urmat lupte crâncene, care au durat mai mult de o săptămână, soldându-se cu mii de morți și cu zdrobirea Comunei din Paris. În continuare, guvernul provizoriu a executat pe loc mii de persoane, în timp ce altele au fost aduse în față tribunalului și condamnate la moarte; un număr și mai mare de insurgenți a umplut închisorile. În contextul haotic al unui război pe cale să fie pierdut și al unor violente conflicte civile, în Franța începe să se cristalizeze o nouă formă de guvernare. Fondatorii acestei noi structuri politice anticipau o luptă îndelungată, chiar dacă nu atât de sângeroasă.

Crearea Republicii a Treia în Franța

Înainte de sfârșitul războiului franco-prusac, germanii îi permisese Franței să-și aleagă o adunare reprezentativă, astfel încât această conducere provizorie să poată începe negocierile de pace. Un număr restrâns de cetățeni, republicani convinși și câțiva socialiști, împărtășeau idealurile Comunei din Paris. Cu toate acestea, majoritatea dorea cu disperare să iasă din război și să revină la un sistem conservator și ordonat. Ca atare, monarhiștii au obținut majoritatea în adunarea nou aleasă.

Întrunindu-se pentru a constitui un nou guvern, membrii adunării au proclamat Republica a Treia. Această inițiativă oarecum surprinzătoare era rezultatul unei scindări monarhiste. O facțiune dorea un rege în tradiția Vechiului Regim. Cealaltă voia un monarh care să guverneze în interesul clasei înstărite a oamenilor de afaceri, cum făcuse Ludovic Filip (1830-1848).

Impasul regalist a permis unei minorități republicane să domine adunarea și să instituie un sistem de guvernare asemănător cu cel din Anglia. În structura înființată în 1875, președintele era în mod formal șeful statului, fără a deține mai multă putere decât un monarh englez. Legislația prevedea și un puternic organism parlamentar, care includea o cameră superioară (Senatul) și o Cameră a Deputaților. Toți bărbații aveau dreptul de a vota membrii Camerelor, un grad de democrație la care Anglia urma să ajungă abia peste un deceniu.

O dată instituit sistemul, partidul sau mai degrabă coaliția de partide care deținea majoritatea în legislativ a ales un organ executiv. În fruntea acestui cabinet de miniștri se afla un șef, care era primul ministru. Membrii executivului ocupau posturi de înaltă răspundere, însă Camera își păstra autoritatea supremă.

Cum spectrul politic era compus dintr-o multitudine de partide, nu două dominante ca în Anglia, prim-miniștrii francezi rareori au reușit să mențină o coaliție și să cîștige majoritatea în legislativ. Astfel, în Republica a Treia au avut loc frecvente căderi de guvern, miniștrii fiind înlocuiți cu cabinete sprijinite de o nouă combinație de deputați. Din acest punct de vedere, sistemul de guvernare francez s-a deosebit radical de cel englez din aceeași perioadă.

Republica Franceză la răscruce

Instabilitatea executivului din Franța a creat o stare de nesiguranță pentru Republica a Treia, pe lângă multe alte probleme care amenințau sistemul de guvernare populară. Descoperirea unor fraude financiare în care erau implicați membri ai Camerelor a diminuat sprijinul maselor față de acest sistem. Nemulțumirile

legate de conducerea republicană au alimentat opțiunea cetățenilor francezi pentru o guvernare autoritară cu sprijin popular. La sfârșitul deceniului al optulea s-a creat un larg curent de opinie în favoarea generalului Georges Boulanger. Tot mai mulți sperau că va prelua puterea. Însă generalul a plecat din țară în 1889, iar mai târziu s-a sinucis pe mormântul iubitei lui, la Bruxelles, în 1891.

Afacerea Dreyfus o piatră de încercare pentru Republica a Treia

În 1894, căpitanul Alfred Dreyfus a fost acuzat de spionaj în favoarea Germaniei. Adevărații trădători din corpul de ofițeri aveau nevoie de un țap ispășitor. Ei l-au ales că victima pe Dreyfus în parte pentru că era evreu, or, camarazii lui manifestau tendințe antisemite. Condamnarea acestui ofițer nevinovat și încarcerarea lui pe Insula Diavolului au provocat o criză care a periclitat existența Republicii mai mult decât toate problemele survenite până atunci.

Apărătorii căpitanului au luptat pentru eliberarea lui, dar și pentru salvarea guvernului, întrucât opoziția lui Dreyfus au folosit cazul respectiv pentru a declanșa o campanie de denigrare a republicanilor. Adversarii lui Dreyfus monarhiști, antisemiți, lideri catolici și conservatori din cadrul armatei l-au ținut pe Dreyfus în închisoare, punând sub semnul întrebării Republica a Treia ani la rând. Susținătorii lui Dreyfus nu au obținut achitarea lui decât în 1899, anularea condamnării venind abia după alți șapte ani. Republica a Treia a avut de suferit, dar a ieșit învingătoare.

Legile noii ordini din Franța

Victoria susținătorilor lui Dreyfus i-a determinat pe adepții Republicii să înăsprească legislația împotriva acelei facțiuni a opoziției, reprezentată de clerul catolic. Legile promulgate în anii '80 slăbiseră influența Bisericii, restrângându-i formele de organizare și creînd un sistem de învățământ public gratuit, în care era interzisă educația religioasă. Noile măsuri luate la începutul secolului XX limitau și mai mult activitățile laice ale catolicilor, decretînd completă separare a Bisericii de stat.

Guvernarea a manifestat o atitudine mai binevoitoare față de clasamuncitoare, legalizînd syndicatele în 1884. Ca atare, mișcarea muncitorească a luat un nou avînt, după ani întregi în care avusese o influență redusă. În cadrul Republicii a Treia a progresat și socialismul, care a intensificat presiunile asupra republicii prin solicitarea unor programe de bunăstare socială. Totuși, forțele muncitorești nu au beneficii de sprijinul popular de care se bucurau cele din Germania și Anglia; ca atare, s-a menținut tradiția de guvernare fără a se ține seama de doleanțele clasei muncitoare.

La rîndul lor, muncitorii au luat atitudine, în spiritul propriilor tradiții, astfel că după 1906 au recurs la tactica acțiunii directe. Grevele s-au înmulțit, iar sindicalismul a lansat chemarea la grevă generală, ca instrument revoluționar. Este evident că statul național democratic, așa cum s-a dezvoltat în cadrul Republicii a Treia, a mobilizat politic masele, însă nu întotdeauna de partea administrației. Totuși, devotamentul poporului față de Franța a crescut spectaculos, după cum avea să demonstreze marele război care se profila la orizont.

Diviziuni în Italia unificată, 1870-1914

Franța revoluționară a dat naționaliștilor germani și italieni lecții despre puterea și gloria la care putea ajunge un popor unit și angajat politic. Astfel, în 1870, noul Regat al Italiei anticipa un asemenea gen de răsplată pentru generațiile sale de sacrificiu. În următorii patruzeci și cinci de ani, o multitudine de diferende sociale au împiedicat împlinirea acestui ideal, punînd sub semnul întrebării însăși ideea de națiune italiană.

Mulți lideri ai campaniei de unificare visaseră să creeze un stat laic, fidel principiilor liberalismului. Clerul catolic se împotrivise cu înverșunare; după unificare, Biserica a continuat să se opună statului național. Atitudinea refractară a clerului a făcut dificilă realizarea adevăratei unificări, mai ales că țărănimea, care alcătua majoritatea populației, rămînea adepta credinței religioase. Lipsa de adeziune a țăranilor apărea și mai semnificativă în condițiile în care aceștia erau concentrați în sudul peninsulei. În 1914, diferendele

de ordin religios, social, economic și regional au continuat să rămână o problemă în Italia.

Începuturile democrației în Italia

Indiferent de diviziunile sociale, guvernul italian s-a angajat într-un experiment democratic care a afectat populația întregii peninsule. Deși o mare parte din italieni a continuat să rămână fidelă mai curînd statelor separate decît Italiei, totuși națiunea avea un sistem comun de guvernare, cu o structură foarte asemănătoare cu cea a Republicii a Treia din Franța.

Regele Victor Emmanuel al II-lea ocupa o poziție echivalentă cu cea a președintelui francez. Senatul avea o componentă unică, prin faptul că membrii lui erau fie rude cu regele, fie numiți de el.

Cu toate acestea, Camera Deputaților se alegea prin vot, ca în Franța, deși pînă în 1912 electoratul a continuat să fie foarte redus numeric; în același an Italia a acordat drept de vot tuturor bărbaților, drept instituit în Franța în 1848, iar în Marea Britanie în 1884.

Întrucît înainte de 1914 democrația limitată din Italia conferea prea puține drepturi claselor de jos, legislația socială s-a bucurat de o atenție și mai scăzută decît în Franța. În schimb, liderii și-au concentrat eforturile asupra controlului clasei muncitoare militante și asupra cîștigării de adepți fideli pentru cauza glorioasă a construirii imperiului, mai ales în Africa de Nord. Tînărul stat național italian și democrația sa încă și mai tînără nu au înregistrat același succes ca Germania, Anglia și Franța în încercarea de a mobiliza populația, nici măcar atunci cînd campaniile imperialiste au obținut unele victorii. În pofida acestor eșecuri, pînă în 1914 italienii puseseră bazele unui stat național mult mai modern.

Statele naționale dinastice și multinaționale

Țările de la hotarul estic și vestic al Europei au reacționat față de forțele sociale care au restructurat sistemele de guvernare din Anglia și din inima continentului după anul 1848. De exemplu, conducătorii acestor regiuni au recunoscut necesitatea de a obține sprijinul politic al maselor. În efortul de a mobiliza cetățenii, ei s-au folosit pe diverse căi de naționalism. Totuși, aceste țări: Portugalia, Spania, Austria și Rusia nu au devenit state-națiuni moderne. În al doilea deceniu al secolului XX, Spania și Portugalia abia făcuseră primii pași șovăielnici pe calea modernizării socio-politice. În Imperiul multinațional habsburgic austriac și în cel rus al Romanovilor, vechile instituții politice erau și mai consolidate.

Regatele iberice

În perioada 1850-1914. Procesul de modernizare socio-politică din Spania și Portugalia a fost obstrucționat de diferențe sociale similare cu cele din Italia. Totuși, statele iberice se deosebeau de Italia prin faptul că modernizarea lor s-a făcut într-un ritm și mai lent, lăsînd regilor sau altor conduceri totalitare puteri considerabile pe tot parcursul perioadei menționate. Cu toate acestea, ambele națiuni și-au creat instituții de autoguvernare care au început să capete importanța înainte de 1914.

Portugalia de la monarhie autocrată la republică

Începutul deceniului al cincilea a marcat sfîrșitul luptelor sociale din Portugalia, însă această pace civilă a fost instituită și păstrată de lideri autocrați. Instituțiile de guvernare, structurate asemănător cu cele ale monarhiei constituționale engleze, creau impresia unei autoguvernări moderne. Pînă în 1908, fie regii, fie prim-miniștrii numiți de ei au condus ca niște dictatori.

Între 1908-1910 un nou rege, Manuel al II-lea a instaurat adevărata monarhie constituțională. Apoi o revoltă l-a alungat de pe tron, fiind proclamată republica. Noul regim a desființat influența Bisericii catolice în stat și a pus în aplicare o constituție cu adevărat liberală. După crearea acestei structuri naționale moderne, atacurile regaliștilor și nemulțumirile permanente ale clasei muncitoare au împiedicat evoluția ei pe viitor.

Monarhia constituțională din Spania

În perioada 1830-1870, Spania a suferit aproape în permanență consecințele conflictelor civile. Domnia regelui Alfonso al XII-lea din dinastia de Bourbon (1874-1885) a instituit în cele din urmă o perioadă de stabilitate politică, și o revenire la monarhia constituțională, sistem experimentat cu intermitențe la începutul secolului.

În 1876, conducerea statului a promulgat o nouă constituție, care prevedea restrângerea autorității regale, crearea unui cabinet executiv și a unei adunări legislative alcătuite dintr-un Senat și o Cameră a Reprezentanților. Totuși, limitarea dreptului de vot pe criteriul averii nu permitea decât unei minorități să participe la alegerile pentru Cameră.

Acest sistem în esență regalist și aristocratic s-a menținut intact sub domnia fiului regelui, Alfonso al XIII-lea, care a guvernat pînă la căderea monarhiei în 1931. Începînd cu deceniul al nouălea, opoziția de stînga față de acest regim a devenit tot mai violentă, iar tentativele de asasinat, îndeosebi din partea anarhiștilor, au ajuns o practică curentă. Alfonso al XIII-lea a supraviețuit după cel puțin zece astfel de atacuri din partea adversarilor violenți ai guvernării autocrate, totuși nu a acordat drepturi suplimentare cetățenilor. Începînd cu anul 1874, Spania a evoluat către o autoguvernare modernă, fără a ajunge însă prea departe.

Instaurarea monarhiei dualiste în Austria

O dată cu crearea noii națiuni germane în 1871, împăratul austriac din dinastia Habsburg a rămas la cîrma unui imperiu cu o numeroasă populație germană în nord, dar cu multe alte grupuri etnice. Naționalitatea maghiară, cea mai puternică după cea germană, a cîștigat o poziție privilegiată în 1867, după care a preluat controlul asupra problemelor interne din acea porțiune a imperiului unde locuia. Această regiune maghiară, cunoscută sub numele de Ungaria, îl accepta ca rege pe reprezentantul dinastiei Habsburg; în Austria, același monarh domnea sub numele de împărat. Imperiul dinastiei Habsburg se transformase într-o monarhie dualistă: Austro-Ungaria.

Maghiarizarea în Ungaria

De îndată ce și-au cîștigat drepturi ca naționalitate, maghiarii au refuzat categoric să acorde aceleași privilegii celorlalte minorități etnice (croați, romani, sîrbi, slovaci) de pe teritoriul regatului ungar. De fapt, ei s-au străduit din răsputeri să impună acestor grupuri limba și cultura maghiară, practicînd o politică de „maghiarizare”.

Nemulțumirile minorităților naționale din regiunea austriacă

Majoritatea germană din zona austriacă a imperiului a adoptat o politică mai tolerantă față de minorități. Totuși, Habsburgii au refuzat categoric să acorde și altor naționalități statutul special de care se bucurau maghiarii. Cehii (popor de origine slavă) au luptat cu vitejie, dar zadarnic, pentru aceeași poziție privilegiată. Diversele naționalități din ramura slavilor de sud care trăiau în Austria au reacționat în mod similar la condițiile de viață din interiorul statului dominat de germani.

Slavii din sud reprezentau o mare problemă pentru Austria, întrucît grupul lor etnic formase statul național al Serbiei la granița sudică a Imperiului Habsburgic. Astfel, mulți slavi austrieci voiau să se desprindă de imperiu și să se unească cu Serbia. Conducătorii imperiului n-aveau de gînd să meargă mai departe decât în 1867 pentru a satisface aspirațiile politice inspirate de epoca statului-națiune. Imposibilitatea de a soluționa această problemă a fost cauza pieirii unui imperiu vechi de 700 de ani.

Rusia sub domnia Romanovilor un imperiu cu 200 de națiuni

Cînd Alexandru al II-lea (1855-1881) a devenit țarul Rusiei, el domnea peste cel mai întins stat din lume și peste o populație de 75000000 de locuitori. Din nefericire, imperiul lui era mai puțin omogen din punct de vedere social decât oricare altă țară de pe continentul european.

Această lipsă de unitate era în parte rezultatul mării diversități culturale a supușilor țarului. Numărul de

naționalități cuprinse între granițele imperiului oscila între 120 și 200, în funcție de criteriile de determinare. Naționalitatea majoritară, marii ruși, edificaseră imperiul în decursul mai multor secole, iar clasa conducătoare era în mare parte de origine rusească. În secolul al XVIII-lea țării ruși au adoptat o politică de convertire socio-culturală sau de „rusificare” a minorităților, pentru a asigura unitatea imperiului. Nicăieri în Europa modernă minoritățile naționale nu au fost supuse unor astfel de presiuni ca să renunțe la propria cultură în favoarea celei majoritare.

Există însă și un alt tip de fragmentare socială, care îl îngrijora pe Alexandru al II-lea chiar mai mult decât diviziunile naționale. De fapt, noul țar considera că discrepanța dintre masele de țărani săraci și aristocrația restrânsă ca număr, dar beneficiind de imense privilegii, ar fi putut însemna ruina imperiului, dacă nu se puneau în aplicare o serie de reforme sociale la scara întregului stat.

Problema țărănească

Împăratul, intelectualii și numeroși aristocrați știau că industrializarea tot mai rapidă a majorității statelor europene dusese la o creștere a puterii acestora, reducând influența Rusiei în viața internațională. Politicienii preocupați de această problemă își dădeau seama de discrepanța dintre Rusia și alte țări europene în privința gradului de prosperitate. Rușii credeau că problema țărănească reprezenta un obstacol în calea modernizării tehnice și economice de care națiunea lor avea atîta nevoie.

Adepții reformei socoteau condițiile din zona rurală a Rusiei drept o „problemă”, în parte pentru că agricultorii (peste 80% din populație) produceau prea puțin pentru a putea hrăni o societate în curs de urbanizare. De asemenea, cu metodele lor învechite, țăranii nu puteau realiza un surplus pe care să-l vîdă în schimbul unor fonduri de investiții industriale. Mai mult decât atât, jumătate din țăranime erau aserviți moșierilor, lucrînd și mai puțin eficient decât agricultorii liberi. Mai presus de orice, fără desființarea șerbiei și alte măsuri de modernizare a agriculturii, imperiul nu putea găsi destui muncitori pentru crearea unui sistem de fabrici.

La mijlocul secolului al XIX-lea, mulți ruși erau de părere că este imoral să ai șerbi și aceasta necesita adoptarea unor măsuri, indiferent de considerentele economice. Asemenea idei au mărit dorința de emancipare; la fel și teama de o revoltă în masă a șerbilor, deși acest sentiment pălea în comparație cu aspectul moral și economic al problemei țărănești. Însuși țarul i-a avertizat pe aristocrați că eliberarea șerbilor va veni „de jos”, dacă alții nu se îngrijeau să o facă „de sus”.

Eliberarea șerbilor, 1861

Alexandru a acționat cît a putut de repede împotriva rezistenței micii nobilimi, care se temea de pierderile economice și de tulburările sociale pe care le-ar fi putut provoca desființarea șerbiei. Decretul din 1861 elibera toți șerbii și totodată venea în întîmpinarea intereselor de ordin economic ale foștilor stăpîni, stipulînd ca aristocrația să fie despăgubită în bani pentru pămîntul și lucrătorii la care renunță.

Banii respectivi erau plătiți de stat, însă șerbii eliberați trebuiau să achite taxe anuale către stat timp de patruzeci și nouă de ani. Enorma datorie și atribuirea cu circa 20% mai puțin pămînt țăranilor decât lucraseră ca șerbi a redus substanțial efectele pozitive ale măsurii. Mulți reformatori au condamnat desființarea șerbiei și au instigat la revoluție. Această opoziție s-a menținut, deși Alexandru al II-lea a continuat să aplice o serie de reforme care au amplificat influența populară la nivel local, au modernizat armata și au creat condiții mai bune pentru desfășurarea procesului educațional.

Începuturile mișcării revoluționare în Rusia

Condițiile din timpul domniei lui Alexandru al II-lea și a fiului său, Alexandru al III-lea (1881-1894), au favorizat izbucnirea a numeroase mișcări tinzînd către o reforma drastică sau către revoluție. În această perioadă apare un număr neobișnuit de mare de activiști politici, decizi să răstoarne vechiul regim.

Mișcarea populistă

Mișcările revoluționare avînd drept scop răsturnarea vechii ordini sociale și politice din Rusia au izbucnit în primii ani ai secolului al XIX-lea, sub influența intelectualității răzvrătite. Pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea acești lideri rebeli nu s-au bucurat de adeziunea populației.

În deceniul al șaselea asemenea mișcări au căpătat o oarecare amploare, în momentul în care studenții și alte categorii au îmbrățișat teoria potrivit căreia țărani ruși aveau capacitatea înăscută de a crea și trăi într-o societate socialistă rurală. Intelectualii care susțineau acest punct de vedere au devenit cunoscuți sub numele de „populiști”. În anii '70, o parte din ei au încercat să meargă pe la sate și să instige la revoluție. Țărănimea nu a răspuns așa cum se așteptaseră rebelii. Populația nișă din mediul rural nu înțelegea intențiile acestor vizitatori ciudați. În unele cazuri, țărani i-au dat chiar pe mîna poliției.

Teroarea și represiunea

În urma eșecului acestor prime acțiuni idealiste, mișcarea populistă s-a destrămat. Mulți reprezentanți ai acesteia au rămas cu convingerea că populația rurală poate fi luminată, în așa fel încît să se opereze o transformare pașnică în Rusia. Alții susțineau că, dimpotrivă, numai violența poate distruge sistemul opresiv. În 1881, membrii unei facțiuni militante, Voința Poporului, au reușit să-l asasineze pe țarul Alexandru al II-lea. Deși noul țar, Alexandru al III-lea, a dezlănțuit o represiune brutală, pe parcursul domniei lui mișcările pentru reformă sau revoluție au continuat să se dezvolte, de regulă acțiunile de protest desfășurîndu-se în secret sau în exil.

Marxismul rus

Gheorghe Plehanov a creat prima organizație marxistă rusă în 1883, anul morții lui Marx. În anii '90, marxistii deveniseră o grupare importantă în sînul mișcării revoluționare rusești. În 1898, reprezentanții ei s-au întrunit la Minsk, unde au înființat un partid comunist, Partidul Social-democrat. Marxistii își propovăduiau ideile prin intermediul unor publicații cum ar fi ziarul Iskra („Scînteia”).

Vladimir Lenin fondatorul marxismului radical rus

Vladimir Ilici Ulianov (1870-1924) și-a luat pseudonimul „Lenin” în primii ani de activitate revoluționară. Deși provenea dintr-o familie cu o situație materială destul de bună (tatăl lui era administrator de școală), fratele său mai mare îmbrățișase cauza suferințelor poporului și fusese executat în 1887 pentru complicitate la asasinarea țarului. Probabil că acest incident explică devotamentul de o viață al lui Lenin față de revoluție, în numele căreia a creat o variantă specific rusească de comunism marxist radical.

Lenin s-a angajat în acțiuni antiguvernamentale încă de cînd era student la drept. Deși eliminat și supus unor restricții la admitere în momentul în care încercase să se transfere la o altă facultate, și-a luat totuși diploma. După mai multe arestări și perioade de detenție, el s-a refugiat în străinătate, în diverse puncte ale Europei. Lenin a colaborat cu social-democrații ruși pentru progresul cauzei comuniste în țara lui de baștină.

Lenin și-a concentrat o mare parte din eforturi asupra muncii de organizare, a ziaristicii și a scrisului. În 1902, el a scris una din cele mai cunoscute lucrări ale sale, *Ce-i de făcut?* Aceasta broșură i-a fascinat pe radicalii din țară. În paginile ei, Lenin făcea referiri înveninate la „rușinea și blestemul Rusiei”, cerînd suprimarea unui sistem social odios. Lenin argumenta că revoluția necesită un grup restrîns și secret de rebeli devotați cauzei, nu un partid mare, care să acționeze în văzul tuturor. În opinia lui, un grup de revoluționari bine pregătiți puteau conduce proletariatul urban și paturile cele mai sărace ale țărănimii la o victorie comunistă deplină asupra vechiului regim. Lenin afirma că populația exploatată nu trebuia să aștepte ca burghezia să triumfe și să preia puterea. Nici un alt disident rus de marcă nu oferise o viziune revoluționară atît de radicală.

Sciziunea comunistă bolșevici și menșevici

În 1903, marxiștii ruși au ținut prima conferință internațională la Bruxelles, în Belgia. Între timp, Lenin ajunsese principala personalitate a Partidului Social-Democrat.

Atunci când se întâlneau, social-democrații se angajau adesea în dispute înfierbântate. La Bruxelles, Lenin s-a aflat în fruntea unei facțiuni care cerea adoptarea unei atitudini radicale în interiorul partidului: o dictatură a conducătorilor asupra membrilor de rând. El a obținut majoritatea voturilor, drept care și-a denumit adepții „bolșevici”, termenul rusesc pentru „majoritate”. Membrii grupării de opoziție, care se declarau în favoarea unor proceduri de partid mai democratice, au rămas cunoscuți sub denumirea de „menșevici”, reprezentând oameni aflați în minoritate.

Aceste două facțiuni au format două partide separate, bolșevicii militând pentru o revoluție armată a muncitorilor conduși de o elită, revoluție care urma să sară peste etapa capitalistă. Menșevicii susțineau o doctrină marxistă tradițională și mai moderată. Începând cu anul 1903, Lenin va eclipsa alți marxiști ruși și va edifica forța comunistă radicală care va ajunge la putere în 1917.

Revoluționarii socialiști

Deși bolșevicii și-au câștigat o largă adeziune în rândul muncitorilor de la oraș (unde se decide de regulă rezultatul luptei revoluționare), mai exista o grupare care se bucura de simpatia țărănimii. În 1902, elementele populiste au format Partidul Revoluționar Socialist, devenind o forță principală în lupta pentru desființarea autocrației.

Noul partid și-a dovedit spiritul populist în încercarea de a crea mai curând o societate socialistă țărănească decât societatea socialistă industrială urbană, preconizată de marxiști. Partidul Revoluționar Socialist folosea o diversitate de metode, dar, în general, înclina către o tactică teroristă. Dintre modalitățile de subminare a sistemului rusesc, ei preferau asasinarea conducătorilor oficiali.

Liberalismul rus

În deceniul al optulea, Rusia nu întrunea condițiile normale necesare apariției liberalismului respectiv, avea o industrie slab dezvoltată și o clasă mijlocie abia conturată. Totuși, reforma administrației locale înfăptuită în timpul domniei lui Alexandru al II-lea crease un nucleu de funcționari de profesie și cu experiență, care a adoptat vederile specifice liberalilor secolului al XIX-lea. În 1905, această forță restrânsă numeric, dar cu influență tot mai mare a format un partid politic, Democrat-constituțional (în rusă „KD”, de unde și denumirea de „Cadeți”). Acum, liberalii erau pregătiți să sprijine o reforma atotcuprinzătoare a vechiului sistem.

Forțele de atac ale revoluției ruse

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, criticii sociali adepți ai reformei sau ai revoluției în Rusia au început să se bucure de un sprijin popular din ce în ce mai larg. Condițiile grele din fabrici și de pe ogoare, nivelul mai ridicat de școlarizare al muncitorilor și conștiința politică avansată a țăranilor au pregătit masele să urmeze chemarea liderilor revoluționari. Declanșarea unui proces rapid de industrializare în această perioadă a influențat puternic dezvoltarea condițiilor favorabile recrutării maselor de revoluționari.

Nicolae al II-lea și accelerarea industrializării

Industrializarea rapidă a început în Rusia abia în deceniul al nouălea al secolului al XIX-lea. Accele-rarea modernizării economice a fost în primul rând consecința programelor de stat inițiate în timpul domniei lui Nicolae al II-lea (1894-1917). Acestui ultim țar, tată devotat și șef de stat bine intenționat, îi lipsea talentul de conducător, îndeosebi într-un sistem autocratic. Cu toate acestea, la început el a numit și sprijinit câțiva administratori capabili. Unul dintre ei, Serghei Witte, a pus bazele industriei moderne în timpul primului deceniu de domnie al țarului.

Deși industria s-a dezvoltat mult mai rapid datorită lui Witte, forța de muncă din fabrici a continuat să fie redusă numeric (numai aproximativ 2 sau 3% din populație, chiar și în 1917). În mod surprinzător, la începutul secolului XX, muncitorimea de la oraș a devenit totuși o forță revoluționară semnificativă. Acest potențial radical se datora strânselor legături ale proletariatului cu țărănimea revoluționară, la care se adauga practica rusească de a construi fabrici uriașe. Multe uzine aveau peste 1000 de angajați, ceea ce, date fiind condițiile extrem de grele din industrie la acea vreme, oferea un mediu excelent pentru apariția unor organizații radicale.

Revoluția din 1905

În 1904, Rusia a intrat în război cu Japonia, rivala imperialistă de la „răsărit”, și în anul următor armatele țariste au suferit o înfrângere cruntă și umilitoare. Povara războiului a sporit și mai mult dificultățile materiale ale maselor, scoțînd în evidență gravă incompetența a conducerii statului.

Duminica sîngeroasă în ianuarie 1905.

Muncitorii din Petersburg s-au revoltat împotriva condițiilor tot mai grele de viață și s-au alăturat unei demonstrații pașnice, care avea drept scop să înmîneze țarului o cerere de reformă a fabricilor (de exemplu, ziua de lucru de opt ore), menită să rezolve o parte din dificultăți. Conduși de un preot, părintele Gapon, 200000 de oameni au mărșăluit către palatul țarului din centrul orașului Petersburg. A urmat un masacru. Trupele lui Nicolae au ucis aproape 500 de demonstranți și au rănit alte cîteva mii. Ziua a intrat în istorie sub denumirea de „Duminica sîngeroasă”.

Apariția Sovietelor revoluționare

În urma masacrului de la Petersburg s-a declanșat o revoltă de mari proporții. Conducerea statului a promis cîteva reforme, dar în septembrie numărul grevelor din capitală a crescut, mulțimile au ieșit în stradă și, în cele din urmă, a avut loc o grevă generală de proporții uriașe. Rebelii din Petersburg, Moscova și alte orașe mari au început să se organizeze politic pentru a trata cu conducerea statului. Ei au format consilii muncitorești (soviete), care în orașe ca Petersburg rivalizau cu autoritatea de stat.

Manifestul din octombrie

Presat de evenimente, Nicolae al II-lea s-a angajat să elaboreze reforme mai drastice. În octombrie 1905, el și-a declarat intențiile printr-un decret („manifest”). La începutul anului 1906, revolta din orașe s-a atenuat, parțial ca rezultat al concesiilor făcute de țar, dar în mediul rural mișcările de protest au continuat pe tot parcursul anului.

Legile fundamentale

Manifestul din octombrie reprezenta de fapt angajamentul transformării Rusiei în monarhie constituțională. Conducerea statului a prezentat detaliile unui sistem reformat în Legile Fundamentale (6 mai 1906). În pofida concesiilor acordate, Nicolae continua să dețină autoritatea supremă de a aplica toate legile, de a controla armata și afacerile externe, la care se adăuga dreptul de a conduce Biserica ortodoxă, de a convoca și dizolvă noul organism legislativ (Duma). Țarul avea pînă și dreptul de a anula orice lege aprobată de Dumă. Totuși era un pas înainte. Pînă atunci nu existase nici un parlament național rusesc, oricît de limitat ca putere. Mai mult decît atît, membrii Dumei urmau să fie aleși prin vot.

Ultimii ani de autocrație în Rusia

Prima Dumă părea să promită mult mai mult decît simulacrul unei reforme. Aproape toți bărbații au cîștigat dreptul de a-i vota pe membrii adunării, astfel că a fost ales un corp legislativ puternic reformist, nu unul conservator, așa cum se aștepta conducerea statului.

Subordonarea Dumei

Membrii Dumei au propus împrăștierea țăranilor cu pământurile aflate în proprietatea statului, Bisericii și nobililor, precum și elaborarea unei constituții. Statul a făcut tot posibilul să controleze alegerile pentru a doua Dumă, asigurându-se că aceasta va fi „de dreapta”.

Întrunită la 5 martie 1907, noua Dumă s-a dovedit și mai reformistă. Noul prim-ministru, Piotr Stolipin, a dizolvat-o. În ziua în care a fost dizolvată cea de-a doua Dumă, o nouă lege electorală împiedica orice control al reformiștilor asupra viitoarelor adunări legislative. Astfel, în 1907, când s-a întrunit a treia Dumă, peste 300 din cei 442 de reprezentanți erau simpatizanți ai conducerii.

Cea de-a patra Dumă (1912-1917) a avut aceeași atitudine conservatoare. Deși aceste adunări erau dominate de dreapta politică, liberalii moderați exercitau o influență considerabilă. Acești semiliberali erau octombriștii, partid care accepta monarhia constituțională promisă în Manifestul din octombrie 1905. Ei susțineau interesele nobililor și industriașilor adepți ai unor reforme moderate.

Puținii cadeți din Duma au devenit principalii critici ai sistemului de guvernare. Ei reprezentau îndeosebi funcționarii de profesie, dar se bucurau de un sprijin considerabil și din partea clasei mijlocii. Existau chiar și câțiva nobili simpatizanți ai cadeților. În pofida prezenței lor, Duma ajunsese incapabilă să mai participe la guvernarea Rusiei.

Teroarea și represiunea în timpul administrației Stolipin

Revoluționarii nu au avut acces în Duma, totuși și-au continuat atacul asupra sistemului. Teroarea dezlănțuită de ei a făcut 1400 de victime în 1906 și 3000 în 1907. Rebelii atacau membrii din conducerea statului, fără să-și facă probleme pentru nevinovații care își puteau pierde viața în cursul acestor acțiuni. O explozie declanșată de ei în 1906 într-una din reședințele primului ministru a făcut peste 30 de victime. Doi dintre copiii lui Stolipin și-au pierdut viața, însă primul ministru a scăpat nevătămat.

„Cravatele lui Stolipin”

Stolipin a ripostat atât prin represiune, cât și prin reforma. El a instituit legea marțială în anumite regiuni ale Rusiei, înființând tribunale în care urmau să fie judecate procesele. Aceste tribunale se preocupau prea puțin de respectarea legii. Procesele întocmite la repezeală au dus la executarea a peste 1000 de persoane (rușii au început să numească lațul călăului „cravata lui Stolipin”). În general, represiunea și-a atins scopul, cel puțin pentru moment. Un timp, actele teroriste s-au restrâns ca număr.

Reforma funciară conservatoare

Programul de reformă se axa în primul rând pe eforturile țarului de a redistribui o parte a pământului rusec. El urmărea să creeze un grup conservator de agricultori particulari, care să sprijine sistemul. Politica funciară nu a reprezentat totuși o transformare socio-economică reală în interesul țăranimii. Acest lucru nici nu era posibil, din moment ce primul ministru refuza să ia pământ de la nobili fără a-i despăgubi integral pentru proprietățile respective. Principalul său scop îl constituia păstrarea vechii ordini.

Asasinarea primului ministru Stolipin

Epoca de represiune a administrației Stolipin a avut un sfârșit paradoxal. La 14 septembrie 1911 un agent de poliție care lucra sub acoperire într-un grup revoluționar l-a împușcat mortal pe primul ministru. Ulterior, alți funcționari de stat, mai puțin eficienți, s-au străduit să mențină unitatea unui imperiu vast, divers și măcinat de conflicte interne. Apoi, în 1914, dinastia Romanov a condus Rusia sfîșiată de contradicții într-un război european multinațional, care avea să dureze patru ani.

Majoritatea regatelor din nordul și vestul Europei s-au format în Evul Mediu, ca state cu un teritoriu distinct, conținând un singur grup socio-lingvistic dominant (națiune). Pînă în secolul al XIX-lea, populația acestor state a fost animată de un sentiment de mîndrie și loialitate mai curînd regională decît națională. La

sfârșitul secolului al XIX-lea, naționalismul s-a extins la o bună parte din europeni, determinându-i să susțină superioritatea țării lor față de toate celelalte. Acest spirit i-a animat pe italienii și pe germanii divizați politic în lupta de unificare a națiunilor respective, care s-a întins aproape pe toată durata secolului al XIX-lea. La începutul anilor '70, aceste mișcări și-au atins scopul atât în Italia, cât și în Germania.

Formidabila forță a naționalismului și numărul tot mai mare de oameni care aveau la acest crez laic la sfârșitul secolului al XIX-lea a dat liderilor statelor naționale posibilitatea de a antrena și alte categorii sociale, ceea ce nu se mai întâmplase niciodată până atunci. Atragerea maselor, care a făcut posibilă utilizarea deplină a potențialului unui stat, reprezintă cea mai importantă caracteristică a sistemului modern de guvernare.

Între anii 1848 și 1914, europenii au pus un accent și mai mare pe participarea populației la conducere, prin dezvoltarea instituțiilor parlamentare și democratice, sau cu aparente democratice. Statele naționale cu sisteme guvernate doar formal de către cetățeni au fost Franța în timpul domniei lui Napoleon al III-lea și Germania condusă de Bismarck și succesorii acestuia. Anglia, Franța și Italia au avut democrații parlamentare mai complete.

Aspirația către statul național și autodeterminare, care i-a animat pe europeni după 1848, a influențat și evenimentele din statele aflate la hotarul de vest al continentului. Conștiința națională s-a accentuat în Spania și Portugalia, dar acest lucru n-a fost de-ajuns pentru unificarea statelor respective în măsura în care reușiseră Anglia și Franța. Liderii portughezi și spanioli au reacționat relativ târziu și nu tocmai adecvat la doleanțele cetățenilor, care cereau guvernare reprezentativă. Chiar și în aceste condiții, înainte de 1914, ambele țări au început să-și creeze instituții ale autoguvernării.

Începând cu jumătatea secolului al XIX-lea, forțele naționaliste și democratice amenințau să zdruncine dictaturile multinaționale austriacă și rusească din estul Europei. Dinastia Habsburg din Austria s-a adaptat destul de bine și a reușit să supraviețuiască, cedând maghiarilor controlul asupra treburilor interne în regiunea locuită de ei, regiune care a continuat să facă parte din imperiu, devenind totodată Regat al Ungariei. Deși ulterior etnia maghiară preponderentă și nemții austrieci au refuzat să acorde concesiuni importante numeroaselor minorități naționale de pe teritoriile lor, totuși, conducerea imperială a continuat să fie dominată de teama unei revolte și a unei posibile dezmembrări a imperiului.

Dinastia Romanov din Imperiul Rus controla un stat întins, cu peste 150 de naționalități. Țării făceau parte din etnia cea mai numeroasă, marii ruși, drept care nu au socotit necesar să ajungă la compromisuri cu minoritățile nici măcar în măsura în care o făcuseră Habsburgii. (Potențialul de naționalism primejdios pentru imperiu a rămas în bună parte subteran pînă după 1914.) Totuși, intensificarea mișcărilor revoluționare și o revoltă populară care a fost pe punctul să răstoarne guvernul i-a obligat pe Romanovi să ia măsuri în alte chestiuni sociale și politice. Ca răspuns la aceste presiuni, ei au desființat șerbia, aplicându-se și alte reforme care au creat cel puțin aparența unei autoguvernări. În consecință, forțele revoluționare au putut fi ținute sub control, chiar dacă au continuat să reprezinte un uriaș pericol.

Evoluțiile din această epocă a statului-națiune au dus țările din regiune la apogeul puterii, în pofida gravelor probleme care persistau, îndeosebi în imperiile rus și austriac. Între 1870 și 1914, cele mai multe dintre ele au recurs la excepționala lor putere pentru a cuceri teritorii întinse din Africa și Asia. În cei patru ani de război care au urmat, aceste state și-au etalat forțele în Europa, angajându-se într-un război mai distrugător decît toate confruntările de pînă atunci.

Îndelungatul proces de modernizare a Europei a culminat la sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului XX. Țările continentului european au atins apogeul puterii o dată cu apariția unui sistem de state naționale bazate pe economii industriale, guvernări centralizate bine organizate, masive forțe militare și o largă participare a populației la treburile publice. Oricît de importante ar fi realizările altor state ale lumii pînă la această dată, criteriile descrise mai sus demonstrează că între 1870 și 1880 nici unul nu egala puterea Europei moderne.

În perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, europenii și-au folosit acest atu cu scopul de a prelua controlul asupra unei mari părți a globului. Ei au cucerit practic întregul continent african, întinse teritorii din Asia și insule de pe tot cuprinsul Pacificului, toate aceste acțiuni fiind realizate în interval de treizeci de ani. Pe lângă teritoriile anexate cu forță, europenii și-au subordonat alte zone, printre care mari porțiuni din China și din Orientul Mijlociu, prin aranjamente politice și economice impuse prin forță. Statele Unite s-au alăturat europenilor în acest val de expansiune imperialistă, acaparând insulele din Marea Caraibilor și America Centrală.

Expansiunea imperialistă s-a mai atenuat la începutul secolului XX, o dată cu izbucnirea crizelor din sud-estul Europei și Peninsula Balcanică. Rivalitățile imperialiste, lupta pentru menținerea sau sporirea puterii de stat, extremismul naționalist, tensiunile între cele două alianțe rivale și o intensă cursă a înarmărilor sînt cauzele generatoare de conflicte care au dus în cele din urmă la devastatorul război dintre europeni, izbucnit în 1914.

Cei patru ani de măcel care au urmat au schimbat radical istoria Europei moderne. Chiar înainte de terminarea războiului, statul imperialist german și imperiile austriac și rus s-au prăbușit. La încheierea ostilităților, reprezentanții țărilor victorioase s-au întrunit în încercarea de a negocia o pace trainică. După patru luni de tratative, au încheiat acorduri care consfințeau planurile de pace propuse de ele. În multe privințe, speranța lor de a-și vedea eforturile de pace încununate de succes a eșuat, întrucît efectele războiului au continuat să influențeze cursul evenimentelor în moduri pe care aceste state nu le puteau nici anticipa, nici controla.

Noul imperialism

La sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, tehnologia militară a canonierelor și existența statelor monarhice centralizate le-au permis europenilor să cucerească cele două Americi și porțiuni din Africa și Asia. Aristocrații și comercianții Europei se așteptau ca în urma acestor cuceriri să-și procure mărfuri prețioase din colonii. Administrațiile regale credeau că bogăția adusă în țară le va spori puterea. Maturizarea economiei industriale și sistemul modern de state naționale de la sfârșitul secolului al XIX-lea au deschis o nouă epocă imperialistă, cu cauze și efecte asemănătoare, care prezentau în același timp deosebiri semnificative.

Renașterea spiritului imperialist european

Expansiunea europeană în afara granițelor continentului începută în epoca modernă timpurie nu a încetat niciodată, însă agresiunea împotriva altor state a pierdut din intensitate cam cu un secol înainte de anii 1870. La sfârșitul secolului al XIX-lea a început o nouă campanie imperialistă, mai puternică și mai eficientă. Efectul conjugat al mai multor elemente a avut drept consecință cea de-a doua fază a cuceririi lumii.

Motivul profitului pentru imperiu

Între 1870 și 1880, Anglia, Belgia, Olanda, Germania și Franța aveau deja sisteme industriale bine dezvoltate, celelalte state intrînd și ele în procesul de modernizare economică. Mulți oameni de afaceri se temeau oarecum nejustificat la gîndul că, pe măsura continuării procesului de industrializare în Europa, resursele naturale și piețele de desfacere ar putea deveni curînd insuficiente pentru a susține creșterea economică. Convingerea că națiunile lor trebuiau să achiziționeze noi teritorii care să furnizeze atît materii prime, cît și clienți pentru produsele industriale i-a determinat pe anumiți industriași să sprijine ideea unei expansiuni imperialiste.

În acești ani, întreprinderile industriale și dezvoltarea economică a Europei erau controlate din ce în ce mai mult de mari firme de investiții. O dată cu consolidarea sistemului economic modern, finanțistii și investitoriii particulari au început să-și facă planuri de afaceri tot mai rentabile, pe care Europa era prea mică pentru a le aduce la îndeplinire. Dincolo de granițele continentului exista o infinitate de posibilități financi-

are.

Pasiunea naționalistă pentru colonii

Uneori, conducători de stat ca Bismarck s-au opus inițial tendințelor imperialiste ale capitaliștilor și ale altor categorii, însă ulterior au cedat. Susceptibilitatea funcționarilor de stat în fața acestor cereri derivă în parte din conștientizarea necesității ca statul național în proces de consolidare să câștige și să păstreze sprijinul comunității oamenilor de afaceri și al altor segmente ale clasei mijlocii, care împărtășeau aceleași puncte de vedere. Fără bunăvoință acestor forțe sociale extrem de bogate, educate și active politic, chiar și națiunile autocrate ar fi suferit o diminuare a puterii. Statele democratice trebuiau să se supună necondiționat voinței unor astfel de grupuri de presiune influențe.

Însă nu toate administrațiile au luat atitudine. Noul naționalism al epocii înflăcăra inimile liderilor politici la fel ca și pe cele ale oamenilor de afaceri, intelectualilor, capilor Bisericii și multor altor categorii de cetățeni. Convinși de superioritatea culturii lor naționale și a statului care o personifica, liderii și masele entuziaste erau pregătiți să întreprindă o inițiativă imperialistă comună, dovedindu-și măreția prin cucerirea și colonizarea ținuturilor străine.

Lupta pentru supremație strategică

Modernizarea socio-politică a Europei a intrat în ultimul stadiu în momentul izbucnirii revoluției franceze din 1789. În următorii douăzeci și cinci de ani, structura de stat europeană a suferit schimbări rapide, în timp ce Franța a cucerit, a transformat politic, apoi a pierdut cea mai mare parte a continentului. Între 1815 și 1848 puterile conservatoare europene au menținut pe continent o formă de organizare teritorială stabilă, însă forțele liberale și naționaliste au asediat cu înverșunare sistemul. În anii '50, mișcările de unificare din Germania și Italia au dus la escaladarea războiului de răsturnare a vechii ordini, iar în 1871 au determinat o revizuire radicală a hărții politice a zonei din centrul Europei.

În cei optzeci de ani de transformări inaugurate de revoluția franceză se crease un sistem mult simplificat de state relativ mari. Națiunile europene nu puteau menține relațiile diplomatice tradiționale, întrucât Germania și Italia își încheiască mișcarea de unificare, înglobând multe din vechile principate. Căutarea unui nou echilibru de putere într-o epocă a naționalismului militant a dus la luptă statelor europene pentru supremație. În competiția pentru superioritate era nevoie de rezerve sigure de materiale, indispensabile construirii și menținerii unei puteri economice și militare. De asemenea, fiecare stat european voia să-și asigure condițiile de creare a unei armate mai numeroase, concomitent cu desfășurarea unor operații navale mai eficiente decât cele ale statelor rivale.

Pentru mulți europeni, un imperiu terestru părea un mod eficient de soluționare a acestor necesități de ordin strategic. Puteau fi ocupate teritorii care să furnizeze carne de tun pentru armată și materii prime vitale. De asemenea, forțele lor militare erau în măsură să creeze bazele necesare pentru extinderea și utilizarea puterii națiunii.

Dorința de a supune așa-zisele popoare inferioare

La sfârșitul secolului al XIX-lea, socio-darwinismul și rasismul au exercitat o puternică influență asupra europenilor, stimulându-le pasiunea pentru imperii. Distorsionarea teoriei lui Darwin a alimentat conflictele izbucnite pe glob între națiuni care țineau să-și dovedească superioritatea, cea mai „capabilă” urmînd să triumfe asupra popoarelor pe care pornise să le cucerească și întrecîndu-și astfel rivalii europeni în competiția imperialistă. Socio-darwinismul și alte curente intelectuale ale epocii au favorizat în egală măsură apariția rasismului izvorît din credința că anumite rase sînt superioare prin naștere. Conștienți de supremația rasei lor albe (germanice sau britanică, cum gîndeau unii), rasiștii europeni au decretat că datoria lor era să supună rasele inferioare din afara granițelor continentului.

Alți europeni, care nu manifestau față de atitudini darwiniste sau rasiste, pur și simplu nutreau convingerea că civilizația lor le depășea pe toate celelalte din punct de vedere material, moral și spiritual, condiție care le impunea obligația de a „emancipa” popoarele înapoiate din restul lumii.

Mai precis, ei susțineau ideea de extindere a puterii europene cu scopul de a aduce acestor nefericiți confort, valori umane și credința într-o civilizație superioară. Pornirile imperialiste de acest fel au persistat chiar și când beneficiarii modernizării se împotriveau și trebuiau supuși cu forța.

Desăvârșirea cuceririi lumii de către europeni

În secolul al XIX-lea, când tendințele imperialiste europene s-au intensificat, ele au afectat cel mai puternic zonele unde anterior europenii făcuseră doar mici incursiuni: Asia, insulele Pacificului și Africa.

Britanicii în India

La începutul epocii moderne, Portugalia a atacat India, însă afacerile particulare ale englezilor, organizați în Compania Indiilor de Est, au determinat ocuparea acestui stat și ulterior, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dominarea întregului continent. Controlul Companiei era posibil datorită loialității trupelor băștinașe (sepoys), care jucau rolul de poliție pe teritoriile indiene exploatate de marea Britanie. În Marea Rebeliune din 1857-1858 (cunoscută de englezi sub numele de „revoltă sepoilor”), aceste trupe de băștinași s-au unit într-o încercare de a răsturna compania colonialistă. Forțele superioare ale imperialiștilor i-au înfrânt pe rebeli, pedepsindu-i cu cruzime. Ulterior, guvernul britanie a pus capăt supremației acestei Companii, preluând controlul direct asupra coloniilor din India.

În perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, câteva mii de administratori britanici și circa jumătate de milion de servitori indieni au construit un aparat birocratic colonial, care guverna aproape două treimi din uriașul sub-continent, influențând indirect afacerile publice din restul Indiei. Populația colonizată, care număra între 200 și 300 de milioane de locuitori, a beneficiat, dar a și suferit de pe urma politicilor pe care nu le putea influența în nici un fel.

Dominația britanică a accelerat bunăoară dezvoltarea unui stat modern și a practicilor economice și medicale moderne. Aceste schimbări au ameliorat curînd starea de sănătate și securitatea civilă a unui mic număr de persoane. Autoritățile imperiale au încercat și să pună capăt anumitor practici tradiționale, ca: arderea soțiilor de vii o dată cu cadavrul soților. Poate că victimele potențiale ale acestui ritual ar fi apreciat aceasta măsură, însă, în general, încălcarea tradiției provoca reacții negative. Rasismul și practicile economice spoliatoare ale britanicilor i-au nemulțumit probabil și mai mult pe indieni. La sfârșitul secolului al XIX-lea, oprimarea rasială a declanșat în India o mișcare naționalistă, care în scurt timp s-a bucurat de o largă adeziune în rîndul maselor.

Posesiunile rusești și franceze în Asia

Un capelan creștin ortodox rus, cu crucea ridicată deasupra capului, a pătruns în Tașkent în fruntea armatelor care au capturat orașul în iunie 1865. Acest centru musulman cucerit de soldați în numele țarului Alexandru al II-lea, era primul oraș capturat de el într-o vastă regiune din Asia Centrală, cunoscută pe atunci sub numele de Turkestanul Occidental. Un deceniu mai târziu, Imperiul Rus înglobase întreg acest teritoriu musulman turc.

Pînă în 1875, Rusia a deținut și alte posesiuni la est de Asia Centrală. Sub presiunea simultană a Angliei, Franței și Rusiei, în 1858 și 1860 China a semnat tratate prin care renunța la o serie de teritorii în favoarea țarului. În continuare, Rusia a cedat Japoniei un lanț de insule din Pacific, în schimbul jumătății sudice a Sahalinului, insulă mare pe coasta sud-estică a Rusiei. Expansiunea imperialistă sub Alexandru al II-lea a reprezentat punctul culminant al unei îndelungate istorii conflictuale între ruși și popoarele turce și asiatice din această regiune. Cotropitorii imperialiști au făcut mare caz de motivațiile lor de ordin religios. Probabil însă că-i preocupau mai curînd profiturile și securitatea granițelor. Indiferent de intențiile rușilor, pînă în

1914 condițiile de viață din zona s-au schimbat foarte puțin.

În timp ce Alexandru al II-lea își extindea imperiul către nordul Asiei, Napoleon al III-lea asigura Franței un nou imperiu colonial în sud. O demonstrație de forță a flotei sale la Saigon, oraș de coastă din Peninsula Indochina, a marcat începutul campaniei imperialiste franceze în această regiune, în anul 1859. Zece ani mai târziu, trupele împăratului ocupau întreaga Indochină. Agenții imperialiști ai celui de-al doilea Imperiu și ai Republicii a Treia au depus eforturi mult mai susținute de convertire a băștinașilor asiatici la modul de viață european decât rușii sau englezii. Totuși, francezii au continuat să-i trateze pe locuitorii Indochinei ca pe o populație supusă și inferioară. Curînd au izbucnit și aici mișcări naționaliste anticolonialiste, la fel ca cele din India.

Pierderea suveranității Chinei și ascensiunea Japoniei

Sfera afacerilor desfășurate de Compania Britanică a Indiei de Est la începutul secolului al XIX-lea includea introducerea opiumului în China spre comercializare. Conducătorii chinezi au încercat să pună capăt acestui comerț, dar britanicii au ripostat prin forța armelor. Anglia a câștigat aceste „Războaie ale opiumului” (1839-1842), în urma cărora China și-a pierdut parțial suveranitatea. Învingătorii au reușit să obțină dreptul de a-și continua afacerile cu opiu, fixînd totodată tarife pe mărfurile englezești vîndute în China și aplicînd cetățenilor britanici din China legislația engleză, nu chineză.

În continuare, Franța, Rusia și Statele Unite au umilit și mai mult China, extinzînd aceleași privilegii tarifare și drepturi legale asupra cetățenilor lor. Probabil că și japonezii ar fi suferit o limitare similară a suveranității, dacă nu și-ar fi „occidentalizat” instituțiile economice și militare suficient de mult încît să-i țină la distanță pe europeni și pe americani. Creșterea puterii Japoniei i-a permis acestei națiuni asiatice să-și construiască în zonă un imperiu colonial propriu și să înfrîngă un gigant european în războiul ruso-japonez (1904-1905).

Colonizarea Africii

În secolul al XIX-lea, după mai bine de 300 de ani de cînd portughezii și spaniolii începuseră să cucerească primele colonii de coastă în Africa, europenii continuau să dețină o porțiune foarte mică din continent, fără a ști aproape nimic despre geografia lui fizică sau socială. În următorii șaptezeci de ani, ei și-au accelerat treptat ritmul de învățare și de anexare teritorială, angajîndu-se într-o competiție navalnică de cucerire a întregului continent.

Începuturile noului imperialism în Africa

Imperialiștii olandezi de la începuturile epocii moderne își adjudecaseră o mare colonie în extremitatea sudică a Africii: Capul Bunei Speranțe. În 1806, englezii au cucerit Cape Town, un port din această regiune, de unde au început să pătrundă spre interior. Coloniștii olandezi („buri”) s-au revoltat sub dominația noilor imperialiști. Mai ales după ce englezii au decretat abolirea sclaviei în 1834. Ca să scape de englezi, buriile s-au retras în interiorul continentului („Marele exod” din 1835-1837), unde s-au organizat în două republici. Conflictele între primul și al doilea val de cotropitori europeni au persistat. În cele din urmă, o numeroasă armată britanică a pus capăt acestor divergente în brutalul Război al burilor (1899-1902).

Invazia franceză începută în 1830 pe coasta Africii de Nord, în Algeria, a provocat o reacție și mai ostilă decât cea produsă în aceeași perioadă de englezi în sud. Au trebuit să treacă treizeci de ani de lupte crîncene cu musulmanii algerieni pentru ca Franța să dobîndească controlul definitiv în regiunea de coastă. Proiectul lui Napoleon al III-lea de construire a Canalului de Suez, încheiat în 1869, dovedea marile interese imperialiste ale Franței în Africa. Cu toate acestea, Anglia s-a împotrivit prompt pătrunderii Franței în colțul nord-vestic al continentului, ajungînd chiar să controleze Canalul (1872). În continuare, rivalitatea franco-engleză în zona a crescut atingînd cote primejdioase.

În vreme ce trupele britanice și franceze încercau să ocupe nordul și sudul Africii, regele belgian Léo-

pold al II-lea (1865-1909) a pătruns în inima continentului, cucerind această regiune cu titlul de posesiune personală. Dr. David Livingstone, medic și misionar englez, ajunsese în Africa Centrală. În 1841, ca subterfugiu de atragere a cititorilor, ziarul newyorkez Herald l-a trimis pe H.M. Stanley în căutarea doctorului Livingstone, misiune îndeplinită în 1871. În continuare, Stanley a promovat comerțul în teritoriile de pe fluviul Congo explorate de el. În 1876, Stanley a reușit să-l convingă pe Léopold să preia un teritoriu vast amplasat la sud de fluviul Congo, și să creeze plantații de cauciuc, ca afacere particulară. Franța a intervenit imediat, pretinzând teritoriul aflat la nord de fluviu. Era începutul unui puternic atac imperialist.

Cucerirea Africii

Noul regat din Africa Centrală al lui Léopold era o colonie personală, nu o posesiune belgiană. El conținea teritorii rîvnite în egală măsură de Franța, Anglia, Portugalia și Germania. Conducătorii europeni au decis să țină o conferință în cadrul căreia să rezolve aceste diferende și să reglementeze colonizarea teritoriilor din jurul pustiului Sahara.

Conferința de la Berlin, 1884

În discuțiile purtate la Berlin, participanții au convenit că ținutul african al lui Léopold era o posesiune personală, neputînd fi controlată nici de Belgia, nici de alt stat. De asemenea, diplomații au delimitat un perimetru convenabil pentru colonia personală a lui Léopold. Participanții la conferință au declarat că pe viitor statele imperialiste nu puteau ridica pretenții decît asupra teritoriilor pe care le ocupau efectiv.

Congo Belgian

După Conferința de la Berlin, Léopold a continuat să-și exploateze plantațiile de cauciuc cu aceleași metode barbare de muncă sclavagistă ca înainte. În decursul anilor, relatări despre condițiile din „Statul liber Congo” au ajuns la cunoștința publicului, declanșînd o anchetă internațională. Sub presiunea comunității internaționale care urmărea cu un ochi critic proiectul inițiat de regele belgian, pînă la urmă colonia a fost preluată de stat, în 1908, ca devenind cunoscută sub denumirea de Congo belgian.

Ultimele cuceriri din sudul Africii

Goana frenetică după noi teritorii, care a condus la convocarea Conferinței de la Berlin, a continuat și după încheierea lucrărilor acesteia. Britanicii au cucerit regiuni la nord de Capul Bunei Speranțe, ajungînd pînă la teritoriile ocupate de germani, portughezi și belgieni.

Victoria Angliei și a Franței asupra Africii de Nord

La nord de fișia formată de Africa de Est, ocupată de germani, Congo belgian și Angola portugheză, Anglia a cucerit alte două colonii (Kenya și Uganda), impunîndu-le Egiptului și Sudanului statutul de „protectorat”. Astfel, cea mai mare parte a Africii de est aparținea englezilor. Franța a înglobat aproape două treimi din vestul continentului în imperiul ei și, dacă nu ar fi fost blocată de Anglia, ar fi continuat să înainteze către est, spre Marea Roșie.

Puterile mai mici din nord, Spania, Germania și Italia dețineau teritorii relativ mici în Africa de Nord. În 1911, italienii au cucerit Tripoli pe care l-au rebotezat Libia. După căderea regiunii Tripoli, numai Etiopia în estul Africii și Liberia pe coasta de vest și-au mai păstrat independența. Etiopienii au continuat să rămînă liberi, după ce i-au învins pe cotropitorii italieni în 1896. Imperialiștii nu s-au atins de Liberia, stat înființat de către Statele Unite pentru sclavii eliberați. Pînă în 1914, europenii cuceriseră cea mai mare parte a lumii. Începînd cu această dată, au început să-și dispute propriile teritorii.

Primul război mondial

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, europenii făceau apologia violenței, convinși

de necesitatea ca națiunile „superioare” să domine popoarele inferioare lor. Astfel de atitudini au încurajat noul imperialism, în timp ce construirea de imperii coloniale a consolidat și mai mult această credință. Majoritatea societăților în care predomina o asemenea stare de spirit aveau economii industriale bine dezvoltate, care le sporeau considerabil potențialul de luptă distructivă, după cum a dovedit asaltul lor imperialist asupra lumii. Aceste împrejurări au făcut ca perioada care a urmat după 1900 să fie extrem de tulbură.

Cauzele „Marelui război” al Europei

Condițiile existente în Europa începutului de secol XX sporeau probabilitatea unui conflict armat, deși conflagrația dezastruoasă ce avea să se dezlănțuie timp de patru ani între principalele puteri europene nu era inevitabilă. Un conflict european de asemenea proporții a fost generat, în principal, de un ardent naționalism și din influență a două sisteme potrivnice de alianțe.

Naționalismul și conflictul ruso-austriac

Naționalismul militant a afectat situația din sud-estul Europei într-un mod deosebit de periculos. În 1867, Habsburgii instituiseră monarhia dualistă austro-ungară, spre a domoli animozitățile din sânul naționaliștilor maghiari. Totuși, conducătorii austrieci erau de părere că acordarea unor concesiuni similare oricăreia dintre numeroasele naționalități din cadrul imperiului ar fi dat naștere unor mișcări pentru independență care ar fi șubrezit statul. Slavii din sud, aflați sub dominație austriacă, reprezentau cea mai gravă amenințare, întrucât la granița de miazăzi a imperiului se găsea Serbia, model de stat național slav, pe care și ceilalți se străduiau să-l imite.

Încurajarea de către Rusia a ambițiilor naționale ale minorității slave din Austria amplifică pericolul până la limite imprevizibile. Imperiul țarist crea o conjunctură extrem de periculoasă prin simplul fapt că, în calitate de mare putere, susținea mișcarea naționalistă a slavilor din sud. Rusia devenea și mai primejdioasă pentru Austria datorită motivului evident al acestei politici pro-slave. Statul Romanovilor spera nu numai să-i elibereze pe slavii din sud, cu care se înrudea etnic, dar și să-și extindă dominația asupra slavilor din Balcani, implicit asupra teritoriului din sudul Austriei. Un asemenea deznodământ ar fi constituit o dublă lovitură pentru Habsburgi.

Naționalismul ardent a influențat periculos conflictul ruso-austriac din Balcani, conflict care, în 1914, a generat un război între cele două puteri. Spiritul naționalist extrem de activ care-i animă pe germani, francezi, englezi și italieni încă din 1848 era o garanție că războiul nu va rămâne o problemă minoră a estului Europei.

Alianțele defensive o incitare la război

Combinația dintre puterea rusească și naționalismul slavilor din sud reprezenta o amenințare căreia Habsburgii nu-i puteau face față singuri. Numai că Austria avea un aliat redutabil în Germania. În 1871, când s-a format Imperiul german, el a devenit foarte curînd cea mai puternică națiune de pe continentul european. De îndată ce a asigurat Germaniei poziția dorită, cancelarul imperial Bismarck a început o acțiune de protejare a intereselor națiunii prin instituirea unui sistem complical de alianțe îndreptate în primul rînd împotriva Franței.

Liga celor trei împărați

Cît timp a fost la putere, Bismarck a reușit să țină atît Austria, cît și Rusia legate de Germania, zădărniciind astfel efortul Franței de a-și găsi un aliat puternic pe continent. Acest rezultat a fost obținut în deceniul al optulea prin formarea Ligii celor trei împărați, asocierea liberă a Germaniei, Austriei și Rusiei. Conflictele dintre imperiul Romanovilor și cel al Habsburgilor au determinat Rusia să iasă din Liga în 1878, însă Bismarck a găsit o altă modalitate de prevenire a unei alianțe franco-ruse.

Dublă Alianță

Interesele germane cereau mai presus de orice menținerea legăturilor cu Austria. Așadar, în 1877, Bismarck a încheiat în secret o Dublă Alianță cu Imperiul Habsburgic. Cele două puteri se angajau să lupte împreună împotriva Rusiei dacă această țară ar fi atacat fie Germania, fie Austria.

Triplă Alianță

În 1882, Italia s-a alăturat structurii diplomatice austro-germane, creînd Tripla Alianță. Prin caracterul secret al acestor acorduri și prin iscusite manevre diplomatice, Bismarck a reușit să mențină relații amicale între Germania și Rusia pe tot parcursul deceniului al optulea, deși Alianța îi desemna pe ruși ca fiind potențialii dușmani. Cu toate acestea, structura de securitate s-a modificat rapid și periculos după retragerea lui Bismarck în 1890.

Alianța franco-rusă

Succesorul lui Bismarck, Leo von Caprivi nu era interesat de continuarea relațiilor amicale dintre Germania și Rusia. După expirarea acordurilor cu Germania, în 1894 statul țarist a încheiat o alianță cu Franța. Începînd din deceniul al nouălea, Germania s-a slujit de Dubla Alianță cu scopul de a promova inițiativele agresive ale Austriei, în loc să le limiteze. Ca urmare, atitudinea Austriei față de Rusia a devenit mai îndrăzneță.

Antanta

Evoluția structurii de putere de pe continent reprezenta o problemă gravă pentru Anglia. Rivalitățile imperialiste îi menținuseră pe britanici în conflict cu rușii și cu francezii, însă consolidarea rapidă a puterii militare a Germaniei și progresele ei remarcabile în comerțul internațional au devenit pînă la urma principalul motiv de îngrijorare al englezilor. Așadar, în 1904, Franța și Anglia au încheiat „Antanta Cordială”, pact de apărare reciprocă, dar nu o alianță propriu-zisă. În 1907, aceste două națiuni au încheiat acorduri similare cu Rusia, creînd Antanta. Acum marile puteri ale Europei erau grupate în două alianțe. Această structură diplomatică oferea garanția că, dacă vreuna dintre națiuni ar intra în viitoarea războiului, toate celelalte o vor urma.

O perioadă de crize, cauzele imediate ale războiului

O serie de crize internaționale cu evoluție rapidă au încurajat formarea alianțelor menite să garanteze o mai mare securitate a statelor membre. Conflictele din ce în ce mai frecvente au afectat relațiile din interiorul grupărilor rivale și interacțiunile dintre aceste grupări alianțele s-au strîns și cele două tabere au devenit și mai agresive.

Criza marocană

Imperiul african al Franței includea cea mai mare parte a Marocului, amplasat pe coasta nord-vestică. În 1905, împăratul Wilhelm al II-lea al Germaniei s-a dus la Tanger, în Maroc, unde s-a angajat să susțină eliberarea Marocului de sub dominația franceză. El intenționa să demonstreze că într-o asemenea confruntare francezii nu puteau conta pe sprijinul Angliei, partenera lor în noua Antanta. O conferință internațională ținută în 1906 la Algeciras, în Spania, a dovedit exact contrariul. Anglia nu numai că a susținut dreptul Franței de a-și exercita dominația în Maroc, dar a și inițiat proiecte de colaborare militară în cazul unui război cu Germania. O confruntare similară între Franța și Germania, în 1911, a consolidat și mai mult relațiile militare din cadrul Antantei, accentuînd ostilitatea statelor membre față de Triplă Alianță.

„Butoiul cu pulbere” din Balcani

Conflictele internaționale care în 1914 au dus la izbucnirea Marelui Război au avut loc în Peninsula Balcanică din sud-estul Europei. Astfel, regiunea și-a meritat denumirea de „butoi cu pulbere” al Europei.

Componentele acestei „bombe” erau: lupta micilor state (Grecia, Serbia, Bulgaria și Muntenegru) de a-și extinde puterea sau teritoriul în detrimentul țărilor din jur, inclusiv Austria și Turcia; lupta turcilor otomani de a-și păstra supremația asupra unei porțiuni cât mai întinse din Balcani; încercările Rusiei de a-și spori influența în zonă; eforturile Austriei de a face față amenințărilor Rusiei și forțelor naționaliste din Balcani.

Criza bosniacă

Prima criză balcanică a început prin anexarea neașteptată a Bosniei-Herțegovina de către Austria, în 1908, cu scopul de a bloca ambițiile turcești sau sârbe în această regiune. Serbia nu putea face nimic atâta vreme cât Rusia, slăbită de recentul război cu Japonia și de revoluția din 1905, nu-i oferea sprijinul.

Totuși, la nevoie, trupele germane erau gata să intre în luptă de partea Austriei, astfel încât stratagema Habsburgilor a reușit. În urma acestui incident, Austria a devenit tot mai îndrăzneată, iar inamicii imperiului tot mai ostili.

Războaiele balcanice

După patru ani de relativă liniște în sud-estul Europei, în Balcani au izbucnit două războaie, la scurt timp unul după altul. Primul a început în 1912, când Serbia, Grecia, Bulgaria și Muntenegru și-au unit forțele pentru a anexa teritoriul turcesc. La o lună după încetarea ostilităților, lupta pentru împărțirea prăzii a generat războiul dintre Bulgaria și aliații ei. Bulgaria a fost învinsă. Totuși, amenințarea austriacă i-a împiedicat pe sârbi să profite de această victorie așa cum ar fi dorit. Serbia a considerat faptul drept un afront, așa că situația din Balcani a devenit și mai explozivă.

Militarismul și evoluția situației în direcția unui război

În deceniile dinaintea declanșării războiului, în 1914, europenii au cochetat cu ideea de putere militară mai mult ca oricând în decursul istoriei. Această adeziune provenea într-o oarecare măsură din satisfacția și emoția de a privi desfășurările de forță militară, dublate de certitudinea că forțe masive apărau interesele țării. Experiența sugera și considerente de ordin practic care justificau admirația față de puterea militară. De la jumătatea secolului al XIX-lea, războaiele au fost, de regulă, rapide și decisive, aducând rezultatele dorite cu prețul unor pierderi umane și materiale relativ scăzute.

Încrederea în primatul puterii militare a determinat statele europene să se angajeze într-o cursă a înarmărilor care a dus la formarea celor mai mari și mai distrugătoare armate cunoscute în istorie.

Dimensiunile acestor armate și înzestrarea asigurată de epoca industrială necesitau o planificare atentă pentru mobilizarea lor; angajamentele între aliați complicau și mai mult planurile strategice. De exemplu, conducătorii germani erau nevoiți să se pregătească pentru un război pe două fronturi. Ei considerau că mai întâi era necesar să înfrângă Franța, care se dezvolta rapid, apoi să întoarcă armele împotriva Rusiei.

Aceste circumstanțe au determinat adoptarea unor strategii și proceduri de mobilizare complicate și rigide, care, o dată inițiate, ar fi fost greu de modificat. Chiar dacă scopul acestei competiții războinice era în primul rând defensiv, complexitatea situației sporea temerile și antipatiile naționale, amplificând fiecare criză.

Primul război mondial, 1914-1918

Criza din Balcani care a declanșat primul război mondial a început la 28 iunie 1914. În acea zi, la Sarajevo, în Bosnia, a fost asasinat arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austriei. Austria i-a făcut răspunzători de acest act terorist pe slavii naționaliști influențați de Serbia și a făcut asupra acesteia presiuni menite să ofere un pretext pentru declanșarea războiului. Guvernarea habsburgică era hotărâtă să înlăture definitiv pericolul slav, iar Germania a făgăduit o dată în plus să sprijine Austria, cu care era aliată. Rusia nu-i putea dezamăgi din nou pe slavii din sud; ca atare, a asigurat ajutor Serbiei. O lună mai târziu a izbucnit Marele Război, printr-o reacție în lanț a mobilizărilor.

Declarația de război tăcută Serbiei de către Austria la 28 iulie 1914 a determinat Rusia să-și mobilizeze trupele la granița Austriei și Germaniei, la 29 iulie. Două zile mai târziu, Germania a cerut Franței să-și precizeze intențiile și totodată a trimis un avertisment categoric Rusiei să înceteze mobilizările. Cum conducerea țaristă nu a dat atenție avertismentului, la 1 august, Germania a declarat război Rusiei.

În aceeași zi în care Germania și Rusia au intrat în război, a început mobilizarea trupelor franceze. Peste două zile, Germania a lansat un atac prin Belgia în direcția Franței. Anglia a declarat că un tratat semnat în 1829 o obligă să apere statul neutru al Belgiei, astfel că, la 4 august a intrat în război împotriva Germaniei. Planurile de război ale tuturor acestor combatanți anticipau victori rapide, deci un război scurt. Din nefericire, previziunile lor nu au fost sortite să se îndeplinească.

Alianțe pe timp de război

Cînd Tripla Alianță și Antanta au dezlănțuit războiul, Italia a rămas la început neutră. Dar Germania și Austria și-au găsit alți aliați. În noiembrie 1914, li s-a alăturat Turcia. În anul următor, Bulgaria s-a aliat cu Germania și Austria. Aceste patru „Puteri Centrale”, grupate la un loc în mijlocul continentului, dispuneau de avantajul strategic de a-și putea coordona relativ ușor operațiunile militare. Un dezavantaj mai important era efectul epuizant al luptei pe două fronturi.

Pe frontul de vest, unde se decidea soarta războiului. Germania se confruntă cu trei dintre „Puterile Aliate” Franța, Anglia și, din mai târziu Italia. În 1917, Statele Unite au devenit o „Putere Asociată” de partea Aliatilor. În anul 1917, printre Puterile aliate și Asociate se numărau România, Grecia, Portugalia și multe state din America Latină. Pe frontul de est, Rusia ducea greul războiului, luptînd de partea Aliatilor împotriva Puterilor Centrale.

Frontul de Vest

La cîteva săptămîni după invazia Franței, a devenit limpede că ofensiva germană pe frontul de vest suferise un eșec. Forțele masate aici s-au rezumat la un război de rutină, fără prea multe manevre și cu mari pierderi de vieți omenești. Armatele potrivnice au săpat o serie de tranșee de-a lungul liniilor frontului, care străbăteau estul Franței pe o lungime de circa 800 km. Aici au rămas să se supravegheze una pe alta, peste o fișie de pămînt neutră, scurmată de obuze și înțesată de sîrmă ghimpată. Mitralierele, „reginele tranșeelor”, poziționate astfel încît să acopere liniile frontului cu foc încrucișat, făceau că atacurile să fie extrem de distructive. Barajele de artilerie grea, vremea nefavorabilă, șobolanii au făcut din aceste tranșee iadul pe pămînt. Nouă tehnologie militară gaze toxice, tancuri și avioane a sporit ororile acestui război de tranșee.

Bătălia de la Verdun

Două din cele mai importante bătălii de pe frontul de vest ilustrează natura și consecințele luptei duse în asemenea condiții. După un război greu și costisitor, purtat pe toată durata anului 1915 aproape fără nici o deplasare a liniilor frontului, în 1916, comandamentul german a decis inițierea unui atac la Verdun, mai mult cu scopul de a ucide soldați francezi decît de a crea o breșă. Atacurile care durau de aproape un an „scăldaseră Franța în sînge”, cum se și dorea, pierderile cifrîndu-se la aproximativ 350000 de vieți. Dar și nemții au avut mult de suferit, înregistrînd un număr aproape egal de victime.

Bătălia de pe Somme

În timp ce la Verdun se dădeau lupte crîncene, Anglia a lansat o ofensivă pe râul Somme; 70000 de militari britanici au murit aici, înainte ca vreunul din ei să ajungă la liniile germane. Încă din prima zi de luptă, un batalion canadian a pierdut 90% dintr-un efectiv de 800 de oameni. Aliații nu au reușit să înainteze mai mult de 10 km, fără să facă vreo cucerire mai importantă, în schimb, în cele șase luni ale campaniei de pe Somme au pierdut peste 600000 de oameni. Pierderile Germanici s-au ridicat la aproape 700000 de soldați.

Frontul de est

Pe frontul de est armatele au purtat un război mai dinamic. Cu toate acestea, în primul an rezultatele nu s-au deosebit prea mult de cele din est: pierderi grele și nici o victorie remarcabilă în încheștarea dintre armata rusă și cea germano-austriacă. Dar, în 1916, șansa părea să le surîdă germanilor (care duceau greul efortului de război al Triplei Alianțe). Cum, în 1917, economia Rusiei, apoi sistemul socio-politic au început să se prăbușească, Germania avea motivele să spere că-și va muta curînd întregul efectiv pe frontul de vest.

Războiul naval

Încă de la începutul războiului, Anglia a deținut supremația pe mare, folosind acest avantaj pentru a menține blocada împotriva Puterilor Centrale. În cele din urmă, lipsa de materii prime și de hrană a zădărnicit în mare măsură efortul de război, provocînd o adevărată foamete. Submarinele germane dominau adîncurile, avînd posibilitatea de a bloca Anglia, dar numai prin generalizarea atacului, împotriva tuturor navelor, inclusiv ale țărilor neutre ca Statele Unite. Germania a ezitat mult timp înainte de a-și lansa submarinele într-un astfel de război naval, întrucît atacurile împotriva vaselor națiunilor necombatante i-ar fi determinat cu siguranță pe americani să declare război Puterilor Centrale. Dar cum în 1916-1917 se întrezăreau perspectivele unei victorii germane, iar efectele războiului începeau să se facă simțite asupra poporului german, submarinele au pornit la atac.

Intrarea în război a Statelor Unite

În aprilie 1917, Statele Unite au declarat război Puterilor Centrale, conflictul devenind „o cruciadă morală”, care reflectă atitudinea președintelui Woodrow Wilson față de această campanie militară. Wilson a descris conflictul drept o luptă pentru democrați pentru „libertatea mărilor”, autodeterminare națională și o lume guvernată prin diplomatie cinstită și deschisă, sub îndrumarea „Ligii Națiunilor”. El a rezumat aceste idealuri în cele „Paisprezece puncte”, făgăduind că acest conflict va fi „un război care va pune capăt pentru totdeauna războiului”. Continuarea războiului a însemnat tot mai multe și mai serioase sarcini în satisfacerea necesităților societății ruse. Reformatorii și protestatarii au încercat să schimbe sau să distrugă structura țaristă, iar la sfîrșitul secolului al XIX-lea pînă și guvernarea imperială a îmbrățișat cauza modernizării. Ca urmare, industria a progresat rapid. Însă instituțiile socio-politice au rămas arhaice. Revoluționarii și regimul aflat la putere și-au continuat disputele violente.

Menținerea unei stări de înapoiere în Rusia la începutul secolului XX și lupta înverșunată a forțelor care doreau să salveze, să reformeze sau să distrugă vechiul regim au slăbit considerabil stalul. Deși extrem de fragil, în 1914, imperiul a intrat cu elan în primul război mondial. Acest gigantic conflict a ucis un mare număr de ruși, secătuiind resursele naționale și ruînînd economia. Sub povara acestei crize de proporții, statul autocrat s-a prăbușit la începutul anului 1917.

Conducătorii care au preluat puterea după răsturnarea sistemului țarist erau adepții unui stat capitalist parlamentar. În cîteva luni, acest regim liberal a fost măturat de la putere de o nouă revoluție. Noii rebeli au început construirea primului stat comunist din lume.

Rusia Sovietică – primul stat comunist din lume 1917-1941

Martie 1917 Căderea dinastiei Romanov

Aprilie 1917 Lenin își prezintă Tezele din Aprilie bolșevicilor

Noiembrie 1917 Începe Revoluția Bolșevică

Martie 1918 Rusia semnează umilitorul Tratatul de la Brest-Litovsk, cu germanii

Iunie 1918 Alianții intervin în Rusia

Iulie 1918 Familia țarului este executată

1920 Comuniștii sunt victorioși în Războiul Civil

1921 Se lansează politica economică NEP

1924 Moare Lenin

1928 Stalin devine liderul partidului comunist

1931 Foametea lovește crunt Ucraina

1934 Moartea lui Kirov motiv pentru represiunile staliniste

136–1938 Stalin își realizează Marea Epurare.

Primul război mondial a început în Rusia, ca și în toate celelalte state ale Europei, în aclamațiile entuziaste ale patrioților din toate categoriile sociale. Numai că entuziasmul nu avea să dureze prea mult.

Un regim învechit într-un război modern

Starea de spirit s-a schimbat curînd, în momentul în care Rusia s-a confruntat cu realitățile de pe front. Acestora li s-a adăugat teama de viitoarele orori ale războiului, întrucît în primele luni de lupte statul a trimis pe front circa un sfert din trupe neînarmate, cărora li s-a cerut să recupereze armele camarazilor căzuți în luptă.

În 1917, industria, agricultura și transporturile din imperiu se găseau într-o situație disperată.

Pierderile se ridicau la niște cifre uriașe. La sfîrșitul războiului, Rusia trimisese în lupta 15000000 de oameni. Aproape 4000000 au fost răniți, 2500000 au căzut prizonieri și peste 1500000 au murit. Nici un alt stat beligerant nu a înregistrat pierderi atît de mari.

Erorile guvernării autocrate

Spectrul înfricoșător al războiului le dădea coșmaruri și civililor, în parte datorită erorilor de conducere ale guvernării țariste. În Rusia hrana și combustibilii s-au redus la minimum necesar subzistenței, în timp ce costul vieții a urcat la cifre astronomice. Mai mult decît atît, în august 1915 țarul Nicolae al II-lea a preluat conducerea armatei din apropierea frontului, lăsînd-o pe împărăteasa Alexandra și pe un mistic religios de sorginte țărănească, Grigori Rasputin, să se îngrijească de treburile imperiului.

Nicolae nu fusese înzestrat cu talentul de a guverna. Abstracție făcînd de faptul că era și mai nepriceput în calitate de conducător militar, el se afla în fruntea unei armate pe cale de a pierde teren. Totodată, Nicolae lăsase treburile imperiului pe seama unei femei și mai puțin cunoscătoare în problemele politicii decît el. La rîndul ei, împărăteasa s-a supus fără rezerve autorității lui Rasputin, un straniu lider spiritual, fără nici o competență în guvernare, care excela doar în materie de corupție, promiscuitate și beție. El își cîștigase o încredere absolut nemeritată din partea cuplului imperial cu zece ani în urmă, convingîndu-i pe țar și pe țarină că era capabil să țină sub control hemoragiile fiului lor bolnav de hemofilie.

Asasinarea lui Rasputin

Cu acest trio la conducere, situația a devenit atît de disperată, încît pînă și reprezentanții aristocrației au decis să recurgă la violență împotriva celor aflați în fruntea statului. În decembrie 1916, un grup de nobili l-a asasinat pe Rasputin, în speranța de a-i trezi la realitate pe Romanovi și de a salva vechiul regim. Acest act demonstra că toate segmentele societății abandonaseră sistemul țarist așa cum era el constituit în momentul respectiv.

Prăbușirea autocrației, martie 1917

Lipsit treptat și de sprijinul aristocrației, regimul țarist se apropia cu pași repezi de sfîrșit. Totuși, cei care au dărîmat vechiul regim au fost oamenii de rînd. Pîinea și combustibilul insuficient au determinat o parte din populația chinuită de foame și frig a Petrogradului să intre în grevă. (Curînd după izbucnirea războiului cu Puterile Centrale, conducerea statului dăduse capitalei numele rusesc de „Petrograd”, în locul celui germanic de „St. Petersburg”.)

Grevă muncitorilor din Petrograd

Forțele revoluționare au ieșit pe străzile capitalei de ziua internațională a femeii, la 8 martie 1917 (23

februarie după vechiul calendar rusesc, care a rămas în vigoare pînă după revoluția comunistă). Primele inițiative au aparținut unui grup de femei. Acestea au luat drapele și au organizat o demonstrație, deși partidele stîngiste, inclusiv bolșevicii, le recomandaseră să fie prudente, ba chiar se împotriviseră acțiunii. Unitățile de armată trimise să înăbușe aceste manifestații s-au alăturat greviștilor. Chiar și cazacii de regulă fideli regimului, motiv pentru care fuseseră chemați să reprime rebeliunea, nu numai că au refuzat să îndeplinească ordinul, dar chiar i-au atacat pe membrii miliției care au încercat să înăbușe mișcările de protest.

În prima zi au demonstrat 90000 de oameni. În a doua zi de protest pe străzi au ieșit de două ori mai mulți. Curînd, practic toată muncitorimea umplea bulevardele aproximativ 250000 de persoane. Clasa mijlocie și studenții îi ovaționau și uneori se alăturau demonstranților. Funcționarii de stat și miliție au fugit.

Abdicarea țarului

Statul a încercat fără succes să reprime prin forța revolta. La sfatul Alexandrei, țarul Nicolae a recurs la ultima armă: a ordonat rebelilor să înceteze demonstrațiile. Nimeni nu l-a luat în seama. Atunci, liderii Dumei (Parlamentul), care pînă atunci fuseseră uneltele obediente ale țarului, au luat atitudine împotriva conducătorului. La 12 martie ei au format un guvern provizoriu alcătuit din douăzeci de membri. Majoritatea erau liberali burghezi, totuși grupul includea și un cunoscut revoluționar socialist de orientare moderată, Alksandr Kerenski. Acest guvern provizoriu intenționa să desființeze autocrația și să instituie o guvernare parlamentară. Nicolae al II-lea nu a avut de ales. La 15 martie a fost nevoit să abdice.

Sovietul din Petrograd

În ziua în care a fost creat guvernul provizoriu, s-a format în paralel un alt centru de putere, Sovietul de deputați al muncitorilor și soldaților din Petrograd. Ca și în cazul mișcărilor de protest din 1905, forțele populare au instituit acest consiliu orășenesc revoluționar în calitate de organism prin care să-și exprime voința. Sovietul din Petrograd a debutat cu o largă susținere de masă din partea muncitorilor și soldaților, însă nu a încercat să preia controlul în Rusia. În schimb, Sovietul accepta guvernul provizoriu ca pe o autoritate politică justificată din punct de vedere istoric. Consiliul muncitoresc avea o concepție socialistă moderată, însă nutrea convingerea că Rusia nu ajunsese în stadiul în care o revoluție socialistă ar fi putut ieși victorioasă.

Cu toate acestea, Sovietul exercita o mare influență asupra cursului evenimentelor, avînd putere îndeosebi asupra armatei. Întrucît războiul adusese în rîndurile armatei numeroși țărani și muncitori de la oraș, trupele se identificau cu Sovietul, supunîndu-se deciziilor acestuia. De exemplu, ei s-au conformat „Ordinului Numărul Unu” emis la 14 martie 1917. Acest decret chema soldații să-și aleagă reprezentanți care să le comande unitățile, cu excepția situațiilor de luptă, cînd conducerea putea fi preluată de către ofițeri. De asemenea, Sovietul recomanda tuturor militarilor să se supună dispozițiilor guvernului provizoriu numai atunci cînd erau aprobate și de el.

Primul congres al Sovietelor

Curînd, în toată Rusia s-au format Soviete revoluționare similare. Reprezentanții acestor consilii locale s-au întrunit la Petrograd la 16 iunie 1917, în cadrul primului Congres al Sovietelor din întreaga Rusie. Participanții (285 revoluționari socialiști, 245 menșevici, 105 bolșevici și alți cîțiva socialiști) au pus bazele unui Comitet Executiv Central, asigurînd continuitatea conducerii. Sovietele s-au bucurat de un larg sprijin popular; nu însă și guvernul provizoriu.

Căderea guvernului provizoriu

Faptul că guvernul provizoriu nu a reușit să cîștige adeziunea maselor reprezintă consecință unei anumite linii politice și a incapacității de a rezolva gravele probleme cu care continua să se confrunte. De exem-

plu, noii lideri promiteau o reformă funciară de perspectivă, nu una imediată, cum pretindea țărăimea. Mai mult decât atât, întreaga populație continua să sufere din pricina inflației galopante, a scăderii drastice a producției industriale și a distrugerii sistemului de transport. Mai presus de orice, guvernul a dezamăgit masele în momentul în care s-a declarat fidel alianței de război, deși era din ce în ce mai limpede că Rusia nu avea nici o șansă să iasă învingătoare. Întrucât guvernul provizoriu continua să adopte o politică pe care masele o respingeau, bolșevicii s-au pregătit să pună mâna pe putere.

Creșterea puterii bolșevice

Victoria bolșevică s-a datorat în mare măsură politicii și activității lui Lenin. La izbucnirea revoluției, în martie Lenin era exilat în Elveția, ca de obicei, unde își elabora teoriile și se ocupa de organizarea Partidului. În aprilie 1917, Lenin s-a înpoiă în Rusia, și și-a prezentat Tezele din aprilie. În această declarație politică cerea încheierea imediată a păcii, trecerea integrală a pământului în posesia țăranilor și preluarea întregii guvernări de către Sovietele muncitorești. Aceste revendicări exprimau un punct de vedere mult mai democratic decât ideile formulate de Lenin la începutul secolului XX.

Majoritatea bolșevicilor s-au opus vehement Tezelor. Cei mai mulți lideri ai Partidului împărtășeau concepția Sovietului din Petrograd potrivit căreia o revoluție socialistă nu putea avea loc decât după parcurgerea etapei capitaliste. După toate aparențele, Lenin voia să grăbească istoria, încălcând principiile lui Marx. Cu mari dificultăți, Lenin a convins până la urma Partidul să-i accepte punctul de vedere. Platforma bolșevică se bucura de o adeziune mai largă în rândul maselor decât politica guvernului provizoriu. Numărul membrilor de partid a crescut rapid, îndeosebi în orașe ca Petrograd, unde muncitorii aveau masiv la organizație. Popularitatea bolșevicilor a început să crească și în rândurile țăranimii.

Revolta din iulie

Încă din mai 1917, problemele cu care se confrunta guvernul provizoriu au devenit extrem de grave. Între timp, dezordinea economică și situația militară imposibilă au dus la schimbări în componența grupului aflat la conducere. Printre membri au ajuns să figureze mai mulți socialiști, iar revoluționarul socialist Kerenski a preluat ministerul forțelor armate și pe cel al marinei. Curînd, el a lansat o ofensivă pe frontul de sud-vest. A urmat un dezastru. În acest timp, revolta creștea și în rândul minorităților naționale. În zona rurală a Rusiei se întrezăreau începuturile revoluției socio-economice, pe măsură ce țăranii intrau în posesia pământului. Agricultorii și populația de alte etnii decât cea rusă nu au mai așteptat o nouă guvernare și reformele ei legislative.

Lucru și mai grav, lipsa alimentelor stîrnea mari nemulțumiri la orașe, centre critice, aflate sub controlul statului. Rebelii din unitățile militare staționate în Petrograd împărtășeau nerăbdarea țăranilor. La 16 iulie 1917 ei au pornit la atac împotriva guvernului provizoriu; iar bolșevicii i-au urmat, deși fără prea mare tragere de inimă. La 18 iulie, mișcarea lor a fost reprimată. Cîteva trupe fidele guvernului și indiferența populației față de lovitura de stat au pecetluit soarta revoltei din iulie.

Nu numai că acțiunea a eșuat, după cum anticipaseră bolșevicii, dar aceștia din urmă au fost acuzați și de trădare. Guvernul provizoriu a folosit răzmeriță drept pretext pentru a lansa falsa incriminare că bolșevicii erau susținuți de „nemți”. Acuzația de trădare lansată la adresa dușmanilor de stînga le-a permis liderilor guvernului provizoriu să-i reprime mai ușor.

Afacerea Kornilov

După iulie 1917, o vreme, popularitatea bolșevicilor a scăzut considerabil. Dar cursul evenimentelor a schimbat curînd situația Partidului. În iulie, Alcksandr Kerenski a devenit prim-ministru în guvernul provizoriu; în luna următoare el a trimis în capitala o armată condusă de generalul Lavr Kornilov. Poate că scopul lui Kerenski era acela de a suprima Sovietul din Petrograd. Probabil că primul ministru dorea puterea pentru sine, o dată cu restaurarea unui guvern autocrat mai tradițional.

Indiferent de intențiile generalului și ale primului ministru, când Kornilov a ajuns la Petrograd împreună cu trupele, Kerenski a decis că generalul era un dușman. El a cerut populației Petrogradului să-l împiedice pe Kornilov să distrugă revoluția. La apropierea lui Kornilov, locuitorii Petrogradului s-au pregătit să-și apere fortăreața revoluționară. Autoritățile locale i-au eliberat din arest pe liderii bolșevici, iar Partidul s-a înarmat, trecând de partea apărătorilor revoluției. Nici nu a mai fost nevoie de o confruntare cu generalul. Constatând rezistența îndârjită a populației, Kornilov a renunțat la misiunea sa încă înainte de a ajunge la Petrograd. Incidentul a consolidat poziția bolșevicilor, redându-le popularitatea. Sprijinul popular al guvernului provizoriu a scăzut vertiginos.

Victoria bolșevică

La câteva săptămâni după afacerea Kornilov, bolșevicii au câștigat majoritatea în Sovietele din Petrograd și Moscova, nu însă și în Comitetul Executiv Central al Congresului Sovietelor din Rusia. Popularitatea lor a crescut și în restul țării.

Revoluția din Octombrie

În urma afacerii Kornilov, Lenin, care, după eșecul revoltei din iulie, se refugiase în Finlanda, a trimis mesaje prin care îndemna Partidul să preia puterea în țară. La 5 noiembrie Lenin s-a întors deghizat la Petrograd și, cu mare dificultate, a obținut adeziunea celorlalți lideri bolșevici la insurecția armată. Léon Troțki, marxist inveterat și proaspăt convertit la bolșevism, s-a dovedit cel mai înflăcărat supporter al lui Lenin în problema revoluției.

În noaptea de 7 noiembrie 1917 (25 octombrie, după vechiul calendar) trupele rebele au preluat controlul asupra nodurilor de transport și comunicații din capitală. În zorii zilei de 8 noiembrie o „Gardă roșie” formată din muncitorii orașului, o unitate de soldați din Petrograd condusă de bolșevici și marinarii de la baza Kronstadt din apropiere, care s-au alăturat proletariatului, au atacat Palatul de Iarnă, în care se afla sediul guvernului provizoriu. Aici nu au întâmpinat aproape nici o rezistență. O lovitură de stat practic fără vărsare de sânge a răsturnat guvernul provizoriu, iar clasa muncitoare a preluat puterea. În ciuda acestei schimbări lipsite de violență, rușii aveau să treacă printr-o perioadă de tranziție brutală.

Formarea guvernului communist

În decursul lunilor care au separat revoluția din martie de cea din noiembrie. Rusia fusese condusă oficial de guvernul provizoriu, însă consiliile revoluționare, îndeosebi sovietul din Petrograd, preluaseră parțial puterea. Înaintea revoluției din toamnă, autoritatea partidului bolșevic a crescut din ce în ce mai mult. După răsturnarea guvernului provizoriu, partidul bolșevic și rețeaua de soviete dominată de el au preluat treptat toată puterea.

Deși acest sistem de guvernare a rămas în vigoare pe toată durata secolului XX, structura fundamentală a noului stat s-a format în acești primi ani, menținându-se neschimbată. Partidul și sovietele au evoluat ca niște ierarhii dualiste, cu atribuții parțial suprapuse, partidul deținând supremația, iar puterea concentrându-se la vîrf în ambele piramide.

Partidul Comunist

În martie 1918, bolșevicii au schimbat denumirea organizației din care faceau parte, numind-o Partidul Comunist. În această organizație, pozițiile cele mai înalte erau deținute de trei mici grupuri. Aceste organe executive erau biroul politic (Politbiuro), secretariatul și biroul organizatoric (Orgbiuro). Politbiuro și secretariatul aveau puterea cea mai mare, deși în statutul partidului se prevedea că ele trebuiau controlate de un comitet central. Teoretic, acești membri erau aleși și îndrumați de marea masă a membrilor de partid. Începînd cu micile organizații (celule) de partid locale de la baza ierarhiei, fiecare grup de comuniști ar fi trebuit să-și aleagă delegații care să-i reprezinte la următorul nivel ierarhic, printr-o succesiune de verigi

ajungând pînă la Congresul partidului și la Comitetul central. Practic, conducătorii partidului desemnau liderii, trecînd peste organizațiile locale, și decideau linia politică fără a cere avizul celor aflați pe trepte ierarhice inferioare.

Guvernarea sovietelor

Deși după Revoluția din noiembrie 1917 puterea supremă era deținută de partid, din punct de vedere tehnic, statul se baza pe structura sovietelor. În iulie 1918, conducătorii noului sfat au adoptat o constituție care descria acest sistem oficial de „Republică Socialistă Federativă Sovietică Rusă” (R.S.F.S.R.), instituită în locul autocrației și guvernului provizoriu.

Organizarea statului în soviete și principiile de funcționare a acestora erau identice cu acelea ale partidului, în sensul că teoretic, consiliile inferioare își trimiteau delegați la nivele succesiv tot mai înalte, pînă la Congresul național al sovietelor din Rusia. Și de această dată, conducerea la vîrf controla de fapt majoritatea alegerilor și liniilor politice. (O dată cu elaborarea constituției în primele luni ale anului 1918, liderii ruși au mutat și capitala noii R.S.F.S.R. la Moscova.)

Relațiile dintre partid și stat

Întrucît Congresul sovietelor nu se întîlnea decît periodic, în cadrul lui au fost alese un Comitet central executiv și un Consiliu al comisarilor poporului (Sovnarkom), care urmau să funcționeze ca organe de conducere permanente. (În linii mari Consiliul comisarilor poporului era analog cu cabinetul miniștrilor dintr-un sistem parlamentar.) Membrii acestor organe executive ale sovietelor aveau o poziție înaltă în partid. (De exemplu, Lenin conducea atît Biroul politic al partidului cît și Sovnarkom.) Această practică ștergea deosebiri la vîrf între cele două sisteme, însă din punct de vedere organizatoric, partidul domina sistemul de guvernare și controla statul sovietelor.

Împlinirea Revoluției

În primele luni după instalarea sa la putere, noua conducere a decretat revoluția socio-economică. S-au înlăturat reminiscențele vechiului regim, prin abolirea titlurilor nobiliare și prin confiscarea averilor aristocrației, ale unei părți din clasa mijlocie și ale Bisericii. De asemenea, liderii comuniști au început să naționalizeze economia, luînd pămîntul de la țăranii, favorizînd preluarea controlului fabricilor de către muncitori și transformînd toate băncile și marile industrii în proprietăți de stat. Deși aceste măsuri revoluționare, precum și altele aplicate pînă în 1921, nu au fost întotdeauna duse pînă la capăt, începuse totuși o transformare radicală.

Asemenea schimbări generale, operate de un singur partid, au pornit proteste. La începutul anului 1918, comuniștii au ripostat prin suprimarea tuturor celorlalte partide, în afară revoluționarilor socialiști cu vederi de stînga. În următoarele cîteva luni, revoluționarii socialiști de stînga s-au îndepărtat de comuniști, drept care toate partidele de opoziție au fost desființate. Ca o garanție suplimentară a puterii, în decembrie 1917, conducătorii sovietelor au înființat o forță de securitate numită Ceka. Această organizație, condusă de Feliks Dzerjinski, a fost precursora „poliției secrete”, care a operat sub diverse denumiri pînă la desființarea KGB-ului, în 1991.

Adunarea Constituantă

Partidul lui Lenin și conducerea se bucurau de un larg sprijin din partea celor 500000 de muncitori de la orașe, precum și a soldaților. Pînă la sfîrșitul lui 1917 comuniștii cîștigaseră de partea lor o mare parte a țăranimii, însă majoritatea celor 120000000 locuitori de la sate continuau să-i susțină pe socialiștii-revoluționari. Întrucît majoritatea electoratului era alcătuită din țăranii, în urma alegerilor, Adunarea Constituantă întrunită în ianuarie 1918 număra 400 de socialiști-revoluționari, 170 de bolșevici, 34 de menșevici și 100 socialiști din alte categorii.

Din punctul lor de vedere, comuniștii reprezentau proletariatul, clasa căreia pe viitor aveau să-i aparțină toți cetățenii. Socialiștii revoluționari și alte grupări reuniseră mai multe voturi în 1917, dar sprijinul claselor care continuau să fie legate de trecut nu avea nici o valoare. Chiar din prima zi, 18 ianuarie 1918, comuniștii au dizolvat Adunarea Constituantă. În următorii șaptezeci și doi de ani, partidul nu va mai împărți puterea cu nici o altă organizație politică.

Tratatul de la Brest-Litovsk încheiat cu Germania

Preocuparea internațională primordială a noii conduceri comuniste era încheierea războiului cu Germania. În calitate de comisar pentru afacerile externe, Troțki a fost șeful delegației trimise la Brest-Litovsk, în vestul Rusiei, pentru a purta negocieri de pace cu Germania.

Condițiile grele impuse de Germania i-au luat prin surprindere pe comuniști. Troțki și alți lideri de partid s-au declarat împotriva acceptării lor. Totuși, Lenin considera că poziția nesigură a noii conduceri din țară și starea deplorabilă a armatei ruse nu le permitea un refuz. La 3 martie 1918 Tratatul de la Brest-Litovsk a marcat slăbirea unui război devastator și totodată a depozat Rusia de un teritoriu de 1000000 km², cu o populație de peste 50000000 locuitori și numeroase centre industriale importante.

Perioada războiului civil, 1918-1920

După aproape două decenii de lupte, în cele din urmă, în noiembrie 1917, comuniștii au câștigat relativ ușor puterea. Mai mult decât atât, lovitură de stat în sine a cauzat puține victime și pierderi materiale. Pacea încheiată cu Germania în luna martie a anului următor impunea acceptarea unor condiții umilitoare, în schimb marca sfârșitul unui asediu costisitor. În pofida acestor elemente pozitive, în vara anului 1918, în Rusia a izbucnit un război civil. A urmat o luptă disperată, care a provocat mai multe suferințe decât Marele Război, fiind pe punctul să răstoarne de la putere noua conducere.

Dușmanii comuniștilor ruși

La sfârșitul anului 1917, nici o altă mișcare nu egala puterea politică și militară a comuniștilor din marile orașe ale Rusiei. Partidul și-a extins puterea datorită sprijinului ferm primit din partea maselor muncitorești din centrele urbane. Aceste împrejurări le-au permis forțelor conduse de Lenin să preia controlul, deși o serie de adversari au luptat încă de la început ca să-i împiedice pe comuniști să rămână la putere. „Albii” reacționarii care militau pentru revenirea la un sistem socio-politic mai tradițional au reprezentat principala amenințare la adresa comuniștilor „Roșii”.

Facțiunile albe

Dușmanii reacționari ai conducerii sovietelor s-au infiltrat în diverse zone din jurul fortăreței comuniste ridicate în centrul Rusiei. La începutul războiului civil, generalul Anton Denikin a preluat comanda trupelor de Albi din sudul Rusiei. La est de zona centrală au apărut alte câteva facțiuni reacționare. Cel mai important dintre aceste grupuri, condus de amiralul Aleksandr Kolceak, opera la începutul conflictului în vestul Siberiei. La nord-vest, în Estonia, generalul Nikolai Iudenici conducea o mișcare a albilor, care până la urmă a ajuns să amenințe chiar Petrogradul.

Aceste facțiuni albe și altele ivite pe parcursul războiului aveau puține elemente în comun, cu excepția opoziției față de comuniști, și a dorinței de a readuce la putere vechile categorii privilegiate. Dincolo de aceste atitudini, ele nu împărtășeau vederi comune în privința noii ordini care ar fi trebuit instaurată în locul sovietelor. În pofida acestor neajunsuri, Albii aveau capacitatea de a distruge statul Roșilor. Alți opozanți erau lipsiți de această putere distructivă, dar totuși amplificau amenințarea la adresa comunismului.

Minoritățile naționale rebele

Dintre cele aproape 200 de minorități naționale care alcătuiau în 1917 Imperiul Romanovilor, cele de

la granița sudică, vestică și nord-vestică manifestau un spirit de independență extrem de pronunțat. În timpul tranziției zbuciumate care a urmat Revoluției bolșevice, ele au inițiat acțiuni de desprindere de Rusia. În Asia Centrală în și în regiunea sud-vestică organizată de statul țarist sub numele de Federația Transcaucaziană au izbucnit revolte. În anii '20, sovietele au înăbușit aceste mișcări, fără a reuși însă să reprime tulburările din Polonia, Lituania, Letonia și Finlanda. Aceste națiuni din vest și din nord și-au câștigat pe deplin independența. În 1919, în timpul războiului civil, noul stat polonez a avut suficientă forță ca să cotopească teritoriul sovietic, ocupând porțiuni din Bielorusia și Ucraina.

Invadatorii străini

Ieșirea Rusiei sovietice din război în martie 1918 a oferit celorlalte Puteri Aliate pretextul de a trimite trupe în statul comunist. Pentru Franța și Italia, principalul scop al intervenției aliate era răsturnarea de la putere a comuniștilor, deși oficial ele au susținut că urmăreau să împiedice capturarea de către nemți a materialului militar. Motivul declarat al invaziei reflecta mai curând scopul intervenției americane. Alte douăsprezece state au trimis, la rîndul lor, armate, cele mai multe din dorința de a cuceri teritorii.

Forțele de intervenție străină, care sporeau amenințarea la adresa guvernării comuniste, cuprindeau: 60000 soldați japonezi, 40000 britanici, o „legiune” cehoslovacă de peste 30000 de oameni, care luptase alături de țar în Marele Război, un contingent de 10000 militari americani, mai multe unități franceze și grecești și efective mai mici din alte nouă țări. Japonezii și grecii au luptat contra Roșilor, iar celelalte puteri s-au opus comuniștilor, ajutându-i pe Albi cu bani și alimente.

Războiul dintre Roșii și Albi

De la jumătatea anului 1918 pînă la sfîrșitul anului 1920 comuniștii și Albii s-au angajat într-un război de mari proporții. Forțele roșii aveau avantajul unui teritoriu consolidat și al unei largi adeziuni populare față de cauza lor. Deși răzleți și lipsiți de un crez comun, în primul an de lupte, Albii au fost la un pas de a cuceri statul comunist.

Ofensiva Albilor

Léon Troțki s-a dovedit un organizator și comandant de geniu al Armatei Roșii, dar în primele momente ale războiului civil calitățile sale nu au contat prea mult. Albii i-au încercuit pe Roșii din mai multe direcții, restrîngîndu-le considerabil cîmpul de acțiune. O singură operațiune anticomunistă din iulie 1918 a adus forțele aliate albe și cehe în apropierea locului unde sovieticii îl țineau prizonier pe țar împreună cu familia lui. La ordinul lui Lenin, paznicii Romanovilor i-au executat pe Nicolae al II-lea, pe împărăteasa Alexandra și pe cei cinci copii ai lor. Albii au continuat să cîștige teren, astfel că în octombrie 1918, armata lui Iudenici s-a apropiat de Petrograd, în timp ce trupele lui Denikin mărșăluiau în direcția Moscovei. Adversarii sovietelor se pregăteau, așadar, să ia cu asalt cele două mari orașe ale Rusiei.

Victoria Roșilor

În acel moment, șansa a trecut de partea Armatei Roșii. Sub conducerea lui Troțki, armata comunistă înaintase rapid. Atacul lansat de Iudenici asupra Petrogradului a eșuat. Înainte de sfîrșitul anului 1919, comuniștii i-au dat o lovitură zdrobitoare lui Kolecak. La începutul anului 1920, Roșii l-au obligat pe Denikin să se retragă mult spre sud. În acest context, Polonia a atacat Rusia, silindu-i pe Roși să slăbească presiunile asupra lui Denikin. În continuare, generalul Peter Wrangel l-a înlocuit pe Denikin la conducerea Albilor din sud-vest. Wrangel a declanșat în această zonă o ofensivă care, inițial, a fost încununată de succes. Cu toate acestea, în toamna lui 1920 Polonia a ieșit din război, iar Wrangel a început să piardă teren. Flota Puterilor Aliate, care opera în Marea Neagră, l-a evacuat pe Wrangel împreună cu trupele sale; la sfîrșitul anului 1920, victoria Roșilor era deplină.

Comunismul de război

Pe parcursul războiului civil, tînărul stat comunist a continuat să se dezvolte. Acest proces a fost influențat de tradiția autocrată din Rusia, în pofida spiritului revoluționar al comunismului. Ideologia de partid și evenimentele din timpul războiului civil au avut un efect și mai puternic asupra evoluției sistemului sovietic din perioada 1918-1921. Toate aceste forte, cultura rusă, filosofia comunistă și cerințele luptei de clasă au orientat noua conducere către dictatura politică. Aceleași influențe, îndeosebi războiul cu Albii, a determinat partidul să conceapă o linie politică cunoscută sub denumirea de „comunism de război”.

Înainte de războiul civil, liderii sovietici acționaseră în baza angajamentului luat față de fosta clasă muncitoare exploatată, încredințînd muncitorilor controlul fabricilor și permițîndu-le țăranilor să ia pămîntul în posesie. Numai că muncitorii nu administrau cum trebuie întreprinderile, iar necesitățile Armatei Roșii aflate în toiul luptelor făceau imposibilă continuarea acestui experiment. În anii comunismului de război, partidul a decretat sfîrșitul conducerii proletare, hotărînd că pe viitor statul va administra toate instituții industriale și financiare. Pentru a furniza alimente și alte bunuri agricole muncitorilor din fabrici și Alinatei Roșii pe timpul războiului civil, conducătorii sovietici au mai ordonat că țăranii să predea toate produsele considerate de stat ca fiind un „surplus”. În zona rurală sau comis abuzuri extrem de grave în numele comunismului de război, întrucît agenții guvernamentali au privat țăranii chiar și de produsele strict necesare traiului.

Criza din 1920-1922

Operațiunile Armatei Roșii și implementarea comunismului de război au adus conducerii sovietice victoria în războiul civil, lăsînd însă Rusia în pragul dezastrului. Producția industrială și agricolă scăzuse dramatic, în vreme ce prețurile crescuseră în proporție astronomică. În 1921-1922, vremea extrem de secetoasă a adus după sine foametea, sporind considerabil sărăcia. Între 1918-1922 războiul civil, foametea și bolile au provocat moartea a 20000000 de ruși.

În cele din urmă, suferințele au devenit insuportabile și masele revoltate s-au ridicat împotriva auto-proclamatului stat muncitoresc. Țărănimea a inițiat o amplă acțiune de protest, îndeosebi în regiunea aflată la sud de Moscova. În nord, lîngă Petrograd, garnizoană navală de la Kronstadt a dat conducerii sovietice o lovitură și mai cruntă. Comuniștii îi proclamaseră pe marinarii de la această bază drept cei mai mari eroi ai revoluției bolșevice. În martie 1921, garnizoana de la Kronstadt s-a revoltat. Armata Roșie condusă de Troțki a reprimat cu violență acțiunea rebelilor proletari. Situația și evenimentele din anii 1920-1921 l-au luat prin surprindere pe Lenin, care a reacționat printr-o revizuire aproape revoluționară a politicii sovietice.

Formarea Uniunii Sovietice, 1921-1928

După ce s-au confruntat cu criza din 1920-1922, conducătorii comuniști au avut posibilitatea să acorde mai multă atenție edificării noii ordini. Către sfîrșitul deceniului, în linii mari se încheiase formarea noului stat: Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice (URSS). În continuare, autoritățile comuniste au dispus o vreme îndelungată de un stat extrem de puternic, ca instrument de aplicare a propriei politici.

Noua politică economică

În 1921, Lenin a propus adoptarea unor măsuri drastice pentru a pune capăt suferințelor și tulburărilor create de războiul civil și de comunismul de război. El și-a denumit planul „Noua Politică Economică” (NEP). Proiect care i-a înspăimîntat pe numeroși lideri comuniști. NEP displăcea multor funcționari ai Partidului fiindcă implica o îndepărtare de extremismul comunismului de război și orientarea către un sistem care combina socialismul dictatorial cu inițiativa privată capitalistă. În cele din urmă, adversarii lui Lenin au cedat în față argumentului zdrobitor potrivit căruia numai prin adoptarea acestor practici burgheze limitate se va putea reface economia îndeajuns de rapid ca statul sovietic să fie salvat de la pieirc.

Industria și comerțul în cadrul NEP

Programul de reformă din 1921 permitea reintroducerea vânzărilor particulare cu amănuntul în magazine și pe străzi (de către oamenii NEP-ului, care cumpărau și vindeau aproape orice fel de mărfuri) practici pasibile de pedeapsa cu moartea în timpul războiului civil. NEP recunoștea chiar și dreptul oamenilor de a deschide mici întreprinderi private (cu maximum 20 de angajați). Deși Lenin refuza să renunțe la proprietatea de stat asupra marilor fabrici, a sistemului bancar, a transportului public, a comerțului cu ridicată și a celui exterior, totuși politica lui a dus la restrîngerca autorității aparatului de stat asupra acestor ramuri economice.

NEP în domeniul agriculturii

Schimbarea petrecută în viața țăranilor în raport cu perioada comunismului de război a fost și mai radicală decît în cazul muncitorimii și al micilor întreprinzători de la orașe. S-a renunțat la rechiziționarea forțată a produselor, această dispoziție fiind înlocuită cu alta, care le pretindea agricultorilor să plătească taxe (la început în produse, apoi în bani). De asemenea, legile NEP le îngăduiau țăranilor să folosească sau să vîndă tot ce produceau înplus față de dările impuse. Înainte de sfîrșitul anului 1920 țăranii au căpătat dreptul de a arenda pămînt și de a angaja lucrători (practică incriminată anterior și socotită „sclavie plătită”). În aceste condiții, numărul agricultorilor relativ prosperi (cunoscuți sub numele de „kulaki”) a crescut rapid.

Efectul de ansamblu al NEP se concretiza în faptul că cele 200000000 de gospodarii familiale din Rusia sovietică funcționau în cadrul unui sistem de inițiativa particulară, deși teoretic, pămîntul rămînea în proprietatea statului. Planul lui Lenin a constituit o reușită remarcabilă. El a eradicat rapid foametea de la începutul anilor 1920, iar în 1928, pentru prima oară de la începutul Marelui Război, suprafața de pămînt cultivată o depășea pe cea din 1914. Industria s-a refăcut în proporții asemănătoare.

Nouă unitate politică

La sfîrșitul anului 1922, rebelii naționaliști din Bielorusia, Ucraina și Federația Transcaucaziană renunțaseră să mai urmeze exemplul Poloniei, Lituaniei, Letoniei, Estoniei și Finlandei. Bielorusia, Ucraina și Federația Transcaucaziană și-au acceptat statutul de „republici” anexate Republicii Ruse în cadrul Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice. Conducerea comunistă a revizuit, așadar, Constituția din 1918, adaptînd-o la structura și legile acestei noi și mult mai cuprinzătoare forme de organizare.

Constituția URSS

În cazul noilor republici, Constituția adoptată în 1924 prevedea structuri de conducere prin soviete după modelul celor din Rusia, așa cum fuseseră ele descrise în Constituția din 1918. Anexarea acestor trei regiuni la statul sovietic necesita schimbări la nivelul instituțiilor centrale de conducere. Congresul sovietelor din întreaga Rusie a devenit Congresul sovietelor din întreaga Uniune Sovietică, iar Comitetul său executiv central (CEC) s-a transformat într-un organism bicameral compus din Consiliul uniunii și Consiliul naționalităților. Congresul, numărînd 2000 de reprezentanți, se întrunea anual, însă practic nu avea putere. CEC, cu cele cîteva sute de membri ai săi, nu administra în adevăratul înțeles al cuvîntului problemele sovietice. În schimb, cele două comitete CEC, mai mici, Prezidiul și Sovcirkom conduceau statul în baza ordinelor primite de la forul superior al Partidului.

Dictatura și libertate în noua Uniune Sovietică

Constituția URSS nu făcea nici o referire la Partidul Comunist. În pofida acestei omisiuni, în 1924 cei 472000 de comuniști conduceau o populație de 150000000. Mai mult decît atît, partidul era cel care decidea în privința admiterii noilor membri. Deși dețineau supremația asupra restului populației, cei aproape cinci sute de mii de comuniști auto-aleși nu aveau puteri egale în cadrul partidului. În conformitate cu principiile stipulate, autoritatea supremă revenea Congresului național al partidului, dar în realitate cîțiva lideri (mai

puțini de 100) din patru mici organisme executive exercitau un control dictatorial asupra partidului și statului. Cei mai importanți dintre acești șefi comuniști erau secretarul general și membrii Politbiuro (în 1924, numărul lor era de 7). Refuzul de a acorda putere politică milioanelor de cetățeni sovietici însemna că unele prevederi constituționale remarcabile, ca dreptul la libera exprimare, erau de fapt limitate. Totuși, articolele respective din Constituția din 1924 sugerau o realitate socială cu totul nouă, care a durat până la sfârșitul deceniului: o libertate individuală a maselor mai mare decât existase vreodată în Rusia. Literatura, arta, cinematograful, teatrul și îndeosebi muzica au beneficiat de această libertate din primii ani ai puterii sovietice.

Lupta pentru putere după moartea lui Lenin

În mai 1922, Lenin a suferit un atac cerebral, după care a mai avut doar scurte perioade în care s-a simțit suficient de bine ca să-și reia obligațiile. La 21 ianuarie 1924, el a murit în urma unei puternice hemoragii cerebrale. Mari mulțimi de oameni au înfruntat gerul năprasnic ca să-l petreacă pe ultimul drum. Funeraliile au fost organizate de conducerea partidului, preocupată probabil mai curînd de lupta deja începută pentru succesiune. Confruntarea se anunță de durată și cu deznodămînt nesigur. În absența unei prevederi legale cu privire la alegerea șefului executivului din Uniunea Sovietică, succesorul lui Lenin putea fi oricine reușea să pună mîna pe putere.

Candidații

În lunile care au urmat după prima criză, Lenin a scris două seturi de instrucțiuni adresate partidului, care includeau scurte estimări ale capacităților de conducere a șase persoane. El menționa calitățile acestora, dînd de înțeles că în locul lui nu trebuia să vină un singur conducător. Deși nici unul din cei șase nu întrunea calitățile sale remarcabile, Lenin îi avea în vedere pe Grigori Zinoviev, Lev Kamenev, Nikolai Buharin și Grigori Piatakov, fiindcă se numărau printre cei care încercau să-i ia locul. Totuși, în observațiile sale, Lenin sugera existența altor două persoane, care-i eclipsau pe toți ceilalți candidați.

Léon Troțki părea să aibă cele mai mari șanse. Extraordinarele lui calități intelectuale, elocința convingătoare, talentul la scris îl propulsaseră în vîrfurile ierarhiei de partid, deși nu se alăturase bolșevicilor decât în 1917. În afara lui Troțki, care condusesese atît de magistral armatele Roșii în Revoluția din Octombrie și în războiul civil, numai Lenin se mai bucura de aceeași venerație în rîndul comuniștilor.

Iosif Stalin (1879-1953), deși nu beneficia de imaginea publică a lui Troțki, în 1924 căpătase mai multă influență asupra numărului crescînd de activiști de partid decât oricare alt lider, inclusiv Lenin. Stalin și-a început ascensiunea către această poziție dominantă la vîrsta de șaptesprezece ani, cînd a abandonat seminarul, punîndu-se în slujba Revoluției. Curînd s-a alăturat mișcării bolșevice pe cale să se înfiripe, luptînd curajos pentru această cauză și jefuind bănci ca să procure bani pentru partid. Astfel de acțiuni l-au adus de multe ori în spatele gratiilor. De fiecare dată a evadat și a reluat luptă. Munca lui plină de devotament în folosul partidului l-a plasat printre liderii luptelor revoluționare și ai războiului civil din perioada 1917-1921. În 1924, Stalin era membru al tuturor organizațiilor la vîrf ale partidului.

Controversele

Dezbaterile politice s-au bucurat de o atenție deosebită în cadrul luptei pentru putere. Fiecare candidat susținea că el cunoaște linia corectă care trebuia adoptată de partid. Troțki și Stalin s-au înfruntat cel mai violent în problema șanselor de reușită a comunismului în Rusia sovietică, în absența unei revoluții marxiste internaționale în viitorul apropiat. Troțki era adeptul concepției tradiționale a partidului potrivit căreia succesul din URSS necesita o victorie a proletariatului mondial, opinie pe care o susținea cu îndrîjire.

În replică, Stalin susținea că, fără îndoială, comunismul putea învinge în URSS, chiar în condițiile triumfului comunismului mondial în viitorul îndepărtat. Partidul Comunist sovietic, devenit tot mai naționalist, se simțea extrem de atras de ideea lansată de Stalin, aceea a „comunismului într-o singură țară”. Evidentul

eșec al mișcărilor comuniste din alte țări pleda în favoarea doctrinei lui Stalin. Puțini membri de partid se puteau împăca cu ideea că situația internațională le zădărnicea cauza.

Troțki și Stalin aveau păreri divergente și într-o altă problemă: continuarea NEPu-lui sau impunerea unei schimbări rapide, pentru desăvârșirea socialismului în URSS. Această chestiune era de importanță capitală pentru viitorul Rusiei sovietice. Cu toate acestea, ea s-a bucurat de mai puțină atenție în cadrul disputelor pentru putere decât ideile legate de o revoluție mondială. Totuși, faptul că Stalin era adeptul NEP a fost în avantajul lui, situându-l în aceeași tabără cu Buharin și alți câțiva veterani din partid. Troțki li s-a opus, pleddând pentru impunerea rapidă a socialismului, politică susținută și de Zinoviev. Multe oficialități comuniste, care aderaseră la partid în 1917 împărtășiseră ulterior părerile lui Troțki și Zinoviev, dar cum acești noi membri își datorau funcțiile lui Stalin, îl preferau pe el în fruntea statului.

Învingătorul

Stalin deținea mai multe funcții în stat și în partid decât oricare dintre contracandidații săi: comisar pentru minorități, membru în Politbiuro și Orgbiuro, secretar general al partidului. Ultimele trei poziții îi confereau dreptul de a controla dezvoltarea structurii de partid și puterea de a-i numi pe cei mai importanți funcționari din aparatul de stat communist. Membrii de partid se supuneau superiorilor astfel numiți, dar în perioada de tranziție de după moartea lui Lenin aveau suficientă putere de decizie în alegerea conducătorului. Ca atare, au optat pentru Stalin.

Susținătorii fideli ai lui Stalin și-au adus candidatul la putere, votând în favoarea lui în problemele cruciale dezbătute la ședințele organelor de conducere ale partidului.

Victoria a fost obținută la Congresul partidului din decembrie 1927. Deputații participanți la această sesiune au decis că nimeni nu se putea abate de la politica de partid stabilită de Stalin. Rivalii săi fie i-au adoptat punctul de vedere, fie au fost demiși sau chiar excluși din partid. După excluderea sa din partid, Troțki a părăsit Uniunea Sovietică în 1929. În 1940 a fost asasinat din ordinul lui Stalin.

Suprastructura stalinistă, 1928-1941

La începutul anului 1928, curând după alegerea lui Stalin în fruntea partidului, măsurile luate de el demonstau hotărârea de a impune o dezvoltare rapidă a statului, cu o economie industrială total socialistă. Metodele lui Stalin i-au dezvăluit în scurt timp intenția de a exercita controlul absolut asupra statului, economiei și oricărui alt aspect al existenței. Până în 1941, noul dictator sovietic își realizase în bună parte scopul de a construi un sistem „totalitar”. Suprastructura politică, economică și socială formată sub conducerea lui Stalin pe parcursul anilor '30 s-a schimbat considerabil după moartea lui, în 1953. Totuși, ea a rămas în mare măsură intactă până la sfârșitul anilor '80.

Revoluția industrială din Rusia sovietică

La sfârșitul anilor '20, industria revenise la nivelul de producție al anului 1914. Cu toată „Însănătoșirea” industriei, Rusia continua să rămână o țară aproape eminentamente agricolă. Sistemul de gospodărire NEP asigura o tranziție relativ lentă la economia industrializată.

NEP îngăduia familiilor din zona rurală să-și cultive pământurile și, în cea mai mare parte, să dispună de recolte după cum doreau. Țăranii mai săraci produceau îndeajuns ca să-și poată satisface necesitățile proprii. Recoltele mai mari obținute de kulakii prosperi hrăneau un număr relativ mic de muncitori de la oraș. Totuși, sistemul agricol de la sfârșitul secolului al XIX-lea nu acoperea nevoile unei societăți preponderent urbane și nici nu furniza produse pentru export, în schimbul cărora să obțină fondurile necesare pentru dezvoltarea industriei. Până la urmă, țărănimea ar fi putut opera schimbarea pe cont propriu, îndeplinind cerințele unei economii moderne sau învățând cu timpul noile principii de la conducătorii sovietici. Stalin a decis că nu putea aștepta ca această evoluție să se petreacă de la sine.

Planurile cincinale

În dispută cu Troțki, Stalin susținuse perpetuarea NEP-ului. În 1929 el și-a schimbat opinia, cerând o extindere rapidă a industriei, schimbare care presupunea aplicarea consecventă a principiilor socialismului. Totodată, Stalin a decretat instituirea colectivizării în agricultură. Aceasta însemna că cele peste 20000000 de gospodarii agricole particulare urmau să dispară cât de curînd posibil. Majoritatea țăranilor aveau să rămî-nă în casele și satele lor, numai că lucrătorii agricoli erau nevoiți să-și unească loturile familiale în pămînturi colective.

Stalin și adepții lui susțineau că noile dificultăți economice și amenințarea din afara țării necesitau des-ființarea inițiativei particulare urbane și a sistemului agricol familial de tip NEP. Mai presus de orice, ei doreau colectivizarea agriculturii, astfel ca statul să poată lua cu forța bunurile necesare realizării revoluției industriale. Lenin folosise și el aceleași metode în timpul războiului civil, apoi, în perioada NEP-ului încura-jase din nou inițiativa particulară în agricultură, după care hotărîse că măsură optimă pentru Rusia sovietică era trecerea treptată la socialismul rural. Buharin și alți veterani ai partidului erau adepții NEP-ului și ai unei tranziții graduale la gospodăriile colective. Dar nici revenirea lui Lenin la NEP, nici opiniile unor lideri respectați ca Buharin nu mai aveau vreo importanță. Acum, partidul era condus de Stalin și de noul său aparat.

Toți cei implicați în proiectul de revoluție industrială al lui Stalin se loveau de complicate programe și declarații de intenții. În următoarele șase decenii, liderii sovietici au prezentat cu regularitate planuri econo-mice, de cele mai multe ori sub forma unor „planuri cincinale”. Ele serveau mai curînd la creșterea contro-lului de stat asupra economiei și populației, decît la prosperitatea materială a întregului popor.

Primul plan cincinal a fost elaborat de Stalin în 1929. Pentru perioada 1929-1933 el conținea următoa-rele prevederi: colectivizarea a 20% din gospodăriile țărănești, o creștere de circa 250% a industriei oțelului, o creștere a numărului de tractoare de la 1300 la 170000 pe an. Planul prevedea creșteri la fel de spectacu-loase și pentru producția de fier, ciment, textile, curent electric și alte bunuri.

Planul economic din 1929 și toate cele care au urmat pînă la slărsitul deceniului al nouălea au pus un accent deosebit pe dezvoltarea industriei grele. Această politică reprezenta o intensificare a producției de curent electric, petrol, utilaje industriale și de construcții, sisteme moderne de tractate, echipament militar și mari utilaje mecanizate pentru agricultură.

Colectivizarea agriculturii

Majoritatea agricultorilor sovietici detestau ideea de colectivizare. Cei mai refractari la această politică erau țăranii ucraineni, al căror pămînt era foarte roditor. Agricultorii din întreaga Rusie s-au împotrivit cu înverșunare; pentru a împiedica rechiziționarea, consumau și stocau în diverse feluri ceea ce produceau. De asemenea, distrugeau crescătoriile de animale, utilajele și alte posesiuni în dorința de a zădărnici campania de colectivizare. Uneori chiar atacau și ucideau funcționarii locali care dirijau acest proces de schimbare.

Contingentele Armatei Roșii trimise să reprime rezistența țăranimii și s-o supună prin forța refuzau de multe ori să tragă în oameni. Aveau motive întemeiate să procedeze astfel. Mulți soldați proveneau din me-diul rural și simpatizau cu protestatarii. Cînd au epuizat gama mijloacelor, conducătorii sovietici au trimis trupele de securitate OGPU. Aceste forțe de stat, cunoscute anterior sub numele de Ceka, au folosit toate metodele care le stăteau la îndemînă, pentru a obliga țăranimea să se supună liniei politice a partidului.

Represiunea și tactică de control includeau razii militare asupra satelor de protestatari, execuții sistema-tice sau exilarea în Siberia a tuturor presupușilor kulaki, precum și uciderea în masă a multor alți țărani. De asemenea, Stalin a provocat cu bună știință în Ucraina o foamete cumplită (1931-1932), care a dus la moar-tea a circa 6000000 de oameni. Numărul total de victime ale procesului de colectivizare se ridică probabil la cel puțin 10000000. Stalin era decis să-și impună cu orice preț punctul de vedere.

La încheierea primului plan cincinal, prin aplicarea metodelor staliniste se colectivizaseră aproape două treimi din gospodăriile individuale. La sfîrșitul deceniului al patrulea, practic tot pămîntul agricol era organi-

zat în colective. Din acel moment și pînă la prăbușirea Uniunii Sovietice, micile loturi de grădină permise de stat au totalizat de regulă numai 2–3% din suprafața agricolă.

Industrializarea

Prin intermediul primului plan cincinal, conducătorii sovietici intenționau să perfecționeze toate vechile industrii și să înființeze altele noi, producătoare de automobile, camioane, avioane, material plastic și alte produse necesare unei societăți moderne. Promotorii acestui gigantic proiect s-au confruntat cu probleme colosale: proasta administrare, inevitabilă în situația în care procesul masiv de industrializare era controlat de la centrul celei mai mari națiuni din lume, numărul extrem de mic de muncitori de fabrică, atît calificați, cît și necalificați, dificultatea de a asigura calificarea industrială și supravegherea într-o societate în majoritate analfabetă.

Aceste obstacole au făcut ca Uniunea Sovietică să nu poată realiza obiectivele foarte îndrăznețe ale primului plan cincinal. De exemplu, producția de oțel a rămas cu circa 40% mai mică față de cele 10000000 de tone proiectate. Producția de tractoare a fost și mai scăzută, cifrîndu-se la 51000 în locul celor 17000000 planificate. Deficiențe similare s-au semnalat aproape la toate secțiunile vizate în plan. Stalin nu a ținut seama de eșecuri și a declarat că industria își îndeplinise obiectivele, în ianuarie 1933, cu nouă luni înainte de plan.

Minciuna lui Stalin amplifică pur și simplu un important adevăr. Uniunea Sovietică cunoscuse o extraordinară creștere industrială, chiar dacă planul nu fusese îndeplinit. Producția de fier aproape se dublase, cea de curent electric aproape se triplase, iar oțelăriile înregistrau în 1933 o creștere a producției cu 37% față de anul 1928. În ansamblu, acest progres marca începutul revoluției industrial.

Al doilea plan cincinal (1933-1937) aproape că desăvîrșea transformarea economică. În 1941, cînd al treilea plan a fost întrerupt de izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Uniunea Sovietică devenise una din primele țări industriale. URSS ocupa locul al treilea la producția industrială, în urma Statelor Unite și Germaniei, dar înaintea Marii Britanii.

Această remarcabilă realizare a necesitat adoptarea unor măsuri drastice. Conducerea s-a îndepărtat de primele idealuri comuniste ale egalității economice și a folosit sporurile de salariu, medaliile și alte avantaje specifice pentru a impulsiona creșterea producției. Un alt stimulent l-a constituit promovarea unor producții peste limitele normale, ca în cazul minerului Alexei Stahanov, răsplătită cu prime și alte beneficii. Această practică a fost dezvoltată într-un program consecvent denumit „stahanovism”.

Eforturile angajaților erau influențate atît de recompense, cît și de pedepse. Chiulul și alte manifestări negative la locul de muncă aduceau după sine penalizări, de regulă financiare, alteori și mai severe. Încălcarea persistentă a regulamentului putea duce la privarea de libertate sau chiar la execuție. De fapt, munca silnică prestată de milioane de deținuți arestați pentru delikte economice și politice a devenit o componentă esențială a sistemului industrial stalinist. Astfel, deși țărani au dus greul în acest deceniu de revoluție industrială, muncitorimea a avut și ea de suferit. Între 1928-1941, nivelul de trai al tuturor familiilor muncitorești a înregistrat o scădere accentuată.

Teroarea stalinistă

Rețeaua de lagăre de muncă silnică a făcut posibilă construirea drumurilor, canalelor, barajelor și fabricilor acestei națiuni industriale servind și unui alt scop avut în vedere de Stalin. Întrucît oricine, inclusiv soția celui mai apropiat colaborator al lui Stalin, putea să dispară în cadrul sistemului, date fiind condițiile de viață și munca literalmente ucigătoare, lagărele de muncă inspirau o teamă universală. Această spaimă a contribuit în mare măsură la consolidarea puterii lui Stalin. Înainte de sfîrșitul deceniului al patrulea, Stalin dispunea de multe alte instrumente ale terorii, prin care să-și impună voința.

Atacul lui Stalin împotriva partidului

În 1933, la sfârșitul primului plan cincinal, Stalin își câștigase mulți admiratori atât în partid, cât și în întreaga țară, cu toate suferințele impuse de industrializare. Congresul partidului, ținut la începutul anului 1934, a dat staliștilor prilejul de a-și aduce laude; cu toate acestea au fost formulate și unele critici, semn al nemulțumirilor crescânde din URSS. Acești opozanți comuniști ai lui Stalin au încercat să-l aleagă pe Serghei Kirov în funcția de secretar-geneal, în locul lui Stalin. Tentativa lor a dat greș, însă dușmanii lui Stalin au rămas aceiași. Atunci când cei 200 de delegați i-au ales pe cei 139 de membri ai Comitetului central al partidului, Stalin a primit mai multe voturi negative decât oricare alt candidat. Cum numărătoarea voturilor i-a fost favorabilă, Stalin a reușit să intre în Comitet, însă rezultatul constituia o reală amenințare la adresa Puterii sale.

Stalin a ripostat energic și în stilul său caracteristic. În decembrie 1934 el și-a început campania de subordonare a partidului, prin asasinarea lui Kirov. Apoi Stalin i-a acuzat pe membrii poliției scerete botezată NKVD în anii '30 de implicare în asasinat. După procesul secret și executarea a treisprezece membri ai organizației și aproape 100 de alți comuniști, Stalin a acuzat și a aruncat în închisoare alți membri de frunte ai partidului. În cele din urmă, peste 30000 de etățeni din Leningrad, orașul natal al lui Kirov, unde acesta se bucura de o mare simpatie, au fost trimiși în lagăre de muncă silnică.

Marea epurare

Majoritatea celor epurați în 1934 erau membri de partid. Curînd organizația s-a confruntat cu un val și mai mare de teroare, staliștii au început o campanie de acuzații de trădare, procese, exceții și arestări, care între 1936-1938 a făcut victime zeci de mii de comuniști. Printre aceștia s-au numărat Buharin, Zinoviev, Kamenev, practic toți fondatorii și vechii lideri ai partidului.

Stalin și-a concentrat atenția asupra partidului, însă teroarea dezlănțuită de el nu s-a oprit aici. De regulă, arestarea și pedepsirea unei persoane atrăgea după sine un tratament similar față de familia, prietenii și asociații acesteia. Marea epurare a vizat în egală măsură membrii elitei artistice și majoritatea ofițerilor Armatei Roșii, care au sfârșit în camerele de execuție ale NKVD-ului sau în lagăre de muncă. În cele din urmă, Stalin l-a acuzat pe șeful NKVD-ului că exagerase cu campania de represiune și l-a executat. Din acel moment au încetat și procesele publice. În schimb, asasinatul în masă a continuat, în jurul marilor orașe existînd „terenuri de execuție” secrete. Pînă în 1941, în gropile unui teren de execuție din apropiere de Minsk, în Bielorussia, au fost aruncate peste 100000 de cadavre.

Domnia unui terorist

Practică terorii necruțătoare și structura guvernamentală concepută în anii 1930 i-au conferit lui Stalin mai multă putere decât oricărui alt conducător de stat modern pînă la acea dată. Industrializarea realizată prin planurile cincinale și evenimentele din timpul mării epurări au demonstrat imensa autoritate a lui Stalin asupra instituțiilor economice și politice. Însă el și-a extins controlul mult dincolo de această sferă de preocupări specifice statului. Puternica influență exercitată de el asupra învățămîntului, științei și altor aspecte ale existenței atestă că guvernarea sa a fost de cea mai autentică esență total utilitaristă. Un mare număr de profesori universitari, care nu s-au arătat suficient de devotați doctrinelor conducătorului, au fost trimiși în lagăre de muncă. Teoriile științifice, îndeosebi cele din biologie, trebuiau să se conformeze opiniilor neavizate ale lui Stalin. Dorința lui de a controla întreaga societate nu cunoștea limite.

Realismul socialist

Stalin a vrut să domine artele în aceeași măsură ca și lumea academică. Creația din orice domeniu trebuia să se conformeze standardelor vagi ale „realismului socialist”. În practică, aceasta însemna existența unui mesaj propagandistic în orice operă, indiferent de forma de prezentare scrisă sau vizuală, în ceea ce privește muzica, aceasta trebuia să conțină melodii pe placul lui Stalin. Cine nu reușea să satisfacă gusturile artistice ale lui Stalin își pierdea venitul, cariera, riscînd închisoarea sau chiar moartea.

Constituția lui Stalin

În paralel cu construirea acestei structuri de dictatură absolută, Stalin a elaborat și o nouă constituție sovietică, prin care promitea cetățenilor drepturi individuale nelimitate, precum și satisfacerea tuturor necesităților materiale. Oficialitățile explicau că trecerea Uniunii Sovietice la o economică cu adevărat socialistă presupunea înlocuirea constituției adoptate în epoca NEP. „Constituția lui Stalin”, promulgată în 1936, nu acorda nici un fel de libertăți sovieticilor, punând în practică foarte puțin din programul de bunăstare socială pe care-l descria. Ea conținea totuși cel puțin un pasaj conform cu realitatea: articolul care specifică supremația partidului în URSS.

Noul stat comunist și puterile capitaliste

Stalin a pretins că politica dusă de el era necesară datorită pericolului extrem de grav al unei invazii capitaliste. El susținea că liderii burghezi nu vor tolera mult timp existența unui stat comunist. Așadar, URSS avea nevoie neîntârziat de o economie industrială modernă. Altfel, Armata Roșie nu ar fi fost în stare să apere națiunea. În afară de acesta, dezvoltarea rapidă a economiei și armatei nu putea avea loc dacă șeful statului nu menținea o disciplină de fier în cadrul națiunii, arătându-se neîndurător față de oricine s-ar fi pus de-a curmezișul procesului de transformare.

Relațiile diplomatice sovietice

Stalin a renunțat la practicile NEP, revenind la politica sa de industrializare și dezvoltare militară forțată, pentru a oferi Rusiei garanția securității într-o lume dominată de capitaliști. În încercarea sa de a garanta securitatea pe cale diplomatică, Stalin a continuat linia epocii NEP. Miniștrii de externe din anii 1920-1930 au folosit îndeosebi metode tradiționale de a trata cu alte state. De exemplu, ei au solicitat și în cele din urmă au obținut recunoașterea diplomatică oficială din partea aceluiași națiuni capitaliste pe care doctrina comunistă le declara adversare.

Diplomații tînărului stat comunist au înregistrat și alte succese, în afară de recunoașterii oficiale internaționale. Ei au stabilit relații speciale cu Germania (Tratatul de la Rapallo), în 1922, încheind un pact de neagresiune cu Estonia, Letonia, Polonia și cu România în 1929. În 1935, Ministrul de Externe a făcut un important pas înainte prin semnarea unui acord de securitate mutuală cu Franța.

Oficialitățile sovietice au combinat aceste măsuri diplomatice cu o intensă campanie de dezarmare și cooperare internațională pusă în slujba păcii. Această ultimă inițiativă a dus pînă la urmă la acceptarea Uniunii Sovietice în Liga Națiunilor în anul 1934. Nu cu mult înainte de sfîrșitul deceniului al doilea, sovieticii respinseseră Liga, declarînd-o un club burghez, iar statele capitaliste, la rîndul lor, refuzaseră să admită URSS în cadrul organizației. La mijlocul anilor '30 URSS își pierduse sub multe aspecte imaginea de stat proscris.

Kominternul

Deși securitatea URSS se baza în principal pe dezvoltarea economică, pe Armata Roșie și pe diplomatie, conducerea sovietică a adoptat o altă măsură, mult mai puțin obișnuită, pentru a-și promova interesele peste hotare. În 1919 a fost înființat Kominternul, o nouă organizație comunistă internațională, care încerca să infiltreze comuniști pretutindeni, cu scopul de a slăbi statele capitaliste și a face propagandă sovietică. Acest scop subversiv asumat contrazicea diplomația tradițională a Ministerului de Externe, împiedicînd uneori statornicirea unor bune relații cu națiunile capitaliste.

Frontul comun

La mijlocul deceniului al patrulea, cînd guvernările fasciste din Germania și Italia au început să constituie o amenințare pentru Uniunea Sovietică, ostilitatea Kominternului față de capitalism a devenit mai puțin fățișă. Atunci, organizația a proclamat o politică a „Frontului comun”, îndemnînd toate forțele politice care

se opuneau fascismului să se unească în lupta împotriva acestui nou pericol. În realitate, activitatea Kominternului, atât în faza subversivă, cât și în cea a Frontului comun, nu avea prea mare importanță pentru poziția internațională a URSS. În 1941, când a avut loc ciocnirea dintre comuniști și fasciști, industria sovietică și Armata Roșie modernă s-au interpus între statul sovietic și dezastru.

Cînd vîrtejul Marelui Război s-a abătut asupra Europei, vechiul sistem din Rusia a primit o lovitură de moarte. Instituțiile aflate deja în criză n-au mai putut face față presiunilor acestui asediu îndelungat. La începutul anului 1917, cînd a avut loc prăbușirea sistemului țarist, puțini ruși l-au regretat. Puterea a fost preluată de un guvern provizoriu, care a promis în cel mai scurt timp instituirea democrației. Însă conducerea statului a comis gravă eroare de a menține Rusia în război.

În noiembrie 1917, o nouă revoluție a adus la putere un guvern comunist condus de Vladimir Ilici Lenin. Forțele adverse s-au opus, drept care în întreaga Rusie s-a declanșat un devastator război civil, care a durat pînă în anul 1920. Ulterior, comuniștii victorioși au început să opereze transformări în uriașul stat pe care-l luaseră în stăpînire. Noul guvern a instaurat o “dictatura a proletariatului”, aplicînd în anii '20 un program vast, dar incomplet de transformare socialistă.

Națiunea a început să se refacă după distrugerile materiale cauzale de război și revoluție.

După moartea lui Lemn, în 1924, noul stat comunist a parcurs o perioadă dificilă marcată de lupta pentru putere. La sfîrșitul deceniului al doilea, Iosif Stalin și-a adjudecat victoria. Imediat, el a accelerat revoluția economică, impunînd țăranilor un sistem de colectivizare a agriculturii și stopînd orice încercare de inițiativă particulară. Milioane de agricultori care s-au opus schimbării au plătit cu viața îndrăzneala de a fi luat atitudine.

În pofida unei opoziții înverșunate, transformarea economică s-a petrecut rapid. Națiunea a desăvîrșit revoluția industrială într-un singur deceniu, de la sfîrșitul anilor 1920 pînă la sfîrșitul anilor 1930. Totodată, Stalin și-a intensificat controlul personal asupra statului, scop atins în parte prin executarea aproape a tuturor fruntașilor revoluției comuniste și a ofițerilor din armată.

Formarea acestui stat comunist, concomitent cu amploarea unor mișcări similare în alte țări europene au stimulat dezvoltarea unei forme de opoziție de o extremă violență: fascismul. Acesta, pe lîngă alte consecințe legate de instaurarea comunismului, a influențat profund cursul istoriei universale pentru tot restul secolului.

Capitolul 11

Europa fascistă, 1918-1939

ianuarie 1919 Forțele naționaliste zdrobesc tentativa mișcării Spartakus de a instaura comunismul în Germania

martie 1919 Mussolini organizează în Italia primul său grup de luptă fascist

iulie 1919 Este elaborată constituția Republicii germane de la Weimar

martie 1920 Militaristii încearcă să pună mâna pe putere în Germania (Puciul lui Kapp)

iulie 1921 Hitler preia conducerea Partidului Nazist German

noiembrie 1921 Fasciștii din Italia se constituie într-un partid politic

octombrie 1922 „Marșul fascist asupra Romei” are drept consecință alegerea lui Mussolini în funcția de premier al Italiei

ianuarie 1923 Trupele franceze și belgiene ocupă valea râului Ruhr din Germania

noiembrie 1923 Hitler încearcă să răstoarne Republica Germană (Puciul de la berărie)

aprilie 1924 Reforma Acerbo le permite fasciștilor să preia controlul asupra Parlamentului Italian

iunie 1924 Fasciștii italieni îl asasinează pe Giacomo Matteotti, unul din principalii reprezentanți ai opoziției parlamentare

februarie 1929 Fasciștii italieni și Biserica catolică încheie o înțelegere consfințită în Acordurile de la Lateran

toamna anului 1929 începe marea depresiune economică

ianuarie 1930 Hitler devine cancelar al Germaniei

1932 Antonio Salazar devine dictator al Portugaliei

martie 1933 Legea de instituire a dictaturii naziste în Germania

30 iunie 1934 „Noaptea cuțitelor lungi”; Hitler își elimină rivalii, printre care figuri proeminente din rîndul naziștilor

septembrie 1935 Germania nazistă proclamă Legile antisemite de la Nürnberg

1936-1939 Războiul civil din Spania aduce la putere un regim fascist condus de Francisco Franco.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în Europa a apărut stîngismul, mișcare ce milita pentru egalitatea de avere, poziție socială și putere politică pentru toți cetățenii. Așadar, adepții acestui crez cereau desființarea totală a vechilor valori. Comunismul a apărut un secol mai tîrziu, ca o mișcare de extremă stînga, cel puțin teoretic.

Cînd Lenin și Stalin au pus bazele primului stat comunist, ei au încălcat principiul egalității politice, atribuind conducătorului puterea supremă. Totuși, comunismul sovietic a rămas de stînga datorită nivelării socio-economice realizate prin instituirea proprietății de stat asupra tuturor bunurilor agricole, industriale și comerciale. De asemenea, această dictatură de stînga cel puțin promitea că, o dată consolidat noul sistem proletar, cetățenii vor fi egali sub toate aspectele.

Victoria stîngii în Rusia a determinat forțele militante ale clasei muncitoare din întreaga Europă să spere și uneori să lupte deschis pentru triumful socialismului sau comunismului. Însă majoritatea europenilor din țările aflate la vest de Uniunea Sovietică erau îngrijorați sau speriați de ascensiunea forțelor de stînga. Datorită acestui amestec de furie și teamă, mulți au întîmpinat cu bucurie noul extremism de dreapta: fascismul. Fondatorii acestei mișcări de dreapta proclamau inegalitatea din naștere. Ei juraseră să zdrobească stîngismul, pentru a pune capăt luptei de clasă care, după toate aparențele, amenința să transforme întreaga omenire în proletariat.

În mod oarecum surprinzător, doctrina de dreaptă a fasciștilor, care susținea principiul inegalității, s-a bucurat de o largă adeziune. Mulți oameni de rînd credeau că puteau ajunge în vîrfurile ierarhiei sociale fasciste. Alții pur și simplu îi idolatrizau pe liderii mișcărilor de dreapta, sperînd că aceștia vor aduce siguranță, putere și glorie cetățenilor din toate categoriile sociale. Mai presus de orice, fasciștii își ademeneau susținătorii cu promisiunea că vor respecta proprietatea privată și că vor apăra națiunea de campania socialistă și internaționalistă a stîngii. Datorită unor astfel de mesaje. În 1939 fasciștii au cîștigat suficientă popularitate în rîndul maselor pentru a domina continentul.

Nașterea fascismului în Italia

Tînărul sistem democratic din Italia, de un liberalism adesea șovăielnic, a rămas intact în viitoarea Marelui Război. Democrația italiană s-a dovedit însă prea șubredă ca să facă față dificultăților acestei confruntări. La patru ani după încheierea primului război mondial, în Italia a luat ființă prima dictatură fascistă

din Europa.

Consecințele Marelui Război

În 1915, Italia a ieșit din Tripla Alianță, intrând în război de partea Puterilor Aliate. Această schimbare diplomatică a dat primului ministru italian Vittorio Orlando posibilitatea de a se întâlni cu conducătorii Angliei, Franței și Statelor Unite în calitate de reprezentant al uneia dintre cele „patru mari puteri”, la tratativele de pace din 1918. Totuși, victoria militară și statutul de mare putere nu au asigurat și progresul Italiei post-belice. Dimpotrivă, națiunea a ajuns într-o situație disperată, fiind sfîșiată de cele mai crîncene conflicte de după 1871, an în care se încheiase luptă violentă pentru unificare.

Conferința de pace de la Paris ca simbol al înfrîngerii Italiei

În 1915, Italia a intrat în război mînată de dorința de expansiune teritorială. Zonele de pe coasta de nord și de est a Mării Adriatice, aflată între Peninsula Italică și cea Balcanică, reprezentau o puternică tentativă pentru italieni. Anexarea acestor teritorii ar fi putut duce la creșterea siguranței și bogăției națiunii. Mai mult decît așt, zona era în parte populată de italieni. În momentul în care Puterile Aliate i-au promis acest teritoriu austriac drept răsplată pentru participarea la război împotriva Puterilor Centrale, Italia a acceptat oferta.

În cadrul negocierilor de la Paris, Aliații i-au refuzat lui Orlando regiunea respectivă. Ei au argumentat că neașteptata fărîmițare a Imperiului Habsburgic făcea ca Austria să nu mai reprezinte o amenințare la adresa securității Italiei. De asemenea, diplomații aliați au decis că zona conținea prea mulți slavi ca să poată trece sub suveranitatea Italiei. Italia sacrificase 500000 de soldați și contractase imense datorii pentru a obține acele teritorii. În pofida prețului plătit pentru obținerea victoriei în război, guvernul italian nu a avut de ales, fiind nevoit să accepte „înfrîngerea” de la Paris.

Europa centrală după terminarea Primului Război Mondial

D'Annunzio și cucerirea portului Fiume

Gabriele d'Annunzio, poet și militant naționalist italian, credea că există o soluție în problema teritoriilor de la Marea Adriatică. În septembrie 1919, în fruntea unei armate naționaliste personale, el a intrat în portul Fiume de la Marea Adriatică, declarindu-l regatul său. Mulți italieni, chiar și cei mai puțin receptivi la elementul senzațional l-au venerat pe d'Annunzio pentru fapta sa patriotică, condamându-și în schimb conducătorii pentru lașitatea de care dăduseră dovadă la Paris.

O guvernare ezitantă

Instituțiile parlamentare italiene aveau o bază șubredă încă înainte de semnarea tratatului de la Paris. După unificarea din 1871, liderii naționali nu rezolvaseră problema înapoierii economice a sudului. De asemenea, nu depășiseră dificultățile create de patriotismul local, care făceau imposibilă o guvernare eficientă. Ca urmare, în decursul anilor, sistemul politic național s-a bucurat de tot mai puțin sprijin.

Revoltele claselor muncitoare

În timpul războiului, conducerea statului a încercat să-și sporească popularitatea prin promisiunea de a redistribui pământul, venind astfel în sprijinul țăranilor săraci. Întrucât liderii naționali nu și-au respectat făgăduiala imediat după victorie, lipsa lor de inițiativă a năruit speranțele numeroasei populații agricole din Italia. Atunci, țăranii au încercat să aplice propria lor soluție, luând pământul de la proprietarii aristocrați.

Industriașii și muncitorimea de la oraș nu apreciau nici ei politică statului într-o măsură mai mare decât țăranii. Patronii și muncitorii operaseră schimbări substanțiale în sistemul de fabrici, pentru a face față necesităților națiunii aflate în război. După terminarea luptelor, ei sperau ca prin sprijinul statului să se asigure în continuare rentabilitatea întreprinderilor și locuri de muncă, pînă la încheierea păcii. Nici de această dată legiuitorii nu s-au dovedit la înălțimea așteptărilor. La fel ca agricultorii, muncitorii de la orașe au optat și ei pentru acțiune directă. În nord muncitorii au preluat controlul asupra fabricilor. Acum, industriașii și proprietarii de pămînturi aveau un alt motiv grav de nemulțumire: pierderea proprietății.

Impasul partidelor parlamentare

Schimbările din sistemul de partide s-au răsfrînt negativ asupra capacității guvernului de a satisface doleanțele cetățenilor. Cele două noi partide apărute, socialist și catolic, au căpătat o mare putere în Parlament. Ambele se pronunțau în favoarea reformei. Totuși, facțiunile din sânul lor le diminuau capacitatea de a lua vreo inițiativă în cadrul Parlamentului. Mai mult decât atît, cele patru partide principale, liberal, democrat, catolic și socialist refuzau să coopereze între ele.

Cu un Parlament atît de divizat, nu putea exista un executiv puternic. Ca atare, liderii italieni aproape că nu guvernau. Reacția lor față de confiscarea ilegală a pămîntului și a fabricilor a fost cea scontată: ei au încuviințat furtul țăranilor și au ignorat acțiunile muncitorești de la oraș.

Agravarea crizei

În 1919 și 1920, criza tot mai acută din Italia a atins proporții îngrijorătoare. Diplomații italieni au semnat Tratatul de la Paris, prin care renunțau la orice pretenții teritoriale. Valul de greve și confiscări de proprietăți a culminat în 1920. Industriașii și aristocrații anticipau că mult detestații socialiști din Parlament vor promulga un mare număr de reforme nedorite. După război, inflația a afectat din ce în ce mai grav toate segmentele societății, mai ales clasa mijlocie. În 1920, moneda italiană își pierduse 80% din puterea de cumpărare față de anul 1914. La aceste probleme economice se adauga și faptul că un mare număr de veterani întorși din război nu găseau de lucru. Criza a culminat în decembrie, cînd guvernul a bombardat Fiume pentru a-l alunga pe d' Annunzio, eroul patrioților italieni. Ajunsă într-o situație atît de catastrofală, națiunea mai spera doar în apariția unui mîntuitor.

Soluția dreptei politice la situația de haos

Cei doi ani de criză de după Marele Război i-au determinat pe mulți naționaliști îndîrjiți să emită pretenția că ar putea salva Italia, ducînd-o pe culmile gloriei. Ei au organizat bande de bătăuși de stradă, pregătiți ca, la nevoie, să-și impună punctul de vedere prin forță. Figura cea mai proeminentă din rîndurile acestor naționaliști a fost Benito Mussolini.

Benito Mussolini (1883-1945) și fascismul

Mussolini și-a început cariera politică înainte de primul război mondial, ca socialist. Talentul său oratoric și scriitoricesc i-a asigurat în scurt timp un loc de frunte în partid, Mussolini devenind editorul ziarului organizației. În pofida succeselor sale politice, Mussolini s-a îndepărtat de socialiști. După izbucnirea Marelui Război în 1914, aceștia s-au declarat împotriva oricărei opoziții naționaliste, însă Mussolini ar fi vrut ca Italia să lupte împotriva Puterilor Centrale. Când Italia a intrat în război, Mussolini a acționat pe baza acestei convingeri și s-a înrolat ca voluntar.

La sfârșitul războiului, în 1918, Mussolini aderase la extrema dreaptă. Era deja pregătit să lupte pentru noile sale principii. În 1919, Mussolini a organizat Fasci di Combattimento (grupuri de luptă) în vederea luptelor de stradă cu stângiștii, forța pe care acum o socotea cel mai mare dușman al Italiei. De la fasci-cuvînt italian anume ales pentru a arăta că era vorba de unități compacte de luptători politici derivă și numele mișcării: fascism.

Ideologia fascistă

Majoritatea istoricilor neagă că fasciștii ar fi avut o ideologic. Chiar dacă mulți specialiști nu pot identifica structura unei doctrine politice în cazul acestei mișcări, Mussolini și adepții lui și-au exprimat sugestiv convingerile și principiile pentru care luptau. Fasciștii își enunțau cel mai important principiu recurgînd la simbolul mișcării: fasciile. Imaginea era împrumutată de la emblema imperială a Romei antice, o toporișcă ieșind dintr-un mănunchi de nuiete legate strîns. La origine, acest simbol reprezenta unitatea, puterea și gloria statului într-o epocă în care strămoșii antici ai italienilor conduceau lumea. Astfel, fără cuvinte, fasciștii promiteau fidelitate față de tradiția italiană și o revenire la gloria Romei antice. În discursurile și acțiunile lor, fasciștii puneau în permanență accentul pe acest spirit ultranaționalist.

În conformitate cu decizia lor de a asigura supremația Italiei, fasciștii s-au dovedit intoleranți pînă la cruzime cu toți cei care urmăreau interese individuale sau de clasă. În opinia lor, astfel de manifestări slăbeau țara. Fasciștii au condamnat liberalismul și democrația, socotindu-le ideologii care puneau drepturile individuale mai presus de datoria națională. Ei manifestau un și mai mare dispreț față de stînga socialistă și comunistă. Campania marxistă în sprijinul unei revoluții mondiale a clasei muncitoare reprezenta pericolul suprem pentru o națiune victorioasă.

Tiradele fasciste împotriva instituțiilor democratice și liberale cuprindea numeroase referiri la racilele sistemului de guvernare parlamentară. Adepții lui Mussolini acuzau legislativul că își pierdeau timpul în dezbateri nesfîrșite, fără a întreprinde nimic concret pentru a aduce Italiei gloria binemeritată. Fasciștii intenționau să treacă la fapte și să conducă națiunea spre progres.

În acest elan impetuos, fasciștii promiteau totuși să nu distrugă adevărata moștenire italiană. Ei intenționau să păstreze o ierarhie a claselor, nu să transforme întreaga populație în proletari. De asemenea, își propuneau să apere inițiativa particulară și profiturile italienilor dornici de muncă. Nu se puneau problema naționalizării proprietății. Luptele de stradă purtate împotriva marxiștilor reflectau atașamentul mișcării față de aceste principii.

Fasciștii declarau că succesul cruciadei lor necesită supunerea necondiționată a tuturor italienilor. Ei credeau că poporul s-a ridicat la înălțimea așteptărilor datorită spiritului său național de o puritate absolută. Ca atare, întreaga națiune, membri ai partidelor și cetățeni de rînd, trebuiau să-și considere conducătorul fascist drept autoritatea supremă. Nimeni în afară de fasciști nu întrupa atît de perfect trăsăturile unui adevărat italian: curaj, forță, disciplină și spirit de sacrificiu.

Adepții fascismului

Ideologia fascistă a fost repede îmbrățișată de aristocrație și de straturile inferioare ale clasei mijlocii. De asemenea, fascismul atrăgea și un anumit număr de industriași. Aceste segmente ale societății erau animate de aceleași sentimente super-patriotice și de ură față de socialiști și comuniști. Uneori, fasciștii aduceau servicii proprietarilor de fabrici și aristocraților recurgînd la violență. Fascii lui Mussolini (denumiți și „Că-

mășile negre”) atacau greviștii, împiedicând confiscarea proprietății. Această tactică a făcut ca majoritatea italienilor să-i considere pe fasciști, și nu guvernul, principala forță de impunere a legii și ordinii într-o societate din ce în ce mai haotică.

Lupta fasciștilor pentru putere

În 1921, grupările de extremă dreapta ale lui Mussolini și-au continuat acțiunile îndreptate împotriva greviștilor și țăranilor care confiscau pământuri. În egală măsură, ci și-au intensificat lupta pentru putere politică. În mai, Fascii au recurs la amenințări și violență cu scopul de a influența alegerea legislativului. Cămășile Negre au asaltat politicienii de stînga. Printre practicile lor curente se numărau bătaia și îndoparea cu ulei de ricin. Poliția și justiția tolerau violentele fără să facă nimic pentru a le curma.

Partidul Fascist la atac

După luni întregi de lupte de stradă, care l-au pregătit pentru a-și putea asuma răspunderea guvernării, în noiembrie 1921, Mussolini și-a organizat adepții într-un partid politic. Noul Partid Fascist număra circa 300000 de membri și avea 35 de reprezentanți în legislativ. În timp ce puterea fascistă se muta din piețele publice în instituțiile de stat, adversarii socialiști au încercat să contracareze dreapta printr-o intensificare a mișcării muncitorești. Socialiștii au programat în luna august a anului 1922 o grevă generală, însă tentativa a eșuat. La chemare răspunsese un număr extrem de mic de muncitori.

Fasciștii nu au acordat nici o atenție acestor semne de slăbiciune ale stîngii, în schimb au avertizat asupra unei iminente revoluții comuniste și s-au lansat într-un atac furibund împotriva stîngii. Cămășile Negre au distrus tipografiile socialiste și comuniste, precum și sediile partidelor de opoziție. În mai multe orașe, fasciștii au adoptat măsuri și mai îndrăznețe, destituind liderii socialiști aleși în mod legal și preluînd ei înșiși controlul. Această campanie violentă a dreptei împotriva unui pericol exagerat de ei înșiși a dat roade. Puterea și popularitatea fasciștilor au crescut vertiginos.

Marșul asupra Romei

În calitate de apărători ai inițiativei particulare, ordinii publice și drapelului italian, fasciștii s-au bucurat de o adeziune și mai largă în rîndul maselor. Reacțiile față de luptă pentru putere a fasciștilor demonstau că, la mijlocul anului 1922, printre adepții partidului se numărau nu numai aristocrați, elemente din păturile inferioare ale clasei mijlocii, dar și cîțiva industriași. Între timp, fasciștii deveniseră în egală măsură eroii conducătorilor militari, ai Bisericii catolice și ai regelui Italiei, Victor Emmanuel al III-lea (1900-1946).

Mussolini a înțeles că sosise momentul potrivit. În septembrie 1922, el a început negocierile cu reprezentanții autorității monarhice și cu alte oficialități, pregătindu-și accesul la conducerea statului.

Cămășile Negre au susținut pretențiile la putere ale liderului lor organizînd un marș de proporții spre Roma, la 28 octombrie 1922. Conducerea statului a încercat să împiedice prin forța aceasta acțiune. Regele a refuzat să semneze un decret de instituire a legii marțiale și i-a oferit lui Mussolini funcția de prim-ministru al Italiei. În clipa în care s-a deschis un drum liber și sigur către Roma, Mussolini a urmat Cămășile Negre în capitală, unde s-a instalat la cîrma țării.

Tranziția în Germania

Pînă în ultimele zile ale primului război mondial, majoritatea germanilor sperau într-o victorie. În octombrie-noiembrie 1918, vestea că țara lor suferise o înfrîngere militară și că în curînd urma să se predea i-a aruncat pe germani într-o stare de neagră deznădejde și de haos. Au izbucnit revolte, care s-au extins rapid. La 9 noiembrie 1918, împăratul Wilhelmal II-lea a abdicat, iar socialiștii moderați din Berlin au proclamat Germania republică. În pofida acestei declarații, națiunea abia își începuse dificilă tranziție către autodeterminare.

Noua republică

Socialiștii moderați, aflați la conducerea noului guvern, nu intenționau să aplice reforme radicale de stînga. Ei susțineau democrația și necesitatea asigurării treptate a unor condiții mai bune de viață pentru populație. Totuși, înainte de a putea lansa vreun program, conducerea republicană trebuia să reprime rebelii și în același timp să-și organizeze aparatul de stat.

Revolta Spartakus

În afara cercului de socialiști susținători ai noii republici, existau și alții, care voiau să urmeze exemplul rușilor bolșevici. Una dintre aceste forțe marxiste revoluționare, Uniunea Spartakus, condusă de Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht, s-a pregătit să răstoarne noua guvernare încă înainte ca aceasta să fi prins contur. La 5 ianuarie 1919, spartaciștii au tăcut o tentativă de revoluție proletară, care a fost însă imediat zdrobită. Trupele germane au reprimat mișcarea și i-au arestat pe cei doi conducători, care au fost asasinați la 15 ianuarie.

Constituția de la Weimar

Conducătorii militari germani au apelat la armată pentru a-i reprima pe spartaciști, fiindcă nu aveau nimic comun cu orientarea de stînga. Totodată, acești militariști nu erau interesați de ideea de republică. Se impunea ca adepții guvernării reprezentative să creeze instituții politice eficiente, dacă voiau să aibă vreo șansă de succes în Germania. Ei s-au întrunit la Weimar într-o adunare constituantă, desfășurată timp de cîteva luni, din februarie pînă în iulie 1919, în cadrul căreia au fost elaborate legile fundamentale ale Republicii Germane.

Constituția de la Weimar prevedea un președinte ales și împuternicit să numească un cancelar. Cabinetul de miniștri condus de cancelar alcătuia organul executiv de conducere. Constituția de la Weimar mai stipula înființarea unei camere legislative (Reichsrat), compusă din reprezentanți ai celor optsprezece state ale națiunii. Un alt organ legislativ (Reichstag) includea membri aleși să reprezinte întreaga națiune, nu numai districtele. Prin constituirea „Republicii de la Weimar” în Germania a fost instituită prima guvernare cu adevărat democratică.

Deficiențele noului sistem

Deși permitea participarea reală a cetățenilor la conducerea țării, noul sistem făcea dificilă guvernarea de către cancelar și cabinet. Dacă executivul nu putea promulga legi, el trebuia să depășească acest impas în două feluri. Astfel, el putea să demisioneze, și atunci președintele ar fi numit un nou cancelar cu misiunea de a încerca să obțină voturile în Reichstag. În cel de-al doilea caz, cancelarul care nu reușea să-și treacă legile prin Reichstag îl dizolva cu speranța că viitoarele alegeri îi vor asigura o majoritate confortabilă.

Multitudinea de diviziuni politice din Republica de la Weimar făcea ca un cancelar să poată obține majoritatea necesară promulgării legilor numai dacă își asigură sprijinul unui grup de partide.

În general, aceste coaliții nu aveau o durată prea mare. În medie, cabinetele cădeau cam o dată la opt luni. În aceste condiții, era dificil de realizat o guvernare eficientă.

Criza creată de Tratatul de la Versailles

Adepții înfocați ai militarismului în Germania erau împotriva Republicii de la Weimar, îndeosebi fiindcă acceptase Tratatul de la Versailles. În opinia lor, clauza referitoare la asumarea responsabilității Germaniei pentru izbucnirea războiului, aceasta urmînd să plătească despăgubiri, umilea întreaga națiune. Mai presus de orice, restricțiile legate de dimensiunile și înzestrarea armatei germane îi înfuria la culme pe ofițeri. Conducătorii militari nu aveau de gînd să accepte aceste prevederi, care ar fi dus la slăbirea armatei naționale. Ei au încercat să anuleze clauzele tratatului prin finanțarea unor armate particulare, care urmau să mențină puterea militară și spiritul eroic al Germaniei.

Puciul lui Kapp

În martie 1920, republica a început să pună în aplicare restricțiile militare impuse de Tratatul de la Versailles. Însă unitățile care primiseră de la guvern ordin de desființare au refuzat să se supună și au cucerit Berlinul. Militarii l-au numit pe Wolfgang Kapp în fruntea nou-proclamatului stat german. Guvernul legal a fugit din oraș. Acest puci al lui Kapp a eșuat în momentul în care muncitorimea a ripostat printr-o grevă generală, care a paralizat Berlinul. În urma acestui succes obținut împotriva militaristilor de dreapta, stînga a prins curaj și a organizat revolte în alte orașe. Unitățile armatei germane au înăbușit aceste noi mișcări de protest ale clasei muncitoare la fel cum reprimaseră revolta spartaciștilor. Republica de la Weimar s-a menținut, supraviețuind datorită faptului că dușmanii ei de dreapta îi învinseseră pe opozanții de stînga.

Controversele în problema despăgubirilor

Clauzele militare ale Tratatului de la Versailles îi iritaseră pe ofițeri și provocaseră puciul lui Kapp. Prevederile acordului de pace referitoare la despăgubiri periclita în egală măsură existența statului. Negociatorii de la Paris lăsaseră în suspensie suma care urma să fie plătită ca penalizare. După o lungă dispută, Germania și Aliații au hotărât că datoria totală se ridică la 132 miliarde de mărci (circa 32 miliarde de dolari). Punerea în aplicare a acestei clauze crea imense probleme economice republicii, totuși, liderii de la Weimar au adoptat politica „îndeplinirii” prevederilor. Ei intenționau să plătească atît cît puteau, o altă mare greșeală față de națiune, din punctul de vedere al dreptei.

Măsurile luate pentru îndeplinirea obligației de despăgubire au declanșat o inflație galopantă. Valoarea monedei germane (marca) s-a prăbușit ca niciodată în istorie, cursul ei continuînd să scadă. Cînd declinul economic a făcut imposibilă plata datoriilor, Franța și Belgia au decis să sancționeze Germania pentru neachitarea obligațiilor. În ianuarie 1923, trupele franceze și belgiene au ocupat o importantă regiune minieră și industrială din Germania: valea râului Ruhr. Muncitorii de aici au încetat lucrul în semn de protest față de invazia străină, iar guvernul a pus la dispoziție fondurile necesare pentru a-i susține. Ca urmare, inflația a atins proporții catastrofale. În 1914, un dolar valora 4,2 mărci; criza din valea Ruhrului a provocat o asemenea prăbușire a monedei germane, încît în 1923 un dolar echivala cu 4,2 trilioane mărci. Economia germană era la pînînt, iar consecințele dezastruoase ale acestei stări de lucruri se repercutau asupra întregii populații.

Întrucît criza s-a menținut în primii ani ai deceniului al doilea, forțele tot mai puternice ale opoziției de dreapta au pus toate nenorocirile îndurate de popor pe seama guvernului de la Weimar. Organizațiile naționaliste militante au început să inițieze atentate asupra conducătorilor republicii. Matthias Erzberger semnase armistițiul care pusese capăt primului război mondial. În august 1921 a fost asasinat. Walther Rathenau, un strălucit lider de la Weimar, adept al politicii de transpunere în practică a prevederilor Tratatului de la Versailles, a fost ucis de fanatici naționaliști în luna iunie a anului următor. Criză a continuat să se agraveze.

Adolf Hitler (1889-1945)

La începutul deceniului al treilea, statul Bavaria din sudul Germaniei a devenit un nucleu al mișcărilor naționaliste violente, decise să distrugă Republica de la Weimar. În 1923, plata despăgubirilor și inflația slăbiseră statul în asemenea măsură, încît liderii naționaliști din Bavaria și-au închipuit că nu le va fi greu să desființeze Republica de la Weimar. Ei au convenit să-și programeze marșul spre victorie în aceeași zi ca Mussolini în toamna trecută. Conspiratorul german cu cea mai mare forță de atac era Adolf Hitler.

Un super-patriot imigrant

În 1913, la vîrsta de douăzeci și patru de ani, Hitler a plecat din Austria, țara sa natală, stabilindu-se la München, în zona bavareză a Germaniei. În calitate de etnic german ferm convins că fiecare cetățean de această naționalitate trebuia să trăiască într-un stat unificat, Hitler era fericit și se simțea ca acasă. Pentru el, izbucnirea Marelui Război în anul următor a fost o adevărată binecuvîntare. Acum putea lupta pentru Ger-

mania. Făcându-și cu eroism datoria de militar în calitate de curier de război, caporalul Hitler a primit câteva răni, câștigând astfel o prestigioasă medalie. Sfirșitul războiului l-a readus pe Hitler la plicticoasă viața de civil, în atmosfera deprimantă a unei țări nevoite să predea armele.

Ideologia lui Hitler

Ideile care-l frământau pe Hitler l-au determinat să accepte cu greu soarta Germaniei. El pretindea că experiența sa de etnic german care a trăit la Viena (din 1908 în 1913) se concretiza într-un bagaj de principii solide, care nu aveau să se schimbe niciodată. Aceste convingeri nu includeau doar naționalismul propriu-zis, ci și o formă de ideologie rasistă. Hitler susținea că adevărații germani aparțineau unei rase superioare, numită ariană, destinată, în virtutea particularităților ei genetice superioare, să guverneze lumea. Cu astfel de idei, Hitler avea nenumărate motive să incrimineze Republica de la Weimar.

Convingerea lui Hitler că la Weimar predomina influența evreiască i-a accentuat ura față de sistemul existent. Într-adevăr, naționalismul rasist al lui Hitler era indisolubil legat de o ideologie antisemită extrem de violentă. El îi descria pe evrei ca pe o rasă parazită, capabilă să polueze sângele arian și să slăbească rasa superioară a germanilor. În opinia lui, evreii distrugau cultura; germanii o creau. Hitler oferea de fiecare dată o soluție brutală: exterminarea tuturor evreilor. Crezul lui naționalist rasist avea să se bucure de o largă adeziune la München: aici, astfel de idei erau foarte populare.

Formarea Partidului Nazist

La întoarcerea din război, Hitler a intrat în rândurile militanților naționaliști hotărâți să distingă Republica de la Weimar. El a aderat la Partidul Muncitoresc din Germania, un mic grup de dreapta, afirmându-se curînd în cadrul organizației. Mesajul naționalist rasist și discursul sau aproape hipnotic au contribuit la creșterea numerică a partidului. În iulie 1921 partidul l-a numit pe Hitler conducător suprem (Führer). Între timp, organizația își luase denumirea de Partidul Național-Socialist al muncitorilor din Germania. Deși Hitler respingea adevăratul socialism, spera ca denumirea acestui partid de dreapta să atragă muncitorii de stînga.

Naziștii lui Hitler (de la denumirea în limba germană „Nazional Sozialist”) recurgeau la violență politică pentru a exercita o influență cît mai mare. În calitate de Führer, Hitler comanda un grup de luptă politică care avea două atribuții de bază: să împiedice întrunirile opozanților și să-i protejeze pe membrii partidului. Aceste trupe de șoc (Sturmabteilung sau SA) erau pregătite pentru o misiune specială: un atac revoluționar asupra guvernului. Hitler și alți naționaliști și politicieni de dreapta din Bavaria credeau că, dispunînd de sprijinul acestor forțe, vor putea prelua puterea în stat.

Puciul de la berăria din München

În momentul în care concesiile acordate de liderii de la Weimar i-au determinat pe conservatorii din conducerea Bavariei să-și revizuiască atitudinea în perspectiva unei rebeliuni anti-republicane, Hitler a intrat în acțiune. La 8 noiembrie 1923, în timp ce foștii lui asociați țineau o întrunire într-o berărie müncheneză, Hitler a năvălit înăuntru, a tras un foc de pistol în aer și i-a obligat pe liderii bavarezi să-l sprijine pentru a prelua puterea în Germania. Aceștia au acceptat, dar acordul lor nu însemna nimic. Erau pregătiți să țină piept naziștilor de îndată ce li se ivea ocazia.

La 9 noiembrie, cînd Hitler și trupele SA au ieșit la defilare într-o piață din centrul München-ului, poliția și armata i-au întîmpinat cu o ploaie de gloanțe. În schimbul de focuri au murit paisprezece SA. Hitler s-a trîntit la pămînt, ca să nu fie atins de gloanțe, și a reușit să fugă. Arestat cîteva zile mai tîrziu, Führeul a fost acuzat de trădare și condamnat la cinci ani de închisoare.

Din anumite puncte de vedere, înfrîngerea suferită la München ascundea în ea o victorie. Victimele naziste au fost prezentate drept martiri în următoarele campanii de propagandă. Pedepsa foarte ușoară primită de Führer pentru acuzația de trădare demonstra și simpatia de care se bucura naționalistul rasist în

rîndul unui mare număr de oficialități, inclusiv cele din justiție. Datorită relațiilor pe care le avea în domeniul justiției, Hitler a avut parte de o detenție relativ confortabilă, pe parcursul căreia a scris și o carte (Mein Kampf), fiind eliberat după numai doi ani. Puciul și experiența din închisoare l-au ajutat pe Hitler să înțeleagă ce avea de făcut pentru a prelua puterea în Germania.

Mein Kampf a devenit un important instrument de propagandă nazistă, de care Hitler s-a servit în lupta lui pentru putere. Surprinzătorul succes al lui Mussolini și victoria indirectă a lui Hitler la München au făcut că pînă în 1923 fascismul să devină o forță considerabilă în Europa.

Italia fascistă

Pe tot parcursul luptei lor pentru putere, fasciștii au susținut că vorbesc în calitate de revoluționari naționaliști, veniți să pună capăt sistemului liberal parlamentar și să-i zdrobească pe comuniștii care amenințau să instaureze supremația stîngii în Italia. Fasciștii ar fi putut distruge sistenuil parlamentar, însă „deocamdată” nu voiau.

Tranziția la dictatura

La început, membrii celorlalte partide s-au alăturat fasciștilor în Parlament și în cabinetul executiv. Copleșiți de răspunderile funcției, Mussolini și partidul sau păreau să fi renunțat la violență. De aceea, reprezentanții celorlalte partide din cadrul guvernului au fost de acord să încredințeze noului premier puterea executivă supremă timp de un an.

Mussolini a început imediat să transforme sistemul, aducînd fasciști în posturile administrației de stat și în camera superioară a legislativului (Senatul). De asemenea, el a pus poliția sub controlul partidului, făcînd din Cămășile Negre o forță oficială plătită de la bugetul de stat. În pofida acestor noi pîrghii de putere, partidul încă nu domina influența cameră inferioară a Parlamentului (Camera Deputaților), unde întîmpina o opoziție înverșunată.

Reforma Acerbo

Înainte de alegerile legislative din aprilie 1924, fasciștii și-au luat măsuri de siguranță menite să asigure promulgarea Legii Acerbo, lege electorală care marca sfîrșitul guvernării parlamentare. Aceasta prevedea că partidul cu cele mai multe voturi peste limita minimă de 25% să ocupe două treimi din locurile Camerei. Legea Acerbo și capacitatea Cămășilor Negre de a intimida electoratul au asigurat fasciștilor o majoritate de două treimi în Cameră, după alegerile din primăvară. Următorul pas îl constituia reducerea la tăcere a minorității.

Asasinarea lui Matteotti

Giacomo Matteotti, deputat socialist cu vederi moderate, a luptat cu dîrzenie împotriva fasciștilor, folosind arma cuvîntului. În Parlament, el l-a condamnat cu vehemență pe Mussolini, cerînd ca deputații care nu aveau vederi fasciste să înceteze cooperarea cu liderul Cămășilor Negre. De asemenea, Matteotti a cîștigat o audiență și mai largă prin dezvăluirea unor informații explozive. El a publicat o carte în care enumera multe cazuri de violente și ilegalități comise de fasciști. La 10 iunie 1924, Matteotti a fost răpit și asasinat.

Pînă la sfîrșitul anului 1924, revolta opiniei publice față de asasinarea lui Matteotti a menținut guvernarea lui Mussolini pe marginea prăpastiei. Deputații opoziției au încercat să-i grăbească prăbușirea prin boicotarea sesiunilor parlamentare. Fără să-și dea seama, renunțaseră la ultima lor pîrghie de putere. Mussolini s-a reabilitat în ianuarie 1925. El și-a asumat public responsabilitatea crimei și a asmuțit Cămășile Negre împotriva antifasciștilor. Curînd, Mussolini i-a eliminat din guvern pe toți cei care n-aveau convingeri fasciste, a scos în afara legii toate partidele, în afară de al său, și a pus presa sub controlul total al partidului. Prin aceste măsuri, fasciștii s-au apropiat de totalitarism.

Statul fascist

La sfârșitul deceniului al treilea, tendința guvernării Mussolini către dictatura absolută s-a diminuat. De fapt, statul italian fascist nu a devenit niciodată pe deplin autocrat, deși Mussolini a menținut un puternic control dictatorial asupra întregii națiuni. Faptul că nu a reușit să exercite o autoritate absolută s-a datorat în parte capacității instituțiilor autocrate tradiționale administrația de stat, armata, Biserica romano-catolică de a-și păstra o oarecare independență în cadrul statului.

Partidul conducător

Deși fascismul nu dispunea chiar de o putere absolută, Italia continua să rămână sub dictatura unui singur partid. Fasciștii aflați la conducere și-au structurat partidul într-o ierarhie foarte asemănătoare cu cea a Partidului Comunist din URSS. În locul celulelor locale, partidul italian avea Fasci. Structura piramidală a organizației pornea de la Fasci, terminându-se în vîrf cu Marele Consiliu Fascist.

În concordanță cu teoriile de dreapta ale fasciștilor potrivit cărora autoritatea trebuia concentrată în mâinile cîtorva conducători, Mussolini exercitat o autoritate dictatorială asupra Marelui Consiliu și a celor 1000000 de membri de rînd ai partidului. De asemenea, fasciștii, în calitate de principali reprezentanți ai conducătorului, Il Duce, dominau toate instituțiile din afară partidului, precum și populația.

Guvernarea fascistă

Sub dictatura fascistă, structurile oficiale de stat au rămas neschimbate. Din punct de vedere tehnic, regele și-a menținut poziția de șef al statului. Atribuțiile executive curente continuau să le revină premierului și cabinetului său. Adunarea legislativă bicamerală se întrunea cu regularitate. Mai mult decît atît, cetățenii și-au păstrat dreptul de a-i vota pe deputații Camerei. Numai că acest sistem era în mare parte o formalitate.

În timpul regimului fascist, regele a devenit o marionetă, situație care a durat pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, cînd sistemul lui Mussolini a început să decadă. Mussolini a deținut funcția permanentă de prim-ministru conducător de stat, parlamentul său fiind alcătuit din membrii unui singur partid obedient. Electoratului italian i se oferea posibilitatea de a accepta sau a respinge o listă de candidați prezentată de fasciști.

Ordinea socio-economică fascistă

Partidul fascist și aparatul de stat refuzau dreptul la control politic celor 30000000 de cetățeni italieni, care continuau totuși să le rămînă fideli. Partidului nu i-a venit prea greu să mențină sprijinul majorității categoriilor sociale. Astfel, politicile fasciste asigurau în continuare prosperitatea materială și socială a claselor privilegiate tradiționale. Deși păturile inferioare ale clasei mijlocii nu beneficiau de asemenea recompense concrete, au rămas loiale fascismului, considerîndu-l un obstacol în calea comunismului.

Propaganda și controlul social

La rîndul lor, tehnicile de propagandă fascistă entuziasmau și atrăgeau masele. De la balconul reședinței sale și de la alte tribune, Mussolini se adresa unor mari mulțimi, înflăcărîndu-le cu talentul său oratoric. Simțul său dramatic sporea efectul discursurilor și al aparițiilor sale publice. Vorbele și chipul lui Il Duce erau prezentate unui public larg, prin intermediul presei, radioului și cinematografului. Într-adevăr, mass-media i-a bombardat fără încetare pe italieni cu propaganda menită să impună populației voința partidului.

Corporaționismul

La începutul anilor '20, acțiunile care au atras mari segmente ale societății către fascism au fost departe de a trezi entuziasmul unui mare număr de industriași. O dată instalați la putere, liderii fasciști au căutat să obțină sprijinul acestei importante categorii prin adoptarea unor măsuri speciale. În 1925, administrația Mussolini a admis asocierea industriașilor în așa-zisele „corporații”, cărora le-a acordat o mare putere eco-

nomică. În continuare, partidul a înființat corporații pentru marii întreprinzători din comerț și agricultură. Organizații asemănătoare au fost create în egală măsură pentru muncitori și oameni de alte profesii, care însă nu beneficiau de putere economică.

Către anii '30, fasciștii au luat inițiativă fuzionării acestor corporații cu instituțiile de stat, susținând că astfel se crease un nou „stat corporativ”, în care clasele socio-economice trăiau și se autoguvernau în deplină armonie. Guvernul promitea ca acest sistem va aduce prosperitatea tuturor claselor. În realitate, corporaționismul era o ficțiune care masca supremația economică a intereselor marilor proprietari, cu aprobarea statului. Sistemul garanta doar avantajele materiale ale claselor dominante.

Tratatul de la Lateran

În 1929, fasciștii au decis să atragă de partea lor Biserica, la fel cum procedaseră cu oamenii de afaceri. Și această acțiune avea să se dovedească benefică pentru cauza lor. Partidul a încheiat Tratatul de la Lateran (11 februarie 1929), care pune capăt lipsei de recunoaștere reciprocă dintre papi și guvern ce se perpetua de la încheierea unificării Italiei. Acest acord îi atribuia papei dreptul de conducător al propriului său teritoriu, Cetatea Vaticanului din Roma. La rândul său, papa renunța la pretențiile Bisericii asupra altor teritorii din centrul Italiei. Pe viitor, statul fascist putea acționa fără riscul de a intra în conflict cu papalitatea.

Triumful nazismului în Germania

Enorme probleme pe care le ridicase Tratatul de la Versailles amenințau să distrugă Republica de la Weimar încă din primii ani de existență (1918-1923). Această perioadă dificilă pentru noul sistem de guvernare a culminat cu ocupația străină a Văii Ruhrului, începută în ianuarie 1923, și cu puciul de la berărie al lui Hitler, din luna noiembrie a anului următor.

Redresarea Republicii de la Weimar

Gustav Stresemann a ocupat funcția de cancelar aproape pe tot parcursul anului 1923, apoi pe aceea de ministru de externe până la moartea sa, survenită în 1929. În ambele ipostaze, Stresemann a pus în aplicare politici care au inaugurat în Republica Germană o perioadă de maximă securitate și prosperitate.

Planurile Dawes și Young

Printr-o serie de măsuri bine gândite, Stresemann a reușit să reducă inflația dezastruoasă conducând țara spre însănătoșire economică și o mai mare stabilitate politică. El a început prin a controla inflația galopantă, reducând drastic emisiile monetare și dispunând reluarea imediată a lucrului în Valea Ruhrului. După încetarea rezistenței opuse de minerii din bazinul Ruhr, Stresemann a anunțat Puterile Aliate că era dispus să coopereze pentru a încheia conflictul în problema despăgubirilor, principala cauză a unui mare număr de greutăți cu care se confruntă Republica de la Weimar.

În consecință, la începutul anului 1924, negocierile cu Aliații s-au soldat cu elaborarea planului Dawes. Acest acord prevedea reducerea cuantumului despăgubirilor pentru următorii cinci ani, având un efect foarte benefic pentru economia germană. La expirarea planului Dawes, Stresemann a asigurat condiții și mai favorabile de plată a datoriilor prin planul Young. De asemenea, el a obținut promisiunea Aliaților că-și vor retrage trupele din zona germană a Rinului, pe care o ocupau încă de la sfârșitul Marelui Război.

Până la moartea sa, în 1929, Stresemann a reușit să instituie un climat favorabil renașterii politice, economice și diplomatice a Germaniei. În paralel cu eforturile lui Stresemann de a consolida Republica de la Weimar, Hitler și alți militanți naționaliști și-au întetit lupta împotriva republicii. Fiecare acord încheiat de Stresemann cu Aliații completa imaginea lui de trădător în ochii naționaliștilor.

Marea criză economică

În luna în care a murit Stresemann, bursa de valori din New York a suferit un crah financiar. În câteva

săptămîni, cursul acțiunilor la bursa a scăzut la jumătate din valoarea lor inițială. Curînd, multe întreprinderi și bănci au dat faliment. Numeroase alte instituții financiare se găseau în pragul colapsului. Ele au început să ceară achitarea uriașelor împrumuturi contractate de națiunile europene în urma Marelui Război. Date fiind enormele datorii ale Germaniei și Austriei, aceste două țări au înregistrat o gravă recesiune economică, așa cum se întîmplase și cu Statele Unite.

Pînă în 1932, „Marea criza” cuprinsese practic toate națiunile europene. A rezultat un număr imens de șomeri, dintre care mulți erau în stare de orice ca să iasă din impas. Efectul deosebit de puternic al crizei în Germania a mărit receptivitatea populației la ideea nazistă a unui salvator naționalist și dictatorial.

Revenirea lui Hitler în viața politică

La sfîrșitul anului 1924 Hitler a ieșit din închisoare cu convingerea că naziștii nu mai trebuiau cu nici un chip să încerce o nouă lovitură de stat. Se săturase să stea în bătaia gloanțelor, ca și de regimul de detenție. Noul cuvînt de ordine al partidului a devenit victoria legală împotriva republicii. Hitler a început imediat să-i organizeze pe naziști într-un partid menit să cîștige alegerile pentru Reichstag.

Nu peste mult timp, Hitler se găsea în fruntea unei mișcări organizate eficient, cu o structură națională asemănătoare cu cea a Partidului Fascist Italian. În cîțiva ani, situația economică s-a agravat treptat, apoi, în 1929, Germania a fost afectată de marea depresiune economică, ceea ce a dus la o creștere masivă a numărului membrilor de partid. Curînd, naziștii au devenit cel mai puternic partid din Germania. Grupul de luptă în cămăși cafenii al lui Hitler s-a mărit și el. Șomeri disperați au dat năvală în SA, unde aveau de lucru și primeau salarii. Criza economică a atras și electoratul de partea lui Hitler. În alegerile pentru Reichstag din iulie 1932, naziștii au obținut 230 de mandate, cu 100 mai multe decît socialiștii, ieșiți pe locul doi.

Prăbușirea Republicii de la Weimar

În cadrul Republicii de la Weimar, industriașii, aristocrații și ofițerii de armată alcătuiau elita dreptei moderate. Dezastrul provocat de marea criză economică a sporit teamă acestor conservatori de o revigorare a stîngii. Între 1929 și 1933, ministrul apărări Wilhelm Groener și consilierul său, generalul Kurt von Schleicher, au condus lupta dreptei moderate pentru preluarea controlului asupra aparatului de conducere și anularea completă a influenței socialiste.

Intrarea legală a lui Hitler în politică

La început, Groener și Schleicher și-au urmărit scopul convingîndu-l pe președintele Hindenburg să numească în funcții de cancelari reprezentanți ai dreptei moderate, care la vremea aceea încerca să obțină majoritatea în Reichstag. În martie 1930, a fost numit Heinrich Brüning în funcția de cancelar, dar guvernul său a căzut după paisprezece luni. Cînd Franz von Papen, al doilea pe lista candidaților, nu a reușit să se mențină pe post decît șase luni, a fost numit cancelar însuși Schleicher (2 decembrie 1932). Cabinetul său nu a rezistat nici două luni.

În această situație, Schleicher și adepții săi din dreapta moderată nu mai aveau decît două opțiuni: von Papen sau Hitler. În opinia lui Schleicher, von Papen ar fi fost în stare să coopereze cu socialiștii. Hitler n-ar fi simpatizat niciodată cu marxistii, însă și el ridica unele probleme. Mulți membri ai dreptei moderate nu erau de acord cu defilările ostentative și cu tactica presiunilor exercitate de grupări ale dreptei radicale, reprezentate de naziști. Acest comportament făcea ca naziștii să nu fie niște parteneri prea agreabili, dar nici inacceptabili.

Schleicher mergea neabătut pe calea pe care o alesese. Cum naziștii dispuneau de mai multe mandate de deputați decît oricare alt partid, Hitler putea recurge la tot soiul de manevre. Politicienii de profesie din cadrul dreptei moderate se gîndeau că, la rîndul lor, îl puteau ține pe Hitler sub control. Facțiunea Schleicher a făcut presiuni asupra lui Hindenburg, care l-a numit pe Hitler cancelar la 30 ianuarie 1933.

Incendiul de la Reichstag

De îndată ce a fost numit în funcție, Hitler a instituit un regim dictatorial. Un incendiu care a devastat clădirea Reichstagului la sfârșitul lui februarie 1933 a oferit naziștilor pretextul de a trece la fapte. Ei i-au acuzat pe comuniști că sînt autorii incendiului și au declanșat o campanie susținută de suprimare a lor. În cursul atacului îndreptat împotriva comunismului, naziștii au scos în afara legii partidul marxist. De asemenea, ei au desființat dreptul la libera exprimare, pentru a reduce la tăcere pe toți cei care se opuneau măsurilor luate de ei.

Legea de instituire a dictaturii naziste

În alegerile pentru Reichstag, ținute la o lună după incendiu, trupele SA au dezlănțuit cea mai aprigă prigoană și campanie de intimidare din istoric. Deși prin această tactică naziștii au reușit să obțină numai 44% din voturi. Hitler domina lejer noua adunare. El a încheiat acorduri care-i asigurau sprijinul tuturor partidelor, cu excepția socialiștilor. La 23 martie 1933, Hitler a promulgat o lege care-i conferea puteri dictatoriale pînă la aprilie 1937. Singurii care au votat împotriva au fost socialiștii, dar erau prea puțini pentru a fi luați în seamă.

Noaptea Cuțitelor Lungi

Opoziția legală față de Hitler încetase să existe, dar nu dispăruseră toate facțiunile adverse. Reprezentanți influenți ai dreptei moderate ca Schleicher constituiau un motiv de îngrijorare pentru Führer. Există riscul ca aceștia să nu-l sprijine cu toată convingerea. Membrii dreptei radicale, care obișnuiau să facă uz de violență politică, îl nelinișteau și mai mult pe Hitler. Printre militanții turbulenți ai extremei drepte se număra și șeful trupelor SA, Ernst Roehm, precum și alți cunoscuți lideri ai organizației. Hitler era decis să elimine riscul unei acțiuni independente inițiate de trupe.

Lovitura a fost dată la 30 iunie 1934. În valul de asasinate din „Noaptea Cuțitelor Lungi” și-au pierdut viața Roehm, Schleicher și alți potențiali opozanți. Această epurare a sporit autoritatea gărzilor personale ale lui Hitler, Schutzstaffel (SS). Unitățile SS fuseseră forța ucigașă care comisese asasinatele. În continuare, aceste trupe speciale au devenit unul din principalele instrumente de impunere a voinței lui Hitler.

Statul nazist

În paralel cu desființarea instituțiilor Republicii de la Weimar și a posibilelor nuclee de rezistență față de nazism, partidul a construit un nou stat. Acțiunile naziste din mai și iunie 1933 au suprimat toate sindicatele independente, înlocuindu-le cu un singur front al clasei muncitoare, aliat sub controlul partidului. În iulie, toate partidele de opoziție au fost scoase în afara legii. Aceste măsuri luate împotriva partidelor și sindicatelor au avut ca scop eliminarea a doua puternice structuri neguvernamentale care ar fi putut limita puterea nazistă.

Reorganizarea conducerii de stat

La instaurarea regimului nazist, structura de vîrf a statului a rămas în linii mari neschimbată. Germania continua să aibă un președinte (Hindenburg), un cancelar (Hitler), un Cabinet și un legislativ bicameral. Cu toate acestea, în cadrul sistemului, Hitler era cel care deținea toate pîrghiile puterii. Pentru a-și dovedi supremația, la moartea lui Hindenburg (august 1934), Hitler a preluat și funcția de președinte, pe lîngă aceea de cancelar.

Naziștii au operat schimbări și mai substanțiale în instituțiile de stat de la alte niveluri. În aprilie 1933 Führerul a emis un decret de demitere a tuturor funcționarilor publici care nu erau absolut fideli naziștilor. Această măsură de intensificare a controlului asupra funcționarilor din aparatul central s-a luat concomitent cu cele de subordonare a funcționarilor din diviziuni teritoriale ca Bavaria și Saxonia. După unificarea Germaniei, aceste state, precum și altele intrînd în componența Reich-ului (imperiu), păstrasera o autoritate

destul de mare în problemele locale. Legile promulgate în aprilie 1933 și ianuarie 1934 instituiau supremația conducerii centrale asupra celei regionale.

De asemenea, naziștii și-au arogat dreptul de a controla justiția. Hitler s-a împuternicit pe sine și pe alți naziști să intervină discreționar în activitatea curților de justiție. În aprilie 1933, partidul a organizat Gestapo-ul (poliția secretă) condus de Heinrich Himmler. Această forță, care lucra sub acoperire, împreună cu o diviziune specială de securitate a SS aveau drepturi nelimitate de a aresta și pedepsi cetățenii. În statul nazist, legea era reprezentată de Hitler și partidul sau.

O economie de război

Membrii SA măcelăriți în „Noaptea Cuțitelor Lungi” și-au pierdut viața în bună parte pentru păcatul de a fi crezut literalmente în denumirea de „Național-Socialism”. SA respingeau idealurile internaționaliste ale clasei muncitoare, în schimb erau dispuși să confişte proprietățile celor avuți, folosindu-le în beneficiul altor categorii sociale din cadrul națiunii. Hitler a vărsat valuri de sânge tocmai pentru a demonstra sugestiv că respingea socialismul sub toate aspectele.

Führer-ul nu intenționa să confişte banii, bunurile sau întreprinderile celor bogați. Obsesia lui de natură economică era să înzestreze statul nazist cu o mașină de război perfectă. Finanțiștii, industriașii, comercianții și agricultorii puteau realiza profituri din întreprinderile sau terenurile lor, cu condiția să slujească acest unic scop. Hitler era cel care guverna, nu capitaliștii. Dar oamenii de afaceri s-au îmbogățit.

O societate supusă

În efortul lor de a stăpîni sufletele tuturor germanilor, naziștii au creat Ministerul Propagandei. Joseph Goebbels (1897-1945) conducea această instituție, care elimină spiritul iluminist din toate publicațiile, emisiunile radiofonice, filmele și piesele de teatru. Crezul nazist a pătruns în întreaga artă și literatură. Operele de artă au ajuns să fie total lipsite de conținut.

Deși unii cetățeni au protestat sau au fugit din țară, aproape întreaga elită culturală și științifică s-a arătat dispusă să participe la campania lui Goebbels de prezentare a unei viziuni exclusiv rasist-naționaliste asupra existenței. La toate nivelurile de învățămînt se denatura realitatea, astfel încît să slujească scopurilor naziste. Ele propovăduiau supunerea absolută față de conducător, precum și credința în mitul arian și antisemit predicat de acesta. Îndoctrinarea continuă și în afara orelor de clasă, în cazul organizației Tineretul lui Hitler, singura autorizată în întreaga țară. (Aici erau înregimentați toți tinerii între zece și optsprezece ani.) Partidul convoca mitinguri de mare amploare, îndeosebi la Nürnberg, menite să accentueze starea de transă naționalista a tinerilor și a vîrstnicilor deopotrivă.

Religia în timpul regimului nazist

Din punctul de vedere al naziștilor, atacul la adresa evreilor era mai curînd de natură „rasială” decît religioasă. În pofida acestei pretenții, încercarea naziștilor de a elimina toți evreii din Europa și de a anihila influența iudaică constituia o tentativă de distrugere atît a unui întreg grup etnic, cît și a unei religii fundamentale pentru civilizația europeană. Liderii naziști se arătau mai toleranți față de creștinism, atîta timp cît creștinii manifestau fidelitate absolută față de dogmele naziste. Moartea creștinilor nu era o necesitate, dacă Hitler le putea stăpîni sufletele.

Legile de la Nürnberg

Imediat după preluarea puterii, naziștii au pornit campania împotriva evreilor. Partidul a început să le confişte bunurile și să-i excludă din afaceri și alte domenii de activitate. O mare parte din legislația antisemită anterioară a fost incorporată sub forma unor clauze de „lege rasială” în coduri referitoare la presă și alte aspecte ale existenței. Legile de la Nürnberg din septembrie 1935 erau și mai aspre. Ele ridicau evreilor cetățenia germană, interziceau căsătoriile mixte dintre germani și evrei și considerau o infracțiune relațiile

sexuale dintre membrii acestor două „rase”.

Noaptea de Cristal

Un alt val de antisemitism s-a abătut asupra țării la sfârșitul anului 1937. La 7 noiembrie, un tânăr evreu, înfuriat de faptul că părinții săi rezidenți în Germania fuseseră deportați în Polonia, a asasinat un funcționar al Ambasadei germane din Paris. Ca urmare, manifestări antisemite au luat o mare amploare, extinzându-se în întreaga țară. Mulțimile au distrus cartierele evreiești, devastându-le magazinele, dând foc locuințelor și sinagogilor și omorând mai multe persoane.

Datorită puzderiei de cioburi de la ferestrele sparte în cursul atacului, acest val de violență a ajuns să fie cunoscut sub numele de „Noaptea de Cristal”. După ce guvernul a analizat incidentul, evreii au fost amendați cu un milion de mărci pentru distrugerile făcute de scandalagii care-i atacaseră. După Noaptea de Cristal a urmat o intensă campanie de deportare a evreilor în lagăre de concentrare.

Reacția creștină la nazism

Mulți conducători creștini nu au formulat nici un fel de obiecții în legătură cu acțiunile naziștilor. Tăcerea lor l-a determinat pe Hitler să nu închidă bisericile. Hotărât să facă un compromis în cazul religiei pe care personal o renegă, a încheiat un acord oficial cu Biserica catolică (20 iulie 1933), prin care tolera prezența ei în școli și în alte organizații. Ulterior, naziștii și-au intensificat campania de restrângere a influenței creștinismului. Lupta lor împotriva acestei religii și alte acțiuni l-au determinat pe Papa Pius al XI-lea (1922-1939) să aducă în mod oficial critici vehemente nazismului. Succesorul său, Pius al XII-lea (1939-1958), s-a dovedit ceva mai îngăduitor față de naziști.

Și liderii protestanți aveau atitudini diferite față de nazism. La sfârșitul anului 1933, un grup de 8000 de pastori s-au divizat în două tabere, pornind de la dilema dacă trebuiau sau nu să-l sprijine pe Hitler. Trei sferturi din ei s-au grupat într-o mișcare antinazistă. În final, mulți dintre acești preoți opozanți au avut mult de suferit pentru poziția adoptată. Alți conducători protestanți și-au păstrat încrederea în Führer, ca și majoritatea membri lor bisericilor creștine germane. Mulți creștini germani îl considerau pe Hitler un Dumnezeu coborât pe pământ.

Hotarele Europei fasciste

După primul război mondial, încheiat prin tratatul de pace de la Paris, fostele teritorii austriece și statele balcanice conduse de guverne foarte ineficiente, s-au confruntat cu imense probleme economice și grave conflicte sociale. Aceste condiții din sud-estul Europei erau ideale pentru dezvoltarea mișcărilor extremiste. În mai multe societăți din această zonă, socialiștii și comuniștii au încercat curînd să acapareze puterea în numele clasei muncitoare exploatare. Apoi, mișcările de dreapta i-au dat deoparte pe extremiștii de stînga astfel că în anii '30 dreapta deținea deja supremația în toate statele est-europene, cu excepția Cehoslovaciei. Evenimentele din Spania și Portugalia au urmat un curs relativ asemănător; ca urmare, în jurul marilor dictaturi din Italia și Germania a apărut un grup numeros de națiuni fasciste.

Fascismul în estul Europei

În urma prăbușirii Imperiului Rus și a celui Austriac, pe harta Europei de Est au apărut noi națiuni, reînființate sau restructurate. Tradițiile politice dictatoriale erau predominante în toate aceste țări, cu excepția Cehoslovaciei. Toate statele cîndva autocrate aveau noi sisteme de guvernare, cu care trebuiau să se deprindă. În același timp, se impunea rezolvarea gravelor probleme ivite după război.

Refacerea Poloniei

Polonia reprezintă un exemplu elocvent pentru dificultățile politice din zonă. Către sfârșitul Marelui Război, polonezii și-au cîștigat independența față de Rusia. Negociatorii de pace ai Aliaților au perfectat un

aranjament teritorial foarte favorabil acestei națiuni revenite la drepturile sale. Polonia și-a creat o democrație parlamentară, îndepărtându-se de monarhie pentru prima oară în decursul îndelungatei sale istorii. De fapt, legislativul avea o asemenea putere, încât, practic, putea să nu țină seama de punctul de vedere al președintelui.

În pofida acestor circumstanțe politice aparent favorabile, guvernul polonez s-a dovedit total incapabil să rezolve problemele economice și ale minorităților naționale, care amenințau să distrugă noul sistem. Atotputernicul Seim (camera inferioară a legislativului) se angaja în dezbateri nesfârșite, fără să ia nici o măsură concretă. Un comentator spunea că și muștele din Camera mureau de plictiseală în timpul acestor discuții sterile.

În 1926, polonezii au renunțat la experimentul lor democratic, acceptând drept conducător un dictator militar. Secolele de guvernare autocrată nu pregătiseră legislativul pentru dificila sa misiune, în schimb învățaseră națiunea să se supună unui dictator.

Victoria dreptei în Europa de Est

Deși condițiile specifice variaau de la o țară est-europeană la alia, aproape toate aveau tradiții politice și probleme care prefigurau un eșec al tinerelor instituții de autoguvernare. Experiența Estoniei, Letoniei și Lituaniei (Statele Baltice) a fost similară cu cea a Poloniei. Evenimentele din Austria au urmat pînă la un punct un curs similar. În 1934, această mică rămășiță a Imperiului Habsburgic a trecut și ea de la democrația anilor '20 la o dictatură de dreapta. Apoi, la sfîrșitul deceniului al patrulea, noii conducători austrieci au dezvoltat un sistem cu trăsături fasciste mult mai pronunțate decît în Polonia.

Ungaria a revenit la o guvernare rigid autocrată mai rapid decît alte state din zonă. La sfîrșitul Marelui Război, comuniștii unguri conduși de Béla Kun au făcut o tentativă de revoluție. După eșecul comuniștilor, la sfîrșitul anului 1919, Ungaria a început deceniul sub o guvernare extrem de autoritară, care încerca să reînvie vechile tradiții. Către 1931 a venit la putere un număr și mai mare de autocrați moderni. Fasciștii unguri au instituit un regim foarte asemănător cu cel al lui Hitler. La sfîrșitul anilor '30, dictaturile de dreapta au înlocuit sistemele parlamentare șubrede din Bulgaria, Albania și Grecia.

Fascismul iberic

În anii '20 nici Portugalia, nici Spania cele două state din Peninsula Iberică nu aveau instituții politice și economice moderne și puternice. În ambele țări, aristocrația, Biserica catolică și conducerea armatei se cramponau cu încăpăținare de vechile tradiții. Aceste segmente ale societății au continuat să rămînă o forță redutabilă.

Portugalia lui Salazar

Guvernarea parlamentară instaurată în Portugalia în 1910 a căzut în 1926, în urma unei rebeliuni militare. Generalul Antonio Carmona a condus statul pînă în 1932, cînd a început lunga dictatură a lui Antonio Salazar (1889-1970). Salazar a instituit în Portugalia o variantă de fascism similară cu cea a lui Mussolini, însă mai puțin ostentativă și foarte atașată de valorile tradiționale. Salazar și-a dedicat eforturile în primul rînd promovării tradiției catolice.

Spania lui Franco

În 1923, regele Alfonso al XIII-lea (1886-1931) a contribuit la înscăunarea lui Primo de Rivera ca dictator fascist în Spania. În pofida importanțelor forțe tradiționale din această țară, liberalii și stîngiștii au organizat o mișcare de protest care a dus la demisia lui Rivera în 1930 și la abdicarea regelui în 1931. Atunci opoziții lui Alfonso au instaurat republica și au trecut la aplicarea unui program de reformă liberal și socialist.

Problemele economice și sociale extrem de grave ale Spaniei au reprezentat obstacole aproape de

netrecut în calea edificării unei „republici muncitorești”. Reacția foarte ostilă a dreptei față de această inițiativă a sortit-o definitiv pieirii. Aristocrația proprietară de pământuri, Biserica catolică și armata aveau suficientă influență în cadrul instituțiilor politice și de alt gen pentru a bloca majoritatea reformelor. O amenințare și mai mare s-a conturat o dată cu apariția unei noi mișcări fasciste, Falanga. În 1936, sub comanda generalului Francisco Franco (1892-1975), forțele de dreapta s-au confruntat cu cele ale republicii. Războiul civil din Spania a făcut ravagii până în 1939, când Franco a reușit să abolească republica. La data triumfului lui Franco, trei cincimi din statele europene aveau guverne fasciste. În multe privințe, Europa modernă devenise Europa fascistă.

În noiembrie 1918, când s-a încheiat primul război mondial, aproape toate statele europene aveau sisteme de guvernare democratice. Patru ani mai târziu, italienii au renegat democrația, acceptând de bunăvoie dictatura de dreapta a lui Benito Mussolini și a fasciștilor. Până în 1939, regimuri totalitare similare veniseră la putere în Germania, Portugalia, Spania și în toate țările Europei de Est, cu excepția Cehoslovaciei. Această schimbare politică a fost în general privită cu ochi buni de cetățenii statelor fasciste.

Fasciștii și alte dictaturi de dreapta și-au menținut largul sprijin popular printr-o varietate de mijloace. Ei au protejat privilegiile și proprietatea claselor dominante de la sate și orașe, asigurându-și astfel loialitatea acestora. Clasa mijlocie și cea muncitoare nu aveau o situație economică la fel de înfloritoare, însă fasciștii ofereau cu mult mai mult, pentru a obține adeziunea acestor categorii: vaste structuri militare care creau locuri de muncă și un sentiment al puterii, un naționalism fanatic menit să-i capteze emoțional, și imaginea unui conducător cu aură divină.

Atracțiile oferite de dictaturile de dreapta în cadrul unor societăți măcinate de criză și cu puternice tradiții autocrate au făcut ca fasciștii să obțină o victorie ușoară în cea mai mare parte a Europei. Totuși, într-un mic grup de națiuni din nordul și nord-vestul continentului, instituțiile auto-guvernării s-au menținut pe tot parcursul anilor '20 și '30. Însă nici unul din aceste state democratice nu a avut strălucirea regimurilor fasciste.

Capitolul 12

Europa democratică, 1918-1939

- 1916 Naționaliștii irlandezi, care luptă pentru eliberarea de sub dominația Marii Britanii, declanșează Rebeliunea de Paști
- 1918 Începe mișcarea dadaistă în artă și literatura
- 1919 Trupele Britanice atacă demonstrații pentru independență din Amritsar, India
- 1918-1922 Oswald Spengler termină de scris Declinul Occidentului
- 1922 T.S. Eliot publică Tărâmul pustietății
- 1923 Partidul Laburist Britanic obține pentru prima oară majoritatea guvernamentală
- 1924 Thomas Mann publică Muntele vrăjit
- 1926 În Anglia se declanșează o grevă de douăsprezece zile
- 1928 Toate femeile majore din Anglia primesc dreptul la vot
- 1930 Freud publică Civilizația și insatisfacțiile ei
- 1931 Statutul de la Westminster acorda libertate dominioanelor Britanice și organizează Commonwealth-ul Britanic
- 1932 Aldous Huxley publică Noua Admirabilă Lume
- 1934 Atacul dreptei asupra guvernului francez declanșat de tulburările legate de cazul Staviski
- 1936 Frontul Popular, coaliție a stângii franceze, câștigă supremația în guvern;
- 1937 Picasso pictează Guernica, în semn de protest la adresa războiului
- 1938 Irlanda își câștigă independența față de Marea Britanie
- 1939 Fizicienii europeni realizează pentru prima oară fisiunea atomului

În Europa de Est, democrația a supraviețuit în deceniile trei și patru numai în Cehoslovacia. În cele două decenii, șaisprezece națiuni din această zonă și din sudul Europei au trecut de la autoguvernare la dictatura de dreapta. Societățile din alte regiuni ale Europei nu au fost afectate de tranziția la fascism. Statele nordice Finlanda, Suedia, Norvegia, Danemarca și Marea Britanie și-au păstrat în toată această perioadă instituțiile democratice. Franța, Belgia, Olanda, Luxemburg și Elveția formau un alt grup de democrații, la sud de Anglia.

Democrațiile nord-europene, cu excepția celei din Marea Britanie, au demonstrat în aceste două decenii o mare capacitate de a descoperi și aplica instituțiile guvernării populare. Patru din cele cinci democrații aflate la sud de Marea Britanie s-au refăcut după război și au înfruntat criză din deceniul al patrulea fără a întâmpina mari dificultăți, deși succesele lor politice au fost mai puțin spectaculoase decât cele ale democrațiilor din nord. Palmaresul politic al Franței, a cincea țară din grupul sudic, s-a dovedit extrem de divers în decursul anilor.

Europa între 1924 și 1937

În fața efectelor devastatoare ale Marelui Război, liderii francezi au fost la înălțimea așteptărilor, astfel

că la sfârșitul anilor '20 țara redevenise prosperă. Totuși, o dată cu criza din deceniul următor, guvernul a început să dea semne grave de slăbiciune. În 1939, Franța era o națiune ajunsă într-un punct extrem de critic. Anglia, țara cu cea mai veche tradiție parlamentară și cu un secol de experiență fructuoasă în domeniul reformei, și-a putut menține fără efort sistemul democratic de guvernare în aceste două decenii tulburi. Totuși, ea nu a înregistrat alte realizări de marcă. La începutul anilor '20, conducătorii Angliei s-au dovedit incapabili să facă față problemelor epocii.

Citadelele democrației europene

În cei douăzeci de ani de după primul război mondial, majoritatea democrațiilor mai mici sau cu populație mai redusă s-au autogovernat cu un remarcabil succes. Ele au demonstrat că unele crize sociale, cum ar fi marea depresiune economică, nu trebuiau soluționate prin transferul puterii politice în mâinile dictatorilor. Într-adevăr, în câteva din aceste citadele ale democrației, curente politice s-au opus tendințelor totalitariste ale vremii, în timp ce schimbările de ordin constituțional permiteau o tot mai mare influență a populației asupra sistemului de guvernare.

Democrațiile nordice

În epoca ascensiunii fasciste, cele mai impresionante progrese pe calea democrației au avut loc în țările nordice: Danemarca, Norvegia, Suedia și Finlanda.

Națiunile scandinave

Între Danemarca, Norvegia și Suedia există multe asemănări de ordin lingvistic și cultural, astfel că istoricii înglobează adeseori cele trei națiuni sub denumirea de Scandinavia. În aceste țări, revoluția industrială a început în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, mai târziu decât în restul Europei. În alte regiuni ale Europei, întârzierea tranziției la un sistem socio-economic modern s-a repercutat nefavorabil asupra extinderii practicii de implicare a cetățenilor în conducerea statului. Cu totul alta a fost situația în Scandinavia.

Democrația în Scandinavia

Către anii 1870, toate națiunile scandinave aveau organisme care exercitau un oarecare grad de influență asupra treburilor publice. În continuare, aceste societăți au realizat o tranziție foarte calmă la sisteme parlamentare mature. Norvegia a încheiat trecerea la o guvernare reprezentativă în 1884, Danemarca în 1901 și Suedia în 1917. În Scandinavia, deplina democrație a fost instaurată aproape la fel de rapid ca practicile reprezentative. Norvegia a acordat dreptul de vot tuturor persoanelor adulte în 1913, Danemarca în 1915, iar Suedia în 1921.

Socialismul

Scandinavii au trecut de la realizarea unei democrații politice în 1921 la dezvoltarea socialismului în deceniile trei și patru. Această evoluție către egalizarea averilor a avut loc într-o atmosferă de compromis constructiv, ca și procesul anterior de democratizare. În loc să militeze pentru naționalizarea întreprinderilor, socialiștii scandinavi au cooperat cu alte facțiuni politice pentru a asigura o organizare și un control al economiei de natură să asigure bunăstarea maselor, fără a distruge inițiativa particulară.

Reacția la criză economică

Ca urmare a tranziției Scandinaviei la socialism, valul de crize economice ce s-a abătut asupra Europei în anii '30 a produs în aceste trei țări nordice doar suferințe minime. Deși o serie de firme au dat faliment și numărul șomerilor a crescut, guvernele scandinave au aplicat ample programe economice pentru prevenirea declinului economic. Liderii politici au extins programele de bunăstare socială anterioare, preocupându-se de toate persoanele bolnave, handicapate și vârstnice. Totodată, aceste state nordice au instituit sisteme de

asigurări menite să rezolve o parte din problemele șomerilor. Suedia a mers chiar mai departe, elaborând proiecte guvernamentale prin care oferea slujbe muncitorilor disponibilizați. Nici o altă guvernare europeană nu a egalat rezultatele celor trei state în privința modalităților de a reacționa la criză economică.

Finlanda

În Finlanda, progresul democrației a avut loc în împrejurări cu totul diferite. În secolul al XII-lea, Suedia a început să anexeze teritorii din Finlanda, continuând aceasta campanie pînă cînd țara a devenit o provincie dependentă. Pe toată durata secolului al XVIII-lea Finlanda a rămas subordonată Suediei. În 1808, autocrații ruși au luat locul dominației suedeze. Țarii au continuat să rămînă stăpîni finlandezilor pînă în 1917. Cu toate acestea, poporul finlandez s-a împotrivit cu înverșunare dominației străine. În urma acestei rezistențe, finlandezii au reușit ca la sfîrșitul secolului al XIX-le și începutul secolului XX să devină într-o măsură din ce în ce mă mare stăpîni în propria țară.

În paralel cu cîștigarea treptată a independenței, finlandezii au devenit și pionierii democrației. În 1906 ei și-au cîștigat dreptul la un parlament monocameral, acordînd drept de vot tuturor persoanelor adulte. La vremea respectivă, nici o altă națiune europeană nu permitea femeilor să voteze deputații din parlament.

Finlanda a devenit complet independentă în timpul revoluției ruse din 1917. În lunile care au urmat, comuniștii finlandezi și opozanții lor s-au luptat pentru supremație. După înfrîngerea comuniștilor, finlandezii au continuat procesul de democratizare. În 1919, ei au elaborat o constituție care institua sistemele de autogovernare cristalizate încă înainte de cîștigarea independenței. Atunci, liderii democratici ai Finlandei au inițiat un program de reformă socioeconomică. O lege promulgată în octombrie 1922 prevedea confiscarea unei părți din domeniile nobiliare, și atribuirea acesteia țăranilor săraci. Ca urmare, o treime din țărănimea finlandeză a devenit proprietară de pămînt.

Datorită sistemului de guvernare moderat de stînga, democrația finlandeză s-a menținut puternică, iar națiunea a prosperat pe toată durata regimului fascist din Europa. Totuși, în timpul mării depresiuni economice, Finlanda s-a confruntat cu serioase amenințări din partea drepte. Sistemul a contracarat fascismul interzicînd organizațiile politice militariste și afișarea uniformelor și simbolurilor acestui partid.

Micile democrații din vestul Europei

Deși programele lor de reformă socială nu le egalau pe cele ale țărilor scandinave, după Marele Război, cele patru mici democrații din vestul Europei au luat importante măsuri destinate să consolideze instituțiile de autogovernare și să ridice nivelul de trai al cetățenilor.

Țările Benelux

Belgia, Olanda și Luxemburg formează un triptic de state a căror istorie s-a îngemănat adeseori. Datorită relațiilor strîns cîntre ele, aceste țări s-au făcut cunoscute sub denumirea de „Țările Benelux” (rezultată din contopirea unei părți a numelui lor). În secolul al XIX-lea, în cele trei națiuni sau dezvoltat puternice tradiții de guvernare reprezentativă. În 1919 ele și-au modificat constituțiile pentru a spori puterea politică a cetățenilor. Belgia a acordat drept de vot tuturor bărbaților, precum și unei părți a populației de sex feminin. Luxemburg și Olanda au extins drepturile electorale asupra tuturor cetățenilor.

În timpul mării depresiuni economice, guvernele din Belgia și Olanda au intervenit activ în economie, pentru a atenua efectele negative ale crizei. Dar chiar și în aceste condiții, situația economică din anii '30 s-a agravat suficient de mult pentru a da naștere unor mișcări fasciste în ambele țări. Guvernele respective au ripostat printr-o legislație antifascistă asemănătoare cu aceea a Finlandei. La sfîrșitul deceniului al patrulea, rezultatele alegerilor parlamentare din Belgia și Olanda au dovedit că simpatia față de fascism scăzuse la cote nesemnificative. În țările Benelux, democrația avea o bază solidă.

Elveția

La sfârșitul Evului Mediu și începutul epocii moderne, în Elveția s-a dezvoltat o formă simplă și practică de democrație. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, elvețienii au dezvoltat un sistem de guvernare care întruchipa principiile democratice moderne din perioada de apogeu a Iluminismului. În secolul al XIX-lea adepții vechii tradiții considerau Elveția un centru al democrației radicale, care amenința să se extindă în toată Europa.

Elvețienii și-au menținut aceste puternice instituții și tradiții de autoguvernare chiar în epoca fascistă. Totuși, în anii crizei economice, mișcările drepte radicale au câștigat suficienți adepți, încât să-i neliniștească pe liderii elvețieni. Aceștia au contracarat fascismul prin legi care interziceau organizațiile politice de tip militarist. De asemenea, guvernul a restrâns gradul de aderență a dreptei extremiste printr-un program de legislație socialistă asemănător cu cel al țărilor scandinave.

Cehoslovacia un avanpost democratic în estul Europei

Spațiul socio-cultural în care a apărut statul ceh după primul război mondial avea o tradiție adânc înrădăcinată a individualismului religios și artistic. Astfel, democrația a găsit aici un teren deosebit de fertil.

Fondatorii noului stat

Fondatorii Cehoslovaciei, președintele Thomas Masaryk și ministrul de externe Eduard Benes, sau dovedit extrem de capabili, și, în același timp, profund devotați ideii de suveranitate a poporului. Ei au continuat tradițiile cehe, edificând un puternic sistem democratic încă din primii ani de existență ai națiunii. Totodată, în deceniul al treilea și la începutul deceniului al patrulea, politica lor a asigurat prosperitatea generală. Conducerea statului a realizat acest succes aplicând un proiect de reîmpărțire a pământului din zona rurală asemănător cu cel din Finlanda și continuau să sprijine dezvoltarea economiei industriale deja puternice a națiunii.

Lupta împotriva crizei economice și fascismului

Marea depresiune economică amenința să submineze democrația cehă, împingând națiunea către totalitarismul de dreapta, așa cum se întâmplase în multe alte state europene. În anii '30, când situația s-a agravat, o numeroasă minoritate germană de la granița vestică a Cehoslovaciei (regiunea Munților Sudeți) a început să organizeze din ce în ce mai des acțiuni de protest. Au luat ființă mișcări pronaziste, care au început să militeze pentru alipirea regiunii sudete la Germania.

Curând, sentimentele naționaliste militante s-au trezit și în rîndul altor minorități etnice, ca slovacii. Aceste grupuri naționaliste au încercat să-l cîștige pe Hitler de partea cauzei lor. Guvernul s-a opus atît printr-o legislație antifascistă, cît și prin atacuri ale poliției asupra extremiștilor de dreapta. Aceste tactici au fost încununuate de succes pînă în 1939, cînd forțe internaționale – care scăpau de sub controlul Cehoslovaciei – au determinat anexarea națiunii de către Germania nazistă. La vremea respectivă, numai Franța și Anglia mai erau capabile să apere democrația europeană în fața puterii fasciste.

Franța, 1918-1939

Cea de-a treia Republică franceză a ieșit învingătoare din Marele Război, dar a suferit pierderi extrem de grele. Printre cei aproape 1500000 de soldați căzuți în război exista un mare număr de tineri. Pînă în 1918, muriseră mai mult de jumătate din bărbații care în 1914 aveau între 20 și 32 de ani. 2700000 de soldați au fost răniți, dintre care peste 100000 au rămas infirmi pe viață.

Printre uriașele pierderi materiale ale Franței se numărau 300000 de locuințe rase de pe față pământului în zonele unde avuseseră loc cele mai grele lupte. Mii de ateliere, clădiri publice, poduri, ferme și alte construcții zăceau și ele în ruine. Multe democrații europene n-au reușit să supraviețuiască în urma unor distrugerii mai mici decît cele suferite de Franța.

Deceniul de progres al Franței

Ravagiile războiului nu au provocat prăbușirea democrației, așa cum se întâmplase în Italia. Dimpotrivă, Franța și-a revenit rapid, astfel încât în anii '20 devenise cea mai mare putere de pe continent.

În căutarea unui sistem de guvernare eficient în paralel cu enormele probleme economice create de război, conducătorii francezi s-au confruntat cu dificultatea conducerii unui aparat politic de o complexitate monstruoasă. Șeful executivului (primul ministru) trebuia să-și asigure majoritatea în camera inferioară (Camera Deputaților) pentru a obține promulgarea legilor. Totuși, cei 600 de membri ai Camerei erau împărțiți în atâtea facțiuni politice, încât premierii rareori puteau fi siguri că vor obține un vot favorabil. Înfrișgerea într-o problemă importantă nu-i lasă primului ministru altă soluție decât demisia; legea interzicea dizolvarea Camerei și organizarea unor alegeri anticipate menite să asigure votul majoritar.

Un șef de guvern care voia să aplice politici constructive trebuia să găsească o cale de a-și păstra postul o perioadă mai îndelungată într-un sistem în care, de regulă, prim-miniștrii rămâneau în funcție nouă luni. La rândul ei, longevitatea politică presupunea alcătuirea unor coaliții extrem de delicate. În cursul deceniului al treilea, premierii au suferit adesea eșecuri lamentabile. De exemplu, într-un singur an, începând cu iunie 1925, în Franța s-au succedat la guvernare șase cabinete.

Cîteva personalități de excepție au izbutit să contracareze tendința către instabilitate guvernamentală. Raymond Poincare a reușit neobișnuita performanță de a rămîne în funcție din ianuarie 1922 pînă în iunie 1924 și din iulie 1926 pînă în iulie 1929. El împreună cu alți doi prim-miniștri cu mandate relativ mai scurte s-au dovedit lideri capabili și democrați. Realizările lor politice au contribuit în mare măsură la refacerea economică a națiunii în anii '20.

Refacerea economiei

Guvernul a presupus că despăgubirile plătite de Germania îi vor da Franței posibilitatea să-și acopere uriașa datorie de război și costurile reconstrucției structurilor distruse în timpul conflagrației. Astfel, liderii francezi au decis să împrumute masiv și să înceapă reconstrucția clădirilor și dezvoltarea sistemului industrial. Modernizarea industriei a făcut ca în cîțiva ani Franța să devină o țară prosperă. Totuși, pe moment, această politică a provocat o criză financiară.

Incapacitatea Germaniei de a plăti despăgubirile așa cum anticipaseră guvernările franceze a dus la creșterea continuă a uriașei datorii publice a Franței. Instituțiile financiare au început să refuze împrumuturile solicitate de guvernul francez, ceea ce punea în pericol programul de reformă.

Premierul Poincare a încercat să rezolve problema forțînd Germania să-și achite datoriile. În 1923, el a făcut presiuni asupra acesteia, trimițînd trupe în bazinul Ruhr. Totuși, cheltuielile pe care le presupunea ocupația militară au dus la epuizarea fondurilor publice. Ca urmare, investitorii și-au pierdut încrederea în moneda franceză (francul), a cărui valoare a scăzut considerabil. Scăderea accentuată a puterii de cumpărare a francului a făcut ca aproape tot poporul francez să sufere de pe urma crizei.

Eșecul inițiativei de ocupare a Ruhrului l-a determinat pe premierul Poincare să se retragă din funcție în 1924. După alți doi ani de agravare a crizei economice, el a acceptat reînnoirea mandatului de prim-ministru. Printr-o politică economică înțeleaptă, desfășurată între 1926-1929, Poincare a reușit să readucă prosperitatea în țară.

Forța economică astfel cîștigată i-a permis Franței să evite efectele mării crize aproape încă doi ani după colapsul altor națiuni industriale.

Criza economică și declinul politic

Criza a creat condiții mizere pentru un mare număr de oameni din fiecare națiune afectată. În Franța, ca și în alte țări, afacerile și băncile dădeau faliment, rata șomajului creștea vertiginos și un mare număr de persoane nu-și putea asigura nici măcar strictul necesar. Astfel, deși francezii au avut de suferit mai puțin decît alte națiuni afectate de criză, și Franța avea nevoie de o acțiune rapidă și eficientă din partea guvernului.

Impasul guvernului

Deși criza impunea o reacție promptă, mecanismul democrației franceze a fost la un pas de a-și înceta funcționarea. Alegerile parlamentare din mai 1932 au adus la putere două partide de stînga, cu doctrine prea diferite ca să poată colabora. Unul din ele, Partidul Socialist Unit condus de Léon Blum, dorea să naționalizeze marile întreprinderi și instituții financiare, aplicînd programe menite să creeze noi locuri de muncă. Cealaltă tabără, reprezentată de Edouard Herriot și socialiștii radicali, era adepta unei cu totul alte politici; în pofida denumirii, radicalii se opuneau naționalizării întreprinderilor, insistînd asupra unui control strict al cheltuielilor guvernamentale. Divergența de opinii a dus la un impas și la căderea unei serii întregi de cabinete executive (cinci în treisprezece luni).

Ascensiunea fascismului francez

Nemulțumirea față de inactivitatea guvernului a creat condiții propice dezvoltării dreptei radicale. Vechile grupări extremiste au devenit tot mai militante, în paralel cu apariția altora noi. Aceste organizații de tip fascist includeau Action française („Acțiune franceză”), Croix de feu („Crucea de foc”) și Jeunesses Patriote („Tinerii patrioți”). Marii bancheri și industriași au susținut financiar atît grupările fasciste, cît și ziarele care atacau vehement guvernul. Democrația franceză se afla în stare de asediu.

Revoltele în urma cazului Staviski

Atacul îndreptat împotriva guvernării ezitante a culminat cu un scandal financiar. În 1933, autoritățile franceze l-au arestat pe Serge Staviski pentru activitate frauduloasă ca agent de bursă. Arestatul a evadat, după care fie s-a sinucis, fie a fost lichidat. Presa de dreaptă a acuzat poliția că l-ar fi asasinat pe Staviski ca să-și ascundă legăturile cu liderii guvernamentali. Aceste ziare îi îndemnau pe adversarii republicii să impună transformarea acesteia. Organizațiile fasciste au venit în ajutorul campaniei îndreptate împotriva Republicii franceze.

Adversarii republicii și-au intensificat eforturile pînă cînd au obținut din partea populației reacția dorită: o demonstrație împotriva legislativului, organizată la 6 februarie 1934. Încercarea de a pătrunde în sala de ședințe a Camerei s-a transformat într-o noapte de violente, soldată cu 21 de morți și sute de răniți. Ca urmare a acestui atac, încă un premier a fost nevoit să demisioneze împreună cu cabinetul său.

Guverne de dreapta și de stînga

Printre cei care au atacat parlamentul în timpul scandalului Staviski s-au numărat și comuniști, dar cea mai mare parte a opozanților era reprezentată de extrema dreaptă. Timp de doi ani după aceste tulburări, prim-miniștrii și cabinetele lor au reflectat întrucîtva starea de spirit antidemocratică a dreptei, și mai puțin atitudinea electoratului de la ultimele alegeri parlamentare (1932). Doi prim-miniștri din această perioadă au împărtășit ostilitatea fasciștilor față de o guvernare reprezentativă, deși ei înșiși erau șefi ai executivului tocmai într-un astfel de sistem.

Frontul Popular

Orientarea de dreaptă a liderilor guvernamentali de la mijlocul deceniului al patrulea a determinat solidarizarea stîngii franceze. La sfîrșitul anului 1935, Partidul Radical Socialist, Partidul Socialist Unit și Partidul Comunist s-au asociat oficial, formînd Frontul Popular. În mai 1936, aceasta coaliție de stînga a cîștigat alegerile parlamentare. Léon Blum a devenit prim-ministru din partea Frontului Popular, în timpul unei crize economice acute, agravată de izbucnirea unor greve la care participau 300000 de muncitori.

Blum a început imediat să pună în practică reforme extensive. Frontul Popular a redus săptămîină de lucru a muncitorimii aflate într-o situație dificilă la patruzeci de ore, a acordat concedii plătite și alte avantaje. Într-un efort de a controla mai eficient economia, guvernul a naționalizat Banca Franței și industria producătoare de muniție de război.

Tactica Spaimei Roșii

Dreapta a fost luată prin surprindere de acest program guvernamental de stînga. Adversarii Frontului Popular au ripostat lansînd avertismente sumbre potrivit cărora Blum ar conduce Franța către comunism. Dreapta militantă susținea, de asemenea, că presupusa mentalitate comunistă a premierului ducea la înrăutățirea relațiilor cu Germania. Criticii Frontului Popular anticipau că politica lui Blum risca să provoace un război cu Germania. În opinia detractorilor primului ministru, un astfel de conflict ar fi însemnat un dezastru, întrucît ar fi slăbit considerabil Franța și Germania, lăsînd Uniunea Sovietică să-și afirme supremația în Europa. Lozinca dreptei franceze a devenit „Mai bine Hitler decît Blum”.

O națiune divizată

În cadrul unei controverse asupra unor probleme de politică internă, Blum a pierdut sprijinul parlamentului, la un an de la numirea sa în funcție. El a demisionat în iunie 1937, iar în 1938 a revenit la conducerea executivului, în încercarea de a unifica Franța în soluționarea problemelor de politică externă, dar în cîteva luni a fost nevoit să-și accepte înfrîngerea și să se retragă din nou. Către anul 1938, coeziunea Frontului Popular slăbise în mare măsură și, înainte de sfîrșitul anului, coaliția de stînga a căzut de la putere. În locul ei fost instaurat un guvern de dreapta, însă nici el nu s-a bucurat de un sprijin ferm din partea parlamentului și a cetățenilor. În preajma anului 1939, națiunea era divizată de conflicte politice ireconciliabile. În același an Germania nazistă, unită și puternică, a început cucerirea Europei.

Anglia, 1918-1939

Primul război mondial a costat Marea Britanie aproape jumătate din numărul de vieți omenești pierdute de francezi (600000). Mai mult decît atît, întrucît Anglia nu dăduse lupte pe teritoriul propriu, regatul insular și-a păstrat intacte toate casele și fabricile. Cu toate acestea, războiul continua să afecteze profund Marea Britanie. Națiunea pierduse un mare număr de tineri, mai ales din rîndurile clasei dominante, din care provenea elita conducătoare. De asemenea, războiul a grăbit dezintegrarea Imperiului Britanie și declinul economici engleze.

Dezmembrarea Imperiului

Campaniile de edificare a imperiului, desfășurate în decursul unei perioade de patru sute de ani, au făcut ca în anii '20 Anglia să stăpînească aproape un sfert din suprafața globului. În imperiu locuiau circa 500000000 de oameni, dintre care peste 300000000 numai în colonia India.

Dominioanele

Majoritatea celor aproximativ 70000000 cetățeni de origine europeană ai imperiului trăiau în Irlanda (după 1921, Statul Irlandez Liber), Canada, Newfoundland, Australia, Noua Zeelandă și Africa de Sud. Aceste teritorii, cunoscute sub numele de „dominioane”, aveau drept de autoguvernare încă din anii 1870. Teoretic, Anglia continua să-și exercite autoritatea, dar nu și puterea de a antrena întreg imperiul în războiul din 1914. Dominioanele au sprijinit voluntar Anglia cu trupe și provizii, dar sacrificiile lor și spiritul național insuflat de război le-au determinat să-și desăvîrșească lupta pentru independență.

După război, sub presiunea crescîndă a dominioanelor, Parlamentul a aprobat Statutul de la Westminster (decembrie 1931), prin care le acorda libertatea. Dominioanele și-au acceptat noul statut de membre ale Commonwealth-ului britanic. În continuare, interesele economice, legăturile culturale și sufletești, precum și un jurămint de fidelitate față de monarhi au garantat o relație strînsă între Anglia și fostele dominioane. Însă aceste state independente nu mai făceau parte din imperiu.

India

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, India și-a intensificat lupta pentru indepen-

dență. La fel ca în dominiile, și în această țară Marele Război a cristalizat sentimentul național și dorința de libertate. Conducătorii indieni au trimis trupe cu misiunea de a lupta alături de Marea Britanie în războiul european, sperând că în schimbul acestui ajutor să câștige mai multe drepturi. Englezii nu s-au arătat prea recunoscători. Recomandările oficiale din 1918 demonstrează intențiile Marii Britanii de a limita strict drepturile politice, acestea urmând să fie acordate doar unui număr restrâns de indieni.

Partidul Congresul Național Indian, condus de Mahatma Gandhi (1869-1948), și-a intensificat campania de protest pașnic împotriva dominației britanice. A urmat o represiune brutală, îndeosebi la Amritsar. Trupele imperialiste au ucis aproape 400 de oameni, rănind alți 1200 de demonstranți neînarmați în ceea ce s-a numit „Masacrul de la Amritsar”, din aprilie 1919. Majoritatea liderilor britanici au condamnat această intervenție, însă dominația imperialistă s-a menținut la fel de dură.

Gandhi și-a continuat acțiunile pașnice, la care s-au alăturat mase de oameni. Alți naționaliști indieni au ripostat violențelor britanice prin asasinat și teroare. În 1935, Parlamentul a încercat să dezamorseze mișcările de rezistență, acordând indienilor alte câteva drepturi. Opoziția față de dominația imperialistă nu s-a atenuat. Către sfârșitul anilor '30, Anglia era pe cale să piardă bătălia, însă refuza să cedeze.

Orientul Mijlociu și Egiptul

În anii '20 și '30, controlul imperialist britanic s-a confruntat cu o rezistență înverșunată în Orientul Mijlociu (teritoriile aflate la est și sud de Marea Mediterană) și în Egipt. Britanicii cuceriseră Egiptul înainte de 1914. Acordurile încheiate în urma primului război mondial puneau capăt supremației turcești asupra unui număr de state (ca Irakul) din estul Mării Mediterane, lăsându-le în grija Marii Britanii. Spiritul naționalist indus de Marele Război acestor popoare cucerite le-a determinat să lupte pentru independență. La sfârșitul deceniului al patrulea, Anglia cedase aproape total în fața naționaliștilor din această zonă. Populația coloniilor engleze din Africa, aflată sub o dominație mai severă, nu a avut șansa unei victorii similare decât începând cu anii '50.

Irlanda

Mai apropiată de centrul de putere al imperiului, Irlanda și-a început lupta revoluționară împotriva englezilor încă înainte de sfârșitul Marelui Război. În aprilie 1916, un partid naționalist irlandez, Sinn Féin („Numai noi singuri”) a condus mișcarea de protest având ca scop obținerea independenței totale față de imperiu. Guvernul englez a zdrobit „Rebeliunea de Paști”, executând cincisprezece dintre capii ei. Această ciocnire sângeroasă a sporit ostilitatea irlandezilor față de englezi în asemenea măsură, încât libertatea parțială oferită în 1914 de Parlament prin Hume Rule („Legea autonomiei”) nu a mai fost considerată acceptabilă.

În alegerile parlamentare din 1918, districtele irlandeze au votat în majoritate candidați ai Sinn Féin. Acești noi legiuitori au refuzat să participe la lucrările Parlamentului din Anglia. Ei au creat Dail Eireamn („Parlamentul Irlandei”), alegându-l pe militantul naționalist Eamon de Valera în funcția de președinte a nou-proclamatei Republici Irlandeze. Anglia a declarat ilegale aceste inițiative și a continuat represiunea.

În Ulster, o mică zonă nordică a Irlandei, populația majoritar protestantă s-a opus vehement mișcării de independență a Irlandei. Desprinderea de Anglia protestantă avea să-i transforme pe protestanții din Ulster într-o minoritate a Irlandei catolice. Acest fapt a accentuat împotrivirea Angliei față de eliberarea Irlandei.

În 1921, după trei ani de violente, Anglia a ajuns la un compromis cu naționaliștii irlandezi moderați. Tratatul semnat la Ulster consfințea alipirea acestuia la Marea Britanie, conferind însă sudului Irlandei statutul de dominion, cu drept de autoguvernare în problemele politicii interne. Naționaliștii înfocați au ignorat acest acord, continuând să lupte pînă în 1938, cînd au obținut libertate totală pentru întreg teritoriul irlandez aflat la sud de Ulster. Cum Ulster continua să aparțină englezilor, între majoritatea protestantă și minoritatea catolică din această regiune existau relații foarte încordate. Mai târziu, în cursul secolului, între cele două facțiuni avea să izbucnească un război civil.

Declinul economiei britanice

Dezintegrarea imperiului a dus la slăbirea economiei engleze, pe măsură ce se desprindeau de imperiu, teritoriile își accelerau ritmul de dezvoltare a industriilor proprii. Ca atare, s-au restrâns piețele de desfacere pentru mărfurile engleze. Multe alte schimbări din interiorul statului britanic și din afara granițelor lui au contribuit la agravarea problemelor economice ale națiunii.

Un sistem industrial îmbătrânit

În calitate de primă națiune industrializată, pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, Anglia se bucurase de numeroase avantaje economice. Apoi Germania și Statele Unite au început să-i calce pe urme. Aceste națiuni dispuneau de resurse mai bogate și de sisteme de fabricație mai noi, care le făceau competitive. În plus, industriașii britanici își îngreuiau singuri situația, cramponîndu-se de vechile metode de conducere și producție.

O economie afectată de război

Marele Război a accelerat declinul Angliei. Țara a fost nevoită să se axeze aproape exclusiv pe producerea materialului de război, astfel încît clienții ei pentru alte mărfuri s-au orientat către Statele Unite. După război, sistemul industrial britanic, aflat încă în declin, nu și-a putut recîștiga piețele de desfacere. Anglia a fost afectată chiar și de acordul de pace. Despăgubirile datorate Franței de către Germania includeau plata în cărbuni. Cînd foștii beneficiari Angliei au început să cumpere acest cărbune din Franța, una dintr-cele mai importante industrii engleze a fost grav prejudiciată.

La începutul anilor '20, muncitorimea engleză a resimțit la nivel individual efectele acestor evoluții istorice și mondiale. În 1920, pe lista cu ajutoare de șomaj figurau aproape 700000 de persoane; șase luni mai tîrziu, numărul celor rămași fără lucru se triplase. Pînă la sfîrșitul deceniului, numărul șomerilor a depășit un milion. Pe urmă s-a produs marea depresiune economică.

Politicieni incompetenți

În rîndul cetățenilor, guvernul britanic și-a cîștigat reputația că „arde gazul de pomană”. Cu alte cuvinte, atunci cînd liderii se confruntă cu o problemă, pur și simplu trag de timp, fără vreo idee clară despre soluțiile care se impun. Reformele extrem de eficiente ale Angliei în cea mai mare parte a epocii moderne contrazic această opinie despre sistem. Însă guvernele din anii '20 și '30 într-adevăr „au ars gazul de pomană”, abia reușind să rezolve dificultățile acelei perioade.

Partide cu probleme interne sau în tranziție

O coaliție de partide formase un cabinet executiv care urma să guverneze în timp de război. Acest cabinet mixt, condus de primul ministru liberal David Lloyd George, a continuat să funcționeze și după război, pînă în anul 1922. În această perioadă, economia avea nevoie de o atenție deosebită; Lloyd George se pricepea prea puțin la astfel de chestiuni, așa încît s-a ocupat în principal de afacerile externe.

În 1922, guvernul de coaliție a fost înlocuit de un cabinet exclusiv conservator. Stanley Baldwin, noul prim-ministru, avea marele talent de a prezenta idei mediocre sub forma unor discursuri impresionante. Planul său neinspirat de dezvoltare economică bazat pe achitarea rapidă a datoriilor de război față de Statele Unite a înrăutățit și mai mult situația. Economia britanică trebuia stimulată, însă programul lui împovăra și mai mult un sistem deja greoi.

Ridicarea Partidului Laburist

La începutul secolului XX, programul socialist moderat al Partidului Laburist Britanic a căpătat tot mai mulți susținători. Către 1920, politica britanică era dominată de laburiști și conservatori. Liberalii se găseau pe locul trei, continuînd să piardă din popularitate. În 1923, cînd alegerile au conferit pentru prima oară

laburiștilor poziția dominantă în guvern, primul ministru Ramsay Macdonald nu s-a arătat deloc interesat de programul economic socialist. El a preferat să continue planul financiar conservator al lui Baldwin. Cu toate acestea, laburiștii au optat pentru o linie de politică externă care i-a adus în conflict cu conservatorii.

Recunoașterea guvernării sovietice

Deși liderii laburiști nu doreau socialism la ei în țară, totuși simpatizau cu lupta comuniștilor din URSS. Astfel, administrația Macdonald a încheiat cu Rusia sovietică un tratat de recunoaștere diplomatică. Laburiștii nu au întrunit suficiente voturi pentru ca tratatul să fie aprobat în Parlament. Incapabil să obțină majoritatea în Camera Comunelor Macdonald a organizat noi alegeri.

Scrisoarea lui Zinoviev

În octombrie 1924, în timp ce campaniile pentru ocuparea locurilor în Camera Comunelor erau pe cale să se încheie, oficialități din Ministerul de Externe au raportat descoperirea unui mesaj din partea unui lider sovietic care-i îndemna pe comuniștii britanici să-și submineze guvernul. Această „scrisoare a lui Zinoviev”, un fals conceput de anticomuniștii englezi, a pus în pericol proiectul lui Macdonald de recunoaștere a guvernării sovietice, slăbind totodată șansele și așa reduse de victorie electorală a laburiștilor. Baldwin și conservatorii au câștigat alegerile și imediat au blocat tratatul de recunoaștere.

Agravarea crizei

În cadrul celui de-al doilea mandat, Baldwin a încercat să consolideze economia ridicând valoarea monedei naționale (lira). O dată cu consolidarea lirei, a crescut și prețul produselor englezești; ca urmare, patronii au redus salariile muncitorilor în efortul de a scădea prețurile, pentru a putea rămâne competitivi pe piețele mondiale. Incompetența conducătorilor britanici nu le lasă muncitorilor nici o speranță de ameliorare a condiției lor. Criza a continuat să se agraveze.

Greva generală

Patronii din industria minieră britanică au reacționat la criza economică prin reducerea salariilor și a programului de lucru. Sindicatele miniere au amenințat cu o grevă de proporții. Administrația Baldwin a încercat să ajungă la un compromis, dar fără rezultat.

Greva minerilor s-a declanșat la 1 mai 1926, curînd alăturîndu-li-se și alte organizații muncitorești, respectiv 40% din totalul muncitorilor sindicaliști rămași fără lucru.

Deși aproape 20% din totalul forței de muncă (sindicaliști și nesindicaliști) era paralizat, totuși guvernul a reușit să învingă greva generală. Voluntarii au menținut în activitate sistemul de transport și comunicații, distribuind alimente strict necesare, ca laptele. Greviștii asociați au cedat și, la 12 mai 1926, au reluat lucrul. Minerii au refuzat să cedeze pînă la sfîrșitul anului. În urma grevei, muncitorimea a adoptat o atitudine pasivă, iar guvernul s-a dezinteresat și mai mult de problemele economice.

Anglia în timpul mării depresiuni economice

După un deceniu de declin treptat, marea depresiune economică a provocat o prăbușire vertiginoasă a economiei britanice. Între 1929-1932 vînzarea mărfurilor britanice în străinătate a scăzut cu 50%. În aceeași perioadă rata șomajului, care atinsese deja procentul dureros de 10% în 1929, a depășit dublul acestui procent. Către 1932, 7 din cele 45 de milioane de cetățeni Britaniei nu aveau alt venit decît ajutorul de șomaj.

Impasul socialiștilor

În iunie 1929, Partidul Laburist și primul ministru Macdonald au revenit la putere. Acești lideri socialiști au decis să stopeze agravarea crizei, prin reducerea cheltuielilor de stat, inclusiv a ajutoarelor de șomaj. Majoritatea membrilor Partidului Laburist au respins categoric acest proiect conservator, elaborat de propriii

lor lideri. Întrucât n-a reușit să obțină voturile socialiștilor din Parlament, Macdonald a fost nevoit să demisioneze din funcția de prim-ministru (august 1931).

O coaliție timidă

La o zi după demisie, Macdonald a revenit în funcție, formînd un cabinet împreună cu membrii partidelor Conservator, Laburist și Liberal. Partidul Laburist i-a exclus din rîndurile sale pe Macdonald și alți socialiști din executiv. Acest „guvern de coaliție națională” a rămas la putere pînă la sfîrșitul deceniului al patrulea. Deși Macdonald și-a păstrat funcția de prim-ministru pînă în anul 1935, conservatori ca Baldwin și Neville Chamberlain căpătau o influență tot mai mare în politica de stat. În cele din urmă, ei au preluat oficial puterea, Baldwin devenind prim-ministru în 1935, iar Chamberlain în 1937.

Sub influența acestor conservatori, guvernul a încercat să aplice unele măsuri mai energice de redresare a economiei. Liderii coaliției au început prin a schimba cursul politicii monetare urmate de Baldwin la mijlocul anilor '20. Această intervenție a dus la creșterea fluxului monetar, deprecierea monedei naționale contribuind la sprijinirea populației de a-și achita datoriile. În continuare, cabinetul a operat o schimbare și mai spectaculoasă în practicile economice, în încercarea de a proteja agricultorii și industriașii britanici, guvernul a renunțat la doctrina veche de nouăzeci de ani a comerțului liber, instituind o taxă pe grîul adus de peste hotare și pe anumite produse de import.

Printr-un nou pachet de legi anti-criză, guvernul a sprijinit industria navală, aflată într-un grav declin, și a ajutat muncitorii șomeri să se mute în zone cu oferte de lucru mai avantajoase. În cele din urmă, economia a început să înregistreze o ușoară creștere, dar aceste programe timide au avut un efect mult prea nesemnificativ pentru a scoate Anglia din criza profundă în care se afla.

Democrația engleză în condițiile depresiunii economice

Situația gravă din timpul Marelui Război a determinat accentuarea controlului de stat și centralizarea puterii politice. Dar această experiență nu a slăbit adeziunea britanicilor față de democrație. La o lună după încheierea războiului, guvernul a acordat drept de vot unui număr și mai mare de cetățeni. Legile anterioare dădeau drept de vot numai bărbaților peste douăzeci de ani. Noua lege includea pentru prima oară clauza includerii femeilor (peste treizeci de ani) în electorat. O alta schimbare, survenită în 1928, prevedea pentru prima oară acordarea dreptului de vot femeilor peste douăzeci de ani. Tulburările economice persistente din anii '20 și condițiile de criză create de marea depresiune economică nu au împiedicat dezvoltarea acestor instituții britanice democratice. Astfel, la sfîrșitul anilor '30, Anglia era un stat pe deplin democratic. Totuși, începînd din anul 1918, națiunea suferise un grav declin al puterii economice și militare. În septembrie 1939, Marea Britanie a intrat în război cu statele fasciste. Cîteva luni mai tîrziu, rămînea singura democrație europeană angajată în luptă.

Artele și gîndirea în perioada de criză

Începînd cu anul 1914, Europa a parcurs o lungă perioadă de crize militare și socio-economice. Șocul acestor evenimente a determinat căderea unui mare număr de guverne democratice, altele fiind supuse la grele încercări. Această perioadă de criză, și în special groaznicul măcel din timpul Marelui Război, au afectat profund arta și gîndirea europeană.

Viziuni artistice ale disperării

În deceniile al treilea și al patrulea Picasso, Kandinsky și alți pictori abstracți, care au fost promotorii unor importante curente de creație înainte de 1914, au devenit principalii artiști ai Europei. Mișcarea inspirată de ei a dominat artele vizuale pe tot parcursul secolului. În deceniile de criză care au urmat Marelui Război, anumite lucrări ale acestor artiști au exprimat reacția lor față de evenimentele epocii. Guernica lui Picasso (1937) și-a cîștigat o faimă deosebită prin faptul că dădea o expresie artistică actului de condamnare

a raidurilor aeriene care făcuseră victime în rândul civililor în timpul războiului civil din Spania.

Dadaismul

Artele din această perioadă au fost influențate de starea generală de disperare, precum și de evenimentele speciale care au marcat-o. În 1918, un grup de autori și artiști a inițiat o campanie de exprimare a absurdului sub semnul căruia se desfășura existența umană. Pentru a-și reliefa punctul de vedere, ei au mers până acolo, încît au dat curentului un nume fără sens, Dada.

Dadaistii țineau discursuri și creau opere artistice și literare intenționat neinteligibile. În mod paradoxal, dadaismul conținea un mesaj extrem de clar, și anume că membrii acestei elite protestau împotriva lipsei de umanism a epocii în care trăiau.

Suprarealismul

Spiritul de acută critică socială evident în cazul dadaismului a fost ilustrat și de suprarealism, un alt curent literar-artistic al perioadei postbelice. Operele suprarealiste se inspirau în mare măsură din psihologia freudiană. Artiștii și scriitorii aparținînd acestei mișcări prezentau viziuni distorsionate, sugerînd starea de vis sau de coșmar. Ei descriau cvasidemența care putea afecta existența individului datorită propriilor particularități sau condițiilor sociale.

Pictorul spaniol Salvador Dali (1904-1989) a creat opere suprarealiste extrem de apreciate, cum ar fi *Persistența memoriei*. În această pictură, Dali a înfățișat o stranie colecție de obiecte, printre care trei ceasuri topite, dispuse în jurul unui peisaj ca de pe altă lume. În ansamblu, tabloul sugera o lume sumbră și bizară.

Literatura: tragedia ca izvor de inspirație

Condițiile tragice ale războiului și grava criză economică au distrus state europene, dar în același timp au favorizat crearea unor opere capitale, atît în artă, cît și în literatură. O mare parte a celor mai reprezentative creații literare ale secolului XX au apărut în anii '20 și '30, ca reacție a scriitorilor la gravele probleme ale epocii.

Ruină și nebunie

T.S. Eliot (1888-1965), american emigrat în Marea Britanie, sugera în scrierile sale că omenirea se găsea în față apocalipsei. În *Tărimul pustietății* (1922), Eliot a redat în versuri complexe viziunea sa asupra hoardelor nesfîrșite de cotropitori barbari, devastînd lumea civilizată. Thomas Mann (1875-1955), deși a cunoscut anii dureroși ai războiului și criza socială din Germania, a exprimat în romanele sale un punct de vedere mai optimist asupra viitorului față de Eliot. În *Muntele vrăjit* (1924), deși prezenta Europa ca o casă de nebuni, Mann considera că oamenii înzestrați cu sensibilitate și intuiție aveau puterea de a realiza înșănătoșirea societății.

Deși aceste opere au fost concepute în contextul primului război mondial, mulți autori au scris puțin sau chiar deloc despre conflagrația care durase patru ani. Alții, dimpotrivă, au evocat realitatea cruntă a războiului. În romanul *Nimic nou pe frontul de Vest*, Erich Maria Remarque (1898-1970) face una din cele mai vii descrieri ale ororilor vieții și morții în tranșee.

Reacții față de exploatarea socială

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, autori de prima mărime condamnaseră dominația socială exercitată într-o măsură din ce în ce mai mare de mașinile industriale și de aparatul de stat. Războiul mondial și crizele care i-au urmat au intensificat aceste tendințe, disprețuite de către elita literară.

În Anglia, D.H. Lawrence (1885-1930) și-a exprimat punctul de vedere asupra necesității eliberării individului de restricțiile sociale, într-un roman cu conținut ostentativ sexual, *Amantul doamnei Chatterley* (1928). În scrierile sale, Franz Kafka (1883-1924), etnic german de cetățenie cehoslovacă, a înfățișat un

univers în care nu există posibilitatea unei libertăți reale. Societățile imaginate de Kafka în Procesul și Castelul făceau imposibilă manifestarea libertății individuale, datorită puterii absolute a aparatului de stat, ale cărui reguli de funcționare nimeni nu le putea înțelege.

Curentele opresive din Rusia sovietică a anilor '20 l-au determinat pe Evgheni Zamiatin (1884-1937) să anticipeze existența individului, într-un fel de societate kafkiană. Romanul lui Zamiatin intitulat Noi (1929) folosea drept pretext literar o poveste futuristă pentru a descrie și condamna sistemul totalitar pe care autorul îl vedea conturându-se. Romanul lui Aldous Huxley Admirabilă lume nouă (1932) și creațiile altor romancieri de după anii '30 denunțau noile dictaturi și, în același timp, făceau sumbre previziuni pentru viitorul apropiat.

Savanții Apocalipsei

Mai multe lucrări științifice importante apărute în primele două decenii după Marele Război reflectau aceeași stare de disperare oglindită în majoritatea creațiilor artistice și literare din perioada interbelică. În Declinul Occidentului (1918-1922), Oswald Spengler susținea că toate culturile sînt ciclice și că civilizația Occidentului era amenințată cu dispariția.

Reflecțiile lui Freud asupra implicațiilor Marelui Război l-au condus la concluzii foarte asemănătoare cu cele ale lui Spengler, în Civilizația și insatisfacțiile ei (1930), Freud arăta că ordinea socială va fi în permanență amenințată de trăsăturile constitutive ale omenirii. Carl Jung (1875-1961), fost discipol al lui Freud, devenit apoi adversarul intelectual al acestuia, își exprima îndoieli asemănătoare în privința viitorului umanității. Mulți alți cărturari de frunte ai Europei aveau aceeași viziune a dezastrului.

În 1934, oamenii de știință americani au organizat o conferință consacrată trecerii în revistă a opiniilor experților asupra posibilității de producere a bombelor nucleare. Către decembrie 1939, fizicienii europeni descifraseră suficiente taine ale structurii materiei ca să poată realiza fisiunea atomului. După aproape șase ani, Statele Unite au determinat încheierea celui de-al doilea război mondial prin lansarea bombei atomice asupra a două orașe japoneze. Astfel, europenii și americanii au acumulat cunoștințele necesare pentru a desăvîrși distrugerea civilizației, anticipată cu teamă de atîția artiști și intelectuali ai deceniilor trei și patru.

Amintirea războiului, precum și experiența mării depresiuni economice și a prăbușirii democrației între anii '20 și '30 au dus în pragul disperării un mare număr de artiști, scriitori și savanți europeni. Aceștia au dat expresie viziunii lor catastrofice într-o multitudine de creații noi și stranii, în pictură, în opere literare și în lucrări științifice. Confrunțați cu gravele probleme economice ale acestei perioade, guvernanții francezi și britanici s-au achitat adeseori de îndatoriri cu aceeași lipsă de entuziasm ca intelectualii și artiștii.

Incapacitatea guvernelor democratice din Anglia și Franța de a depăși marea depresiune economică a dus la sărăcirea unei mari părți a populației, dînd maselor populare motive întemeiate de a împărtăși starea de disperare a celor care le conduceau. La sfîrșitul anilor '30, societatea franceză era extrem de slăbită, deși, cu numai un deceniu înainte, aceeași națiune demonstrase o uimitoare vitalitate.

În pofida realelor probleme cu care se confruntau cele două țări, considerate de regulă cele mai puternice state democratice, atît Anglia, cît și Franța au rămas fidele principiului de guvernare reprezentativă, chiar și după deceniul marcat de marea depresiune economică. Mai mult decît atît, în deceniile trei și patru, multe alte state democratice, mai mici și cu populație mai puțin numeroasă, au înregistrat remarcabile succese politice și economice.

În aceste decenii, democrația europeană nu a prosperat aproape deloc, însă multe state cu sisteme de autoguvernare s-au dovedit capabile să facă față dificultăților.

În 1939, statele europene, atît dictatoriale cît și democratice, s-au confruntat cu un război de șase ani, care avea să le pună la încercare capacitatea de supraviețuire mai mult ca oricînd în istoria modernă. Țările cu regimuri fasciste au început această luptă într-un moment în care puterea lor militară era net superioară celorlalte națiuni europene.

Capitolul 13

Cufundarea într-un război și mai mare, 1939-1945

noiembrie 1921 în cadrul Conferinței de la Washington, opt mari puteri maritime se angajează să-și limiteze capacitatea flotelor

1928 Națiunile lumii semnează Pactul Kellogg-Briand, prin care se angajează să renunțe la războiul în interes de stat

martie 1936 Hitler ordonă trupelor germane să intre în provincia Rinului, încălcând astfel prevederile Tratatului de la Versailles

noiembrie 1937 Germania, Italia și Japonia încheie Pactul Anti-Comintern

martie 1938 Germania anexează Austria (Anschluss)

august 1939 Germania și Uniunea Sovietică încheie pactul sovieto-nazist, prin care își împart teritoriile poloneze, angajându-se să nu se atace una pe alta

1 septembrie 1939 Germania nazista cotopește Polonia, declanșând cel de-al doilea război mondial

iunie 1940 Franța se recunoaște învinsă de Germania

august 1940 Germania își începe atacul aerian de zece luni asupra Mării Britanii, cunoscut sub numele de „Bătălia Angliei”

22 iunie 1941 Germania declanșează Operațiunea Barbarossa: invazia Uniunii Sovietice

7 decembrie 1941 Atacul aerian japonez asupra portului american Pearl Harbor din Hawaii determină intrarea Statelor Unite în cel de-al doilea război mondial

ianuarie 1942 Conducătorii naziști aplica programul de exterminare a tuturor evreilor din Europa

3 septembrie 1943 Italia fascistă capitulează în fața Aliaților occidentali

6 iunie 1944 Aliații debarcă în nordul Franței în „Ziua Z”

februarie 1945 Churchill, Roosevelt și Stalin se întâlnesc la Ialta, pentru a parafraza victoria și a stabili dominația postbelică asupra teritoriilor cucerite

aprilie 1945 Mussolini este executat de către antifasciștii italieni, iar Hitler se sinucide

7-8 mai 1945 Germania capitulează în fața Aliaților

august 1945 Capitularea Japoniei, după lansarea de către Statele Unite a bombelor atomice de la Hiroshima și Nagasaki

Marele Război făcuse ca toate statele europene să militeze din răspuțeri pentru realizarea unui climat de securitate. În ciuda acestei dorințe comune, la începutul deceniului al treilea au persistat grave conflicte internaționale. Divergența dintre Franța și Germania în privința despăgubirilor de război îi determină pe francezi chiar să trimită trupe în regiunea germană Ruhr.

După ce în 1924 au ajuns la un compromis în privința despăgubirilor, statele europene au parcurs o perioadă destinsă, care a durat aproape un deceniu. Ele și-au lămurit problemele de frontieră, au întărit legăturile comerciale și au instituit restricții în privința înarmării flotelor. În această epocă de armonie, Franța și Statele Unite au propus ca națiunile lumii să se angajeze că nu vor mai declanșa războaie de agresiune. Peste douăzeci de state s-au grăbit să semneze acest acord (septembrie 1928). Până la urmă, numărul semnatarilor s-a triplat.

La unsprezece ani după ce Franța și Statele Unite au semnat acest tratat vizionar, Europa s-a angajat într-o conflagrație mult mai cumplită și mai devastatoare decât primul război mondial. Timp de șase ani, Germania nazistă condusesse consecvent statele europene pe drumul care avea să le ducă la pierzanie.

În septembrie 1939, Franța și Anglia au crezut până în ultima clipă că-l vor convinge pe Hitler să militeze pentru interesele Germaniei, împiedicând astfel declanșarea unui război. Dar s-au înșelat. Führerul își propusese să cucerească Europa.

Către un climat de pace și securitate

În perioada negocierilor de pace de la sfârșitul Marelui Război, reprezentanții Franței au depus eforturi spre a stabili zone-tampon și restricții militare menite să asigure țara lor împotriva unei viitoare agresiuni germane. Deși Anglia beneficia de o protecție naturală, britanicii au fost de acord că securitatea continentului necesită adoptarea măsurilor defensive de rutină propuse de Franța.

Statele Unite au acceptat cea mai mare parte a planului defensiv francez, însă președintele Wilson se îndoia de valoarea acestor acorduri de securitate tradiționale. Wilson a făcut tot posibilul să introducă în

Tratatul de la Paris idealurile pacifiste exprimate de el în cele Paisprezece Puncte. În deceniul care a urmat negocierilor de la Paris, europenii au testat atât vechea metodă de garantare a securității propusă de Franța, cât și strategiile vizionare ale lui Wilson.

Punerea în practică a Tratatelor de la Paris

Puterile Aliate au încheiat Pacea de la Paris în iunie 1919. În decursul anului următor, ele au pus în practică prevederea cu privire la crearea unei organizații a păcii și securității internaționale.

Crearea Ligii Națiunilor

Liga Națiunilor a fost convocată pentru prima dată la sediul din Geneva, în Elveția, în noiembrie 1920. Dar la întrunire nu au participat și reprezentanți ai Statelor Unite. De altfel, ei n-aveau să participe niciodată. Senatul american obiectase în privința caracterului internaționalist al Ligii și nu aprobase Tratatul semnat de Wilson la Paris.

Decizia de neparticipare a americanilor a lăsat Liga sub dominație britanică și franceză. Aceste două națiuni au ajuns curînd la puncte de vedere divergente cu privire la rolul organizației în soluționarea problemelor internaționale. Liderii francezi cereau Ligii să intervină prompt și să împiedice acțiunile statelor agresoare. Englezii s-au opus cu înverșunare. Ei pretindeau că Liga trebuia să încurajeze comunicarea internațională, evitînd orice fel de acțiune; în majoritatea momentelor de criză, Liga a făcut foarte puțin sau chiar nimic, așa cum doreau englezii.

Tentativa de a slăbi potențialii agresori

Tratatul de la Paris prevedea limitarea drastică a puterii militare a națiunilor învinse. După război, învingătorii au început să pună în aplicare clauzele acestor tratate. Restricțiile militare reduceau întrucîtva potențialul de război al Germaniei, Austriei, Ungariei și Turciei. Totuși, tendințele lor agresive nu au dispărut, astfel că în curînd au început să-și refacă în secret puterea armată.

Noi acorduri de securitate și cooperare

Formarea Ligii Națiunilor nu a schimbat radical evoluția relațiilor internaționale. Majoritatea țărilor au continuat să mențină relații directe cu alte state, ca și pînă atunci.

Alianțe defensive

În perioada negocierilor de pace de la Paris, Statele Unite și Anglia au încheiat înțelegeri separate cu Franța. Ele se angajau să-i ajute pe francezi în eventualitatea unui atac german. Șapte luni mai târziu, americanii și englezii și-au revocat promisiunea de ajutor. Atunci Franța a recurs rapid la un nou sistem de contracarare a Germaniei, încheind tratate defensive cu Belgia (1920) și Polonia (1921).

Tentative de îmbunătățire a relațiilor dintre state

În aprilie 1922 conducătorii Franței și Angliei au organizat o conferință economică la Genova, în Italia. Ei sperau să stimuleze redresarea economiei europene convingînd Rusia sovietică să achite datoriile contractate de regimul țarist. Poziția adoptată de negociatori a făcut imposibilă rezolvarea conflictului economic dintre ei.

Tratatul de la Rapallo

Înainte de încheierea Conferinței de la Genova, germanii și sovieticii au dat publicității faptul că se întîlniseră de curînd la Rapallo, în Germania, unde semnaseră un tratat de prietenie și cooperare economică. Statutul comun de state proscrise apropierea Germaniei de Uniunea Sovietică, numai că asocierea lor reprezenta un motiv de îngrijorare pentru restul națiunilor europene.

Acordurile de la Locarno

În 1925, liderii europeni au inițiat la Locarno, în Elveția, negocieri cuprinzătoare, care s-au dovedit mai fructuoase decât întâlnirea de la Genova. Convorbirile de la Locarno au condus la o serie de tratate care puneau capăt divergențelor legate de trasarea frontierelor germane, belgiene și franceze. Aceste trei națiuni au decis să accepte granițele existente. De asemenea, statele respective s-au angajat ca pe viitor să soluționeze eventualele dispute dintre ele pe cale pașnică. Acordurile de la Locarno au lăsat multe probleme internaționale nerezolvate, însă au instituit în Europa un grad de armonie suficient de mare ca să inoculeze convingerea că în sfârșit se întrezăreau începuturile unei perioade de pace.

Campania împotriva războiului și a înarmării

Deși după primul război mondial s-a menținut încrederea în eficiența mijloacelor de apărare prin forță, în anii '20 mișcările pentru pace și dezarmare au luat o mare amploare.

Campania de dezarmare

În noiembrie 1921, Statele Unite au organizat Conferința de la Washington, în cadrul căreia urmau să se dezbata chestiunea înarmării flotelor și problemele asiatice. Reprezentanții celor șase state europene și două state asiatice s-au alăturat americanilor pe parcursul a trei luni de negocieri. Ei au încheiat două acorduri în problemele asiatice și unul cu privire la înarmarea navală. Statele Unite, Marea Britanie, Japonia, Franța și Italia au semnat tratatul referitor la înarmarea flotelor. Ele au acceptat restricțiile legate de capacitatea flotei lor de război și s-au angajat să nu construiască nave de luptă timp de zece ani. Aceleași cinci națiuni s-au întrunit în 1930 la Conferința navală de la Londra, unde au convenit asupra restricțiilor impuse vaselor mai mici, inclusiv submarinelor.

În 1926, Liga Națiunilor a creat o comisie însărcinată să pregătească o conferință la care urma să participe un număr mai mare de națiuni, pentru a discuta restricțiile asupra întregului potențial militar. Această inițiativă a condus la organizarea unei serii de conferințe pentru dezarmare inaugurate în februarie 1932, în prezența a șaizeci de state. Negocierile au continuat fără succes până când retragerea Germaniei hitleriste de la Conferință, în octombrie 1933, a stopat definitiv aceasta campanie de dezarmare.

Pactul de pace Kellogg-Briand

După încheierea acordurilor de la Locarno și crearea comisiei împuternicite de Liga Națiunilor să pregătească dezarmarea, previziunile legate de posibilitatea stabilirii unor relații internaționale cu adevărat pașnice au devenit cât se poate de realiste. Acordul încheiat de Frank Kellogg, secretarul de stat american, și Aristide Briand, ministrul francez de externe, oglindea starea de spirit a vremii într-un mod deosebit de semnificativ.

Pactul prezentat opiniei publice mondiale în 1928 de către Kellogg și Briand propunea ca națiunile să se angajaze că nu vor recurge la război pentru a-și atinge scopurile. Practic, toate statele care dispuneau de un potențial de război considerabil au semnat Pactul Kellogg-Briand (cunoscut oficial sub denumirea de Pactul de la Paris). Deși acest angajament nu a avut un efect vizibil asupra relațiilor internaționale, totuși el demonstrează progresele extrem de semnificative pe calea conviețuirii pașnice înregistrate în deceniul care a urmat după Marele Război.

Către război

Speranțele de pace născute din tendințele anilor '20 s-au năruit rapid în deceniul următor. În 1924, Gustav Stresemann îndrumase Germania pe o cale pașnică, dar triumful lui Hitler reușise să schimbe direcția politicii externe a Germaniei, schimbare care avea în curînd să se repercuteze asupra relațiilor internaționale europene în ansamblu.

Renașterea unui vechi pericol

Hitler preconiza ca Germania să dispună de un potențial militar mult mai mare și să construiască un vast imperiu în interiorul granițelor Europei. Punerea în aplicare a acestei linii politice a sporit imediat amenințarea la adresa păcii europene. Hitler nu a întârziat să dezvăluie intențiile agresive ale țării sale. În octombrie 1933, la nouă luni după numirea sa în funcția de cancelar, Hitler și-a retras delegația de la negocierile de dezarmare de la Genova și din Liga Națiunilor.

Anularea de către Hitler a restricțiilor militare impuse prin Tratatul de la Versailles

Hitler considera restricțiile militare impuse Germaniei prin Tratatul de la Versailles și mai insuportabile decât apartenența la Liga Națiunilor. În martie 1935, el a declarat oficial că Germania nu mai recunoștea valabilitatea clauzelor Tratatului de la Versailles referitoare la restricțiile militare. Oficialitățile franceze, italiene și britanice s-au întâlnit pentru a discuta eventualele riposte la încălcarea Tratatului de către Germania. Cu toate acestea, ei nu au ajuns la nici o concluzie, în mare parte pentru că englezii declaraseră cu ani în urmă că prevederile Tratatului de la Versailles erau nerealiste și excesiv de severe.

Remilitarizarea provinciei Rinului

La un an după victoria ușoară în problema reînarmării, Hitler a înregistrat un triumf și mai răsunător. Tratatul de la Versailles prevedea demilitarizarea teritoriului german de pe Rin. În martie 1936, Hitler a ordonat trupelor să revină în regiunea Rinului. Generalii Führerului s-au opus acestei inițiative, temându-se de un atac francez, căruia Germania nu i-ar fi putut ține piept.

Nici de data aceasta forțele lui Hitler nu au întâmpinat vreo împotrivire. Conducătorii englezi și francezi anticipaseră campania de remilitarizare, așa că nu au obiectat prea vehement. Cu siguranță că oficialitățile engleze și franceze nu aveau nici un interes să declanșeze un război pentru a contracara măsurile lui Hitler. Suceesul lui Hitler în bazinul Rinului va îngreua viitoarea rezistență a oficialităților germane și a liderilor europeni în fața agresiunilor naziste.

Crearea Axei Roma-Berlin

Cu toate similitudinile dintre fascismul italian și nazismul german, până în 1935 Mussolini l-a considerat pe Hitler o amenințare la adresa intereselor Italiei. Reacția lui Hitler la un război imperialist italian izbucnit în acel an l-a determinat pe Mussolini să-și revizuiască atitudinea și să creeze condițiile pentru strângerea relațiilor între cele două state fasciste.

Cucerirea Etiopiei de către Italia

Italia a încercat să cucerească Etiopia în timpul campaniilor imperialiste din Africa, de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Victoria armatei etiopiene asupra trupelor italiene în 1896 a pus capăt acestei aventuri, soldându-se cu o înfrângere umilitoare pentru italieni. Mussolini râvnea să-și ia revanșa. Totodată, el susținea că Italia avea menirea să contruiască un imperiu mediterano-african. Aceste motive au stat la baza atacului italian asupra Etiopiei din octombrie 1935.

Hitler a sprijinit actul de agresiune al Italiei, spre marea satisfacție a lui Mussolini. Însă țările membre ale Ligii Națiunilor au condamnat acțiunea italienilor, votând impunerea unor sancțiuni economice. Aceasta însemna că statele membre urmau să sisteze comerțul cu Italia, până când aceasta, lipsită de resurse avea să înceteze agresiunea. Sancțiunile nu și-au atins scopul, datorită incapacității Ligii de a împiedica livrarea de petrol către Italia. În mai 1936, Etiopia a fost cucerită. Condițiile în care a avut loc victoria lui Mussolini au marcat practic sfârșitul Ligii Națiunilor. Din moment ce făcuseră front comun împotriva întregii lumi în timpul asaltului din Etiopia, în 1936 cele două state fasciste se puteau deja considera aliate.

Supremația fascistă în relațiile internaționale

Începînd cu a doua jumătate a anilor '30, relațiile dintre statele europene nu mai sînt dominate nici de Liga Națiunilor, nici de țările democratice. Cursul evenimentelor era determinat de cele două puteri fasciste. În 1936, cînd Franco și forțele de extremă dreaptă au făcut tentativa de a răsturna Republica din Spania, Mussolini și Hitler au oferit ajutor militar rebelilor fasciști. Cu sprijinul lor, Franco și-a adjudecat victoria în 1939. În contrast cu statele fasciste, țările democratice s-au declarat neutre, refuzînd să ajute Republica spaniolă. Rusia sovietică a trimis consilieri pe lîngă guvernul spaniol, dar prezența celor cîțiva comuniști nu a avut o influență semnificativă asupra rezultatului războiului civil din Spania.

Chiar în primele luni ale conflictului din Spania, spiritul de cooperare al italienilor și germanilor i-a făcut pe deplin conștienți de propria putere. Negocierile dintre Italia și Germania, purtate în octombrie 1936, au dus la o asociere mai strînsă între cele două regimuri fasciste, pe care Mussolini a denumit-o „Axa Roma-Berlin”. Liderul italian a făcut publică această alianță la 1 noiembrie 1936, lăudîndu-se că nouă coalitiție avea să controleze cursul evenimentelor din Europa. În noiembrie 1937, Japonia fascista s-a aliat cu Italia și Germania, formînd Pactul Anti-Comintern (Anti-comunist). O asociere menită să asigure dominația celor trei națiuni asupra în tregii lumi.

La un pas de război

La dată cînd fasciștii au încheiat Pactul Anti-Comintern, puterea dictaturilor de dreapta și slăbiciunea statelor democate creau condiții favorabile campaniei susținute a lui Hitler de constituire unui imperiu în Europa. Tendințele expansioniste ale Fuhrerului au împins în egală măsură Europa în război.

Anschluss; Anexarea Austriei de către Hitler

Doctrinile lui Hitler scoteau în evidență planul nazist de constituire a unui nou imperiu (Reich) german, al treilea din istorie. Potrivit afirmațiilor Führerului, cel de-al Treilea Reich urmă să conducă lumea și să dureze o mie de ani. Împlinirea acestui destin presupunea că poporul german să dispună de Lebensraum (spațiu în care să-și ducă existența), așadar, națiunea trebuia să se extindă; încă de la începutul anilor '20 Führerul declarase că această Germanie extinsă urma să includă și țara sa natală, Austria.

După ce, în 1934, naziștii austrieci au încercat să răstoarne guvernul dreptei moderate, partidul lor a fost scos în afara legii. Hitler a început campania de anexare în februarie 1938, cînd, sub amenințarea unei invazii germane, a cerut cancelarului austriac Kurt von Schuschnigg să permită reîntrarea în legalitate a partidului și participarea naziștilor austrieci la guvernare.

Schuschnigg s-a conformat acestor condiții, anunțîndu-și însă intenția de a organiza un plebiscit în care austriecii urma să decidă dacă doreau sau nu să rămînă liberi și independenți. Furios, Hitler s-a pregătit de invazie și i-a cerut lui Schuschnigg să părăsească postul de cancelar în favoarea nazistului austriac Arthur von Seyss-Inquart. Cînd Franța și Anglia au refuzat să-l susțină pe Schuschnigg, acesta a demisionat, iar von Seyss-Inquart a preluat funcția. Noul lider austriac a chemat trupele germane în țară, ca să restabilească ordinea. Armata lui Hitler a pătruns în Austria și, la 13 martie 1938, Austria s-a unit cu Germania.

Criza cehoslovacă

Regiunea Sudeților, zona muntoasă bine fortificată din Cehoslovacia, alcătuită un semicerc îngust de-a lungul graniței cu Germania. Cea mai mare parte a populației sudete era de etnie germană. În martie 1938, Hitler i-a convins pe germanii sudeți să pornească o campanie de autodeterminare în regiunea din Cehoslovacia locuită de ei. Cum acordarea acestui drept i-ar fi lăsat descoperiți pe cehi într-o zonă critică pentru apărarea națională, câștigul de cauză al germanilor sudeți ar fi sporit vulnerabilitatea Cehoslovaciei în cazul unui atac nazist. Hitler se aștepta ca cehii să refuze, ceea ce iar fi oferit pretextul unei invazii.

În timp ce guvernul ceh încerca să soluționeze diferendul cu germanii sudeți, Hitler și-a repliat forțele în vederea atacului. Cehii încheiaseră doua tratate de apărare, care le făgăduiau protecție. Unul obliga Franța să intervină în cazul unei agresiuni din exterior. Celălalt cerea sovieticilor să acorde sprijin defensiv Cehos-

lovacii ori de câte ori o făceau și francezii. Liderii britanici se temeau că aceste acorduri vor dezvălui un război pe întregul continent, război pe care țara lor nu era deloc pregătită să-l susțină. La insistențele Angliei, Franța s-a lăsat convinsă să nesocotească prevederile tratatului și să nu acorde ajutor Cehoslovaciei. Fără sprijinul francez, cehii nu puteau spera nici la cel sovietic. La începutul lui septembrie 1938, guvernul ceh a recunoscut autonomia locuitorilor de etnic germană din Sudeți.

Deși cehii cedaseră, criza nu a luat sfârșit. La fiecare concesie a cehilor, Hitler a reacționat cu o pretenție și mai exagerată. Evenimentele s-au succedat astfel pînă la sfârșitul lui septembrie 1938, cînd Fűhrerul a pretins anexarea regiunii sudete la Germania și preluarea de căt-re trupele sale a tuturor fortificațiilor din zonă. Cehoslovacia a refuzat. Spaima de un război a cuprins întreaga Europă.

Concilierea

În timpul crizei din Sudeți, Neville Chamberlain (1869-1940), prim-ministru britanic numit în anul 1937, a susținut oportunitatea ca cehii să facă concesii în față pretențiilor germane. Liderul britanic credea că Europa putea evita un război printr-o politică de conciliere cu alte cuvinte, calmîndu-l pe Hitler prin satisfacerea celor mai multe dintre cererile lui. În opinia lui Chamberlain, de îndată ce regiunea sudetă avea să fie anexată la statul nazist, Fűhrerul nu va mai emite nici un fel de pretenții. Premierul francez Edouard Daladier (1884-1970) s-a declarat de acord cu Chamberlain, pledînd pentru o politică conciliantă. Cînd cehii au refuzat să-i mai facă vreo concesie lui Hitler, liderii Franței și Angliei au cedat în numele lor.

Acordul de la Műnchen

La 29 septembrie 1938, Chamberlain, Daladier, Mussolini și Hitler s-au întîlnit la Műnchen, în Germania, pentru a discuta despre conflictul din regiunea sudetă. La conferință nu au fost invitați reprezentanți ai cehilor și sovieticilor deși criza amenința existența Cehoslovaciei și securitatea sovieticilor. În negocierile de la Műnchen, cei patru lideri au conveni rapid asupra unei soluții simple. Ei i-au oferit lui Hitler tot ce-și dorea. Fűhrerul a acceptat în dar zona Sudeților, cu fortificațiile existente.

Anexarea Cehoslovaciei de căt-re Germania

Chamberlain și Daladier s-au înapoiat acasă, și au asigurat populația că acordul de la Műnchen garanta „pacea în vremurile noastre”. Ei credea că înțelegerea îl satisfăcea deplin pe Hitler, care primea ultimul teritoriu european cu populație majoritar germană. La mijlocul lui martie 1939, la mai puțin de șase luni după Conferința de la Műnchen, Germania a preluat controlul asupra întregului teritoriu ceh, sub pretextul preîntîmpinării unor tulburări politice.

Decizia de a lupta împotriva agresiunii

Cinismul cu care Hitler a demonstrat că intenționa să guverneze nu numai populația de origine germană a însemnat sfîrșitul politicii de conciliere. Cum disputele teritoriale indicau limpede că Hitler ar putea curînd amenința Polonia, Anglia și Franța au încercat să asigure pacea angajîndu-se să-i apere pe polonezi în eventualitatea unui atac. Dacă cele două state vest-europene ar fi reușit să-i convingă pe sovietici să amenințe Germania dinspre est, Hitler și-ar fi asumat riscuri enorme în orice viitoare tentativa de expansiune.

Pactul sovieto-nazist

Liderii vest-europeni ai dreptei moderate, printre care și Chamberlain, manifestau un oarecare atașament față de fascism. La urma urmei, fascismul sprijinea capitalismul și luptă cu înverșunare împotriva comunismului. Tendința statelor fasciste și democratice din vestul Europei de a manifesta aceeași ostilitate față de comunism a îngreuiat cooperarea Angliei și Franței cu sovieticii, chiar și atunci cînd a fost în joc soarta Cehoslovaciei. Stalin era conștient de sentimentele liderilor occidentali și bănuia, oarecum justificat, ca aceștia încercau să-l liniștească pe Hitler cu scopul de a dirija atacul nazist căt-re URSS.

Deși ostilitatea Angliei și Franței față de Germania a crescut simțitor după căderea Cehoslovaciei, totuși ele nu au făcut prea mari eforturi de a atrage URSS într-o alianță antinazistă. Cu toate acestea, Hitler și-a întrerupt temporar campania denigratoare la adresa comunismului, insistând să ajungă la un acord cu Stalin. Liderul sovietic s-a dovedit extrem de receptiv la propunerile naziste.

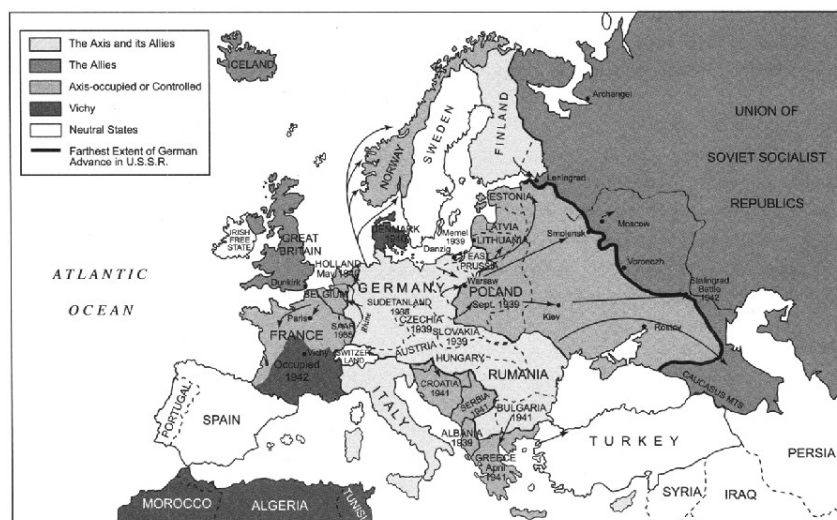
Afît dictatorul german, cît și cel sovietic și-au dat seama că nu aveau decît de cîștigat dacă un timp făceau abstracție de ideologiile lor opuse și cădeau la înțelegere. Germania și Uniunea Sovietică voiau să-și recapete teritoriile cedate Poloniei la sfîrșitul primului război mondial. Ele puteau să și le recupereze printr-o acțiune concertată. Dacă se opuneau una alteia, riscuau un război costisitor și-și reduceau șansele unor cîștiguri teritoriale. Stalin găsea că un acord cu Hitler mai prezenta și un alt avantaj. Conducătorul sovietic se aștepta ca mai devreme sau mai tîrziu Germania să atace Uniunea Sovietică, însă voia să amîne momentul cît mai mult posibil, pentru a-și pregăti apărarea.

Cum animozitățile fasciste și comuniste fuseseră cumva domolite de spiritul Realpolitik, Hitler și Stalin au acceptat să încheie un pact negociat de șefii celor două diplomații. La 24 august 1939, ministrul de externe german Joachim von Ribbentrop și cel sovietic, Veaceslav Mojotov, au anunțat semnarea unui tratat de neagresiune valabil pe zece ani.

Acest pact sovieto-nazist includea angajamentul oficial ca Germania și URSS nu se vor ataca una pe alta și nici nu se vor alia cu vreun grup de națiuni ostile uneia din părți. În secret, Hitler și Stalin au convenit ca sovieticii să anexeze Letonia, Lituania, Basarabia (o parte a României) și o parte a Poloniei, naziștii urmînd să-și recapete teritoriul polonez pe care-l doreau. Acest acord a îndepărtat și ultimul obstacol în calea atacării Poloniei de către Hitler. Orele de pace ale Europei erau numărate.

Atacul

În cursul Marelui Război, armatele se măcelăriseră între ele de-a lungul unor fronturi aproape imobile. Acest război de anvergură mult mai mare, declanșat în 1939, s-a năpustit ca o furtună peste teritorii vaste, aducînd moarte și distrugeri de proporții și mai înfricoșătoare decît primul război mondial. Numai Uniunea Sovietică a pierdut în cel de-al doilea război mondial mai multe vieți omenești decît toate națiunile participante la Marele Război. La 1 septembrie 1939 un atac fulger al Germaniei asupra Poloniei a declanșat războiul devastator, care a durat șase ani și s-a întins pe toată suprafa globului.

Expansiunea Axei

Campaniile naziste și sovietice din nord-estul Europei

Ca urmare a invadării Poloniei de către Germania în interval de două zile Franța și Anglia au declarat război statului nazist. În primul moment, Italia nu a intrat în război. Forțele copleșitoare ale Germaniei au decis rapid soarta Poloniei.

Blitzkrieg-ul din Polonia

Coloane masive de aproape 2000000 de soldați naziști, urmate de forțe blindate mobile, au pătruns în Polonia din trei direcții. Valuri de atacuri aeriene au sprijinit infanteria. În mai puțin de două săptămîni, tactica Blitzkrieg-ului (război fulger) a permis cucerirea celei mai mari părți din teritoriul Poloniei. Alarmați de această formidabilă demonstrație de forță militară, la mijlocul lui septembrie, sovieticii au declanșat atacul asupra estului Poloniei. Guvernul polonez a capitulat; înainte de sfîrșitul lunii, statul polonez încetase să existe. Uniunea Sovietică și Germania au acaparat fiecare circa jumătate din teritoriile cucerite.

„Războiul din iarnă” campania sovietică împotriva Finlandei

Curînd după ce au intrat în posesia teritoriilor poloneze, sovieticii au anexat cu forța statele baltice (Estonia, Letonia și Lituania), pentru a-și extinde zona de securitate din nord-est. De asemenea, URSS a încercat să-și întărească granițele la nord de Leningrad, prin acapararea teritoriului finlandez din nordul orașului. Finlandezii n-au fost de acord cu această anexare și au început pregătirile de război. De la sfîrșitul lui noiembrie 1939 pînă la începutul lui martie 1940, Finlanda a cîștigat admirația lumii anticomuniste, opunînd o rezistență acerbă înaintării sovieticilor. Apoi, armata sovietică a reușit să străpungă apărarea finlandeză, silind Finlanda să capituleze. După acest dificil „război din iarnă”, Stalin a obținut teritoriul finlandez dorit.

Triumful Germaniei în vestul Europei

În timp ce Stalin ducea lupte în nord pentru a-și extinde zona de securitate în jurul coastei baltice, Hitler se pregătea să cucerească tot vestul Europei. Liderul nazist și-a adunat forțele, în așteptarea primăverii.

Un simulacru de război

Începînd cu septembrie 1939, Anglia și Franța s-au aflat în război cu Germania. Totuși, vreme de șase luni, între cele trei țări nu s-au dat nici un fel de lupte. În timpul acestui „sitzkrieg” sau „phony war”. Anglia s-a angajat într-o modestă tentativă de consolidare a puterii sale militare. După Marele Război, Franța construise Linia Maginot, constînd dintr-o serie de fortificații la granița cu Germania. Din septembrie 1939 pînă în aprilie 1940, francezii au rezistat în spatele Liniei Maginot, fără a lua nici o măsură de creștere a puterii lor militare. Deși dispunea de armament și soldați aproape la fel ca Germania, Franța nu a simțit imboldul să-și mărească efectivul și să-și înzestreze armata.

Cucerirea Franței

Nici Linia Maginot, nici echilibrul numeric al forțelor militare nu garantau securitatea Franței în cazul unui Blitzkrieg dinspre est. Cînd trupele naziste au lansat atacul către vest, la 9 aprilie 1940, în prima zi au cucerit Danemarca, iar în următoarele trei săptămîni Norvegia. La cîteva zile după victoria din Norvegia, armatele germane au invadat simultan Belgia și Olanda. Olandezii au capitulat după patru zile de luptă, iar Belgia zece zile mai tîrziu.

„Miracolul de la Dunkerque”

În timpul atacului asupra Belgiei, armata germană și-a croit drum prin Pădurea Ardennes, pătrunzînd dincolo de linia de apărare de la granița franceză și cotropind nordul Franței pînă la Marca Mîneicii. Această invazie germană prin Belgia și prin nordul Franței a prins ca într-o capcană armată belgiană împreună cu sute de mii de soldați englezi și francezi trimiși în ajutorul belgienilor. O flotă britanică alcătuită, majoritar, din vase particulare a trebuit să evacueze de pe plaja Dunkerque aproape 400000 de soldați. Acest „Miracol de la Dunkerque” a salvat un mare număr de militari de carieră, de care Anglia avea o nevoie disperată.

Capitularea Franței

În urma căderii Belgiei, Franța a rămas expusă atacurilor zdrobitoare ale armatelor invadatoare, extrem

de bine organizate. După pătrunderea prin nord, la mijlocul lunii mai 1940, germanii au ocolit spre sud, prin spatele Liniei Maginot. În timp ce armatele lui Hitler se îndreptau spre Paris, Mussolini a decis să declare război Franței și Angliei. Nemții nu au avut nevoie de ajutor în Franța. La mijlocul lunii iunie au cucerit Parisul, apoi au continuat să înainteze către sud, fiind întâmpinați de forțe defensive demoralizate și prost organizate. La 22 iunie. Franța a capitulat.

Guvernul de la Vichy

Deși germanii ocupaseră și controlau cea mai mare parte a Franței, zona de sud-vest a țării a rămas sub administrația unui guvern-marionetă condus de Henri Petain și Pierre Laval. Întrucât Petain și Laval și-au stabilit sediul la Vichy, această facțiune profascistă a devenit cunoscută sub denumirea de guvernul de la Vichy. Numeroși cetățeni francezi care s-au opus capitularii în fața naziștilor s-au organizat în grupuri secrete de rezistență ori s-au refugiat în Anglia. Francezii antifasciști din Anglia au creat mișcarea de rezistență „Franța Liberă”, sub comanda generalului Charles de Gaulle (1890-1970).

Lupta pentru supraviețuire

Capitularea Franței în iunie 1940 i-a adus lui Hitler supremația pe continent. Prin lupte și deplasări rapide, armatele lui cuceriseră șase națiuni. Finlanda, Suedia și Elveția rămăseseră neutre și nu reprezentau o amenințare pentru Germania. Toate celelalte state de pe continent erau fasciste, cu excepția Rusiei sovietice. Numai Anglia și URSS mai stăteau în calea dorinței lui Hitler de a cucerii întreaga Europă.

Atacurile germane împotriva englezilor și sovieticilor, declanșate în 1940 și 1941, i-au silit pe acești adversari ai nazismului să ducă o luptă susținută pentru supraviețuire. Invadând Uniunea Sovietică, nemții au cucerit rapid cea mai mare parte din zona intens populată a statului. Apoi, armatele lui Hitler au ocupat teritorii în care trăia cvasimajoritatea evreilor din Europa. Naziștii au început imediat să-și pună în aplicare planul de exterminare a evreilor. Hitler jurase în repetate rânduri că toți membrii acestei rase „subumane” trebuiau să moară. Până la sfârșitul războiului, evreii aveau să se confrunte cu mult mai multe violente decât oricare alt grup etnic din Europa.

Bătălia Angliei

Întrucât Franța fusese cucerită în iunie 1940, iar sovieticii continuau să respecte pactul de neagresiune cu Germania, naziștii se puteau concentra asupra supunerii Angliei. Cu toate acestea, un Blitzkrieg de cealaltă parte a Marii Mîneii punea probleme speciale. Luftwaffe (aviația germană) trebuia mai întâi să elibereze cerul de avioanele RAF (Royal Air Force; Aviația Regală Britanică), pentru ca unitățile militare și blindatele germane să poată debarca și cucerii națiunea insulară. Campaniile anterioare ale lui Hitler, îndeosebi cea din Olanda, demonstau că un război aerian rapid avea șanse să distrugă RAF, lăsînd astfel Anglia fără apărare.

Preluarea comenzii de către Winston Churchill (1874-1965)

În mai 1940, Chamberlain a demisionat, iar Winston Churchill a devenit prim-ministru al Marii Britanii. Acest nou premier s-a remarcat printr-o orientare magistrală pe toată durata războiului. De îndată ce a preluat funcția, Churchill a cerut populației să se pregătească pentru sacrificiile impuse de asigurarea victoriei.

Prima înfrîngere a lui Hitler

Din august pînă în noiembrie 1940, RAF și Luftwaffe s-au luptat din ce în ce mai înverșunat în ceea ce s-a numit Bătălia Angliei. În cursul lunilor de iarnă, atacurile s-au rărit, dar în mai și iunie 1941 aviația germană a dat noi lovituri. După aceea raidurile au devenit, din ce în ce mai sporadice, Germania renunțînd la planul de invadare a Marii Britanii și întorcîndu-și forțele către Uniunea Sovietică.

Pînă la sfârșitul războiului, raidurile aeriene germane făcuseră 60000 de victime în rîndul populației civile din Anglia, avariind totodată 4000000 din cele 13000000 de locuințe ale britanicilor. Alte 500000 de

locuințe fuseseră distruse în asemenea măsură încât nu mai puteau fi folosite.

Însă războiul aerian din toamna anului 1940 i-a costat scump și pe naziști, care au pierdut aproape jumătate din cele 1291 bombardiere. Aceasta a dus la slăbirea considerabilă a aviației germane pe tot parcursul războiului. Lucru și mai important, Anglia nu numai că nu fusese înfrântă, dar era hotărâtă să opună în continuare rezistența Germaniei. Pentru prima oară războiul fulger al naziștilor dăduse greș.

Campaniile din Balcani și din nordul Africii

Curînd după începerea Bătăliei Angliei, Mussolini a decis să-și extindă imperiul. El a provocat războaie cu englezii în Africa de Nord (august 1940), apoi cu iugoslavii și grecii din Peninsula Balcanică (octombrie 1940). În luna decembrie, italienii au suferit pierderi grele pe toate aceste fronturi din sud.

Întrucît înfrîngerea Italiei fasciste ar fi expus Germania unui atac britanic dinspre sud, Hitler a fost nevoit să trimită trupe în Balcani și în nordul Africii. În scurt timp, nemții au cucerit Iugoslavia și Grecia. În Africa de Nord, generalul Erwin Rommel, „Vulpea Deșertului”, și-a condus trupele la victorie împotriva englezilor din Libia. În continuare, Rommel a amenințat pozițiile britanice din Egipt.

În iunie 1941, operațiunile din Balcani și din Africa i-au oferit lui Hitler siguranța de care avea nevoie pentru a începe ofensiva în sud. Totuși, Bătălia Angliei și războaiele declanșate de Mussolini secătuiseră resursele militare ale Germaniei, silindu-l pe Hitler să amîne invazia Uniunii Sovietice.

Schimbările de program îi nelinișteau în mod deosebit pe conducătorii naziști, întrucît condițiile atmosferice erau decisive pentru succesul sau eșecul operațiunilor militare.

„Marele război patriotic” triumful sovietic

Cu mai bine de cincisprezece ani înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, Hitler și-a exprimat oficial convingerea că rasa germană își putea îndeplini menirea de conducătoare a lumii numai punînd mîna pe cereale, petrol și alte resurse din sud-vestul Uniunii Sovietice. Pactul de neagresiune sovieto-nazist (1939) nu a afectat cîtuși de puțin crezul lui Hitler despre un imperiu arian. Germania trebuia cu orice preț să lupte cu Rusia sovietică.

Pregătirile pentru ultimul Blitzkrieg

La sfîrșitul lunii iunie 1941, o forță de asalt nazistă de circa 3000 de tancuri, 5000 de avioane și 3000000 de soldați era pregătită pentru Operațiunea Barbarossa: invazia Uniunii Sovietice. Încă din februarie, serviciile de informații britanice, americane și sovietice îl înștiințaseră pe Stalin de iminența unui atac. Stalin nu dăduse crezare acestor rapoarte, ca atare nu ordonase comandanților săi să ia măsuri de întărire a apărării la granițe. El declară că o asemenea acțiune l-ar fi determinat pe Hitler să invadeze Rusia.

Înfrîngerile sovietice

La 22 iunie 1941, invazia nazistă s-a declanșat de-a lungul unui front lung de 3200 km. Din punct de vedere numeric, efectivul sovietic nu era cu mult mai mic, iar militarii au luptat cu mult curaj. Totuși, în acest stadiu al războiului, dotarea și conducerea militară sovietică nu se puteau compara cu cele ale Germaniei. În primele zece zile, naziștii au pătruns mai mult de 160 km în interiorul granițelor sovietice, luînd 150000 de prizonieri și distrugînd 75% din aviația sovietică. Stalin a ieșit din scenă timp de unsprezece zile probabil căuțîndu-și uitarea în alcool. Își lăsase poporul să lupte singur în ceea ce s-a numit „Marele război patriotic”.

Invadatorii au continuat să înainteze surprinzător de rapid pe toată durata verii. În septembrie 1941, forțele naziste au ajuns la marginea orașelor Leningrad și Moscova. Astfel, nemții amenințau cele mai mari și mai puternic industrializate orașe ale țării. La 19 septembrie, trupele germane au cucerit Kievul, al treilea mare oraș al URSS, și în mai puțin de zece zile au început campania de exterminare a evreilor. Numai în primele două zile ale masacrului au murit aproape 35000 de oameni. Măcelul din Kiev nu a înceta decît o dată cu plecarea naziștilor, peste doi ani. În Kiev nu a rămas aproape nici un evreu în viață.

Rezistența

În deceniul al patrulea, Stalin nu se arătase și nu se adresase aproape deloc poporului sovietic. La 3 iulie 1941 el a revenit din refugiul de unsprezece zile, adresându-se națiunii prin intermediul radioului. Uluiți, cetățenii sovietici au auzit apelul atotputernicului conducător către „frații și surorile” lui. Într-un mesaj cald, prietenesc și profund patriotic, Stalin îi îndemna să se ridice la luptă și să-i zdrobească pe cotropitori. Poporul sovietic a reacționat prompt. Până în toamna lui 1941, rezistența lui acerbă a oprit înaintarea naziștilor în regiunile centrale și din nord.

La sfârșitul anului 1941 și în decursul anului următor, națiunea s-a alăturat cauzei rezistenței. Partizanii (luptători din rezistența secretă) i-au alungat pe naziști din teritoriile ocupate. Sovieticii și-au reamplasat fabricile și forța de muncă în zone inaceesibile germanilor. Producția de război a crescut rapid. Armata Roșie și-a mărit efectivul, s-a reorganizat și a pornit la atac.

Contraatacul

În ultimele două luni ale anului 1941, distanțele și vremea din Uniunea Sovietică au stăvilit într-o oarecare măsură invazia nazistă. Depărtarea mare de la care trebuiau aduse proviziile armatei germane și noroiul pînă la genunchi au încetinit ritmul Blitzkrieg-ul. După aceea, gerul a pus la grea încercare trupele naziste și echipamentul lor. Forțele germane nu veniseră pregătite pentru temperaturi atât de coborîte (mergînd uneori pînă la -40 °C), întrucît Hitler plănuise să înceapă Operațiunea Barbarossa suficient de devreme pentru a-i învinge pe sovietici înainte de venirea iernii. Întîrzierea cauzată de atacul lansat asupra Marii Britanii și de cucerirea Balcanilor începea să-și spună cuvîntul. În decembrie 1941, Armata Roșie a organizat primul contra-atac de-a lungul întregului front. Aceasta ofensivă de iarnă a silit trupele naziste din centrul țării să se retragă mult la vest de Moscova. Armata Roșie nu a reușit aceeași performanță și în sud. Aici germanii au continuat să înainteze pînă în septembrie 1942. După aceea sovieticii i-au oprit din drum, zdrobindu-i în bătălia de la Stalingrad în nord. Liniile naziste au rezistat eroic în jurul Leningradul pînă la începutul anului 1944. La încheierea asediului de 900 de zile, o treime din cetățenii orașului muriseră, cei mai mulți de foame, frig și boli. În cele din urmă, în ianuarie 1944 contraofensivă sovietică a început să înregistreze victorii și în nord. Bătălia de la Leningrad a marcat începutul unei serii de puternice ofensive sovietice. În cursul anului 1944, Armata Roșie a eliberat aproape tot teritoriul sovietic, urmărindu-i pe naziști pînă în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România și Bulgaria.

Holocaustul

Ocuparea Poloniei și a vestului Uniunii Sovietice de către naziști a însemnat practic aducerea tuturor evreilor din Europa sub dominația lui Hitler. După cuceririle din est, trupele speciale ale naziștilor (SS) au început aplicarea „soluției finale” în „problema evreiască”. Aceste cuvinte codificate însemnau că naziștii urmau să pună în practică planul de asasinare a tuturor evreilor europeni. Efortul naziștilor de a lichida un întreg grup genetic (de a comite un genocid) a implicat o acțiune de exterminare în asemenea proporții, încît atacul asupra evreilor a primit o denumire sugestivă pentru gradul lui de violență: „Holocaustul”.

Ordinul de exterminare

Se pare că Hitler s-a întîlnit în secret cu Hermann Goering, Reinhard Heydrich și Heinrich Himmler, comandanții supremi ai armatei și forțelor de securitate, cărora le-a dat ordinul verbal de începere a exterminării evreilor și a altor „rase inferioare”, ca slavii și țiganii. Acești conducători naziști au transmis la rîndul lor comanda prin verigile ierarhice. În viitoarele procese ale criminalilor de război, executanții direcți au răspuns în unanimitate că suferințele și moartea victimelor nu le-au trezit nici un fel de sentimente, întrucît ei nu făceau decît să se supună ordinelor primite de la superiori.

Teroarea și munca de sclavi

În Polonia, teroarea nazistă s-a dezlănțuit imediat după cucerirea teritoriului în 1939. Cotropitorii i-au ridicat pe membrii elitei academice și religioase, după care i-au aruncat în închisori sau i-au ucis. Când acțiunile polonezilor sau ale altor națiuni ocupate se soldau cu moartea vreunui nazist, autoritățile germane ordonau de regulă executarea a 100 dintre civilii aflați în închisori, pentru fiecare victimă nazistă.

În ianuarie 1942, Heydrich s-a întâlnit cu cincisprezece comandanți ai forțelor de securitate, cărora le-a comunicat planurile referitoare la evreii din Polonia și din alte teritorii estice. Majoritatea urmau să fie puși la munci istovitoare pînă își dădeau sufletul. Cei mai rezistenți, care reușeau să supraviețuiască acestor condiții sclavagiste de muncă, urmau să fie exterminați. Forțele de ocupație din Polonia au început să pună în aplicare planul, adunîndu-i pe toți evreii în zone îngrădite din orașele de reședință: așa-numitele ghetouri evreiești.

Hrăniți atît cît să nu moară de foame, locuitorii ghetourilor erau siliți să muncească într-un ritm infernal în industria de război. Cu toate acestea, evreii rezistau la aceste condiții, dejucînd intențiile celor care-i țineau captivi.

Naziștii au decis, așadar, să-i expedieze în lagăre de exterminare. La mijlocul anului 1940, ghetoul din Varșovia avea o populație de 400000 de oameni. În aprilie 1943 nu mai rămăseseră decît 70000, restul fiind duși la muncă silnică sau deportați în scopul exterminării.

La 19 aprilie 1943, cînd unități SS înarmate pînă în dinți au intrat în ghetoul din Varșovia pentru a-i măcelari pe cei rămași aici, evreii s-au revoltat. Grupuri de bărbați și femei au opus rezistență trupelor SS, folosindu-se de arme ușoare și de bombe cu benzină. Revolta a putut fi înăbușită abia după o lună. Aproape toți evreii au murit în luptă sau au fost deportați în lagărele morții.

Echipele morții

În timpul Operațiunii Barbarossa, armata germană care a pătruns pe teritoriul Uniunii Sovietice a fost urmată de Einsatzgruppei (echipe cu însărcinări speciale). Misiunea lor specială o constituia asasinarea în masă a evreilor. Aceste echipe ale morții foloseau arme de foc, cu care măcelăreau sute de mii de oameni în majoritate evrei, dar și de alte naționalități din satele și orașele aflate în vestul Uniunii Sovietice. Uneori trupele Einsatzgruppei din orașe cum a fost Kievul ucideau oamenii mai rapid decît lagărele de exterminare.

Lagărele de concentrare

Forțele de ocupație naziste din toate teritoriile cucerite, începînd cu Franța și pînă în Uniunea Sovietică, au deportat un număr imens de evrei în lagărele de concentrare. Nemții i-au expediat pe evrei în cîteva complexe construite înainte de război, însă majoritatea au luat calea noilor centre de detenție din estul Europei. Aproape treizeci de lagăre, printre care Dachau și Buchenwald, au fost organizate astfel încît să asigure un regim sclavagist de muncă. Condițiile cumplite din aceste lagăre reprezentau o garanție că deținuții vor trăi în mizerie și vor muri repede.

Naziștii au construit cîteva lagăre care nu aveau alt scop decît uciderea rapidă și în masă a evreilor și a altor rase „subumane”. Ei au construit cele cinci mari lagăre de concentrare din Polonia, înzestrîndu-le cu camere de gazare pentru exterminarea în masă. De asemenea, naziștii au construit cuptoare uriașe, în care ardeau cadavrele. Auschwitz, cel mai mare dintre toate lagărele morții, extermina 6000 de oameni zilnic atunci cînd funcționa la capacitatea maximă. Victimele erau duse în pielea goală în săli de beton, unde se așteptau să li se facă „baie”. După ce îngrămădeau la un loc oameni de ambele sexe și de toate vîrstele, SS-iștii introduceau prin tavan capsule cu gaze asfixiante. Victimele mureau în chinuri groaznice, zgîriind pereții și tavanul cu unghiile.

Victoria finală

Soluția finală a naziștilor a dus la exterminarea a circa 6000000 din cei 10000000 de evrei europeni. Numai 10% din copiii evrei care locuiau în teritoriile ocupate de germani au supraviețuit Holocaustului. Cei

90% care au murit însumează cifra de 1500000. Știrea despre aceste exterminări în masă i-a parvenit opiniei publice încă de la începutul războiului, numai că inițial cei mai mulți lideri s-au îndoit de veridicitatea ei.

Cu toate acestea, deși în vara anului 1944 Anglia, Statele Unite și Uniunea Sovietică aflaseră de existența marilor lagăre de exterminare, totuși ele nu au luat nici o măsură. Conducătorii evrei i-au îndemnat pe Aliați să bombardeze camerele de gazare și liniile ferate care făceau legătura cu lagărele.

Liderii britanici și americani au respins aceste apeluri, declarând că astfel de atacuri nu erau practice și că puteau agrava situația evreilor.

Mai multe națiuni europene și-au protejat evreii de pe teritoriul țării lor, refuzând să predea victimele, după cum ordonasera naziștii. Danezii și finlandezii i-au salvat practic pe toți cetățenii lor de origine evreiască. Până și Italia fascistă i-a protejat pe majoritatea evreilor italieni de deportarea în lagărele morții. Milioane de alți evrei s-au salvat singuri, prin eforturi proprii, ascunzându-se sau refugiindu-se în străinătate. În acest fel, aproximativ 4000000 de evrei au supraviețuit Holocaustului, câștigând o victorie scump plătită asupra celui mai mare adversar al lor din istorie.

Lupta pentru victorie

La mijlocul verii anului 1943, naziștii și fasciștii continuau să dețină supremația în cea mai mare parte a continentului. Datorită puterii pe care o exercita asupra unui teritoriu atât de vast din Europa, Hitler reprezenta o amenințare la adresa Angliei, Rusiei sovietice și evreilor. În lunile iulie și august 1943, cele trei mari puteri militare ale lumii, în afară de Germania, au organizat ofensive, începând să elibereze Europa de sub ocupația fascistă. Acum, Hitler se confruntă cu un inamic care urmărea zdrobirea definitivă a naziștilor, împreună cu aliații lor.

Coaliția antifascistă

Încă de la începutul celui de-al doilea război mondial, America a oferit sprijin Marii Britanii. În martie 1941, Lend-Lease Act oficializa și extindea acest program de asistență. Curând după invadarea Uniunii Sovietice de către naziști, în iunie 1941, englezii și sovieticii au încheiat un tratat de asistență mutuală. În luna noiembrie a anului următor, Statele Unite au început să acorde ajutoare Uniunii Sovietice în baza actului Lend-Lease. Ca reacție la intensificarea războiului dus de Hitler, în Europa a început să se formeze o coaliție antifascistă.

Carta Atlanticului

În primele luni de război, Churchill și președintele Franklin Roosevelt au discutat probleme globale ale păcii, precum și chestiuni practice legate de ajutorul militar. În august 1941, cei doi lideri au avut o întrevedere în largul oceanului, ocazie cu care au elaborat Carta Atlanticului. Aceasta declarație conținea un angajament de stopare a agresorilor și de recunoaștere a dreptului fiecărei națiuni de a-și alege singură forma de guvernare. De asemenea, Anglia și Statele Unite au promis să contribuie la progresul celorlalte societăți, fără a le exploata în nici un fel. Cum în următorii patru ani, liderul american și cel britanic au urmat o politică de pace, alianța fermă consfințită de Cartă nu a slăbit nici o clipă, în pofida conflictelor ivite uneori între cele două națiuni.

Intrarea în război a Statelor Unite

La începutul războiului, Statele Unite au acordat sprijin Marii Britanii și Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, în primele zile ale lunii decembrie 1941, după mai bine de doi ani de la izbucnirea celui de-al doilea război mondial în Europa, Statele Unite continuau să-și păstreze neutralitatea. După această dată, evenimentele din Asia au transformat conflictul european într-unul cu adevărat internațional, Statele Unite fiind principalul beligerant pe ambele emisfere.

În cursul anilor '30, în Japonia s-au ridicat lideri cu atitudini similare celor ale fasciștilor europeni. Sub

influența militanților naționaliști, în 1931 și 1937 Japonia a cucerit teritorii din China. Izbucnirea celui de-al doilea război mondial a slăbit dominația imperialiștilor europeni în Asia, oferind Japoniei noi prilejuri de expansiune. Conducătorii japonezi sperau să ocupe teritorii în India britanică, în Indochina franceză și în Indiile de Est olandeze (Indonezia).

Timp de aproape un secol înaintea izbucnirii celui de-al doilea război mondial, interesele comerciale determinaseră Statele Unite să se implice tot mai mult în problemele asiatice. Flota extrem de puternică făcea din America un rival primejdios pentru oricare altă națiune care lupta pentru supremație în Asia. De exemplu, în 1898 Statele Unite s-au confruntat cu Spania, pe care au învins-o, acaparând Insulele Filipine.

Implicarea Americii în război.

În deceniul al patrulea, Statele Unite au continuat să rămână o formidabilă putere în Asia. Astfel, ambițiile imperialiste ale japonezilor au ajuns să se ciocnească de cele ale americanilor. Prin atacul aerian asupra flotei americane din Pacific, staționată la Pearl Harbor (7 decembrie 1941) Japonia a urmărit să pună capăt dominației acestui stat rival în Asia. Imediat, la 11 decembrie, aliatele Japoniei, Italia și Germania, au declarat război Statelor Unite; consecința imediată a atacului aerian a fost intrarea Americii în război în Asia și aderarea ei la alianța europeană dintre Anglia și URSS.

Campaniile Aliatilor în Africa de Nord și Italia

La începutul războiului, strategii americani au luat hotărârea să dirijeze cea mai mare parte a resurselor în direcția conflictului militar din Europa, pînă cînd Aliații (Statele Unite, Anglia și URSS) aveau să-i înfrîngă pe fasciști pe continent. În 1942, în timp ce sovieticii atacau armatele lui Hitler în estul Europei, englezii și americanii au inițiat o campanie aliată în vestul continentului, luptînd circa un an împotriva centrelor militare și industriale naziste din Europa. În noiembrie 1942, americanii s-au alăturat britanicilor și în războiul din nordul Africii, împotriva lui Rommel. Cu două săptămîni înainte de intrarea americanilor în conflictul din deșert, trupele britanice, sub comanda generalului Bernard Montgomery, au reușit să schimbe cursul războiului prin lupta de la El Alamein. În mai 1943, victoria Aliatilor occidentali în Africa de Nord era deplină.

Conferința de la Casablanca

În tot cursul anului 1942, Stalin a insistat ca Aliații occidentali să deschidă un front în vestul Europei, astfel încît sovieticii să nu fie nevoiți să poarte singuri războiul terestru. În timp ce englezii și americanii se apropiau de o victorie în nordul Africii, Roosevelt și Churchill s-au întîlnit la Casablanca, în Maroc, ca să discute planurile de război, printre care și eventualitatea unei invazii în vestul Europei.

La 24 ianuarie 1943, cînd s-a încheiat această conferință, Aliații occidentali și-au declarat oficial hotărîrea de a lupta împotriva Italiei, Germaniei și Japoniei pînă la capitularea necondiționată a acestora. De asemenea, Roosevelt și Churchill au făcut o înțelegere secretă de a invada în curînd sudul Europei, prin Sicilia.

Situația critică de pe frontul sovietic l-a împiedicat pe Stalin să accepte invitația la Conferința de la Casablanca, însă reprezentanții sovietici la acest eveniment și-au informat conducătorul asupra rezultatului tratativelor. Planul de a deschide un al doilea front l-a încîntat pe Stalin, numai că el milita mai curînd în favoarea unui atac dinspre Marea Mîneei, cu pătrundere prin nordul Franței.

Înfrîngerea Italiei fasciste

În anul 1942, Aliații occidentali au adoptat o nouă tactică militară: asaltul cu amfibii. Curînd, aceste atacuri mixte, pe apă și pe țărmurile inamicului, au devenit specialitatea americanilor și englezilor. La 10 iulie 1943, la numai cîteva săptămîni după victoria Aliatilor în Africa de nord, Statele Unite și Anglia au organizat o invazie masivă cu amfibii în Sicilia, dezlănțuind un bombardament intens asupra Italiei. La

mijlocul lunii iulie, Marele Consiliu Fascist, care se supusese întotdeauna necondiționat lui Mussolini, i-a ordonat acestuia să predea comanda armatei. Regele Victor Emmanuel al III-lea și-a reafirmat autoritatea, destituindu-l pe Mussolini din funcția de prim-ministru.

Pietro Badoglio, noul premier, a luat imediat măsuri de preîntâmpinare a unei invazii aliate și a unui război terestru în Italia. El a ordonat Partidului Fascist să se autodizolve și a inițiat negocieri de pace cu Aliații occidentali. Tratatul a continuat până la 3 septembrie 1943, când guvernul Badoglio a acceptat capitularea necondiționată. Cu o zi înainte, primele trupe aliate invadaseră sudul Italiei.

Prăbușirea regimului fascist și capitularea Italiei nu au însemnat sfârșitul luptei pentru dominație în peninsula. Hitler anticipase căderea statului aliat și trimisese în grabă trupe, în centrul și nordul Italiei. De asemenea, Führerul a expediat un grup al forțelor speciale să-l salveze pe Mussolini, care fusese arestat imediat după demiterea din funcția de prim-ministru al Italiei. Naziștii l-au pus pe Mussolini în fruntea unui stat german-marionetă în nordul Italiei. Luptele aprige dintre Aliați și naziștii din nordul Italiei au continuat până la sfârșitul lui aprilie 1945. Văzând că înfrângerea naziștilor în Italia era iminentă, Mussolini a încercat să fugă în Elveția. Membrii rezistenței antifasciste italiene l-au capturat și l-au executat împreună cu amanta sa, la 28 aprilie 1945.

Eliberarea vestului Europei

În anii 1942 și 1943 producția de război a Aliaților a crescut rapid. De asemenea, în tot cursul anului 1943, coaliția antifascistă a înaintat constant pe câmpurile de luptă din Italia și Uniunea Sovietică. Așadar, liderii Aliaților au început să-și facă planuri mai detaliate legate de victoria în război.

Conferința de la Teheran

În octombrie 1943, diplomații americani, englezi și sovietici au ținut o conferință la Moscova, unde au convenit să continue cooperarea în vederea înfrângerii naziștilor. Totodată, Aliații s-au angajat să anuleze capacitatea de război a Germaniei, pedepsindu-i pe nemți pentru crimele de război comise. Între 28 noiembrie 1943 și 12 ianuarie 1944, Churchill, Roosevelt și Stalin s-au întâlnit apoi la Teheran, în Iran, la prima conferință importantă a celor „Trei Mari Puteri”. Ei au confirmat acordurile semnate la Moscova în octombrie, au decis data unei invazii de cealaltă parte a Canalului Mîneei și s-au angajat ca după război să creeze o nouă organizație internațională.

„Ziua Z” și cele care au urmat

La sfârșitul primăverii anului 1944, în porturile britanice așteptau 5000 de vase să transporte peste Canalul Mîneei peste 2000000 de soldați aliați, care urmau să debarce pe țărmul Normandiei, în Franța. Pentru a se asigura reușita acțiunii, era nevoie ca 12000 de avioane ale Aliaților să preia controlul aerian asupra nordului Franței.

Strategii au ales ca dată a debarcării ziua de 6 iunie 1944 (nume codificat „Ziua Z”). Locul și momentul atacului i-au luat prin surprindere pe naziști, care au opus totuși o rezistență înverșunată, în pofida unor acerbe lupte defensive. Într-o săptămînă, Aliații au cucerit o porțiune de plajă lată de 96 km, iar în următoarele trei luni în Franța au debarcat peste 2000000 de soldați.

Frontul aliat din sudul Franței

Aliații au sporit presiunile asupra pozițiilor naziste din vestul Europei prin deschiderea unui nou front. La 15 august 1944, trupele franceze și americane au invadat coasta de sud a Franței. În timp ce armatele aliate din nord și sud își croiau drum către centrul Franței, luptătorii din Rezistență și-au intensificat acțiunile în spatele liniilor naziste. Parizienii s-au alăturat luptei și, în urma rebeliunii de la sfârșitul lui august 1944, au reușit să ia în stăpînire capitala.

Bătălia din Ardeni

În toamna și iarnă care au urmat după „Ziua Z”, Aliații au continuat să cucerească teritorii în nord-vestul Europei. La 2 septembrie 1944, ei i-au alungat pe naziști din Bruxelles, capitala Belgiei, iar zece zile mai târziu au trecut granița germană. Ulterior, n-au mai înaintat. În decembrie, după trei luni de front static, Hitler a ordonat un contraatac în direcția Belgiei.

Ofensiva nazistă din decembrie 1944, aproape a reușit să spargă frontul, divizînd forțele aliate din nord-vestul Europei. Soldații americani, lipsiți de experiență, au oprit pînă la urma ofensiva germană în bătălia de zece zile din Ardeni, încheiată la 25 decembrie 1944. Apoi, forțele americane, britanice și franceze și-au reluat campania masivă îndreptată împotriva Germaniei, eliberînd complet vestul Europei la începutul anului 1945.

Cucerirea estului Europei de către Uniunea Sovietică

După optsprezece luni de lupte crîncene și înaintare lentă, în iunie 1944, trupele sovietice au ajuns într-o mică enclava din Bulgaria. Din acest punct și pînă în nord, la Marea Baltică, Germania continua să ocupe o fișie de teritoriu la granița URSS. Curînd după debarcarea Aliaților în Normandia (6 iunie), trupele sovietice au atacat liniile naziste de la est. Timp de o lună, frontul s-a deplasat rapid spre vest, către Polonia și România.

Insurecția antinazistă din Varșovia

La 1 august, în timp ce Armata Roșie se apropia de Varșovia, capitala Poloniei, forțele de rezistență din oraș s-au ridicat împotriva ocupanților germani. Timp de două luni, naziștii s-au confruntat cu rebelii care luptau cu disperare. Sovieticii se găseau la circa 60 km de oraș, dar și-au oprit înaintarea. Trupele germane au înfrînt rebeliunea, omorînd 200000 de polonezi; pînă la începutul lunii octombrie 1944, orașul Varșovia era distrus aproape în întregime.

Înaintarea pînă la granița Germaniei

Armata sovietică a cucerit Varșovia la trei săptămîni după încheierea brutalului război purtat de naziști împotriva orașului. Polonezii i-au acuzat pe sovietici că asistaseră nepăsători la distrugerea Rezistenței din Varșovia cu scopul de a slăbi națiunea. Conducătorii Armatei Roșii au susținut că, după o ofensivă de durată, din august 1944 pînă în ianuarie 1945, trupele nu mai avuseseră puterea să atace. O dată reluată ofensiva, sovieticii au continuat să înainteze către vest, și în cîteva săptămîni au ajuns la granița Germaniei.

Conferința de la Ialta

La 7 februarie 1945, Churchill, Roosevelt și Stalin s-au întîlnit la Ialta, în peninsula sovietică Crimeea de la Marea Neagră. Coaliția antifascistă trebuia să ia imediat decizii în privința refacerii statelor recent eliberate de Aliați în estul și vestul Europei. Mai mult decît atît, întrucît conferința coincidea cu faza încercuirii de către trupele aliate a ultimei fortărețe a nazismului, cei trei lideri voiau să discute punct cu punct momentele preliminare victoriei, să decidă soarta postbelică a Germaniei și să stabilească metodele de instaurare a păcii mondiale.

Acordurile privitoare la Europa de Est

În momentul participării lui Stalin la conferința de la Ialta, Armata Roșie deținea controlul asupra celei mai mari părți din Europa răsăriteană. Prevalîndu-se de acest formidabil avantaj, el a formulat o serie de pretenții. Astfel, Stalin a insistat că sovieticii trebuiau să păstreze teritoriul răpit Poloniei în 1939, aceasta urmînd să fie compensată prin anexarea unor regiuni din estul Germaniei; de asemenea, guvernul polonez trebuia să fie obedient față de Uniunea Sovietică. Cum, în decursul istoriei, relațiile dintre Polonia și Rusia fuseseră extrem de ostile, insistențele lui Stalin în privința instaurării unui guvern polonez pro-sovietic tradu-

ceau intențiile liderului sovietic de a-i refuza acestei țări dreptul de a-și alege singură conducătorii. Sovieticii pretindeau că cererea lor era justificată prin necesitatea de a-și asigura protecția în vest.

Aliații occidentali au obținut doar amendamente ne semnificative la planul lui Stalin. Roosevelt și Churchill au acceptat în principiu modificările graniței poloneze, fără a specifica însă frontierele dintre Germania și Polonia. Cei trei lideri au convenit ca în Polonia să fie format guvernul de la Lublin (condus de un grup pro-sovietic). La rândul său, Stalin a cedat într-o oarecare măsură, acceptând ca din guvern să facă parte și câțiva membri ai unei facțiuni poloneze pro-occidentale.

Ținând seama de pretențiile americane, cei trei aliați s-au angajat să asigure alegerea liberă a unor guverne democratice în țările eliberate de fasciști. Poziția armatei sovietice în estul Europei îi permitea lui Stalin să-și încalce promisiunea referitoare la alegerile libere. Dacă Aliații doreau respectarea strictă a acestui acord, atunci trebuiau să se pregătească de război împotriva sovieticilor.

Planuri de război

Deși acordurile de la Ialta includeau prevederi legate de strategiile victoriei asupra Germaniei, cele mai importante planuri de război se refereau la luptele din Asia. Statele Unite se așteptau la o extindere a conflictului cu Japonia, conștiente de faptul că era absolut esențial să-și asigure sprijinul sovietic împotriva inamicului. În februarie 1945, japonezii și sovieticii nu se aflau în stare de beligeranță, deși URSS a promis ca la trei luni după înfrângerea Germaniei va declara război Japoniei. În schimbul acestei importante concesiuni acordate americanilor, Roosevelt a fost de acord cu anexările teritoriale sovietice din Asia, printre acestea numărându-se și Insulele Kurile japoneze.

Soarta Germaniei

Stalin era convins că securitatea viitoare a URSS și pacea Europei impuneau demilitarizarea Germaniei și împărțirea ei în state mai mici, depose date de industrie. Deși în februarie 1945, Statele Unite propuseseră un plan similar, Roosevelt pleda pentru aplicarea unui tratament mult mai blând Germaniei. Churchill s-a arătat chiar mai îngăduitor față de Germania decât Roosevelt. Totodată, premierul britanic a susținut energic implicarea Franței în exercitarea controlului postbelic asupra Germaniei. Scopul lui Churchill era să confere Germaniei și Franței suficientă putere pentru a contracara influența Uniunii Sovietice pe continent.

În cadrul negocierilor legate de problemele germane, Churchill și Stalin au militat pentru atingerea propriilor scopuri. Roosevelt pune a atât de mare preț pe menținerea solidarității Aliaților, încât înclina să cedeze în fața lui Stalin mai mult decât considera prudent premierul britanic. În pofida atitudinii președintelui american, Churchill și-a atins scopurile în mai mare măsură decât Stalin.

Aliații au decis să împartă Germania în 4 zone de ocupație. Fără să țină seama de obiecțiile lui Stalin, Churchill și Roosevelt au încredințat Franței o zonă asupra căreia urma să-și exercite controlul. Deși Berlinul se găsea la circa 90 km în interiorul zonei de ocupație sovietice, negociatorii au convenit ca fiecare dintre cele patru națiuni eliberatoare să preia o secțiune a capitalei. Cei patru Aliați s-au angajat ca, o dată instituit controlul asupra Germaniei, să militeze pentru eradicarea nazismului și militarismului acestei națiuni.

În acțiunea de pedepsire a Germaniei, Aliații occidentali s-au limitat la ocuparea și demilitarizarea țării, în paralel cu desființarea nazismului. Ei au respins planul sovietic de confiscare a industriilor Germaniei și de împărțire a țării în mici state separate. Germania trebuia să rămână mai puternică decât plănuse Stalin. De asemenea, Churchill și Roosevelt au respins cererea lui Stalin ca Germania să plătească uriașe despăgubiri Uniunii Sovietice. Liderii occidentali au acceptat doar să reia discuția în viitor.

Angajamentul de creare a Națiunilor Unite

Înainte de încheierea dezbaterilor de la Ialta, la 12 februarie, cele trei mari puteri și-au exprimat adeziunea la planul de formare a unei noi organizații mondiale, menite să înlocuiască Liga Națiunilor. Aliații s-au angajat să participe la Conferința de organizare a Națiunilor Unite, programată pentru sfârșitul lui aprilie

1945 la San Francisco.

Cucerirea Germaniei

În ultimele șase luni ale anului 1944, armatele aliate, aliniate de-a lungul întinselor linii ale frontului din estul și vestul Europei, înaintaseră continuu în direcția Germaniei. Ultima etapă a celui de-al doilea război mondial a început în prima lună după Conferința de la Ialta, când trupele americane au trecut Rinul, pătrunzând în centrul Germaniei, în timp ce sovieticii se pregăteau să ia cu asalt Berlinul. Deși înfrângerea era iminentă, Hitler nu le-a îngăduit conaționalilor săi să capituleze. Germania trebuia să lupte până la distrugerea celui de-al treilea Reich și a fondatorului acestuia.

Războiul aerian împotriva Germaniei

Distrugerea orașelor germane a început încă din primele zile ale războiului, când aviația britanică RAF a efectuat raiduri de bombardament nocturn asupra Reichului. De îndată ce Statele Unite au intrat în război, bombardierele americane au început să lanseze atacuri pe timp de zi, cu scopul de a distruge industria și rețeaua de transporturi a Germaniei.

Aceste atacuri aeriene s-au intensificat în cursul războiului. La jumătatea anului 1944, Aliții occidentali au ajuns să domine aviația germană în asemenea măsură, încât puteau iniția atacuri repetate în orice punct al țării. Majoritatea orașelor germane, dintre care multe nu reprezentau obiective militare sau industriale importante, au fost bombardate de nenumărate ori, până când au fost transformate în ruine. Atacurile deosebit de distrugătoare asupra Dresdei, lansate în timpul Conferinței de la Ialta, s-au soldat cu uciderea unui număr de 150000 până la 200000 de oameni, aproape toți civili.

Pătrunderea Aliților în vestul Germaniei

Zona vestică a Germaniei măsoară 800 km de la nord la sud și aproape 480 km de la est la vest. Fluviul Elba desparte această regiune vestică de porțiunea estică, mai mică, în centrul căreia se află orașul Berlin. Rinul curge către nord, de-a lungul frontierei vestice a Germaniei cu Franța. La începutul lunii martie 1945, armatele Aliților sub comanda generalului Dwight Eisenhower au atacat spre est, din direcția Franței localitățile de pe Rin.

O dată începută ofensiva aliată, armatele naziste din zona vest-centrală a Germaniei s-au retras, distrugând în urma lor toate podurile de pe Rin, în afară de unul singur. Acest unic pod i-a dat lui Eisenhower posibilitatea să treacă fluviul cu o rapiditate remarcabilă și să înainteze prin centrul Germaniei de vest. La 11 aprilie, trupele aliate au ajuns la Elba, la circa 90 km depărtare de Berlin.

La 12 aprilie a murit Roosevelt. Eisenhower a decis să facă următorii pași în Germania înainte ca noul președinte american, Harry Truman, să aibă răgazul de a se implica în strategiile războiului. Churchill voia să-i țină pe sovietici în afară Germaniei de Est. El l-a îndemnat pe Eisenhower să traverseze Elba și să continue înaintarea către capitala germană. Generalul american a refuzat. În opinia lui Eisenhower, Aliții aveau sorți de izbândă dacă luau cu asalt sud-vestul Germaniei, în timp ce sovieticii cucereau partea de est.

Căderea Reichului nazist

În timp ce Eisenhower își încheia campania în vestul Germaniei, sovieticii parcurgeau estul Europei, pătrunzând în Germania răsăriteană. La 13 aprilie, capitala Austriei, Viena, a căzut în mâinile sovieticilor. La 16 aprilie 1945, forțele Armatei Roșii sub comanda mareșalului Gheorghi Jukov au început ofensiva la circa 90 km est de Berlin. La 20 aprilie, câteva unități sovietice au intrat în suburbiile Berlinului. Alte contingente ale Armatei Roșii au continuat să înainteze către vest, făcând joncțiunea cu americanii la Torgau, pe Elba la 25 aprilie. Hitler a rămas ascuns într-un buncăr din Berlin, vreme ce trupele Aliților invadau Germania. La 30 aprilie, Hitler s-a sinucis în buncărul de sub străzile pe care Armata Roșie spulberase rezistența ultimilor apărători ai Berlinului. Cererile de capitulare primite din partea mai multor comandanți

naziști la 7 mai i-au determinat pe Truman și pe Churchill ca la 8 mai să declare victoria Aliatilor în Europa. Întrucât comandamentul german s-a predat la 9 mai, Stalin a desemnat această dată ca zi a victoriei. Epoca fascistă în Europa se încheiase în sfârșit, lăsând în urmă un continent în ruine.

Holocaustul asiatic

După atacul de la Pearl Harbor, în Hawaii, în decembrie 1941, japonezii și americanii s-au luptat cu înverșunare. Până în martie 1942, Japonia cucerise Filipinele, înaintînd către Australia. În lunile mai și iunie ale anului următor, americanii au distrus flota japoneză în bătăliile din Marea de Corali, respectiv din Insula Midway.

După Midway, Statele Unite au desfășurat o ofensivă încrîncenată, cucerind insulă după insulă, într-o luptă pe viață și pe moarte. Forțele americane au suferit pierderi grele în timpul atacurilor lansate asupra unor forțe defensive bine amplasate și decise să nu capituleze. Însă bombardamentele navale susținute ale Statelor Unite, atacurile aeriene și terestre cu aruncătoare de flăcări, tancuri și forțe masive de infanterie aproape au exterminat trupele japoneze din insule ca Tarawa și Peleliu.

În iunie 1944, aviația militară a Statelor Unite a intrat în lupta împotriva Japoniei. Bombardamentele au continuat să se întetască timp de peste un an. Flota s-a alăturat ofensivei asupra orașelor japoneze. Mii de tone de bombe și obuze grele de artilerie au fost lansate asupra națiunii insulare, preschimbînd în cenușă centrele urbane intens populate.

La 6 august 1945, a avut loc un altfel de atac aerian. Locuitorii Hiroshimei au putut distinge o mică escadrilă de avioane americane trecînd pe deasupra orașului lor. Fiîncă nu le-au văzut aruncînd bombe, și-au închipuit că avioanele veniseră în misiune de recunoaștere. În schimb, un avion B-29 a lansat o singură bombă atomică de 4500 de kilograme, care a coborît cu ajutorul unei parașute.

Explozia survenită deasupra pămîntului a ucis instantaneu între 80000 și 100000 de oameni. În următorii cinci ani, numărul deceselor provocate de această bombă s-a dublat.

La 8 august 1945, Stalin s-a conformat angajamentului asumat la Ialta și a declarat război statului japonez. În ziua următoare, Statele Unite au lansat o altă bombă atomică asupra Japoniei, la Nagasaki, unde au murit circa 60000 de oameni. După două zile, conducătorii japonezi și-au anunțat intenția de a capitula. Capitularia oficială a avut loc la 14 august, documentele respective fiind semnate la 2 septembrie.

Președintele Truman a declarat întregii lumi că ordonase folosirea bombei atomice ca să grăbească sfîrșitul războiului și să cruțe circa 500000 de vieți, la cît se apreciasse că se vor cifra pierderile americane în cazul invadării Japoniei. Adversarii acestei decizii au contraargumentat că oricum Japonia s-ar fi predat curînd, chiar și fără o invazie. Ei considerau că atacurile nucleare asupra celor două orașe fuseseră inutile. Ulterior, cîțiva oameni de știință au opinat că Truman ordonase atacurile nucleare pentru a-i demonstra lui Stalin puterea Statelor Unite sau pentru a opri războiul înainte ca sovieticii să înainteze prea mult în Asia.

În anii '20, europenii s-au alăturat populației de pe întregul glob, într-un efort comun de prevenire a unui nou război mondial. Ei au urmărit instaurarea armoniei și securității prin crearea Ligii Națiunilor, prin fixarea unor restricții de înarmare și prin încheierea unor tratate defensive. În tot cursul deceniului al treilea, dorința de pace s-a intensificat, dar în deceniul următor speranțele au început să se năruie, o dată cu creșterea pericolului fascist.

Conducătorii britanici și francezi se temeau de războiul care se întrezărea în viitorul apropiat. Într-un zadarnic efort de a menține pacea, ei i-au făcut concesii lui Hitler, cel mai agresiv dictator fascist. Totuși, aceste tentative de a-l domoli pe Führer nu au pus capăt agresiunii fasciste. Numai războiul îi putea oferi lui Hitler ceea ce dorea: anexarea estului Europei și perspectiva de a deporta sau de a ucide toți evreii de pe continent.

În septembrie 1939, armatele germane au invadat Polonia cu viteza fulgerului, declanșînd cel de-al doilea război mondial; în următorii doi ani, uraganul militar nazist a pustiit întreaga Europă, înfrîngînd orice

rezistență, din vestul Franței până Munții Urali din Uniunea Sovietică. La sfârșitul anului 1941 aceste cuceriri le-au conferit lui Hitler și aliaților săi fasciști supremația asupra celei mai mari părți din continent. De îndată ce au cucerit estul Europei, naziștii au început să-i extermine pe evrei și alte rase „subumane”. Masacrul nu s-a încheiat decât atunci când forțele britanice, sovietice și americane și-au croit drum până în centrul Europei, zdrobind statul fascist italian și pe naziști.

După victoria Aliaților în Europa, în mai 1945, a continuat războiul împotriva Japoniei, membrul asiatic al alianței fasciste. Înfrângerea japonezilor a urmat după un război crâncen de invadare a insulelor și un bombardament aerian, care a culminat cu infernul atomic de la Hiroshima și Nagasaki, în august 1945. Încă înainte de aceste ultime lupte ale celui de-al doilea război mondial, între Aliații occidentali și Uniunea Sovietică s-a declanșat războiul rece. Acest conflict nu va întârzia să genereze amenințarea unui holocaust atomic, care a obsedat omenirea până în ultimul deceniu al secolului.

Capitolul 14

Sferele de supraputere în Europa, 1945-1968

aprilie 1945 Crearea Națiunilor Unite cu ocazia întrunirii de la San Francisco

iulie 1945 Participarea liderilor Aliaților la ultima conferință de război de la Potsdam

martie 1947 „Doctrina Truman” promite ajutor națiunilor care luptă împotriva comunismului

iunie 1947 Statele Unite inițiază Planul Marshall de reconstrucție a Europei

februarie 1948 Cucerirea Cehoslovaciei desăvârșește ocupația sovietică a Europei de Est

iunie 1948 Sovieticii încep blocada Berlinului, care avea să dureze unsprezece luni

aprilie 1949 Națiunile occidentale formează Organizația Tratatului Nord-Atlantic

iunie 1950 Izbucnirea Războiului Coreii

noiembrie 1952 Statele Unite experimentează prima bombă cu hidrogen

martie 1953 Moare Stalin

1956 Sovieticii înăbușă revoluția anticomunistă din Ungaria

1956 Hrușciov preia funcția de conducător al Uniunii Sovietice

1956 Englezii și francezii invadează Egiptul, fără a reuși să recucerească Canalul de Suez

1957 Șase state vest-europene organizează Piața Comună; Sovieticii efectuează cu succes primul experiment cu o rachetă balistică intercontinentală

august 1961 Germania de Est înalță Zidul Berlinului

octombrie 1962 Criza cubaneză aduce omenirea în pragul declanșării unui conflict nuclear

1963 Anglia, Statele Unite și Uniunea Sovietică semnează Tratatul de limitare a experimentelor nucleare, care interzice testarea bombelor nucleare, cu excepția celor subterane

1964 Conducerea sovietică îl forțează pe Hrușciov să demisioneze

Între 1815 și 1945, statele din centrul și vestul Europei au deținut supremația atât asupra propriului continent, cât și a unei mari părți a lumii. Timp de peste două decenii de la încheierea în 1945 a celui de-al doilea război mondial, țările din centrul și vestul Europei nu numai că și-au pierdut aceasta supremație, dar au ajuns sub dominația Uniunii Sovietice și a Statelor Unite.

Adevărații conducători ai Europei de Est erau sovieticii. Ei au modificat sistemul economic și de guvernare din aproape toate țările aflate în această regiune, fără să țină seama de dorințele est-europenilor. În vestul Europei, Statele Unite au dominat politica externă și militară, lăsând totuși în mare măsură statele din această zonă să decidă asupra politicii interne.

Divizarea continentului în aceste două zone de influență a afectat puternic populația europeană și politica internațională până în anii '70, în ultimele două decenii impactul fiind ceva mai redus. În parte, această influență s-a datorat capacității sovieticilor și a americanilor de a-și menține dominația în zonele respective. Însă mutațiile din structura internațională de putere survenite după 1945 au modelat cursul evenimentelor din Europa și din întreaga lume într-o și mai mare măsură, pentru că cele două supraputeri luptau pe toate căile, în afară de cea a războiului deschis, pentru a-și afirma supremația. Una dintre cele mai importante consecințe ale acestui „război rece” a constituit-o faptul că, începând cu anii '50, Europa poate chiar și restul lumii a trăit sub amenințarea unui holocaust nuclear.

Consecințele celui mai mare război din Europa

Americanii, englezii și sovieticii și-au coordonat acțiunile îndreptate împotriva fasciștilor europeni suficient de bine pentru a da o lovitură zdrobitoare inamicului. Cu toate acestea, la sfârșitul războiului, conflictele politice dintre Aliații occidentali și Uniunea Sovietică au făcut imposibilă întâlnirea învingătorilor la masa tratatelor de pace. În cele din urmă, miniștrii de externe ai țărilor victorioase au negociat tratate cu toate statele învinse, cu excepția unuia singur. Ei nu au încheiat un acord ferm cu Germania.

Crearea Națiunilor Unite

În pofida divergențelor din interiorul alianței antifasciste, sovieticii au participat la conferința de la San Francisco, în aprilie 1945. Cu prilejul acestei întâlniri a fost creată Organizația Națiunilor Unite. Fondatorii

ONU au stabilit că scopul organizației îl constituia apărarea păcii, ridicarea nivelului de trai și asigurarea unor drepturi egale tuturor locuitorilor planetei.

Idealismul nu i-a împiedicat pe fondatorii ONU să fie conștienți de anumite realități politice. Churchill, Roosevelt și Stalin conveniseră că succesoarea Ligii Națiunilor nu putea lua decizii importante decât dacă marile puteri rămâneau unite. Așadar, Carta ONU conferea autoritate supremă unui Consiliu de Securitate format din reprezentanți ai Statelor Unite, Uniunii Sovietice, Angliei, Franței și Chinei. Fiecare din aceste state putea bloca solicitarea oricărei acțiuni extraordinare ONU, cum a fost intervenția militară în conflictele dintre națiuni.

Europa sfîșiată de războiul din anul 1945

Cel de-al doilea război mondial a reprezentat un motiv întemeiat ca națiunile lumii să încerce să se organizeze pentru a putea menține pacea. Cei șase ani de război crîncen între Axă și Puterile Aliate provocaseră pierderi inimaginabile Europei. Numărul morților se ridică la circa 45000000, numărul civililor aproape egalîndu-l pe cel al militarilor. (Războiul din Asia a făcut alte 20000000 de victime.)

Această violență în masă a provocat mari suferințe supraviețuitorilor. La sfîrșitul războiului, aproape în fiecare familie sovietică și poloneză „cineva lipsea de la masă”. 35000000 de răniți în război nu au suferit doar de pe urma rănilor, ci și a asistenței medicale insuficiente sau inexistente. De asemenea, războiul a distrus circa un sfert din totalul locuințelor din Polonia, URSS, Iugoslavia, Grecia și, într-o măsură mai mică, din celelalte țări. Situația s-a agravat din pricina lipsei acute de alimente, îmbrăcăminte, medicamente și combustibil. Distrugerile suferite de industrie, transporturi, comunicații și agricultură au redus șansele unei redresări rapide.

Prăbușirea imperiilor europene

În toată epoca imperialistă, popoarele din Asia, Africa și Orientul Mijlociu au luptat ca să se elibereze de sub dominația europeană. Cucerirea coloniilor asiatice ale europenilor de către japonezi în timpul celui de-al doilea război mondial au slăbit controlul imperialiștilor occidentali în această zonă. De asemenea, războiul a insuflat în întreaga lume un spirit anticolonialist care, după 1945, a făcut dificilă păstrarea teritoriilor cucerite de către europeni.

Aceste evoluții au dus la prăbușirea rapidă a imperiilor europene; în 1947, India și-a cîștigat independența față de Marea Britanie. În timpul celui de-al doilea război mondial, Franța a pierdut Indochina; în 1946, statul francez s-a angajat într-o luptă acerbă pentru recîștigarea acestei regiuni, dar în 1954 a fost nevoit să renunțe la teritoriu în favoarea forțelor de eliberare conduse de vietnamezi. În anii '50 și '60 mișcările de independență din Africa au dus la expulzarea europenilor de pe acest continent. Lungă eră a imperialismului luase sfîrșit.

Destrămarea imperiului european în anii '60 a schimbat structura politică a globului. Statele capitaliste din America de Nord și vestul Europei („Lumea întîi”) nu mai dețineau colonii pe glob, în schimb, dominau afacerile internaționale, datorită puterii lor militare și economice. „Lumea a doua” era cea a națiunilor comuniste care, deși în conflict unele cu altele, intrau în competiție cu capitaliștii pentru supremație mondială. Națiunile din Asia, Africa, America de Sud și America Centrală care au refuzat să se ralieze la una din cele două categorii în cadrul războiului rece au format „Lumea a treia”, compusă din state în general sărace, dar din ce în ce mai importante. În timpul celui de-al doilea război mondial și după aceea, Europa a suferit mari pierderi. În schimb, țările Lumii a treia și-au cîștigat libertatea.

Sferele de supraputere și rivalitatea sovieto-americană

Dintre națiunile care au suferit cel mai mult de pe urma celui de-al doilea război mondial, nici una nu era mai în măsură să garanteze că aceste orori nu se vor repeta decât Uniunea Sovietică. Campania de zdrobire a nazismului organizată de Stalin a împînzit Europa de Est cu un efectiv de 11000000 de soldați ai

Armatei Roșii. Această forță militară i-a conferit liderului sovietic dominația asupra unei serii de state care se întindeau de-a lungul întregii frontiere vestice a URSS. El intenționa să apere această graniță prin transformarea respectivelor națiuni într-o zonă-tampon pro-sovietică. Doar un atac deschis al americanilor și vest-europenilor l-ar fi putut împiedica să-și pună planul în aplicare.

Europa divizată

Cum trupele lui Stalin staționau și în alte teritorii aflate mai la vest, printre care estul Germaniei, el spera să facă și ultimul pas către realizarea securității Uniunii: desființarea puterii militare germane. Ocuparea de către americani, englezi și francezi a teritoriului german de la vest de Elba a năruit orice șansă de succes a planului lui Stalin împotriva Germaniei, exceptând situația în care Aliații occidentali acceptau să coopereze.

Statele Unite dețineau în vestul Europei o poziție de forță similară cu cea a sovieticilor în Răsărit.

Americanii nu numai că ocupaseră un mare teritoriu din Europa de Vest, dar trupele lor numărau 12000000 de oameni, la care se adăugau exclusivitatea deținerii de arme nucleare și cea mai dezvoltată economie industrială din lume. Fără îndoială că Statele Unite aveau puterea de a-l împiedica pe Stalin să-și ducă la îndeplinire planul în privința Germaniei și de a opri expansiunea sovietică înspre vest, în cazul în care liderul comunist ar fi nutrit astfel de ambiții. De asemenea, americanii puteau să și influențeze sub diverse aspecte soarta Occidentului european.

Începuturile ostilității sovieto-americane

Deși efortul comun împotriva fasciștilor a dus la formarea a doua sfere de putere adiacente, în decursul istoriei între cele două națiuni au existat relații antagonice. Ele au intrat în conflict la sfârșitul secolului al XIX-lea, când Rusia țaristă și-a extins imperiul către nordul Chinei, în timp ce Statele Unite urmăreau să cucerească piețe de desfacere în aceeași regiune. Relațiile s-au înrăutățit după victoria bolșevicilor în 1917 și intervenția americană în războiul civil din Rusia.

Amenințarea fascistă a determinat o conciliere sovieto-americană de la mijlocul deceniului al patrulea până la mijlocul deceniului al cincilea. Apoi între ele s-a instituit din nou o atmosferă încordată, pe măsură ce se apropia momentul victoriei asupra inamicului. Majoritatea problemelor care au provocat reaprinderca conflictului țineau de estul Europei.

Evoluția către un control sovietic al Europei răsăritene

În ianuarie 1945, forțele sovietice i-au alungat pe naziști din Polonia. Pe parcursul primăverii, în timp ce Armata Roșie continua lupta împotriva trupelor germane în alte zone ale Europei de Est, sovieticii au luat măsuri pentru a oferi grupării pro-comuniste de la Lublin supremația în guvernul de coaliție din Polonia. În anul 1945, Stalin a impus schimbări asemănătoare în guvernele din România și Bulgaria. Înainte de sfârșitul

anului, comuniștii maghiari au făcut la rîndul lor primii pași către preluarea controlului în guvernul țării lor.

Președintele Truman a condamnat vehement aceste acțiuni, cerînd sovieticilor să respecte angajamentul de la Ialta și să asigure alegeri democratice în țările eliberate. Stalin își închipuise că liderii occidentali înțelegeau promisiunea unor alegeri libere la fel ca el, adică un subterfugiu menit să salveze aparențele. Mai mult decît atît, Anglia și Statele Unite refuzaseră cererile lui repetate de a prelua controlul asupra Italiei în momentul cuceririi acestei țări, în 1945. Ca urmare, Stalin a ignorat doleanța lui Truman de a-și spune cuvîntul în problemele est-curopene. Întrucît armata sovietică ocupa cele mai multe state din această zonă, nu se putea face mare lucru pentru a-l determina pe Stalin să-și schimbe politică.

Conferința de la Potsdam

La 17 iulie 1945, Churchill, Stalin și Truman s-au întîlnit la conferința finală a celor trei mari puteri, organizată la Potsdam, o suburbie a Berlinului. Rezultatele negocierilor nu lăsau să se întrevadă prăpastia crescîndă dintre sovietici și Aliații occidentali.

Politica față de Japonia și Germania

Stalin s-a grăbit să confirme că Uniunea Sovietică va declara război Japoniei, așa cum promisese la Ialta. De asemenea, cei trei conducători s-au angajat să susțină în continuare planul de demilitarizare și desființare a nazismului în Germania. Mai mult decît atît, Aliații au convenit să promoveze democrația în Germania, să accepte propunerea sovietică de alipire a unei părți din estul Germaniei la Polonia și să-i pedepsească pe criminalii de război. În 1946, douăzeci și unu de ofițeri naziști au fost aduși în fața instanței în cadrul procesului de la Nürnberg. Aliații au condamnat optsprezece acuzați, dintre care au executat zece.

Zonele de ocupație din Germania

La Ialta, cele trei mari puteri au convenit ca fiecare din ele să ocupe o zonă din Germania. Stalin a acceptat și propunerea ca Franța să preia controlul unei regiuni. Cei trei aliați occidentali au ocupat teritorii la vest de Elba, iar sovieticii și-au amplasat trupe într-o regiune mai mică din est. Orașul Berlin, din centrul zonei sovietice, a fost împărțit de cele patru puteri în același fel. La Potsdam, Aliații au decis să mențină cele patru zone unificate din punct de vedere economic.

Planuri de despăgubiri

Cîteva dintre aceste acorduri sugerau mai multă armonie între părți decît exista în realitate. Deciziile legate de despăgubiri vădeau tendințe conflictuale. Aliații occidentali au respins planul sovietic de a prelua produse agricole și unități industriale dezafectate din toate zonele de ocupație ale Germaniei. Liderii occidentali au acceptat ca sovieticii să ia numai 10% din industria Germaniei de Vest. Întrucît americanii și englezii nu puteau controla acțiunile sovietice din Germania de Est, ci au acceptat ca URSS să decidă cît anume să ia din zona respectivă.

Înlocuirea lui Churchill

După plecarea lui Churchill la Potsdam, partidul lui a pierdut alegerile. Liderul Partidului Laburist, Clement Attlee, a devenit prim-ministru, reprezentînd Marea Britanie de la 28 iulie pînă la încheierea lucrărilor, pe data de 2 august. Această schimbare n-a avut efecte semnificative asupra rezultatelor conferinței.

Relațiile între Aliați

Nici conflictele evidențiate la Potsdam, nici dorința Aliaților de a recurge la o politică de forță nu au făcut imposibilă cooperarea est-vest în urma conferinței. Cele trei mari puteri încă sperau să poată conlucra în Europa. Ele au creat o Comisie Aliată de Control, însărcinată să supravegheze ocuparea Germaniei. De asemenea, s-a convenit ca miniștrii de externe ai celor trei puteri să perfecteze tratatele cu statele fasciste

învinse. Rivalitatea sovieto-americană încă nu devenise o luptă pentru supremație.

Începuturile războiului rece

În ultimele luni ale anului 1945, liderii occidentali au devenit tot mai neliniștiți de tendința sovieticilor de a-și exercita controlul asupra Europei răsăritene. În ianuarie 1946, Truman a renunțat la cooperarea cu Stalin. Cîteva luni mai tîrziu Churchill își exprima profundă îngrijorare pricinuită de sovietici. În martie 1946, el a făcut o călătorie în Statele Unite, unde a lansat un sumbru avertisment într-un discurs ținut la Colegiul Westminster din Fulton, Missouri. Referindu-se la sovietici, omul de stat britanic a declarat că aceștia izolau Europa de est în spatele unei „cortine de fier”.

Rivalitatea dintre cele două supraputeri s-a accentuat în 1946 și 1947. Liderii politici din Statele Unite apreciau că extinderea sferei de influență sovietice în Europa și dincolo de hotarele ei putea fi oprită numai prin forță. Administrația Truman a declanșat o campanie de militarizare, astfel că Statele Unite să poată „ține în loc” comunismul. Într-o carte intitulată Războiul rece, ziaristul Walter Lippmann critică inițierea acestei politici antisovietice.

Totuși, conflictul a continuat să se agraveze. La începutul anului 1948, sovieticii și americanii erau angajați într-o luptă pentru supremație ce presupunea aplicarea tuturor tacticilor în afară de cea a luptei armate. Cartea lui Lippmann găsisese o denumire pentru acest tip de relații. Deși principalul câmp de luptă al „războiului rece” era Europa, primele confruntări au apărut într-un grup de state aflate pe țărmul nord-estic al Mediteranei.

Conflictul dintre supraputeri în estul Mediteranei

Pentru a asigura principala cale de livrare a ajutoarelor americane către Uniunea Sovietică în timpul celui de-al doilea război mondial, unitățile Armatei Roșii au ocupat nordul Iranului. Trupele sovietice nu au ținut seama de data programată pentru retragere (începutul anului 1946) și pentru scurt timp au sprijinit un grup local de rebeli. Au fost necesare cîteva avertismente ale americanilor și acordarea de către iranieni a unor mari avantaje în comerțul cu petrol, pentru ca sovieticii să se retragă. Imediat după plecarea lor, Iranul a anulat acordul referitor la livrările de petrol.

Criza din Grecia

Evenimentele din Grecia, care au atins punctul culminant în 1947, au neliniștit Statele Unite chiar mai mult decît criza iraniană. Politica opresivă a guvernului de dreapta aflat la putere în Grecia a declanșat o puternică mișcare revoluționară, care în 1947 părea să aibă șanse de victorie. În martie, englezii au decis că problemele economice cu care se confruntau în țară îi împiedicau să se mai implice în treburile Greciei. Anglia le-a cerut Statelor Unite să sprijine guvernul grec de dreapta în locul său.

Intervenția străină în Grecia

Administrația Truman era pregătită pentru o intervenție în forță. Oamenii de stat americani considerau că întreaga zonă de la nordul Mării Negre se află sub amenințarea unei agresiuni sovietice.

Tentativa lui Stalin de a se extinde în Iran eșuase. Atunci, URSS a început să facă presiuni asupra Turciei, cerându-i să permită trecerea navelor sovietice prin apele turcești dintre Marea Neagră și Marea Mediterană. În martie 1947 atît Turcia, cît și Grecia și-au văzut amenințată securitatea.

Oficialitățile americane aveau un exagerat simț al riscului. Ele au presupus că sovieticii se vor implica în revoluția din Grecia, prin urmare au depus eforturi considerabile pentru a determina Congresul să aprobe fonduri destinate susținerii guvernului grec. În realitate, rebelii au fost sprijiniți de Iugoslavia comunistă, nu de Uniunea Sovietică. Mai mult decît atît, revoluția din Grecia nu avea nici o legătură cu politica sovietică față de Turcia. Atmosfera deja încărcată a războiului rece a făcut ca majoritatea liderilor europeni să nu întrevadă și posibilitatea ca aceste probleme din estul Mediteranei să nu fie neapărat rezultatul unui complot

pus la cale de Moscova.

Doctrina Truman

La 12 martie 1947, în cadrul unei sesiuni extraordinare a Congresului, Truman și-a exprimat convingerea că Statele Unite trebuiau să sprijine toate națiunile libere amenințate de „minoritățile înarmate” sau de „presiuni din afară”. Mai concret, Truman cerea 400 de milioane de dolari pentru salvarea Greciei și Turciei de pericolul iminent al pierderii independenței sau al revoluției bolșevice. În timpul audierilor Congresului, oficialitățile administrației au declarat că, o dată cu căderea acestor state est-mediteraneene, revoluția s-ar fi extins în Europa, poate chiar până în Franța. În două luni, ambele Camere au aprobat cu mare majoritate de voturi acordarea fondurilor solicitate.

Primele conflicte Est-Vest din centrul Europei

În 1945, prezenta Armatei Roșii le-a permis minorităților pro-sovietice din Polonia, România, Bulgaria și Ungaria să-și înceapă ascensiunea pe scara socială. În continuare, acești staliniști est-europeni au dobândit puteri din ce în ce mai mari. În 1947 pro-sovieticii din Polonia, România și Bulgaria erau mai puternici decât întreaga opoziție. Comuniștii din Ungaria au câștigat teren în anii 1946 și 1947, însă opoziția a continuat să rămână o forță importantă. Ulterior, facțiunile sprijinite de sovietici aveau să dețină supremația în cele patru state și în Cehoslovacia.

Blocajul economic american

Începând cu primele luni ale anului 1945, americanii au transmis sovieticilor proteste tot mai vehemente la adresa transformărilor suferite de guvernele est-europene. Administrația Truman a cerut ca Stalin să deschidă zona în vederea unui comerț internațional. În încercarea de a-l obliga pe Stalin să se conformeze acestor cereri, liderii americani au recurs la argumente de ordin economic.

În ianuarie 1945, sovieticii au cerut un împrumut de 6 miliarde de dolari ca să înceapă procesul de reconstrucție a țării. Statele Unite au răspuns că posibilitatea unui sprijin financiar va fi luată în discuție numai atunci când sovieticii vor trata statele est-europene așa cum se cuvine. Politica lui Stalin a rămas neschimbată.

Americanii au intensificat presiunile economice. În mai 1946, ei au încălcat angajamentul luat la Potsdam și i-au împiedicat pe sovietici să ia utilaj industrial din zona protejată de americani a Germaniei. În cursul anului 1947, atât sovieticii, cât și Aliații occidentali au continuat această luptă, transformându-și zonele de protecție din Germania în entități economice distincte, încălcând din nou acordurile de la Potsdam.

Planul Marshall

În perioada 1946-1948 a războiului rece, Statele Unite au luptat cu arme diplomatice și economice în estul Mediteranei, estul Europei și în Germania. În iunie 1947, George Marshall, secretarul de stat american numit în acel an a lansat arma decisivă a războiului rece economie. Marshall se temea că în curând Stalin va reuși să ocupe și alte state din centrul și vestul Europei, deoarece economiile lor ruinate duceau la căderea guvernelor. El a propus inițierea unui amplu program de ajutorare, menit să contribuie la redresarea economică rapidă a Europei.

Statele Unite au invitat toate statele europene, inclusiv Uniunea Sovietică, să solicite sprijin în cadrul Planului Marshall. Însă Stalin și-a dat seama că prevederile planului ar fi permis Statelor Unite să ajungă în posesia unor informații amănunțite despre Uniunea Sovietică. El nu voia să permită nici unei națiuni străine să descopere în ce măsură sistemul industrial sovietic era afectat de război. Totodată, Stalin a tras concluzia că programul ar fi subordonat țărilor est-europene față de Statele Unite.

Nici Uniunea Sovietică și nici vreun alt stat est-european nu trebuia să accepte acest sprijin. Liderii vest-europeni au primit cu bucurie oferta de ajutor și s-au grăbit să pună la punct un sistem de administrare

a fondurilor.

Cominform și CAER

Cu un an înainte de avansarea Planului Marshall, Stalin își încetinise ritmul de consolidare a puterii în Europa de Est. Opinia lui despre riscurile unui program de ajutor american i-a mobilizat pe sovietici să accelereze desăvârșirea ocupației. În iunie 1947, sovieticii au organizat un Birou de Informații Comunist (Cominform), a patra tentativă de constituire a unei Internaționale comuniste. Sovieticii intenționau ca prin Cominform să-și întărească controlul asupra comuniștilor din toate țările europene, îndeosebi din cele estice. O altă măsură de consolidare a puterii a fost luată în 1949, o dată cu crearea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), organizație menită să asigure controlul economic asupra Europei de Est.

Cucerirea Cehoslovaciei

La începutul anului 1948, Polonia, Ungaria, România și Bulgaria erau deja conduse de dictaturi controlate de sovietici. Cehii continuau să aibă un guvern de coaliție din care tăceau parte anticomuniști notorii, ca ministrul de externe Jan Masaryk. Dar independența Cehoslovaciei a fost sortită pieirii încă din iulie 1947, când guvernul și-a manifestat interesul față de ajutorul occidental oferit prin Planul Marshall. La 25 februarie 1948, premierul comunist ceh Klement Gottwald a acționat conform ordinelor lui Stalin, instaurând o dictatură monopartită. La mijlocul lunii martie Masaryk a fost găsit mort, probabil aruncat de la fereastră.

Aceste evenimente din Cehoslovacia s-au petrecut chiar în timp ce Congresul Statelor Unite dezbătea legislația de punere în aplicare a Planului Marshall. Moartea lui Masaryk a accelerat ritmul lucrărilor. La sfârșitul lui martie 1948, Congresul a aprobat instituirea Programului de Reconstrucție Europeană (titlul oficial al Planului Marshall). Conform acestui plan, înainte de sfârșitul deceniului al șaselea, vest-europenii urmau să primească aproape 75 de miliarde de dolari. Aceste fonduri dădeau statelor solicitante posibilitatea de a-și folosi eficient resursele proprii într-un program de reconstrucție economică rapidă. De asemenea, Planul Marshall lega mai strâns Occidentul european de Statele Unite, desăvârșind divizarea continentului într-o sferă comunistă și alta anticomunistă. Timp de peste patruzeci de ani, aveau să existe două Europe.

Militarizarea în cadrul războiului rece

Punerea în aplicare a Planului Marshall a influențat și caracterul războiului rece. Administrația Truman a continuat să folosească arme diplomatice și economice împotriva sovieticilor, totuși, în 1948, Statele Unite au început să se bazeze pe forța lor militară ca principal instrument de limitare a comunismului în Europa.

Prima criză de la Berlin

Opoziția americană față de controlul stalinist asupra Europei de Est s-a concretizat într-un război economic dus de administrația Truman împotriva sovieticilor. Această campanie a inclus inițiativele de reconstrucție a puterii industriale din Germania de Vest și unificarea sistemelor economice din cele trei zone de ocupație occidentale.

Blocada Berlinului

În iunie 1948, Stalin a încercat să impună o schimbare a politicii americane în Germania, blocând toate căile terestre din vestul Berlinului. Întrucât orașul rămânea izolat la 160 km în interiorul zonei sovietice, măsură luată de Stalin îngreua controlul Alianților occidentali asupra sectoarelor deținute de ei în acest important centru administrativ. O cedare a controlului sau o schimbare a politicii americane în Germania de Vest ar fi marcat o importanță victorie sovietică în cadrul războiului rece.

Puntea aeriană de la Berlin

Puterile occidentale nu au cedat în față lui Stalin și nici nu au lansat un atac armat. În schimb, au decis

să transporte pe calea aerului alimentele, combustibilii și alte provizii necesare celor peste 2000000 de locuitori ai orașului. Masivele transporturi aeriene au continuat pe tot parcursul anului 1948 și începutul lui 1949, în timp ce sovieticii urmăreau avioanele cu reflectoare orbitoare, fără însă a deschide focul. Truman lăsase să se înțeleagă limpede că orice tentativă de atac a sovieticilor ar fi dus la declanșarea unui război. El trimisese la bazele Britanice avioane B-29 cu bombe atomice la bord, care așteptau evoluția crizei de la Berlin. În mai 1949, Stalin a ridicat blocada.

Alianțele din cadrul războiului rece

Blocada Berlinului instituită de Stalin și amenințarea cu bomba atomică lansată de Truman Uniunii Sovietice au dezvăluit cât se poate de clar gradul de militarizare a războiului rece. Cu toate acestea, trecerea la o confruntare armată se produsese mai devreme. În primele luni ale anului 1946, liderii sovietici au început să-și declare intențiile de a folosi știința și tehnologia cu scopul de a spori considerabil puterea militară a țării lor. Mai mult decât atât, ca urmare a încheitării în reducerile de forțe după război, Armata Roșie era mai amenințătoare în 1947 decât fusese în 1945. La doi ani după război sovieticii aveau în Europa de Est peste 3000000 de soldați, în timp ce Statele Unite își restrânseseră efectivul la mai puțin de 2000000.

Uniunea Vest-Europeană

Impresionanta putere militară a Uniunii Sovietice și teama persistentă de Germania i-au determinat pe liderii statelor vest-europene să se preocupe de propria securitate. Căderea Cehoslovaciei a fost evenimentul care i-a îndemnat să treacă la acțiune. În martie 1948, Marea Britanie, Franța și țările Benelux (Belgia, Olanda și Luxemburg) au semnat Tratatul de la Bruxelles, pact de apărare mutuală prin care se institua Uniunea Vest-Europeană (WEU).

NATO

În aprilie 1949, Italia, Danemarca, Norvegia, Portugalia, Islanda, Statele Unite și Canada s-au alăturat WEU formînd o alianță militară occidentală lărgită. Cele douăsprezece națiuni cuprinse în această Organizație a Tratatului Nord-Atlantic (NATO) s-au angajat ca, în situația în care una dintre ele va fi atacată, toate celelalte să se alăture în lupta împotriva agresorului. Această alianță anti-sovietică a reprezentat apogeul orientării puterilor occidentale către o politică de limitare a comunismului prin forță militară, mai curînd decât prin presiuni economice și politice.

Pactul de la Varșovia

Subjugarea Europei de Est de către Uniunea Sovietică a însemnat sfîrșitul independenței armatelor Poloniei, Ungariei, Cehoslovaciei, României, Bulgariei și Germaniei de Est. Stalin a permis menținerea forțelor armate ale acestor state numai ca părți componente ale unei structuri militare mai largi, comandată de el. Conducerea sovietică a creat oficial acest sistem de alianțe impuse, dîndu-i denumirea de Organizația Tratatului de la Varșovia (Pactul de la Varșovia), semnat în 1955.

Crearea oficială a două state germane

Atîta vreme cît Europa era înghețată în sfere de supraputere formate din două grupuri de state ostile unul altuia, nu mai exista nici o posibilitate de reunificare a Germaniei. Practic, încă din 1948, forțele de ocupație divizaseră națiunea învinsă în două state. În anul următor, participanții la războiul rece au desăvîrșit scindarea Germaniei. La 23 mai 1949, Aliații occidentali au creat Republica Federală a Germaniei (Germania Occidentală). La rîndul său, Rusia s-a grăbit să înființeze Republica Democrată Germană (Germania Răsăriteană), la 7 octombrie 1949.

Constituția vest-germană

O adunare a liderilor germani a elaborat un proiect de constituție a noii Republici Federale. După ce Alianții occidentali și guvernele locale din Germania de Vest au aprobat documentul, Constituția a intrat în vigoare. La început, comandanții militari americani, englezi și francezi au menținut un control parțial asupra armamentului, relațiilor externe și altor câteva aspecte ale vieții interne din Germania de Vest. În 1955, Republica Federală a devenit total independentă.

Constituția Germaniei Federale institua democrația parlamentară. Legea fundamentală dădea cancelarului puteri extinse asupra sistemului politic central, lăsând totodată și conducerilor locale suficientă autoritate pentru a îngredi executivul federal. Noua structură de stat făcea imposibilă revenirea la imobilitatea guvernului de la Weimar sau la dictatura celui de-al treilea Reich.

Germania Federală sub conducerea lui Konrad Adenauer

După primele alegeri legislative din RFG, a fost ales în funcția de cancelar Konrad Adenauer (1876-1967). Adenauer, care făcea parte din generația oamenilor de stat mai vîrstnici, fiind renumit pentru opoziția sa față de Hitler, trebuia mai întîi să convingă celelalte națiuni că Germania Federală se despărțise definitiv de trecutul ei nazist. Cancelarul a început să depună eforturi susținute în vederea încheierii unor relații trainice și amicale cu democrațiile occidentale, inclusiv cu Franța. Totodată, Adenauer a încercat să mențină relații diplomatice cu sovieticii. Această linie politică i-a asigurat Germaniei respectul Ocidentului.

Adenauer a obținut realizări la fel de impresionante și în domeniul politicii interne. Partidul său, Uniunea Creștin-Democrată, a inițiat un amplu program de bunăstare socială, bazat pe intervenția statului în economie. În schimb, creștin-democrații se opuneau naționalizării întreprinderilor economice. Această combinație politică a dat rezultate foarte bune. În 1963, cînd Adenauer a părăsit funcția de prim-ministru, Germania Federală era un stat al bunăstării sociale. În pofida criticilor aduse metodelor dictatoriale ale lui Adenauer, succesul înregistrat de el a făcut ca partidul său să se mențină la putere pînă la sfîrșitul anilor '70.

Un lider stalinist în Germania Democrată

Cele mai puternice mișcări socialiste și comuniste de la sfîrșitul secolului al XIX-lea au avut loc în Germania. După epoca nazistă, idealurile marxiste au continuat să fie îmbrățișate de mulți germani. Dar în 1949, cînd Germania de Est a devenit un stat de sine stătător, cetățenii nu ar fi ales un conducător stalinist în fruntea „Republicii Democrată”. Părerea lor însă conta prea puțin. După instaurarea noii conduceri din Germania de Est, în fruntea Partidului Comunist a venit Walter Ulbricht, stalinist convins. Deși existau un președinte și un prim-ministru, Ulbricht deținea puterea supremă în Germania Democrată.

Cursa de înarmare a supraputerilor

La sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, Statele Unite și Uniunea Sovietică erau net superioare tuturor celorlalte națiuni din punct de vedere al capacităților industriale și al puterii militare. Pînă la sfîrșitul anilor '40, ambele națiuni și-au redus drastic efectivele militare. Apoi supraputerile au început să-și dezvolte din nou forțele armate, deși numărul de soldați a rămas relativ mic în comparație cu anii războiului.

În cursul războiului rece, Uniunea Sovietică a menținut mai multe trupe terestre și aeriene decît Statele Unite. Dar în momentul în care ambele alianțe au ajuns la apogeul puterii, armatele unite ale NATO aproape egalau efectivul celor din Pactul de la Varșovia. În pofida acestui relativ echilibru numeric, Statele Unite dețineau de departe supremația ca putere militară globală, cel puțin pînă la sfîrșitul anilor '70. Superioritatea armamentului, îndeosebi a celui nuclear, le-a conferit americanilor acest avantaj, pe care intenționau să-l păstreze. Totuși, Rusia sovietică a intrat în războiul rece ferm decisă să ajungă pe locul întîi din punct de vedere militar. Începuse o lungă și costisitoare cursă a înarmărilor.

Bombele atomice după Hiroshima

După încheierea celui de-al doilea război mondial. Statele Unite au continuat să fabrice bomba atomică.

La sfârșitul anilor '40 probabil că aveau în stoc peste 100. Dată fiind puterea acestor bombe, chiar și un ase-menea arsenal restrâns reprezenta o teribilă amenințare pentru sovietici. Cantitatea de uraniu de dimensiunile unei mingi aflată în interiorul bombei de la Hiroshima a explodat cu o forță egală cu cea a 12000 de tone de TNT. La Nagasaki, forța exploziei a fost echivalentă cu cea a 20000 de tone TNT. Deși majoritatea specialiștilor americani în armament anticipau că monopolul american asupra bombei atomice avea să dureze cel puțin un deceniu, înverșunarea lui Stalin de a contracara pericolul deosebit de mare al armelor atomice a condus la reușita experimentului sovietic din septembrie 1949.

„Super”

În ultimii ani ai deceniului al cincilea, oficialitățile și oamenii de știință americani au discutat în secret ideea fabricării unei bombe cu hidrogen. Această armă, pe care au denumit-o „Super”, era de câteva ori mai puternică decât bomba atomică. Cîțiva cercetători au opinat că o bombă cu hidrogen putea declanșa o reacție nucleară în lanț, care ar fi distrus atmosfera pămîntului.

În pofida dezacordurilor și riscurilor, experimentul sovietic cu bomba atomică l-a convins pe Truman să înceapă imediat fabricarea bombei cu hidrogen. În ianuarie 1950, el a convocat o conferință de presă în care a anunțat că ordonase producerea bombei „Super”. La 1 noiembrie 1952, Statele Unite au detonat prima bombă cu hidrogen. În anul următor, URSS experimenta una similară, de fabricație sovietică.

Primele forțe nucleare de atac

Timp de mulți ani, bombele cu hidrogen au avut, de regulă, forța a 1000000 tone TNT. În 1950, Statele Unite au fabricat primele bombardiere cu reacție (B-47). B-47 putea transporta patru astfel de bombe de „o megatonă” pînă în URSS. La începutul anilor '50 sovieticii dispuneau de câteva bombardiere cu elice capabile și ajungă pînă în Statele Unite. Numai că aceste avioane nu aveau capacitatea de a se mai înapoia în URSS.

Deschiderea frontului asiatic în cadrul războiului rece

Deși supraputerile se confruntau mai direct în Europa, rivalitatea lor influența și evenimente din zone aflate la mare depărtare de continentul european. Cursa înarmărilor generată de războiul rece a amplificat pericolul izbucnirii unui mare număr de conflicte în afara Europei. Prima criză gravă din războiul rece dus în afara granițelor Europei a avut loc în Coreea.

Izbucnirea războiului din Coreea

În 1945, cînd înfrîngerea Japoniei a atras după sine eliberarea Coreii, sovieticii au ocupat jumătate din peninsula, la nord de paralelă 38, iar trupele Statelor Unite au preluat controlul în sud. Ambele state și-au retras armatele la sfârșitul anilor '40. Cu toate acestea, ele au lăsat în urmă o dictatură comunistă în nord și alta anticomunistă în sud. În iunie 1950, nord-coreenii au invadat Coreea de Sud, cucerind rapid cea mai mare parte a peninsulei.

Intervenția Statelor Unite în Coreea

Președintele Truman a ordonat armatei Statelor Unite să intre în lupta împotriva Coreii de Nord. De asemenea, el a cerut ca Statele Unite să condamne agresiunea nord-coreenilor și să acorde sprijin Coreei de Sud. În semn de protest, reprezentantul sovietic a încetat pentru un timp să participe la sesiunile Consiliului de Securitate. Astfel, sovieticii au ratat ocazia de a vota împotriva implicării Statelor Unite, drept care Consiliul a aprobat susținerea Coreii de Sud. Această decizie a schimbat foarte puțin caracterul militar al războiului. Majoritatea trupelor anticomuniste erau americane și sud-coreene.

În toamna anului 1950, Statele Unite au schimbat sorții războiului, cucerind aproape întreaga peninsula Coreea. Cu un an în urmă, comuniștii preluaseră controlul asupra Chinei. Ei au permis unităților militare

nord-coreene să treacă granița pentru a se pune la adăpost. Președintele Truman a declarat că nu va permite folosirea bombei atomice și nu va ataca în nici un fel Republica Populară Chineză. El a motivat că astfel de acțiuni ar fi declanșat un război nuclear cu sovieticii. Generalul Douglas MacArthur, comandantul trupelor americane din Coreea, s-a opus politicii lui Truman, amenințând că va ataca China. Truman l-a demis din funcție.

Intervenția chineză în Coreea

Anticipând posibilitatea unui atac american, China a declanșat o ofensivă în Coreea. Chinezii au recucerit Coreea de Nord, moment în care la paralela 38 războiul a ajuns în impas. În 1953, armistițiul a marcat sfârșitul conflictului.

Redresarea miraculoasă a Europei Occidentale

După cel de-al doilea război mondial, națiunile vest-europene au înclinat să recurgă la forța militară pentru a-și asigura securitatea. Evenimentele din Coreea au sporit teamă Aliatilor occidentali de un atac-surpriză sovietic, drept care aceștia au accelerat consolidarea NATO. Totuși, mulți politicieni europeni de pe ambele țărmuri ale Atlanticului recomandau unificarea Europei ca element vital al procesului de instaurare a păcii și prosperității pe continent.

Primii pași către unificarea europeană

Printre adepții unificării se numărau câteva dintre cele mai reprezentative personalități politice: Robert Schuman (Franța), Konrad Adenauer (Republica Federală a Germaniei), Alcide De Gasperi (Italia), Paul-Henri Spaak (Belgia) și Winston Churchill (Marea Britanie). În pofida unei susțineri atât de impresionante, proiectul unificării progresa foarte încet. Cu toate acestea, către deceniul al șaselea au fost făcuți pași însemnați în direcția integrării.

Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (CECO)

Doi politicieni francezi, ministrul de externe Robert Schuman și ministrul de finanțe Jean Monnet, împărtășeau convingerea că pacea pe continent depindea îndeosebi de relația dintre Franța și Germania. În anii '50, ei au depus eforturi pentru organizarea unei forme de unificare economică prin intermediul căreia sperau să facă imposibilă izbucnirea unui război între Franța și Germania. Cei doi lideri politici au sprijinit un plan de sistare a controlului independent al celor două țări asupra resurselor esențiale în desfășurarea unui război.

În 1951, șase națiuni au negociat un acord bazat pe acest principiu. Franța, Republica Federală a Germaniei, Italia, Belgia, Luxemburg și Olanda au convenit să-și unifice economia cărbunelui, oțelului și fierului într-o structură denumită Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (CECO). Acest prim pas important către unitate europeană a mărit considerabil șansele de pace între membrii CECO.

Piața Comună și EFTA

Cele șase națiuni membre ale CECO și-au dat seama curînd că organizația le aducea substanțiale beneficii economice. Faptul acesta i-a determinat să înceapă demersurile pentru crearea unui sistem mai larg de integrare. În 1957, țările membre ale CECO au semnat Tratatul de la Roma, prin care lua ființă Comunitatea Economică Europeană (CEE sau „Piața Comună”).

Statele membre CEE au convenit ca, începînd cu 1967, să scutească de taxe vamale mărfurile comercializate între ele. Pe lângă instituirea acestei unificări vamale, națiunile CEE s-au angajat să realizeze o mai mare unitate economică și totodată să ridice nivelul de trai în țările respective. De asemenea, tratatul exprima decizia părților semnatare de a conlucra pentru armonia și prosperitatea internațională. Într-un acord separat, cele șase state membre ale Pieții Comune au creat Euratom, organizație comună însărcinată cu unificarea

programelor de dezvoltare a energiei atomice ale statelor semnatare.

În 1960, Marea Britanie a inițiat formarea Asociației Europene a Liberului Schimb (EFTA). Danemarca, Norvegia, Suedia, Austria, Elveția și Portugalia s-au alăturat Angliei în cadrul acestei organizații destinate să anuleze barierele vamale dintre statele membre. EFTA nu-și propunea realizarea unei unificări economice mai complete decât cea preconizată de CEE.

Socializarea economiei europene occidentale

Evoluția Europei occidentale către unitate economică a contribuit la o redresare atât de rapidă, încât analiștii occidentali au denumit curînd schimbarea „un miracol”. Noile formule de guvernare adoptate pe plan național au contribuit și ele la acest remarcabil avînt economic.

Controlul și planificarea economică

Marea depresiune economică și experiențele sectorului civil în timpul celui de-al doilea război mondial au convins majoritatea vest-europenilor că națiunile trebuiau să-și controleze dezvoltarea economică, pentru a asigura prosperitatea populației. Această concepție i-a determinat pe politicienii și întreprinzătorii din perioada postbelică să elaboreze diverse sisteme de administrare a economiei naționale.

Majoritatea națiunilor occidentale au încercat să-și dirijeze economiile prin extinderea intervenției statului. De regulă, guvernele care au adoptat această linie au naționalizat principalele bănci și alte ramuri importante ale economiei ca mineritul, întreprinderile de utilitate publică și sistemele de transport în comun. Cîteva state au instituit controlul economic printr-o strînsă cooperare între întreprinderile publice și cele private, fără a extinde proprietatea sau autoritatea statului asupra întreprinderilor. Pe măsură ce aceste națiuni extindeau controlul statului asupra economiei, guvernele respective au început să elaboreze și planuri de perspectivă pentru dirijarea dezvoltării economice.

Statul bunăstării sociale

După război, s-a generalizat practica guvernelor vest-europene de promovare a programelor de bunăstare socială. Au fost puse în aplicare reforme prin care practic toți cetățenii, indiferent de nivelul venitului, beneficiau de locuințe, educație și asistență sanitară. Statul bunăstării sociale, apărut pentru prima oară în Scandinavia, în perioada marii depresiuni economice, a fost curînd instaurat aproape în toate țările vest-europene.

Redresare și prosperitate

Centralizarea economiilor de stat din vestul Europei a dus la o redresare rapidă, după război și după decenii de grav declin economic. Pentru a reface casele distruse de război, oferind locuințe unei populații în continuă creștere, guvernele au subvenționat ample programe de reconstrucție. În state mai populate, ca Marea Britanie, constructorii au ridicat anual cîteva sute de mii de locuințe. Între 1948-1958, Germania Federală a oferit populației 10000000 de noi locuințe. Avîntul reconstrucției a influențat favorabil creșterea economică în ansamblu.

Un mic număr de țări vest-europene au revenit la nivelul de producție industrială și agricolă de la sfîrșitul anilor '40. Cele mai multe au atins acest nivel la jumătatea deceniului al cincilea. După aceea, rata anuală de producție a continuat să crească într-un ritm extrem de rapid pînă la sfîrșitul deceniului al șaptelea. Dezvoltarea economică a dus la crearea unor locuri de muncă pentru majoritatea cetățenilor, astfel încît veniturile au crescut simțitor. În anii '60 Occidentul european depășise epoca de redresare postbelică, atingînd prosperitatea.

Statele democratice din vestul Europei

Majoritatea guvernelor care au condus miraculosul proces de redresare a Europei de Vest au fost demo-

crații constituționale. Numai în două țări exista dictatura: Spania și Portugalia. În statele democratice, spectrul politic se întindea de la partide comuniste și socialiste de stînga la grupări extremiste antimarxiste de dreapta.

De regulă, numai partidele socialiste moderate și de centru dețineau puterea politică.

În mai multe state, după al doilea război mondial, mișcările creștin-democrate s-au transformat în puternice partide de centru. De regulă, creștin-democrații erau adepții planificării economice și ai programelor guvernamentale de bunăstare socială. Totuși, ei susțineau interesele comunității oamenilor de afaceri, încercînd să contracareze naționalizarea extensivă a întreprinderilor. Treptat, socialiștii și comuniștii au renunțat la programele lor revoluționare, devenind simple partide reformiste. Aceste facțiuni de stînga se deosebeau de cele de centru îndeosebi prin gradul de naționalizare și bunăstare pentru care militau.

Democrațiile mai mici

Cele opt democrații mai mici sau cu populație mai puțin numeroasă-din nordul și vestul Europei, care în anii marii depresiuni economice au demonstrat o putere economică și politică ieșită din comun, au continuat să prospere și după al doilea război mondial. Guvernele Danemarcei, Norvegiei, Suediei, Finlandei, țărilor Benelux și Elveției au asigurat o administrație eficientă care a știut să înfrunte dificultățile epocii postbelice. Dezvoltarea economică rapidă a adus aceste societăți la un înalt nivel de prosperitate. În statele scandinave, politicile economice socialiste, incluzînd ample programe de bunăstare socială, au prevăzut distribuirea beneficiilor progresului economic între toți cetățenii.

Democrația socială în Suedia

Înainte de al doilea război mondial, social-democrații (socialiștii) suedezi au călăuzit națiunea în procesul de lărgire a democrației și de construire a unei economii socialiste. După 1945, ei au continuat să dezvolte atît drepturile democratice, cît și socialismul. Electoratul și-a demonstrat puternica adeziune la această politică prin menținerea la putere a social-democraților pînă în 1970. Între 1946 și 1969, partidul și națiunea au continuat să susțină același conducător, pe prim-ministrul Tage Erlander. De regulă, partidul lui deținea circa jumătate din locurile din (parlament), beneficiind în general de sprijinul Partidului de Centru. Celelalte mandate erau împărțite între alte cîteva partide.

Întreprinderi private și de stat întreprinderile private au prosperat sub guvernarea socialistă. 90% din totalul afacerilor au rămas proprietate particulară, fiind deosebit de active atît în comerțul intern, cît și în cel internațional. Statul planifica și dirija economia, însă era proprietarul a mai puțin de 3% din întreprinderile țării. Membrii Uniunii Cooperative – organizație non-guvernamentală – dețineau în comun restul întreprinderilor suedeze.

Programul de bunăstare social

Sistemul extrem de vast de ocrotire socială al Suediei reflectă spiritul socialist al națiunii mult mai evident decît forma de proprietate a întreprinderilor. În 1946, Riksdag a extins programul de bunăstare socială a Suediei, introducînd clauza referitoare la asigurările de sănătate pentru toți cetățenii statului. Legislația din anii '50 și '60 garanta un venit adecvat pentru persoanele vîrstnice și pentru familiile cu copii minori. Democrația socială oferea suedezilor ocrotire completă pe toată durata vieții, însă prevedea și plata unor taxe ridicate. Cu toate acestea, ei cîștigau suficient pentru a cumpăra mai multe mașini și televizoare pe cap de locuitor în raport cu oricare alt stat.

Democrațiile mai mari

Din 1945 și pînă la sfîrșitul anilor '60, socialiștii din Anglia, Franța, Germania Federală și Italia au ocupat o poziție ne semnificativă în guvern, spre deosebire de cei suedezi. De regulă, pe continent conducea guvernelor a revenit creștin-democraților. Între 1951 și 1964, în Anglia s-a aflat la putere Partidul Con-

servator, care a urmat o politică de reformă moderată, similară celei adoptate de creștin-democrații de pe continent.

În pofida statutului lor minoritar, socialiștii din marile democrațiile au continuat să exercite o influență importantă. Partidul Laburist a guvernat în Anglia din 1945 până în 1951 și din nou la sfârșitul anilor '60. Atât partidul comunist, cât și cel socialist au fost foarte puternice în Italia și Franța timp de câțiva ani după cel de-al doilea război mondial. În deceniile al șaselea și al șaptelea socialiștii italieni, francezi și vest-germani au influențat semnificativ evoluția politică, uneori în calitate de membri ai coalițiilor guvernamentale conduse de creștin-democrați.

După 1945, aceste partide de centru și de stînga și-au unit forțele pentru a dezvolta instituții socio-economice care erau versiuni moderate ale democrației socialiste scandinave. Astfel, Marea Britanie a naționalizat Banca Angliei, minele de cărbune, căile ferate și industria oțelului. Franța și Italia au adoptat politici similare de socializare parțială. În Germania Federală s-a evitat exercitarea unui control direct de către guvern, în schimb liderii politici, cei mai importanți oameni de afaceri și conducerea muncitorească au cooperat în administrarea extrem de eficientă a economiei. În fiecare din cele patru state, sistemele sociale ofereau o gamă completă de servicii pentru toate segmentele societăților respective.

Uniunea Sovietică și transformarea Europei de est

În anii '30, Stalin condamnase multe tradiții rusești, îndeosebi vechea credință ortodoxă rusă. În calitatea sa de revoluționar marxist, Stalin a refuzat să tolereze astfel de practici. Cucerirea zonei vestice a URSS de către Hitler a determinat o schimbare radicală în atitudinea lui Stalin.

De pe poziția sa de comandant militar, Stalin a mobilizat poporul sovietic prin apeluri patriotice, îndemnînd cetățenii să-și amintească de eroii istoriei ruse și să le urmeze exemplul. Conducerea statului a slăbit și presiunile exercitate asupra Bisericii ortodoxe ruse, ceea ce vestea începutul unei epoci de mai mare libertate individuală. La sfârșitul războiului, mulți sovietici sperau ca această atitudine tolerantă să se mențină.

Sovieticii au făcut mari sacrificii pentru a încheia revoluția industrială înainte de 1940. După dificultățile cu care s-au confruntat în anii '30, ei au mai suferit distrugerile provocate de Blitzkrieg și ocupația nazistă. Războiul a ras de pe față pămîntului 70000 de sate, aproape 2000 de orașe și mari porțiuni din numeroase orașe mari. Poporul sovietic spera că pacea va însemna sfârșitul chinuitoarelor privațiuni, precum și o mai mare libertate.

Revenirea la represiunea stalinistă, 1945-1953

Contrar așteptărilor populației, înfrîngerea nazismului n-a atras după sine îmblînzirea regimului dictatorial și reducerea privațiunilor de ordin economic. Stalin deținea puterea absolută și înțelegea s-o exercite pentru a impune dezvoltarea în continuare a industriei grele. La începutul anilor '50, cînd Stalin a simțit că autoritatea sa începe să se clatine, a inițiat o nouă campanie de epurare. Stalinismul nu suferise nici o schimbare.

O economie pentru „mîncătorii de oțel”

După război, controlul centralizat asupra economiei a continuat sub formă de noi planuri cincinale. Dezvoltarea industriei grele a rămas pe mai departe principala preocupare a conducerii de stat. În primul plan postbelic, Stalin a preconizat o creștere a producției industriale cu 50%. De asemenea, bunurile de larg consum urmau să fie produse în cantități mai mari.

Poporul sovietic s-a văzut nevoit să accepte această politică dictată de „mîncătorii de oțel”, cum erau numiți promotorii industriei grele. Nici măcar Stalin nu a reușit să împiedice răspîndirea expresiilor populare ce reflectau nemulțumirile provocate de politica lui. Oamenii se plîngeau că sub regimul comunist țara lor învățase să gătească oțel, nu varză.

Jdanovismul

Orice act de disidență care depășea în îndrăzneală simplele glume între prieteni a rămas la fel de riscant după 1945 ca și în timpul epurărilor din anii '30. De la începutul anului 1946 până la mijlocul lui 1948, Stalin a încredințat o serie de sarcini, printre care și stricta supraveghere a expresiei politice și artistice, lui Andrei Jdanov.

Pe parcursul celor doi ani de jdanovism (epoca lui Jdanov), cei mai mari oameni de știință, scriitori, artiști și compozitori au fost înfierăți în public de fiecare dată când creau opere care nu se conformau vagilor standarde oficiale. De regulă, asemenea persoane își pierdeau orice șansă de a desfășura o activitate aducătoare de venit. Ca din întâmplare, Stalin ordona uneori arestarea sau executarea „contravenienților”. Deși această nouă perioadă de represiune a ajuns să fie asociată cu numele lui Jdanov, politica era dictată de Stalin.

Persecutarea minorităților

Stalin suspecta o mare parte din minoritățile naționale ale URSS de insuficientă loialitate. Ca urmare, aceste grupuri au fost ținta represiunilor sale extrem de brutale din anii '40-'50. Deoarece câțiva tătari din Crimeea îi sprijiniseră pe naziști în timpul ocupației germane, în 1944, Stalin a obligat pe aproape toți cei 250000 de tătari să-și părăsească teritoriul de lângă Marea Neagră și să se mute în Asia Centrală sovietică. O mare parte din ei au murit din pricina enormelor complicații pe care le-a generat aceasta colonizare lăsată la voia întâmplării. Alte grupuri etnice au suferit deportări similare.

La sfârșitul deceniului al cincilea și începutul deceniului al șaselea, Stalin a constatat că evreii sovietici începuseră să fie mai atașați de tînărul stat Israel decît de URSS. El a ordonat lungul exil în Siberia sau execuția a peste douăzeci și cinci dintre cei mai străluciți reprezentanți ai elitei intelectuale și culturale evreiești. În continuare Stalin a dezlănțuit campania împotriva evreilor din branșa medicală.

„Complotul medicilor”

În 1952, guvernul sovietic a acuzat pe nedrept un grup de medici, majoritatea evrei, de conspirație avînd ca scop asasinarea lui Stalin. Deși nevinovați, acești specialiști în medicină au dispămt în sistemul de închisori staliniste, împreună cu soțiile lor. Cercul tot mai larg de persecuții sugera apropierea unei noi epurări, îndreptate poate împotriva elitei partidului.

Moartea lui Stalin

La începutul anilor '50, câțiva conducători comuniști mai tineri au început să revendice îmblînzirea brutalului sistem stalinist. Totodată, ei pîndeau prilejul de a lua locul conducătorului, acum înaintat în vîrstă. Probabil că Stalin intenționa să-i elimine pe acești parveniți, împreună cu evreii „trădători”. Însă epurarea nu a mai avut loc. La 5 martie 1953 Stalin a murit, înainte să poată ordona un nou val de asasinate.

Imperiul est-european al lui Stalin de la sfîrșitul anilor '40 pînă în 1953

La sfârșitul anilor '40, majoritatea statelor est-europene deveniseră dependente de Uniunea Sovietică, fiind conduse de dictatori staliști. Oficialitățile sovietice, partidele comuniste locale și Armata Roșie reprezentau administrația imperialistă și instrumentele de constrîngere ale lui Stalin. Acestea au impus guverne după modelul sovietic în Polonia, Germania Democrată, Cehoslovacia, Ungaria, România și Bulgaria. Austria a rămas în continuare ocupată atît de sovietici, cît și de Aliații occidentali.

Crearea sistemelor socio-economice comuniste

La sfârșitul deceniului al patrulea, structurile sociale aristocratice și instituțiile economice agricole continuau să dețină o putere considerabilă în estul Europei. Guvernele comuniste nu puteau distruge aceste rămășițe ale sistemului ancien la fel de rapid cum îndepărtaseră fostul mecanism de guvernare. Însă îndelun-

gata supremație socială a claselor dominante deținătoare de proprietăți, a luat sfârșit. Noile guverne est-europene s-au grăbit să dezvolte economii industriale de stat și sisteme de agricultură colectivizată. La moartea lui Stalin, în 1953, transformarea celor șase state est-europene după modelul sovietic era deja foarte avansată. Totuși, exista un singur stat balcanic în care comuniștii aflați la putere construiseră un sistem aproape complet nestalinist.

Iugoslavia sub conducerea lui Tito

Armata Roșie i-a alungat pe naziști din cea mai mare parte a Europei de Est, nu însă și din Iugoslavia. Pe toată durata războiului, forțele de rezistență antifascistă din Iugoslavia au luptat împotriva naziștilor, eliberând țara în 1945. Comunistul Iosip Broz Tito (1892-1980) a condus cea mai puternică dintre aceste forțe de gherilă (partizani). La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, partizanii au îndreptat armele împotriva grupurilor iugoslave rivale. Această acțiune în forță i-a dat lui Tito posibilitatea de a se instala în fruntea statului, formând un guvern comunist (noiembrie 1945).

Puterea de a rezista imperialismului sovietic

Încercarea lui Stalin de a îngloba Iugoslavia în imperiul sau est-european, a fost sortită eșecului, întrucât Iugoslavia se afla mai curând sub controlul partizanilor decât al Armatei Roșii, Stalin nu putea apela la forța. Tito mai beneficia de sprijinului popular și de avantajul izolării geografice de Uniunea Sovietică. În aceste condiții, comuniștii iugoslavi puteau urma o politică independentă.

Ruptura sovieto-iugoslavă

Stalin a insistat ca Iugoslavia să rămână o țară agricolă și să livreze produse alimentare Uniunii Sovietice. Dimpotrivă, Tito a ordonat industrializarea Iugoslaviei. Liderul sovietic a pretins ca Tito să nu-i sprijine pe rebelii comuniști din Grecia în 1946; totuși, Iugoslavia i-a susținut. În 1948, Stalin a exclus Iugoslavia din Internațională Comunistă (Coininform). Barierele dintre Tito și Stalin deveniseră de netrecut.

Comunismul iugoslav

Primele măsuri luate de Tito în 1947, în calitate de președinte al Iugoslaviei, aminteau de stalinism. El a început să organizeze un sistem comunist puternic centralizat, cu agricultura colectivizată și industrie socialistă, controlată de stat. În momentul în care a constatat că aceste schimbări nu se potriveau cu specificul societății iugoslave, Tito a recurs la măsuri și mai drastice. La mijlocul anilor '50, Iugoslavia avea o guvernare relativ descentralizată, agricultura particulară sprijinită de stat și un sistem industrial naționalizat, care permitea un control muncitoresc limitat asupra întreprinderilor. Comuniștii iugoslavi nu au îngăduit existența altor partide, dar în rest sistemul lor nu semăna aproape deloc cu cel stalinist.

O epocă de reforme sub conducerea lui Nikita Hrușciiov, 1956-1964

În anii când Tito pune în aplicare propria formă de comunism, Gheorghe Malenkov și alți politicieni sovietici își exprimau și ei opțiunea pentru o „nouă orientare” în URSS. După moartea lui Stalin, confruntările politice dintre candidații la postul de conducere a statului au dezvăluit că susținătorii noii direcții pledau pentru o politică mai puțin represivă, o dezvoltare mai puternică a producției de bunuri de consum și relații mai destinate cu Occidentul. Chiar și Lavrenti Beria, șeful temutei poliții secrete, milita în favoarea acestor schimbări.

În ciuda adeziunii de care s-au bucurat aceste propuneri, atât Malenkov, cât și Beria și-au pierdut curând orice șansă de a accede la putere. În calitate de șef al poliției secrete, Beria era prea primejdios pentru camarazii săi. În decembrie 1953, aceștia au pus la cale asasinarea lui. Malenkov nu se bucura de suficient sprijin în aparatul superior de partid. În 1953, adversarii săi l-au obligat să cedeze conducerea partidului (funcția de prim-secretar) lui Nikita Hrușciiov (1894-1971). Malenkov a rămas pe postul mai puțin important de

prim-ministru al guvernului, dar l-a pierdut și pe acesta în 1955.

Ascensiunea la putere a lui Hrușciov

Lupta pentru succesiune la conducerea statului s-a încheiat în 1956 cu triumful lui Hrușciov. Noul conducător, care anterior își câștigase reputația de stalinist „mîncător de oțel”, a continuat să pună accentul pe dezvoltarea industriei grele. Cu toate acestea, Hrușciov nu era stalinist. El și-a exprimat deschis punctul de vedere, formulînd critici vehemente la adresa regimului lui Iosif Stalin.

Destalinizarea

Hrușciov și-a început campania de „destalinizare” la Congresul XX al Partidului din februarie 1956, la care au participat peste 1000 de membri de partid. Într-un discurs de patru ore, noul lider sovietic a dezvăluit actele de brutalitate comise de Stalin. Atitudinea critică a lui Hrușciov viza în primul rînd sîngeroasele epurări din anii '30, persecuția minorităților, cum era cazul tătarilor din Crimeea, și greșelile lui Stalin atît de scump plătite în privința liniei politice urmate în cel de-al doilea război mondial. Discursul lui Hrușciov și direcția politică adoptată de el ulterior indicau că era adeptul versiunii moderate a noii orientări, pe care o lega de lupta împotriva stalinismului și a mitului lui Stalin. Pînă la sfîrșitul epocii sovietice, liderii comuniști s-au împărțit în stalinisti dornici să mențină cît mai mult din vechiul sistem și reformiști care luptau pentru o dictatură mai puțin rigidă. Sub conducerea lui Hrușciov, cei care au avut cîștig de cauză au fost reformatorii.

Sfîrșitul terorii

Administrația stalinistă a acuzat de crime politice milioane de nevinovați, expediindu-i în lagărele de muncă din Siberia. Deținuții mureau pe capete, dar închisorile se umpleau la loc cu noi arestați. La moartea lui Stalin, peste 8000000 de persoane trăiau în acest „arhipelag al gulagului” (rețea de închisori asemănătoare unui lanț de insule). Atacul lui Hrușciov la adresa lui Stalin a declanșat presiuni ale opiniei publice în favoarea desființării gulagului. În mai puțin de doi ani de la discursul anti-stalinist al lui Hrușciov, lagărele din Siberia erau practic pustii. Controlul strict asupra activității politice se menținuse. Însă teroarea luase sfîrșit.

Primele reforme ale lui Hrușciov

Înainte de a prelua puterea supremă în Uniunea Sovietică, Hrușciov fusese cel mai înalt funcționar de partid specializat în probleme de agricultură. El a încercat să mărească productivitatea agriculturii transformînd pășunile în terenuri de cultură (proiectul Insulelor Virgine) și impunînd consolidarea gospodăriilor colective în uriașe complexe agricole.

Cea mai cunoscută tendință revizionistă a lui Hrușciov a început să fie resimțită de poporul sovietic curînd după atacul din 1956 îndreptat împotriva lui Stalin. În acea perioadă, Hrușciov le-a lăsat scriitorilor libertatea să se exprime liber, îndeosebi cînd era vorba de epoca stalinistă. Atîta timp cît s-a aflat la putere, Hrușciov a îngăduit periodic un astfel de „dezgheț” în toate artele sovietice.

Descentralizarea administrativă

Hrușciov a moștenit un sistem de guvernare astfel organizat, încît să confere liderului de la Kremlin puteri maxime asupra tuturor aspectelor referitoare la viața națiunii. La sfîrșitul anilor '50, el a restrîns autoritatea acestui sistem supercentralizat în mai multe privințe. În primul rînd, Hrușciov a transferat controlul juridic nivelelor administrative inferioare, desființînd biroul național care coordona acest sistem. A urmat o reformă similară a instituțiilor economice, cînd Hrușciov a dispus descentralizarea administrației din industrie și agricultură. Aceste schimbări au adus unele modificări dictaturii, fără să-i altereze esența. Astfel, după introducerea reformelor economice, Moscova a continuat să exercite autoritatea supremă asupra obiectivelor

industriale și agricole. De asemenea, Hrușciiov avea să reinstaureze în bună parte controlul central de stat asupra administrației economice.

Restrângerea privilegiilor elitei partidului

Dezghețul cultural și reducerea autorității centrale au nemulțumit mulți lideri ai partidului, a căror ostilitate a crescut și mai mult ca urmare a introducerii unor noi reforme. Hrușciiov a impus modificarea procedurilor electorale din cadrul Partidului Comunist astfel că peste un sfert din înalții demnitari să poată fi schimbați periodic. Cum numai 4% dintre cetățenii comuniști votau la alegerile de partid, această reformă nu promitea decât un ușor progres spre democratizare în interiorul elitei, nu și în afară ei.

Oficialitățile de partid amenințate să-și piardă funcțiile de conducere și privilegiile s-au opus chiar și acestui infim pas către instaurarea puterii populare. Hrușciiov i-a stîrnit și mai mult acordînd odraslelor nomenclaturii comuniste șanse egale cu ceilalți la intrarea în facultate. Aceste reforme și altele, i-au creat lui Hrușciiov dușmani puternici la nivelurile superioare ale ierarhiei de partid.

Lupta pentru eliberare în estul Europei, 1953-1968

Est-europenii s-au opus dominației sovietice încă de la începutul perioadei de ocupație și pînă la prăbușirea sistemului, în 1989. Stalin i-a împiedicat pe principalii lideri politici din aceste țări să se împotrivescă fățiș, dar forțele secrete de opoziție au devenit și mai puternice. La trei luni după moartea lui Stalin au izbucnit revolte în Cehoslovacia și Germania Democrată (iunie 1953). Armata sovietică s-a grăbit să înăbușe aceste tulburări, dar în Europa de Est erau pe cale să se declanșeze alte două mișcări de protest. Îmblînzirea sistemului stalinist ca urmare a măsurilor luate de Hrușciiov i-au încurajat pe disidenții est-europeni să acționeze mai energic.

Tulburările de la Poznan

Timp de trei ani după revoltele din Cehoslovacia și Germania Democrată, nemulțumirile au continuat să crească în rîndul artiștilor și intelectualilor polonezi. Ei respectau principiile marxiste, dar se opuneau variantei de comunism instaurate de guvernul lor. Liderii comuniști polonezi s-au confruntat cu o amenințare și mai serioasă atunci cînd destalinizarea și condițiile grele de existență au dat naștere unui violent protest muncitoresc. La 28 iunie 1956, muncitorii din Poznan s-au răzvrătit în număr atît de mare, încît guvernul a recurs la armată pentru a înăbuși revoltă. Criza s-a agravat în momentul în care soldații au refuzat să tragă în greviști. Pînă la urmă, un mare număr de trupe de securitate au pus capăt tulburărilor.

Polonia de la proteste la autonomie

Tulburările de la Poznan i-au determinat pe liderii comuniști polonezi să ia în considerare schimbările care ar fi putut să pună capăt nemulțumirilor. În octombrie 1956, dezbaterile din cadrul biroului politic al partidului (comitetul executiv) au început să fie influențate de Wladyslaw Gomulka, comunist care pleda în favoarea independenței față de Moscova.

Hrușciiov și alți cîțiva conducători sovietici au sosit inopinat ca să participe la lucrări. Ca urmare, ei s-au opus planurilor de reformă ale polonezilor. A început să circule zvonul despre o invadare a Poloniei de către Armata Roșie, zvon care n-a avut efect asupra lui Gomulka și a asociaților săi. Cu toate acestea, pregătirile făcute de muncitorii polonezi și de forțele de securitate pentru a preîntîmpina o eventuală intervenție a trupelor sovietice au influențat probabil atitudinea liderului de la Kremlin.

Hrușciiov s-a văzut nevoit să-l accepte pe Gomulka în funcția de prim-secretar al Partidului Comunist Polonez, și să-i cedeze controlul asupra politicii interne a Poloniei. În schimbul acestei autonomii, Polonia trebuia să rămînă un stat comunist și membru al Pactului de la Varșovia. Sub conducerea lui Gomulka (1956-1970), guvernul polonez a menținut o industrie socialistă, punînd totuși accentul pe producerea bunurilor de larg consum și împiedicînd colectivizarea forțată a agriculturii. De asemenea, Gomulka a permis ca Biserica

catolică să joace un rol mai activ în viața internă a Poloniei.

Revolta antisovietică din Ungaria

În calitate de prim-ministru comunist al Ungariei (1953-1956) Imre Nagy a fost un reformist și un antistalinist convins. În februarie 1955, sovieticii au pus la cale demiterea lui Nagy. Emo Gero, un lider mult mai dur, a preluat funcția de premier. Cercul Petofi, organizație a personalităților culturale maghiare, a declanșat o campanie susținută împotriva guvernului Gero. În 1956, atacul lui Hrușciiov la adresa stalinismului și mișcarea de autonomie din Polonia au determinat intensificarea tendințelor reformiste din Ungaria.

La 23 octombrie 1956, populația revoltată a invadat străzile Budapestei, capitala Ungariei, dornică să-și exprime adevărată față de reformatorii comuniști din Polonia. Demonstrația s-a transformat curînd într-un protest la adresa guvernului stalinist din Ungaria. Gero a ripostat printr-o cuvîntare amenințătoare la postul de radio și a ordonat poliției să-i împrăștie pe protestatari. Atunci forțele antiguvernamentale s-au răzvrătit. Gero a cerut intervenția trupelor sovietice pentru a înăbuși revolta. Inițiativa lui a transformat tulburările într-o revoluție antisovietică sprijinită de unități ale armatei ungare.

Represiunea sovietică în Ungaria

Hrușciiov a încercat să pună capăt tulburărilor printr-o serie de măsuri. El a retras trupele sovietice, a acceptat revenirea lui Imre Nagy în funcția de prim-ministru și l-a instalat pe Janos Kadar în fruntea Partidului Comunist Ungar. Intenția lui Hrușciiov era ca Janos Kadar să țină sub control tendințele reformatoare ale lui Nagy, îngăduind exact atîta reformă cît să liniștească populația maghiară. Planul lui a eșuat. Ultimele evenimente îi determinaseră pe cetățeni să nu mai accepte nici dictatura comunistă, nici dominația sovietică. Nagy a revenit la un sistem politic pluripartit, și-a luat angajamentul să organizeze alegeri, iar la 31 octombrie a anunțat retragerea Ungariei din Pactul de la Varșovia.

La 4 noiembrie, trupele sovietice au revenit în Ungaria, lansînd un atac sălbatic asupra rebelilor. Mii de maghiari și-au pierdut viața în acea luptă inegală, care a durat o săptămînă. Ungaria nu a putut ține piept Armatei Roșii. După înfrîngerea rebelilor, sovieticii l-au instalat în fruntea statului pe Kadar, apoi l-au arestat pe Nagy și l-au executat, în 1958.

Kadar a menținut dictatura comunistă în Ungaria, care a continuat să facă parte din Pactul de la Varșovia. Totodată însă, a restrîns politica represivă a guvernului și a implementat reforme economice. Guvernul a promovat o economie orientată în mai mare măsură spre producerea bunurilor de larg consum și a dezvoltat un sistem de agricultură mixt, bazat în egală măsură pe gospodării particulare și colective. Datorită acestor reforme, la sfîrșitul anilor '60 Ungaria avea cea mai prosperă economie dintre toate statele est-europene.

Varietățile comunismului est-european

Înăbușirea revoltei din Ungaria a demonstrat cît se poate de clar opoziția sovietică față de desființarea guvernelor comuniste și slăbirea sistemului de securitate sovietic din estul Europei. Cu toate acestea, conducătorii sovietici s-au văzut nevoiți să accepte variantele naționale de comunism. Gomulka și Kadar s-au îndepărtat de modelul comunist sovietic, îndeosebi în privința practicilor economice, fără ca sovieticii să intervină. Polonia și Ungaria s-au folosit de această autonomie limitată pentru a dezvolta sisteme comuniste ceva mai moderate decît cel din Uniunea Sovietică.

În România, Gheorghe Gheorghiu-Dej a urmat pînă la sfîrșitul anilor '50 o reforma moderată similară celei din Ungaria. După aceea a revenit la practici mai staliniste. După 1965, succesorul lui Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceaușescu, a instituit un comunism mai rigid. Cehoslovacia a optat pentru îndepărtarea de stalinism, la fel ca Ungaria și Polonia și, spre deosebire de România, s-a menținut pe această direcție. La sfîrșitul deceniului al șaptelea, comuniștii cehoslovaci au început să aplice politici foarte asemănătoare cu cele ale lui Nagy în 1956. Sovieticii îi urmăreau cu neliniște crescîndă.

Apogeul războiului rece

Succesorii lui Stalin au îmbrățișat puncte de vedere contradictorii în privința politicii războiului rece. Începând cu primii ani ai deceniului al șaselea, câțiva dintre ei au pledat pentru încetarea ostilității față de Statele Unite și aliații lor. Aceștia erau adepții politicii de „coexistență pașnică”. Alți demnitari din partid cereau continuarea practicilor staliniste „dure”. După părerea lor, amenințarea americană impunea o replică echivalentă.

Hrușciiov a oscilat între poziția stalinistă și cea antistalinistă, în parte pentru a-și păstra sprijinul diverselor facțiuni din prezidiul partidului. (Comitetul executiv al partidului, numărând de regulă circa doisprezece membri, s-a numit și Polithiuro până în 1952, când Stalin i-a schimbat denumirea în cea de „prezidiu”. În 1966 s-a revenit la denumirea de Polithiuro.) Divergentele din prezidiu și strădania de a menține colaborarea cu comuniștii la fel de divizați din alte țări i-au determinat pe sovietici să oscileze imprevizibil între acțiuni pașnice și amenințarea cu forța.

Până în 1962, Statele Unite au urmat consecvent o politică „dură” față de Rusia sovietică. Administrația Eisenhower (1953-1960) a mărit numărul avioanelor purtătoare de bombe cu hidrogen, amenințând că va „riposta energetic” la orice încercare de agresiune sovietică. În 1962 amenințarea s-a concretizat într-o escadrilă de 1600 avioane cu raza mare de acțiune, dotate cu peste 7000 de bombe nucleare.

În timpul mandatului lui John Kennedy (1961-1963), Statele Unite au început să-și sporească arsenalul de rachete nucleare intercontinentale, numărul acestora crescând de la 156 în 1962 la 1054 în 1967. Deși această creștere numerică a determinat o escaladare a cursei înarmărilor de proporții nemai întâlnite până atunci, evitarea în ultimul moment a unui război nuclear în 1962 i-a determinat pe Kennedy și pe succesorul său, Lyndon Johnson, să aplice o variantă proprie de coexistență pașnică. Această schimbare de atitudine a condus la adoptarea unei politici mai maleabile, ce alterna amenințarea cu războiul și eforturile de pacificare, la fel ca cea practică de sovietici începând cu jumătatea deceniului al șaselea.

Întrucât Statele Unite și Uniunea Sovietică au continuat să domine relațiile internaționale până la sfârșitul anilor '60, interacțiunea celor două suprapulcri a influențat adeseori dramatic situații și evenimente din cadrul sferelor respective de putere de pe continent. Amara experiență a Ungariei le-a demonstrat est-europenilor că nu puteau face mare lucru pentru a-și spori influența pe plan mondial.

Vest-europenii au exercitat întotdeauna un control susținut asupra problemelor de politică externă. În cursul deceniului al șaptelea, națiunile vest-europene au început să acționeze cu un grad mai mare de independență. În pofida influenței lor sporite, statele din sfera de putere americană aproape că n-au avut nici un cuvânt de spus în eventualitatea unui război nuclear, care putea oricând să preschimbe continentul în ruine.

Coexistență și competiție

După 1955, liderii sovietici care doreau să se desprindă de stalinism au început să influențeze evenimintele din Europa. Moscova i-a informat pe aliații occidentali că Uniunea Sovietică era dispusă să coopereze la încheierea unui acord de pace cu Austria. După 1945, acest stat, care fusese dependent de naziști, rămăsese împărțit în zone ocupate de Anglia, Franța, Statele Unite și Rusia sovietică. Disensiunile din timpul războiului rece făcuseră inutile orice negocieri în problema austriacă. Acum, Uniunea Sovietică se oferea să-și retragă trupele, cu condiția ca și celelalte puteri să și le retragă pe ale lor, lăsând Austria neutră. Occidentul s-a declarat de acord. La 15 mai 1955, cei patru Aliați din cel de-al doilea război mondial au semnat un tratat de pace cu Austria.

Conferința la nivel înalt de la Geneva

Rusia sovietică urmărea ca rezolvarea problemei austriece să impulsioneze adoptarea altor măsuri pacifiste. În scurt timp s-a făcut un nou efort de cooperare, dar fără rezultate concrete. Pentru prima oară după întâlnirea de la Potsdam din 1945, conducătorii Angliei, Franței, Uniunii Sovietice și Statelor Unite s-au reunit în cadrul unei conferințe la nivel înalt. Organizată la Geneva, în Elveția, în iulie 1955, conferința avea

înscrise pe ordinea de zi cursa înarmărilor și viitorul Germaniei. În final, nu s-a putut ajunge la un acord în problema Germaniei. Sovieticii insistau că securitatea lor necesită o Germanie neînarmată, care să nu aparțină nici uneia din cele două sfere de supraputere. Americanii susțineau ideea unei Germanii reunite, înarmată și inclusă în NATO.

Spre finalul lucrărilor, Eisenhower a prezentat proiectul „cer deschis”, care după afirmațiile lui urma să reducă riscurile unui război nuclear. El a propus ca fiecare supraputere să permită celeilalte să-i survoleze și să-i fotografieze bazele militare, pentru a-și supraveghea reciproc pregătirile de război. Cum mass-media furnizau Uniunii Sovietice cea mai mare parte a informațiilor pe care aceasta le-ar fi putut obține prin survolarea bazelor militare, Eisenhower oferea adversarilor săi foarte puțin.

Sovieticii considerau secretul un instrument de bază al securității, astfel încât au refuzat să prezinte pînă și hărți precise cu străzile din orașe. Proiectul „cer deschis” ar fi adus Statelor Unite o mare cantitate de informații noi. Rusia sovietică a respins propunerea lui Eisenhower. Cele două tabere implicate în războiul rece au negociat într-o atmosferă cordială, dar „spiritul de la Geneva” a rămas unica realizare a acestui summit.

Criza din Suez

Între 1919 și 1945, Anglia și Franța au dominat statele arabe din estul Mării Mediterane. Naționalismul arab și slăbirea Angliei și Franței la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial i-au obligat pe vest-europeni să cedeze această parte a imperiului colonial. Retragera finală a avut loc în 1955, cînd britanicii au părăsit zona Canalului de Suez. Cu toate acestea, Anglia și Franța continuau să dețină cea mai mare parte a Suezului. În același timp, Europa avea nevoie de tot mai mult petrol, care se transporta, în general, prin Canal. Aceste interese au dictat reacția europenilor la măsura de naționalizare a Suezului de către Egipt, în iulie 1956. În noiembrie, Anglia și Franța au invadat Egiptul, încercînd să ocupe Canalul.

Practic, toate națiunile globului, inclusiv cele două supraputeri, au condamnat agresiunea anglo-franceză. Înainte de invazie, administrația Eisenhower se situase în fruntea campaniei ONU de înfierare a represiunii care avea loc în acel moment în Ungaria. Totodată, Statele Unite se străduiau să îmbunătățească relațiile cu națiunile arabe. Atacul european asupra Egiptului periclita politica SUA, ceea ce i-a determinat pe americani să condamne invazia Suezului. Din punctul de vedere al sovieticilor, Franța și Anglia comiseră un act imperialist. Înainte de sfîrșitul crizei, un mesaj trimis de Moscova avertiza autoritățile franceze și britanice că, dacă nu-și retrăgeau forțele din Suez, riscau să devină victimele unui „atac cu rachete”.

Franța și Anglia s-au conformat. Amenințarea sovietică nu însemna mare lucru la vremea aceea, întrucît pînă atunci nici o națiune nu-și demonstrase potențialul de rachete nucleare. Mai mult decît atît, vest-europenii și-au închipuit probabil că sovieticii nu vor declanșa un al treilea război mondial numai ca să-i alunge din Suez. Franța și Anglia au fost nevoite să se retragă datorită dependenței lor economice de Statele Unite, supraputerea în a cărei sferă de dominație se aflau.

Presiuni „dure” în lumea comunistă

În august 1957, sovieticii au testat cu succes o rachetă balistică intercontinentală (ICBM). Două luni mai tîrziu, ei și-au demonstrat în mod spectaculos superioritatea, lansînd pe orbita primul satelit artificial al Pămîntului, Sputnik. Amenințarea cu rachete nucleare la vremea crizei din Suez nu fusese decît o perdea de fum.

În pofida acestor importante realizări, Hrușciiov tot nu era mulțumit de evoluția războiului rece.

Rusia sovietică avea mari probleme cu China. Liderii comuniști chinezi considerau că provocarea sovietică la adresa capitalismului occidental nu era prea convingătoare și că în războiul rece trebuia adoptată o atitudine mai combativă. Staliniștii sovietici împărtășeau punctul de vedere al Chinei. Hrușciiov avea nevoie de o victorie mai categorică în cadrul războiului rece.

Crizele decisive de la Berlin

În cursul anilor '50, tot mai mulți est-germani au fugit de sărăcia din țara lor, atrași de bunăstarea din Germania Federală. Controlul Aliților occidentali asupra Berlinului de Vest făcea ca evadările să fie relativ ușoare. Conducătorii est-germani și-au propus să închidă această cale de acces spre vest. Emigrația îi lipsea de talentele atât de necesare edificării noii orînduiri, creînd totodată țării lor o imagine extrem de nefavorabilă.

Hrușcirov a încercat să rezolve problema și în același timp să-și asigure un triumf în cadrul războiului rece, obligîndu-i pe Aliții occidentali să se retragă din Berlin. Presiunile făcute de liderul sovietic în 1958 și 1961 au împins supraputerile mai aproape de un conflict nuclear. Criza Berlinului s-a încheiat în august 1961, prin construirea rușinosului zid care-i îngrădea pe est-germani ca într-o închisoare.

Confruntarea: criza cubaneză

În primul an de președinție al lui John Kennedy (1961), din partea americanilor s-a înregistrat o escaladare a războiului rece. Administrația Kennedy a organizat o invazie a Cubei, cu scopul de a alunga de la putere noul guvern comunist al lui Fidel Castro. Atacul cubanez cu sprijin american de la Golful Porcilor a eșuat lamentabil.

Insuceesul din Bay of Pigs l-a pus într-o lumină favorabilă pe Castro, în detrimentul administrației Kennedy. Ambele elemente l-au încurajat pe Hrușcirov să intervină în problema cubaneză. Amenințările proferate de el în problema Berlinului nu aduseseră sovieticilor nici o victorie în războiul rece. În timp ce națiunile occidentale așteptau oarecum temătoare următorul pas al lui Hrușcirov în Germania, el și-a concentrat eforturile asupra Mării Caraibilor. La începutul anului 1962, sovieticii au început să amplaseze rachete nucleare în Cuba. Primele proiectile instalate aveau o rază de acțiune de 1890 km. Altele, aflate la bordul unor nave cu destinația Cuba, puteau parcurge peste 4020 km.

Probabil că prin această acțiune riscantă în cursa înarmărilor, Hrușcirov intenționa să reducă discrepanța dintre puterea nucleară a Statelor Unite și cea a Uniunii Sovietice. De asemenea, s-ar putea ca el să fi sperat să impună Statelor Unite anumite concesiuni în Germania. Sovieticii au susținut întotdeauna că principalul motiv al amplasării rachetelor îl constituia securitatea Cubei.

Armele nucleare și „carantina” din Cuba

La 22 octombrie 1962, președintele Kennedy a uluit întreaga lume printr-o senzațională emisiune de televiziune în care dezvăluia prezența rachetelor sovietice în Cuba. Totodată, el a decretat „carantina” navală a insulei. Aceasta însemna că flota Statelor Unite urma să instituie o blocadă asupra Cubei, stopînd livrarea de material militar. (Kennedy a denumit acțiunea „carantină”, întrucît blocada reprezintă un act de război.)

Punctul critic al războiului rece

După aceste dezvăluiri senzaționale, sovieticii s-au confruntat cu riscul unui atac al avioanelor cu reacție avînd la bord circa 6500 de bombe cu hidrogen. Cele 156 ICBM amplasate în statele Europei vest-centrale, alte 144 proiectile de la bordul submarinelor și un număr și mai mare de rachete aflate în Italia și Turcia puteau arunca alte 1000 de focoasc nucleare asupra țintelor sovietice, la numai cîteva minute după lansare.

Înainte de amplasarea proiectilelor în Cuba, forțele nucleare sovietice pregătite pentru eventualitatea unui război cuprindeau 44 ICBM, 20 de rachete la bordul submarinelor, precum și avioane care puteau transporta aproximativ 250 de bombe cu hidrogen. La sfîrșitul lui octombrie 1962, amenințarea nucleară a sovieticilor a crescut ca urmare a amplasării celor 36 de rachete în Cuba. Fiecare dintre acestea putea lansa încărcături nucleare de o megatonă asupra oricărei ținte din estul Statelor Unite. Înainte de sfîrșitul lunii octombrie, în Cuba erau programate să sosească rachete cu raza de acțiune de două ori mai mare.

Deși forțele de atac sovietice erau relativ restrînse, ele ar fi putut nimici pînă la 400 de așezări Americane, folosind arme de cincizeci de ori mai puternice decît bombele atomice lansate asupra Japoniei. Amenin-

țarea americană la adresa URSS era de șaisprezece ori mai mare decât cea sovietică față de americani. În punctul culminant al crizei, președintele Kennedy a mărturisit că, în opinia lui, șansele de declanșare a unui război nuclear total erau de 50%.

Rezolvarea crizei

Discursul lui Kennedy referitor la „carantină” a fost urmat de două zile de teroare. La 24 octombrie, navele sovietice care se îndreptau către barajul american s-au oprit din cursă. Anastas Mikoian, unul din cei mai de încredere colaboratori ai lui Hrușciiov, a ordonat manevra fără să ceară aprobarea prealabilă a conducătorului sovietic. Au urmat câteva zile de mare încordare, timp în care liderul sovietic și cel american s-au străduit să ajungă la un acord. În cele din urmă, Hrușciiov a obținut din partea administrației Kennedy un angajament oficial că Statele Unite nu vor invada Cuba. Totodată, Kennedy i-a înștiințat pe sovietici despre o înțelegere secretă care prevedea retragerea rachetelor din Turcia. La rîndul lor, sovieticii au promis să retragă armamentul nuclear din Cuba.

Dezghețul de după criza războiului rece

Retractarea reciprocă a amenințării cu dezastrul nuclear a impulsionat ameliorarea relațiilor sovieto-americane. Liderii celor două supraputeri au renunțat să mai recurgă la amenințări pentru a influența cursul războiului rece. Acordurile oficiale au contribuit într-o măsură și mai mare la dezamorsarea tensiunilor. În mai puțin de un an, Anglia, Rusia sovietică și Statele Unite au încheiat Tratatul de limitare a experimentelor nucleare, prin care se interziceau orice fel de testări, cu excepția celor subterane.

De asemenea, supraputerile au înființat un „hot line” sistem telefonic special, destinat convorbirilor urgente între liderul american și cel sovietic în timpul unei crize.

Cursa înarmărilor la sfîrșitul anilor '60

Dezghețul de după 1962 nu a dus la instituirea unor relații cordiale între cele două supraputeri și nici măcar la reducerea amenințătoarelor arsenale nucleare. Conducerea sovietică și-a accelerat programul de fabricare a rachetelor. Sovieticii nu voiau să mai fie vreodată surprinși într-o situație de inferioritate, așa cum se întîmplase în criza din Cuba. Pînă în 1968, sovieticii și-au sporit arsenalul de ICBM de la 40 la 850.

În pofida creșterii stocului de arme nucleare al URSS, Statele Unite dispuneau de forțe net superioare. Americanii dețineau cu 200 mai multe ICBM decât sovieticii. Cît privește alte categorii de arme nucleare cu raza mare de acțiune, Statele Unite aveau un avantaj și mai considerabil, dispunînd de o bombă americană totală și de un arsenal de focoașe nucleare de cinci ori mai mare decât cel sovietic. Oricare ar fi fost învățămintele trase de cele două supraputeri în urma crizei cubaneze, totuși, ele nu au încetinit cursa înarmărilor.

Căderea lui Hrușciiov

Uniunea Sovietică resimțea nevoia disperată de a trece de la dictatura stalinistă hipercentralizată la un sistem mai potrivit cu necesitățile în schimbare ale unei populații dispersate pe un teritoriu extrem de vast. Hrușciiov a reușit să-l demitizeze pe Stalin, însă majoritatea reformelor preconizate de el nu au dat rezultate. Acestea nu au fost nici bine concepute, nici aplicate cu pricepere.

Demiterea lui Hrușciiov

Atît progresele campaniei de destabilizare, cît și încercările de reformă au stîrnit resentimentele unui mare număr de demnitari ai partidului, care nu doreau decât să pună capăt terorii instaurate de Stalin, menținînd neschimbat tot restul sistemului. Rezultatul umilitor al crizei cubaneze a accentuat opoziția față de Hrușciiov și probabil i-a pecetluit soarta. Prezidiul partidului și cea mai mare parte a Comitetului Central (grup executiv format din circa 200 membri de frunte ai partidului) au decis să pună capăt „planurilor nechibzuite” ale lui Hrușciiov. În 1964, ei l-au obligat pe liderul sovietic să-și dea demisia.

Conducerea colectivă și Leonid Brejnev

Noii lideri au debutat ca grup „de conducere colectivă”: un comitet dictatorial condus de Alexei Kosighin (1904-1980) și Leonid Brejnev (1906-1982). La începutul anilor '70, Brejnev a ocupat o poziție dominantă, manifestând totuși o receptivitate mai mare la doleanțele asociaților săi decât Hrușciiov. În timpul administrației Brejnev, viața în URSS a devenit mai stabilă sau „stagnantă”, cum aveau s-o eticheteze ulterior sovieticii. Succesul eforturilor sale de păstrare a unei bune părți din vechiul sistem s-a dovedit fatal pentru Uniunea Sovietică.

Rezultatul celui de-al Doilea război mondial a marcat desăvârșirea procesului de slăbire a fostelor mari puteri din centrul și vestul Europei. În paralel cu disputarea supremației de către americani și sovietici, înfrângerea și divizarea Germaniei au contribuit în mod deosebit la această schimbare a echilibrului de forțe. Războiul lui Hitler a distrus statul german, aducând grave prejudicii Angliei și Franței. În continuare, prăbușirea Germaniei a dus la confruntarea supraputerilor comuniste și capitaliste în inima Europei, într-un moment în care statele din zona nu puteau exercita decât o influență nesemnificativă asupra sovieticilor și americanilor.

Aceste circumstanțe au determinat declanșarea războiului rece, epoca competiției acerbe între americani și sovietici pentru dominația asupra lumii. În încercarea de a-și asigura securitatea graniței de vest și victoria în războiul rece, sovieticii au menținut în sfera lor de dominație șase state est-europene, cărora le-au impus regimuri comuniste. În anii '50 și '60 Statele Unite au stabilit principalele direcții ale politicii militare și externe a națiunilor vest-europene, lăsându-le însă libertatea de auto-guvernare, cu condiția să nu se orienteze spre comunism. Aceste națiuni democratice au optat pentru construirea unor state ale bunăstării sociale, cu economii controlate de stat. Ca urmare, ele au cunoscut prosperitatea.

Până la moartea lui Stalin, în 1953, Uniunea Sovietică a menținut socialismul rigid, dictatorial și teroarea statului polițienesc. Cruciada de destalinizare a lui Hrușciiov a slăbit comunismul de tip vechi și a pus în libertate aproape toți prizonierii politici. Cu toate acestea, reformele lui nu au dus la descentralizarea controlului economic în suficientă măsură încât să poată fi valorificate talentul și forțele creatoare ale poporului sovietic, schimbare de care societatea avea mare nevoie pentru a prospera.

Mulți lideri sovietici s-au opus lui Hrușciiov, întrucât reformele lui lipseau de privilegii pe demnitarii de partid. Adepții stalinismului dur se temeau în egală măsură ca nu cumva o îmblinzire a dictaturii să diminueze capacitatea națiunii de a intra în competiție cu capitalismul mondial. Acești opozanți comuniști au reușit să-l înlăture de la putere pe Hrușciiov. Brejnev și colaboratorii lui au revenit apoi la o formă moderată de comunism stalinist.

Înainte de a fi destituit, Hrușciiov a încercat să aducă modificări politicii războiului rece, precum și dictaturii staliniste. Sovieticii au început să se preocupe de realizarea unei coexistente pașnice cu puterile occidentale. Totuși, Hrușciiov a combinat în mod frecvent proiectele pacifiste cu acțiunile belicoase, îndeosebi în problema berlineză. Cel mai critic moment al Războiului rece a fost atins în cursul unei tentative de amenințare, când Hrușciiov și-a scos armamentul nuclear din Europa și l-a amplasat în Cuba.

În timpul crizei cubaneze, războiul rece a ajuns într-un punct extrem de critic. Cîteva oficialități din Uniunea Sovietică și Statele Unite au luat decizii care au determinat deznodămîntul acestei confruntări. Dacă în octombrie 1962 ar fi izbucnit un război nuclear, probabil că acesta s-ar fi soldat cu pieirea a peste o sută de milioane de sovietici și zeci de milioane de americani. De asemenea, holocaustul nuclear ar fi făcut milioane de victime în statele europene amplasate geografic între cele două mari puteri. Națiunile din estul și vestul Europei nu au putut influența într-o măsură prea mare deciziile importante din octombrie, de care depindea soarta continentului. Aceasta a fost situația Europei de-a lungul deceniilor în care cele două supraputeri și-au disputat supremația. După deceniul al șaptelea, dominația sovietică și cea americană asupra continentului s-a atenuat și a început să se formeze Europa ultramodernă.

Capitolul 15

Către o Europă post-modernă, 1968-1993

1965 Studenții italieni protestează împotriva condițiilor lor din universități

1966 Studenții germani încep demonstrațiile antiguvernamentale

iulie 1967 Negocierile sovieto-american conduc la încheierea Tratatului de neproliferare a armelor nucleare

1968 în întreaga Europă izbucnesc revolte studențești, muncitorești și ale altor categorii sociale nemulțumite; Forțele sovietice invadează Cehoslovacia, pentru a înăbuși mișcarea comunistă liberală a lui Dubcek

1970 Brejnev promite să promoveze o politică de destindere și reducere a tensiunilor Est-Vest

1973 Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) sistează livrarea de petrol către o mare parte a Occidentului european, ceea ce va contribui la o prăbușire economică a zonei respective; Anglia, Irlanda și Danemarca aderă la Comunitatea Economică Europeană

Decembrie 1979 Uniunea Sovietică invadează Afghanistanul

Martie 1985 Gorbaciov devine șeful statului sovietic

1986 La Cernobîl, în Uniunea Sovietică, are loc explozia unui reactor nuclear; Spania, Portugalia și Grecia intră în Comunitatea Europeană; Comunitatea Europeană adopta Actul pentru o Europă Unită

Aprilie 1987 În Rusia sovietică este promulgată Legea întreprinderilor de stat, ca o componentă a programului de perestroika al lui Gorbaciov

Decembrie 1987 Statele Unite și Uniunea Sovietică semnează un tratat care prevede distrugerea tuturor armelor nucleare cu rază medie de acțiune

1989 În Uniunea Sovietică este ales primul Congres al Deputaților Poporului; Toate națiunile est-europene aflate pînă atunci sub dominație sovietică își cîștigă independența

Martie 1990 Partidul Comunist din Uniunea Sovietică votează abolirea sistemului monopartit în URSS

August 1991 O lovitură de stat antireformistă îl îndepărtează temporar pe Gorbaciov de la putere

Decembrie 1991 URSS încetează să existe ca stat

1992 Dezmembrarea Iugoslaviei în state separate; izbucnirea războiului civil; Cehia și Slovacia convin să se separe

Ianuarie 1993 Intră în vigoare planul pentru o piață unică, elaborat de Comunitatea Europeană

2004 Zece noi membri aderă la Uniunea Europeană.

2005 Referendumul francez oprește adoptarea unei constituții pentru Uniunea Europeană.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, după veacuri de prefaceri sociale treptate și inegale, cea mai mare parte a Europei era pe deplin modernizată. Caracteristica esențială a modernității în această epocă a constituit-o economia industrială bazată pe producția de cărbune, oțel, energie și mașini, îndeosebi pe producția de serie. Acest sistem de industrie grea a continuat să funcționeze și în anii '90. Totuși, în ultimele decenii ale secolului XX, economia europeană a început să se caracterizeze prin tehnologie de vîrf, îndeosebi electronică. Industriile poluante și-au redus treptat importanța.

O particularitate aproape la fel de frecvent asociată cu modernitatea ca și industria este prezența statului centralizat, cu o populație activă din punct de vedere politic. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, în Europa modernă astfel de instituții politice existau aproape pretutindeni, de regulă sub forma statului național. Multe guverne democratice din acea perioadă au implicat cetățenii în treburile publice prin practici democratice. Alte state au apelat la instituții și programe speciale, destinate să cîștige sau să impună o largă adeziune a maselor față de liderii lor autocrați. Statele moderne care au adoptat dictatura populară au găsit modalități de a da cetățenilor falsa senzație de autoguvernare; procedeul tipic era un parlament lipsit de o putere reală.

Statele autocrate care au beneficiat de sprijin popular în Europa modernă au fost de fapt numai parțial modernizate. Întrucît sistemele ofereau puterea numai unei minorități, ele se asemănau mai curînd cu vechea ordine socio-politică decît cu niște democrații. Aceste state cu caracter autocrat modificat s-au menținut pînă la mijlocul anilor '70 în Peninsula Iberică. Majoritatea statelor est-europene au înlocuit guvernările autocrate bazate pe sprijin popular cu instituții democratice abia la sfîrșitul anilor '80. Extinderea democrației în deceniul al optulea și în perioada următoare dovedește că în această perioadă statul european devine modern în adevăratul sens al cuvîntului. În ultimele decenii ale secolului nostru, majoritatea celorlalte caracteristici ale societății europene moderne s-au modificat cu o repeziciune neobișnuită, o dată cu schimbarea sistemului economic și politic.

Apariția instituțiilor europene „post-moderne” la sfârșitul anilor '90 a implicat o transformare mai puțin radicală decât trecerea de la sistemul ancien la ordinea modernă din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Totuși, prefacerea de la sfârșitul secolului XX și-a pus pecetea asupra multor aspecte ale vieții europene. Pe măsură ce Europa post-modernă va continua să se dezvolte, vor fi afectate și societăți din afară continentului. Mapamondul va fi influențat în alt mod decât în epoca modernă, dar poate la fel de profund.

1968 anul revoltelor

După încheierea revoltelor liberale și naționale din anii 1870, mișcările populare din Europa au fost doar sporadice. Chiar și după dezastrul social produs de cel de-al doilea război mondial, vest-europenii au manifestat slabe tendințe spre revoltă. Societățile est-europene s-au arătat mai nemulțumite sub povara dominației sovietice. Cu toate acestea, în cadrul sferei sovietice de influență, mișcările de protest dinainte de 1968 au fost relativ nesemnificative, cu excepția celei din Ungaria, în 1956.

În 1968, un val de revoltă a cuprins brusc continentul european. Opoziția față de sistemul existent în Franța s-a manifestat cu atîta forță, încît a fost la un pas de a răsturna puternicul regim instaurat de Charles de Gaulle în 1958. Revoltele din 1968 au fost în parte cauzate de trecerea la un mod de viața ultramodern, care a continuat să se dezvolte încă de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

Revoltele studențești

Europa ultramodernă a permis accesul la educație unui număr de cetățeni mai mare ca oricînd. Atît democrațiile bunăstării sociale, cît și dictaturile socialiste erau deopotrivă preocupate de dezvoltarea învățămîntului superior, schimbare care a adus, alături de numeroase avantaje și grave prejudicii. Printre cele mai frecvente dificultăți cu care s-au confruntat societățile se număra revoltele studențești înregistrate în aproape toate statele vest-europene la sfârșitul deceniului al șaptelea. Acest gen de manifestări a început în Italia, sub forma protestelor studențești.

Tulburările din Italia

În Italia anilor '60, un mare număr de tineri frecventa universitățile, deși în instituțiile de învățămînt nu se schimbaseră prea multe, cu excepția dimensiunilor. Studenții s-au văzut dominați de profesori autoritari, obligați să studieze materii care nu aveau nici o legătură cu problemele stringente ale epocii și înghesuiți în grupe extrem de numeroase (în medie, de zece ori mai mulți studenți la un profesor față de Statele Unite).

Modelul drepturilor rasiale și cel al mișcărilor protestatare studențești din Statele Unite au contribuit la declanșarea unor acțiuni concrete, cu scopul de a schimba condițiile din universitățile italiene. În 1965, studenții de la facultățile din Milano și Trento au organizat demonstrații în care cereau intensificarea controlului asupra instituțiilor respective și crearea posibilității de a studia materii pe care le considerau importante. În continuare, tensiunile s-au amplificat. În 1967, peste 1000 de studenți au ocupat clădirea administrației Universității din Torino, unde au rămas timp de o lună. Au urmat proteste și în alte orașe mari, printre care Florența și Roma. În 1968, studenții nu mai cereau schimbări în domeniul educației, ci desființarea sistemului social existent.

Tulburările politice din Germania

Revoltele tineretului german au început în 1966, sub forma unui atac la adresa tendințelor de guvernare. Primele s-au revoltat asociațiile studențești de stînga. Acestea au organizat proteste împotriva Partidului Socialist din Germania care intenționa să renunțe la revoluție și să înceapă cooperarea cu creștin-democrații de centru. În 1967 a izbucnit un val de proteste, cu ocazia vizitării Germaniei de către șahul Iranului, dictator de dreapta. Demonstrațiile au degenerat în încăierări, soldate cu moartea unui student protestatar.

Indignați de uciderea acestui tînăr în cursul demonstrațiilor împotriva șahului, tinerii rebeli și-au intensificat lupta pentru desființarea sistemului social existent. În 1968, cînd mișcările ajunse la apogeu au dez-

lănțuit proteste violente la Berlin, Hamburg, München și alte orașe mari, guvernul nu s-a arătat prea impresionat de revoltă studențească. Totuși, învățământul german a suferit unele schimbări. Ca urmare a tulburărilor, studenții au câpătat dreptul de a-și spune părerea în problemele universitare, inclusiv o influență sporită asupra programei și metodelor de învățământ.

Greva revoluționară din Franța

Între 1946 și 1958, legislativul celei de-a patra Republici franceze a dominat executivul. În 1958, Charles de Gaulle a câștigat campania de doisprezece ani pentru promulgarea unei noi constituții, care prevedea un executiv extrem de puternic. Din acel moment, el a devenit primul președinte al nou instauratei Republici a cincea. De Gaulle și-a câștigat imensa autoritate în mod democratic. O dată ales, el a guvernat ca „monarh republican”.

Studenții împotriva lui de Gaulle

Prevalându-se de prerogativele prezidențiale, de Gaulle a inițial politici care au pus capăt dominației americane asupra politicii externe franceze și totodată au făcut din Franța o forță și mai puternică pe arena europeană. Administrația gaullistă a încercat în egală măsură să propulseze Franța către o formă de industrie mai tehnologizată și orientată spre producția de serie, necesară pentru realizarea unui grad sporit de prosperitate și putere.

În 1968, aceste tendințe și altele asemănătoare, manifestate în Republica a cincea au provocat tulburări în rîndul studențimii. La început, aceasta și-a exprimat protestul față de obsesia lui de Gaulle pentru politica externă în detrimentul situației interne a Franței, la acest capitol fiind incluse și condițiile din învățământul superior. Revendicările studenților se refereau la probleme grave de administrare și programă, precum și la chestiuni aparent ne semnificative, ca lipsa telefoanelor și televizoarelor.

În cele din urmă, nemulțumirile au luat o întorsătură mai gravă, ajungînd să vizeze însăși esența instituțiilor franceze. Tinerii protestatari cereau ca puterea maselor să înlocuiască autocrația guvernului și a universităților. Ei respingeau capitalismul, pledind pentru o nivelare socio-economică, în paralel cu trecerea la o democrație populară totală.

Poporul împotriva statului

Demonstrațiile studențești de la Universitatea din Nanterre au culminat cu arestarea la 22 martie 1968 a liderilor mișcării. Studenții au ripostat ocupînd clădirile universității. Atunci guvernul a închis instituția. Această măsură a declanșat revolte în alte universități. La mijlocul lunii mai, actele de violență ale poliției împotriva studenților au stîrnit un val de simpatie populară față de rebeli și de ostilitate față de guvern. Muncitorii s-au alăturat protestatarilor. La 13 mai a fost declarată greva generală, care a generat o criză de mari proporții, amenințînd însăși existența Republicii a cincea.

De Gaulle împotriva „comuniștilor”

De Gaulle și-a păstrat sprijinul armatei. O revoluție încununată de succes ar fi fost greu de realizat. Pentru a menține sistemul instaurat, de Gaulle avea nevoie să recîștige adeziunea cetățenilor. La 30 mai el s-a adresat populației în cadrul unui discurs televizat, etichetîndu-i pe rebelii din rîndul studențimii și muncitorimii drept „comuniști”. Președintele a subliniat că Franța avea de ales între gaullism și comunism. Franța a optat pentru de Gaulle.

Curînd după criză, atitudinea populației s-a schimbat. Stilul autocrat al lui de Gaulle l-a făcut să-și piardă popularitatea atît în rîndurile partidului din care făcea parte, cît și în rîndurile cetățenilor. De Gaulle dorea o autoritate executivă maximă, dar nu dictatura; în 1969 el și-a dat demisia. În urma revoltelor, conducătorii francezi au acordat studenților ceva mai multe drepturi, iar muncitorilor o mai mare putere în întreprinderi.

„Primăvara de la Praga” mișcarea de eliberare a Cehoslovaciei

La Praga, în Cehoslovacia, primele luni ale anului 1968 au fost marcate de evenimente și mai uimitoare decât în Franța. În cursul „Primăverii de la Praga”, liderii comuniști ai Cehoslovaciei au inițiat un „dezgheț” antistalinist, care a devenit în scurt timp o mișcare reformistă suficient de puternică pentru a pune în pericol existența statului comunist.

Dezghețul liberal al lui Dubcek

Staliștii sovietici și-au însușit principiul comunist al egalității economice, pe care l-au aplicat destul de bine. Ei respingeau idealul liberal al drepturilor individuale. Totuși, o societate putea promova atât egalitatea averilor, cât și libertatea individuală, împletind de fapt ideile economice comuniste cu principiile politice și culturale liberale. Reformele lui Hrușciiov au liberalizat doar în mică măsură viața politică și culturală sovietică. În Cehoslovacia, Alexander Dubcek (n. 1921) a aprofundat această liberalizare a comunismului.

La începutul deceniului al șaptelea, Dubcek s-a evidențiat în calitate de lider reformist al aripii slovace a Partidului Comunist din Cehoslovacia. În decembrie 1967, el a ajuns în fruntea partidului cehoslovac. În lună martie a anului următor, Ludvik Svoboda i-a succedat lui Antonin Novotny în funcția de președinte al Cehoslovaciei. Svoboda a sprijinit mișcarea reformistă liberal-comunistă. Acești doi oameni politici au desființat cenzura de stat. Au limitat puterea securității, au instituit practici democratice în cadrul partidului comunist și le-au acordat cehilor dreptul de a forma partide politice necomuniste.

Invazia sovietică; reîntoarcerea la iarna comunistă

Conducerea sovietică urmărea îndeaproape eforturile reformatoare ale lui Dubcek. URSS a anticipat că acest proces de liberalizare va duce la retragerea Cehoslovaciei din Pactul de la Varșovia. Deși Dubcek s-a angajat să rămână fidel alianței sovietice, conducerea URSS s-a arătat sceptică.

La 20 august 1968, trupele sovietice au invadat în forță Cehoslovacia. Toate statele comuniste din estul Europei, în afară de România, au fost de acord cu înăbușirea „socialismului cu față umană” al lui Dubcek. Sovieticii l-au destituit pe Dubcek din funcția de lider al partidului ceh, dar nu l-au executat, așa cum procedaseră în Ungaria cu Nagy, în 1956. În următorii douăzeci de ani, cehii au fost nevoiți să renunțe la reformele liberale de care beneficiascri pentru scurtă vreme în timpul „Primăverii de la Praga”.

Stagnarea în Uniunea Sovietică, 1968-1985

În timpul crizei din Cehoslovacia, oficialitățile comuniste de la Moscova și-au declarat oficial intenția de a trimite trupe în ajutorul oricărui stat semnatar al Pactului de la Varșovia, ori de câte ori vreun liberal ca Dubcek amenința să reinstaureze capitalismul. Această politică, cunoscută ulterior sub denumirea de „doctrina Brejnev”, exprima intenția staliștilor moderați care conduceau Rusia sovietică de a menține în Europa de Est sisteme de guvernare foarte asemănătoare cu al lor.

Tentativa de stopare a liberalizării comunismului a permis doar schimbări minore în sistemul de guvernare al Rusiei sovietice și al majorității statelor est-europene până la sfârșitul anilor '80. Brusca prăbușire a regimurilor comuniste între 1989 și 1991 demonstrează că rezultatul acestei politici sovietice conservatoare a fost mai curînd stagnarea decât menținerea sistemului.

Ascensiunea lui Leonid Brejnev

Între 1964 și 1971, puterea executivă în Uniunea Sovietică era deținută de un mic grup de demnitari ai partidului comunist. Leonid Brejnev (1906-1982), Alexei Kosîghin și Mihail Suslov s-au evidențiat ca figuri proeminente în cadrul acestui grup, împărțindu-și în mod egal puterea. Ei și-au afirmat adeziunea față de acest principiu de guvernare, care era de fapt o transpunere a ideii leniniste de „conducere colectivă”. La Congresul partidului din 1971 a devenit evident că Brejnev îi surclasase pe ceilalți doi „conducători colectivi”. Totuși, ca și Hrușciiov, Brejnev nu putea rămîne la putere decât cu sprijinul altor înalți demnitari comu-

niști.

Eforturile de redresare a economiei

În timpul guvernării lui Brejnev s-au depus în continuare eforturi de a se produce cantități sporite de bunuri de consum, dar fără prea mult succes. Totodată, statul a mărit considerabil fondurile destinate agriculturii, fără a obține totuși o creștere semnificativă a productivității în acest domeniu. Încercarea de a reduce ponderea industriei grele a fost contracarată de menținerea investițiilor uriașe în programe militare și de apărare. Întrucât Uniunea Sovietică nu-și putea permite „și arme, și unt”, producția bunurilor de consum a avut de suferit. Dar, la mijlocul anilor '70 aceste sacrificii le-au adus conducătorilor sovietici ceea ce ei, după toate aparențele, își închipuiau că trebuie neapărat să aibă: o putere militară aproape egală cu cea a Statelor Unite.

Sistemul autocrat de guvernare din timpul lui Brejnev

Hrușciiov încercase să imprime un avânt economic, reducând într-o oarecare măsură autoritatea statului asupra sistemului de producție. Brejnev a demonstrat că și el dorea să opereze schimbări în cadrul „economiei comandate” și extrem de centralizate, dezvoltate de Stalin. Totuși, măsurile luate de el au avut drept consecință o creștere a controlului economic exercitat de autoritățile de la Moscova în raport cu momentul retragerii din funcție a lui Hrușciiov.

De asemenea, Brejnev și-a subordonat treptat aparatul de stat. La mijlocul anilor '70. El dezvoltase o mașină politică alcătuită din susținători fideli, care i-a conferit o mai mare putere în partid, în stat și în problemele militare decât avusese Hrușciiov. Brejnev și-a menținut poziția oferind favoriților săi îndeosebi persoane din ținutul lui natal funcții sigure și bine plătite în aparatul de stat. Acest mod de a guverna l-a condus pe Brejnev la instituirea unei dictaturi personale, fără anularea completă a spiritului conducerii colective. Totodată, a fost perpetuat un aparat administrativ excesiv de numeros, controlat de o elită permanentă și din ce în ce mai ineficientă.

Brejnev și declinul Uniunii Sovietice

Conducătorii sovietici de la sfârșitul anilor '80 au considerat regimul Brejnev ca pe o perioadă de stagnare, îndeosebi economică. Productivitatea industrială și calitatea mărfurilor au suferit o depreciere considerabilă. Mai grav, administrarea necorespunzătoare a gospodăriilor colective a împins țara în pragul unei crize a agriculturii. Recoltele compromise din anii 1972 și 1975 au obligat guvernul să importe uriașe cantități de cereale.

La sfârșitul anilor '70, starea sănătății lui Brejnev s-a înrăutățit rapid. Degradarea fizică i-a afectat grav capacitatea de a guverna. Cu toate acestea, Brejnev a continuat să se cramponeze de funcții și putere. Toți ceilalți demnitari vîrstnici numiți de Brejnev în funcții înalte i-au urmat exemplul. Ei și-au păstrat posturile, fără să întreprindă aproape nimic pentru a rezolva problemele extrem de grave ale națiunii.

Interimatul lui Andropov

Iuri Andropov a condus țara de la moartea lui Brejnev, în noiembrie 1982, pînă la propriul său deces, în februarie 1984. Andropov a murit după multe luni de suferință care i-au zădărnicit eforturile de a reforma economia și de a lichida corupția.

Ultimul conducător stalinist al Uniunii Sovietice

Mult mai puțin înclinat către reforma, Konstantin Cernenko a devenit șeful statului sovietic în februarie 1984. După un singur an la guvernare, în stilul stalinist moderat al lui Brejnev, Cernenko a murit în martie 1985.

Stabilitatea din vestul Europei, 1968-1992

După 1968, vest-europenii s-au confruntat cu mult mai multe probleme sociale și economice față de ultimele două decenii. În pofida acestor dificultăți sporite, ei au continuat să trăiască în societăți stabile, progresiste și prospere, conduse de guverne democratice și eficiente. Mai mult decât atât, în cele din urmă democrația a ieșit victorioasă în Portugalia și Spania.

Europa la începutul noului Mileniu

Lupta pentru unitate și prosperitate

În anii '60, mișcarea de unificare a națiunilor vest-europene a înregistrat progrese remarcabile în domeniul economic. De la începutul deceniului al optulea și până la mijlocul deceniului al nouălea acest proces de integrare practic a încetat. Dificultățile perioadei au determinat statele respective să deplaseze accentul asupra interesului național în detrimentul aplicării unor programe legate de unitatea europeană.

OPEC și criza economiei europene

Până la începutul anilor '70, guvernele occidentale au reușit să asigure prosperitatea populației prin intervenția statului în economie și prin aplicarea unor ample programe de ocupare a forței de muncă și de securitate economică. Dar în primii ani ai deceniului al optulea „miracolul economic” a încetat. Progresul material și-a încetinit ritmul, devenind mai greu de realizat. Această recesiune a fost în parte consecința măsurii luate în 1973 de Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC). Asociația, formată în majoritate din națiuni ale Orientului Mijlociu, a sistat exportul de petrol în câteva state europene. Ca urmare a embargoului introdus de țările membre ale asociației, prețurile produselor din Europa Occidentală au crescut substanțial. În ciuda acestei probleme și a altor dificultăți, situația economică s-a ameliorat mult în deceniul al nouălea.

Comunitatea Europeană

În anii '60, economiile țărilor membre ale Comunității Economice Europene (CEE) s-au dezvoltat într-un ritm neobișnuit de rapid. Acest succes a atras și alte națiuni europene spre acest grup prosper. Anglia, Irlanda și Danemarca au aderat la CEE în 1973, iar Grecia, Spania și Portugalia în 1986. Între timp, organizația a devenit cunoscută sub denumirea neoficială de Comunitatea Europeană (CE).

În primii ani de existența ai CE, conducerea organizației a instituit o structură administrativă care ar fi trebuit să devină un guvern european. Aceste instituții includeau Parlamentul European, Curtea de Justiție și două organisme executive Comisia Executivă și Consiliul Ministerial. În pofida acestei structuri, la mijlocul anilor '80, Comunitatea Europeană realizase doar în parte integrarea economică și aproape deloc pe cea politică.

Acordul pentru o Europă Unită

În cei treizeci de ani de la înființarea organizației, în 1957, cei doisprezece membri ai Comunității Europene au strâns și mai mult legăturile economice, prin suprimarea unui important obstacol în calea comerțului. S-a stabilit ca producătorii din fiecare stat membru să poată desface mărfuri pe piețele celorlalte unsprezece fără a plăti taxe vamale. Dar sute de alte reglementări naționale, printre care standardele diferite de siguranță a produselor, diferențiate, au continuat să obstrucționeze comerțul liber. CE devenise o uniune vamală, dar rămânea împărțită în douăsprezece piețe naționale.

În 1985, CE a elaborat un plan concret de suprimare a tuturor barierelor comerciale și de formare a unei piețe unice până la data de 1 ianuarie 1993. Membrii Comunității au semnat Actul pentru o Europă Unită (1986), un acord ce înlesnea modificarea tuturor reglementărilor naționale care blocau comerțul liber din cadrul CE.

În jurul anului 1990, tendința spre unitate economică și politică s-a accelerat surprinzător de mult. Realistă sau nu, o viziune deosebit de grandioasă asupra posibilităților de unificare a fost adusă în discuție la Summit-ul de la sfârșitul lui aprilie 1990. La această întrunire, cei doisprezece membri ai CE și-au declarat intenția ca până în ianuarie 1993 să realizeze o integrare atât politică, cât și economică.

Germania Federală o politică de reconciliere

În 1969, Willy Brandt (1913-1992) a devenit primul cancelar socialist al Germaniei Federale. Guvernarea lui a demonstrat că liderii naționali și organizațiile internaționale pot deopotrivă să strângă legăturile dintre statele europene, chiar și când acestea aparțin unor sfere de supraputere rivale.

Într-o deplasare făcută în Polonia în decembrie 1970, Brandt a vizitat muzeul dedicat celor 400000 de evrei morți în ghetoul din Varșovia în timpul celui de-al doilea război mondial. Se pare că, într-o pornire spontană, cancelarul a îngenuncheat pe pietrele umede în față monumentului și a plîns.

Gestul lui Brandt la Varșovia exprima resorturile care au stat la baza politicii lui de cancelar.

În calitate de conducător al unei națiuni care a dat naștere nazismului și care acum se afla în centrul spațiului de desfășurare a războiului rece, Brandt a simțit că era de datoria lui să contribuie la vindecarea rănilor suferite de națiunile atacate de Germania. Inițiativele diplomatice ale cancelarului au dus la crearea unor relații amicale între Germania Federală și majoritatea statelor europene.

Brandt și Ostpolitik

În politica externă, Brandt și-a canalizat eforturile în direcția îmbunătățirii relațiilor cu Republica Democrată Germană (Germania răsăriteană), Polonia și Rusia sovietică. În cadrul Ostpolitik (politica estului), Brandt a decis să schimbe radical vechea poziție a Germaniei occidentale și să accepte granițele Germaniei Democratice și ale Poloniei așa cum fuseseră stabilite de sovietici în 1945.

Cancelarul a semnat tratate cu URSS (ianuarie 1970) și Polonia (decembrie 1970), care reflectau noua sa politică în privința frontierelor. Potrivit acestor acorduri Germania Federală accepta pentru prima oară

Elba ca granița la est și recunoștea cedarea unui teritoriu german către Polonia. Ostpolitik a lui Brandt a atârnat mai greu în balanță decât relațiile cordiale dintre RFG și cei doi vecini de la răsărit. De exemplu, prin tratatul semnat cu Polonia, cetățenii germani rămași între granițele poloneze în urma modificării frontierei în 1945 căpătau dreptul de a se stabili într-una din cele două Germanii.

În 1972, Brandt a încheiat un tratat prin care regula diferendele cu Germania răsăriteană. Și de această dată, acordul nu numai că atenua tensiunile dintre cele două state, dar includea prevederi de mare însemnătate pentru cetățenii germani de rînd. Acest tratat le oferea locuitorilor Berlinului de Vest măcar o posibilitate limitată de a-și vizita familiile din Berlinul de Est. Orice deplasări de acest fel fuseseră sistate prin construirea Zidului Berlinului în 1961. La plecarea din funcție, în 1974, Brandt stabilise relații diplomatice mai bune cu aproape toate țările est-europene, precum și cu Rusia sovietică, Polonia și Germania Democrată.

Programul de reformă socialistă din Germania

Socialiștii germani au promovat relații armonioase atât în interiorul Germaniei Federale, cât și dincolo de granițele ei. În 1959, partidul lui Brandt și-a luat un angajament oficial de a realiza dreptatea socială prin reformă, nu prin revoluție. Această schimbare de politică a situat Partidul Socialist mai aproape de poziția creștin-democraților, reducînd conflictele dintre aceste două principale grupări politice.

În pofida amendamentelor aduse doctrinei socialiste, planul extensiv de reformă socială al cancelarului Brandt a întâmpinat o opoziție înverșunată. Brandt a propus lărgirea drepturilor femeii, mai puține restricții în privința avorturilor și alocarea unor fonduri mai mari pentru bunăstarea socială și pentru învățămînt. De asemenea, Brandt a propus ca muncitorii din corporații să aibă același număr de reprezentanți ca personalul conducerii.

Opoziția conservatoare și recesiunea economică, ce s-a răsfrînt negativ asupra bugetului de stat, au împiedicat aplicarea în totalitate a programului de reforma. Cu toate acestea, Brandt a reușit să edifice în Germania o structură mai solidă a statului bunăstării sociale.

Helmut Schmidt (n. 1918), cancelar socialist între 1974 și 1982, a izbutit în cele din urmă să obțină aprobarea pentru cea mai disputată propunere a lui Brandt, legea care conferea muncitorilor drepturi egale în stabilirea politicii corporațiilor. Pe Schmidt nu l-au interesat prea mult alte reforme sociale. În schimb, el și-a concentrat eforturile în direcția realizării stabilității economice a Germaniei Federale în timpul recesiunii de la începutul anilor '70 și după această dată.

Epoca lui Kohl

În 1982, creștin-democrații au revenit la putere sub conducerea cancelarului Helmut Kohl (n. 1930). Schmidt stopase campania inițiată de Brandt de extindere a sistemului de bunăstare socială.

Kohl a operat o restrângere moderată a programelor guvernamentale de acest gen. Fondurile astfel economisite i-au permis cancelarului să reducă impozitele.

În deceniul în care economia vest-europeană nu a înregistrat prea mari progrese, politica conservatoare a creștin-democraților a stimulat extinderea inițiativei particulare, consolidînd condiția financiară a națiunii. Concurența asiatică a continuat să pătrundă pe piețele internaționale dominate pînă atunci de Germania Federală, dar programul lui Kohl i-a permis țării sale să rămînă cea mai mare exportatoare de mărfuri din lume.

Muncitorii au avut la rîndul lor de cîștigat de pe urma considerabilei forțe economice a țării. Ei au beneficiat de o săptămîină de lucru pînă la patruzeci de ore și de un concediu mai lung decât media vest-europeană de cinci săptămîni pe an. Totuși, Germania Federală a fost nevoită să plătească un preț pentru aplicarea acestei metode conservatoare în condițiile economice de la sfîrșitul anilor '80 prin rata crescîndă a șomajului.

Extremiștii de stînga, de dreapta și verzii

De la sfîrșitul anilor '60 pînă la începutul anilor '90, sistemul politic stabil și economia solidă a Germa-

niei au menținut cea mai mare parte a națiunii unită și loială statului. Cu toate acestea, mici grupări de opoziție și-au continuat lupta pentru introducerea unor schimbări mai profunde în cadrul republicii. De exemplu, gruparea Baader-Meinhof și-a exprimat ostilitatea radicală de stînga față de ordinea existentă prin acte periodice de teroare. Și extremismul de dreapta s-a intensificat uneori suficient de mult încît să ofere sprijin partidelor sau grupărilor teroriste cu orientare nazistă.

Partidul Verzilor, cea mai importantă mișcare de disidență din Germania Federală, s-a format oficial în 1980 sub conducerea lui Petra Kelly (1948-1992). Grupul lui Kelly a adoptat o atitudine foarte tranșantă în favoarea acțiunii ecologice și împotriva uzinelor și armelor nucleare. Deși o facțiune din acest nou partid considera sistemul social existent atît de corupt încît refuza să participe la guvernare, alți membri au candidat la posturi.

În 1983, verzii au cîștigat suficiente voturi ca să-i trimită în parlament pe Kelly și alți douăzeci și șase de membri. Cu toate acestea, trei ani mai tîrziu verzii nu au mai reușit să întrunească procentul minim de voturi de 5%, ca să poată deveni reprezentativi, drept care și-au pierdut toate mandatele parlamentare. Slăbiciunea opoziției de stînga, a drepte și a facțiunilor verzi demonstra că la sfîrșitul deceniului al nouălea, societatea vest-germană se caracteriza prin unitate.

Susținerea politicii bunăstării sociale

Democrațiile vest-europene au prezentat mari diferențieri, în funcție de gradul de naționalizare a economiei după cel de-al doilea război mondial. De exemplu, statul suedez și cel vest-german nu au naționalizat aproape nici o întreprindere. Italia și Anglia au naționalizat un număr apreciabil, iar Franța a naționalizat mai multe decît celelalte patru (circa 12% în anii '70).

În 1981, Franța a ales un președinte socialist, François Mitterrand. Acesta intenționa să naționalizeze încă 5% din economia franceză, dar curînd a renunțat la proiect. În timpul guvernării sale din anii '80, Mitterrand a adoptat politici economice care nu se deosebeau prea mult de cele ale centristilor europeni de tipul creștin-democraților. Orientarea către practici mai conservatoare a fost o caracteristică a stîngii și în alte state democratice de la mijlocul anilor '80.

Statele democratice din vestul Europei au prezentat și mai multe puncte comune în alte variante de politici economice. Toate, cu excepția Angliei, au elaborat planuri de perspectivă. Pînă în anii '80, celelalte state democratice, în afară de Anglia, au intervenit foarte activ în economic pentru a crea locuri de muncă tuturor cetățenilor și a asigura prosperitatea populației. În anii '80, politicile de control centralizat și-au pierdut din popularitate pretutindeni. După 1945, toate aceste state, inclusiv Anglia, au dezvoltat ample programe de bunăstare socială. Ele au aplicat în continuare sistemele de ajutor social, dar în jurul anilor '80 cîteva state au început să reducă cheltuielile destinate bunăstării sociale. Evenimentele petrecute după 1968 în Italia ilustrează aceste tendințe generale în majoritatea statelor bunăstării sociale din vestul Europei.

Moderația și popularitatea stîngii italiene

Stînga politica s-a bucurat de o largă adeziune în rîndurile electoratului pe toată durata deceniilor al optulea și al nouălea. În anii '70, partidul comunist și-a asigurat dominația în numeroase primării orășenești, obținînd totodată un mare număr de mandate în parlament. În anii '80, popularitatea partidului socialist a crescut vertiginos, o dată cu declinul comuniștilor. Ambele grupări de stînga și-au cîștigat această largă bază de mase prin desprinderea de tradiționala doctrină a revoluției. La începutul deceniului al nouălea, socialiștii chiar și-au manifestat opoziția față de naționalizarea unui număr mai mare de întreprinderi. Comuniștii au efectuat o tranziție la fel de radicală, renunțînd la adversitatea lor față de catolicism și NATO.

Centrul și stînga moderată la putere în Italia

Deși partidele de stînga învățaseră să-și asigure popularitatea în rîndul italienilor, în această perioadă, la conducerea guvernului nu s-a aflat nici un comunist. Singurul premier socialist a fost Bettino Craxi (din 1983 pînă în 1987). Incapacitatea socialiștilor (și a comuniștilor de a-și uni forțele le-a permis creștin-demo-

crașilor de centru să dețină funcția de șef al executivului aproape pe toată perioada. Întrucât toți prim-ministrul erau nevoiți să guverneze cu sprijinul unei coaliții de partide (de regulă cinci facțiuni), acești lideri centristi și ai stângii moderate au întâmpinat dificultăți în efortul de a se achita de îndatoririle care le reveneau.

Guvernul static al Italiei și problemele sociale

Lipsa de dinamism a politicii de coaliție a creat guvernului italian de la sfârșitul secolului XX reputația că „adopta soluții la întâmplare” de fiecare dată când se ivesc probleme, așa cum s-a întâmplat adeseori după 1968. În primii ani ai deceniului al optulea s-a înregistrat o perioadă de recesiune economică. Tulburările sociale care s-au manifestat la mijlocul anilor '60 au persistat în tot deceniul următor. Printre ele s-au numărat și acțiunile teroriste ale Brigăzilor Roșii, grup de extremă stînga care în 1978 l-a asasinat pe fostul premier Aldo Moro. De asemenea, în anii '70 și '80 guvernul s-a mai confruntat cu probleme aparent insolubile, legate de violența Mafiei și de stadiul de înapoiere economică a sudului Italiei.

Continuarea cu succes a politicii bunăstării sociale în Italia

Pe tot parcursul acestor ani adeseori tulburi, s-au petrecut și multe lucruri care au adus satisfacții majorității italienilor. Guvernul a redus cîteva programe de asistență socială, dar în linii mari a menținut politica bunăstării sociale. Legiuitorii italieni au aprobat cu mare majoritate de voturi divorțul și alte legi privitoare la dreptul de avort, în ciuda opoziției Bisericii.

Lucrul cel mai impresionant din toate, în anii '80, economia italiană s-a dezvoltat într-un ritm record. La începutul anilor '90, industria Italiei producea mai mult decît cea britanică și numai cu puțin sub nivelul celei franceze. Italia intrase în rîndul liderilor economici ai globului. Această remarcabilă realizare se datorează în parte deciziei guvernului de a opta pentru un sistem de inițiative particulare orientate către economia de piață.

Atacul asupra politicii bunăstării sociale în Marea Britanie

Din Italia pînă în Scandinavia, democrațiile continentale au prezentat mai multe elemente comune în 1992 decît în 1968. Toate aveau economii planificate, dar nu controlate rigid de stat, relativ puține ramuri industriale naționalizate și programe de îmbunătățire a calității vieții extrem de complete, deși nu de mare amploare. De asemenea, aceste state păreau să se fi depărtat tot mai mult de propriile doctrine privind bunăstarea socială. În Anglia, desprinderea de programele de ajutor guvernamental a fost mult mai puternică decît pe continent.

Un guvern laburist cu politica conservatoare

La sfârșitul anilor '60, economia industrială învechită a Angliei a continuat să rămînă în urma sistemelor din democrațiile continentale. Guvernul laburist al prim-ministrului Harold Wilson (n. 1916), venit la putere în 1964, s-a ocupat de problemele economice ale națiunii într-un mod absolut surprinzător. În pofida doctrinei socialiste a laburiștilor, Wilson a elaborat măsuri considerate, de regulă, avantajoase mai curînd pentru cei bogați decît pentru cei săraci. Guvernul a redus impozitele, a scăzut valoarea monedei naționale și a micșorat cheltuielile destinate creșterii nivelului de trăi. Către anul 1969, aceste măsuri s-au soldat cu o oarecare îmbunătățire a situației economice. În același an, conservatorii au cîștigat alegerile parlamentare.

Violentele civile din Irlanda de Nord

În primul an al mandatului său, Edward Heath (n. 1916), noul prim-ministru conservator, s-a confruntat cu o gravă criză. În 1969 au izbucnit lupte violente între catolicii și protestanții din Irlanda de Nord. Heath a trimis trupe în Ulster, teritoriul irlandez unit cu Anglia, dar nu a reușit să pună capăt conflictului civil. La sfârșitul anului 1992 acesta continuă să existe.

Un guvern conservator în conflict cu sindicatele

Efortul lui Heath de a rezolva problemele Angliei a produs alte convulsii sociale. Guvernul lui a încercat o însănătoșire a economiei printr-o campanie de reducere a salariilor mari și de nerespectare a unor concesiuni cerute de sindicatele muncitorești. Muncitorii au ripostat printr-un val de greve, o parte din ele fiind soluționate de Heath prin aprobarea unor mari sporuri de salarii. Ca urmare a acestor măsuri, rata inflației a crescut vertiginos.

În aceste condiții social-economice din ce în ce mai grave, a revenit la putere Partidul Laburist (1974). Wilson a redevenit prim-ministru până în 1976, când a fost înlocuit de James Callaghan.

Ambii lideri laburiști au continuat să aplice politici economice conservatoare, la fel cum procedase Wilson la sfârșitul anilor '60. Metodele lor nu au dat rezultate. Prețurile au crescut și mai mult, iar numărul șomerilor s-a mărit. În 1979, laburiștii și-au pierdut dominația în Parlament.

Conservatorismul militant al lui Margaret Thatcher

În 1979, Margaret Thatcher (n. 1925) a condus conservatorii la victorie printr-o campanie de reducere a numărului de întreprinderi de stat, concomitent cu restrângerea intervenției statului în economie, a aparatului guvernamental, a programelor de bunăstare socială și scăderea prețurilor. În primii ani ai mandatului de prim-ministru, ea s-a concentrat asupra problemei prețurilor inflaționiste.

Lupta împotriva inflației

Administrația conservatoare a încercat să reducă inflația ridicând rata dobânzilor și diminuând cheltuielile de stat pentru sănătate, învățământ și construcții de locuințe. Totodată, Thatcher a micșorat impozitele persoanelor avute, a început să vândă întreprinderi de stat investitorilor particulari și i-a îndemnat pe patroni să reziste cererilor de ridicare a salariilor. Prețurile au început să scadă, așa cum urmărise primul ministru. În același timp însă, această politică a dus la creșterea vertiginoasă a ratei șomajului, de la puțin peste 5% în 1979 la peste 12% în 1982. Popularitatea lui Margaret Thatcher a scăzut considerabil.

Războiul din Insulele Falkland

Printre rămășițele Imperiului Britanic se numără și arhipelagul Falkland, un mic grup de insule aflate la 720 km depărtare de coasta Argentinei. În aprilie 1982, forțele argentinienesc au debarcat pe insule cu scopul de a pune capăt dominației britanice asupra acestui teritoriu și a celor 2000 de locuitori ai săi. Thatcher a trimis flota pentru a apăra drepturile britanicilor asupra insulelor Falkland. După un război de două luni, Argentina s-a recunoscut învinsă. Popularitatea premierului Britanie a crescut spectaculos. În 1983, partidul lui Margaret Thatcher a obținut o victorie decisivă asupra laburiștilor în alegerile parlamentare. În continuare, primul ministru a continuat să se războiască în țară, cu politica bunăstării sociale.

Politica bunăstării sociale în stare de asediu

Timp de câțiva ani după războiul din insulele Falkland, Thatcher s-a bucurat de un puternic sprijin din partea electoratului. Întrucât politica ei conservatoare a asigurat progresul economic al țării, aceasta popularitate i-a permis prim-ministru să-și păstreze mai mult timp funcția, și să continue campania de reducere a proprietății de stat în economie și a asigurărilor sociale. Cu toate acestea, la sfârșitul anilor '80 s-a ivit din nou problema inflației. Rata șomajului s-a menținut la cote ridicate. Pe măsură ce problemele Angliei se acutizau, Thatcher își pierdea rapid susținătorii din partid și din rândul cetățenilor. În 1990 conservatorii l-au ales ca prim-ministru pe John Major (n. 1943). Asaltul asupra politicii bunăstării sociale și-a pierdut din intensitate, iar structura sa, deși diminuată, a rămas intactă.

Revoluția „la vîrf” a lui Gorbaciov, 1985-1989

În martie 1985, a venit la conducerea Uniunii Sovietice Mihail Gorbaciov. Acest lider viguros și relativ

tînăr și-a adus curînd numeroși colaboratori care îi împărtășeau dorința de reformare a administrației. Modul în care Gorbaciov a abordat schimbarea a fost pragmatic: reacții foarte flexibile, adaptate la împrejurări. În momentul în care a început să-și pună în aplicare programul de măsuri, Gorbaciov și-a făcut cunoscută preocuparea pentru economie, el a scos în evidență tradițiile de muncă necorespunzătoare și administrarea defectuoasă determinată de sistemul economiei comandate, de tip stalinist. Gorbaciov a promis o schimbare revoluționară, menită să pună capăt centralizării excesive a puterii economice.

Dezastrul de la Cernobîl

Costul financiar și uman al proastei administrări fusese subestimat pînă în momentul în care a survenit dezastrul de la uzina nucleară din Cernobîl, în aprilie 1986. O consceință mai puțin dramatică, dar la fel de evidentă, a unor astfel de probleme a constituit-o continua scădere a cantității și calității unui mare număr de bunuri de consum.

Perestroika și Glasnost

Gorbaciov a contracarat aceste probleme prin lansarea unui program de perestroika sau „restructurare” avînd drept scop o drastică reconstrucție a economiei. Pentru a scoate în evidență necesitatea unei reforme ample și poate dureroase, astfel încît să fie acceptată de popor, noul lider a instituit și o politică de glasnost („deschidere”). Această schimbare de optică guvernamentală însemna ca mass-media și în ultimă instanță societatea civilă va beneficia de o mai mare libertate de a înfățișa și critica situația din URSS.

Legea întreprinderilor de stat

Unul din cei mai importanți pași în direcția perestroika l-a constituit promulgarea Legii întreprinderilor de stat (aprilie 1987). Această lege stipula că Gosplan, agenția de stat a planificării, înceta să mai exercite un control rigid asupra industriilor de stat și a altor corporații. Programul de descentralizare nu a adus prea multe schimbări în economic, în schimb aveau să se producă mutații ample în sistemul politic.

Democratizarea

La începutul anului 1988, Gorbaciov a lansat o campanie susținută de implicare în activitatea curentă a populației de rînd în administrația locală și la locul de muncă. Totodată, guvernul Gorbaciov a prezentat un proiect de nou parlament, care să dea maselor posibilitatea a-și exprima punctul de vedere în problemele de interes național. Cetățenii și-au exercitat dreptul la vot liber în 1989, cînd a fost ales primul Congres al Deputaților Poporului.

Reforma parlamentară a redus într-o oarecare măsură rolul conducător al partidului comunist, deținut de acesta aproape neînterupt încă din 1917. În martie 1990, la recomandarea partidului comunist, Congresul Deputaților Poporului a votat desființarea sistemului monopartit și libertatea de creare a altor partide politice. Această schimbare a marcat începutul adevăratei democrații în URSS.

Aplanarea războiului rece în anii '70

La sfîrșitul anilor '60, Statele Unite și Rusia sovietică s-au confruntat cu riscul distrugerii rapide a propriilor țări în urma unui atac nuclear, perspectivă nouă pentru America și pericol extrem de înfricoșător pentru ambele națiuni. Statele Unite și URSS au început să pună accentul pe o politică de control al înarmării.

Primul acord de control al înarmărilor

În 1967, Statele Unite știau că Rusia sovietică fabrica un sistem de rachete antibalistice (ABM) pentru apărarea Moscovei. Producerea unei astfel de arme risca să provoace o escaladare rapidă a cursei înarmărilor. Președintele american Lyndon Johnson a solicitat o discuție pe tema ABM. Totodată, el a propus să fie luată în discuție proliferarea armelor nucleare, întrucît americanii și sovieticii începuseră să se

teamă de o răspîndire a tehnologiei militare respective în rîndul unor națiuni conduse de lideri deosebit de agresivi.

Convorbirile la nivel înalt de la Glassboro

Summit-ul sovieto-american organizat la Glassboro, New Jersey, în iunie 1971 a avut drept rezultat o ameliorare a relațiilor dintre Johnson și Brejnev. Cu toate acestea, convorbirile nu s-au soldat cu nici un progres în privința controlului înarmării. Curînd după summit Statele Unite au început să lucreze la un program propriu de ABM.

Tratatul de neproliferare

Campania de limitare a armamentului nuclear de bază a continuat. În iulie 1967, Statele Unite, Rusia sovietică și Marea Britanie au adoptat Tratatul de neproliferare a armelor nucleare. În cele din urmă, peste 100 de națiuni au semnat acest acord, menit să stopeze răspîndirea armelor nucleare în țările care încă nu le dețineau. După încheierea tratatului s-au manifestat tot mai mult inițiative de negociere a restricțiilor impuse armamentului de atac și apărare.

Destinderea

La sfîrșitul anilor '60, administrația Brejnev a depus eforturi de îmbunătățire a relațiilor cu Statele Unite și cu alte puteri occidentale. Conducerea sovietică dorea să pună capăt competiției extrem de periculoase din cadrul războiului rece și să inaugureze o nouă epocă a concurenței pașnice sau a destinderii. Puterea nucleară dobîndită de sovietici pînă în 1969, aproape egală cu cea a americanilor, le conferea suficientă siguranță spre a opta pentru o politică de destindere.

Rusia sovietică avea nevoie de destindere pentru a dezvolta relații comerciale active cu Occidentul și a rezolva o parte din gravele probleme economice ale statului comunist. Șansele unei destinderi fructuoase au crescut în momentul venirii la putere a noului președinte american, Richard Nixon, în 1969. Perspectivele au devenit tot mai promițătoare, pentru că însuși Nixon milita pentru astfel de relații. Mai mult decît atît, reputația de adept al liniei dure în războiul rece îi dădea lui Nixon posibilitatea de a se angaja în acest proces fără teamă de reacția forțelor politice de dreapta din America.

Dat fiind faptul că ambele supraputeri se declarau în favoarea destinderii, discuțiile legate de limitarea înarmării, începute de administrația Johnson, s-au transformat în negocieri oficiale.

Tratativele de limitare a armamentului strategic (SALT)

Convorbirile sovieto-americane axate pe limitarea armamentului strategic au început în 1969. După trei ani de negocieri dificile, în cele din urmă, cele două supraputeri au încheiat primul Tratat de limitare a înarmării, cunoscut sub denumirea de SALT 1.

Prevederile acordului SALT

În 1972, SALT stipula o limită superioară pentru sistemele de rachete antibalistice și pentru rachetele nucleare intercontinentale aflate în dotarea fiecăreia dintre cele două națiuni. Totuși, tratatul nu prevedea controlul asupra numărului de focoaie care puteau fi plasate pe fiecare ICBM. Ca urmare a acestei omisiuni, în anii '70 ambele părți și-au sporit considerabil numărul de focoaie pe care le puteau lansa asupra țintelor din cele două țări. Acordul SALT II, semnat în 1979, reglementa și acest aspect, permițînd totuși continuarea cursei înarmării într-un ritm mai lent.

Acordurile de la Helsinki

Dezghețul din cadrul războiului rece înregistrat în anii '70 a făcut posibilă semnarea de către cele două supraputeri a primelor acorduri de control asupra înarmării. Schimbarea climatului internațional a dat un

nou impuls eforturilor de pace. În 1973, reprezentanți ai Canadei, Statelor Unite și ai tuturor statelor europene cu excepția Albaniei au început să se întâlnească la Helsinki, în Finlanda, pentru a dezbate multiplele probleme ale Europei în epoca războiului rece. Această Conferință pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE) și-a încheiat lucrările în august 1975 prin semnarea unui document final compus din 30000 de cuvinte.

Prevederile documentului final, cunoscute sub denumirea neoficială de Acordurile de la Helsinki, obligau cele treizeci și cinci de țări participante să recunoască granițele naționale deja existente în Europa. Având în vedere faptul că singurele dispute de frontieră cu adevărat importante erau provocate de modificările făcute de sovietici în cursul celui de-al doilea război mondial, acordul a însemnat o importanță concesie acordată URSS. Acordul asupra frontierelor a prezentat o deosebită însemnătate mai ales prin faptul că, într-un fel, reprezenta un nou tratat de pace după al doilea război mondial.

Cîteva prevederi ale documentului final au fost primite de națiunile occidentale aproape cu aceeași satisfacție cu care au întâmpinat sovieticii soluționarea problemei frontierelor. Acordurile includeau un angajament conform căruia membrii CSCE nu aveau voie să intervină în problemele interne ale altor țări. Această prevedere condamna implicit acțiunea sovietică din Ungaria și Cehoslovacia. O întreagă secțiune referitoare la acorduri privind drepturile omului sugera aceeași critică la adresa URSS, proclamînd libertăți individuale încălcate cu regularitate de sovietici.

Criticii occidentali ai Acordurilor de la Helsinki au susținut că aceste delarații idealiste referitoare la neamestec în treburile interne și la drepturile omului nu însemnau nimic, atîta timp cît CSCE nu dispunea de mijloacele necesare pentru a pune în practică principiile respective. Cu toate acestea, disidenții din statele comuniste au folosit clauzele referitoare la drepturile omului drept criterii de apreciere a atitudinii guvernelor respective. Cînd oficialitățile comuniste au refuzat libertățile individuale pe care se angajaseră să le acorde, criticii lor („disidenții”) au făcut cunoscute lumii aceste încălcări. Reacția opiniei publice internaționale la dezvăluirile lor a contribuit probabil la diminuarea restricțiilor în țările cu regim dictatorial.

Continuarea cursei înarmărilor

Deși Acordurile de la Helsinki indicau o reducere a tensiunilor Est-Vest, iar tratatele SALT prevedeau o atenuare a cursei înarmărilor, stocul de arme al celor două supraputeri a continuat să crească pe toată durata deceniilor al optulea și al nouălea. Astfel, în 1982 Statele Unite dispuneau de 2032 bombardiere și rachete purtătoare a 11000 de focoase. Sovieticii aveau 2490 rachete și avioane cu rază mare de acțiune, putând lansa 10000 de focoasc. În pofida diferențelor dintre cele două arsenale, la mijlocul anilor '80 supraputerile se găseau „la o relativă egalitate” în privința capacității de a purta un război nuclear. În anii care au urmat, acest echilibru nu s-a modificat prea mult. Continuarea cursei înarmărilor a făcut dificilă menținerea unui climat de destindere.

Sfîrșitul perioadei de destindere

În condițiile în care riscul unui dezastru nuclear era permanent, baza destinderii sovieto-americane s-a menținut tot timpul șubredă. Măsurile luate de Brejnev în 1979 au dus la distrugerea completă a acestor structuri fragile.

Invazia sovietică în Afghanistan

La sfîrșitul anilor '70, situația de la granița sudică a URSS a deschis în fața conducerii sovietice mari perspective, dar îi putea crea totodată grave probleme. Sovieticii și-au cîștigat un aliat în zona în 1978, cînd un guvern comunist a preluat puterea în Afghanistan. Această schimbare le-a oferit sovieticilor prilejul de a-și extinde influența către Golful Persic, regiune bogată în petrol și de mare importanță strategică. Din nefericire pentru URSS, rebelii anticomuniști amenințau să răstoarne conducerea pro-sovietică din Afghanistan. Cînd sovieticii au trimis consilieri cu misiunea de a susține lupta guvernului comunist, afghanii i-au

atacat violent în repetate rînduri.

Prăbușirea puternicei dictaturi pro-occidentale din Iran la începutul anului 1979 a sporit șansele sovieticilor de a obține un avantaj strategic în zona din apropierea Golfului Persic. Dar și de această dată s-a ivit o nouă problemă. În Iran puterea a fost preluată de către un grup revoluționar islamic. Această situație era favorabilă izbucnirii unor mișcări de independentă în rîndul milioanei de islamiști din republicile sovietice învecinate. Combinația de șanse și riscuri de la granița de sud-vest a determinat probabil măsurile drastice luate de Brejnev la sfîrșitul anului 1979.

În decembrie 1979, cînd o fracțiune rebelă comunistă l-a alungat de la putere pe conducătorul pro-sovietic al Afghanistanului, o armată sovietică de peste 110000 soldați a invadat țară. Trupele sovietice l-au ucis pe noul conducător afghan, numind în locul lui un comunist de încredere. Afghanii anti-comuniști s-au ridicat la luptă atît împotriva armatei sovietice, cît și a guvernului impus de aceasta. Au urmat aproape zece ani de lupte violente de gherilă, lupte în care au murit circa 20000 militari sovietici și 10% din populația Afghanistanului.

Cotropitorii s-au retras la începutul anului 1989, cînd trupele de gherilă au preluat controlul aproape în toată țara. Deceniul de moarte și distrugeri nu a adus avantaje nici sovieticilor, nici afghanilor. Intervenția sovietică a fost condamnată de numeroase națiuni, începînd cu Statele Unite și terminînd cu China, și a spulberat climatul de destindere, conducînd cele două supraputeri către un punct critic al războiului rece.

Criza rachetelor cu rază de acțiune în Europa

Un alt moment important în escaladarea războiului rece s-a înregistrat în anul 1979. Sovieticii au amplasat în estul Europei o nouă și distrugătoare rachetă mobilă cu rază medie de acțiune (SS-20). Grava amenințare reprezentată de SS-20 la adresa forțelor occidentale a determinat NATO să amplaseze în Europa un arsenal american și mai devastator: Pershing II și proiectilele de croazieră. Aceste rachete cu rază de acțiune în Europa, pe care Statele Unite au început să le amplaseze în decembrie 1983, le permiteau țărilor din NATO să lovească cu mare precizie și fără avertisment aproape orice țintă din vestul URSS.

Noile proiectile americane și sovietice cu rază medie de acțiune, precum și atitudinea extrem de ostilă a conducătorilor ambelor supraputeri după alegerea președintelui Ronald Reagan (1980) au adus războiul rece în cel mai periculos punct înregistrat după criza cubaneză. Această atmosferă tensionată s-a menținut pînă cînd Gorbaciov a schimbat radical politica sovietică, după alegerea sa în funcție în 1985.

„Noua concepție” de politică externă a lui Gorbaciov

Mihail Gorbaciov a operat schimbări substanțiale în politica militară și internațională. Este posibil ca Gorbaciov să fi adoptat „noua concepție” cum o numea el conștient de faptul că pentru salvarea economiei sovietice și a sistemelor politice trebuiau reduse cheltuielile militare și cele legate de angajamentele internaționale. Gorbaciov a înfăptuit schimbări revoluționare în politică. El a pus capăt îndelungatei izolări a URSS și obsesiei tradiționale că numai sovieticii cunoșteau cu adevărat semnificația conceptului de relații internaționale. Gorbaciov a renunțat chiar și la noțiunea marxistă de luptă de clasă în problemele internaționale, deplasînd accentul pe „interesele comune ale umanității”.

Noua concepție a lui Gorbaciov a condus și la alte schimbări radicale. Administrația lui a anulat dispozițiile care interziceau evreilor să se stabilească în alte țări, a sistat intervenția sovietică în războiul din Afghanistan, iar în decembrie 1987 a semnat cu Statele Unite un acord de lichidare a întregului armament nuclear cu rază medie de acțiune din Europa. Au continuat negocierile în problema reducerii numărului de rachete cu rază mare de acțiune și a forțelor militare convenționale din Europa. În 1991, aceste convorbiri au condus la acorduri stipulînd reducerea cu 30% a armamentului cu rază mare de acțiune și retragerea trupelor celor două supraputeri din centrul Europei.

Primii ani al Europei post-moderne

Trăsăturile definitorii ale unei Europe post-moderne s-au conturat treptat în decursul secolului XX. Printre aceste caracteristici se număra o economie de înaltă tehnicitate în locul unui sistem industrial greoi, organizații supranaționale în locul statelor naționale, conducere la nivel de rețele economice mondiale în locul guvernării burgheze parlamentare sau autocrate cu sprijin popular. La sfârșitul deceniului al nouălea, aceste caracteristici s-au răspândit destul de mult pentru a se putea trage concluzia că ultimii ani au marcat începutul istoriei post-moderne a Europei.

1989 Eliberarea Europei de Est

În momentul izbucnirii și reprimării revoltei din Cehoslovacia, în 1968, Brejnev era ferm instalat la conducerea URSS. Din acel moment, politica lui în estul Europei a avut un caracter moderator. De fapt, această atitudine se regăsește și în linia generală a politicii sale externe, eu importanta excepție a deciziei de invadare a Afghanistanului. URSS a încercat în continuare să integreze economia statelor est-europene în cea sovietică, însă rezultatele s-au menținut sub nivelul așteptărilor. Din ce în ce mai mult, est-europenii, îndeosebi Polonia și Ungaria, și-au urmat un drum propriu, optînd pentru legături economice mai strînse cu Occidentul și o economie mai puțin naționalizată.

Rolul conducător al „Solidarității”

În mișcarea de independență din Polonia, în cele din urmă, schimbarea economică pașnică a fost urmată de o acțiune socio-politică mai spectaculoasă, în special în Polonia, unde o mișcare muncitorească independentă („Solidaritatea”) a inițiat greve și demonstrații. Guvernul polonez a ripostat scoțînd în afara legii „Solidaritatea”, arestînd lideri ca Lech Walesa și instituind legea marțială. Cu toate acestea, guvernul polonez susținut de sovietici s-a dovedit incapabil să conducă eficient țara și la începutul anului 1989 a cedat puterea în favoarea „Solidarității” și a altor forțe din opoziție. În continuare, puterea de stat a trecut în mâinile unui guvern necomunist, prima schimbare de acest gen în estul Europei de la sfârșitul anilor '40.

9 noiembrie 1989

A urmat o incredibilă succesiune de evenimente, în care, rînd pe rînd, guvernele comuniste au pierdut monopolul puterii în Ungaria, Germania răsăriteană. Bulgaria, Cehoslovacia și România. În toate aceste țări, puterea a fost preluată de guverne necomuniste. Majoritatea au evoluat în direcția unor autentice sisteme democratice pluripartite și a economiei de piață. Toate cele cinci sisteme comuniste s-au prăbușit în perioada cuprinsă între începutul lui noiembrie și sfârșitul lui decembrie 1989. În mod surprinzător, aceste revoluții au fost precedate de dărîmarea Zidului Berlinului, la 9 noiembrie 1989. Gestul de a dansa pe zid, care cu cîteva luni în urmă ar fi însemnat moarte sigură, s-a dovedit un simbol al transformării suferite de estul Europei, transformare care nu s-ar fi petrecut prea curînd dacă sovieticii nu ar fi decis să-și slăbească autoritatea asupra acestei zone.

1991 Prăbușirea Uniunii Sovietice

Programul de reformă al lui Gorbaciov reflecta intențiile lui de a conduce poporul sovietic printr-o tranziție treptată către o formă de socialism democratic. Totuși, el nu a reușit să-și realizeze idealul de a crea și menține o Uniune Sovietică socialistă și democratică.

Eșecul restructurării economice

Politica de tip perestroika acorda poporului sovietic o mare libertate individuală. Începînd din primăvara anului 1987, cetățenii au beneficiat de o deplină libertate de exprimare la nivel neoficial, în mass-media și în artă. De asemenea, Gorbaciov a determinat instituirea unei structuri democratice de guvernare. Totuși, el s-a văzut în imposibilitatea de a substitui sistemul dictatorial de control economic cu un aparat productiv sensibil la nevoile pieței și compatibil cu democrația politică. Gorbaciov putea acorda o mai mare libertate

de exprimare și în domeniul practicilor de guvernare; în schimb, nu putea impune unei economii staliniste să funcționeze diferit. Eșecul economic a creat premisele dezmembrării imperiului sub presiunea minorităților naționale.

Conflictul naționalităților cu centrul

În toată istoria Rusiei moderne și sovietice, cele peste 100 de grupuri naționale care alcătuiau Uniunea Sovietică au migrat și s-au amestecat unele cu altele. Chiar și în aceste condiții, la sfârșitul secolului XX, URSS a rămas împărțită în unități teritoriale distincte, fiecare fiind locuită de o altă naționalitate dominantă. Statul sovietic era organizat în cincisprezece republici unionale, câte una pentru marile grupuri etnice. Naționalitățile mai mici reprezentau subdiviziuni în cadrul celor cincisprezece republici.

Atît în epoca țaristă, cît și în cea sovietică, marea națiune rusă și Republica Rusă au dominat toate celelalte etnii. Rusia dinainte de 1917, Uniunea Sovietică după 1917 și Europa răsăriteana după 1945 au fost adevărate imperii rusești. Sub guvernarea lui Gorbaciov s-a luat decizia eliberării teritoriilor imperiale ruso-sovietice din estul Europei. Multe dintre republicile Uniunii Sovietice, îndeosebi Estonia, Letonia și Lituania, își doreau independentă cu aceeași disperare ca și est-curopenii. Eliberarea Europei de Est a încurajat aceste republici să-și intensifice lupta de desprindere de „centru”, adică de Moscova și de ruși.

O economie sovietică înfloritoare, de care ar fi beneficiat și minoritățile naționale, ar fi determinat poate loialitatea față de Uniune. Dar atît guvernarea țaristă, cît și cea sovietică nu numai că au exercitat un control centralizat asupra economiei, dar au aplicat o politică de împilare a minorităților naționale. Eșecul economic lamentabil al administrației Brejnev și incapacitatea guvernării Gorbaciov de a reforma sistemul le-au oferit republicilor perspectiva trecerii de la regimul de exploatare în stare de ruină la progres economic; ca atare, ele au ales independența.

19 august 1991 lovitură de stat antireforma

Gorbaciov s-a împotrivit dezmembrării Uniunii. El a amenințat cu represalii orice republică ce ar fi încercat să iasă din Uniune altfel decît prin procedee graduale precizate de el. Fie Gorbaciov, fie alți demnitari adepți ai unei politici mai dure au folosit acțiuni militare de mică anvergură pentru a reprima naționalistii din republicile baltice și din republica Georgia. Mișcările de eliberare n-au făcut decît să cîștige în amploare. În cele din urmă, Gorbaciov a prezentat republicilor un tratat prin care se angaja să le recunoască autonomia, în cadrul unei uniuni a cărei coeziune se baza în principal pe interdependența economică.

La 19 august 1991, cu o zi înainte de data programată pentru semnarea tratatului unional, opt membri de frunte ai guvernului sovietic l-au arestat pe Gorbaciov. Acești demnitari comuniști urmăreau să stopeze procesul de liberalizare politică și culturală și, mai presus de orice, să împiedice dezmembrarea Uniunii.

O contralovitură democratică

Granițele Republicii Ruse includeau, în 1991, circa 75% din fostul teritoriu sovietic și peste 50% din populația Uniunii. În cadrul celor mai democratice alegeri naționale din istoria rusă sau sovietică, în iunie 1991, republica l-a ales pe Boris Elțin în funcția de președinte.

Elțin și-a riscat viața conducînd mișcarea de rezistență împotriva complotiștilor antireformiști. Parlamentul Republicii Ruse și mii de ruși din Moscova, Leningrad și alte orașe rusești s-au alăturat forțelor care se opuneau loviturii de stat. Apoi conducătorii altor cîteva republici i-au denunțat public pe rebelii care-l reținuseră pe Gorbaciov. În momentul în care importante unități militare și de securitate au refuzat să-i sprijine pe cei opt capi ai mișcării, puciul a eșuat. La 21 august, Gorbaciov a revenit în fruntea Uniunii Sovietice.

Ultimele zile ale primului stat comunist

Autorii loviturii de stat urmăreau să reinstaureze o formă de comunism mai dictatorial și să împiedice

dezmembrarea Uniunii. Tentativa lor de revoltă și eșecul ei au făcut imposibilă supraviețuirea partidului comunist și a statului sovietic. Sfârșitul nu a întârziat să se producă.

Înainte de lovitură de stat, Elțin se bucura de sprijinul a 150000000 de oameni din Republica Rusă. Victoria lui împotriva rebelilor antidemocrați i-a sporit popularitatea în rândul maselor. Elțin s-a folosit imediat de acest ascendent pentru a decreta încetarea activității partidului comunist și a poliției secrete (KGB) în Republica Rusă. Curând, Elțin a preluat controlul asupra forțelor, organizațiilor și instituțiilor militare sovietice din cadrul republicii pe care o conducea. De asemenea, el a orientat Republica Rusă către reforme ample, având drept scop realizarea unor sisteme de piață similare cu cele din vestul Europei. Într-adevăr, aceste măsuri au creat un nou stat rus, cuprinzând trei sferturi din teritoriul fostei Uniuni Sovietice și aproximativ o jumătate din populația acesteia.

Gorbaciov a încercat să salveze partidul comunist, transformându-l într-o organizație pe deplin democratică. Însă acesta s-a dizolvat oricum, în momentul în care Elțin și liderii altor republici i-au interzis activitatea. În același timp, Gorbaciov s-a străduit să păstreze intactă Uniunea, cel puțin ca sistem economic unic. Dar și această tentativă a eșuat. În condițiile în care țara se afla în pragul falimentului, iar producția de stat și sistemul de aprovizionare se deteriorau rapid, un sistem centralizat nu putea oferi republicilor nimic altceva decât dezastrul.

Din punct de vedere politic, statul sovietic nu s-a bucurat de prea multă simpatie în rândul celor cincisprezece republici unionale. Cele trei republici baltice au ieșit din Uniune înaintea și în timpul tentativei de lovitură de stat. La începutul lui decembrie 1991, celelalte douăsprezece republici l-au informat pe Gorbaciov că nu intenționau să semneze tratatul unional. Cîteva zile mai târziu, unsprezece dintre cele douăsprezece republici care aparținuseră URSS încă din deceniul al treilea au format o nouă Comunitate a Statelor Independente. Republica Georgia a refuzat să intre în această asociație de state suverane. La 26 decembrie 1991, Congresul Deputaților Poporului a dizolvat Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice.

1993 Către uniune sau dezintegrare europeană?

Actul pentru o Europă Unită elaborat de Comunitatea Europeană în 1986 a determinat o evoluție rapidă către unitatea economică a celor douăsprezece națiuni ale CE. Actul prevedea desăvîrșirea procesului de transformare a celor douăsprezece state într-o „piață unică” pînă la 1 ianuarie 1993.

Tratatul de la Maastricht

În 1990, cîțiva conducători europeni au depus eforturi în vederea realizării pînă în 1993 a unei unități politice în paralel cu cea economică. Susținătorii unei uniuni mai complete s-au întrunit în Olanda în decembrie 1991, pentru a semna Tratatul de la Maastricht, care prevedea instituirea de către CE a unei monede unice, a unui sistem bancar central, precum și a unei politici externe și de securitate unic pentru toate cele douăsprezece națiuni. Pe măsura evoluției acestei tendințe de integrare sporită a statelor CE, alte evenimente au oferit ocazia extinderii unificării și națiunilor europene.

Extinderea Comunității Europene

La sfîrșitul anului 1989, șase țări din centrul Europei au devenit parteneri economici activi ai CE, deși nu aveau putere de decizie în cadrul organizației. Totodată, alte cîteva națiuni est-europene întrețineau relații limitate, dar de o factură aparte, cu CE. Numai cele douăsprezece națiuni numărau în total 320 de milioane de locuitori, împreună cu țările asociate cu CE, populația Comunității se putea ridica la circa 500 de milioane.

Dacă toate aceste relații vor deveni semnificative din punct de vedere economic, Europa va ajunge o nouă supraputere economică. Totodată, unitatea politică s-ar putea consolida, conducînd populația europeană către visul de secole al „Statelor Unite ale Europei”. Totuși, există obstacole importante în calea unificării, cele mai importante fiind profund înrădăcinatele sentimente și tradiții naționale.

Persistența spiritului naționalist a devenit evidentă în toamna anului 1992, când națiunile CE au început discuțiile pregătitoare ratificării Tratatului de la Maastricht. Danemarca a respins acordul, Franța l-a acceptat în ultimul moment. În noiembrie 1992, soarta tratatului rămânea incertă. Evenimentele survenite în Iugoslavia în 1991 și 1992 au dezvăluit potențialul și mai distructiv al diferendelor etnice și naționale.

Un nou butoi cu pulbere balcanic

La mijlocul anului 1991, statul balcanic Iugoslavia a început să se dezintegreze. Prima criză gravă s-a petrecut în momentul în care Slovenia și Croația, două dintre cele șase provincii etnice care alcătuiau Iugoslavia, s-au declarat independente. Guvernul iugoslav, sub influența provinciei sârbești, a folosit forța militară în încercarea de a preveni aceste desprinderi. Conflictul s-a atenuat în 1992, în schimb, a izbucnit un război mai violent, atunci când forțele conduse de sârbi au împiedicat desprinderea provinciei Bosnia-herțegovina de statul federal Iugoslavia.

Membrii Comunității Europene și ai Națiunilor Unite au recunoscut oficial independența provinciilor care se separaseră de Iugoslavia. CE și Națiunile Unite au încercat totodată să negocieze un acord care să pună capăt războiului din Balcani. În noiembrie 1992, aceste eforturi pacifiste nu înregistraseră nici un progres semnificativ.

După toate aparențele, contextul internațional din anii '90 nu prezenta nici un risc ca aceste conflicte balcanice să ducă la izbucnirea unui război general european, așa cum se întâmplase în 1914. Totuși, aparenta incapacitate a Comunității Europene de a reinstaura pacea ridică semne de întrebare în legătură cu puterea unui continent integrat de a stopa crizele interne.

De asemenea, conflictul din Balcani atestă capacitatea forțelor etnice sau naționale de a dezmembra state sau asociații de națiuni cum ar fi CE. Decizia Cehiei și Slovaciei de a deveni națiuni de sine stătătoare, deși luată pe căi pașnice în septembrie 1992, reprezintă un alt exemplu al efectului forțelor de dezintegrare din Europa, în cadrul fostei Uniuni Sovietice, alte câteva „butoaie cu pulbere” etnică amenința pacea și progresul Europei.

Evenimentele survenite în primii ani ai Europei post-moderne nu oferă indicii clare cu privire la ceea ce s-ar putea petrece pe continent la sfârșitul mileniului al doilea și începutul celui de-al treilea.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, după trei veacuri de dezvoltare treptată, instituțiile moderne s-au maturizat în anumite zone ale Europei. Ordinea economică industrială instituită mai întâi în Anglia la sfârșitul secolului al XVIII-lea a exercitat o influență deosebit de puternică asupra formării altor sisteme europene moderne. Totodată, economia industrială a afectat substanțial interacțiunea statelor europene și evoluția problemelor internaționale pe tot parcursul secolelor XIX și XX.

Din punct de vedere politic, Europa modernă a devenit o zonă alcătuită din state naționale, care implicau populația în treburile statului. Aceste țări au cășligat sprijinul maselor prin intermediul instituțiilor democratice parlamentare sau popular-autocrate. Statele respective au fost dominate de clasele sociale burgheze sau de o elită adeptă a valorilor burgheze, compusă din aristocrație și clasa mijlocie. Puterea conferită de instituțiile și practicile moderne a dat europenilor posibilitatea să cucerească o mare parte a lumii dincolo de hotarele continentului.

Sistemul statelor-națiuni industriale din Europa și structura lor imperialistă de pe glob au rămas intacte până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Totuși, la declanșarea conflictului, transformarea Europei moderne începuse deja. Procesul de schimbare s-a accelerat în timpul războiului, continuând și mai rapid după 1945, când a afectat aproape întreaga Europă occidentală și, într-o măsură mai mică, zone din estul Europei. Un eveniment deosebit de important l-a constituit trecerea la o nouă formă de economie industrială, bazată mai curînd pe întreprinderi de înaltă tehnicitate decît pe industria grea. Această transformare economică a fost însoțită și de alte schimbări, unele chiar mai profunde.

Pe tot parcursul ultimelor decenii ale secolului XX, statul-națiune a dăinuit, fiind una dintre cele mai

puternice instituții ale Europei moderne. Totuși, în cadrul uneia dintre cele mai drastice restructurări, europenii au început să lupte pentru integrarea statelor în noi structuri „supranaționale”. În anii '60, vest-europenii realizaseră un progres semnificativ în direcția unificării economice și schițaseră pași timizi către unificarea politică.

O schimbare importantă a avut loc și în interiorul acestor națiuni, în momentul în care Europa a devenit mai unită. În majoritatea țărilor s-a intensificat controlul statului asupra economiei, ceea ce a dus la dezvoltarea unor politici de bunăstare socială, care au asigurat prosperitatea tuturor cetățenilor.

În anii '80, liderii europeni au început să restrângă autoritatea economică și programele de asistență socială ale statului, însă această schimbare nu s-a repercutat asupra caracterului fundamental al statului bunăstării sociale de după război.

Prăbușirea imperiilor europene după 1945 a creat condiții ca noua Europă, post-modernă, să dezvolte o relație specială cu alte zone ale globului.

Europa a renunțat la rolul ei de stăpîn imperialist, contribuind la crearea unor noi rețele financiare și comerciale internaționale, care au asigurat o mai mare unitate la scară mondială.

Către 1990 a devenit evident că, la încheierea unei epoci de dominație europeană asupra mapamondului, societățile de pe continent pășiseră într-o nouă eră a parteneriatului cu alte națiuni.

Literatură selectivă

- Cipolla, Carlo M. *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy, 1000-1700*, 2nd Edition, New York: W. W. Norton and Company, 1980.
- Hay, Denys. *Europe: The Emergence of an Idea*. New York: Harper & Row, 1966.
- Jordan, Terry G. *The European Culture Area: A Systematic Geography*. New York: Harper & Row, 1973.
- Koenigsberger, H. G., and Asa Briggs. *Early Modern Europe, 1500-1789*. New York: Longman, 1987.
- Zophy, Jonathan W. *A Short History of Renaissance and Reformation Europe: Dances over Fire and Water*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1996.
- Blackwell, William L. *The Beginnings of Russian Industrialization, 1800-1860*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1968.
- Briggs, Asa. *The Age of Improvement*. New York: Longman S. Green, 1965.
- Deane, Phyllis. *The First Industrial Revolution, 1750-1850*. 2nd Edition. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1979.
- Gerschenkron, Alexander. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, MA: Belknap Press, 1962.
- Gillis, John R. *The Development of European Society, 1770-1870*. Boston: Houghton Mifflin Co., 1977.
- Henderson, W. O. *The Industrialization of Europe, 1780-1914*. New York: Harcourt, Bruce, & World, 1969.
- Landes, David S. *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*. London: Cambridge University Press, 1969.
- McKeown, Thomas. *The Modern Rise of Population*. New York: Academic Press, 1976.
- Morgan, Kenneth. *The Birth of Industrial Britain: Economic Change, 1750-1850*. New York: Longman, 1999.
- Pollard, Sidney. *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe, 1760-1970*. New York: Oxford University Press, 1981.
- Price, Richard. *British Society, 1680-1880: Dynamism, Containment, and Change*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1999.
- Thompson, E. P. *Making of the English Working Class*. New York: Pantheon Books, 1964.
- Anchor, Robert. *The Enlightenment Tradition*. Berkeley: University of California Press, 1979.
- Becker, Carl. *The Heavenly City of the Eighteenth-Century Philosophers*. New Haven, CN: Yale University Press, 1932.
- Hampson, Norman. *The Enlightenment*. London: Penguin, 1982.
- Jacob, Margaret C. *The Enlightenment: A Brief History with Documents*. New York: St. Martin's Press, 2001.
- Ogg, David. *Europe of the Ancien Regime, 1715-1783*. New York: Harper & Row, 1965.
- Rude, George F. E. *Europe in the Eighteenth Century: Aristocracy and the Bourgeois Challenge*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1972.
- Spencer, Samia I., ed. *French Women and the Age of the Enlightenment*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1984.
- Williams, E. Neville. *The Ancien Regime in Europe: Government and Society in the Major States, 1648-1789*. London: Bodley Head, 1970.
- Bergeron, Louis. *France under Napoleon*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1981.
- Doyle, William. *Origins of the French Revolution*. New York: Oxford University Press, 1988.
- Godineau, Dominique. *The Women of Paris and Their French Revolution*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Jordan, David P. *The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre*. New York: Free Press, 1985.
- Kennedy, Michael L. *The Jacobin Clubs in the French Revolution, 1793-1795*. New York: Berghahn, 2000.
- Markham, Felix. *The Bonapartes*. New York: Taplinger Publishing Company, 1975.
- Rothenberg, Gunther E. *The Art of Warfare in the Age of Napoleon*. Bloomington: Indiana University Press, 1978.
- Artz, Frederick B. *Reaction and Revolution, 1814-1832*. New York: Harper and Brothers, 1934.
- Fasel, George W. *Edmund Burke*. Boston: Twayne Publishers, 1983.
- Honour, Hugh. *Romanticism*. New York: Harper & Row, 1979.
- Kohn, Hans. *Nationalism, Its Meaning and History*. Revised Edition. Princeton, NJ: Van Nostrand, 1965.
- Nicolson, Harold G. *The Congress of Vienna: A Study in Allied Unity, 1812-1822*. New York: Viking Press, 1961.
- Schroeder, Paul W. *The Transformation of European Politics, 1763-1848*. New York: Oxford University Press, 1994.
- Seidman, Steven. *Liberalism and the Origins of European Social Theory*. Berkeley: University of California Press, 1983.
- Viereck, Peter R. E.; *Conservatism Revisited*, Revised Edition. New York: The Free Press, 1966.
- Readings Brock, Michael. *The Great Reform Act*. London: Hutchinson, 1973.
- Gildea, Robert. *Barricades and Borders: Europe, 1800-1914*. Oxford, UK: Oxford University Press, 1996.
- Hobsbawm, Eric J. *The Age of Revolution: Europe 1789-1848*. New York: Praeger Publishers, 1969.
- Internet Modern History Sourcebook: 1848*. (revoluțiile din 1848: www.fordham.edu/halsall/mod/mods-book19.html.)
- Kraehe, Enno E. *Metternich's German Policy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963.
- Langer, William L. *Political and Social Upheaval, 1832-1852*. New York: Harper & Row, 1969.
- Lincoln, W. Bruce. *Nicholas I: Emperor and Autocrat of All the Russias*. Bloomington: Indiana University Press, 1978.
- Robertson, Priscilla S. *Revolutions of 1848, a Social History*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1952.
- Rude, George F. E. *The Crowd in History: A Study of Popular Disturbances in France and England, 1730-1848*. New York:

Wiley, 1964.

Sperber, Jonathan. *The European Revolutions, 1848-1851*. 2nd Edition. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2005.

Berlin, Isaiah. *Karl Marx: His Life and Environment*, 4th Edition. Oxford, UK: Oxford University Press, 1978.

Boston College. *The Digital Archive of Art: Online Images from Boston College*. (www.bc.edu/bc_org/arp/cas/fhart/art/)

Eisenman, Stephen F. *Nineteenth Century Art: A Critical History*. London: Thames and Hudson, 1994.

Gay, Peter. *Freud: A Life for Our Times*. New York: Norton, 1988.

Hamilton, George H. *Painting and Sculpture in Europe, 1880-1940*. Baltimore, MD: Penguin Books, 1972.

Hayes, Carlton J. H. *A Generation of Materialism, 1871-1900*. New York: Harper and Brothers, 1941.

Henderson, W. O. *The Industrialization of Europe, 1780-1914*. London: Thames and Hudson, 1969.

Howe, Irving, ed. *The Idea of the Modern in Literature and the Arts*. New York: Horizon Press, 1967.

Hughes, H. Stuart. *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought, 1890-1930*. New York: Vintage, 1961.

Kaufmann, Walter. *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*. 3rd Edition. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1968.

Kocka, Jurgen and Allan Mitchell, eds. *Bourgeois Society in Nineteenth Century Europe*. Oxford, UK: Berg, 1993.

Millward, Alan S. and S. B. Saul. *The Development of the Economies of Continental Europe, 1850-1914*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977.

Coppa, Frank J. *The Origins of the Italian Wars of Independence*. New York: Longman, 1992.

Figes, Orlando. *A People's Tragedy: The Russian Revolution*. New York: Viking, 1997.

May, A. J. *The Hapsburg Monarchy, 1867-1914*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951.

Miller, Forrestt A. *Dmitri Miliutin and the Reform Era in Russia*. Nashville, TN: Vanderbilt University Press, 1968.

Robinson, Geroid T. *Rural Russia Under the Old Regime*. Berkeley: University of California Press, 1967.

Spartacus Educational (www.spartacus.schoolnet.co.uk; *Parliamentary Reform Acts*).

Strümer, Michael. *The German Empire, 1870-1918*. New York: Modern Library, 2000.

Thompson, David. *Democracy in France since 1870*, 5th Edition. Oxford, UK: Oxford University Press, 1969.

Tombs, Robert. *The Paris Commune, 1871*. New York: Longman, 1999.

Ashworth, Tony. *Trench Warfare, 1914-1918: The Live and Let Live System*. New York: Holmes and Meier, 1980.

Fay, Sidney B. *The Origins of the First World War*, 2nd Edition. New York: Free Press, 1966.

Frantzen, Allen J. *Bloody Good: Chivalry, Sacrifice, and the Great War*. Chicago: The University of Chicago Press, 2004.

Fromkin, David. *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914?* New York: Knopf, 2004.

Halsall, Paul, ed. *Internet Modern History Sourcebook: The End of European Hegemony—World War I*. (www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook4.html#World%20War%20I.) www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook3.html#imperialism.)

Hoehling, Adolph A. *The Great War at Sea: A History of Naval Action, 1914-1918*. New York: Crowell, 1965.

Joll, James. *The Origins of the First World War*. New York: Longman, 1984.

Lafore, Lawrence D. *The Long Fuse: An Interpretation of the Origins of World War I*. 2nd Edition. New York: Lippincott, 1971.

Leed, Eric J. *No Man's Land: Combat and Identity in World War I*. New York: Cambridge University Press, 1979.

Porter, Bernard. *The Lion's Share: A Short History of British Imperialism, 1850-1893*. New York: Longman, 1984.

Robinson, Ronald E., John Gallagher and Alice Denny. *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*. New York: St. Martin's Press, 1961.

Schmidt, Bernadotte E. and Harold C. Vedeler. *The World in the Crucible, 1914-1918*. New York: Harper & Row, 1984.

Carr, Edward H. *The Bolshevik Revolution*. New York: Macmillan, 1951.

Conquest, Robert. *The Great Terror*. New York: Collier Books, 1973.

Filtzer, Donald. *Soviet Workers and Stalinist Industrialization*. Armonk, NY: M. E. Sharp, 1986.

Fitzpatrick, Sheila. *The Russian Revolution, 1917-1932*. New York: Oxford University Press, 1982.

Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s. New York: Oxford University Press, 1999.

Halsall, Paul, ed. *Internet Modern History Sourcebook: Russian Revolution*. (www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook39.html.)

Hindus, Maurice. *Red Bread: Collectivization in a Russian Village*. Bloomington: Indiana University Press, 1988.

Kennan, George F. *Russia and the West under Lenin and Stalin*. Boston: Little, Brown, 1961.

Lewin, Moshe. *The Making of the Soviet System*. New York: Pantheon, 1985.

McDermid, Jane, and Anna Hillyar. *Midwives of the Revolution: Female Bolsheviks and Women Workers in 1917*. Athens, OH: Ohio University Press, 1999.

Medvedev, Roy. *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*. New York: Columbia University Press, 1990.

Volkogonov, Dmitrii. *Autopsy for an Empire: The Seven Leaders Who Built the Soviet Regime*. New York: The Free Press, 1998.

Bullock, Alan C. *Hitler: A Study in Tyranny*. New York: Harper & Row, 1964.

Dawidowicz, Lucy S. *The War against the Jews, 1933-1945*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1975.

- Eyck, Erich. *A History of the Weimar Republic*. New York: Atheneum, 1970.
- Fest, Joachim C. *Hitler*. New York: Harcourt, Brace, and Jovanovich, 1974.
- Gay, Peter. *My German Question: Growing Up in Nazi Berlin*. New Haven, CN: Yale University Press, 1998.
- Halsall, Paul, ed. *Internet Modern History Sourcebook: Benito Mussolini—What Is Fascism, 1932*. (www.fordham.edu/halsall/mod/mus-soli-fas-cism.html.)
- Hitler, Adolf. *Mein Kampf*. Bost: Houghton Mifflin, 1962.
- Kershaw, Ian. *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*, 4th Edition. New York: Oxford Press, 2000.
- Mack Smith, Denis. *Mussolini*. New York: Viking, 1982.
- Payne, Stanley G. *A History of Fascism, 1914-1945*. Madison: University of Wisconsin, 1995.
- Rogger, Hans and Eugene Weber, eds. *The European Right: A Historical Profile*. Berkeley: The University of California Press, 1965.
- Seton-Watson, Hugh. *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*, 3rd Edition. Hamden, CT: Archon, 1962.
- Spielvogel, Jackson J. *Hitler and Nazi Germany: A History*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1988.
- Tannenbaum, Edward R. *The Fascist Experience: Italian Society and Culture, 1922-1945*. New York: Basic Books, 1972.
- Aldcroft, Derek H. *The European Economy, 1914-1970*. New York: St. Martin's Press, 1978.
- Bowker, Gordon. *George Orwell*. London: Little, Brown, 2003.
- Carroll, Donald and Edward Lucie-Smith. *Movements in Modern Art*. New York: Horizon Press, 1973.
- Childs, Marquis W. *Sweden: The Middle Way*. New Haven, CT: Yale University Press, 1961.
- Dangerfield, George. *The Damnable Question: A Study in Anglo-Irish Relations*. Boston: Little, Brown, 1976.
- Graves, Robert and Alan Hodge. *The Long Weekend: A Social History of Great Britain, 1918-1939*. New York: Norton, 1963.
- Greene, Nathanael. *From Versailles to Vichy: The Third French Republic, 1919-1940*. New York: Crowell, 1970.
- Halsall, Paul, ed. *Internet Modern History Sourcebook: An Age of Anxiety*. (www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook40.html.)
- Hamilton, George H. *Painting and Sculpture in Europe, 1880-1940*. Baltimore, MD: Penguin Books, 1972.
- Kindleberger, Charles P. *The World in Depression, 1929-1939*. London: Allen Lane, 1973.
- Mowat, Charles L. *Britain Between the Wars, 1918-1940*. Chicago: University of Chicago Press, 1955.
- Pawel, Ernst. *The Nightmare of Reason: The Life of Franz Kafka*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1984.
- Payne, Stanley G. *A History of Fascism, 1914-1945*. Madison: University of Wisconsin, 1995.
- Sontag, Raymond J. *A Broken World, 1919-1939*. New York: Harper & Row, 1972.
- Taylor, Alan J. P. *English History, 1914-1945*. New York: Oxford University Press, 1965.
- Calvocoressi, Peter and Guy Wint. *Total War: The Story of World War II*. London: Allen Lane, 1972.
- Churchill, Winston S. *The Second World War*. Boston: Houghton and Mifflin, 1948-1953.
- Davidowicz, Lucy. *The War Against the Jews, 1933-1945*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1975.
- Delzell, Charles F. *Mussolini's Enemies: The Italian Anti-Fascist Resistance*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1961.
- Feis, Herbert. *Churchill, Roosevelt, and Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought*, 2nd Edition. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1967.
- Hastings, Max. *Overlord: D Day and the Battle of Normandy*. New York: Simon and Schuster, 1984.
- Klemperer, Victor. *I Will Bear Witness: A Diary of the Nazi Years, 1933-1945*. New York: Random House, 1998-1999.
- Krakowski, Shmuel. *The War of the Doomed: Jewish Armed Resistance in Poland, 1942-1944*. New York: Holmes and Meier, 1984.
- Sherwin, Martin J. *A World Destroyed: The Atomic Bomb and the Grand Alliance*. New York: Vintage Books, 1977.
- Weinberg, Gerald L. *World at Arms: A Global History of World War II*, 2nd Edition. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2005.
- World in the Balance: Behind the Scenes of World War II*. Hanover, NH: University Press of New England, 1981.
- Weitz, Margaret Collins. *Sisters in the Resistance: How Women Fought to Free France, 1940-1945*. New York: J. Wiley, 1995.
- Wright, Gordon. *The Ordeal of Total War, 1939-1945*. New York: Harper & Row, 1968.
- Baldwin, Peter. *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State, 1875-1975*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1990.
- Brzezinski, Zbigniew. *The Soviet Bloc, Unity and Conflict*, Revised Edition. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1967.
- De Porte, Anton W. *Europe between the Superpowers: The Enduring Balance*. New Haven, CT: Yale University Press, 1979.
- Ellwood, David W. *Rebuilding Europe: Western Europe, America and Postwar Reconstruction*. New York: Longman, 1992.
- Holloway, David. *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy, 1939-1956*. New Haven, CT: Yale University Press, 1994.

- Kornai, Janos. *The Socialist System: The Political Economy of Communism*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992.
- Levering, Ralph B. *The Cold War, 1945-1972*. Arlington Heights, IL: Harlan Davidson, Inc., 1982.
- Mastny, Vojtech. *The Cold War and Soviet Insecurity: The Stalin Years*. Oxford, UK: Oxford University Press, 1996.
- Medvedev, Roy A. and Zhores A. Medvedev. *Khrushchev: The Years in Power*. New York: Columbia University Press, 1976.
- Oracle Education Foundation. *Fourteen Days in October: The Cuban Missile Crisis*. (<http://library.thinkquest.org/11046/?tqskip=1>.)
- Weisberger, Bernard A. *Cold War, Cold Peace: The United States and Russia Since 1945*. New York: American Heritage, 1984.
- Yergin, Daniel. *Shattered Peace: The Origins of the Cold War and the National Security State*. New York: Penguin Books, 1990.
- Ash, Timothy. *The Polish Revolution: Solidarity*. New Haven, CT: Yale University Press, 2002.
- Brown, Archie. *The Gorbachev Factor*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Caute, David. *The Year of the Barricades*. New York: Harper & Row, 1988. Crampton, R. J. *The Balkans since the Second World War*. New York: Longman, 2002.
- Gaddis, John L. *We Now Know: Rethinking Cold War History*. New York: Oxford University Press, 1997.
- Gillingham, John. *European Integration, 1950-2003: Superstate or New Market Economy?* Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2003.
- Ginsborg, Paul. *Italy and Its Discontents: Family, Civic Society, State, 1980-2001*. New York: Macmillan, 2003.
- Halsall, Paul, ed. *Internet Modern History Sourcebook*. (www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook49.html)
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*. New York: Vintage Books, 1996.
- Judah, Tim. *The Serbs: History, Myth, and the Destruction of Yugoslavia*. New Haven, CT: Yale University Press, 2000.
- Judt, Tony. *Postwar: A History of Europe since 1945*. New York: The Penguin Press, 2005.
- Juergensmeyer, Mark. *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State*. Berkeley: The University of California Press, 1994.
- Larkin, Maurice. *France since the Popular Front: Government and People, 1936-1996*. New York: Clarendon Press, 1997.
- Malia, Martin. *The Dream that Failed: A History of Socialism in Russia, 1917-1991*. New York: Maxwell Macmillan International, 1994.
- Merrill, Christopher. *Only the Nails Remain: Scenes from the Balkan Wars*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 1999.
- Pulzer, Peter G. J. *German Politics, 1945-1995*. New York: Oxford University Press, 1995.
- Reid, T. R. "The New Europe," *National Geographic Magazine*. (www7.nationalgeographic.com/ngm/data/2002/01/html/html/ft_20020-1013.html.)
- Wu, Ona. *The Nobel Prize Internet Archive*. (link Mikhail Gorbachev: www.almaz.com/nobel/peace/1990a.html.)

